PROUST

În căutarea timpului pierdut

Swann

roman

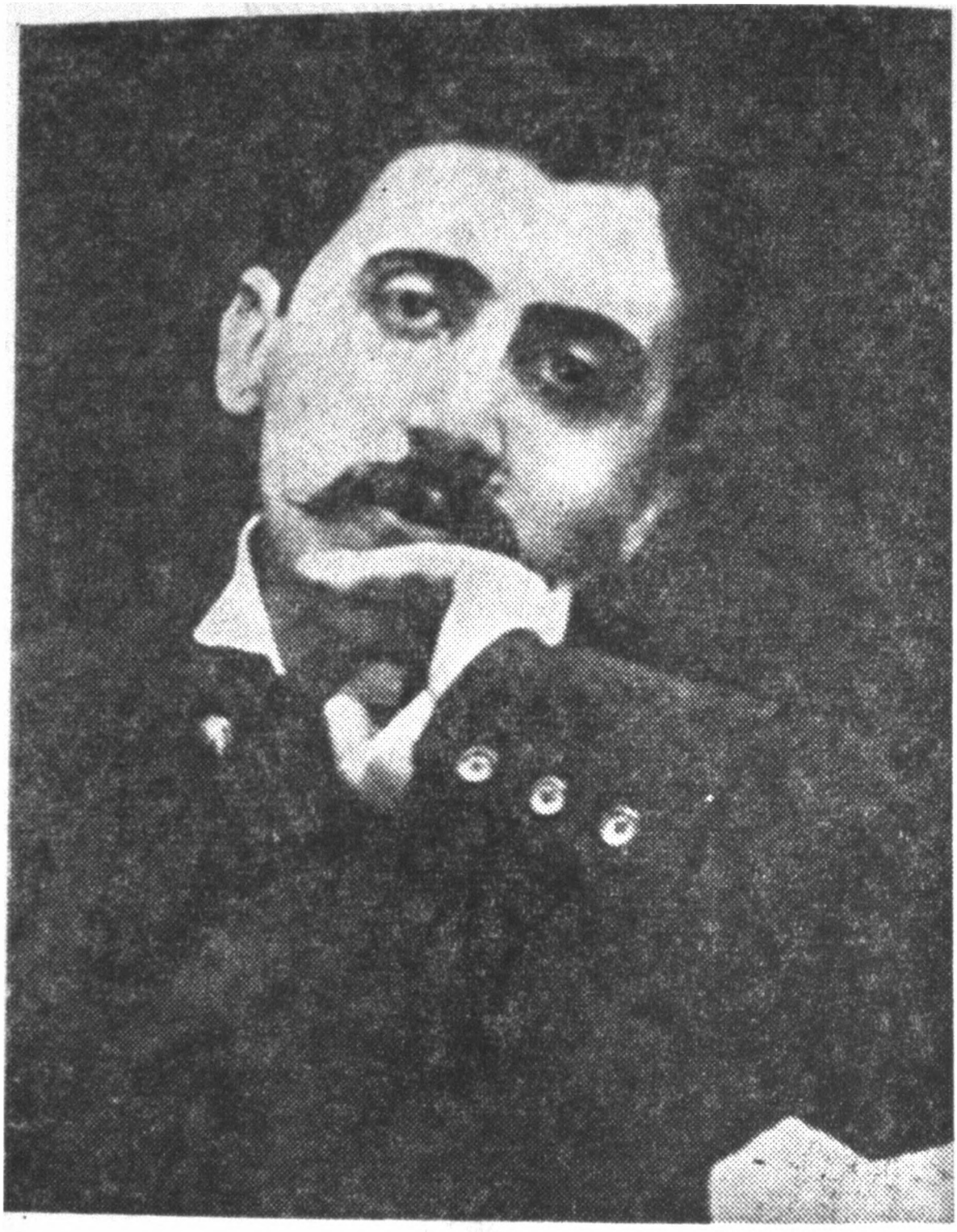

MARCEL PROUST

PROUST

În căutarea timpului pierdut

Swann

Traducere, prefață, note și comentarii, tabel cronologic:
IRINA MAVRODIN

Mamei mele.

PREFAȚĂ

O MEREU SPORITĂ UIMIRE

„Nous sommes très longs à reconnaître dans la physionomie particulière d'un nouvel écrivain le modèle qui porte le nom de «grand talent» dans notre musée des idées générales."

Marcel PROUST, *Du côté de chez Swann*

A traduce *Du côté de chez Swann*

Încerc să mă situez, şi o fac cu o mereu sporită uimire, faţă de acest lucru desăvîrşit printre alte lucruri desăvîrşite ale lumii: *Du côté de chez Swann*, sămînţă din care a crescut uriaşul arbore *À la recherche du temps perdu*. Faptul de a fi construit, prin transpunerea lui în limba romînă, un lucru omolog — sau care aspiră la acest statut —, mă aşază mai curînd într-un loc neprielnic unei cunoaşteri logic discursivizate. Cînd traduci o capodoperă, intri într-un alt tip de cunoaştere, imediată, globală, şi acut senzorială. Simţi rezistenţa materialului, a unor praguri succesive, iar criteriul că l-ai trecut pe ultimul nu ţi-l poate da nici o regulă şi nici o ştiinţă învăţată, şi nici măcar acea intuiţie obscură — uneori atît de sigură de sine, alteori atît de şovăielnică — numită „simţul limbii". Sau aluneci pe un fel de povîrniş sticlos, nu întîlneşti nici o asperitate de care să te agăţi, şi te prăbuşeşti vertiginos, ca o piatră într-un mare gol. Sau simţi parfumuri care te ameţesc, moliciuni unde te cufunzi ca într-un puf, şi care te sufocă. Îţi potriveşti respiraţia după un alt ritm, cel al unei fraze — izomorfă cu răsuflarea unui astmatic, spune un critic — în care intri ca într-un hăţiş fără de ieşire şi, din etapă în etapă, vezi cum deznădejdea ţi se schimbă în bucuria de a ajunge pe mica pajişte foarte verde a punctului, prin care treci către chinul şi extaxul făgăduite de fraza următoare. Mergi pe bîjbîite, căci, intermitent, ochii îţi sînt orbiţi de mari străluciri florale. Şi ştii, în tot acest timp, că strădania ta este doar răsfrîngerea unei cu mult şi cu mult mai mari strădanii originare creatoare, al cărei drum necesar şi anevoios

către un Adevăr îl străbaţi tu însuţi silabă cu silabă, ca într-o infinit alternată moarte şi înviere.

Cel care îl traduce pe Proust, tot măsurînd şi iar măsurînd cu un compas gramatical la fel de rigid ca acela care comandă legile sintaxei latine, lungile fire nevăzute ce — deloc încîlcite, aşa cum *par* — leagă între ele multietajatele subordonate ale periodului din *În căutarea timpului pierdut*, începe să-şi dea mîna şi spiritul — adică începe să înţeleagă în particularitatea lui cea mai intimă, căci înţelegi cel mai bine ceea ce, deconstruind şi apoi construind, tu însuţi înfăptuieşti — după mecanismul giganticei fraze proustiene, unealtă de forare pentru cele mai mari adîncimi sau înălţimi, alcătuită parcă din nenumărate tronsoane mereu adăugate unele altora prin mijlocirea unor repetate „qui" şi „que". Fraza lui Proust nu mi se pare comparabilă cu un instrument fin, ba chiar efeminat — aşa cum adeseori s-a spus —, ci mai curînd cu o maşinărie puternică şi greoaie, care gîfîie din toate încheieturile, lansată obsesiv, cu toată forţa, spre infinitezimale particule de necunoscut, care i se sustrag, pe care le prinde, care îi scapă din nou, retrăgîndu-se în straturi tot mai profunde, sau tot mai de suprafaţă, pe care le apucă iarăşi. De mare fineţe sînt rezultatele acestor căutări.

Sau, în alt ordin de corespondenţe, fraza proustiană, metonimică şi metaforică pînă la saturaţie, progresează ca o pastă groasă de culoare, îndeajuns de lichidă totuşi spre a se prelinge prin toate interstiţiile materiei pe care o ia în stăpînire, oprindu-se, solidificată parcă, şi apoi pornind din nou, curgînd încă şi încă, pînă la încărcarea deplină a celui mai mic gol, pînă la omogenizarea totală. O pastă care vede, aude, gustă, palpează, simte mirosurile, o pastă sinestezică în care senzaţia şi viziunea, natura şi cultura, proza şi poezia devin unul şi acelaşi *lucru*, nemaicunoscînd compartimentările: textul-operă al lui Proust. Pentru autorul romanului *În căutarea timpului pierdut*, perfecţiunea este poate această luptă împotriva heterogeneităţii, treptele care duc spre un exhaustiv vizat ca aprehendare unificatoare a realului. De aceea pentru Proust realul nici nu există decît în măsura în care este re-creat prin re-trăirea lui (ca scriere a lui), soluţie prin care acţiunea corespondenţelor (analogiilor) universale, susţinută de mecanismul metonimic ce le favorizează desfăşurarea (altminteri ele ar rămîne punctiforme), răscumpără condiţia degradabilă şi muritoare şi dispersiunea ego-ului, dăruindu-i unitatea, dar şi eternitatea ca veşnic prezent căruia îi este întruna integrat un trecut re-creat prin epifaniile suscitate de memoria involuntară.

Or, acest efort de omogenizare, care menţine şi totodată desfiinţează diferenţele, efort al oricărei adevărate poezii, fie ea scripturală, muzicală sau plastică, efort dus atît de departe de Proust încît cei mai mulţi critici nici nu-i văd discipoli care să-l *continue* — traducătorul îl simte mai bine

decît orice alt cititor (cum ar putea fi altfel?), lui impunîndu-i-se ca o necesitate de a mima în altă limbă, odată cu fiecare frază, o finitudine infinită. În cazul romanului proustian, ca şi în cazul poeziei, traducătorul nu are voie să rateze nici un singur cuvînt, el jucînd în economia frazei rolul pe care îl joacă fiecare cuvînt în economia unui vers. Fraza ascultă de aceleaşi legi arhitectonice sau simfonice de care ascultă fiecare volum al ciclului *În căutarea timpului pierdut*, pe de o parte, şi întregul ciclu, pe de alta, totalitatea, la cele două niveluri, reflectînd (punînd în abis) structura frazei, după cum fraza reflectă totalitatea. De aceea trebuie încercată performanţa de a păstra lungimea, ritmul, complicatele ocolişuri, şi, în măsura în care limba română o îngăduie, pînă şi topica, pentru că, asemenea unui vers sau unei strofe, fraza proustiană — ca unitate prozodică — nu întîmplător începe cu un anume cuvînt, sfîrşeşte cu un anume altul, enunţă pe parcurs, într-o ordine ce îşi are importanţa ei, altele, cuvinte reper şi laitmotiv ce, de asemenea, trebuie lăsate pe cît e cu putinţă pe locurile lor, de unde îşi răspund şi îşi corespund, în cadrul frazei, dar şi dincolo de ea. Traducînd, simţi foarte bine că Proust nu este atent la cuvinte „frumoase" în sine (acest „frumoase" în sine fiind foar o iluzie, şi o convenţie, a unor mai vechi poetici), ci la felul cum ele răsună în el, la sinesteziile — asociaţii cu muzici, culori, forme din natură şi din artă, cu mirosuri şi gusturi, cu senzaţii de palpare — născute din ele, şi, de asemenea, la raporturile lor. Mai mult chiar, traducînd, surprinzi ceea ce, în termeni obişnuiţi, s-ar putea numi „neglijenţe", în special anumite repetiţii, cele ale verbului „a spune" şi ale pronumelui personal mai cu seamă. Îţi dai seama, în cursul acestei experienţe prin care intri într-o acţiune scripturală analogă cu a sa, că Proust nu poate fi acuzat de „calofilie" sau de preţiozitate — aşa cum unii exegeţi improvizaţi continuă să o facă. Iar pe de altă parte, „imperfecţiunile" sale stilistice sînt, ca şi în cazul lui Balzac, înseşi particularităţile „perfecţiunii" stilului proustian. Şi că metaforele şi comparaţiile (de fapt pentru Proust comparaţia este tot metaforă, pentru că mişcarea din care purcede este tot una de analogie) nu sînt veşminte bogat împodobite acoperind un trup, ci acest trup însuşi, născut şi crescut din fulguraţii asociative atît de imperioase, de tiranice, încît nu îşi încetinesc alura, cu greu oprindu-se, în cele din urmă, decît după ce îşi vor fi epuizat resursele stîrnite de un misterios „primum movens", al cărui simulacru trebuie să te anime şi pe tine, cel care îl traduci.

Du côté de chez Swann: *impactul receptării. Continuarea. Interpretări româneşti*

De la această stare de evidenţă, stare a traducătorului, în care domină umirea în faţa unui miracol al creaţiunii pe care îl trăieşti mai curînd decît

încerci să-l înţelegi, poţi trece la una în care uimirea persistă ca un centru iradiant, dar pe care raţiunea vrea să şi-l explice. Ea începe să se diferenţieze în mai multe uimiri, plasate în contingenţa istoriei literare. Şi tocmai de aceea formulabile prin cîteva elementare întrebări, la îndemîna oricui, şi care, de altminteri, au şi fost de multe ori puse, dar care parcă pot să capete, prin mijlocirea experienţei de traducere, o mai compactă şi masivă prezenţă nu numai pentru subiectul (traducătorul) care le re-inventează, şi le aruncă din nou — din perspectiva lui — în circulaţie, dar şi pentru cititorul ce încearcă să-l urmeze. Prima ar fi pura şi simpla şi consternata interogaţie asupra foarte dificultuoasei şi accidentatei receptări a lui Proust. Punctul de plecare aflîndu-se, după toate probabilităţile, în biografia lui Proust — mondenitatea, snobismul, frivolitatea lui *aparente*, cronicile despre „saloanele" la modă, şi pastişele şi traducerile cu care debutează —, în obnubilarea totală pe care ea o naşte printre editorii şi criticii vremii, receptarea lui Proust ar fi trebuit să depăşească faza primă de îndată ce Gide şi N.R.F. fac amendă onorabilă după ce respinseseră manuscrisul *Du côté de chez Swann*, şi preiau publicarea viitoarelor cărţi ale lui Proust, după laborioase tratative cu editura Grasset, singura care-l tipărise (pe socoteala autorului). Istoricii literari arată cu de-amănuntul, pe baza unor probe scrise, că Gide nu citise manuscrisul, mulţumindu-se doar să-l răsfoiască şi indignîndu-se în faţa incongruităţii gramaticale a unei metafore, totul petrecîndu-se pe fondul ideii sale preconcepute cu privire la un Proust obişnuit al saloanelor şi autor de scrieri minore. Or, acest hazard — dacă hazard este, şi dacă nu cumva trebuie să vedem în el tocmai manifestarea unei ineluctabile necesităţi — îşi perpetuează efectul, în mod neaşteptat, căci spectaculoasa revenire a lui Gide asupra primei sale opinii, apologia pe care o face romanului *Du côté de chez Swann* într-o binecunoscută scrisoare, în loc să asigure succesul de public al cărţii — fie şi numai prin picanteria situaţiei create —, nu lasă nici o urmă cu adevărat semnificativă în traiectoria receptării proustiene imediate în Franţa. Faimoasa anecdotă, cu care ne delectăm pînă şi astăzi (şi care nu a putut lipsi nici din această prefaţă), a devenit mai curînd exemplară nu atît pentru destinul operei lui Proust, cît, în general, pentru incapacitatea contemporanilor de a înţelege şi a investi cu valoare orice operă cu adevărat novatoare, mai cu seamă cînd aparţine unui autor a cărui viaţă nu corespunde imaginii-clişeu pe care o are consumatorul de artă — dar adeseori şi creatorul de artă; a se vedea cazul Gide, dar şi cel al lui Sainte-Beuve cu privire la Stendhal, dezbătut de Proust însuşi, cu profetică intuiţie, în *Împotriva lui Sainte-Beuve* — despre cel ce o produce. Există o rezistenţă la forma artistică nouă ce ia, în cel mai bun caz, înfăţişarea liniştitoare a asimilării ei la una din formele validate ca valoare de tradiţie. Generaţia contemporană şi imediat următoare — dar şi, după

cum se va vedea, unii reprezentanţi ale celor ce le succed, pînă în zilele noastre —, Valéry, Mauriac, Charles du Bos, Albert Thibaudet etc. situează cu prioritate opera lui Proust în descendenţa unei tradiţii, chiar dacă observă totodată şi noutatea ei, efortul lor fiind unul de recuperare, de integrare, vizînd să pună în evidenţă elementele de continuitate şi mai puţin pe cele de ruptură cu romanul secolului al XIX-lea. O întreagă linie a receptării, care, de asemeni, vine pînă astăzi, îl inserează pe Proust în succesiunea marilor moralişti francezi — sînt mai cu seamă citaţi, ca spirite creatoare înrudite, Montaigne şi Saint-Simon, dar şi doamna de Sévigné, nume indicate de Proust însuşi ca făcînd parte din biblioteca sa predilectă, cel mai intim şi mai asiduu frecventată, încă din prima adolescenţă.

Din punctul nostru de vedere însă, acest „în cel mai bun caz" este „în cel mai rău caz", tocmai pentru că, sprijinindu-se pe argumente de bun simţ, şi absolut plauzibile, linia receptării asimilatoare la tradiţie surprinde doar un adevăr parţial, ocultînd tocmai celălalt adevăr, fără de care nu putem înţelege de ce Proust este astăzi considerat, în Franţa şi în întreaga lume, drept cel mai de seamă scriitor francez al secolului XX şi unul dintre cei mai mari scriitori ai lumii. Pînă şi în 1960 încă, pentru Gaëtan Picon, critic a cărui sensibilitate la fenomenul literar modern nu poate fi pusă la îndoială, Proust nu este primul reprezentant, în ordine cronologică şi axiologică, al unui „roman nou", ci ultimul dintre marii clasici ai romanului francez. Acest ecleraj apare şi într-un text de Nathalie Sarraute, adeseori desemnată de critică drept unul dintre puţinii autori, dacă nu singurul, ce ar putea fi situaţi în directă descendenţă proustiană. Aplicîndu-i acelaşi tratament şi Virginiei Woolf, mare admiratoare a lui Joyce şi Proust ca novatori ai formei romaneşti („Cine s-ar mai putea gîndi astăzi să ia în serios, sau măcar să citească articolele pe care Virginia Woolf le scria despre arta romanului la cîţiva ani după sfîrşitul primului război mondial?"), ea continuă: „Dar, pentru cei mai mulţi dintre noi, operele lui Joyce şi Proust se înalţă încă de pe acum în depărtare ca martori ai unei epoci apuse. Nu peste multă vreme, nu vom mai vizita aceste monumente istorice decît sub conducerea unui ghid, printre grupuri de şcolari, într-o linişte respectuoasă şi cu o admiraţie oarecum posacă. [...] Proust s-a înverşunat zadarnic să separe în parcele infime materia impalpabilă pe care a adus-o la suprafaţă din străfundurile personajelor sale, în speranţa de a extrage nu ştiu ce substanţă anonimă din care ar fi alcătuită întreaga umanitate, căci de îndată ce cititorul închide cartea, printr-o irezistibilă mişcare de atracţie, toate aceste particule se lipesc unele de altele, se amalgamează într-un tot coerent, cu contururi foarte precise, în care ochiul exersat al cititorului recunoaşte un bogat om de lume îndrăgostit de o femeie întreţinută, un medic ajuns, credul şi stupid, o burgheză parvenită sau o aristocrată snoabă, care

se vor alătura într-un muzeu imaginar unei vaste colecții de personaje românești".[1] Interpretarea aceasta, care vrea să se delimiteze în general de „analiza psihologică" („a locurilor obscure ale psihologiei"), conotată ca tradițională, ca „repetînd descoperirile predecesorilor"[2], și, în particular, de personajul-tip, de personajul-caracter, solidificat în contururile sale și previzibil printr-o raportare la un model „verosimil", radicalizează, desemnînd-o ca exclusivă (dar și romanele Nathaliei Sarraute au fost nu o dată supuse aceleiași operații de imobilizare și aglutinare a unor mișcări sufletești ce se vor — și sînt — comunicate în dinamica lor evanescentă), o lectură, oricînd posibilă, în cursul căreia grila aplicată se substituie, pur și simplu, obiectului căruia i se aplică. Este aici și efectul intoleranței discipolului față de maestru, dorința de a-și valoriza propria „descoperire", printr-o delimitare spectaculoasă. Un fenomen cît se poate de firesc are loc: pentru generațiile de „Noi Romancieri" și „Noi Noi Romancieri", Proust nu mai este îndeajuns de nou. În mare vorbind, și poate exagerînd, receptarea franceză a lui Proust, rău pornită încă din momentul semnificativ al apariției romanului *Du côté de chez Swann*, nu-și găsește niciodată cu adevărat o bună așezare, nici măcar atunci cînd, cu cîteva decenii mai tîrziu, revoluția formei românești, decisiv marcată de opera proustiană, precum și nașterea unei critici adecvate, fac posibilă o corectă evaluare a aportului celui care a scris *În căutarea timpului pierdut.*

Fapt este că în același răstimp, și chiar începînd cu anii imediat următori publicării romanului *Du côté de chez Swann*, scriitori aparținînd altor spații culturale — Camil Petrescu, Ortega y Gasset, Joseph Conrad, Ernst Robert Curtius, John Middleton, E.M. Forster, Virginia Woolf etc. — realizează o lectură cu un mult mai mare grad de adecvare, sesizînd marea noutate a încercării proustiene, calificată de ei drept „revoluționară" în planul scriiturii românești. Nu este, de altminteri, prima oară cînd un spațiu cultural străin celui unde operele profund novatoare au luat naștere, a beneficiat, tocmai în virtutea exteriorității sale în raport cu spațiul cultural care le-a produs, de o poziție strategic privilegiată în receptarea acestora. Distanța spațială, care nu-i decît aspectul cel mai evident al unei diferențe într-un spațiu mental, acționează ca o distanță în timp, spațiul cul-

---

[1] Nathalie Sarraute, *L'Ère du soupçon. Essais sur le roman*, Paris, Gallimard, „Idées", 1956, p. 97, p. 98, p. 100, eseul *Conversation et sous-conversation.*

[2] *Ibidem*, p. 94, eseul *L'Ère du soupçon:* romancierul trebuie să „se achite de ceea ce este, spune Philip Toynbee, amintind învățătura lui Flaubert, «obligația sa cea mai mare; să descopere noutatea»", „bănuiala" cititorului, „pe cale de a distruge personajul și întreg aparatul desuet care-i asigura puterea", împiedicîndu-l să „comită «crima sa cea mai gravă: să repete descoperirile predecesorilor săi»".

tural străin avînd adeseori şansa de a nu cunoaşte în procesul de receptare acea primă fază de refuz şi acea a doua fază de inadecvată recuperare prin mijlocirea grilei de lectură oferită de operele deja acceptate şi intrate în tradiţie — faze caracteristice în care este ocultat, în prima cu brutalitate, în a doua la modul insidios, „scandalul" pe care-l reprezintă în clipa apariţiei ei, pentru spaţiul cultural de origine, „ruptura" făcută de opera novatoare.[1]

În România, Proust s-a bucurat, printre scriitori, de o receptare pe care am putea-o cu adevărat socoti ca ţinînd de un fel de miracol al unui sincronism critic cu fineţuri şi o deschidere teoretică ce pot permite trimiteri, uneori chiar şi în termenii înşişi, la critica actuală. Cel mai important text este cel al lui Camil Petrescu, *Noua structură şi opera lui Marcel Proust*[2], una dintre primele scrieri despre Proust care proclamă în asemenea chip radical — şi încă din titlu — caracterul novator al operei acestuia. Iată de ce socotim că studiul lui Camil Petrescu depăşeşte ca importanţă cadrele stricte ale literaturii române. Camil Petrescu demonstrează că romanul lui Proust se supune unei necesităţi interne care, la rîndu-i, ascultă de un riguros izomorfism de structură cu epistemologia contemporană operei. Sintagma cu adevărat surprinzătoare „noua structură", subliniată prin faptul că face parte din titlu chiar, orientează lectura în direcţia, acum foarte

---

[1] Pentru aceste consideraţii privitoare la receptarea lui Proust în afara Franţei, ca şi pentru cele ce privesc în mod particular receptarea lui în România, a se vedea şi Irina Mavrodin, *Modernii, precursori ai clasicilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, eseul *Proust citit de Camil Petrescu*.

[2] Publicat în R.F.R., an II, nr. 11, 1 nov. 1935, pp. 377—401.

Chiar din 1923 apare în *Viaţa românească* nr. 8 şi 9 un studiu de Mihai Ralea despre Proust. În 1924, Felix Aderca publică în *Năzuinţa* nr. 8 un fragment tradus din *Albertine disparue*, împreună cu o prezentare a romanului. Proust apare ca un autor reper în dezbaterile de la *Sburătorul*, în *Istoria literaturii române contemporane* de Eugen Lovinescu, precum şi în unele din textele discipolilor acestuia, Pompiliu Constantinescu şi Vladimir Streinul. Acesta scrie şi prefaţa la propria-i traducere din Proust, *În partea dinspre Swann*, apărută în două volume (Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1968). Paul Zarifopol îi consacră, în *Pentru arta literară*, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1939, studiul *Despre metoda şi stilul lui Proust*. În 1926, Ibrăileanu, în *Scriitori Români şi Străini*, Iaşi, Editura Viaţa Românească, îşi începe astfel studiul *Marcel Proust — Procedeul de creaţie:* „*À la recherche du temps perdu* pune într-un chip cu totul nou şi problema creaţiei şi aceea a analizei. Aici mi se pare că stă adevărata noutate a lui Marcel Proust — «*revoluţia*» (subl. ns.) pe care a făcut-o el în arta literară. De rolul subconştientului, de acela al duratei în evoluţia personajului — au ţinut şi alţii samă, în măsura talentului lor sau a materialului operei lor. De pildă Dostoievski" (*op. cit.*, p. 241). Pentru Ibrăileanu, romanul lui Proust diferă de cel care-l precedă prin aceea că „el n-are subiect, intrigă epică ori dramatică externă". Proust „creează *lumi sufleteşti*

explorată, a izomorfismelor structurale dintre textele artistice și celelalte „texte", printre care epistemologia joacă un rol privilegiat, referentul textului artistic nefiind cutare lucru, ci imaginea pe care o avem despre el, căci relația dintre cuvinte și lucruri este mediatizată în funcție de o epistemă anume:

„Se poate spune că de aproape un veac încoace, nici un scriitor n'a tulburat mai adînc conștiința literară a lumii și mai ales n'a concentrat asupra lui, în așa măsură, intelectualitatea contemporană decît Marcel Proust.

Naște întrebarea ce spor aduce deci culturii universale, prin contribuția lui, și încă în așa măsură ca să fie considerat deschizător de eră nouă, poate atît cât Balzac însuși...

Și răspunsul ar putea să fie că *literatura epică de pînă la Proust nu se mai integra structurii culturii moderne, iar față de evoluția realizată de știință și filozofie în ultimii patruzeci de ani, această literatură epică rămăsese anacronică* (subl. ns.) [...]

Dacă afirmăm că literatura unei epoci este în corelație cu psihologia acelei epoci, și dacă stăruim să arătăm că psihologia însăși este în funcție de explicația filozofică a timpului, ne reîntoarcem cu și mai multă îndrep-

---

(subl. în text) *((ibidem)*. Alte lucrări importante despre Proust: Mihail Sebastian, *Corespondența lui M. Proust*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939, Mihai Rădulescu, *M. Proust și spiritualitatea-reflex*, R.F.R., an XII, nr. 6, iunie 1945, pp. 661—672, care utilizează, pentru a defini psihologia personajelor proustiene, cuvîntul „tropisme", fără îndoială fără a ști că Nathalie Sarraute îl utilizase deja în prozele sale publicate în 1938. Nu știm dacă Mihai Rădulescu nu a împrumutat acest termen din textul lui Mircea Eliade citat *infra*, unde arătam că este folosit într-un sens foarte apropiat de cel pe care i-l dă cea care se va impune ca romancieră a „tropismelor". Eugen Ionescu, Anton Holban pun de asemenea în lumină noile dimensiuni pe care le capătă romanul prin Proust. Mai citățm: Prefața lui Tudor Vianu la volumul *Swann* (traducere de Radu Cioculescu) apărut în Editura Fundațiilor regale, București, 1945, prefață reluată în reeditarea traducerii de către Editura pentru literatură, „B.P.T.", 1968, ce va continua cu publicarea traducerii tuturor celorlalte volume din *În căutarea timpului pierdut;* prefața lui Ov.S. Crohmălniceanu la ediția *Swann* la care tocmai ne-am referit; Elena Savu, *Échos proustiens*,in *Revue Roumaine*, nr. 1, 1967; Cornelia Ștefănescu, *Reacții românești la inovația proustiană*, 1971; *Marcel Proust prezentat de* Irina Eliade, București, Editura enciclopedică română, 1974; Mihai Zamfir, *Imaginea ascunsă*, București, Editura Univers, 1967; Irina Mavrodin, *Romanul poetic*, București, Editura Univers, 1977; Irina Mavrodin, *Către o poetică (și o poietică) supraordonatoare*, prefață la Marcel Proust, *Eseuri*, traducere, prefață și note de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1981; Irina Mavrodin, *Poietică și poetică*, cap. „*Decolarea*" *proustiană* și *passim*, București, Editura Univers, 1981.

tățire la afirmația că o literatură trebuie să fie sincronică structural filozofiei și științei ei..."[1]

Două lucruri frapează mai cu seamă în studiul lui Camil Petrescu: 1. Ideea cu privire la izomorfismul de structură dintre știința și filosofia unei epoci, pe de o parte, și arta aceleași epoci, pe de altă parte; nici o valoare artistică nu se produce plenar decît în momentul cînd structuri artistice anacronice în raport cu noile structuri științifice și filosofice sînt înlocuite de către structuri sincronice cu acestea; noutatea instituită în domeniul literaturii prin demersul proustian — pe care romancierul român îl opune, tipologic vorbind, așa cum face și critica actuală, celui al lui Balzac — nu este explicată prin influența lui Bergson asupra lui Proust, ci printr-o analogie între „metoda" lui Proust și cea a lui Husserl: „Această punere între paranteze a lumii exterioare este celebra deja operație filozofică a reducției fenomenologice. [...] Instrumentul său este tot intuiția (Wesenschau), care singură poate să ne ajute să cunoaștem esențele"[2]. Acest punct de vedere, ce se impune în Franța abia în jurul anului 1942, odată cu binecunoscutele rînduri din *Mitul lui Sisif* de Camus, ce stabilește o asociere similară, a devenit unul dintre locurile comune ale criticii literare franceze actuale, care caracterizează „scriiturile noi" (cea a lui Proust, cea a Noilor Romancieri și a succesorilor lor) prin epitetul „fenomenologice". Camil Petrescu nu vede acest raport (filosofia lui Husserl/literatura și arta nouă) ca influență, deci ca relație orientată într-un singur sens, unul din termenii relației fiind mai curînd pasiv, ci ca analogie, corelație între „structuri" de natură izomorfă, produse în mod autonom, prin mijloacele specifice ale activității (cunoașterii) filosofice și ale activității (cunoașterii) artistice[3], și aceasta într-o perioadă cînd conceptul de „influență" prevalează în critica și istoria literară. 2. Decizia cu care Camil Petrescu opune „vechea literatură" (astăzi spunem mai ales „literatura tradițională"), unei literaturi noi, moderne, specifice secolului XX, al cărui prim reprezentant cu adevărat total ar fi Proust, exprimă o atitudine radicală care în 1935 poate trece drept o erezie. Felul cum Camil Petrescu caracterizează romanul secolului al XIX-lea în primul rînd ca roman care „conturează" „caractere", „tipuri", pentru a-i opune un roman în care nu mai există reacții psihologice matematic („cartezian") previzibile, este foarte apropiat de

---

[1] *Op. cit.*, p. 377.

[2] *Op. cit.*, pp. 389—390.

[3] Cu privire la analogia de structură dintre „noile scriituri", printre care, în primul rînd, cea a lui Proust, și noua epistemologie, cf. și Irina Mavrodin, *Romanul poetic. Eseu despre romanul francez modern*, București Editura, Univers, „Eseuri", 1977, cu precădere cap. *O nouă formă de roman*, și mai ales pp. 31—34.

modul în care a fost pusă problema în critica actuală, care face analogii cu determinismul statistic, plural, din fizica modernă, opunîndu-l determinismului unar, mecanicist din ştiinţele naturii aşa cum se dezvoltă ele în secolul al XIX-lea: „Şi e tulburătoar că dacă vrem să ne lămurim literatura epică şi dramatică de dinainte de Proust trebuie să ne întoarcem cu trei veacuri în urmă. [...]

Dogma acestei literaturi este «caracterul», adică o comportare permanentă, logică... înfăţişată, am spune, «more geometrico»... Literatura înfăţişează cu preferinţă tipuri, ori mai bine spus arhetipuri de oameni. [...]

Se poate recunoaşte această psihologie nu numai în dogma literară a două veacuri, ci chiar ca o parte constitutivă a literaturii veacului al XIX-lea (în baza acelui principiu biologic care vrea ca straturile să evolueze în răstimpuri inegale, cu întîrzieri corespunzătoare compartimentelor respective). Nu greşim, socot, dacă afirmăm că şi azi ambiţia celei mai mari părţi dintre scriitori e să creeze «tipuri». Iar masa mare a publicului cititor caută în romane şi în piese de teatru în primul rînd «caractere». După cum critica, întîrziată şi ea în formulele raţionaliste, se consideră depreciată dacă nu condamnă fără drept de apel pe autorul care nu reuşeşte să «contureze» un caracter... Această formulă de a «contura» un personaj, de a construi un caracter definit, geometric în comportare apare de altfel în cele mai multe cronici literare de azi, fără să mai vorbim de naivele manuale didactice, răsplătind cu laudă ori pedepsind cu reproş"[1].

O „psihologie a abisurilor", dostoievskiană şi freudiană, o cercetare, încă neîntreprinsă — decît doar de marii poeţii vizionari moderni — este astfel implicit opusă clasicei „analize psihologice", situate cu precădere la nivelul conştientului.

Un moment cu totul aparte al receptării lui Proust în România este marcat de un text de Mircea Eliade[2], care, folosind termenul de „tropisme", într-un sens foarte apropiat de cel ce s-a impus prin opera Nathaliei Sarraute, consideră că romanul lui Proust nu mai corespunde schimbărilor survenite în mentalitatea omului modern. După el, cel care va vrea să înnoiască romanul, va trebui „să-i uite totodată pe Stendhal şi pe Proust" şi să facă „analiza oceanografică a unui grup uman", „să descrie fiinţele

---

[1] *Op. cit.*, pp. 378—379. Camil Petrescu se află, cu aceste afirmaţii, în miezul unei polemici privitoare la însăşi dezvoltarea romanului românesc. George Călinescu îi va răspunde printr-un „anti-Proust" *(Camil Petrescu, teoretician al romanului*, în *Viaţa românească*, XXI, nr. 1, ianuarie 1939).

[2] *Romanul oceanografic*, în *Vitrina literară*, seria II, an II — 1944, martie 18, nr. 6.

umane așa cum sînt astăzi, moderne și civilizate", prezentînd același aspect neutru, avînd aceleași gînduri, aceleași „tropisme intelectuale", „folosind aceleași expresii verbale"[1], într-un anonimat al conștiinței ce ar fi totodată și o stare a ei de neautenticitate, de trăire modelată *pe* și *de* cuvinte clișeiforme. Proust e văzut, așa cum îl vor vedea și Noii Romancieri mai tîrziu, ca mare novator al romanului modern, dar ca mare novator ale cărui structuri nu mai sînt izomorfe cu o societate modernă care nu mai este deja cea a autorului ciclului *În căutarea timpului pierdut*. Dar această „despărțire" de Proust rămîne totodată — ca în multe alte cazuri similare, cînd o nonă generație trebuie să-și facă propriile-i proiecte și construcții — un act de adorațiune, de afirmare a excelenței operei maestrului.

Du côté de chez Swann, *tot autonom, parte a unui tot*

Primul roman din *În căutarea timpului pierdut* are o autonomie prin care se revelează, în deplinătatea lor, o structură și o viziune (acesta din urmă fiind termenul folosit de Proust) originale care au „revoluționat" (cuvînt utilizat de mulți critici și devenit un loc comun al exegezei proustiene) proza secolului nostru. Inclus și articulat puternic în ansamblul *În căutarea timpului pierdut* — definit de Proust însuși ca fiind analog unei simfonii sau unui edificiu arhitectonic —, *Du côté de chez Swann* nu are, totodată — iată paradoxul acestei noi scriituri — nevoie de o „continuare". Bucuria unei cunoașteri totale îi este dată cititorului care ajunge la ultimul cuvînt al cărții. Dar și dorința unei noi cunoașteri de același fel, pe care, în variata ei monotonie (antinomie posibilă în „noile scriituri"), o va afla citind următoarele romane ale ciclului, despre care se poate spune, ca și despre primul, că sînt de sine stătătoare și totodată adînc subordonate unui întreg. Ajuns la capătul lecturii acestuia, deplinătatea fiecărei părți se luminează pentru el și mai intens, prin conexiunile ce i se impun între „detalii" (funcționînd ca „detaliile" unei opere de plastică sau arhitectură) pe care abia acum le poate prinde — date fiind simetria, asimetria etc., recurența lor — într-o mare figură supraordonatoare.

Pentru o parte din critică, opera lui Proust a fost o adevărată capcană, ea oferindu-i-se — încă din *Du côté de chez Swann* — doar ca o frescă socială sau o cronică, populată cu o galerie de „caractere", ca o nouă *Comedie umană* (e cunoscută admirația lui Proust pentru Balzac), inspirată de societatea franceză a anilor 1890—1910, căci aflăm în ea imaginea, și chiar o imagine crudă, a celor două clase care îl interesaseră și pe Balzac: aristo-

---

[1] *Ibidem*, p. 1.

Pentru „tropisme", cf. *supra*. E foarte posibil ca Mihai Rădulescu să fi împrumutat termenul de la Mircea Eliade.

craţia şi burghezia. Am îndrăzni chiar să spunem că unele descrieri — din *Du côté de chez Swann* — ale salonului soţilor Verdurin şi ale salonului doamnei de Sainte-Euverte, întrec în incisivitate, grotesc şi caricatură scenele balzaciene, chiar dacă, la Proust, viziunea necruţătoare poate fi totodată şi tandră, înduioşată faţă de un trecut recuperat şi recuperabil datorită miracolului memoriei involuntare şi, tot datorită ei, asumat. În modul de a vorbi în clişee şi în comportamentul personajelor, în înfăţişarea lor, Proust a surprins ceva mecanic, alienat, o reificare ducînd către un „anonimat" (cel pe care nici Mircea Eliade şi nici Nathalie Sarraute nu l-au văzut, deşi l-ar fi dorit, în romanul lui Proust) ce nu există la personajele balzaciene şi care, în schimb, are gustul reificării şi al „anonimatului" personajelor din Noul Roman. Personajele balzaciene sînt individualităţi puternic caracterizate, capabile încă să facă şi să vrea — chiar atunci cînd construcţiile lor sînt mîrşave şi tenebroase — cu un fel de omenească autenticitate. De altfel, Balzac nu este interesat de schimbătoarele şi mereu cu neputinţă de captat răsfrîngeri pe care autenticul şi neautenticul le proiectează unul asupra celuilalt. La Proust, în schimb, ca şi la Flaubert, ca şi, mai tîrziu, la Nathalie Sarraute, raportul dintre ceea ce e autentic şi ceea ce nu este ocupă centrul scenei tematice. Neautenticul este pentru Proust sinonim cu uitarea — o uitare în planul memoriei afective —, şi cu obişnuinţa, care face totodată posibilă existenţa cotidiană, aflîndu-se nu numai la originea unei intimităţi benefice, malefice cu oameni, locuri, întîmplări, dar şi la cea a omniprezentei şi atotputernicei convenţii sociale. Prin mijlocirea ei, conversaţia devine o colecţie de locuri comune, putînd fi uşor recunoscută dacă emană de la un „clan" sau altul, din sursa Verdurin sau Guermantes, formal ea aparţinînd însă, indiferent de poziţia socială ocupată de cei doi centri emiţători — burghezie şi aristocraţie —, unuia şi aceluiaşi sistem de stereotipii verbale şi gestuale, elaborat printr-o îndelungată folosinţă şi mereu corectat, realizat ca mai economic şi totodată mai imediat comunicabil. Este antologică pagina unde Proust descrie modul cum cei doi soţi Verdurin simulează — recurgînd fiecare la propriul său simbol — rîsul, cruţîndu-se astfel de prea marea osteneală la care ar trebui să se supună dacă ar rîde cu adevărat. Invitaţii acceptă jocul, intrînd ei înşişi în el şi admirîndu-l. Masca se substituie chipului, atitudinea hieratică, emblematică, gestului firesc, artificiul, naturii, cu notabile şi imediat eficiente rezultate. Conversaţia mondenă, unul din modurile comunicării, devine o artă în sine, cu stilizări şi epuizări care o rarefiază şi o transformă într-un ritual. La Proust pînă şi limbajul intimităţii se ritualizează — „faire cattleya" etc. —, ca loc, în egală măsură, al autenticităţii şi al neautenticităţii. Atent la a nota pînă şi cele mai mici nuanţe ale felului cum vorbesc personajele sale, Proust nu le caracterizează totuşi pe acestea prin limbaj — cum

face Balzac —, ci ca raporturi între grupuri sociale sau doi indivizi. Slujnica Françoise pare a ieşi, prin gesturi şi limbaj, din acest regim, apropiindu-se de cel balzacian. Şi totuşi, citind mai atent, ea însăşi participă la o artificioasă conversaţie cînd se află în dialog cu mătuşa Léonie, deţinătoarea prin excelenţă a ştiinţei de a reduce existenţa la cîteva situaţii-cheie, formalizate prin cîteva fraze din care nici un cuvînt nu trebuie clintit. Accesul la mătuşa Léonie este de altfel posibil numai în măsura în care solicitantul deţine secretul acelui cod. Dar, încă o dată: specific proustian este faptul că toate aceste frînturi de neautentic, re-create, re-trăite graţie memorici involuntare, scoase din uitare — pentru subiectul cunoscător zonă complice şi favorabilă alienării de sine —, se colorează în culorile unui raport autentic dintre narator şi propriul lui trecut, devenit, prin re-memorare, real şi adevărat.

Vedem aşadar, chiar din aceste cîteva observaţii asupra limbajului personajelor proustiene din *Du côté de chez Swann* (dar şi din restul ciclului), că interpretarea care acordă prioritate lecturii: *Du côté de chez Swann* document asupra societăţii şi moravurilor unei epoci, nu surprinde un lucru esenţial dacă nu se grăbeşte să precizeze că la Proust această imagine este discontinuă, plurală, heterogenă, făcută din nenumărate imagini diferite şi chiar contradictorii, în timp ce la Balzac ea este unară şi omogenă, constructorul ei ascultînd de legea determinismului şi a cauzalităţii univoce, caracteristice epistemologiei secolului său. Balzac vrea „să facă concurenţă stării civile", creînd un roman care re-produce „fidel" o realitate „obiectivă", Proust nu este interesat de această realitate „obiectivă" decît pentru a ne spune că fiecare conştiinţă vede în felul său (mai curînd: în felurile sale) această realitate şi că romanul aşa cum îl concepe el încearcă nu să „zugrăvească" lumea, ci să arate ce se petrece într-o conştiinţă aflată faţă în faţă cu lumea. Am putea spune că aceste două demersuri sînt complementare şi în egală măsură necesare, unul vizînd în primul rînd o aprehendare „obiectivă" a lumii, celălalt descrierea modului *cum* conştiinţa, o conştiinţă *concretă*, vede lumea.

Iată de ce romanul lui Proust poate fi definit ca „poetic" („Am vrut să scriu un roman făcut din momente poetice", spune autorul ciclului *În căutarea timpului pierdut*), mulţi exegeţi, printre care Albert Béguin, în *Sufletul romantic şi visul*[1], studiu consacrat exclusiv unei suite de poeţi, îl aşază alături de marii poeţi vizionari moderni, al căror descendent este socotit a fi. Căci romancierul, conform mai ales unei tradiţii stabilizate în secolul al XIX-lea, este înainte de orice un „cronicar", cel care re-prezintă lumea situîndu-se într-un loc unde devine instanţă abstract omniştientă

[1] Paris, José Corti, 1939, trad. rom. Bucureşti, Editura Univers, 1970.

emițătoare a unui adevăr „obiectiv", în timp ce poetul este cel ce re-modelează, re-compune lumea (în termenii noilor poetici o „produce" — într-un plan al ficțiunii ce își are consistența lui) conform unei „viziuni" proprii. Aceste observații nu au un caracter absolut decît într-un sistem teoretic, căci în practică nu mai avem de a face cu categorii atît de pure, Balzac, paradigmă a romancierului-„cronicar", fiind el însuși un „vizionar", după cum și Proust poate fi socotit un „cronicar" sui-generis al epocii sale. „Adoptînd o viziune a lumii în care domină incertitudinea, hazardul, posibilul, Proust sau Joyce nu desocializează romanul. Ca și Balzac, ei reproduc realitatea socială"[1].

„Metoda" lui Proust, prin care el „revoluționează" romanul, este cea a „memoriei involuntare". Opusă „memoriei voluntare", ea se înscrie într-o „durată interioară" (sintagmă bergsoniană), într-un timp trăit, deci într-un timp concret al unei conștiințe concrete, opus timpului abstract, intelectual, convențional stabilit printr-un consens, „al ceasornicelor". Acesta este conceput de fiecare dintre noi ca o înșiruire de unități perfect măsurabile, egale și identice unele cu celelalte. Este timpul „linear" al cronicii, cel al romanului de tip balzacian. „Durata", dimpotrivă, ascultă de legile afectivității, ale imaginarului și ale iraționalului, de viața cea mai intimă a inconștientului nostru, fiind cu neputință de măsurat cu o unitate ce i-ar fi exterioară. Ea nu este măsurabilă decît prin ea însăși, adică este de fiecare dată alta, în funcție de fiecare conștiință particulară, fiind, în fiecare element al ei, marcată, modificată de toate cele care au precedat-o, cu care ele formează un tot. În regimul ei, sînt frecvente acele „schimbări de viteză" pe care Proust le observase la Flaubert (referindu-se cu deosebire la un paragraf din *Educația sentimentală*), datorită cărora putem resimți o singură clipă din timpul „ceasornicelor" ca pe o eternitate în ordinea duratei sau, dimpotrivă, zeci de ani din același timp intelectual și abstract, ca pe o singură secundă a trăirii interioare. Aceste dilatări și comprimări temporale, care ascultă doar de legile unei experiențe lăuntrice, ne sînt cunoscute fiecăruia dintre noi, și, dintr-un anume punct de vedere, romanul lui Proust, care le redă și explorează, duce mai departe ceea ce a fost numit un „realism psihologic". „Nu voi osteni să observ meritele, astăzi atît de contestate, ale lui Flaubert. Unul dintre cele care mă impresionează cel mai mult, pentru că aflu în el rezultatul unor modeste căutări pe care le-am întreprins eu însumi, este acela că el știe să comunice cu măiestrie impresia existenței Timpului. După părerea mea, lucrul cel mai frumos din *Educația sentimentală* nu este o frază, ci un spațiu alb. Flaubert descrie,

---

[1] Michel Zéraffa, *Roman et société*, Paris, Presses Universitaires de France, 1971, p. 27.

relatează pe multe pagini, acțiunile cele mai mărunte ale lui Frédéric Moreau. Frédéric vede cum un jandarm se repede cu sabia ridicată asupra unui răsculat pe care-l omoară. «Și Frédéric, uimit, îl recunoscu pe Sénécal!» Aici, un «spațiu alb», un enorm «spațiu alb», și, fără nici cea mai mică tranziție, dintr-o dată măsura timpului devine în loc de un sfert de oră, mai mulți ani, mai multe decenii. [...] Fără îndoială, în Balzac întîlnim adeseori: «În 1817, familia Séchard era» etc. Dar la el aceste schimbări de timp au un caracter activ sau documentar. Flaubert este primul care le curăță de anecdotele parazite și de zgura povestirii. El este primul ce le face muzicale."[1]

„Memoria voluntară" operează deci cu timpul cronologic, exercitîndu-se datorită unui efort intelectual declanșat și guvernat de voință; „memoria involuntară" intră în acțiune spontan, *surprinzîndu-ne* prin *descoperirile* ei, ca un har ce ne este dat, un har profan, făcîndu-se cunoscută printr-o stare de „fericire indicibilă", lipsită de „noțiunea cauzei sale" (cf. episodul *madeleinei* din *Du côté de chez Swann*), căci ține de intuițiile noastre cele mai obscure. Un trecut viu, la fel de viu ca și prezentul în care trăim, este astfel „re-înviat", „re-creat", prin întîlnirea analogică, datorată unui hazard, dintre două senzații, una prezentă, alta situată la un nivel mai mult sau mai puțin îndepărtat al trecutului nostru. Întîlnirea cu acest trecut, mai exact, „re-trăirea" lui efectivă, îl transformă, pentru subiectul cunoscător, în ceva mai real decît prezentul însuși („realitatea nu există pentru noi atîta vreme cît ea n-a fost recreată de gîndirea noastră", spune Proust). El are mai multă realitate pentru că îi apare ca fiind mai adevărat: redescoperindu-l, prin grația conștiinței imediate, a memoriei involuntare, dar și, în etapa următoare, doar foarte puțin decalată, *printr-un efort intelectual voluntar*, acest trecut a devenit un adevăr al subiectului experienței. „Miracolul" datorat revelațiilor memoriei involuntare, pe care oricine dintre noi l-a putut trăi, este „raționalizat" astfel de Proust, care îl transformă în „metodă" pentru lucrarea sa artistică, fixîndu-l totodată într-o capodoperă. Artistul este deci cel care, pornit în căutarea acelui adevăr ce se află ascuns în raporturile fiecărei conștiințe cu lumea, îl dezvăluie sieși, dar și celorlalți, căutarea și cunoașterea avînd loc, în cazul lui Proust, în și prin scriitură, devenită experiență vitală, mod de existență și destin, ca și pentru Rimbaud, Mallarmé sau alți mari poeți. Analogia dintre cele două senzații este totodată și analogie cu o anume mișcare a scriiturii ca „stil" („stilul — spune Proust — este pentru artist o problemă de viziune"), ce nu „înveșmîntează", „împodobește" sau, pur și simplu, „reprezintă", „repro-

[1] Marcel Proust, *În legătură cu „stilul" lui Flaubert*, în *Eseuri*, trad. rom., *ed. cit.*, pp. 255–256.

duce" realitatea, ci se naște odată cu ea, „producînd-o". Romanul timpului pierdut și regăsit se face, așadar, pe măsură ce este scris, și ca roman al romanului. În *Du côté de chez Swann* există un pasaj pe care l-aș numi „creionul și hîrtia". Naratorul, văzînd cele două clopotnițe din Martinville și clopotnița din Vieuxvicq, are revelația că îndărătul „impresiei" sale se ascunde ceva la care el nu poate ajunge: „...simțeam că nu ajung pînă la capătul impresiei mele, că era ceva în spatele acestei mișcări, îndărătul acestei limpezimi, un lucru pe care ele parcă îl conțineau și îl ascundeau totodată. [...] Fără să-mi spun că ceea ce era ascuns îndărătul clopotnițelor din Martinville trebuie să fi avut o analogie cu o frază frumoasă, deoarece apăruse prin cuvinte care-mi făceau plăcere, i-am cerut doctorului un creion și hîrtie, și am compus, în zdruncinăturile trăsurii, și ca să-mi ușurez conștiința și să ascult de entuziasmul meu, următoarea bucată pe care am găsit-o mai tîrziu și căreia nu i-am adus decît puține schimbări".

Ca și Mallarmé, Proust, în și prin scriitură, caută „esența" — apropierea între el și poeții simboliști s-a făcut adeseori — ascunsă îndărătul aparențelor înșelătoare, care, pentru el, sînt în primul rînd cele în care ne menține „obișnuința". „Uimirea", „surpriza", „veșnică și rodnică", opusă „blazării" ce însoțește „obișnuința", îl fac să vadă „realitatea", „ființa", „chipul omenesc", de fiecare dată „sub alt unghi", „sub un nou aspect", adevărul fiind astfel unul dinamic, mereu „rectificat", mereu îmbogățit. „Uimirea" aceasta, care nu e alta decît cea a poetului — sau a copilului —, face ca de fiecare dată impactul cu lumea să fie „prielnic" și „înviorător", generator de cunoaștere. Dar în această „viziune"[1] proustiană, care, prin scriitură, integrează paradoxul însuși, contradicția vieții reale și a cunoașterii, „uimirea noastră se datorește mai ales faptului că ființa ne arată aceeași față". Iată o afirmare cum nu se poate mai limpede a unei continuități în discontinuitate, a unei entități „obiective", stimul al proiecției „subiective" și garanție a unei unități („obișnuința", în această lume a contradicțiilor depășite, ce se recunoaște astfel ca lume unitară, putînd să devină tocmai sentimentul și dovada unei continuități).

Proust a descris în nenumărate rînduri, încă din *Du côté de chez Swann*, mecanismul memoriei involuntare: o senzație prezentă declanșează uneori în noi, cînd se întîmplă să fie analogă cu o senzație trecută, o stare fulgurantă de adevărat „extaz", „asemenea aceleia pe care numai iubirea poate să o dea". Această „fericire indicibilă" ne e dată printr-o cunoaștere imediată, dar cuceririle intuiției noastre ar fi pierdute pentru totdeauna, spune Proust, dacă inteligența nu ar interveni pentru a le analiza. Acest al

---

[1] Cuvintele și sintagmele din acest context puse între ghilimele îi aparțin lui Proust.

doilea moment este de fapt cel ce face posibilă creaţia propriu-zisă şi numai datorită întîlnirii dintre cele două cunoaşteri, cea intuitivă, iraţională, şi cea raţională, opera de artă poate avea şansa să existe. Căci starea preconştientă pe care o comportă revelaţia dăruită de memoria involuntară este un privilegiu ce poate fi dat oricui, dar numai creatorul este capabil să salveze, prin opera de artă, protejînd-o împotriva erodării şi anihilării prin timp, acea cunoaştere preţioasă. E o strădanie simţită de Proust ca „datorie de conştiinţă", ca luptă împotriva „laşităţii" pe care făptura umană o poate avea în faţa oricărui mare efort. Ea cere o voinţă tenace, eroică, prin care este mobilizată şi angajată întreaga fiinţă. Numai cu acest preţ reuşita este asigurată, şi ceea ce nu fusese decît o şansă oferită de hazard devine operă de artă prin care timpul a fost învins. Într-o asemenea concepţie arta devine o adevărată „religie": artistul, recreîndu-şi trecutul, dîndu-i o prezenţă intens reală pe care nu o avusese înainte de acea re-creare, prin care devine prezent, trecut metaforic (analogic) substituit printr-un prezent etern, a învins timpul însuşi, cucerind o nemurire pe care nimic nu i-o va mai putea răpi, căci el o trăieşte în clipă, dar o şi fixează — şi comunică — prin scriitură. Astfel, datorită artei, el este „salvat", depăşindu-şi condiţia umană, supusă hazardului şi morţii („nu mă mai simţeam supus întîmplării, muritor", spune Proust în *Du côté de chez Swann*). „O clipă ce nu mai este supusă ordinei timpului a recreat în noi, pentru ca să o simtă, omul ce nu mai este supus ordinei timpului." Sensul titlului *În căutarea timpului pierdut*, în izotopia lui dominantă, ar fi deci următorul: a prinde într-o operă momentele unui trecut ce pare, în ordinea obişnuită a lucrurilor, pierdut pentru totdeauna, şi care este reînviat datorită memoriei involuntare, printr-un demers iraţional-raţional al cărui mecanism este cel al facerii artistice înseşi. El este de aceeaşi natură cu sinesteziile, „corespondenţele" baudelairiene. O senzaţie prezentă — arătam — trezeşte zonele inconştientului, unde „doarme", la mari „adîncimi", o senzaţie trecută foarte asemănătoare, dacă nu chiar identică — acest proces nu este altul decît cel al naşterii metaforei (după Proust: „imagine deformată" de subiectivitatea individului, care singură „poate da un fel de eternitate stilului") —, ce, la rîndul ei, va suscita un întreg lanţ de senzaţii ce se adaugă unele celorlalte prin asociaţie, făcînd astfel ca un eu prezent să retrăiască ceea ce alte euri (trecute) au trăit cîndva (în termeni de substituţie metaforică: să fie înlocuit de un alt eu, venit din trecut). Acest „detonator" analogic, această primă „explozie", este totdeauna imediat urmată de un fel de „reacţie în lanţ", „evocarea metaforică" transformîndu-se astfel în „contagiune metonimică" (desemnată de Proust prin termenul de „iradiaţie"). Astfel, dacă impulsul iniţial este de ordin metaforic, de echivalenţă, naraţiunea nu există decît prin metonimie, adică prin contiguitate, alăturare de reacţii metaforice. Dacă „picătura iniţială a memoriei involuntare

este de ordinul metaforei, edificiul amintirii este în întregime metonimic"[1]. „Căci metafora regăsește timpul pierdut, dar metonimia îl însuflețește, îl pune în mișcare: ea îl redă lui însuși și adevăratei lui esențe. [...] Aici deci, aici, numai prin metaforă, dar *în* metonimie, aici începe Povestirea."[2] Parcursul metonimic fiind, conform definiției lui Jakobson, definitoriu pentru proză, am avea astfel de a face cu o „stare mixtă", cum o numește Genette, în care axa metaforică și cea metonimică s-ar echilibra, jucînd roluri de importanță sensibil egală. Or, după noi, demersul decisiv, cel care colorează întregul roman, dînd naștere la un tip de metonimie ce-i este cu totul subordonată, rămîne cel metaforic. (Genette are dreptate însă cînd observă că există „tot atîta «miracol» în a doua formă de asociație cît și în prima".[3]

Romanul proustian nu mai ascultă decît de această nouă logică a unei viziuni subiective și relativizante (ce se întîlnește cu descoperirile lui Freud, Bergson, dar și cu cele ale lui Einstein), căreia îi vor fi subordonate compoziția, personajul, subiectul, intriga etc., și care va face să explodeze unitatea „obiectivă" — unitatea exterioară a acțiunii, a timpului, a spațiului, a personajului, a subiectului, a compoziției, a intrigii etc. — caracteristică romanului de tip „tradițional". El nu progresează decît propulsat de acele momente cînd memoria involuntară operează datorită unor întîmplări mărunte (pe care cititorul le va recunoaște în *Du côté de chez Swann*): o prăjitură muiată în ceai, o mică frază muzicală auzită într-un salon, trei copaci zăriți pe marginea unui drum sau clopotnițele unei biserici etc. — făcînd să urce din profunzimile inconștientului crîmpeie întregi din acea „realitate absolută" pe care o ascund aspectele iluzorii ale rutinei cotidiene. Și această progresiune nu mai are nimic comun cu progresiunea în ordine cronologică a romanului balzacian, ci dimpotrivă, există un perpetuu bruiaj al planurilor temporale, în funcție de capriciile memoriei involuntare, ale cărei sondaje ating cînd un nivel, cînd altul, al acelui rezervor care este inconștientul, unde așteaptă, protejate de uitare, toate senzațiile trecute, adică toate eurile succesive ale naratorului. Prezența în opera lui Proust a unei „unități", a unei „armonii" care este acord cu lumea și cunoaștere, omogenizare a compartimentelor diferențiate, în primul rînd a celor două mari ordini, natura și cultura, la care poetul romancier aspiră și pe care o realizează prin epifanii, nu intră în contradicție cu dis-

---

[1] Gérard Genette, *Figures* III, Paris, Éditions du Seuil, 1972, pp. 56—57. Termenii și sintagmele între ghilimele din fraza: „Acest «detonator»", etc. îi aparțin tot lui Genette.

[2] *Ibidem*, p. 63.

[3] *Ibidem*, p. 57.

continuitatea personajului şi a universului proustian. Compoziţie prismatică, romanul lui Proust îşi abordează obiectul nu dintr-un singur punct de vedere, care ar fi cel, privilegiat, al autorului omniştient, ci dintr-o pluralitate de puncte de vedere. Decorul, obiectele îşi schimbă înfăţişarea în funcţie de obiectul percepţiei şi de subiectul care percepe, dar şi pentru că sînt privite cu presupusa privire a „celuilalt". Avem deja de a face cu tehnica, mult utilizată în Noul Roman, a imaginii multiplu şi distorsionat reflectate. În *Du côté de chez Swann*, nenumărate Odette se încheagă pentru a se destrăma pe dată, fidele, infidele, iubitoare, indiferente, imagini infinit nuanţate în conştiinţa, mereu ea însăşi aflată într-un raport nou cu obiectul obsesiei sale, lui Swann. Swann însuşi, văzut de narator, de părinţii şi rudele acestuia, oferă o faţă infinit schimbătoare. Care este adevărata Odette? Care este adevăratul Swann? Sau adevărata Gilberte Swann, care reface, împreună cu naratorul, după un model analogic, baletul chinuitor al incertitudinilor iubirii? „Fără îndoială că acelaşi Swann pe care l-au cunoscut în aceeaşi epocă atîţia oameni de club era cu totul altul decît cel pe care-l crea mătuşa mea, cînd injecta şi însufleţea cu tot ce ştia despre familia Swann, personajul retras şi nesigur care se profila, urmat de bunica, seara, în grădiniţa din Combray [...] Dar chiar din punctul de vedere al celor mai neînsemnate lucruri din viaţă, noi nu alcătuim un tot material, identic pentru toată lumea..." *(Du côté de chez Swann)* Acest joc de oglinzi care îşi trimit uneori imagini grotesc deformate, se complică şi prin faptul degradării (sau, pur şi simplu, modificării) psihice şi fizice a personajelor ca rezultat al trecerii „timpului ceasornicelor". Şi totuşi, aceste imagini proiectate de multiple conştiinţe — sau de o conştiinţă multiplicată prin propriile-i percepţii contradictorii — ce privesc lumea fenomenală şi se intreprivesc, pot să ne dea o cunoaştere „obiectivă", analogă celei a fizicianului modern cînd compară rezultate statistice. „În acest univers (einsteinian) relativitatea este constituită de infinita variabilitate a experienţei, de infinitatea de măsurări şi perspective posibile, dar obiectivitatea întregului rezidă în invariabilitatea descrierilor simple formale (ale ecuaţiilor diferenţiale) care stabilesc tocmai relativitatea măsurilor empirice [...] Este cert că există o analogie sugestivă între acest univers einsteinian şi universul operei în mişcare."[1] Din perspectiva personajului ca subiect cunoscător — şi a autorului lui —, discontinuitatea este tocmai condiţia revelării

[1] Umberto Eco, *Opera deschisă*, trad. rom. de Cornel Mihai Ionescu, Bucureşti, Editura Univers, 1969.

unei unități. Momentele tari ale cunoașterii, cele în care timpul și moartea sînt învinse, sînt tocmai cele în care conștiința, într-o uimire fericită, se descoperă unitară, identică cu sine. Fragmentarea eului, morțile lui succesive, sînt, în această dialectică proustiană, regăsirea lui ca Unul, într-o mereu alternată disoluție și înviere, re-trăită ca *uimire* fericită de un veșnic cititor, mereu altul și, într-un fel, mereu același.

Întîlnesc astfel un cuvînt aflat la începutul acestor pagini. Romanul lui Proust: senzație a copilăriei regăsite, a unei pajiști mereu verzi, a unui izvor de apă mereu vie. Ceva a fost făcut; și își are locul printre lucrurile lumii, nu încetez a-mi spune, în fața acestei construcții a omului.

IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC

1871 *10 iulie* Se naşte la Paris (în strada La Fontaine nr. 96, în casa unchiului său Louis Weil) Valentin-Louis-Georges-Eugène-*Marcel* Proust, fiul medicului Achille-Adrien Proust şi al Jeannei-Clémence Weil. Părinţii săi locuiesc la Paris, în bulevardul Malesherbes nr. 9.

1873 Se naşte fratele lui Marcel Proust, *Robert*-Émile-Sigismond-Léon Proust.

1880 Marcel are prima criză de astm. Familia Proust îşi petrece vacanţele de vară la Illiers (viitorul Combray din *În căutarea timpului pierdut*), la sora doctorului Proust, Élisabeth Amiot.

1882 Marcel îşi începe studiile la liceul Condorcet din Paris. Se îndrăgosteşte de Marie Benardaky, cu care se joacă în parcul Champs-Élysées (amănunt biografic ce va inspira episodul iubirii lui Marcel, naratorul din *În căutarea timpului pierdut*, pentru Gilberte Swann, de asemenea întîlnită adeseori în parcul Champs-Élysées).

1887 Este secretarul publicaţiei liceale *Revue Verte*. Ia premiul întîi la latină şi premiul doi la istorie şi geografie. La retorică îl are profesor pe Gaucher (1887—1888).

1888—1889 Proust colaborează la *Revue Lilas* (revistă a liceului). Se împrieteneşte cu Jacques Bizet, Robert de Flers, Daniel Halévy, elevi ei înşişi la liceul Condorcet. Obţine în 1889 premiul de onoare la filosofie, fiind elevul lui Darlu (1888—1889). Începe să frecventeze saloanele (cel al doamnei Émile Strauss, cel al Madeleinei Lemaire). Îşi ia bacalaureatul. Se înscrie voluntar şi e încorporat în regimentul 76 de infanterie din Orléans, unde îi are camarazi pe Robert de Billy şi Gaston de Caillavet.

1890 Proust îşi termină serviciul militar şi se înscrie la Facultatea de Drept şi la École des Sciences politiques. Audiază la Sorbona cursurile lui Bergson, Albert Sorel, Anatole Leroy-Beaulieu.

1892 Proust frecventează salonul doamnei Arman de Caillavet, mama prietenului său Gaston. Îl cunoaşte aici pe Anatole France, cu care se împrieteneşte. Debutează ca scriitor în revista *Le Banquet* (cu o serie de studii, dintre care cele mai multe vor fi republicate în

Plăceri și zile, cugetări și o povestire, *Violante sau Mondenitatea*, reluată în același volum). Colaborează și la *Littérature et critique*. Se împrietenește, prin Robert de Billy, cu Willie Heath și cu Edgar Aubert. Își ia licența în litere. Își petrece vacanța la Trouville, unde o cunoaște pe sora unui prieten, Marie Finaly, de care se simte puternic atras.

1893 Colaborează la *Revue blanche* și continuă colaborarea la *Le Banquet*. Începe prietenia cu Robert de Montesquiou, pe care îl cunoaște prin pictorița Madeleine Lemaire.

1894 Își petrece vara la Trouville.

1895 Ocupă prin concurs un post la Bibliothèque Mazarine; este detașat la Ministerul Instrucției publice; cere un concediu de un an, pe care îl va prelungi, neprezentîndu-se la post. Călătorește în Bretania, împreună cu Reynaldo Hahn. Se împrietenește cu Léon Daudet. Colaborează la *Le Gaulois* și *La Revue hebdomadaire*. Îi moare bunica din partea mamei.

1896 Proust publică *Portrete de pictori* (Albert Cuyp, Paul Potter, Antonin Van Dyck, Antoine Watteau). Apar patru piese pentru pian de Reynaldo Hahn, pe versuri de Marcel Proust, versuri reluate în *Plăceri și zile*, volum ce apare tot în acest an, cu o prefață de Anatole France și cu ilustrații de Madeleine Lemaire (la editura Calmann-Lévy). Proust începe să scrie romanul *Jean Santeuil*, la care va lucra pînă în 1899, cînd va renunța să-l mai termine. Apare în *La Revue blanche (15 iulie)* articolul *Împotriva obscurității*.

1897 Colaborează la *La Revue d'Art Dramatique* și *La Presse*. Cu prilejul morții lui Alphonse Daudet, publică în *La Presse* articolul *Rămas bun lui Daudet*. Se duelează cu Jean Lorrain. Inițiază strîngerea de semnături pentru *Manifestul celor o sută patru* intelectuali care cer revizuirea procesului Dreyfuss, ce avusese loc în același an. Este zilnic prezent la procesul intentat lui Zola, care protestase tipărind în *Aurore* pamfletul *Acuz!*

1898 Mama scriitorului este operată de cancer.

1899 Proust descoperă opera lui Ruskin, pe care începe să-l traducă împreună cu Marie Nordlinger.

1900 Familia Proust se mută în strada Courcelles nr. 45. Apar primele studii ale lui Proust despre Ruskin: *Pelerinaje ruskiniene* (în *Le Figaro* din *13 februarie*), *Ruskin la Notre-Dame din Amiens* (în *Mercure de France* din *aprilie*). Călătorește împreună cu mama sa la Veneția și la Padova, perioadă în care revizuește, ajutat de Marie Nordlinger, corecturile la traducerea *Biblici din Amiens* de Ruskin.

1901 Se împrieteneşte tot mai mult cu prinţii Antoine şi Emmanuel Bibesco, împreună cu care vizitează catedralele.

1903 Publică în *Le Figaro* trei articole despre saloanele vremii, semnate „Dominique" şi „Horatio". La *26 noiembrie* moare tatăl scriitorului.

1904 Publică în *Le Figaro* alte articole despre saloane. Apare volumul *Biblia din Amiens* de Ruskin, tradus, prefaţat şi adnotat de Proust (la editura Mercure de France).

1905 Publică în *La Renaissance Latine* textul *Despre lectură (15 iunie)*, viitoare prefaţă la alt volum de Ruskin, la traducerea căruia lucrează, *Sezam şi crinii*. Modificate, aceste pagini vor fi republicate în *Pastişe şi alte felurite texte*, sub titlul *Zile de lectură*. Moare mama scriitorului *(26 septembrie)*. În *decembrie*, Proust se internează în clinica doctorului Solliès, din Boulogne-sur-Seine, de unde va ieşi în *ianuarie* 1906, fără ca starea sănătăţii sale să se fi îmbunătăţit.

1906 După ce locuieşte un timp la Hôtel des Réservoirs din Versailles, se stabileşte în bulevardul Haussmann nr. 102 din Paris, loc mitic pentru istoriile literare, ce reţin mai cu seamă amănuntul că Proust, bolnav de astm, pusese să i se căptuşească pereţii camerei de lucru cu plută, izolare interpretabilă şi în plan simbolic. Apare volumul *Sezam şi crinii* de Ruskin, tradus, prefaţat şi adnotat de Proust (la Mercure de France).

1907 Publică în *Le Figaro* şase articole, dintre care două vor fi reluate în *Pastişe şi alte felurite texte*, iar în *Chronique* un articol. Îşi petrece vara la Cabourg. Călătoreşte prin Normandia în automobil, împreună cu şoferul său Agostinelli. Se apucă probabil să lucreze la *În căutarea timpului pierdut*.

1908 Lucrează la un studiu despre Sainte-Beuve, primă încercare pentru *În căutarea timpului pierdut*. Începe să publice în *Le Figaro Afacerea Lemoine*, serie de pastişe reluate în *Pastişe şi alte felurite texte*. Iese tot mai puţin din casă, lucrînd întruna la primul volum din *În căutarea timpului pierdut*.

1909 Redactează într-o primă formă *Swann*, ai cărui primi cititori sînt Reynaldo Hahn şi Georges de Lauris. Îşi petrece vara la Cabourg.

1910 Asistă la baletele ruseşti. Îşi petrece vara la Cabourg.

1912 Proust publică în *Le Figaro (21 martie, 4 iunie, 3 septembrie)* extrase din *În căutarea timpului pierdut*. Îl face pe Agostinelli secretarul său particular.

1913 Proust încearcă, dar fără rezultat, să-şi publice romanul *Swann*, fiind refuzat de N.R.F., Mercure de France, Fasquelle şi Ollendorff. Grasset acceptă să-l publice, pe cheltuiala autorului. Céleste Albaret intră în serviciul lui Proust. La *8 noiembrie* apare *Swann*, la editura Bernard Grasset.

1914 Editura La Nouvelle Revue française (viitoarea Gallimard), care respinsese manuscrisul, revine asupra opiniei inițiale, publicînd un articol al lui Henri Ghéon. Agostinelli moare într-un accident de avion. La *1 iunie*, La Nouvelle Revue française publică extrase anunțate ca fiind din *Guermantes*, ce vor fi introduse în volumul *La umbra fetelor în floare*. La *1 iulie*, La Nouvelle Revue française publică fragmente din viitorul *Guermantes* I. Proust își petrece luna *septembrie* la Cabourg. N.R.F. se oferă să tipărească întregul ciclu, despăgubind editura Grasset. Proust refuză. Robert Proust este mobilizat și citat pentru fapte de bravură pe ordinul de zi al bătăliei din Argonne. Bertrand de Fénelon, prietenul lui Proust și al prinților Bibesco, e dat dispărut.

1915 Proust începe să-și modifice opera, mai ales prin adaosuri importante.

1916 Proust acceptă oferta făcută de N.R.F., fiind silit să ducă laborioase tratative cu Grasset, care nu vrea să renunțe la drepturile de a-l publica.

1917 Emmanuel Bibesco se sinucide (la Londra).

1918 *30 noiembrie*: apare volumul *La umbra fetelor în floare* (Nouvelle Revue française).

1919 *25 martie:* apare volumul *Pastișe și felurite alte texte* (Nouvelle Revue française). În *iunie*, Proust, obligat să se mute, se instalează în strada Laurent-Pichat nr. 8 bis. În *octombrie* se mută din nou, în strada Hamelin nr. 44, la etajul cinci. La *10 noiembrie* i se decernează premiul Goncourt pentru *La umbra fetelor în floare* (cu șase voturi împotriva a patru voturi pentru *Crucile de lemn*, roman de Roland Dorgelès).

1920 *7 august:* apare *Guermantes I.* N.R.F. tipărește o ediție de lux a volumului *La umbra fetelor în floare.* Apare volumul *Tendres Stocks* de Paul Morand cu o prefață de Proust.

1921 Apare, în N.R.F., articolul *„În legătură cu stilul lui Flaubert"*. La *30 aprilie* apar volumele *Guermantes II*, *Sodoma și Gomora* I (Nouvelle Revue française). În *iunie*, Proust publică în N.R.F. articolul *„În legătură cu Baudelaire"*. Moare Robert de Montesquiou. Vizitînd o expoziție a maeștrilor olandezi de la Muzeul Jeu de Paume, Proust se simte dintr-o dată foarte rău.

1922 *3 aprilie:* apare *Sodoma și Gomora* II, în trei volume (Nouvelle Revue française). *18 noiembrie:* moare Marcel Proust.

1923 *14 noiembrie:* apare, în continuarea ciclului *În căutarea timpului pierdut*, sub îngrijirea lui Robert Proust (care va publica și volumele următoare), *Prizoniera*, în 2 vol. (Nouvelle Revue française).

1925 *30 noiembrie:* apare *Fugara*, sub titlul *Albertine disparue (Albertine a dispărut)*, în 2 vol. (Nouvelle Revue française).

1927 *22 septembrie:* apare *Timpul regăsit*, în 2 vol. (Nouvelle Revue française). *10 octombrie:* apare volumul *Cronici*, culegere de articole şi studii publicate de Proust prin ziare şi reviste (Nouvelle Revue française). Începe editarea *Caietelor Marcel Proust* în 8 vol., care va dura pînă în 1935 (Nouvelle Revue française).

1930 Începe publicarea *Corespondenţei* lui Proust, la diferite edituri, printre care Plon *(Corespondenţă generală*, în 6 vol.).

1950 Începe publicarea anuală a buletinului „Societăţii Prietenilor lui Marcel Proust şi a Prietenilor oraşului Combray".

1952 Este publicat (de către Bernard de Fallois) romanul *Jean Santeuil*, scris de Proust în tinereţe şi abandonat (3 vol., la Gallimard).

1954 Apare *Împotriva lui Sainte-Beuve*, la Gallimard.

I.M.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Această ediție, care începe cu publicarea primului roman din ciclul *În căutarea timpului pierdut (À la recherche du temps perdu)*, *Swann, (Du côté de chez Swann)*, va continua cu celelalte romane din același ciclu: *La umbra fetelor în floare (À l'ombre des jeunes filles en fleurs)*, *Guermantes (Le Côté de Guermantes)*, *Sodoma și Gomora (Sodome et Gomorrhe)*, *Prizoniera (La Prisonnière)*, *Fugara (La Fugitive)*, *Timpul regăsit (Le Temps retrouvé)*; cu romanul *Jean Santeuil*, cu *Plăceri și zile (Les Plaisirs et les jours)*, *Pastișe și alte felurite texte (Pastiches et mélanges)*, *Eseuri și articole (Essais et articles)*, *Împotriva lui Sainte-Beuve (Contre Sainte-Beuve)*, (toate după ediția Pléiade), precum și cu o selecție din *Corespondență* (după ediția Philip Kolb).

Se întreprinde astfel pentru prima oară publicarea integrală în versiune românească a operei literare a lui Marcel Proust.

Volumele vor fi însoțite de prefețe, de note și comentarii, de reproduceri fotografice.

Volumul de față cuprinde și un tabel cronologic, cu datele cele mai semnificative ale vieții și operei scriitorului.

Notele și comentariile — cu excepția celor cîtorva în dreptul cărora am pus indicația „nota ediției Pléiade" — ne aparțin.

Pentru romanele următoare din *În căutarea timpului pierdut*, vom folosi noua ediție Pléiade, publicată sub îngrijirea lui Jean-Yves Tadié, și al cărei prim volum va apărea în octombrie 1987.

IRINA MAVRODIN

SWANN

DOMNULUI GASTON CALMETTE
Drept mărturie a unei profunde
și afectuoase recunoștințe.

MARCEL PROUST

PARTEA ÎNTÎI

Combray[1]

I

ANI DE-A RÎNDUL, m-am culcat devreme. Uneori, îndată după ce stinsesem lumînarea, ochii mi se închideau atît de repede încît nu aveam cînd să-mi spun: „Adorm". Şi, o jumătate de oră mai tîrziu, gîndul că venise vremea să adorm mă trezea: voiam să pun jos volumul pe care credeam că-l am încă în mînă şi să sting lumînarea; nu încetasem, dormind, să cuget asupra a ceea ce tocmai citisem, dar aceste gînduri luaseră o întorsătură oarecum specială: mi se părea că eram eu însumi acel ceva despre care se vorbea în carte: o biserică, un cvartet, rivalitatea dintre Francisc I şi Carol Quintul. Această credinţă persista timp de cîteva secunde după trezirea mea; ea nu-mi uimea raţiunea, dar apăsa ca nişte solzi pe ochii mei şi îi împiedica să-şi dea seama că lumînarea nu mai era aprinsă. Apoi începea să-mi devină de neînţeles ca, după metempsihoză, gîndurile dintr-o existenţă anterioară; subiectul cărţii se desprindea de mine, eram liber să cuget sau nu la el; pe dată îmi recăpătam vederea şi eram foarte mirat cînd aflam în jurul meu un întuneric blînd şi odihnitor pentru ochii mei, dar poate încă şi mai mult pentru mintea mea, căreia el îi apărea ca un lucru fără cauză, de neînţeles, ca un lucru într-adevăr întunecat. Mă întrebam cît e ceasul; auzeam şuieratul trenurilor care, mai mult sau mai puţin îndepărtat, precum cîntecul unei păsări într-o pădure, măsurînd distanţele, îmi descria întinderea cîmpiei pustii de-a lungul căreia călătorul se grăbeşte către staţia apropiată; şi cărarea pe care el merge va rămîne pentru totdeauna gravată în amintirea-i, datorită interesului pe care i-l stîrnesc locurile noi, faptele neobişnuite, conversaţia recentă şi despărţirea de sub lumina lămpii străine urmîndu-l încă în tăcerea nopţii, precum şi bucuria întoarcerii apropiate.

Îmi rezemam drăgăstos obrajii de frumoşii obraji ai pernei care, rotunzi şi proaspeţi, sînt asemenea obrajilor copilăriei noastre. Aprindeam un chibrit, ca să mă uit la ceas. Curînd va fi miezul

nopții. Este clipa cînd bolnavul care a fost silit să plece în călătorie și a trebuit să se culce într-un hotel necunoscut, trezit de o criză, se bucură zărind pe sub ușă o rază de lumină. Ce fericire, a venit dimineața! În curînd servitorii se vor trezi, el va putea să-i sune, vor veni să-l ajute. Speranța că va fi ocrotit îi dă curajul să sufere. Tocmai a crezut că aude pași; pașii se apropie, apoi se îndepărtează. Și raza de lumină care se întrezărea pe sub ușă a dispărut. Este miezul nopții; becurile au fost stinse; pînă și ultimul servitor a plecat, iar el va trebui să rămînă singur toată noaptea și să sufere, fără altă nădejde.

Adormeam din nou, și uneori mă trezeam doar pentru o clipă, atît cît să aud trozniturile venite parcă din adîncurile lemnăriei, să deschid ochii pentru a privi țintă caleidoscopul întunericului, să gust, într-o lucire fugară a conștiinței, somnul în care erau scufundate mobilele, camera, acest tot căruia îi aparțineam ca o particică și către insensibilitatea căruia mă întorceam curînd, spre a mă uni cu ea. Sau, dormind, întîlnisem fără efort o vîrstă pentru totdeauna trecută din viața mea cea dintîi, regăsisem cine știe ce spaimă copilărească, asemeni gîndului că unchiul meu mă va trage de bucle, teamă care se risipise în ziua cînd — dată marcînd pentru mine începutul unei noi ere — mi-au fost tăiate. Uitasem acest eveniment în timp ce dormeam, îl regăseam în amintire de îndată ce reușisem să mă trezesc pentru a scăpa din mîinile unchiului meu, dar, din precauție, îmi acopeream capul cu perna, înainte de a mă întoarce în lumea visurilor.

Uneori, așa cum Eva s-a născut din coasta lui Adam, o femeie se năștea, în timp ce dormeam, dintr-o poziție greșită a coapsei mele. Alcătuită din plăcerea pe care eram pe punctul să o gust, îmi închipuiam că ea era cea care mi-o oferea. Trupul meu, ce simțea în al ei propria-mi căldură, voia să se unească cu el, și mă trezeam. Ceilalți oameni îmi apăreau ca foarte îndepărtați, pe lîngă această femeie pe care o părăsisem abia cu cîteva clipe în urmă; obrazul îmi era cald încă de sărutarea-i, trupul meu simțea încă greutatea trupului ei. Dacă, așa cum se întîmpla uneori, avea trăsăturile unei femei pe care o cunoscusem în viață, trebuia să mă dăruiesc pe de-a-ntregul acestui scop: să o regăsesc, ca aceia care pleacă în călătorie pentru a vedea cu ochii lor o cetate dorită și își închipuie că poți gusta într-o realitate farmecul visului. Treptat, amintirea ei dispărea, uitasem fața din vis.

Un om care doarme ține în jurul lui firul orelor, ordinea anilor și a lumilor. El le consultă din instinct trezindu-se, și citește în ele, pînă la trezirea lui; dar ordinea lor se poate învălmăși, sau rupe.

Dacă, spre dimineață, după o noapte de insomnie, somnul îl surprinde, în timp ce citește, într-o atitudine prea diferită de cea în care doarme de obicei, este de ajuns să-și ridice brațul pentru a opri și a da îndărăt soarele, și, în prima clipă a trezirii sale, nu va mai ști ora, va socoti că abia s-a culcat. Dacă ațipește într-o atitudine încă și mai neobișnuită și mai divergentă, de exemplu, după cină, așezat într-un fotoliu, atunci răsturnarea va fi totală în lumile ieșite de pe orbita lor, fotoliul magic îl va plimba în goană prin timp și prin spațiu, și în clipa cînd își va deschide pleoapele, va crede că se va fi culcat cu cîteva luni mai devreme într-un alt ținut. Dar era de ajuns ca, chiar în patul meu, să am un somn adînc și care să-mi odihnească pe deplin mintea; atunci aceasta nu mai știa planul locului unde am dormit și, cînd mă trezeam în mijlocul nopții, cum ignoram unde mă găsesc, nici nu știam în prima clipă cine sînt; aveam doar, în simplitatea lui originară, sentimentul existenței, așa cum poate el fremăta în adîncul trupului unui animal; eram mai lipsit de apărare decît omul cavernelor; dar atunci amintirea — nu încă a locului unde eram, ci a acelora unde mai locuisem și unde aș fi putut fi acum — venea către mine ca un ajutor trimis de sus, pentru a mă scoate din neantul de unde nu aș fi putut ieși singur; treceam într-o secundă peste secole de civilizație, și imaginea confuz întrevăzută a unor lămpi cu petrol, apoi a unor cămăși cu guler răsfrînt, recompunea treptat trăsăturile particulare ale eului meu.

Poate că imobilitatea le este impusă lucrurilor din jur de certitudinea noastră că sînt ele și nu altele, de imobilitatea gîndirii noastre în fața lor. Fapt este că, atunci cînd mă trezeam astfel, cu mintea zbătîndu-se zadarnic să caute a ști unde eram, totul se învîrtea în jurul meu în întuneric, lucrurile, țările, anii. Trupul meu, prea amorțit ca să se poată mișca, încerca, după forma oboselii sale, să repereze poziția membrelor, pentru a ghici astfel direcția peretelui, locul mobilelor, pentru a reconstrui și a numi lăcașul unde se găsea. Memoria sa, memoria coastelor sale, a genunchilor săi, a umerilor săi, îi înfățișa succesiv cîteva dintre camerele unde dormise, în timp ce în jurul lui zidurile invizibile, schimbîndu-și locul după forma încăperii imaginate, se învolburau în tenebre. Și înainte chiar ca gîndul meu, care șovăia în pragul timpurilor și al formelor, să fi identificat locuința, apropiind între ele împrejurările, el — trupul meu — își amintea pentru fiecare, genul de pat, locul ușilor, linia ferestrelor, existența unui coridor, dimpreună cu gîndul pe care îl aveam adormind acolo, regăsit la sculare. Partea anchilozată din trupul meu, căutînd să ghicească felul cum este orientată, se închipuia, de exemplu, alungită cu fața la perete, într-un pat mare cu

baraachin, și pe dată îmi spuneam: „Ia te uită, am adormit în cele din urmă, deși mama nu a venit să-mi spună noapte bună", eram la țară la unchiul meu, mort de multă vreme; și trupul meu, partea pe care eram așezat, paznici credincioși ai unui trecut pe care mintea mea n-ar fi trebuit să-l uite niciodată, îmi aminteau de flacăra lămpii din sticlă de Boemia, în formă de urnă, atîrnată în tavan cu lănțișoare, de șemineul din marmoră de Siena, din camera mea de dormit din Combray, la bunicii mei, de zilele îndepărtate pe care în această clipă mi le imaginam ca fiind actuale, fără să mi le reprezint exact, și pe care le voi revedea mai limpede peste cîteva clipe, cînd voi fi treaz de-a binelea.

Apoi renăștea amintirea unei noi atitudini: zidul fugea într-o altă direcție: eram în camera mea la doamna de Saint-Loup, la țară: Dumnezeule! este cel puțin ora zece, cina a luat probabil sfîrșit! Voi fi prelungit prea mult siesta pe care o fac în fiecare seară cînd mă întorc de la plimbarea cu doamna de Saint-Loup, înainte de a mă îmbrăca pentru masă. Căci mulți ani au trecut de cînd mergeam la Combray, acolo unde, cînd ne întorceam foarte tîrziu, vedeam răsfrîngerile roșii ale apusului de soare oglindindu-se în geamul meu. Un alt gen de viață se duce la Tansonville, la doamna de Saint-Loup, un alt gen de plăcere aflu cînd nu ies decît noaptea, urmînd, la lumina lunii, acele drumuri pe care odinioară mă jucam în plin soare; iar camera unde voi fi adormit în loc să mă îmbrac pentru cină, o zăresc de departe, cînd ne întoarcem, străbătută de lucirile lămpii, singuratec far în noapte.

Aceste evocări rotitoare și nedeslușite nu durau niciodată mai mult de cîteva secunde; adesea scurta mea incertitudine cu privire la locul unde mă găseam nu deosebea prea bine unele de altele diferitele presupuneri din care era alcătuită, după cum nu izolăm, văzînd un cal ce aleargă, pozițiile succesive pe care ni le arată kinetoscopul. Dar revăzusem cînd una, cînd cealaltă dintre camerele în care locuisem de-a lungul vieții mele, și ajungeam să mi le amintesc pe toate în lungile reverii ce urmau trezirii mele: camere de iarnă unde, cînd ești culcat, te ascunzi cu capul într-un cuib pe care ți-l faci din lucrurile cele mai disparate, un colț de pernă, marginea de sus a cuverturilor, un capăt de șal, muchia patului și un număr din *Débats vosos*, pe care ajungi să le cimentezi laolaltă, după tehnica păsărilor, sprijinindu-te la nesfîrșit pe ele; unde, pe o vreme geroasă, guști plăcerea de a te simți separat de lumea din afară (precum rîndunica marină ce își are cuibul în adîncul pămîntului, la căldură), și unde, focul arzînd toată noaptea în șemineu, dormi învelit într-o mare mantie de aer cald și fumegos, străbătut de lucirile căr-

bunilor care se aprind din cînd în cînd, impalpabil alcov, caldă cavernă săpată în chiar trupul camerei, zonă arzătoare și mobilă prin contururile sale termice, aerisită cu adieri care ne răcorese fața și vin din cotloanele ascunse, din părțile învecinate cu fereastra sau îndepărtate de foc, acum reci: — camere de vară, unde îți place să fii unit cu noaptea călduță, unde lumina lunii, sprijinită de obloanele întredeschise, își aruncă pînă la piciorul patului scara fermecată, unde dormi parcă în aer liber, ca pițigoiul legănat de vînt pe vîrful unei raze; — uneori camera în stil Ludovic al XVI-lea, atît de veselă încît chiar din prima seară nu am fost prea nefericit în ea, și unde colonetele care susțineau dezinvolt plafonul se îndepărtau cu atîta grație pentru a arăta și a rezerva locul patului: — alteori, dimpotrivă, cea, mică și cu plafonul atît de înalt, săpată în formă de piramidă în înălțimea a două etaje și îmbrăcată în parte în lemn de acaju, unde, încă din prima secundă, fusesem intoxicat moral de mireasma necunoscută a vetivarului, convins de ostilitatea perdelelor violete și de insolența indiferență a pendulei, care flecărea în gura mare ca și cum n-aș fi fost acolo: unde o ciudată și necruțătoare oglindă pătrată cu picioare, barînd oblic unul din colțurile încăperii, își adîncea pe neașteptate, în dulcea plenitudine a cîmpului meu vizual obișnuit, un loc neprevăzut; unde gîndirea mea, străduindu-se timp de ore să se disloce, să se subțieze, mergînd în sus, pentru a lua întocmai forma camerei și a ajunge să umple pînă la plafon uriașa ei pîlnie, suferise timp de multe și grele nopți, pe cînd eram întins în patul meu, cu ochii ridicați, cu auzul la pîndă, cu nările răzvrătite, cu inima bătînd de să-mi spargă coșul pieptului, pînă cînd obișnuința va fi schimbat culoarea perdelelor, va fi redus la tăcere pendula, va fi arătat oglinzii oblice și crude ce e mila, va fi ascuns, sau poate chiar va fi izgonit cu desăvîrșire, mireasma de vetivar, și va fi micșorat cu mult părelnica înălțime a plafonului. Obișnuința! ea le potrivește cu iscusință, deși foarte încet, pe toate, ne lasă la început mintea să sufere timp de săptămîni întregi într-o situație de provizorat, dar pe care este totuși foarte fericită că a găsit-o, căci fără obișnuință, și redusă doar la propriile-i resurse, ar fi neputincioasă să transforme un loc străin într-o casă.

Desigur, acum eram treaz de-a binelea, trupul mi se răsucise încă o ultimă dată, și îngerul cel bun al certitudinii oprise totul în jurul meu, mă culcase sub pături, în camera mea, și pusese aproximativ la locul lor în întuneric comoda, biroul, șemineul, fereastra ce dădea către stradă și cele două uși. Dar zadarnic știam că nu eram în locuințele a căror imagine distinctă mi-o înfățișase într-o clipă trezirea mea ignorantă, făcîndu-mă, mai bine zis, să cred în

prezența lor posibilă, memoria mea fusese pusă în mișcare; de obicei nu încercam să adorm iar pe dată; îmi petreceam cea mai mare parte a nopții amintindu-mi de viața noastră de odinioară la Combray la mătușa mea, la Balbec, la Paris, la Doncières, la Veneția, în alte părți încă, amintindu-mi de locurile, de oamenii pe care îi cunoscusem, de ceea ce văzusem, de ceea ce mi se povestise.

La Combray, zilnic, încă de la sfîrșitul după amiezii, cu multă vreme înainte de clipa cînd trebuia să mă așez în pat și să rămîn treaz, departe de mama și de bunica, dormitorul meu redevenea punctul fix și dureros al preocupărilor mele. Pentru a mă înveseli, în serile cînd păream prea nefericit, ai mei se gîndiseră să-mi dea o lanternă magică pe care, în așteptarea cinei, o așezau peste lampă; și, asemenea primilor arhitecți și meșteri sticlari din epoca gotică, ea înlocuia opacitatea zidurilor cu impalpabile irizări, cu supranaturale apariții multicolore, unde erau pictate legende ca pe un vitraliu pîlpîitor și efemer. Dar tristețea mea devenea și mai mare, pentru că această schimbare de lumină distrugea obișnuința pe care o căpătasem în camera mea și datorită căreia, cu excepția supliciului culcării, ea îmi devenise suportabilă. Acum nu o mai recunoșteam și eram neliniștit, ca într-o cameră de hotel sau într-o „cabană" unde aș fi ajuns pentru prima oară, venind cu trenul.

În pasul sacadat al calului, Golo, bîntuit de un gînd înspăimîntător, ieșea din păduricea triunghiulară care căptușea cu un verde sumbru și catifelat povîrnișul unei coline, și înainta în salturi către castelul bietei Genoveva de Brabant[2]. Acest castel era croit după o linie curbă, care nu era altceva decît limita unuia dintre ovalurile de sticlă ce alcătuiau lanterna. Nu era decît un zid de castel, și avea în fața lui o landă unde visa Genoveva, care purta o cingătoare albastră. Castelul și landa erau galbene, și eu nu așteptasem să le văd pentru a le ști culoarea, căci, înaintea lanternei, mi-o arătase cum nu se poate mai limpede sonoritatea aurie a numelui de Brabant. Golo se oprea o clipă să asculte cu tristețe povestea minciinoasă citită cu voce tare de mătușa mea, și pe care părea că o înțelege pe deplin, supunîndu-se, cu o docilitate nu lipsită de o anume măreție, indicațiilor textului: apoi se îndepărta în același pas sacadat. Și nimic nu putea opri lentul mers al calului. Dacă cineva mișca lanterna, zăream calul lui Golo cum continuă să înainteze pe perdelele de la fereastră, umflîndu-se, una cu pliurile lor, coborînd în golurile dintre ele. Însuși trupul lui Golo, de o esență tot atît de supranaturală ca și cel al calului, devenea una cu orice obstacol material, cu orice obiect stingheritor pe care îl întîlnea în cale,

făcînd din el propria-i osatură, un ce lăuntric, fie şi din clanţa uşii, a cărei formă o căpăta pe dată şi pe care fluturau, invincibile, veşmîntul său roşu sau figura-i palidă, mereu la fel de nobilă şi de melancolică, dar care nu lăsa să se străvadă că ar fi în vreun chip tulburată de această cîndată mlădiere.

Desigur, aceste strălucitoare proiecţii, ce păreau a emana dintr-un trecut merovingian şi care plimbau în jurul meu crîmpeie de istorie atît de vechi, aveau pentru mine mult farmec. Dar nu pot spune ce rău îmi pricinuia totuşi acea intruziune a misterului şi a frumuseţii într-o cameră pe care o umplusem cu eul meu în asemenea măsură, încît nu-i dădeam mai multă atenţie decît lui însuşi. Influenţa anesteziantă a obişnuinţei încetînd, începeam să gîndesc, să simt, ceea ce-i atît de trist. Acea clanţă de la uşa camerei mele, care se deosebea pentru mine de toate celelalte clanţe de uşă din lume prin aceea că părea a deschide singură uşa, fără ca eu să trebuiască să mai apăs pe ea, într-atîta îmi devenise de inconştientă mînuirea ei, iat-o acum slujind drept corp astral lui Golo. Şi de îndată ce se auzea clopoţelul pentru cină, mă grăbeam să alerg în sufragerie, unde lampa cea mare atîrnată în tavan, ce nu-i cunoştea nici pe Golo, nici pe Barbă Albastră[3], ci pe părinţii mei şi tocăniţa de carne de vacă, îşi dădea lumina ca în toate serile, şi să mă reped în braţele mamei, pe care nefericirea Genovevei de Brabant mi-o făcea şi mai dragă, în timp ce nelegiuirile lui Golo mă sileau să-mi cercetez propria-mi conştiinţă cu mai multă severitate.

După cină, vai, eram curînd obligat să o părăsesc pe mama, care rămînea să stea de vorbă cu ceilalţi, în grădină dacă vremea era frumoasă, sau în salonaş, unde toată lumea se retrăgea, dacă vremea era urîtă. Toată lumea, în afară de bunica mea, ce găsea că „e păcat să stai închis în casă cînd te afli la ţară“, şi care avea întruna discuţii cu tata, în zilele cînd ploua prea tare, pentru că el mă trimitea să citesc în camera mea în loc să mă lase să rămîn afară. „Nu aşa o să se facă robust şi energic, spunea ea cu tristeţe, mai ales băieţelul ăsta, care are atîta nevoie să capete puteri şi să-şi întărească voinţa.“ Tatăl meu ridica din umeri şi cerceta barometrul, căci îi plăcea meteorologia, în timp ce mama, ferindu-se să facă vreun zgomot pentru a nu-l tulbura, îl privea cu un respect duios, dar nu prea mult, pareă pentru a nu căuta să pătrundă misterul superiorităţii sale. În schimb, bunica, pe orice vreme, chiar cînd ploua cu găleata şi cînd Françoise băgase grabnic în casă preţioasele fotolii de răchită de teamă că se vor uda, putea fi văzută în grădina pustie şi biciuită de furtună, ridicîndu-şi şuviţele de păr despletite şi cenuşii, pentru ca să simtă şi mai bine pe frunte vîntul sănătos şi

ploaia. Spunea: „în sfîrșit, poți respira!“ și străbătea aleile ude — prea simetric aliniate, după părerea ei, de noul grădinar, lipsit de sentimentul naturii, și pe care tata îl întrebase încă de dimineață dacă vremea va fi iar frumoasă — cu pasul ei mărunt, entuziast și sacadat, potrivit după simțămintele pe care le trezeau în sufletu-i beția furtunii, puterea igienei, stupiditatea educației mele și simetria grădinilor, mai curînd decît după dorința, ce-i rămînea necunoscută, de a-și feri fusta de culoarea prunei de petele de noroi sub care dispărea pînă la o înălțime ce era totdeauna pentru camerista ei un adevărat prilej de deznădejde și o problemă.

Cînd plimbările făcute de bunica prin grădină aveau loc după cină, o putea sili să se întoarcă în casă doar faptul că — într-unul din momentele cînd plimbarea o aducea periodic, ca pe o insectă, în fața luminilor din salonaș, unde lichiorurile erau servite pe masa de jucat cărți — mătușa mea îi striga: „Bathilde! vino să-ți oprești soțul să mai bea atîta coniac!“ Pentru a o tachina, într-adevăr (venise în familia tatei cu un fel de a fi atît de diferit încît toată lumea glumea pe seama ei și o chinuia), și cum bunicul nu avea voie să bea lichior, mătușa mea îi turna cîteva picături. Biata mea bunică intra în casă și își ruga din răsputeri bărbatul să nu mai bea coniac; el se supăra, continua să bea, iar bunica pornea din nou spre grădină, tristă, descurajată, surîzătoare totuși, căci era atît de umilă în simțămintele ei și atît de blîndă, încît dragostea pentru ceilalți și puțina importanță pe care o dădea propriei persoane și suferințelor sale, se împăcau în privirea-i într-un surîs unde, spre deosebire de ceea ce vezi pe fața multor oameni, singura ironie era adresată sieși, iar nouă tuturor un fel de sărutare a ochilor ei care nu puteau să-i vadă pe cei dragi fără să-i mîngîie pătimaș cu privirea. Acest chin la care o supunea mătușa mea, spectacolul rugăciunilor zadarnice ale bunicii mele și al slăbiciunii ei, dinainte învinsă, încercarea inutilă de a-i lua din mînă bunicului paharul cu băutură, erau dintre acele lucruri cu vederea cărora te obișnuiești mai tîrziu, cînd ajungi să le privești rîzînd și să iei partea călăului cu destulă hotărîre și veselie pentru a te convinge pe tine însuți că nu asiști la un act de tortură; dar ele îmi pricinuiau atunci o asemenea silă, încît aș fi vrut să o bat pe mătușa mea. Însă, cum auzeam: „Bathilde! vino să-ți oprești soțul să mai bea atîta coniac!“, devenind laș ca orice bărbat, făceam ceea ce facem cu toții la maturitate, în fața suferințelor și a nedreptăților: nu voiam să le văd; urcam la etaj și începeam să plîng în hohote, chiar sub acoperiș, alături de sala de studii, într-o mică încăpere mirosind a stînjenei, și înmiresmată și de parfumul unui coacăz

sălbatec crescut între pietrele zidului și care își strecura o ramură înflorită prin fereastra întredeschisă. Menită unei folosiri mai speciale și mai vulgare, această încăpere, de unde vedeai în timpul zilei pînă la donjonul din Roussainville-le-Pin, a slujit multă vreme drept refugiu, fără îndoială pentru că era singura pe care îmi era îngăduit s-o închid cu cheia, acelora dintre ocupațiile mele care cereau o singurătate deplină: lectura, visarea, lacrimile și voluptatea. Vai! nu știam că mult mai întristătoare pentru bunica decît micile libertăți pe care și le lua bărbatul ei, erau lipsa mea de voință, sănătatea mea delicată, incertitudinea pe care o proiectau asupra viitorului meu, și că la ele se gîndea întruna în timpul acestor neîncetate plimbări de după amiază și de seară, cînd vedeai trecînd în sus și în jos, înălțat oblic către cer, frumosu-i chip cu obrajii bruni și zbîrciți, deveniți odată cu vîrsta aproape violeți, precum arăturile de toamnă, și ascunși, dacă ieșea în oraș, de o voaletă pe jumătate ridicată, sub care, din cauza frigului sau a vreunui gînd trist, se deslușea totdeauna o lacrimă involuntară și pe jumătate uscată.

Singura mea mîngîiere cînd urcam la culcare era gîndul că mama va veni să mă sărute după ce mă voi fi băgat în pat[1]. Dar această venire a ei din fiecare seară dura atît de puțină vreme, ea cobora în camerele de jos atît de repede, încît dureroasă era pentru mine clipa cînd o auzeam urcînd, apoi aceea cînd trecea, prin coridorul cu ușă dublă, foșnetul ușor al rochiei ei de vară din muselină albastră, de care atîrnau lănțișoare de pai împletit. Clipa aceea o anunța pe cea care avea să urmeze, cînd mama mă va fi părăsit, cînd ea va fi coborît scara. Astfel încît ajunsesem să vreau să vină cît mai tîrziu cu putință această sărutare din fiecare seară, pe care mi-o doream atît de mult, să se prelungească răstimpul cînd mama nu sosise încă. Uneori cînd, după ce mă sărutase, deschidea ușa camerei ca să plece, eu voiam să o chem îndărăt, să-i spun „sărută-mă încă o dată", dar știam că pe față i se va ivi o supărare pe care o cunoșteam prea bine, căci concesia pe care o făcea tristeții și zbuciumului meu cînd urca să mă sărute, dăruindu-mi acea sărutare ce mă liniștea, îl irita pe tatăl meu, care găsea absurd un asemenea ritual, iar ea ar fi vrut să încerce să mă facă să-mi pierd această nevoie, această deprindere, și nicidecum să mă lase să o capăt pe cea de a-i cere, cînd se afla pe prag, tocmai vrînd să plece, încă o sărutare. Or, faptul de a o vedea supărată nimicea toată liniștea pe care mi-o dăduse cu o clipă înainte, cînd își aplecase către patul meu chipul iubitor, și îl întinsese spre mine ca pe o sfîntă azimă pentru o împărtășanie întru liniște din care buzele mele sorbeau prezența ei reală și puterea de a adormi. Dar acele seri cînd mama rămînea

atît de puţină vreme în camera mea erau bune în comparaţie cu cele cînd aveam oaspeţi la cină şi cînd, din această pricină, ea nu urca să-mi spună noapte bună. Aceşti invitaţi se mărgineau de obicei a fi doar unul, domnul Swann, căci, în afară de cîţiva străini aflaţi în trecere, el era aproape singura persoană care venea la noi la Combray, uneori pentru a cina, ca vecin (mai rar de cînd făcuse acea căsătorie nepotrivită, pentru că părinţii mei nu voiau să o primească în casă pe soţia sa), uneori după cină, pe neaşteptate. În serile cînd, aşezaţi în faţa casei sub marele castan, în jurul mesei de fier, auzeam la capătul grădinii, nu clopoţelul cu sunet îmbelşugat şi strident ce îi stropea, îi zăpăcea cu zgomotul său de rugină, nesecătuit şi îngheţat, pe toţi cei ai casei care îl puneau în mişcare intrînd „fără să sune", ci dublul clinchet, timid, oval şi auriu al clopoţelului menit a fi folosit de vizitatorii străini, toată lumea se întreba pe dată „cine o fi venit?" dar ştiam cu toţii că nu poate fi decît domnul Swann; mătuşa mea, vorbind cu voce tare, pentru a ne arăta că trebuie să-i urmăm exemplul, şi pe un ton pe care se străduia să-l facă a fi cît mai natural, ne spunea să nu mai şopotim; că nimic nu este mai jignitor pentru cineva care vine în vizită şi poate crede că tocmai se discută lucruri pe care nu trebuie să le audă; şi era trimisă în recunoaştere bunica, întotdeauna fericită să aibă un pretext de a face încă o plimbare prin grădină, şi care profita de acel prilej pentru a smulge pe furiş, în treacăt, cîţiva araci ce sprijineau tufele de trandafiri, pentru ca florile să atîrne în chip mai firesc, ca o mamă care, pentru a-l umfla puţin, îşi trece mîna prin părul fiului său, prea teşit de pieptenul frizerului.

Plini de emoţie, aşteptam veştile pe care bunica urma să ni le aducă din tabăra duşmană, ca şi cum am fi putut ezita între numeroşi inamici ce ne-ar fi luat cu asalt, şi curînd după aceea bunicul spunea: „Recunosc vocea lui Swann". Nu-l recunoşteam, într-adevăr, decît după voce, abia de i se deslusea chipul cu nas încovoiat, cu ochii verzi, sub o frunte înaltă încadrată de şuviţe de păr blonde, aproape roşcate, pieptănate „à la Bressant", căci aveam doar o singură lampă în grădină, pentru a nu atrage ţînţarii, iar eu mă duceam, dar fără să par a o face, să poruncesc să ni se aducă siropurile; bunica acorda multă importanţă, găsind că e mai politicos aşa, faptului de a nu părea că siropurile sînt aduse în mod excepţional, şi numai pentru că a venit cineva în vizită. Domnul Swann, deşi mult mai tînăr, era foarte prieten cu bunicul, care fusese unul dintre cei mai buni prieteni ai tatălui său, un om minunat, dar bizar; acesta, după cît se pare, uneori, din pricina unui nimic, îşi curma

elanurile inimii, își schimba mersul gîndurilor. Auzeam de mai multe ori pe an cum bunicul povestește la masă aceleași anecdote despre felul cum se purtase domnul Swann tatăl la moartea soției sale, pe care o veghease zi și noapte. Bunicul, care nu-l văzuse de multă vreme, alergase în preajma lui la proprietatea pe care familia Swann o avea aproape de Combray, și reușise, spre a-l feri să asiste la punerea în cosciug, să-l facă să părăsească pentru o clipă, plîngînd în hohote, camera mortuară. Făcuseră cîțiva pași împreună în parc, unde cădeau cîteva raze de soare. Dintr-o dată, domnul Swann, luîndu-l pe bunicul meu de braț, exclamase: „Ah! bătrîne prieten, ce fericire să ne plimbăm astfel împreună pe o zi atît de frumoasă! Nu găsești că sînt tare frumoși toți acești copaci, aceste tufe de păducel[5], și iazul meu, pentru care nu m-ai felicitat niciodată? Arăți ca o curcă plouată. Nu simți acest vîntișor care adie? Ah! orice s-ar spune, viața merită totuși să fie trăită, dragul meu Amédée!" Dintr-o dată își aminti de nevasta lui moartă, și găsind, fără îndoială, că e prea complicat să caute cum de putuse într-o asemenea clipă să se lase pradă unui sentiment de bucurie, se mulțumi, cu un gest care îi era familiar de fiecare dată cînd își punea o întrebare dificilă, să-și treacă mîna peste frunte și să-și șteargă ochii și sticlele lornionului. Nu putu totuși să se consoleze după moartea soției sale, dar în timpul celor doi ani cît i-a supraviețuit, îi spunea bunicului meu: „ce ciudat, mă gîndesc foarte des la biata mea nevastă, dar niciodată vreme mai îndelungată". „Foarte des, dar niciodată vreme mai îndelungată, ca bietul tată al lui Swann", devenise una din frazele favorite ale bunicului, care o rostea în legătură cu tot felul de lucruri. Mi s-ar fi părut că tatăl lui Swann era un monstru, dacă bunicul, pe care îl socoteam un mai bun judecător și a cărui sentință, sfîntă pentru mine, m-a ajutat adeseori în anii următori să iert greșeli pe care aș fi fost înclinat să le condamn, nu ar fi exclamat: „Cum asta? era un suflet de aur!"

Timp de mulți ani, cînd totuși, mai ales înainte de căsătorie, domnul Swann fiul veni adeseori să-i viziteze la Combray, mătușa și bunicii mei nu bănuiră că el nu mai trăia deloc în mijlocul societății pe care o frecventase familia sa și că sub acel incognito pe care îl căpăta la noi prin numele de Swann, ei îl aveau drept oaspete — cu desăvîrșita inocență a unor oneşti hangii care găzduiesc, fără să știe, un brigand vestit — pe unul dintre membrii cei mai eleganți ai Jockey-Clubului, prieten preferat al contelui de Paris și al prințului de Galles, și unul dintre bărbații cei mai răsfățați de către înalta societate din cartierul Saint-Germain[6].

Ignoranța în care ne aflam cu privire la această strălucită viață mondenă dusă de Swann ținea evident, în parte, de rezerva și de discreția firii sale, dar și de faptul că burghezii de atunci își făceau despre înalta societate o idee oarecum hindusă, considerînd-o ca fiind alcătuită din caste închise unde fiecare, încă de la naștere, se afla situat în locul pe care îl ocupau părinții săi, și de unde nimic, în afară de cazul fericit al unei cariere excepționale sau al unei căsătorii nesperate, nu-l putea scoate pentru a-l face să pătrundă într-o castă superioară. Domnul Swann tatăl era agent de bursă; „Swann fiul" făcea deci parte pentru toată viața dintr-o castă în care averile, ca în cazul unei categorii de contribuabili, variau între cutare și cutare venit. Se știa ce societate frecventase tatăl său, se știa deci și ce societate frecventa el, cu cine „era în măsură" să se afle în vizită. Dacă vizita și alte persoane, era vorba de relații de bărbat tînăr, asupra cărora prietenii vechi ai familiei sale, cum erau și părinții mei, închideau cu atît mai binevoitor ochii cu cît el continua, de cînd devenise orfan, să vină întruna pe la noi; dar era aproape sigur că acești oameni necunoscuți de noi pe care el îi vizita erau dintre aceia pe care n-ar fi îndrăznit să-i salute dacă, fiind împreună cu noi, i-ar fi întîlnit. Dacă ai fi vrut cu orice preț să-i aplici lui Swann un coeficient social cu totul personal, printre ceilalți fii de agenți de bursă cu o situație egală cu cea a părinților săi, acest coeficient ar fi fost pentru el întrucîtva inferior pentru că, avînd maniere foarte simple și, totdeauna, o „patimă" pentru obiecte vechi și pentru pictură, el locuia acum într-o casă veche și uriașă, unde își îngrămădea colecțiile și pe care bunica mea își dorea nespus să o viziteze, dar care se afla pe cheiul Orléans, cartier pe care mătușa mea îl găsea dezonorant. „Te pricepi cel puțin? Te întreb asta în interesul dumitale, pentru că eu cred că negustorii de tablouri îți bagă pe gît tot felul de mîzgăleli", îi spunea mătușa mea; într-adevăr, ea nu credea nicidecum în priceperea lui, și nu avea o idee prea bună nici din punct de vedere intelectual despre un om care, în cursul conversației, evita subiectele serioase și dădea dovadă de o precizie foarte prozaică, nu numai cînd ne oferea, intrînd în cele mai mici detalii, rețete de bucătărie, dar chiar și cînd surorile bunicii vorbeau despre subiecte artistice. Îndemnat de ele să-și spună părerea, să-și exprime admirația pentru un tablou, el tăcea într-un mod aproape jignitor, răscumpărîndu-se ori de cîte ori ne putea da o informație cu caracter cît se poate de material asupra muzeului unde acel tablou se găsea sau asupra datei cînd fusese pictat. Dar de obicei se mulțumea să caute să ne amuze povestind de fiecare dată o nouă întîmplare pe care o trăise alături de oameni aleși de el

printre cei pe care îi cunoșteam și noi, farmacistul din Combray, bucătăreasa, vizitiul nostru. Desigur, aceste povestiri o făceau să rîdă pe mătușa mea, dar fără ca ea să-și dea bine seama dacă din pricina rolului ridicol pe care și-l acorda totdeauna Swann, sau a modului spiritual în care ni le istorisea: „Sînteți un om și jumătate, domnule Swann!“ Și cum ea era singura persoană oarecum vulgară din familia noastră, avea grijă să le spună străinilor, cînd se vorbea despre Swann, că, dacă ar fi vrut, el ar fi putut să locuiască în bulevardul Haussmann sau în avenue de l'Opéra, că este fiul domnului Swann care îi lăsase probabil drept moștenire patru sau cinci milioane, dar că asta îi era dorința. Dorință pe care ea o socotea de altfel atît de hazlie pentru ceilalți, încît la Paris, cînd domnul Swann venea la 1 ianuarie să-i aducă în dar punga cu castane glasate, nu pierdea niciodată ocazia să-i spună, dacă mai era și altă lume de față: „Domnule Swann, locuiești tot lîngă Depozitul de vinuri, ca să fii sigur că nu pierzi trenul cînd pleci la Lyon?“ Și îi privea complice peste lornion pe ceilalți oaspeți.

Dar dacă i s-ar fi spus mătușii mele că acest Swann care, în calitatea sa de fiu al lui Swann, era întru totul „în măsură“ să fie primit de întreaga „burghezie aleasă“, de notarii sau de avocații cei mai prețuiți din Paris (privilegiu pe care el nu părea a-l folosi prea mult), avea, parcă în ascuns, o viață cu totul diferită; că, plecînd de la noi, la Paris, după ce ne spusese că se duce acasă să se culce, se întorcea din drum după ce abia dăduse colțul străzii și se ducea în cutare sau cutare salon pe care niciodată ochiul vreunui agent sau asociat de agent de bursă nu-l putuse vedea, faptul i s-ar fi părut tot atît de extraordinar pe cît ar fi putut fi pentru o femeie ceva mai cultivată gîndul de a fi prietenă cu Aristeu[7], despre care ar fi înțeles că, după ce ar fi stat de vorbă cu ea, mergea să se cufunde în sînul regatelor lui Thetis[8], într-o împărăție ascunsă de ochii celor muritori, și unde Virgiliu ni-l arată cum este primit cu brațele deschise; sau, pentru a rămîne la o imagine care i-ar fi venit probabil mai curînd în minte, căci o văzuse pictată pe farfuriile noastre de prăjituri[9] de la Combray, gîndul de a-l fi avut la cină pe Ali-Baba[10] care, cînd se va ști singur, va pătrunde în peștera strălucind de nebănuite comori.

Într-o zi cînd venise să ne vadă la Paris, după cină, scuzîndu-se că e îmbrăcat în haine de seară, iar Françoise ne spusese, după plecarea lui, că știe de la vizitiu că Swann cinase „la o prințesă“ — „Da, la o prințesă din lumea demimondenelor!“ îi răspunsese mătușa mea cu o senină ironie, înălțînd din umeri și fără să-și ridice ochii de pe tricoul pe care îl împletea.

De aceea mătușa mea se purta cu el fără prea multe menajamente. Cum credea că trebuie să fie măgulit că îl invităm noi, ea găsea foarte firesc că nu venea niciodată vara fără să aibă în mînă un coș cu piersici sau cu zmeură din grădina lui, și că din fiecare călătorie pe care o făcea în Italia îmi aducea reproduceri după capodopere.

Era chemat fără nici o sfială de îndată ce ai mei aveau nevoie de rețeta vreunui sos sau de cea a unei salate de ananas pentru mesele cele mai importante, unde nu era invitat, socotindu-se că nu se bucură de un prestigiu îndeajuns de mare pentru a putea fi impus unor străini care veneau pentru prima dată la noi. Dacă se vorbea despre principiile casei regale: „sînt oameni pe care nu-i vom cunoaște niciodată, nici dumneata și nici eu, și de care ne putem lipsi, nu-i așa", îi spunea mătușa mea lui Swann, care avea poate chiar atunci în buzunar o scrisoare de la Twickenham; ea îl punea să împingă pianul și să întoarcă paginile în serile cînd cînta sora bunicii, avînd, spre a-l manevra pe acest om atît de căutat în alte părți, naiva nerăbdare a unui copil care se joacă cu un bibelou prețios de parcă ar fi fost unul de cea mai proastă calitate. Fără îndoială, acel Swann pe care l-au cunoscut în aceeași vreme atîți membri ai Jockey-Clubului era foarte diferit de cel pe care îl crea mătușa mea atunci cînd, seara, în mica grădină din Combray, după ce răsunaseră cele două clinchete șovăitoare ale clopoțelului, ea dădea o nouă viață, prin tot ce știa despre familia Swann, obscurului și nesigurului personaj ce se profila, urmat de bunica, pe un fundal întunecat, și pe care îl recunoștea după voce. Dar chiar din punctul de vedere al lucrurilor celor mai neînsemnate din viață, noi nu sîntem un tot material constituit, identic pentru toată lumea și despre care oricine nu are decît să ia cunoștință ca despre un caiet cu socoteli sau un testament; personalitatea noastră socială este o creație a gîndirii celorlalți. Pînă și actul atît de simplu pe care îl numim „a vedea o persoană pe care o cunoaștem" este, în parte, un act intelectual. Noi umplem aparența fizică a ființei pe care o vedem cu toate noțiunile pe care le avem despre ea, și în aspectul total pe care ni-l reprezentăm, aceste noțiuni constituie desigur partea cea mai importantă. Ele umflă atît de bine obrajii, aderă atît de exact la linia nasului, știu atît de bine să nuanțeze sonoritatea vocii ca și cum aceasta nu ar fi decît un înveliș transparent, încît de fiecare dată cînd vedem acel chip și auzim acea voce, noi regăsim și ascultăm de fapt acele noțiuni. Fără îndoială, în acel Swann pe care și-l constituiseră, părinții mei omiseseră din ignoranță să introducă o mulțime de particularități din viața sa mondenă, prilej pentru alte

persoane, cînd erau în prezența lui, de a vedea domnind pe fața-i o expresie elegantă, ce se oprea la nasul său încovoiat ca la o frontieră naturală; dar ei putuseră îngrămădi în acest chip lipsit de prestigiul său, pustiu și vast, în adîncul acestor ochi prea puțin prețuiți, vagul și dulcele zaț — pe jumătate amintire, pe jumătate uitare — al orelor trîndave petrecute împreună după cina noastră săptămînală, în jurul mesei de jucat cărți sau în grădină, în ceasurile vieții noastre de buni vecini ce locuiesc la țară. Învelișul trupesc al prietenului nostru fusese atît de bine umflat, adăugîndu-se la toate și unele amintiri despre părinții lui, încît acest Swann devenise o ființă completă și vie, iar eu am impresia că părăsesc o persoană spre a merge către o alta, diferită de prima, cînd în memoria mea, de la acel Swann pe care l-am cunoscut mai tîrziu cu exactitate, trec la primul Swann — la acest prim Swann în care regăsesc fermecătoarele greșeli ale tinereții mele și care, de altfel, seamănă mai puțin cu celălalt decît cu persoanele pe care le-am cunoscut în aceeași vreme, ca și cum viața noastră ar fi asemenea unui muzeu unde toate portretele din aceeași perioadă au un aer de familie, o aceeași tonalitate — la acest prim Swann plin de liniște și răgaz, parfumat cu mireasma marelui castan, a coșurilor încărcate cu zmeură și a unui fir de tarhon.

Totuși, într-o zi cînd bunica se dusese, ca să o roage să-i facă un serviciu, la o doamnă pe care o cunoscuse la Sacré-Coeur (și cu care, din cauza concepției noastre cu privire la existența castelor, ea nu voise să rămînă în relații, în ciuda unei simpatii reciproce), marchiza de Villeparisis, din celebra familie de Bouillon, aceasta îi spusese: „Cred că îl cunoașteți foarte bine pe domnul Swann, care este un bun prieten al nepoților mei des Laumes". Bunica se întorsese din vizită entuziasmată de casa cu vedere către grădină, pe care doamna de Villeparisis o sfătuia să o închirieze, și, de asemenea, de întîlnirea cu un croitor și cu fiica sa, ce își aveau atelierul în curte și la care intrase spre a-i ruga să-i coase fusta pe care și-o sfîșiase în timp ce urca scara. Bunica găsise că acei oameni erau desăvîrșiți, că fata este o adevărată minune și că acel croitor e omul cel mai distins din cîți văzuse vreodată. Căci pentru ea distincția era ceva cu totul independent de rangul social. Se extazia în legătură cu un răspuns pe care i-l dase croitorul, spunîndu-i mamei: „Sévigné[11] n-ar fi fost mai spirituală!" și, în schimb, despre un nepot al doamnei de Villeparisis, pe care îl întîlnise la aceasta: „Ah! draga mea, cît e de vulgar"!

Or, cuvintele spuse despre Swann nu îl înălțaseră pe acesta în ochii mătușii mele, ci o coborîseră pe doamna de Villeparisis.

Se părea că respectul pe care, urmînd-o întru aceasta pe bunica, noi i-l acordam doamnei de Villeparisis, îi impunea datoria de a nu făptui nimic care să o facă mai puțin demnă de acest respect, pe care îl dezamăgise aflînd de existența lui Swann și îngăduind unor rude ale ei să-l frecventeze. „Cum! îl cunoaște pe Swann? O femeie despre care pretindeai că este rudă cu mareșalul de Mac-Mahon!" Această părere a părinților mei despre relațiile lui Swann le-a părut apoi confirmată de căsătoria sa cu o femeie din societatea cea mai joasă, cu o cocotă aproape, pe care, de altfel, nu căuta niciodată să ne-o prezinte, continuînd să vină singur la noi, deși din ce în ce mai rar, dar după care ei crezură că pot judeca — presupunînd că Swann o întîlnise acolo — mediul, ce lor le rămînea necunoscut, pe care el îl frecventa de obicei.

Dar odată bunicul meu citi într-un ziar că domnul Swann era unul dintre cei mai fideli invitați la dejunurile de duminecă date de ducele de X..., al cărui tată și al cărui unchi fuseseră oamenii de stat cei mai de seamă din timpul domniei lui Ludovic-Filip[12]. Or, bunicul meu vroia să știe toate faptele mărunte care îl puteau ajuta să pătrundă cu gîndul în viața particulară a unor oameni ca Molé, ca ducele Pasquier, ca ducele de Broglie[13]. Fu încîntat să afle că Swann frecventa oameni care îi cunoscuseră pe aceștia. Mătușa mea, dimpotrivă, interpretă această noutate într-un sens defavorabil lui Swann: cineva care își alege relațiile în afara castei în sînul căreia se născuse, în afara „clasei" sale sociale, suferea, în ochii ei, o declasare cu totul neplăcută. I se părea că acel cineva renunță dintr-o dată la rodul tuturor frumoaselor relații cu oameni bine situați, relații pe care le întreținuseră în mod onorabil și le agonisiseră pentru copiii lor familiile prevăzătoare (mătușa mea încetase chiar să-l viziteze pe fiul unui notar prieten cu noi, pentru că se căsătorise cu o principesă și coborîse, din punctul ei de vedere, de la rangul respectat de fiu de notar, la cel al unui aventurier oarecare, fost camerist sau grăjdar, pentru care se spune că reginele au avut uneori mare slăbiciune). Ea se arătă potrivnică intenției bunicului de a-i pune întrebări lui Swann, în seara următoare, cînd avea să vină la noi să cineze, despre acești prieteni ai săi descoperiți de noi. Pe de altă parte, cele două surori ale bunicii, fete bătrîne care aveau firea ei nobilă, dar nu și inteligența ei, declarară că nu înțeleg ce plăcere poate simți cumnatul lor cînd vorbește despre asemenea prostii. Erau persoane cu aspirații înalte și, tocmai de aceea, incapabile să se intereseze de ceea ce numim bîrfă, chiar dacă ar fi avut un interes istoric, și, în general, de tot ceea ce nu era direct legat de un subiect estetic sau referitor la virtute. Dezinte-

resul gîndirii lor față de tot ceea ce, mai mult sau mai puțin, părea să se lege de viața mondenă, era atît de mare, încît simțul lor auditiv — înțelegînd inutilitatea sa momentană de îndată ce la cină conversația se ducea pe un ton frivol sau doar banal, fără ca aceste două domnișoare bătrîne să o poată îndrepta către subiectele preferate de ele — își odihnea organele receptoare, care începeau să sufere de o adevărată atrofie. Dacă atunci bunicul voia să atragă atenția celor două surori, el trebuia să recurgă la acele avertismente fizice folosite de medicii psihiatri în fața anumitor maniaci distrați: lovituri repetate pe un pahar cu vîrful unui cuțit, precum și o bruscă interpelare cu vocea și cu privirea, mijloace violente pe care acești psihiatri le folosesc adeseori și în raporturile lor obișnuite cu oamenii sănătoși, fie din deprindere profesională, fie pentru că ei cred că toată lumea este cam nebună.

Ele au fost mai interesate cînd — Swann, care tocmai urma să vină la noi la cină le trimisese personal o ladă cu sticle de vin de Asti — mătușa mea, în mînă cu un număr din *Le Figaro*[14] unde, alături de numele unui tablou ce figura într-o Expoziție Corot, se aflau tipărite cuvintele: „din colecția dommului Charles Swann", ne spuse: „Ați văzut că Swann se află «la loc de cinste» în *Le Figaro*?" —Dar v-am spus întotdeauna că are mult gust artistic, spuse bunica. — Firește, ție nu-ți scapă nimic, mai ales cînd ai prilejul să crezi altceva decît *noi*", răspunse mătușa mea care, știind că bunica nu era niciodată de aceeași părere cu ea, și nefiind foarte sigură că îi dădeam totdeauna dreptate, voia să ne smulgă o condamnare a opiniilor bunicii mele, împotriva cărora căuta să ne solidarizeze cu sila alături de ea. Dar noi am rămas tăcuți. Surorile bunicii manifestîndu-și intenția de a-i vorbi lui Swann despre cele scrise în *Le Figaro*, mătușa mea le sfătui să nu facă asta. Ori de cîte ori vedea că alții au asupra ei un avantaj oricît de mic, ea se convingea pe sine că nu e vorba de un avantaj, ci de un rău, și, ca să nu-i invidieze, îi deplîngea. „Cred că nu i-ar face plăcere. Eu una știu bine că mi-ar fi foarte neplăcut să-mi văd numele tipărit în ziar, și n-aș fi deloc măgulită dacă mi s-ar vorbi de asta." Nu se încăpățînă, de altfel, să le convingă pe surorile bunicii; căci acestea, vrînd cu orice chip să evite vulgaritatea, duceau atît de departe arta de a disimula sub perifraze ingenioase o aluzie personală, încît aceasta trecea adeseori neobservată chiar de către cel căreia îi era adresată. Iar mama nu se gîndea decît la felul cum să obțină de la tata consimțămîntul de a-i vorbi lui Swann nu despre soția, ci despre fiica lui, pe care el o adora și din cauza căreia, se pare, făcuse în cele din urmă această căsătorie. „Ai putea să nu-i spui decît cîteva cuvinte, să-l întrebi

cum se simte. Cît de crudă trebuie să fie situația asta pentru el!" Dar tata se supăra: „Ce absurdități îți pot trece prin cap! Ar fi ridicol".

Dar singurul dintre noi pentru care venirea lui Swann deveni obiectul unei preocupări dureroase eram eu. Și asta pentru că în serile cînd eram vizitați de persoane străine, sau numai de domnul Swann, mama nu urca în camera mea. Cinam înaintea tuturor și veneam apoi să mă așez la masă, pînă la ora opt, cînd era lucru hotărît că trebuie să ure la culcare: urma să port acel sărut prețios și fragil, pe care mama mi-l dăruia de obicei în pat, în clipa cînd adormeam, să-l duc cu mine din sufragerie în camera mea și să-l păstrez tot timpul cît mă dezbrăcam, fără a-i sfărîma dulceața, fără a-i răspîndi și a-i evapora virtutea volatilă, și, tocmai în serile cînd aș fi avut nevoia să-l primesc în chipul cel mai precaut, trebuia să-l iau și să-l ascund de față cu ceilalți, fără să am măcar timpul și libertatea de spirit necesare pentru a-mi îndrepta către ceea ce făceam atenția maniacală a celor care se străduiesc să nu se gîndească la altceva în timp ce închid o ușă, pentru a putea, cînd sînt din nou cuprinși de incertitudinea lor maladivă, să-i opună victorios amintirea momentului cînd au închis-o.

Eram cu toții în grădină cînd răsunară cele două clinchete șovăitoare ale clopoțelului. Știam cu toții că este Swann; totuși ne-am privit între noi cu un aer întrebător și am trimis-o pe bunica în recunoaștere. „Mulțumiți-i cît mai lămurit pentru vin, știți că e minunat, iar lada este uriașă", le îndemnă bunicul pe cele două cumnate ale sale. „Nu mai începeți să șușotiți, spuse mătușa mea. Plăcut lucru să sosești într-o casă unde toată lumea șușotește! — Ah! iată-l pe domnul Swann. Îl vom întreba dacă crede că mîine va fi vreme frumoasă", spuse tata. Mama se gîndea că dacă ar rosti un singur cuvînt, ar face uitată toată supărarea pe care familia noastră i-o pricinuise lui Swann de cînd acesta se căsătorise. Ea știu să-l ia mai la o parte. Dar eu o urmai; nu mă puteam hotărî să o părăsesc nici măcar pentru o clipă, gîndindu-mă că în curînd va trebui să o las în sufragerie, iar eu să ure în camera mea, fără a mă mîngîia, ca în celelalte seri, cu gîndul că va veni să mă sărute. „Domnule Swann, îi spuse ea, vorbește-mi puțin despre fata dumitale: sînt sigură că îi plac încă de pe acum tablourile frumoase, ca și tatălui ei. — Dar veniți odată și vă așezați împreună cu noi în verandă", spuse bunicul, apropiindu-se. Mama fu silită să se întrerupă, dar reuși totuși să mai rostească un gînd delicat, așa cum poeții cei buni știu să creeze cele mai mari frumuseți tocmai datorită tiraniei rimei: „Vom mai vorbi despre ea cînd vom fi doar noi amîndoi, îi spuse ea în șoaptă lui Swann. Numai o mamă poate să te înțe-

leagă. Sînt sigură că mama fetei dumitale ar fi de aceeaşi părere". Ne-am aşezat cu toţii în jurul mesei de fier, aş fi vrut să nu mă gîndesc la ceasurile de neliniște pe care le voi petrece în acea seară singur în camera mea fără să pot adormi; încercam să mă conving că nu aveau nici o importanţă, de vreme ce le voi fi uitat a doua zi dimineaţa, încercam să mă agăţ de idei cu privire la viitor, ce ar fi trebuit să mă conducă dincolo de abisul apropiat care mă înspăimînta, ca peste o punte. Dar mintea mea crispată de această preocupare, convexă ca şi privirea pe care o aţinteam asupra mamei, nu se lăsa pătrunsă de nici o impresie străină. Gîndurile intrau în ea, dar numai dacă lăsau afară orice element de frumuseţe sau chiar orice ciudăţenie care m-ar fi impresionat sau distrat. Aşa cum un bolnav anesteziat asistă cu deplină luciditate la operaţia ce i se face, fără să simtă nimic, eu puteam să-mi recit versuri care îmi plăceau sau să observ ce eforturi face bunicul pentru a-i vorbi lui Swann despre ducele d'Audiffret-Pasquier, fără ca primele să-mi pricinuiască vreo emoţie, iar celelalte vreo bucurie. Aceste stădanii fură zadarnice. De îndată ce bunicul îi puse lui Swann o întrebare în legătură cu acel orator, una dintre surorile bunicii, în urechile căreia întrebarea răsună ca o tăcere profundă, dar intempestivă, şi pe care era politicos să o întrerupi, i se adresă celeilalte: „Închipuie-ţi, Céline, că am cunoscut o tînără institutoare suedeză care mi-a dat tot felul de amănunte dintre cele mai interesante despre cooperativele din ţările scandinave. Va trebui să o invităm să cineze aici într-o seară. — Cred că ai dreptate, îi răspunse sora ei Flora, dar nici eu nu mi-am pierdut timpul. Am întîlnit la domnul Vinteuil un bătrîn savant care îl cunoaşte bine pe Maubant, şi căruia Maubant i-a explicat cu de-amănuntul cum îşi compune rolurile. Este lucrul cel mai interesant cu putinţă. E vecin cu domnul Vinteuil, nu ştiam pînă acum: şi e foarte amabil. — Nu numai domnul Vinteuil are vecini amabili", exclamă mătuşa mea Céline cu o voce pe care timiditatea o făcea puternică, iar premeditarea, falsă, aruncînd către Swann ceea ce ea numea „o privire semnificativă". În acelaşi timp, mătuşa mea Flora, care înţelesese că fraza Célinei era un mod de a-i mulţumi lui Swann pentru vinul de Asti, îl privea de asemenea pe acesta cu o expresie plină de admiraţie şi de ironie, fie doar pentru a sublinia cuvintele spirituale ale surorii ei, fie pentru că îl invidia pe Swann că le inspirase, fie pentru că nu putea să nu-şi bată joc de el, socotindu-l a fi într-o situaţie dificilă. „Cred că vom reuşi să-l avem la cină pe acest domn, continuă Flora; cînd aduci vorba despre Maubant sau despre doamna Materna, vorbeşte ore în şir fără să se oprească. — Trebuie să fie o încîntare să-l asculţi", suspină bunicul,

în mintea căruia natura omisese să includă, din nefericire, posibilitatea unui interes pătimaș pentru cooperativele suedeze sau pentru felul cum își compune rolurile Maubant, după cum uitase să le dăruiască surorilor bunicii acel grăunte de sare pe care trebuie să-l adaugi tu însuți unei povestiri despre viața intimă a lui Molé sau a contelui de Paris, pentru a afla oarecare plăcere în ceea ce spui. „Ia te uită, i se adresă Swann bunicului, ceea ce vă voi spune are mai multă legătură decît s-ar părea cu ceea ce mă întrebați, căci în anumite privințe lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Reciteam azi dimineață un pasaj din Saint-Simon[15] care v-ar fi amuzat. Se află în volumul unde povestește despre rolul său de ambasador în Spania; nu este dintre cele mai bune, nu este decît un jurnal, dar este cel puțin un jurnal scris minunat de bine, ceea ce îl deosebește mult de plictisitoarele jurnale pe care ne credem obligați să le citim dimineața și seara. — Nu sînt de părerea dumitale, în anumite zile lectura jurnalelor mi se pare foarte plăcută...", îl întrerupse mătușa mea Flora, pentru a arăta că ea citise în *Le Figaro* fraza despre tabloul de Corot din colecția lui Swann. „Cînd vorbesc despre lucruri sau despre oameni care ne interesează!" supralicită mătușa mea Céline. „Nu spun nu, răspunse Swann uimit. Eu le reproșez jurnalelor faptul că ne silesc să acordăm zilnic atenție unor lucruri neînsemnate, în timp ce citim doar de trei sau de patru ori în viața noastră cărțile în care se află scrise lucruri esențiale. Tocmai pentru că rupem cu nerăbdare în fiecare dimineață manșeta jurnalului, ar trebui să schimbăm lucrurile și să tipărim în jurnal altceva, nu știu, poate... *Cugetările* lui Pascal! (rosti acest cuvînt pe un ton emfatic și ironic, ca să nu pară pedant). Și în volumul cu cotoare aurite pe care nu-l deschidem decît odată la zece ani, adăugă el, arătînd față de lucrurile mondene acel dispreț pe care îl manifestă anumiți bărbați din societatea înaltă, să citim că regina Greciei s-a dus la Cannes sau că prințesa de Léon a dat un bal costumat. Atunci lucrurile ar reveni la proporțiile lor reale." Dar, regretînd că s-a apucat să vorbească, fie și pe un ton frivol, de lucruri serioase: „Ce conversație frumoasă, spuse el, ironic, nu știu de ce rămînem pe aceste «înălțimi»" și, întorcîndu-se către bunicul: „Deci Saint-Simon povestește că Maulévrier avusese îndrăzneala să le întindă mîna fiilor săi. Știți, Maulévrier este cel despre care el spune: «În acest clondir uriaș nu am văzut niciodată nimic altceva decît posomoreală, grosolănie și multă prostie»". — „Eu știu niște sticle în care se află cu totul altceva", spuse repede Flora, care ținea să-i mulțumească și ea lui Swann, căci vinul de Asti era un dar făcut amîndurora. Céline începu să rîdă. Swann, uimit, continuă: „Nu știu dacă din ignoranță sau

din viclenie, scrie Saint-Simon, a vrut el să dea mîna cu copiii mei. Mi-am dat seama şi l-am împiedicat". Bunicul se extazie cu privire la „din ignoranţă sau din viclenie", dar domnişoara Céline, care, la numele de Saint-Simon — un om de litere — începea să-şi dezmorţească auzul, se indignă: „Cum? dumneata admiri asta? Oare un om nu valorează tot atît cît oricare altul? Ce importanţă are dacă este duce sau vizitiu, atunci cînd este inteligent şi e om de inimă? Frumos îşi mai creştea copiii Saint-Simon al dumitale, dacă nu le spunea să dea mîna cu toţi oamenii oneşti. Dar este pur şi simplu îngrozitor. Şi dumneata îndrăzneşti să citezi acest pasaj?" Iar bunicul, îndurerat, simţind că nu-l poate pune pe Swann să ne povestească întîmplările care l-ar fi amuzat, îi zicea în şoaptă mamei: „Aminteşte-mi versul pe care m-ai pus să-l învăţ pe dinafară şi care mă linişteşte în clipe ca acestea. Ah! da: «Seigneur, que de vertus vous nous faites haïr!»[16] Acum mi-e mai bine!"

Nu o părăseam pe mama din ochi, ştiam că atunci cînd vom fi la masă nu mi se va îngădui să rămîn pînă la sfîrşitul cinei şi că, pentru a nu-l supăra pe tata, mama nu mă va lăsa să o sărut de mai multe ori în faţa tuturor, ca atunci cînd eram în camera mea. De aceea îmi făgăduiam, în sufragerie, ca, în timp ce vom începe să luăm cina şi voi simţi că se apropie ora, să fac dinainte din acest sărut, care va fi atît de scurt şi atît de fugar, tot ceea ce puteam face singur, să aleg cu privirea locul de pe obraz unde o voi săruta, să-mi pregătesc gîndul pentru a putea, datorită acestui început mental de sărutare, să consacru întregul minut pe care mi-l va acorda mama simţămîntului de a-i şti obrazul lipit de buzele mele, aşa cum un pictor ce nu poate obţine decît şedinţe scurte de la modelul care îi pozează, îşi pregăteşte paleta şi îşi aminteşte dinainte, după însemnări, tot ce l-ar putea ajuta să se lipsească de prezenţa modelului. Dar iată că înainte de a fi fost chemaţi la cină, bunicul avu cruzimea inconştientă să spună: „Micuţul pare obosit, ar trebui să se ducă la culcare. În seara asta vom cina de altminteri tîrziu". Iar tata, care nu respecta la fel de mult ca bunica şi ca mama legămîntul dintre noi, spuse: „Da, haide, du-te şi te culcă". Am vrut să o sărut pe mama, dar chiar în acea clipă se auzi clopoţelul care anunţa cina. „Haide, las-o pe mama, v-aţi luat noapte bună, asemenea manifestări sînt ridicole. Hai, du-te la culcare!" Şi trebui să plec fără să fi avut parte de sfînta împărtăşanie; trebui să urc fiecare treaptă a scării, după cum spune o expresie populară, „cu inima neagră de supărare", împotriva inimii mele care voia să se întoarcă lîngă mama, pentru că, nesărutîndu-mă, ea nu îi îngăduise să mă urmeze. Această scară detestată, pe care o urcam întotdeauna cu

atîta tristeţe, răspîndea un miros de lac; acesta parcă absorbise, fixase suferinţa specială pe care o simţeam în fiecare seară, făcînd-o poate încă şi mai crudă pentru sensibilitatea mea, deoarece, confruntată cu această formă olfactivă, inteligenţa mea nu mai putea să participe la ea. Cînd dormim şi cînd o durere de dinţi nu este încă pereepută de noi decît ca o fată tînără pe care ne străduim de două sute de ori la rînd să o scoatem din apă sau ca un vers din Molière pe care ni-l repetăm întruna, este o mare uşurare să ne trezim, iar inteligenţa noastră să poată dezbrăca ideea de durere de dinţi de orice veşmînt eroic sau ritmat. Simţeam tocmai starea opusă acestui gen de uşurare, cînd suferinţa de a urca în camera mea intra în mine într-un chip mult mai rapid. aproape instantaneu, totodată insidios şi bruse, prin inhalarea — mult mai toxică decît o pătrundere morală — mirosului de lac al scării. Odată ajuns în camera mea, trebui să astup toate ieşirile, să închid jaluzelele, să-mi sap propriul mormînt, dînd la o parte cuverturile, să mă îmbrac cu linţoliul cămăşii mele de noapte. Dar înainte de a mă îngropa în patul de fier ce fusese adus în cameră pentru că îmi era prea cald vara sub perdelele de rips ale patului cel mare, am avut un simţămînt de revoltă, şi am vrut să mă folosesc de o violenie vrednică de un osîndit la moarte. I-am scris mamei, rugînd-o să urce pentru că mi se întîmplase ceva grav despre care nu puteam să-i spun în scrisoare. Spaima mea era că Françoise, bucătăreasa mătuşii mele, care trebuia să aibă grijă de mine cînd mă aflam la Combray, va refuza să ducă scrisoarea. Bănuiam că pentru ea a duce această scrisoare mamei, în faţa tuturor, va fi un lucru tot atît de imposibil ca şi, pentru portarul unui teatru, obligaţia de a înmîna o scrisoare unui actor în timp ce el se află pe scenă. Ea avea cu privire la lucrurile care pot şi care nu pot fi făcute un cod imperios, bogat, subtil şi intransigent, comportînd distincţii insesizabile sau inutile (ceea ce îl făcea să semene cu acele legi antice care, alături de porunci feroce, ca aceea de a-i ucide pe copiii de ţiţă, interzic cu o delicateţe exagerată să fierbi iedul în laptele caprei sau să mănînci nervul din coapsa unui animal). Acest cod, dată fiind încăpăţînarea bruscă cu care ea refuza să ne facă unele mici servicii, părea a fi prevăzut complexităţi sociale şi rafinamente mondene atît de mari, încît nimic din mediul Françoisei şi din viaţa sa de slujnică la ţară nu putuse să i le sugereze; şi erai silit să-ţi spui că există în ea un trecut francez foarte vechi, nobil şi rău înţeles, ca în acele cetăţi manufacturiere unde vechi castele arată că aici a existat cîndva o viaţă de curte, şi unde lucrătorii dintr-o uzină de produse chimice muncesc în mijlocul unor delicate sculpturi ce reprezintă miracolul

sfîntului Teofil[17] sau pe cei patru fii Aymon[18]. În cazul meu, articolul din cod din pricina căruia era puțin probabil ca — în afară de situația cînd ar fi luat casa foc — Françoise să o deranjeze pe mama în prezența domnului Swann pentru un personaj atît de neînsemnat ca mine, exprima pur și simplu respectul ei nu numai pentru părinți — ca pentru morți, preoți și regi —, dar și pentru străinul ce-ți este oaspete, respect ce m-ar fi impresionat poate într-o carte, care mă irita însă totdeauna cînd o auzeam pe ea vorbind despre un asemenea lucru pe un ton grav și înduioșat, și încă și mai mult în acea seară, cînd caracterul sacru pe care Françoise îl conferea cinei avea să o oblige să refuze a tulbura acea ceremonie. Dar ca să am fie și numai o șansă, nu ezitai să mint și să-i spun că nu eu voiesem să-i scriu mamei, ci că mama era aceea care, în clipa cînd ne-am despărțit, îmi spusese să nu uit să-i trimit un răspuns în legătură cu un obiect pe care mă rugase să-l caut; și că ea va fi desigur foarte supărată dacă nu va primi acea scrisoare. Cred că Françoise nu m-a crezut, căci, ca toți oamenii primitivi, ale căror simțuri sînt mai puternice decît ale noastre, ea deosebea pe dată, după niște semne care nouă ne-scăpau cu totul, orice adevăr pe care voiam să i-l ascundem; privi timp de cinci minute plicul, ca și cum, cercetînd hîrtia și înfățișarea scrisului, avea să se lămurească cu privire la natura conținutului sau să știe la care articol din codul său trebuie să se refere. Apoi ieși cu un aer resemnat, ce părea să însemne: „Mare nenorocire pentru părinți să aibă un asemenea copil!“ Se întoarse după o clipă să-mi spună că abia se servea înghețata, că era cu neputință să i se dea mamei scrisoarea în acea clipă în fața tuturor, dar că, atunci cînd masa va fi aproape gata, se va găsi un mijloc de a i-o înmîna. Pe dată neliniștea mi se potoli; acum nu mă mai aflam în situația de adineaori, cînd o părăsisem pe mama pînă mîine; bilețelul meu avea cel puțin să mă introducă, supărînd-o, fără îndoială (și de două ori, pentru că acea manevră mă va face ridicol în ochii lui Swann), invizibil și fericit, în aceeași încăpere cu ea, avea să-i vorbească despre mine la ureche; iar sufrageria interzisă, ostilă, unde, abia acum o clipă, înghețata însăși și castronelele cu apă pentru clătit gura păreau a ascunde plăceri răufăcătoare și îngrozitor de triste, deoarece mama le gusta departe de mine, se deschidea larg către mine și, ca un fruct prea copt și dulce ce-și sfîșie coaja, avea să trezească atenția mamei, să o proiecteze pînă în inima mea îmbătată, în timp ce îmi va citi rîndurile. Acum nu mai eram despărțit de ea: barierele căzuseră, un fir minunat ne unea. Și apoi asta nu era totul: fără îndoială că mama avea să vină la mine în cameră!

Neliniștea mea era, credeam eu, un simțămînt de care Swann și-ar fi bătut joc dacă ar fi citit scrisoarea și i-ar fi ghicit scopul; or, dimpotrivă, după cum am aflat mai tîrziu, o neliniște asemănătoare l-a chinuit ani îndelungați, și nimeni poate nu ar fi putut să mă înțeleagă atît de bine ca el; neliniștea pe care o ai cînd simți că ființa pe care o iubești se află într-un loc al plăcerii unde tu nu ești, unde nu te poți duce spre a fi alături de ea. Swann a cunoscut-o datorită iubirii, iubire căreia îi este oarecum predestinată, de către care ea va fi acaparată, specializată; dar cînd, ca în cazul meu, a pătruns în noi înainte ca iubirea să fi apărut în viața noastră, ea plutește, așteptînd-o, vagă și liberă, pusă cînd în slujba unui sentiment, cînd în slujba altuia, a iubirii filiale sau a prieteniei pentru un coleg de școală. Iar bucuria cu care mi-am făcut prima ucenicie cînd Françoise s-a întors spre a-mi spune că scrisoarea mea îi va fi înmînată mamei, fusese cunoscută și de Swann, acea bucurie înșelătoare pe care ne-o dă vreun prieten, vreo rudă a femeii pe care o iubim, cînd, sosind la palatul sau la teatrul unde ea se află pentru vreun bal, petrecere sau premieră unde el o va întîlni, acel prieten ne zărește rătăcind pe afară, așteptînd cu deznădejde vreun prilej de a comunica cu ea. El ne recunoaște, vine către noi, ne întreabă ce facem aici. Și cînd îi spunem că avem să-i transmitem rudei sau prietenei sale ceva urgent, el ne asigură că nimic nu-i mai simplu, ne introduce în vestibul și ne promite că ne-o va trimite în mai puțin de cinci minute. Cît de mult îl iubim — așa cum în acel moment eu o iubeam pe Françoise —, pe intermediarul bine intenționat care cu un singur cuvînt a făcut ceva suportabil, omenesc și aproape benefic din serbarea de neimaginat, infernală, în sînul căreia credeam că vîrtejuri dușmănoase, perverse și fermecate o duceau departe, silind-o să rîdă de noi, pe cea pe care o iubim! Dacă socotim după ruda care ne-a acostat și care este unul din inițiații crudelor mistere, ceilalți invitați la acea serbare nu par să aibă nimic demoniac în felul lor de a fi. Iată-ne pătrunzînd printr-o spărtură nesperată în orele inaccesibile și chinuitoare în timpul cărora ea avea să guste plăceri necunoscute; și iată că unul din momentele a căror succesiune le-ar fi alcătuit, un moment la fel de real ca toate celelalte, ba chiar poate mai important pentru noi, pentru că are o legătură mai mare cu iubită noastră, noi ni-l reprezentăm, noi îl posedăm, intervenim în el, l-am creat aproape: momentul cînd i se va spune că sîntem acolo jos. Și, fără îndoială, celelalte momente ale serbării nu erau de o esență foarte diferită de esența acestuia, nu comportau o alcătuire mai încîntătoare și care să ne aducă atîta suferință, de vreme ce prietenul binevoitor ne-a spus: „Dar va fi fericită să

coboare! Îi va face mult mai multă plăcere să stea de vorbă cu dumneata decît să se plictisească acolo sus". Vai! Swann făcuse această experienţă, bunele intenţii ale unei a treia persoane sînt fără putere asupra unei femei mînioase că se simte urmărită pînă şi la un bal de către cineva pe care ea nu-l iubeşte. Adeseori prietenul coboară singur.

Mama nu veni, şi, fără a-mi cruţa amorul propriu (povestea acelui obiect pe care ar fi trebuit să-l caut la rugămintea ei nu trebuia dezminţită), îmi transmise prin Françoise cuvintele: „Nu-i nici un răspuns", formulă pe care am auzit-o atît de des în gura portarilor de la „marile hoteluri" sau a valeţilor din tripouri, rostită către vreo biată fată uluită: „Cum, n-a spus nimic, dar e cu neputinţă! I-aţi dat totuşi scrisoarea mea. Bine, o să mai aştept". Şi — tot astfel cum ea spune în mod invariabil că nu are nevoie de becul suplimentar pe care portarul vrea să-l aprindă pentru ea, şi rămîne acolo, nemaiauzind decît rarele cuvinte despre vreme pe care le schimbă între ei portarul şi vreun servitor, pe care acesta îl trimite în grabă, dîndu-şi seama dintr-o dată cît e de tîrziu, să pună la gheaţă băutura unui client — după ce am respins oferta Françoisei de a-mi face ceai sau de a rămîne lîngă mine, am lăsat-o să se întoarcă la bucătărie, m-am culcat şi am închis ochii, încercînd să nu aud vocea părinţilor mei care îşi beau cafeaua în grădină. Dar, după cîteva secunde, simţii că scriind acea scrisoare mamei, apropiindu-mă, cu riscul de a o supăra, atît de mult de ea încît crezusem că ajung la clipa cînd o voi revedea, înlăturasem posibilitatea de a adormi fără să o fi revăzut, iar bătăile inimii mele deveneau tot mai dureroase, pentru că îmi spoream zbuciumul pe măsură ce îmi impuneam o linişte care însemna acceptarea nefericirii mele. Dintr-o dată, nu mai simţii nici o tulburare, o mare fericire mă năpădi, ca atunci cînd un medicament puternic începe să-şi facă efectul şi ne potoleşte durerea: luasem hotărîrea să nu mai încerc să adorm fără a o fi revăzut pe mama, să o sărut cu orice preţ — deşi eram sigur că, după aceea, va fi multă vreme supărată pe mine — cînd va urca să se culce. Calmul ce rezulta din această hotărîre care punea capăt neliniştii mele, trezea în mine o stare de bucurie extraordinară, dar, totodată, o aşteptare, o sete şi o teamă de primejdie. Am deschis fereastra fără zgomot şi m-am aşezat la capătul patului: nu făceam aproape nici o mişcare, ca să nu fiu auzit de jos. Afară lucrurile păreau şi ele încremenite într-o atenţie mută, nevoind parcă să tulbure lumina lunii, care făcea să pară fiecare lucru de două ori mai mare şi mai îndepărtat, datorită răsfrîngerii razelor; mai densă şi mai concretă, aceasta subţiase şi dilatase totodată pei-

sajul, ca pe un plan pînă atunci împăturit, și pe care îl desfaci. Tot ce trebuia să se miște, ca vreo ramură de castan, se mișca. Dar freamătul său minuțios, total, executat pînă în cele mai mici nuanțe și pînă la ultimele rafinamente, nu se revărsa asupra ambianței, nu se contopea cu ea, rămînea circumscris. Expuse pe această tăcere care nu absorbea nimic din ele, zgomotele cele mai îndepărtate, cele care veneau probabil din grădinile de la celălalt capăt al orașului, se percepeau în toate amănuntele și atît de „net", încît s-ar fi zis că acest efect de depărtare nu se datora decît unui pianissimo, ca acele motive în surdină atît de bine executate de orchestra Conservatorului pe care, deși nu pierzi nici măcar o notă din ele, crezi că le auzi totuși venind de undeva de departe și nu din sala de concert și deși toți vechii abonați — surorile bunicii, de asemenea, cînd Swann le dăduse biletele lui — ciuleau urechea ca și cum ar fi ascultat înaintarea îndepărtată a unei armate în marș, ce n-ar fi ajuns încă să dea colțul către strada Trévise.

Știam că situația în care mă pusesem era, dintre toate, cea care putea să aibă pentru mine, din partea părinților mei, consecințele cele mai grave, mult mai grave, într-adevăr, decît ar fi putut bănui un străin, și anume dintre acelea care pentru el nu le-ar fi putut avea decît greșelile cu adevărat rușinoase. Dar în educația ce mi se dădea, ierarhia greșelilor nu era aceeași ca în educația celorlalți copii, și fusesem obișnuit să le situez înaintea celorlalte (pentru că, fără îndoială, nici nu erau altele împotriva cărora să fie nevoie să fiu mai cu strășnicie păzit) pe cele despre care înțeleg acum că aveau în comun faptul că le făceam cedînd unui impuls nervos. Dar atunci cuvîntul acesta nu era pronunțat, nu li se recunoștea această origine, care m-ar fi putut face să cred că puteam fi scuzat sau poate chiar că sînt greșeli cărora nu le pot rezista. Dar le recunoșteam bine după neliniștea care le preceda, ca și după severitatea pedepsei ce le urma; și știam că greșeala pe care tocmai o săvîrșisem era din aceeași familie cu altele pentru care fusesem aspru pedepsit, deși infinit mai gravă. Cînd mă voi duce să-i aștin calea mamei în clipa cînd va urca să se culce, și cînd ea va vedea că rămăsesem treaz pentru a-i spune din nou noapte bună pe coridor, nu voi mai fi lăsat să rămîn acasă, voi fi trimis la colegiu chiar a doua zi, eram absolut sigur de asta. Ei bine! chiar dacă ar fi trebuit să mă arunc pe fereastră cinci minute după aceea, aveam totuși să fac ceea ce hotărîsem. Acum o voiam pe mama, voiam să-i spun noapte bună, înaintasem prea mult pe calea ce ducea la realizarea acestei dorințe pentru a mă mai putea întoarce înapoi.

Auzii pașii părinților mei care îl însoțeau pe Swann; și după ce clopoțelul de la poartă mă anunță că plecase, m-am dus la fereastră. Mama îl întreba pe tata dacă îi plăcuse langusta și dacă domnul Swann ceruse încă o porție de înghețată cu cafea și cu fistic. „Nu prea a ieșit grozav, spuse mama; cred că data viitoare va trebui să-i punem altă aromă. — N-am cuvinte să spun cît de schimbat îl găsesc pe Swann, zise mătușa mea, a îmbătrînit așa de mult!“ Se obișnuise atît de mult să vadă totdeauna în Swann un adolescent, încît era uimită cînd îl descoperea dintr-o dată mai puțin tînăr decît continua să-l creadă. De altfel și părinții mei începeau să găsească că bătrînețea lui este acea bătrînețe anormală, excesivă, rușinoasă și meritată a celibatarilor, a tuturor celor pentru care s-ar părea că marea zi lipsită de un mîine este mai lungă decît pentru ceilalți, pentru că pentru ei ea este pustie, iar clipele se adună unele cu altele încă de dimineață, fără să se împartă apoi între copii. „Cred că are multe necazuri cu ticăloasa lui de nevastă, care trăiește în văzul întregului Combray cu un anume domn de Charlus. A ajuns de rîsul lumii.“ Mama observă că, de cîtăva vreme, pare mult mai puțin trist. „Și face mult mai rar acel gest, care seamănă întru totul cu un gest al tatălui său, de a-și șterge ochii și de a-și trece mîna peste frunte. Cred că de fapt nu o mai iubește pe această femeie.

— Sigur că nu o mai iubește, răspunse bunicul. Mi-a scris încă de multă vreme o scrisoare, căreia nu m-am grăbit să-i răspund favorabil, și care nu lasă nici o umbră de îndoială asupra sentimentelor sale de iubire față de soția sa. Dar nu i-ați mulțumit pentru vinul de Asti“, adăugă bunicul, întorcîndu-se către cele două cumnate ale sale. „Cum poți să spui că nu i-am mulțumit? Ba dimpotrivă, cred că am făcut-o, și într-un fel cît se poate de delicat“, răspunse mătușa mea Flora. „Da, ai adus-o foarte bine din condei: te-am admirat, spuse mătușa mea Céline. — Dar și tu te-ai descurcat foarte bine. — Da, sînt destul de mîndră de fraza mea despre vecinii amabili. — Cum! asta numiți voi a mulțumi! spuse bunicul. Am auzit toate astea, dar nici prin minte nu mi-a trecut că voiați să-i mulțumiți lui Swann. Puteți fi sigure că n-a înțeles nimic. — Dar Swann nu-i un prost, sînt sigură că a știut să guste conversația noastră. Nu puteam totuși să-i spun numărul sticlelor trimise și prețul vinului!“ Tata și mama rămaseră singuri, și se așezară pentru cîteva clipe; apoi tata spuse: „Dacă vrei, hai să urcăm la culcare.

— Dacă asta vrei tu, dragul meu, deși nu-mi este deloc somn; sper că nu mă ține atît de trează acea înghețată de cafea atît de proastă; dar văd lumină în bucătărie, și de vreme ce biata Françoise m-a așteptat, o s-o rog să-mi descheie corsajul în timp ce tu te vei dez-

brăca". Și mama deschise ușa cu zăbrele de la vestibulul ce dădea spre scară. Curînd am auzit-o cum urcă și închide fereastra de la camera ei. Am înaintat pe coridor fără zgomot; inima îmi bătea atît de puternic încît mergeam cu greu, dar cel puțin nu de neliniște, ci de spaimă și de bucurie. Am văzut în casa scării lumina proiectată de lumînarea mamei. Apoi am văzut-o chiar pe ea, și i-am sărit înainte. În prima clipă, mă privi cu uimire, neînțelegînd ce se întîmplase. Apoi pe chipul ei se citi o mare mînie, nu îmi spunea nici măcar un singur cuvînt, și, într-adevăr, pentru o greșeală mult mai mică decît aceasta nu mi se mai vorbea timp de mai multe zile. Dacă mama mi-ar fi spus vreun cuvînt, ar fi însemnat să admită că poate să-mi spună și altele, și de altfel asta mi s-ar fi părut încă și mai îngrozitor, ca un semn că față de gravitatea pedepsei ce urma să se pregătească, tăcerea, sau cearta, ar fi fost o joacă. Un cuvînt ar fi avut semnificația calmului cu care îi răspunzi unei slugi cînd ai hotărît s-o dai afară: sărutul pe care îl dai unui fiu pe care îl trimiți să se angajeze în armată, în timp ce i l-ai fi refuzat dacă ar fi trebuit să te mulțumești să fii supărat pe el doar două zile. Dar ea îl auzi pe tata care urca din cabinetul de toaletă unde se dezbrăcase și, pentru a evita scena pe care ne-ar fi făcut-o, îmi spuse cu o voce întretăiată de mînie: „Fugi, fugi, măcar să nu te vadă tata cum mă aștepți aici ca un nebun!" Dar eu îi repetam: „Vino să-mi spui noapte bună", înspăimîntat că văd reflexul lumînării tatei înălțîndu-se pe perete, dar și folosindu-mă de apropierea lui ca de un mijloc de șantaj și nădăjduind că mama, pentru a evita ca tata să mă găsească tot acolo dacă ea ar fi continuat să mă refuze, îmi va spune: „Întoarce-te în camera ta, o să vin". Dar era prea tîrziu, tata se afla în fața noastră. Fără să vreau, am șoptit aceste cuvinte, pe care nimeni nu le-a auzit: „Sînt pierdut!"

Dar nu a fost așa. Tata îmi refuza neîncetat tot felul de lucruri ce-mi erau îngăduite prin înțelegeri mai puțin severe pe care le aveam cu mama și cu bunica, pentru că lui îi păsa prea puțin de „principii", căci pentru el nu existau nici un fel de „drepturi ale oamenilor". Pentru un motiv cu totul întîmplător, sau chiar fără nici un motiv, el îmi interzicea în ultima clipă vreo plimbare atît de obișnuită, atît de acceptată, încît asemenea privațiune era un adevărat sperjur, sau, cum făcuse și în acea seară, cu mult timp înainte de ora rituală, îmi spunea: „Hai, urcă la culcare, și să nu aud nici un cuvînt în plus!" Dar, pentru că nu avea principii (în sensul în care le avea bunica), el nu cunoștea de fapt ce înseamnă intransigența. Mă privi o clipă, uimit și supărat, apoi, după ce mama îi explică, stingherită, în cîteva cuvinte, cele întîmplate, el îi spuse:

„Du-te atunci cu el, tot spuneai că nu ți-e somn. Rămîi puțin cu el în cameră, eu nu am nevoie de nimic. — Dar, dragul meu, îi răspunse timid mama, faptul că îmi este sau nu-mi este somn nu schimbă cu nimic lucrurile, nu putem să-l obișnuim pe acest copil cu... — Dar nu-i vorba să-l obișnuim, spuse tata, dînd din umeri; vezi bine că bietul copil e trist, ba chiar pare deznădăjduit; haide, doar nu sîntem călăi! Dacă o să se îmbolnăvească din pricina ta, n-o să-ți convină! Și fiindcă există două paturi în camera lui, spune-i Françoisei să-ți pregătească patul cel mare și culcă-te în noaptea asta lîngă el. Hai, noapte bună, eu nu sînt atît de nervos ca voi, mă duc să mă culc".

Nu puteam să-i mulțumesc tatei; l-aș fi mîniat prin ceea ce el numea nevricale; am rămas pironit locului, neîndrăznind să fac vreo mișcare; era încă în fața noastră, înalt, în halatul său de casă alb, cu capul înfășurat în cașmirul de India violet și roz pe care îl purta de cînd avea nevralgii, făcînd gestul lui Abraham din gravura reprodusă după Benozzo Gozzoli[19], pe care mi-o dăduse domnul Swann, cînd îi spune Sarei că trebuie să renunțe la Isaac. Sînt mulți ani de atunci. Zidul de lîngă scara pe care am văzut urcînd reflexul lumînării sale nu mai există de multă vreme. Și în mine multe lucruri au fost nimicite, despre care credeam că trebuie să dăinuie veșnic, și noi lucruri s-au construit, dînd naștere unor bucurii noi, pe care nu le-aș fi putut prevedea atunci, după cum le înțeleg acum cu greu pe cele vechi. Și e mult de cînd tata nu-i mai poate spune mamei: „Du-te cu copilul". Putința unor asemenea ceasuri nu va renaște niciodată pentru mine. Dar, de puțină vreme, încep din nou să percep foarte bine, dacă știu să ascult, hohotele de plîns pe care am avut puterea să le stăpînesc în fața tatei și în care nu am izbucnit decît cînd am fost iar singur cu mama. De fapt, ele n-au încetat niciodată; și numai pentru că viața tace acum mai mult în jurul meu, le aud eu din nou, ca pe acele clopote de la mănăstire acoperite atît de bine în timpul zilei de zgomotul orașului, încît ai crede că dangătul lor s-a oprit, dar care se aud iarăși, în tăcerea serii.

Mama își petrecu acea noapte în camera mea; cînd săvîrșisem o greșeală atît de mare încît mă așteptam să fiu izgonit din casă, părinții mei îmi acordau mai mult decît obținusem vreodată de la ei, ca o recompensă pentru o faptă frumoasă. Chiar atunci cînd se manifesta prin bunăvoință, purtarea tatei față de mine păstra acea nuanță de arbitrar și nemeritat ce o caracteriza, și care ținea de faptul că în general era mai curînd rezultatul unor împrejurări întîmplătoare decît al unui plan premeditat. Poate chiar că ceea ce eu numeam, atunci cînd mă trimitea la culcare, severita-

tea sa, merita mai puțin acest nume decît cea a mamei sau a bunicii, căci firea lui, mai diferită în anumite privințe de a mea decît a lor, nu ghicise probabil pînă acum cît eram de nefericit în fiecare seară, ceea ce mama și bunica știau foarte bine; dar ele mă iubeau îndeajuns pentru a nu consimți să mă cruțe de suferință, voiau să mă învețe să o domin spre a-mi diminua sensibilitatea nervoasă și a-mi întări voința. Tata, care mă iubea altfel, nu știu dacă ar fi avut acest curaj: singura dată cînd înțelesese că sînt nefericit, îi spusese mamei: „Du-te și-l mîngîie". Mama rămase în acea noapte în camera mea și, parcă pentru a nu strica prin vreo remușcare aceste ore atît de diferite de ceea ce avusesem dreptul să sper, cînd Françoise, înțelegînd că se petrece ceva extraordinar, căci mama, așezată lîngă mine, mă ținea de mînă și mă lăsa să plîng fără să mă certe, o întrebă: „Dar doamnă, ce are domnul de plînge astfel?" mama îi răspunse: „Nu știe nici el de ce, Françoise, are o stare nervoasă; pregătește-mi repede patul cel mare și du-te să te culci". Astfel, pentru prima oară, tristețea mea nu mai era socotită o greșeală ce trebuie pedepsită, ci un fel de rău involuntar, recunoscut acum oficial, o stare nervoasă de care nu eram răspunzător; eram fericit că nu trebuie să-mi însoțesc amărăciunea lacrimilor cu vreun scrupul, puteam să plîng fără să păcătuiesc. Totodată eram foarte mîndru față de Françoise din pricina acestei întorsături pe care o luaseră lucrurile, care, la o oră după ce mama refuzase să urce în camera mea și îmi transmisese răspunsul disprețuitor că trebuie să dorm, mă înălța la demnitatea de persoană matură, făcîndu-mă să ajung dintr-o dată la un fel de pubertate a supărării, de emancipare a lacrimilor. Ar fi trebuit să fiu fericit: dar nu eram. Mi se părea că mama îmi făcuse pentru prima oară o concesie din pricina căreia probabil suferea, că era o primă abdicare din partea-i în fața idealului pe care și-l făcuse cu privire la mine și că, pentru prima dată, ea, atît de curajoasă, se dădea bătută. Mi se părea că repurtasem o victorie împotriva ei, că reușisem, așa cum ar fi putut face o boală, necazurile sau vîrsta, să-i înfrîng voința, să-i îngenunchez rațiunea, și că prin această seară începea o nouă eră, că ea va rămîne ca o dată tristă. Dacă aș mai fi îndrăznit acum, i-aș fi spus mamei: „Nu vreau, nu te culca aici". Dar cunoșteam înțelepciunea practică, realistă, cum s-ar spune astăzi, care îi tempera firea arzător de idealistă moștenită de la bunica, și știam că acum, cînd răul era făcut, ar vrea mai curînd să mă lase cel puțin să mă bucur de acea plăcere liniștitoare și să nu-l deranjeze pe tata. Desigur, frumosul chip al mamei strălucea încă de tinerețe în acea seară cînd mă ținea atît de gingaș de mîini și încerca să-mi potolească plînsul, dar mi se

părea că tocmai asta nu ar fi trebuit să se întîmple, mînia ei ar fi fost mai puțin tristă pentru mine decît această blîndețe nouă pe care nu o cunoscuse copilăria mea; mi se părea că înscrisesem în sufletul ei o primă zbîrcitură, cu o mînă nelegiuită și tainică, și că din pricina mea se ivise aici primul fir alb de păr. Acest gînd mă făcu să plîng și mai tare, și atunci am văzut-o pe mama, care totdeauna își stăpînea pornirile de iubire față de mine, cum se lasă cuprinsă ea însăși de înduioșare și cum încearcă să-și stăpînească dorința de a plînge. Cînd simți că mi-am dat seama, îmi spuse, rîzînd: „Puișorul de pițigoi o s-o facă pe mama să fie tot atît de proastă ca și el, dacă o să mai plîngă tot așa. Haide, dacă nu ți-e somn, după cum nu-mi este nici mie, să facem ceva, să luăm o carte și să citim". Dar eu nu aveam acolo nici o carte. „Crezi că n-o să te mai bucuri tot atît de mult, dacă îți aduc chiar acum cărțile pe care bunica vrea să ți le dea de ziua ta de naștere? Gîndește-te bine: nu vei fi dezamăgit dacă nu vei primi nimic poimîine?" Dimpotrivă, eram încîntat, și mama s-a dus după un pachet cu cărți; sub hîrtia care le învelea, nu am putut ghici decît că sînt groase, după un contur sumar și ascuns, care eclipsa totuși cutia cu creioane colorate primită de Anul nou și viermii de mătase de anul trecut. Erau: *Balta diavolului*, *François le Champi*, *Micuța Fadette* și *Meșterii clopotari*. Bunica, după cum am știut mai tîrziu, alesese mai întîi poeziile lui Musset, un volum de Rousseau și *Indiana*[20]; căci dacă socotea că lecturile ușoare sînt tot atît de nesănătoase ca bomboanele și prăjiturile, ea nu credea că uriașa respirație a geniului are asupra minții unui copil o influență mai primejdioasă și mai puțin întăritoare decît, asupra trupului său, aerul pădurii și vîntul din largul mării. Dar fiindcă tata o făcuse aproape nebună aflînd ce cărți vrea să-mi dea, ea se întorsese singură la Jouy-le-Vicomte, la librar, pentru ca eu să-mi capăt totuși darul (era o zi foarte călduroasă și se înapoiase atît de bolvavă, încît medicul îi spusese mamei să nu o mai lase să se obosească astfel), și se repezise asupra celor patru romane pe teme rustice ale lui George Sand. „Draga mea fată, îi spunea ea mamei, nu m-aș putea hotărî să-i dăruiesc acestui copil o carte scrisă prost."

În realitate, nu se resemna niciodată să cumpere ceva din care să nu se poată trage un folos intelectual, și mai ales cel pe care ni-l procură lucrurile frumoase, învățîndu-ne să ne căutăm plăcerea în altă parte decît în satisfacțiile bunei stări și ale vanității. Chiar cînd trebuia să-i facă unui prieten un cadou așa-zis util, cînd trebuia să dăruiască un fotoliu, tacîmuri, un baston, ea le căuta „vechi", ca și cum, desuetudinea lor îndelungată ștergîndu-le caracteristicile

utilitare, ele părcau mai curînd dornice să ne povestească viața oamenilor de altă dată decît să slujească la satisfacerea propriilor noastre nevoi. I-ar fi plăcut să am în camera mea fotografii ale monumentelor sau ale peisajelor celor mai frumoase. Dar atunci cînd trebuia să le cumpere, și deși lucrul reprezentat avea o valoare estetică, ea găsea că vulgaritatea, utilitatea își regăseau prea curînd locul în modul mecanic de reprezentare al fotografiei. Încerca să fie vicleană și, dacă nu să elimine pe de-a-ntregul banalitatea comercială, cel puțin să o reducă, să o înlocuiască în cea mai mare parte tot cu artă, să introducă mai multe „straturi" de artă: în loc să cumpere fotografiile catedralei din Chartres[21], ale fîntînilor din Saint-Cloud[22], ale Vezuviului, ca îl întreba pe Swann dacă toate acestea nu fuseseră reprezentate de vreun mare pictor, și prefera să-mi dea fotografii ale catedralei din Chartres de Corot, ale marilor fîntîni din Saint-Cloud de Hubert Robert[23], ale Vezuviului de Turner, ceea ce însemna mai multă artă. Dar dacă fotograful fusese înlăturat de la repezentarea capodoperei sau a naturii și înlocuit de un mare artist, el își relua drepturile pentru a reproduce chiar această interpretare. Ajunsă la scadența vulgarității, bunica încerca să o mai amîne încă. Ea îl întreba pe Swann dacă opera nu fusese gravată, preferînd, cînd era cu putință, gravuri vechi, și avînd încă un interes dincolo de ele însele, de exemplu, căutîndu-le pe acelea ce reprezintă o capodoperă într-o stare în care nu o mai putem vedea astăzi (ca gravura *Cinei* lui Leonardo da Vinci înainte de a se fi degradat, executată de Morghen). Trebuie spus că rezultatele acestui mod de a înțelege arta de a face un dar nu au fost totdeauna strălucite. Ideea pe care mi-am făcut-o despre Veneția după un desen de Tițian, ce pare a avea drept fundal laguna, era desigur mult mai puțin exactă decît cea pe care mi-aș fi făcut-o prin mijlocirea unor simple fotografii. Cînd mătușa mea voia să rostească un rechizitoriu împotriva lunicii, era cu neputință să mai numeri cîte fotolii oferise aceasta unor tineri logodnici sau unor soți bătrîni care, la prima încercare de a se așeza pe ele, se prăbușiseră pe dată sub greutatea unuia dintre destinatari. Dar bunica ar fi socotit că e meschin să se preocupe prea mult de soliditatea unui obiect de lemn pe care se deslușeau încă o floricică, un surîs, uneori o frumoasă istorioară din trecut. Chiar ceea ce, în aceste mobile, corespundea unei nevoi, dar într-un mod cu care nu mai sîntem obișnuiți, o fermeca precum vechiul mod de a folosi limba, în care vedem o metaforă, ștearsă, în limba noastră modernă, de uzura obișnuinței. Or, romanele cîmpenești ale lui George Sand, pe care mi le dăruia de ziua mea, erau pline, ca și o mobilă veche, de expresii căzute în desuetudine și

devenite iar imagini, cum nu mai întîlneşti decît la ţară. Şi bunica le cumpărase preferîndu-le altora, ca şi cum ar fi închiriat cu mai multă plăcere o proprietate unde ar fi existat un porumbar gotic sau vreunul din acele lucruri vechi care exercită asupra minţii noastre o fericită influenţă, dîndu-i nostalgia unor imposibile călătorii în timp.

Mama se aşeză alături de patul meu; luase în mînă *François le Champi*[24] care, datorită copertei sale roşii şi a titlului său de neînţeles, avea pentru mine o personalitate distinctă şi o atracţie misterioasă. Nu citisem încă niciodată vreun roman adevărat. Auzisem spunîndu-se că George Sand era însuşi tipul romancierului. Asemenea vorbe mă îmbiau să văd în *François le Champi* un ce cu neputinţă de definit şi fermecător. Procedeeele naraţiunii, menite să stîrnească fie curiozitatea, fie înduioşarea, anumite moduri de a spune ce trezesc neliniştea şi melancolia, şi pe care un cititor cît de cît instruit le recunoaşte ca fiind comune multor romane, îmi păreau pur şi simplu — mie, care vedeam într-o carte nouă nu un lucru ce are mulţi semeni, ci o persoană unică, avînd raţiunea de a exista doar în sine — o emanaţie tulburătoare a esenţei particulare a acestei opere. Sub evenimentele cotidiene, sub lucrurile atît de comune, sub cuvintele atît de curente, simţeam ca un fel de intonaţie, ca un fel de accent străin. Acţiunea începu să se desfăşoare; ea îmi păru cu atît mai obscură, cu cît atunci cînd citeam, visam adeseori, pe pagini întregi, la cu totul altceva. Şi lacunelor pe care acest mod al meu de a fi distrat le lăsa în cadrul povestirii, li se adăuga, cînd mama îmi citea cu voce tare, şi faptul că ea sărea toate scenele de dragoste. De aceea toate schimbările bizare ce se produc în atitudinea morăriţei şi a copilului şi care nu îşi află explicaţia decît în evoluţia unei iubiri pe cale de a se naşte, îmi apăreau ca fiind pline de un mister adînc, a cărui sursă îmi închipuiam că trebuie să fie în acel nume necunoscut şi atît de dulce de „Champi", care îşi punea pe copilul ce-l purta fără ca eu să înţeleg de ce, culoarea vie, împurpurată şi fermecătoare. Chiar dacă mama era o cititoare infidelă, ea era totodată, în cazul cărţilor unde afla sunetul unui sentiment adevărat, şi o cititoare admirabilă, prin respectul şi simplitatea interpretării, prin frumuseţea şi blîndeţea vocii sale. Chiar în viaţă, cînd fiinţe şi nu opere de artă îi stîrneau astfel înduioşarea sau admiraţia, era impresionant să o vezi cu ce grijă îndepărta din vocea, din gesturile, din cuvintele ei, orice notă de veselie care ar fi putut să-i facă rău vreunei mame ce îşi pierduse odinioară un copil, orice nuanţă, amintind de sărbătorirea unei aniversări, care l-ar

fi putut face pe bătrînul ce o asculta să se gîndească la vîrsta lui înaintată, orice cuvînt prea casnic care i s-ar fi părut plictisitor vreunui tînăr savant. Tot astfel, cînd citea proza lui George Sand, din care emană totdeauna acea bunătate, acea distincție morală pe care mama învățase de la bunica să le considere superioare oricărui alt lucru din viață, și pe care eu aveam să o învăț pe ea doar mult mai tîrziu să nu le considere superioare oricărui alt lucru din cărți, atentă să izgonească din vocea-i orice meschinărie, orice afectare ce ar fi putut fi o piedică în calea valului puternic, ea se înarma cu toată iubirea firească și cu toată ampla blîndețe pe care le cereau aceste fraze ce păreau scrise pentru vocea ei, și care, spre a spune astfel, existau pe de-a-ntregul în registrul sensibilității sale. Pentru a le citi pe tonul potrivit, ea regăsea accentul cordial care le preexistă și le-a dictat, dar pe care cuvintele nu-l arată; datorită lui, ea punea în treacăt o surdină oricărei cruzimi ascunse în timpurile verbale, rostea imperfectul și perfectul compus cu blîndețea bunătății desăvîrșite, cu melancolia iubirii, conducea fraza ce se sfîrșea către cea care urma să înceapă, cînd grăbind, cînd încetinind mersul silabelor, pentru a le face să intre, deși cantitățile lor erau diferite, într-un ritm uniform, insufla acestei proze atît de comune un fel de viață sentimentală și continuă.

Remușcările mele se potoliseră, mă lăsam pradă dulcеții acestei nopți cînd o aveam pe mama lîngă mine. Știam că nu voi mai putea avea niciodată o asemenea noapte; că dorința mea cea mai mare, aceea de a o avea pe mama în cameră în timpul tristelor ceasuri nocturne, era prea opusă necesităților vieții și dorinței tuturor, pentru ca privilegiul ce-mi fusese acordat în acea seară să poată fi altceva decît o întîmplare factice și excepțională. Mîine voi fi din nou neliniștit, iar mama nu va rămîne aici. Dar cînd neliniștile mele se potoleau, eu nu le mai înțelegeam; și apoi seara de mîine era încă ceva îndepărtat; îmi spuneam că voi avea timp să iau o hotărîre, deși acel răgaz nu putea să-mi dea nici o altă putere, căci erau lucruri ce nu depindeau de voința mea și pe care socoteam că le pot evita doar datorită răstimpului care le despărțea încă de mine.

*

* *

Astfel încît, vreme îndelungată, cînd, trezindu-mă în timpul nopții, îmi aminteam de Combray, nu revedeam niciodată nimic altceva decît acel crîmpei luminos, decupat în mijlocul unui întuneric nedesluşit, asemenea celor pe care sclipirile unui foc de

artificii sau proiectarea unei lumini electrice le luminează și le secționează pe fațada unui edificiu care, în rest, rămîne cufundat în noapte: la baza destul de mare, micul salon, sufrageria, începutul de alee întunecată pe unde va sosi domnul Swann, autorul inconștient al tristeților mele, vestibulul pe unde mă îndreptam către prima treaptă a scării de la intrare, atît de greu de urcat, care constituia ea singură trunchiul foarte îngust al acestei piramide neregulate; și, în vîrf, dormitorul meu, cu micul coridor și ușa lui cu geam, pe unde intra mama; într-un cuvînt, totdeauna văzut la aceeași oră, izolat de tot ce putea să se afle în jur, desprinzîndu-se din întuneric, decorul strict necesar (ca acela pe care îl vedem indicat la începutul unor piese vechi, pentru reprezentările din provincie) dramei momentului cînd mă dezbrăcam pentru culcare; ca și cum Combray nu ar fi fost alcătuit decît din două etaje legate printr-o scară îngustă și ca și cum întotdeauna nu ar fi fost decît ora șapte seara. La drept vorbind, i-aș fi putut răspunde oricui mi-ar fi pus asemenea întrebare: Combray cuprindea și altceva și exista și la alte ore. Dar cum ceea ce mi-aș fi amintit ar fi fost doar rodul memoriei voluntare, al memoriei inteligenței, și cum ceea ce ea ne spune despre trecut nu păstrează nimic din el, eu n-aș fi dorit niciodată să mă gîndesc la acea rămășiță din Combray. Toate acestea erau în realitate lucruri moarte pentru mine.

Moarte pentru totdeauna? Poate.

În asemenea cazuri hazardul joacă un mare rol, și un al doilea hazard, cel al morții noastre, nu ne îngăduie adeseori să așteptăm multă vreme bunăvoința celui dintîi.

Găsesc foarte înțeleaptă acea credință celtică ce ne spune că sufletele celor pe care i-am pierdut sînt captive în vreo ființă inferioară, într-un animal, o plantă, un lucru neînsuflețit, pierdute într-adevăr pentru noi pînă în ziua, care pentru mulți nu vine niciodată, cînd trecem din întîmplare pe lîngă copac, cînd intrăm în stăpînirea obiectului unde sînt închise. Atunci ele tresar, ne cheamă, și, de îndată ce le-am recunoscut, vraja este sfărîmată. Eliberate de noi, au învins moartea și se întorc să trăiască împreună cu noi.

Așa se întîmplă și cu trecutul nostru. Zadarnic încercăm să-l evocăm, toate străduințile inteligenței noastre sînt inutile. El este ascuns în afara domeniului și a puterii ei, în vreun obiect material (în senzația pe care ne-ar da-o acest obiect material) pe care noi nu-l bănuim. Depinde de hazard dacă vom întîlni acest obiect înainte de a muri, sau dacă nu-l vom întîlni.

Trecuseră[25] mulți ani de cînd, din Combray, tot ceea ce nu era teatrul și drama culcării mele nu mai exista pentru mine, cînd,

într-o zi de iarnă, cum mă întorceam acasă, mama, văzînd că mi-e frig, mă îndemnă să beau, cum nu făceam de obicei, puțin ceai. Mai întîi am refuzat, dar, nu știu de ce, m-am răzgîndit. Ea trimise să mi se cumpere una dintre acele prăjituri mici și durdulii, numite „Petites Madeleines", care par a fi fost turnate în valva striată a unei scoici. Și curînd, mașinal, împovărat de ziua posacă și de perspectiva unui mîine trist, am dus la gură o linguriță din ceaiul în care lăsasem să ne înmoaie o bucățică de prăjitură. Dar chiar în clipa cînd înghițitura de ceai, amestecată cu fărîmituri din prăjitură, îmi atinse cerul gurii, tresării, atent la lucrul neobișnuit ce se petrecea în mine. O plăcere nespusă mă năpădise, izolată, fără noțiunea cauzei sale. Datorită ei, vicisitudinile vieții îmi deveniseră indiferente, dezastrele ei, inofensive, scurtimea-i, iluzorie, ca atunci cînd iubești; eram umplut cu o esență prețioasă: sau mai curînd această esență nu era în mine, ea eram eu. Nu mă mai simțeam mediocru, supus capriciilor întîmplării, muritor. De unde putuse să-mi vină acea puternică bucurie? Simțeam că era legată de gustul ceaiului și al prăjiturii, dar că le depășea cu mult, nefiind, probabil, de aceeași natură. De unde se ivise? Ce însemna? Unde să o prind? Iau a doua înghițitură, în care nu aflu nimic mai mult decît în prima, o iau pe a treia, care îmi spune încă și mai puțin decît a doua. E timpul să mă opresc, virtuțile băuturii par a scădea. Este limpede că adevărul pe care îl caut nu este în ea, ci în mine, ea l-a trezit, dar nu-l cunoaște, și nu poate decît să repete la nesfîrșit, tot mai slab, aceeași mărturie pe care nu știu să o interpretez, pe care vreau cel puțin să i-o pot cere din nou și să o regăsesc intactă, la dispoziția mea, curînd, pentru o limpezire decisivă. Pun ceașca pe masă și mă întorc către mintea mea. Ea trebuie să găsească adevărul. Dar cum? Gravă incertitudine, de fiecare dată cînd mintea se simte depășită de ea însăși; cînd ea, căutătoarea, este totodată ținutul obscur unde trebuie să caute și unde tot ce știe nu-i va sluji la nimic. Să caute? Nu numai: să creeze. Ea se află în fața a ceva care nu este încă și pe care numai ea îl poate realiza, făcîndu-l apoi să intre în lumina-i.

Și încep din nou să mă întreb ce poate fi acea stare necunoscută, care nu aducea cu sine nici o probă logică, ci doar evidența fericirii sale, a realității sale, în fața căreia celelalte dispăreau. Vreau să încerc să o fac să apară din nou. Mă întorc cu gîndul la clipa cînd am luat în gură prima linguriță de ceai. Regăsesc aceeași stare, fără nici o nouă limpezire. Îi cer minții mele să mai facă un efort, să aducă iar la lumină senzația care fuge. Și, pentru ca nimic să nu oprească elanul cu care va încerca să o prindă iarăși, îndepărtez orice

obstacol, orice idee străină, îmi pun la adăpost urechile şi atenţia de zgomotele din camera vecină. Dar simţind că mintea mea se oboseşte fără a izbuti, o silesc, dimpotrivă, să fie, de data asta, distrată, să se gîndească la altceva, să-şi refacă puterile înaintea unei încercări supreme. Apoi, a doua oară, fac gol în faţa ei, îi pun din nou înainte gustul încă recent al primei înghiţituri, şi simt cum tresare în mine ceva care se mişcă, ar vrea să se înalţe, ceva desprins parcă de pe fundul unei mări, de la o mare adîncime; nu ştiu ce este, dar urcă încet; simt rezistenţa şi aud murmurul distanţelor străbătute.

Desigur, ceea ce palpită astfel în adîncul meu este probabil imaginea, amintirea vizuală care, legată de acel gust, încearcă să-l urmeze pînă la mine. Dar ea se zbate prea departe, prea nedesluşit; abia dacă percep răsfrîngerea neutră unde se confundă insesizabilul vîrtej al culorilor răscolite; dar nu pot să desluşesc forma, să-i cer, ca singurului interpret cu putinţă, să-mi traducă mărturia contemporanului său inseparabil, gustul, să-i cer să-mi spună despre ce împrejurare anume, despre ce epocă din trecut este vorba.

Va ajunge oare pînă la suprafaţa conştiinţei mele clare această amintire, clipa veche pe care atracţia unei clipe identice a venit să o cheme de atît de departe, să o tulbure, să o ridice din adîncurile mele? Nu ştiu. Acum nu mai simt nimic, s-a oprit, a coborît poate din nou; cine ştie dacă va mai urca vreodată din noaptea sa. De zece ori trebuie să reîncep, să mă aplec către ea. Şi de fiecare dată, laşitatea care ne îndepărtează de orice muncă dificilă, de orice operă importantă, m-a sfătuit să renunţ, să-mi beau ceaiul gîndindu-mă doar la plictiselile mele de astăzi, la dorinţele mele de mîine, care se lasă rumegate atît de uşor.

Şi dintr-o dată amintirea mi-a apărut. Gustul era cel al prăjiturii pe care duminica dimineaţa, la Combray (pentru că în acea zi nu ieşeam din casă înainte de ora slujbei religioase), cînd mă duceam să-i spun bună dimineaţa în camera ei, mătuşa Léonie mi-o oferea după ce o înmuiase în infuzia ei de ceai sau de flori de tei. Vederea micuţei madeleine nu-mi amintise nimic înainte de a fi gustat din ea; poate pentru că, văzînd adeseori asemenea prăjituri de atunci încoace, fără să le mănînc, pe poliţele cofetarilor, imaginea lor părăsise acele zile din Combray pentru a se asocia cu altele, mai recente; poate pentru că, din aceste amintiri părăsite vreme atît de îndelungată în afara memoriei, nimic nu mai supravieţuia, totul se dezagregase; formele — şi cea a micii prăjituri în formă de scoică, atît de grasă şi senzuală sub cutele-i severe şi pioase — erau abolite, sau, pe jumătate adormite, îşi pierduseră forţa de expansiune care le-ar fi îngăduit să ajungă pînă la conştiinţă. Dar cînd dintr-un trecut

vechi nimic nu mai subzistă, după moartea fiinţelor, după distrugerea lucrurilor, singure, mai fragile, dar mai vii, mai imateriale, mai persistente, mai fidele, mirosul şi gustul rămîn încă multă vreme, ca nişte suflete, să-şi amintească, să aştepte, să spere, pe ruina a ceea ce mai există, să poarte neclintite, pe acea picătură a lor aproape impalpabilă, edificiul imens al amintirii.

Şi de cum am recunoscut gustul bucăţii de prăjitură înmuiată în infuzia de tei pe care mi-o dădea să o beau mătuşa mea (deşi nu ştiam încă şi trebuia să las pentru mai tîrziu încercarea de a descoperi de ce această amintire mă făcea atît de fericit), pe dată vechea casă cenuşie cu vedere spre stradă, unde se afla camera ei, se ivi ca un decor de teatru, lipindu-se de micul pavilion care dădea către grădină, ce fusese construit pentru părinţii mei în partea dindărăt (acel crîmpei luminos, singurul pe care îl revăzusem pînă atunci); şi o dată cu casa, oraşul, de dimineaţa şi pînă seara şi pe orice fel de vreme, piaţa unde mă trimiteau înainte de ora mesei, străzile pe unde umblam pentru cumpărături, drumurile pe care le străbăteam cînd timpul era frumos. Şi ca în acel joc japonez care constă în a arunca într-un vas de porţelan plin cu apă, bucăţele de hîrtie pînă atunci indistincte care, de îndată ce s-au înmuiat, încep să se alungească, să se răsucească, să se coloreze, să se diferenţieze, să devină flori, case, personaje consistente şi recognoscibile, tot astfel acum toate florile din grădina noastră şi cele din parcul domnului Swann, şi nuferii de pe rîul Vivonne, şi oamenii din sat, şi căsuţele lor, şi biserica, şi întregul Combray cu împrejurimile sale, toate acestea, căpătînd formă şi soliditate, au ieşit, oraş şi grădini, din ceaşca mea cu ceai.

II

Combray, de departe, de la zece leghe jur-împrejur, văzut din tren, cînd soseam în ultima săptămînă dinaintea Paştilor, nu era decît o biserică rezumînd oraşul, reprezentîndu-l, vorbind despre el şi pentru el depărtărilor şi, cînd te apropiai, ţinînd strînse în jurul înaltei sale mantii întunecate, în plin cîmp, împotriva vîntului, ca o păstoriţă oile, spinările lînoase şi cenuşii ale caselor îngrămădite, pe care o rămăşiţă de meterez din evul mediu le înconjura ici-colo cu o linie tot atît de perfect circulară ca aceea a unui mic orăşel din tabloul unui pictor primitiv. Cînd locuiai aici, Combray era cam trist, ca şi străzile sale, ale căror case construite din pietrele aproape negre ce se găseau în împrejurimi, cu trepte exterioare, cu acoperi-

şuri care îşi aruncau umbra în faţă, erau destul de întunecoase pentru ca, de cum se lăsa seara, perdelele din „săli" să fie date la o parte; străzile aveau nume grave de sfinţi (dintre care mai multe erau legate de istoria primilor seniori de Combray): strada Saint-Hilaire, strada Saint-Jacques, unde era casa mătuşii mele, strada Sainte-Hildegarde, unde dădea grilajul, şi strada Saint-Esprit, spre care se deschidea micuţa poartă laterală a grădinii; şi aceste străzi din Combray există într-o parte a memoriei mele atît de îndepărtată în trecut, zugrăvită în culori atît de diferite de cele pe care le are lumea pentru mine acum, încît într-adevăr ele îmi par toate, ca şi biserica ce le domina din Piaţă, mai ireale încă decît proiecţiile unei lanterne magice; şi în anume momente mi se pare că a putea încă să traversez strada Saint-Hilaire, a putea să închiriez o cameră în strada l'Oiseau — la vechiul han al Păsării străpunse de o săgeată, din beciurile căruia urca un miros de bucătărie ce se înalţă încă din cînd in cînd în mine la fel de cald — ar fi o intrare în contact cu un Dincolo mai miraculos şi mai supranatural decît a face cunoştinţă cu Golo şi a sta de vorbă cu Genoveva de Brabant.

Verişoara bunicului meu — mătuşa mea — la care locuiam, era mama acelei mătuşi Léonie care, de la moartea soţului său, unchiul Octave, nu mai voise să părăsească, mai întîi oraşelul Combray, apoi, în Combray, casa, apoi camera, apoi patul ei, şi nu mai „cobora", rămînînd totdeauna culcată într-o stare nesigură de mîhnire, debilitate fizică, boală, idee fixă şi habotnicie. Apartamentul ei dădea spre strada Saint-Jacques, care ajungea mult mai departe, la Grand-Pré (în opoziţie cu Petit-Pré, loc înverzit în mijlocul oraşului, între trei străzi); cenuşie, cu trei trepte înalte de gresie aproape în faţa fiecărei porţi, semăna cu un defileu scobit de un sculptor gotic de-a dreptul în piatra în care ar fi sculptat o iesle sau o golgotă. Mătuşa mea nu mai locuia de fapt decît în două camere alăturate, răminînd în cursul după amiezii într-una, în timp ce era aerisită cealaltă. Erau camere de provincie care — aşa cum în unele ţinuturi părţi întregi din aer sau din mare sînt luminate sau parfumate de miriade de protozoare nevăzute de ochii noştri — ne încîntă prin nenumăratele mirezme răspîndite de virtuţile, înţelepciunea, obiceiurile, de o întreagă viaţă tainică, invizibilă, peste măsură de bogată şi morală care pluteşte în aerul de aici; sînt mirezme încă naturale, desigur, şi de culoarea timpului, ca acelea din cîmpia învecinată, dar totuşi casnice, omeneşti şi stătute, peltea delicioasă, şi strălimpede, pregătită cu mare migală din toate fructele anului, ce au pornit din livadă către bufet; legate de anotimpuri, dar şi de casă, corectînd gustul acrişor al peltelei alburii, prin dulceaţa pîinii calde, trîndave

şi punctuale ca orologiul dintr-un sat, hoinare şi aşezate, nesăbuite şi prevăzătoare, bune gospodine, matinale, habotnice, fericite într-o pace care nu aduce decît şi mai multă neliniște şi într-un prozaism ce slujeşte drept mare rezervor de poezie celui ce le străbate fără să fi trăit în ele. Aerul era aici saturat de cea mai aleasă tăcere, atît de hrănitoare, atît de suculentă, încît nu înaintam prin ea decît cu un fel de lăcomie, mai ales în acele prime dimineţi încă reci din săptămîna Paştilor, cînd îl gustam mai bine, pentru că tocmai sosisem la Combray: înainte de a intra să-i spun bună ziua mătuşii mele, eram lăsat să aştept o clipă în prima încăpere unde soarele, un soare încă iernatec, venise să se încălzească în faţa focului, aprins încă de pe acum între cele două cărămizi şi care vopsea întreaga cameră cu un miros de funingine, făcea din ea ceva ce semăna cu una din acele mari „guri de cuptor" de la ţară, sau cu un cămin de castel, lîngă care îţi doreşti să se dezlănţuie afară ploaia, ninsoarea chiar, vreo catastrofă diluviană, pentru a adăuga confortului acelei sihăstrii poezia iernii; făceam cîţiva paşi de la scăunelul de rugăciune pînă la fotoliile îmbrăcate în catifea, totdeauna acoperite în partea de sus cu un oval lucrat cu croşeta; iar focul cocea ca pe un aluat gustoasele miresme ce îmbibau aerul camerei, plin parcă de cocoloaşe, pe care le frămîntase şi le pusese la „dospit" răcoarea umedă şi însorită a dimineţii, le desfoia, le aurea, le unduia, le umfla, făcînd din ele o invizibilă şi palpabilă prăjitură provincială, o uriaşă „plăcintă cu mere", şi, de îndată ce gustam aromele mai picante, mai fine, mai vestite, dar şi mai seci ale dulapului, ale comodei, ale hîrtiei cu crengi colorate, mă întorceam totdeauna cu o lăcomie nemărturisită, ca să mă năclăiesc în mireasma ternă, cleioasă, fadă, indigestă şi cu gust de fruct a cuverturii cu flori.

O auzeam pe mătuşa mea cum vorbea singură, cu voce scăzută, în camera vecină. Nu vorbea decît aproape în şoaptă, pentru că socotea că are în cap ceva spart şi plutitor, pe care l-ar fi pus în mişcare dacă ar fi vorbit prea tare, dar nu rămînea niciodată multă vreme, nici chiar cînd era singură, fără să spună ceva, căci credea că este sănătos pentru gît să vorbească şi că, împiedicînd astfel sîngele să stagneze, crizele de sufocare şi neliniştea de care suferea s-ar mai fi rărit; apoi, în inerţia absolută în care trăia, ea acorda celor mai mici senzaţii o importanţă extraordinară; le înzestra cu o mobilitate care o silea să nu le mai păstreze doar pentru ea, şi, în lipsa unui confident căruia să i le comunice, şi le anunţa ei înseşi, într-un perpetuu monolog, ce constituia singura ei formă de activitate. Din nefericire, căpătînd obiceiul de a gîndi cu voce tare, nu avea

totdeauna grijă să nu fie cineva în camera învecinată, şi o auzeam adeseori spunîndu-şi: „Trebuie să-mi amintesc bine că n-am dormit“ (căci pe faptul de a nu dormi niciodată ea îşi întemeia revendicarea cea mai importantă, vizibilă şi în respectul şi urmele pe care le lăsase în felul nostru, al tuturor, de a vorbi: dimineaţa Françoise nu venea să o „trezească“, ci „intra“ la ea; cînd mătuşa mea voia să doarmă în timpul zilei, noi spuneam că ea vrea să „cugete“ sau să se „odihnească“; şi cînd i se întîmpla să spună: „ceea ce m-a trezit“ sau „am visat că“, se înroşea şi se corecta pe dată).

După cîteva clipe, intram să o sărut; Françoise îi pregătea ceaiul; sau, dacă se simţea neliniştită, cerea să bea o infuzie de tei, iar eu trebuia să iau dintr-un săculeţ şi să aduc într-o farfurie cantitatea de flori ce urma a fi pusă în apa clocotită. Uscîndu-se, codiţele se încovoiaseră, alcătuind o reţea capricioasă, în ochiurile căreia se deschideau florile palide, de parcă le-ar fi aşezat astfel un pictor, făcîndu-le să pozeze cît mai frumos. Frunzele, pierzîndu-şi sau schimbîndu-şi înfăţişarea, semănau cu tot felul de lucruri, cu aripa transparentă a unei muşte, cu o etichetă albă, cu o petală de trandafir, care ar fi fost însă îngrămădite unele peste altele, sfărîmate sau împletite, ca pentru a alcătui un cuib de pasăre. Nenumărate mici amănunte inutile — fermecătoare dărnicie a farmacistului — ce ar fi fost suprimate într-o pregătire obişnuită, îmi prilejuiau, ca o carte unde eşti încîntat să întîlneşti numele unei persoane pe care o cunoşti, plăcerea de a înţelege că erau codiţele unor flori de tei adevărate, ca acelea pe care le vedeam pe strada Gării, modificate, tocmai pentru că erau tot ele, şi că îmbătrîniseră. Şi fiecare trăsătură nouă nefiind decît metamorfoza unei trăsături vechi, în micile ghemotoace cenuşii recunoşteam mugurii verzi care nu au ajuns să se deschidă; dar mai ales strălucirea roz, lunară şi blîndă a frunzelor, în pădurea fragilă de codiţe, de capătul cărora atîrnau, ca nişte mici trandafiri de aur — semn, ca şi lucirea ce dezvăluie încă pe un zid locul unei fresce şterse, al diferenţei dintre părţile copacului care fuseseră „colorate“ şi cele care nu fuseseră —, îmi arăta că aceste petale erau într-adevăr cele care înainte de a împodobi sacul farmaceutic îmbălsămaseră serile de primăvară. Această flacără roz de lumînare era tot culoarea lor, dar pe jumătate stinsă şi adormită în acea viaţă micşorată ce era acum a lor, şi care e ca un amurg al florilor. Curînd mătuşa mea putea să moaie în ceaiul clocotit, savurînd gustul de frunză uscată sau de floare ofilită, o mică prăjitură în formă de scoică din care îmi întindea şi mie o bucată cînd se înmuiase îndeajuns.

De o parte a patului ei se afla o mare comodă galbenă din lemn de lămîi şi o masă care semăna în acelaşi timp cu o masă de bucătărie şi cu un altar, unde, sub o statuetă a sfintei Fecioare şi sub o sticlă de Vichy-Célestins, se aflau cărţile de rugăciuni şi reţetele medicale, tot ce era necesar pentru a urmări din pat atît slujbele religioase cît şi regimul indicat de doctor pentru a nu greşi nici ora pepsinei şi nici pe cea a rugii de seară. De cealaltă parte, patul se învecina cu o fereastră, mătuşa mea avînd strada sub ochi şi citind în ea de dimineaţa şi pînă seara, pentru a-şi omorî plictisul, în felul cum o făceau prinţii persani, cronica zilnică, dar imemorială, a oraşelului Combray, pe care o comenta apoi cu Françoise.

După cinci minute, mătuşa mea îmi şi spunea să plec, de teamă să n-o obosesc. Îmi întindea, ca să i-o sărut, fruntea-i palidă şi fadă pe care, la acea oră matinală, nu-şi aşezase încă peruca, şi unde i se vedeau oasele ca ghimpii unei cununi de spini sau ca boabele unui şirag de mătănii, şi îmi spunea: „Hai bietul meu copil, pregăteşte-te să mergi la biserică; şi dacă jos o întîlneşti pe Françoise, spune-i să nu glumească prea mult cu tine, ci să urce cît mai repede să vadă dacă nu am nevoie de ceva".

Într-adevăr, Françoise, care era de mulţi ani în slujba ei şi nu bănuia pe atunci că într-o bună zi va intra cu totul în slujba noastră, se îngrijea oarecum mai puţin de mătuşa mea în lunile cînd noi ne aflam acolo. A existat în copilăria mea, înainte de a ne fi dus la Combray, cînd mătuşa Léonie îşi petrecea încă iarna la Paris la mama ei, o vreme cînd o cunoşteam atît de puţin pe Françoise, încît, la 1 ianuarie, înainte de a intra la mătuşa mea, mama îmi punea în mînă o monedă de cinci franci şi îmi spunea: „Mai ales vezi bine cui i-o dai. Aşteaptă mai întîi să mă auzi pe mine spunînd: «Bună ziua, Françoise»; în acelaşi timp o să-ţi ating uşor braţul". De îndată ce ajungeam în anticamera întunecoasă a mătuşii, zăream în umbră, sub cutele unei bonete strălucitoare, ţepene şi fragile de parcă ar fi fost din zahăr, mişcările concentrice ale unui surîs de recunoştinţă anticipat. Era Françoise, nemişcată şi dreaptă în cadrul uşiţei din coridor, ca o statuie de sfîntă în firida ei. Cînd te obişnuiai puţin cu acest întuneric de capelă, desluşeai pe chipul ei iubirea dezinteresată pentru oameni, respectul înduioşat pentru clasele de sus, întreţinut din plin, în cea mai bună parte a inimii ei, de speranţa unor daruri. Mama mă ciupea de braţ cu violenţă şi spunea cu voce puternică: „Bună ziua, Françoise". La acest semn, degetele mele se deschideau şi eu dădeam drumul monedei, care găsea, spre a fi primită, o mînă sfioasă, dar întinsă totuşi. Însă de cînd mergeam la Combray, nu cunoşteam pe nimeni mai bine decît

pe Françoise; eram preferații ei, avea pentru noi, cel puțin în primii ani, tot atîta respect cît avea și pentru mătușa mea, dar și un sentiment mai viu, pentru că prestigiului de a face parte din familie (ea avea pentru legăturile invizibile dintre membrii unei familii de același sînge, tot atît respect cît un tragic grec), i se adăuga farmecul de a nu fi stăpînii ei obișnuiți. De aceea, cu cîtă bucurie ne primea, plîngîndu-ne că nu ne putem încă bucura de vreme mai frumoasă, în ziua sosirii noastre, în ajunul Paștilor, cînd adeseori bătea un vînt rece; mama îi cerea vești despre fata și despre nepoții ei, voia să afle dacă nepoțelul ei este cuminte, ce meserie va avea, dacă seamănă cu bunica lui.

Și cînd nu mai era lume de față, mama, care știa că Françoise își plîngea încă părinții morți cu mulți ani în urmă, îi vorbea despre ei cu blîndețe, o întreba nenumărate amănunte despre felul cum trăiseră.

Ea ghicise că Françoise nu-și iubea ginerele și că acesta îi strica plăcerea de a fi cu fata ei, cu care nu vorbea tot atît de liber cînd era și el de față. De aceea, cînd Françoise se ducea să-i vadă, la cîteva leghe depărtare de Combray, mama îi spunea, surîzînd: „Nu-i așa, Françoise, că dacă Julien ar fi silit să lipsească și dacă ai fi numai dumneata cu Marguerite toată ziua, ai fi deznădăjduită, dar te-ai consola?“ Și Françoise îi răspundea, rîzînd: „Doamna știe totul; doamna este mai grozavă decît razele X (ea spunea x cu o dificultate afectată și cu un surîs de batjocură față de ea însești care, ignorantă fiind, utilizează acel termen savant) pe care le-au adus pentru doamna Octave și care văd ce ai în inimă“, și dispărea, intimidată că i se dă atenție, poate pentru ca să nu fie văzută că plînge; mama era primul om care trezea în ea acea blîndă emoție ce-i spunea că viața ei, fericirea, nefericirea ei de țărancă pot avea un interes oarecare, pot fi un motiv de bucurie sau de tristețe pentru altcineva în afară de ea însăși. Mătușa mea se resemna, lipsindu-se puțin de ea în timpul ședерii noastre, căci știa cît de mult o prețuia mama pe această slujnică atît de inteligentă și de activă, care era la fel de frumoasă încă de la orele cinci dimineața, în bucătărie, sub boneta plisată care, strălucitoare și țeapănă, semăna cu un porțelan, ca atunci cînd se ducea la biserică; și care făcea totul bine, muncind din răsputeri, fie că era sănătoasă, fie că era bolnavă, dar fără vorbărie, de parcă nu ar fi făcut nimic, fiind singura dintre slujnicele mătușii mele care, cînd mama cerea apă caldă sau cafea, le aducea cu adevărat fierbinți; era dintre acei servitori care îi displac cel mai mult la prima întîlnire unui străin, poate pentru că nu-și dau osteneala să-l cucerească și nu-l măgulesc, știind foarte

bine că nu au nevoie de el, că mai curînd nu va mai fi el invitat decît să fie ei daţi afară; şi care sînt, în schimb, cei la care ţin cel mai mult stăpînii, ce îi ştiu cît sînt de buni la treabă şi nu pun preţ pe acea flecăreală servilă, plăcută, dar superficială, care face impresie favorabilă unui vizitator, ascunzînd însă adeseori o trîndăvie fără de leac.

Cînd Françoise, după ce avusese grijă ca părinţii mei să aibă tot ce le trebuie, urca din nou pentru prima dată la mătuşa mea, ca să-i dea pepsina şi să o întrebe ce vrea să mănînce la masa de prînz, rar se întîmpla să nu trebuiască să-şi spună părerea sau să dea explicaţii cu privire la vreun eveniment de mare importanţă:

— Françoise, închipuie-ţi că doamna Goupil a trecut cu mai bine de un sfert de oră întîrziere după sora ei; dacă întîrzie în drum, nu m-aş mira să ajungă abia la sfîrşitul slujbei.

— Nu m-aş mira nici eu, îi răspundea Françoise.

— Françoise, dacă ai fi venit cu cinci minute mai devreme, ai fi văzut-o trecînd pe doamna Imbert, care ducea nişte sparanghel de două ori mai mare decît cel de la mătuşa Callot; încearcă să afli de la servitoarea ei de unde l-a cumpărat. Dumneata, care faci anul ăsta toate sosurile cu sparanghel, l-ai fi putut cumpăra tot atît de mare pentru oaspeţii noştri.

— Nu m-aş mira să-l fi luat de la domnul preot, spunea Françoise.

— Biata mea Françoise, îi răspundea mătuşa mea ridicînd din umeri, de la domnul preot! Ştii doar bine că în grădina lui nu creşte decît un sparanghel prăpădit. Îţi spun că ăsta era gros cît braţul. Nu cît al dumitale, bine înţeles, dar cît bietul meu braţ, care a mai slăbit anul ăsta... Françoise, n-ai auzit clinchetele alea care mi-au spart mie urechile?

— Nu, doamnă Octave.

— Ah! sărmana de tine, cred că ai urechi foarte rezistente, poţi să-i mulţumeşti bunului Dumnezeu pentru ele. Era doamna Maguelone, care venise după doctorul Piperaud. A ieşit de îndată cu ea şi au luat-o pe strada Oiseau. L-o fi chemat la vreun copil bolnav.

— Oh! Doamne, suspina Françoise, care nu putea să audă vorbindu-se despre o nenorocire, întîmplată chiar şi unui necunoscut, chiar şi undeva, departe, în lume, fără să se vaite.

— Françoise, pentru care mort or fi tras oare clopotele? Or fi pentru doamna Rousseau. Uitasem, vezi bine, că şi-a dat duhul noaptea trecută. Ah! de ce nu m-o fi chemînd la el bunul Dumnezeu, nu mai ştiu ce se întîmplă cu capul meu de cînd a murit bietul meu Octave. Dar îţi pierzi timpul cu mine, fata mea.

— Nicidecum, doamnă Octave, timpul meu nu-i chiar atît de preţios; cel care l-a făcut, nu ni l-a vîndut. O să mă duc doar să văd dacă nu mi s-a stins focul.

Astfel, Françoise şi mătuşa mea judecau împreună, în cursul acestei şedinţe matinale, primele întîmplări ale zilei. Dar uneori aceste întîmplări aveau un caracter atît de misterios şi atît de grav, încît mătuşa mea simţea că nu va putea aştepta momentul cînd Françoise va urca la ea, şi atunci soneria ţîrîia strident de patru ori, răsunînd în toată casa.

— Dar, doamnă Octave, încă nu-i ora pepsinei, spunea Françoise. Vă simţiţi oare rău?

— Nu, Françoise, spunea mătuşa mea, adică da, doar ştii bine că acum clipele cînd nu mă simt rău sînt foarte rare; într-o zi o să mor şi eu ca doamna Rousseau, fără să-mi dau măcar seama; dar nu de asta te-am sunat. Mă crezi că tocmai am văzut-o aşa cum te văd pe dumneata, pe doamna Goupil, împreună cu o fetiţă pe care nu o cunosc? Du-te repede şi cumpără sare de doi bani de la Camus. Tare m-aş mira ca Théodore să nu ştie cine este.

— O fi fata domnului Pupin, spunea Françoise, care s-ar fi mulţumit cu o explicaţie imediată, deoarece fusese de două ori în acea dimineaţă la Camus.

— Fata domnului Pupin? cred că ai dreptate, biata mea Françoise! N-aş fi recunoscut-o în ruptul capului!

— Nu cea mare, doamnă Octave, ci fata cea mică, cea care se află la pensionul Jouy. Mi se pare că am şi văzut-o în dimineaţa asta.

— Ah! deci aşa stau lucrurile, spunea mătuşa mea. A venit probabil acasă de sărbători. Asta e! Nu trebuie să căutăm altă explicaţie, a venit probabil de sărbători. Dar atunci o vom vedea curînd pe doamna Sazerat cum sună la poarta surorii ei, ca să ia masa împreună. Asta e! L-am văzut pe băiatul de la cofetăria Galopin trecînd cu o tartă! O să vezi că ducea tarta la doamna Goupil.

— Dacă doamna Goupil are invitaţi, doamnă Octave, o să-i vedeţi pe toţi venind la masă, căci curînd e tocmai timpul, spunea Françoise care, grăbindu-se să coboare spre a pregăti masa de prînz, voia să-i lase mătuşii mele perspectiva acestei distracţii.

— Oh! asta n-o să se întîmple înainte de ora douăsprezece, îi răspundea mătuşa mea pe un ton resemnat, aruncînd spre pendulă o privire neliniştită, dar furişă, pentru a nu lăsa să se vadă că ea, ce renunţase la toate, simţea totuşi, aflînd că doamna Goupil are invitaţi la masă, o plăcere atît de intensă, şi care, din nefericire, se va lăsa încă aşteptată ceva mai mult de o oră. „Şi din păcate o să

vină chiar în timp ce voi fi la masă!" adăugă ea în şoaptă, vorbindu-şi singură. Momentul cînd lua masa era o distracţie suficientă pentru ca să nu-şi dorească o alta în acelaşi timp. „Să nu uiţi măcar să-mi dai ouăle cu smîntînă pe o farfurie întinsă!" Erau singurele farfurii împodobite cu poveşti, şi mătuşa mea citea la fiecare masă titlul celei ce i se servea în acea zi. Îşi punea ochelarii, descifra: Ali-Baba şi cei patruzeci de hoţi, Aladin sau Lampa fermecată, şi spunea, surîzînd: „Foarte bine, foarte bine".

— Dacă vreţi, mă duc la Camus... spunea Françoise, văzînd că mătuşa mea nu o va mai trimite acolo.

— Nu te mai duce, nu merită osteneala, este sigur domnişoara Pupin. Biata mea Françoise, îmi pare rău că te-am chemat pentru un fleac.

Dar mătuşa mea ştia bine că ea nu o sunase pe Françoise pentru un fleac, căci, la Combray, o persoană „pe care nimeni nu o cunoaşte" era o fiinţă la fel de incredibilă ca un zeu din mitologie, şi de fapt lumea nu-şi amintea că, de fiecare dată cînd se produsese, în strada Saint-Esprit sau în piaţă, una din acele apariţii uluitoare, cercetări bine întreprinse reduseseră personajul fabulos la proporţiile unei „persoane pe care toată lumea o cunoştea", fie personal, fie în mod abstract, în ceea ce priveşte starea ei civilă, ca înrudindu-se într-un fel sau altul cu oamenii din Combray. Era fiul doamnei Sauton, care se întorcea de la armată, era nepoata abatelui Perdreau, care ieşea de la mănăstire, era fratele preotului, perceptor la Châteaudun, care se retrăsese aici la pensie sau venise să-şi petreacă sărbătorile. Văzîndu-i, lumea crezuse, emoţionîndu-se, că existau la Combray oameni necunoscuţi, doar pentru că nu-i recunoscuse sau identificase pe dată. Şi totuşi, cu mult timp înainte, doamna Sauton şi preotul anunţaseră că-şi aşteaptă „oaspeţii iubiţi". Cînd, seara, urcam în camera de sus, spre a-i povesti mătuşii mele cum mă plimbasem, dacă aveam imprudenţa să-i spun că întîlnisem lîngă Pont-Vieux un bărbat pe care bunicul nu-l cunoştea: „Un bărbat pe care bunicul nu-l cunoaşte, exclama ea. Ah! asta zic şi eu că e o veste!" Totuşi, oarecum emoţionată de cele auzite, voia să se lămurească pe deplin şi îl chema pe bunicul. „Pe cine ai întîlnit lîngă Pont-Vieux, unchiule? Pe un bărbat pe care nu-l cunoşti? — Ba îl cunosc, răspundea bunicul, era Prosper, fratele grădinarului doamnei Bouilleboeuf. — Aşa deci", spunea mătuşa mea, liniştindu-se şi cu obrajii uşor înroşiţi; dînd din umeri cu un surîs ironic, ea adăuga: „Iar el îmi spunea că ai întîlnit un bărbat pe care nu-l cunoşti!" Şi mi se recomanda să fiu mai circumspect altădată şi să nu o mai neliniştesc astfel pe mătuşa mea prin cuvinte nesăbuite.

Fiecare îi cunoștea atît de bine pe toți ceilalți din Combray, fie animale, fie oameni, încît dacă mătușa mea ar fi văzut din întîmplare trecînd un cîine „pe care nu-l cunoștea", s-ar fi gîndit întruna la acest fapt de neînțeles și i-ar fi consacrat talentele-i deductive și ceasurile ei libere.

— O fi cîinele doamnei Sazerat, spunea Françoise, fără prea mare convingere, dar în scopul de a o liniști și pentru ca mătușa mea să nu-și mai „bată capul".

— Ca și cum n-aș ști care-i cîinele doamnei Sazerat! răspundea mătușa mea, al cărei spirit critic nu admitea cu ușurință un fapt neverificat.

— O fi poate noul cîine pe care domnul Galopin l-a adus de la Lisieux.

— Ăsta o fi.

— Se pare că-i un cățel foarte prietenos, adăuga Françoise, care deținea informația de la Théodore, inteligent ca un om, mereu bine dispus, totdeauna făcînd giumbușlucuri pline de grație. Arareori un animal de vîrsta asta știe să se poarte atît de bine. Doamnă Octave, trebuie să cobor, n-am timp de pierdut, e ora zece, nici măcar n-am făcut focul pentru cuptor, și trebuie să curăț și sparanghelul.

— Cum, Françoise, tot sparanghel ne dai la masă? Dar anul ăsta ai făcut o adevărată obsesie a sparanghelului, parizienii noștri s-or fi săturat de el pînă peste cap!

— Dimpotrivă, doamnă Octave, le place foarte mult. Se vor întoarce de la biserică cu o foame de lup și o să vedeți că-l vor înfuleca la repezeală.

— Cred că au și ajuns la biserică; hai, nu-ți mai pierde timpul. Du-te și pregătește masa.

În timp ce mătușa mea stătea astfel de vorbă cu Françoise, eu îi întovărășeam pe părinții mei la liturghie. Cît de mult iubeam biserica noastră, și cît de bine o văd și acum în fața ochilor! Vechiul ei portic, prin care intram, negru, ciuruit ca o strecurătoare, era deviat și scobit adînc la colțuri (ca și agheasmatarul către care ne ducea), ca și cum dulcea atingere a mantiilor purtate de țărăncile ce intrau în biserică și a degetelor lor timide înmuiate în agheasmă, putea, repetată timp de secole, să dobîndească o forță distrugătoare, să supună piatra și să o brăzdeze așa cum fac roțile de căruță cu pietrele de hotar de care se izbesc zilnic. Pietrele de mormînt, sub care nobilele oseminte ale abaților de Combray, îngropați aici, alcătuiau, în corul bisericii, un fel de pavaj spiritual, nu mai erau ele însele decît o materie inertă și dură, căci timpul le netezise și le silise să curgă precum mierea în afara limitelor propriului lor con-

tur, pe care îl depășiseră ca un val auriu, tîrînd în derivă o majusculă gotică înflorată, înecînd violetele albe ale marmorei; și dincoace de care, altundeva, ele se resorbiseră, contractînd și mai mult eliptica inscripție latină, introducînd încă un capriciu în dispunerea acestor caractere prescurtate, apropiind două litere ale unui cuvînt, în timp ce celelalte fuseseră foarte mult rărite. Vitraliile sale nu sclipeau niciodată așa de mult ca în zilele cînd soarele abia se arăta, astfel încît, oricît de mohorît ar fi fost timpul afară, erai sigur că în biserică va fi vreme frumoasă; unul dintre ele era ocupat în întregime de un singur personaj ce semăna cu un Rege din jocul de cărți, care trăia acolo sus, sub un baldachin arhitectural, între pămînt și cer (și în reflexul oblic și albastru al căruia, uneori, în zilele săptămînii, la ora prînzului, cînd nu este slujbă religioasă — într-unul din acele rare momente cînd biserica, acrisită, goală, mai umană, luxoasă, cu pete de soare pe mobilierul ei bogat, semăna aproape cu holul, de piatră sculptată și de sticlă pictată, unui hotel în stil medieval —, o vedeai îngenunchind pentru o clipă pe doamna Sazerat, și punînd pe scăunelul de rugăciune învecinat un pachet bine legat cuprinzînd biscuiți pe care tocmai îi cumpărase de la cofetarul din față și pe care îi ducea acasă pentru masa de prînz); într-un altul, un munte de zăpadă roz, la poalele căruia se dădea o bătălie, părea că a acoperit cu chiciură geamul, pe care parcă îl bomba cu tulburea și mărunta sa ninsoare, ca pe o fereastră pe care ar fi rămas lipiți fulgi de zăpadă, dar fulgi de zăpadă luminați de un răsărit de soare (de același răsărit de soare, fără îndoială, care înroșea retablul altarului în tonuri atît de proaspete, încît păreau mai curînd așternute aici pentru o clipă de o lucire din afară gata să piară decît de culori legate pe veci de piatră); și toate erau atît de vechi, încît vedeai ici-colo cum bătrînețea lor argintie scînteiază de praful secolelor, arătînd, strălucitoare și uzată, urzeala gingașei tapiserii de sticlă. Unul era o suprafață înaltă împărțită în vreo sută de pătrățele unde domina culoarea albastră, ca un mare joc de cărți asemenea celor cu care își înveselea ceasurile posomorîte regele Carol al VI-lea[26]; dar fie că o rază strălucise, fie că privirea mea, mișcîndu-se, va fi plimbat prin geamul rînd pe rînd stins și aprins, un mișcător și prețios incendiu, o clipă mai tîrziu el căpătase lucirea schimbătoare a unei cozi de păun, apoi tremura și unduia ca o ploaie de flăcări fantastice, picurînd din înaltul bolții sumbre și stîncoase, de-a lungul pereților umezi, ca și cum i-aș fi urmat pe părinții mei, care își purtau cartea de rugăciuni, în nava vreunei grote irizate cu sinuoase stalactite; o clipă după aceea,

micuțele vitralii în formă de romb căpătaseră transparența profundă, nespusa duritate a safirurilor juxtapuse pe o imensă cămașă de zale, dar îndărătul cărora simțeai, mai iubit decît toate aceste bogății, un surîs fugar al soarelui; putea fi recunoscut atît în valul albastru și blînd ce scălda nestematele, cît și pe caldarîmul pieții sau în iarmaroc; și, chiar în primele noastre duminici, cînd sosisem înainte de Paști, el mă consola că pămîntul era încă golaș și negru, făcînd să înflorească, ca într-o primăvară istorică și care dăinuia din vremea urmașilor sfîntului Ludovic[27], acest covor strălucitor și auriu de flori de nu-mă-uita din sticlă.

Două tapiserii urzite vertical repezentau încununarea Esterei[28] (tradiția voia ca Assuerus[29] să aibă trăsăturile unui rege al Franței, iar Estera pe cele ale unei doamne de Guermantes, de care el era îndrăgostit), cărora culorile lor, topindu-se unele într-altele, le adăugaseră o expresie, un relief, o pată de lumină: o nuanță de roz flutura pe buzele Esterei, dincolo de contur; galbenul rochiei se desfășura atît de onctuos, atît de leneș, încît căpăta un fel de consistență și se evidenția puternic în aerul parcă izgonit; iar verdeața copacilor, rămasă vie în părțile de jos ale bucății de mătase și de lînă, dar mai „stinsă" în partea de sus, scotea în relief într-o nuanță mai palidă, deasupra trunchiurilor de culoare închisă, înaltele ramuri îngălbenite, aurii și parcă pe jumătate șterse de brusea și oblica lumină a unui soare invizibil. Toate acestea, și mai mult încă obiectele prețioase aduse la biserică de personaje care erau pentru mine aproape niște personaje de legendă (crucea de aur lucrată, după cîte se spunea, de sfîntul Eloi[30] și dăruită de Dagobert[31], mormîntul fiilor lui Ludovic Germanicul[32], de porfir și de aramă smălțuită), din care cauză înaintam, spre a ajunge la scaunele noastre, ca printr-o vale vizitată de zîne, unde țăranul se minunează văzînd într-o stîncă, într-un copac, într-o baltă, urma palpabilă a trecerii lor supranaturale; toate acestea făceau pentru mine din ea ceva cu totul diferit de restul orașului: un edificiu ocupînd, dacă se poate spune astfel, un spațiu cu patru dimensiuni — a patra fiind cea a Timpului —, desfășurîndu-și de-a lungul secolelor nava care, din travee în travee, din capelă în capelă, părea că învinge și depășește nu numai cîțiva metri, ci epoci succesive din care ieșea victorios; ascunzînd asprul și fiorosul secol al XI-lea în grosimea zidurilor sale, de unde acesta nu apărea, cu greoaiele sale bolți astupate și orbite de o zidărie grosolană, decît prin crestătura adîncă săpată lîngă porticul scării clopotniței și, chiar acolo, ascuns de grațioasele arcade gotice ce se îngrămădeau cochet în

faţa lui, ca nişte surori mai mari care, pentru a-l ascunde străinilor, se aşază, surîzînd, în faţa unui frate mai tînăr, necioplit, morocănos şi prost îmbrăcat; înălţînd în cer, deasupra Pieţii, turnul care îl contemplase pe sfîntul Ludovic şi părea că îl vede încă; şi înfundîndu-şi cripta într-o noapte merovingiană, unde, călăuzindu-ne pe bîjbîite sub bolta întunecată şi străbătută de nervuri puternice ca membrana unui imens liliac de piatră, Théodore şi sora sa ne luminau cu o lumînare mormîntul fetiţei lui Sigebert[33], pe care o valvă adîncă — precum urma unei fosile — fusese, după cît se spunea, săpată „de o lampă de cristal care, în seara uciderii prinţesei din neamul francilor, se desprinsese singură din lanţurile de aur de care atîrna pe locul actualei abside şi, fără ca frumosul cristal să se fi spart, fără ca flacăra să se fi stins, se înfundase în piatră, silind-o să cedeze molatec sub ea".

Dar se poate oare cu adevărat vorbi despre absida bisericii din Combray? Era atît de grosolană, atît de lipsită de orice frumuseţe artistică şi chiar de elan religios. Din afară, cum încrucişarea străzilor către care dădea era în pantă, zidul ei grosolan era înălţat pe o temelie din pietre neşlefuite, amestecate cu pietricele ascuţite, şi care nu avea cîtuşi de puţin o înfăţişare eclesiastică, vitraliile păreau aşezate la o prea mare înălţime, iar totul semăna mai mult cu un zid de închisoare decît cu unul de biserică. Şi desigur, mai tîrziu, cînd îmi aminteam de toate glorioasele absida pe care le-am văzut, nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să fac o legătură între ele şi absida bisericii din Combray. Doar într-o zi, pe cînd dădeam colţul unei străduţe provinciale, am zărit, în faţa unei răspîntii unde se întîlneau trei ulite, un zid frust şi foarte înalt, cu vitralii aşezate foarte sus şi avînd acelaşi aspect asimetric ca şi absida bisericii din Combray. Atunci nu m-am mai întrebat, ca la Chartres sau la Reims, cu cîtă putere era exprimat aici sentimentul religios, ci am exclamat fără voie: „Biserica"!

Biserica! Familiară; învecinîndu-se, în strada Saint-Hilaire, unde era poarta dinspre nord, cu farmacia domnului Rapin şi cu casa doamnei Loiseau, pe care le atingea nemijlocit; simplă cetăţeană a orăşelului Combray, care ar fi putut să-şi aibă numărul ei, dacă străzile din Combray ar fi avut numere, şi unde ai fi spus că trebuie să se oprească poştaşul, dimineaţa cînd aducea scrisorile, înainte de a intra la doamna Loiseau şi ieşind de la domnul Rapin; exista totuşi între ea şi tot ce nu era ea o demarcaţie pe care mintea mea nu ajunsese niciodată să o depăşească. Zadarnic avea doamna Loiseau la ferestre fucsii, ce îşi luaseră prostul obicei de a-şi lăsa ramurile să alerge întruna şi peste tot, şi ale căror flori nu aveau

altă treabă, cînd erau destul de mari, decît să-şi răcorească obrajii violeţi şi congestionaţi lipindu-i de faţada întunecată a bisericii, ele nu deveneau prin asta sfinte pentru mine; între flori şi piatra înnegrită de care acestea se sprijineau, ochii mei nu vedeau nici o distanţă, dar mintea mea imagina un abis.

Clopotniţa Saint-Hilaire putea fi recunoscută de foarte departe, ea înscriindu-şi chipul de neuitat în zare, acolo unde Combray nu apărea încă; atunci cînd, de Paşti, din trenul ce ne aducea de la Paris, o vedea alergînd peste toate brazdele cerului, şi învîrtindu-şi în toate sensurile cocoşelul de fier, tata ne spunea: „Hai, strîngeţi cuverturile, am ajuns". Şi, într-una din cele mai lungi plimbări pe care le făceam din Combray, exista un loc unde drumul, îngustîndu-se, dădea dintr-o dată într-un imens podiş închis la orizont de păduri zdrenţuite pe care le depăşea doar vîrful fin al clopotniţei Saint-Hilaire, atît de subţire, atît de roz, încît părea abia zgîriat pe cer de o unghie care ar fi vrut să introducă în acest peisaj, în acest tablou atît de natural, un mic semn artistic, o unică indicaţie omenească. Cînd te apropiai şi cînd puteai vedea restul turnului pătrat şi pe jumătate nimicit care, mai puţin înalt, se afla alături de ea, erai izbit mai ales de tonul roşiatec şi întunecat al pietrelor; şi, într-o dimineaţă ceţoasă de toamnă, semăna, aşa cum se ridica deasupra violetului furtunos al podgoriilor, cu o ruină purpurie precum viţa de vie sălbatică.

Adeseori în piaţă, cînd ne întorceam, bunica îmi spunea să mă opresc şi să o privesc. De la ferestrele turnului, aşezate două cîte două unele deasupra celorlalte, avînd acea justă şi originală proporţie a distanţelor care nu conferă frumuseţe şi demnitate numai chipurilor omeneşti, dădea drumul, la intervale regulate, unor stoluri de corbi care, timp de o clipă, se roteau scoţînd ţipete stridente, ca şi cum bătrînele pietre ce-i lăsau să se zbenguiască fără să pară a-i vedea, devenite dintr-o dată de nelocuit şi emanînd un principiu de zbucium infinit, i-ar fi lovit şi respins. Apoi, după ce brăzdaseră în toate sensurile catifeaua violetă a văzduhului serii, liniştiţi dintr-o dată, se întorceau absorbiţi de turn, din nefast devenit iar propice, cîţiva poposind ici-colo, părînd nemişcaţi, dar înghiţind poate vreo insectă, pe vîrful cîte unei mici clopotniţe, precum un pescăruş neclintit pe creasta unui val, pîndindu-şi prada. Fără a şti prea bine de ce, bunica mea găsea că o clopotniţă ca aceea a bisericii Saint-Hilaire exprimă acea lipsă de vulgaritate, de pretenţii, de meschinărie care o silea să iubească natura şi să o creadă plină de o influenţă binefăcătoare — cînd mîna omului nu o înjosise, cum făcea grădinarul bunicii mele —, şi operele de geniu. Şi, fără

îndoială, orice parte a sa deosebea biserica de orice alt edificiu printr-un fel de gîndire de care era îmbibată, dar ea părea mai ales că ia cunoştinţă de sine prin clopotniţă, afirmînd prin ea o existenţă individuală şi responsabilă. Clopotniţa vorbea pentru ea. Cred mai ales că, în mod nedesluşit, bunica găsea că această clopotniţă din Combray posedă calitatea care pentru ea avea cel mai mare preţ: o înfăţişare firească şi distinsă. Nepricepîndu-se la arhitectură, ea spunea: „Copii, puteţi să rîdeţi de mine dacă vreţi, poate că nu e frumoasă dacă o judeci după regulile estetice, dar bătrînul ei chip ciudat îmi place. Sînt sigură că dacă ar cînta la pian, ar cînta *cu căldură*". Şi, privind-o, urmărind cu ochii dulcea tensiune, înclinarea ferventă a povîrnişurilor de piatră care se apropiau, înălţîndu-se ca nişte mîini împreunate în rugăciune, ea se unea într-atîta cu zvîcnetul săgeţii, încît privirea-i părea că se avîntă odată cu clopotniţa; şi în acelaşi timp ea surîdea prietenos bătrînelor pietre tocite, luminate de razele apusului doar în partea de vîrf şi care, din clipa cînd intrau în acea zonă însorită, îndulcite de lumină, păreau dintr-o dată a fi urcat atît de mult, a fi atît de îndepărtate, ca un cîntec reluat „cu o voce din cap", cu o octavă mai sus.

Prin clopotniţa bisericii Saint-Hilaire, toate ocupaţiile, toate momentele zilei, toate punctele de perspectivă din oraş îşi căpătau chipul, încununarea, consacrarea. Din camera mea, nu-i puteam zări decît baza, care fusese acoperită cu plăci de ardezie; dar cînd, duminica, o vedeam, pe o caldă dimineaţă de vară, arzînd ca un soare negru, îmi spuneam: „Dumnezeule! Este ora nouă! Trebuie să mă pregătesc să mă duc la slujbă, dacă vreau să am timp să ajung să o îmbrăţişez şi pe mătuşa Léonie", şi ştiam exact culoarea pe care o avea soarele în piaţă, căldura şi praful iarmarocului, umbra aruncată de storul magazinului unde mama va intra poate înainte de liturghie, într-o mireasmă de pînză gălbuie, să cumpere vreo batistă pe care i-o va arăta, arcuindu-şi mijlocul, negustorul ce, pregătindu-se să închidă, tocmai se dusese în fundul prăvăliei să se îmbrace de duminică şi să-şi săpunească mîinile, pe care avea obiceiul, din cinci în cinci minute, chiar în împrejurările cele mai triste, să le frece între ele de parcă ar fi întreprins ceva îndrăzneţ, sau galant, care i-ar fi reuşit.

Cînd, după liturghie, intram şi-i spuneam lui Théodore să ne aducă un cozonac mai mare decît de obicei, pentru că verii noştri, văzînd că e vreme frumoasă, veniseră de la Thiberzy să ia masa cu noi, aveam în faţa ochilor clopotniţa care, aurită şi coaptă ea însăşi ca un şi mai mare cozonac sfinţit, solzos şi cu picături de soare ce se

prelingeau lipicioase, își înfigea vîrful ascuțit în cerul albastru. Iar seara, cînd mă întorceam de la plimbare și mă gîndeam că va trebui curînd să-i spun mamei noapte bună și să nu o mai văd, clopotnița era, dimpotrivă, atît de gingașă, în acel sfîrșit de zi, încît părea pusă, și ușor înfundată, ca o pernă de catifea neagră, pe cerul palid care se lăsase sub apăsarea ei, se adîncise ușor, pentru a-i face loc, revărsîndu-se spre margini; iar țipetele păsărilor ce se roteau în jur păreau a-i spori tăcerea, a da și mai mult avînt săgeții și a o molipsi de ceva inefabil.

Chiar în timpul cumpărăturilor și drumurilor pe care trebuia să le facem îndărătul bisericii, acolo unde nu o vedeai, totul părea orînduit în raport cu clopotnița care țîșnea ici și colo printre case, poate și mai emoționantă cînd apărea astfel fără biserică. Și, desigur, există multe altele mai frumoase văzute astfel, și în amintirea mea persistă vignete de clopotnițe depășind acoperișurile, mai artistice decît cele din tristele străzi ale orășelului Combray. Nu voi uita niciodată două palate fermecătoare din secolul al XVIII-lea, dintr-un ciudat oraș din Normandia învecinat cu Balbec, în multe privințe venerabile, și scumpe inimii mele; între ele, cînd o privești dinspre frumoasa grădină ce coboară spre rîu, săgeata gotică a unei biserici pe care o ascund, se avîntă, părînd că le încununează fațadele, dar într-un chip atît de diferit, atît de prețios, de inelat, de roz, de lucitor, încît vezi bine că nu le aparține, așa cum nu aparține celor două frumoase pietre netede între care este prinsă pe plajă, săgeata purpurie și crenelată a vreunei scoici prelungi ca un turnuleț și acoperită cu smalț. Chiar la Paris, într-unul din cartierele cele mai urîte ale orașului, știu o fereastră de unde vezi, după un prim, un al doilea și chiar un al treilea plan alcătuite din acoperișurile îngrămădite ale mai multor străzi, o clopotniță violetă, uneori roșiatică, alteori, de asemenea, în cele mai nobile „copii" pe care le realizează aerul, de un negru decantat de cenușă, ce nu este altul decît domul bisericii Saint-Augustin și care conferă acestei priveliști din Paris caracteristica anumitor priveliști din Roma văzute de Piranesi. Dar cum în nici una dintre aceste mici gravuri, și cu oricît de mult gust le-ar fi putut executa memoria mea, ea nu a putut pune ceea ce pierdusem de multă vreme, sentimentul care ne face să nu ne uităm la un lucru ca la un spectacol, ci să credem în el ca într-o ființă ce nu-și are nici un echivalent, nici una dintre ele nu ține în dependența ei o întreagă parte adîncă din viața mea, ca amintirea acestor înfățișări ale clopotniței din Combray privită din străzile ce se află îndărătul bisericii. Fie că o vedeam la orele cinci, cînd mergeam după scrisori la poștă, la cîteva case de noi, la stînga,

înălțînd brusc, printr-un vîrf izolat, linia acoperișurilor; fie că dacă, dimpotrivă, voind să intrăm spre a afla veşti despre doamna Sazerat, urmăream cu ochii acea linie acum iar joasă după ce coborîse pe celălalt versant al ei, știind că va trebui să cotim în a doua stradă după clopotniță; fie încă, dacă ajungeam şi mai departe, dacă mergeam la gară, o vedeam oblic, arătîndu-şi din profil muchiile şi suprafețele noi, ca un corp solid surprins într-un moment necunoscut al modificării sale; sau fie că, de pe malurile Vivonnei, absida, musculoasă, compactă şi mult urcată de perspectivă, părea a țișni din strădania clopotniței de a-şi arunca săgeata în inima cerului; trebuia să ne întoarcem mereu la ea; domina totul, poruncind caselor din înălțimea-i neașteptată, ridicată în fața mea precum degetul lui Dumnezeu, al cărui trup ar fi fost ascuns în mulțimea oamenilor fără ca eu să-l fi confundat totuşi cu acea mulțime. Şi astăzi încă dacă, într-un mare oraş din provincie sau într-un cartier din Paris pe care nu-l cunosc prea bine, un trecător ce mi-a „arătat drumul" îmi indică în depărtare, ca pe un punct de reper, vreun turn de spital, vreo clopotniță de mănăstire ce îşi înalță vîrful bonetei eclesiastice în colțul străzii pe unde trebuie să o apuc, dacă memoria mea poate, fie şi în chipul cel mai obscur, să-i găsească vreo asemănare cu figura scumpă şi dispărută, trecătorul, dacă îşi întoarce capul ca să se asigure că nu mă rătăcesc, poate, spre mirarea-i, să mă vadă cum, uitînd de plimbarea începută sau de cumpărătura pe care trebuie să o fac, rămîn acolo, în fața clopotniței, ore întregi, nemişcat, încercînd să-mi amintesc, simțind în adîncurile mele ținuturi din nou cucerite împotriva uitării, care se usucă şi se reconstruiesc; şi, fără îndoială, atunci mult mai neliniştit decît adineaori cînd îl rugam pe trecător să-mi arate calea, eu îmi caut tot drumul, dau colțul unei străzi... dar... în inima mea....

Întorcîndu-ne de la liturghie, îl întîlneam adeseori pe domnul Legrandin care, trebuind să locuiască la Paris, dată fiind profesiunea sa de inginer, nu putea veni la proprietatea sa din Combray, în afară de marile vacanțe, decît de sîmbătă seara pînă luni dimineața. Era unul dintre acei bărbați ce, pe lîngă o carieră științifică în care au reuşit strălucit, posedă şi o cultură literară şi artistică de care nu au nevoie în specializarea lor profesională, dar care le îmbogățește conversația. Mai literați decît mulți oameni de litere (noi nu ştiam în acea vreme că domnul Legrandin se bucură de o anume reputație ca scriitor şi am fost foarte uimiți cînd am auzit că un muzician celebru compusese o melodie pe versuri scrise de el), înzestrați cu mai multă „uşurință" în mînuirea penelului decît mulți pictori, îşi închipuie că viața dusă de ei nu este cea care li s-ar fi potrivit şi

își îndeplinesc ocupațiile practice fie cu o nepăsare plină de fantezie, fie cu o corectitudine mîndră, dispreţuitoare, amară și conștiincioasă. Înalt, cu silueta elegantă, fața gînditoare și fină împodobită cu mustăți lungi și blonde, privirea albastră și dezamăgită, de o politeţe rafinată, maestru neîntrecut — în ochii noștri — în arta conversației, el era pentru familia mea, care îl cita totdeauna drept exemplu, tipul bărbatului de elită, care își trăiește viața în chipul cel mai nobil și mai delicat. Bunica îi reproșa doar faptul că vorbește puțin cam prea bine, oarecum cam ca dintr-o carte, că limbajul lui nu are naturaleţea lavalierelor ce-i fluturau întotdeauna peste vestonul croit drept, aproape ca de școlar. Ea era uimită și de tiradele înflăcărate pe care le debita adeseori împotriva aristocrației, a vieții mondene, a snobismului, „neîndoielnic păcatul la care se gîndește sfîntul Paul cînd vorbește despre unul ce nu-și poate afla iertare".

Ambiția mondenă era un sentiment pe care bunica era atît de incapabilă să-l aibă și aproape să-l înţeleagă, încît îi părea cu totul inutil să cheltuiești atîta ardoare spre a o vești. Mai mult, ea nu găsea că este de foarte bun gust ca domnul Legrandin, a cărui soră era căsătorită lîngă Balbec cu un gentilom normand, să se dedea unor atacuri atît de violente împotriva nobililor, ajungînd pînă la a învinui Revoluția că nu i-a ghilotinat pe toți.

— Bun găsit, prieteni! ne spunea el, venind în întîmpinarea noastră. Sînteți fericiți că locuiți aici atîta vreme; mîine va trebui să mă întorc la Paris, în cușca mea. Oh! adăuga el, cu acel surîs blînd, ironic și dezamăgit, oarecum distrat, care era numai al lui, desigur, în casa mea se află toate lucrurile inutile cu putință; nu-mi lipsește decît singurul lucru necesar, o mare bucată de cer, ca acela de aici. Încearcă să păstrezi totdeauna o bucată de cer deasupra vieții tale, băiatul meu, adăuga el, întorcîndu-se către mine. Ai un suflet frumos, de o calitate rară, o fire de artist, nu o lipsi de ceea ce îi trebuie.

Cînd, la întoarcere, mătușa ne întreba dacă doamna Goupil întîrziase la liturghie, eram incapabili să-i răspundem. În schimb, îi spoream tulburarea spunîndu-i că în biserică un pictor copia vitraliul lui Gilbert cel Rău. Françoise, trimisă pe dată la băcan, se întorsese cu buzele umflate, negăsindu-l pe Théodore, căruia dubla sa profesie de dascăl de biserică și de vînzător la băcănie, îi asigura relații în toate straturile sociale și o cunoaștere universală.

— Ah! suspina mătușa mea, mult aș vrea să se facă mai repede ora cînd vine Eulalie. Numai ea ar putea să mă lămurească.

Eulalie era o fată șchioapă, muncitoare și surdă, ce se „pensionase“ după moartea doamnei de la Bretonnerie, la care slujise încă de pe cînd era copil, și care își închiriase lîngă biserică o cameră de unde cobora întruna fie în timpul slujbelor, fie în afara lor, ca să rostească vreo rugăciune sau să-i dea o mînă de ajutor lui Théodore; în restul zilei, vizita persoane bolnave, precum mătușa mea Léonie, căreia îi povestea ce se întîmplase la slujba de dimineață sau la cea de seară. Nu se dădea îndărăt să mai cîștige cîte ceva pe lîngă mica rentă plătită de familia foștilor săi stăpîni, ocupîndu-se din cînd în cînd de lenjeria preotului sau a vreunei alte personalități de seamă din lumea clericală a orașului Combray. Purta o mantie de postav negru și bonetă albă, aproape de călugăriță, iar o boală de piele îi colora într-un roz intens obrajii și nasul încovoiat. Vizitele ei o distrau la culme pe mătușa Léonie, care nu mai primea pe nimeni altcineva, în afară de domnul preot. Mătușa mea îi înlăturase treptat pe toți ceilalți vizitatori pentru că, după ea, aveau vina de a intra cu toții într-una din cele două categorii de oameni pe care îi detesta. Unii, cei mai răi și de care se descotorosise mai întîi, erau cei care o sfătuiau să nu „se concentreze atît de mult asupra bolii“, și profesau, fie și în mod negativ și nemanifestînd-o decît prin anume tăceri dezabrobatoare sau prin anume surîsuri ce exprimau îndoiala, doctrina subversivă conform căreia o mică plimbare la soare și o friptură zdravănă în sînge (cînd ea nu trăia timp de patrusprezece ore decît cu două biete înghițituri de apă de Vichy!) i-ar face mult mai bine decît șederea la pat și decît toate doctoriile din lume. Cealaltă categorie era alcătuită din persoane care păreau a crede că este mai grav bolnavă decît socotea ea însăși, sau că este chiar atît de grav bolnavă pe cît spunea. De aceea, cei lăsați să urce să o viziteze, după cîteva șovăieli și la insistențele Françoisei, și care, în cursul vizitei lor, arătaseră cît erau de nedemni de favoarea ce li se făcea, riscînd timid un: „Nu credeți că dacă ați ieși puțin să vă plimbați cînd e vreme frumoasă“, sau care, dimpotrivă, cînd ea le spusese: „Sînt foarte bolnavă, foarte bolnavă, în curînd o să mor, sărmanii mei prieteni“, îi răspunseseră: „Ah! așa-i cînd te-a lăsat sănătatea! Dar mai puteți trăi încă o vreme și așa“, aceștia, ca și ceilalți, erau siguri că nu vor mai fi niciodată primiți. Și dacă pe Françoise o înveselea spaima mătușii mele cînd, din patul ei, văzuse în strada Saint-Esprit pe una din aceste persoane ce părea că vrea să vină la ea, sau cînd auzise soneria, rîdea încă și mai mult, ca de o glumă bună, de vicleniile, mereu victorioase, ale mătușii mele, ce urmăreau să le împiedice a o vizita, și de mutra lor descumpănită cînd trebuiau să plece fără a o fi văzut, și, de fapt, o admira

pe stăpîna sa, pe care o judeca superioară tuturor acestor oameni, deoarece nu voia să-i primească. Căci mătușa mea pretindea totodată să fie aprobată în felul de viață pe care îl ducea, să fie plînsă pentru suferințele ei și să i se dea asigurări că va trăi vreme îndelungată.

În toate acestea Eulalie era neîntrecută. Mătușa mea putea să-i spună de douăzeci de ori pe minut: „În curînd o să mor, biata mea Eulalie". Căci Eulalie îi răspundea, la rîndul ei, de douăzeci de ori: „Cînd îți cunoști boala așa cum v-o cunoașteți dumneavoastră, doamnă Octave, trăiești pînă la o sută de ani, cum îmi zicea chiar ieri și doamna Sazerin". (Una din convingerile cele mai ferme ale Eulaliei, pe care numeroasele dezmințiri aduse de experiență nu o putuseră nici măcar clinti, era că doamna Sazerat se numește doamna Sazerin.)

— Nu am pretenția să ajung la o sută de ani, îi răspundea mătușa mea, căreia nu-i plăcea să-i fie numărate zilele cu atîta precizie.

Și cum Eulalie știa totodată ca nimeni altul să o distreze pe mătușa mea fără a o obosi, vizitele ei, care aveau loc în mod regulat în fiecare duminică, cu excepția vreunei împrejurări neprevăzute, erau pentru mătușa mea o plăcere a cărei perspectivă o menținea într-o stare plăcută mai întîi, dar curînd dureroasă, ca o foame excesivă, dacă Eulalie întîrzia cît de cît. Prelungită prea mult, această voluptate de a o aștepta pe Eulalie devenea un adevărat supliciu, mătușa mea se uita la ceas întruna, căsca, se simțea cuprinsă de o slăbiciune. Dacă se producea abia la sfîrșitul zilei, cînd își luase orice nădejde, venirea Eulaliei îi dădea aproape o stare de leșin. În realitate, duminica nu se gîndea decît la această vizită, și de îndată ce masa de prînz se terminase, Françoise ne silea să părăsim sufrageria, pentru ca să poată să urce și să se „ocupe" de mătușa mea. Dar (mai ales din clipa cînd începea un șir de zile frumoase la Combray) trecuse multă vreme de cînd ceasul trufaș de amiază, coborît din turnul Saint-Hilaire, pe care îl împodobea cu cele douăsprezece flori trecătoare ale coroanei sale sonore, răsunase în jurul mesei noastre, lîngă pîinea sfințită venită și ea la fel de familiar de la slujba unde fusesem, și noi eram încă tot în fața farfuriilor pictate cu povești din *O Mie și Una de Nopți*, îngreunați de căldură și mai ales de mîncăruri. Căci, pe lîngă nelipsitele ouă, cotlete, cartofi, dulcețuri, biscuiți, bucate pe care nici măcar nu ni le mai anunța, Françoise ne mai dădea să mîncăm — potrivit cu muncile cîmpului și ale livezilor, recolta adusă de maree, neașteptatele întîmplări ale negoțului, politețurile vecinilor și propriul ei geniu, și asta atît de bine încît masa noastră, asemenea acelor ornamente, alcătuite din patru lobi semicirculari, sculptate

în secolul al XIII-lea pe portalul catedralelor, reflecta întrucîtva ritmul anotimpurilor și al episoadelor vieții — : o mreană, pentru că precupeața îi spusese că e foarte proaspătă, o curcă, pentru că văzuse una foarte frumoasă în piața din Roussainville-le-Pin, anghinare cu măduvă, pentru că nu ne-o mai gătise niciodată așa, o pulpă de berbec friptă, pentru că plimbarea îți stîrnește o foame de lup și pentru că aveam tot timpul să o mistuim pînă la ora șapte, spanac, pentru a mai schimba felurile, caise, pentru că abia începuseră să se coacă, agrișe, pentru că peste cincisprezece zile nu vor mai fi deloc, căpșuni, pentru că domnul Swann ni le adusese anume în dar, cireșe, primele pe care le rodise cireșul din grădină după ce timp de doi ani nu legase deloc, brînză cu smîntînă, care îmi plăcea atît de mult odinioară, o prăjitură cu migdale, pentru că o comandase în ajun, un cozonac, pentră că era rîndul nostru să-l oferim. După toate acestea, compusă anume pentru noi, dar dedicată în mod special tatei, căruia îi plăcea foarte mult, ne era adusă o cremă de ciocolată, inspirație, atenție personală a Françoisei, efemeră și ușoară ca o operă de circumstanță, în care își pusese întreg talentul. Cel care ar fi refuzat să guste din ea, spunînd: „Gata, nu mai pot", ar fi decăzut pe dată în rîndul acelor mitocani ce, cînd un artist le dă în dar una din operele sale, sînt atenți la greutatea și la materia din care e făcută, deși valoroase nu sînt în acest caz decît intenția și semnătura. Dacă ai fi lăsat în farfurie fie și numai o fărîmitură, te-ai fi făcut vinovat de o impoliteție comparabilă cu aceea de a te ridica să pleci, sub nasul compozitorului, înainte de sfîrșitul bucății muzicale.

În sfîrșit, mama îmi spunea: „Hai, nu mai rămîne aici la nesfîrșit, urcă în camera ta dacă ți-e prea cald afară, dar du-te mai întîi să respiri o gură de aer măcar o clipă, ca să nu citești îndată după masă". Mă duceam să mă așez lîngă pompă și lîngă jgheabul adeseori împodobit, ca o fîntînă gotică, de o salamandră, care sculpta pe piatra grosolană relieful mobil al trupului său alegoric și alungit, pe banca fără spătar umbrită de o tufă de liliac, în acel colțișor de grădină ce dădea, printr-o poartă de serviciu, către strada Saint-Esprit și pe terenul părăginit al cărcia se înălța, în două etape, depășind casa, și ca o construcție independentă, partea dindărăt a bucătăriei. Zăreai lespezile-i roșii și lucitoare ca porfirul. Semăna nu atît cu vizuina Françoisei, ci cu un mic templu al lui Venus. Era plină cu ofrandele lăptarului, negustorului de fructe, precupeței care vindea legume, veniți uneori din cătune destul de îndepărtate pentru a-i dărui primele roade ale ogoarelor. Și acoperișul îi era întotdeauna încununat cu gînguritul unui porumbel.

Altădată, nu întîrziam în pădurea care o înconjura căci, înainte de a urca în camera mea ca să citesc, intram în cămăruța unde se odihnea unchiul meu Adolphe, un frate al bunicului, fost militar ce ieșise la pensie cu gradul de maior, și ocupa întreg parterul, cămăruță care, chiar cînd ferestrele deschise lăsau să pătrundă căldura, dacă nu și razele soarelui, ce arareori străbăteau pînă acolo, emana la nesfîrșit acea mireasmă obscură și proaspătă, aducînd a pădure și a vremuri de altădată, ce-ți silește nările să viseze îndelung cînd pătrunzi în anumite pavilioane de vînătoare părăsite. Dar erau mulți ani de cînd eu nu mai intram în cămăruța unchiului meu Adolphe, acesta nemaivenind la Combray din cauza unei neînțelegeri survenite între el și familia mea, din vina mea, în împrejurările următoare:

O dată sau de două ori pe lună, la Paris, eram trimis să-i fac o vizită, în momentul cînd își termina masa, îmbrăcat într-un fel de bluză din pînză groasă, slujit de servitorul său în vestă de lucru din dril cu dungi violete și albe. El mi se plîngea mormăind că nu venisem să-l văd de multă vreme, că e părăsit de toată lumea; îmi oferea pricomigdale sau o mandarină, străbăteam un salon unde nu ne opream niciodată, unde nu se făcea niciodată foc; avea pereții împodobiți cu ciubuce aurii, tavanul vopsit într-un albastru care voia să imite cerul și mobilele capitonate cu satin ca în casa bunicilor mei, dar galben; apoi treceam în ceea ce el numea cabinetul de „lucru", pe zidurile căruia erau atîrnate cîteva gravuri, reprezentînd pe fond negru o zeiță grasă și roz mînînd un car, urcată pe un glob, sau purtînd o stea în frunte, foarte apreciate în timpul celui de al Doilea Imperiu, pentru că se spunea că seamănă cu picturile de la Pompei, apoi detestate, și pe care lumea începe din nou să le prefere, pentru un singur motiv, în ciuda altora invocate, și anume pentru că amintesc de cel de al Doilea Imperiu. Și rămîneam cu unchiul pînă cînd cameristul venea să-l întrebe, din partea vizitiului, la ce oră trebuie să înhame caii. Unchiul meu se cufunda atunci într-o meditație pe care cameristul, cuprins de cel mai mare respect, s-ar fi temut să o tulbure fie și cu o singură mișcare, și al cărei rezultat, mereu același, el îl aștepta cu multă curiozitate. În sfîrșit, după o ezitare supremă, unchiul meu pronunța totdeauna aceste cuvinte: „La orele două și un sfert", pe care cameristul le repeta cu uimire, dar fără să le discute: „La orele două și un sfert? bine... o să-i spun..."

În acea vreme îmi plăcea mult teatrul; era o iubire platonică: părinții mei nu-mi îngăduiseră încă niciodată să văd un specta-

col, şi îmi înfăţişam atît de aproximativ plăcerile pe care le puteai gusta acolo, încît aproape credeam că fiecare spectator privea ca într-un stereoscop un decor ce nu era decît pentru el, deşi asemănător cu încă o mie de altele pe care le privea pentru sine fiecare dintre spectatorii din sală.

În fiecare dimineaţă alergam pînă la coloana Morris ca să văd ce spectacole mai erau anunţate. Nimic nu era mai dezinteresat şi mai aducător de fericire decît visele oferite imaginaţiei mele de către fiecare piesă anunţată, condiţionate în acelaşi timp de imaginile inseparabile ale cuvintelor ce le alcătuiau titlul şi, de asemenea, de culoarea afişelor încă umede şi umflate de clei pe care titlul apărea în evidenţă. Lăsînd la o parte una dintre acele opere stranii ca *Testamentul lui César Girodot*[34] şi *Oedip Rege*, care se înscriau nu pe afişul verde al Operei Comice, ci pe afişul de culoarea drojdiei de vin al Comediei Franceze, nimic nu-mi părea mai diferit de egreta strălucitoare şi albă a *Diamantelor Coroanei* decît satinul neted şi misterios al *Dominoului Negru*, şi, deoarece părinţii mei îmi spuseseră că atunci cînd voi merge pentru prima oară la teatru va trebui să aleg între aceste două piese, căutînd să aprofundez rînd pe rînd titlul uneia şi titlul celeilalte, căci asta era tot ce ştiam despre ele, pentru a încerca să surprind în fiecare plăcerea pe care mi-o făgăduia şi să o compar cu cea pe care o ascundea celălalt, ajungeam să-mi reprezint cu atîta putere, pe de o parte, o piesă strălucitoare şi orgolioasă, pe de alta, o piesă blîndă şi catifelată, încît eram tot atît de incapabil să hotărăsc pe care o voi prefera, ca şi dacă, la desert, mi s-ar fi spus să optez între orez à l'Impératrice şi cremă de ciocolată.

Toate conversaţiile cu colegii mei de şcoală se învîrteau în jurul acestor actori a căror artă, deşi îmi era încă necunoscută, era prima formă, între toate cele pe care le îmbracă, sub care se lăsa presimţită de mine Arta. Diferenţele cele mai mici dintre felul cum unul sau altul rostea, nuanţa o tiradă, îmi păreau a avea o importanţă incalculabilă. Şi, după cele ce mi se spuseseră despre ei, îi clasificam în ordinea talentului, alcătuind liste pe care mi le recitam cît era ziua de mare, şi care pînă la urmă încremeniseră parcă în creierul meu, stingherindu-l prin nemişcarea lor.

Mai tîrziu, cînd am studiat la colegiu, de fiecare dată cînd, în timpul orelor, vorbeam, de îndată ce profesorul întorcea capul, cu un nou prieten, prima mea întrebare era dacă fusese vreodată la teatru şi dacă socotea că cel mai mare actor era Got, că după el venea Delaunay etc. Şi dacă, după părerea lui, Febvre nu venea decît după Thiron, sau Delaunay abia după Coquelin[35], rapida mobilitate

pe care Coquelin, pierzînd rigiditatea pietrei, o căpăta în mintea mea, pentru a trece pe locul doi, şi agilitatea miraculoasă, fecunda animaţie cu care se vedea înzestrat Delaunay pentru a trece pe locul al patrulea, reda senzaţia de înflorire şi de viaţă creierului meu devenit dintr-o dată elastic şi fertil.

Dar dacă actorii mă preocupau astfel, dacă vederea lui Maubant ieşind într-o după amiază de la Théâtre-Français îmi pricinuise emoţia şi suferinţele pe care ţi le dă iubirea, numele unei stele arzînd la poarta unui teatru, vederea — la fereastra unui cupeu care trecea pe stradă cu caii săi împodobiţi cu trandafiri — chipului unei femei despre care gîndeam că este poate o actriţă, trezeau în mine o tulburare mai prelungită, un efort neputincios şi sfîşietor de a-mi reprezenta viaţa lor! Le clasificam în ordinea talentului pe cele mai ilustre: Sarah Bernhardt, Berma, Bartet, Madeleine Brohan, Jeanne Samary[36], dar toate mă interesau. Or, unchiul meu cunoştea multe actriţe, precum şi o seamă de cocote, pe care eu nu le deosebeam prea bine de actriţe. Le primea la el. Şi nu-l vizitam decît în anumite zile tocmai pentru că, în celelalte, veneau la el femei cu care familia nu s-ar fi putut întîlni, cel puţin după părerea ei, căci unchiul meu, dimpotrivă, dată fiind prea marea uşurinţă cu care le onora pe unele frumoase văduve ce nu fuseseră poate niciodată măritate, pe unele contese cu nume răsunător, care nu era, fără îndoială, decît o poreclă, prezentîndu-le bunicii sau chiar dăruindu-le bijuterii de familie, ajunsese să se certe nu o dată cu bunicul. Adeseori, cînd era rostit un nume de actriţă în cursul conversaţiei, îl auzeam pe tata spunîndu-i mamei, cu un surîs pe buze: „Este o prietenă a unchiului tău"; iar eu socoteam că de acea aşteptare pe care poate, timp de ani de zile, bărbaţi importanţi erau siliţi să o îndure, şi inutil, dînd tîrcoale pe la poarta cutărei femei care nu le răspundea la scrisori şi îşi punea portarul să-i izgonească, unchiul meu l-ar fi putut scuti pe un băieţaş ca mine, prezentîndu-l la el acasă actriţei, inabordabilă pentru atîţia alţii, dar care lui îi era prietenă intimă.

De aceea — sub pretextul că o lecţie care tot fusese amînată cădea acum atît de rău, încît mă împiedicase de mai multe ori şi mă va împiedica încă să-l văd pe unchiul — într-o zi, alta decît cea rezervată vizitelor pe care i le făceam, profitînd de faptul că părinţii mei luaseră masa de prînz devreme, am plecat de acasă şi, în loc să mă duc să privesc coloana cu afişe, drum pe care eram lăsat să-l fac singur, am alergat pînă la el. Am observat în faţa porţii o trăsură cu doi cai care aveau la urechi cîte o garoafă roşie, floare ce se vedea şi la butoniera vizitiului. De pe scară am auzit un rîs şi o

voce de femeie, și, de îndată ce am sunat, s-a lăsat tăcere, apoi am auzit zgomotul unor uși închise. Cameristul îmi deschise, și văzîndu-mă păru stingherit, îmi spuse că unchiul era foarte ocupat, că nu va putea, fără îndoială, să mă primească și, în timp ce se ducea totuși să-l anunțe, aceeași voce pe care o auzisem mai înainte spunea: „Te rog! lasă-l să intre; numai un minut, ar fi atît de nostim. În fotografia de pe biroul dumitale seamănă atît de mult cu mama lui, nepoata dumitale, a cărei fotografie se află lîngă a lui, nu-i așa? Aș vrea să-l văd pe băiețașul ăsta fie și numai o clipă".

Îl auzii pe unchiul mormăind, supărîndu-se; în cele din urmă, cameristul îmi spuse să intru.

Pe masă se afla aceeași farfurie cu pricomigdale, ca de obicei; unchiul era în bluza de pînză groasă pe care i-o știam, dar în fața lui, într-o rochie de mătase roz și purtînd un mare colier de perle era așezată o femeie tînără care tocmai termina de mîncat o mandarină. Neștiind dacă trebuie să-i spun doamnă sau domnișoară, m-am făcut roșu ca racul și, neîndrăznind să întorc ochii spre ea de teamă că va trebui să-i vorbesc, m-am dus să-l sărut pe unchiul meu. Ea mă privea surîzînd, iar unchiul îi spuse: „Nepotul meu", fără să-i spună numele meu și fără să mi-l spună mie pe al ei, fără îndoială pentru că, dată fiind cearta pe care o avusese cu bunicul, încerca pe cît era cu putință să evite orice legătură între familia sa și acest gen de relații.

— Cît de mult seamănă cu mama lui, spuse ea.

— Dar n-ai văzut-o pe nepoată-mea decît în fotografie, îi spuse repede unchiul pe un ton morocănos.

— Îți cer iertare, dragul meu, am întîlnit-o pe scară anul trecut cînd ai fost atît de bolnav. Este adevărat că n-am văzut-o decît o clipă și că scara dumitale este foarte întunecată, dar mi-a fost de ajuns ca să o admir. Acest tînăr are ochii ei frumoși și are și *asta*, mai spuse ea, trasînd cu degetul o linie în josul frunții ei. Oare nepoata dumitale poartă același nume cu tine, dragul meu? îl întrebă ea pe unchiul meu.

— Seamănă mai ales cu tatăl său, mormăi unchiul, căruia nici nu-i trecea prin cap să facă prezentări de la distanță, spunînd numele mamei, este leit taică-său și, de asemenea, seamănă leit cu biata mea mamă.

— Nu-l cunosc pe tatăl lui, spuse doamna în roz înclinînd ușor capul, și n-am cunoscut-o niciodată pe biata dumitale mamă, dragul meu. Îți amintești, ne-am cunoscut la puțină vreme după marea dumitale nenorocire.

Încercam o mică decepție, căci această tînără doamnă nu se deosebea de celelalte femei frumoase pe care le văzusem uneori în familia mea, mai ales de fata unuia dintre verii noștri la care mă duceam în fiecare an de 1 ianuarie. Mai bine îmbrăcată doar, prietena unchiului meu avea aceeași privire vioaie și bună, aceeași înfățișare sinceră și iubitoare. Nu regăseam nimic din aspectul teatral pe care îl admiram în fotografiile de actrițe, și nici din expresia diabolică pe care o socoteam de nedespărțit de viața pe care probabil o ducea. Îmi era greu să cred că este o cocotă, și mai ales n-aș fi crezut că este o cocotă de lux, dacă nu aș fi văzut trăsura cu doi cai, rochia roz, colierul de perle, și dacă n-aș fi știut că unchiul meu nu cunoștea decît cocote de clasă mare. Dar mă întrebam cum era cu putință ca milionarul care îi dăruia trăsura, și palatul unde locuia, și bijuteriile, putea să-și risipească averea pentru o femeie cu o înfățișare atît de simplă și de cumsecade. Și totuși, gîndindu-mă la felul cum probabil trăia, imoralitatea acestei vieți mă tulbura poate mai mult decît dacă ar fi fost concretizată în fața mea într-o aparență specială — prin aceea că era invizibilă ca taina vreunui roman, a vreunui scandal ce o izgonise din casa părinților ei burghezi și o hărăzise lumii întregi, îi înflorise frumusețea și o înălțase pînă la notorietatea lumii demimondenelor; expresia feței, intonația vocii sale, semănînd cu cele ale atîtor altor femei pe care le cunoșteam, mă făceau, fără voia mea, să o socotesc drept o tînără fată de familie bună care acum nu mai are familie.

Trecusem în „cabinetul de lucru", și unchiul, cam stingherit de prezența mea, îi oferi țigări.

— Nu, spuse ea, dragul meu, știi că sînt obișnuită cu cele pe care mi le trimite marele duce. I-am spus că ești gelos. Și ea scoase dintr-o tabacheră cîteva țigări cu inscripții străine și aurii. „Da, da spuse ea dintr-o dată, cred că l-am întîlnit la dumneata pe tatăl acestui tînăr. Nu este el nepotul dumitale? Cum am putut oare să-l uit? A fost atît de bun, atît de delicat cu mine", spuse ea cu un aer modest și plin de sensibilitate. Dar gîndindu-mă la felul cum putuse să se poarte tata cu ea, eu, care îi cunoșteam rezerva și răceala, eram stingherit, ca de o nedelicatețe pe care el ar fi săvîrșit-o, de această distanță dintre recunoștința excesivă ce-i era arătată și amabilitatea lui insuficientă. Mi s-a părut mai tîrziu că unul dintre aspectele înduioșătoare ale rolului acestor femei trîndave și pline de zel este că ele își consacră generozitatea, talentul, un vis de frumusețe sentimentală — căci, ca și artiștii, nu-l realizează, nu-l introduc în cadrele existenței comune — și un aur care le costă prea puțin, spre a îmbogăți cu o bijuterie prețioasă și fină viața frustă și grosolană

a bărbaţilor. Ca şi aceasta care, în încăperea unde unchiul meu o primea într-o haină de casă, îşi răspîndea trupul atît de gingaş, rochia de mătase roz, perlele, eleganţa ce emană din prietenia cu un mare duce, şi care pusese stăpînire pe cine ştie ce vorbă neînsemnată a tatei, o lucrase cu delicateţe, îi atribuise un stil, un nume preţios, şi, încrustînd-o cu una din privirile sale atît de frumoase, pline de umilinţă şi de gratitudine, o restituia transformată într-o bijuterie artistică, în ceva „nepreţuit".

— Haide, este timpul să pleci, îmi spuse unchiul.

M-am ridicat în picioare, simţeam o dorinţă irezistibilă de a săruta mîna doamnei în roz, dar mi se părea că ar fi fost un gest la fel de îndrăzneţ ca o răpire. Inima îmi bătea puternic în timp ce îmi spuneam; „Să o fac, să nu o fac", apoi am încetat să mă mai întreb ce trebuie să fac, pentru a putea face ceva. Şi, cu un gest orb şi nebunesc, în afara tuturor motivelor pe care le găseam cu o clipă în urmă în favoarea sa, am dus la buze mîna pe care mi-o întindea.

— Cît e de drăguţ! Este galant, ştie să se poarte cu femeile: îi seamănă unchiului. Va fi un gentleman desăvîrşit, adăugă ea strîngînd din dinţi pentru a rosti această frază cu un uşor accent britanic. Oare n-ar putea să vină o dată să bea la mine *a cup of tea*, cum spun vecinii noştri, englezii? Ar trebui doar să-mi trimită dimineaţa o „depeşă".

Nu ştiam ce înseamnă o „depeşă". Nu înţelegeam decît o jumătate din cuvintele rostite de acea doamnă, dar teama că ele ascund vreo întrebare la care ar fi fost nepoliticos să nu răspund mă silea să le ascult cu atenţie, ceea ce îmi pricinuia o mare oboseală.

— Nu-i cu putinţă, spuse unchiul, ridicînd din umeri, are un program foarte strict, munceşte mult. Are premii la toate obiectele, adăugă el în şoaptă, ca să nu aud această minciună şi să nu-l contrazic. Cine ştie? Va fi poate un mic Victor Hugo, un fel de Vaulabelle, mă înţelegi.

— Ador artiştii, răspunse doamna în roz, numai ei le înţeleg pe femei... Numai ei şi fiinţe superioare ca dumneata. Iartă-mi ignoranţa, dragul meu. Cine este Vaulabelle? Este oare autorul volumelor cu cotoare aurite din mica bibliotecă cu geam ce se află în budoarul dumitale? Ştii că mi-ai făgăduit să mi le împrumuţi, o să am mare grijă de ele.

Unchiul, căruia nu-i plăcea deloc să dea cărţi cu împrumut, nu-i răspunse nimic şi mă conduse pînă în anticameră. Nebun de iubire pentru doamna în roz, am sărutat cu patimă obrajii plini de tutun ai bătrînului meu unchi, şi în timp ce, cu destulă stinghereală, mă lăsa să înţeleg, fără să îndrăznească să-mi spună deschis, că ar

prefera să nu le vorbesc despre acea vizită părinţilor mei, eu îi spuneam, cu ochii în lacrimi, că amintirea bunătăţii lui era atît de puternică în mintea-mi, încît voi găsi într-o zi un mijloc prin care să-i dovedesc recunoştinţa mea. Era atît de puternică, într-adevăr, încît două ore mai tîrziu, după cîteva fraze misterioase şi care nu mi-au părut că le comunică părinţilor mei destul de limpede ideea că acum deţin o nouă importanţă în ochii mei, am găsit că este mai simplu să le povestesc în cele mai mici amănunte vizita la unchiul meu. Nu credeam să-i pricinuiesc astfel neplăceri. Cum aş fi putut crede asemenea lucru, de vreme ce nu-l doream? Şi nu puteam presupune că părinţii mei vor vedea cu ochi răi o vizită pe care eu o socoteam nevinovată. Nu ni se întîmplă oare în fiecare zi ca un prieten să ne ceară să-l scuzăm negreşit faţă de o femeie căreia nu i-a putut scrie, lucru pe care neglijăm să-l facem, socotind că acea persoană nu poate acorda atîta importanţă unei tăceri neînsemnate pentru noi? Îmi închipuiam, ca toată lumea, că creierul celorlalţi era un receptacol inert şi docil, fără putere de reacţie specifică asupra lucrurilor ce erau introduse în el; şi nu mă îndoiam că, depunînd în cel al părinţilor mei vestea de a o fi cunoscut pe acea femeie, le transmisesem în acelaşi timp, după cum doream, judecata mea binevoitoare. Din nefericire, părinţii mei, cînd au apreciat acţiunea unchiului, au recurs la principii cu totul diferite de cele sugerate de mine. Tata şi bunicul au avut cu el o explicaţie violentă; am aflat de ea pe căi ocolite. Cîteva zile mai tîrziu, încrucişîndu-mă în drum cu unchiul meu care trecea într-o trăsură descoperită, am simţit durerea, recunoştinţa, remuşcarea pe care aş fi vrut să i le exprim. Alături de imensitatea lor, am socotit că un simplu salut ar fi meschin şi l-ar putea face pe unchiul meu să presupună că nu mă cred dator faţă de el decît cu o banală politeţe. Am hotărît să mă abţin de la gestul insuficient de a-mi ridica pălăria în semn de salut şi am privit în altă parte. Unchiul a crezut că dădeam ascultare ordinelor părinţilor mei, lucru pe care nu li l-a iertat, şi a murit mulţi ani după aceea fără ca vreunul dintre noi să-l mai fi văzut vreodată.

De aceea nu mai intram în încăperea, acum închisă, unde se odihnea odinioară unchiul meu Adolphe, şi după ce întîrziasem prin preajma bucătăriei, cînd Françoise, ivindu-se în prag, îmi spunea: „O s-o las pe fata care mă ajută să servească cafeaua şi să ducă sus apa caldă, trebuie să alerg la doamna Octave", mă hotăram să intru în casă şi urcam de-a dreptul la mine, unde mă apucam să citesc. Fata care o ajuta pe Françoise la bucătărie era o fiinţă morală, o instituţie permanentă căreia atribuţii invariabile îi asigurau un fel

de continuitate şi de identitate, în ciuda succesiunii formelor trecătoare în care se întruchipa, căci n-am avut-o niciodată pe aceeaşi doi ani la rînd. În anul cînd am mîncat atîta sparanghel, fata de la bucătărie ce trebuia de obicei să-l „curăţe" era o biată creatură bolnăvicioasă, însărcinată parcă în luna a noua cînd am sosit de Paşti; şi ne miram chiar că Françoise o lasă să facă atîtea drumuri şi atîta treabă, căci începea să-şi poarte cu greu în faţă misteriosul coş, cu fiecare zi tot mai plin, şi a cărui formă magnifică putea fi ghicită sub fustele-i largi. Acestea aminteau de veşmintele anumitor figuri simbolice pictate de Giotto, ale căror reproduceri fotografice le căpătasem de la Swann. Chiar el ne atrăsese atenţia, şi cînd ne cerea veşti despre fata de la bucătărie, se exprima astfel: „Ce mai face Caritatea de Giotto?" De altfel, biata fată, năpădită de grăsime, din pricina sarcinii, pînă la obrajii teşiţi şi pătraţi, semăna într-adevăr mult cu acele fecioare puternice şi bărbătoase, mai curînd matroane, care personifică virtuţile în Arena[37]. Şi îmi dau seama acum că Virtuţile şi Viciile din Padova îi semănau şi altfel. După cum imaginea acelei fete era sporită prin simbolul adăugat pe care îl purta în pîntecul său, fără să pară a-i înţelege sensul, fără ca nimic pe chipu-i să-i traducă frumuseţea şi spiritul, ca pe o simplă şi grea povară, tot astfel, fără să pară a bănui ceva, puternica gospodină ce este reprezentată la Arena sub numele de „Caritas" şi a cărei reproducere era agăţată pe un perete din camera mea de studiu de la Combray, întruchipează această virtute fără ca vreun gînd caritabil să fi putut fi vreodată exprimat de chipul ei energic şi vulgar. Pictorul a avut ideea frumoasă şi originală de a o înfăţişa călcînd în picioare comorile pămîntului ca şi cum ar frămînta cu tălpile struguri pentru a scoate din ei mustul, sau mai curînd ca şi cum s-ar fi urcat pe nişte saci pentru a se înălţa; şi ea îi întinde lui Dumnezeu inima-i înflăcărată, adică mai curînd i-o „dă" aşa cum o bucătăreasă îi dă un tirbuşon prin ferestruica de la subsol cuiva care i-l cere de la fereastra de la parter. Invidia ar fi trebuit mai curînd să aibă o anume expresie invidioasă. Dar şi în această frescă, simbolul ocupă un loc atît de mare şi este reprezentat ca fiind atît de real, şarpele care şuieră de pe buzele Invidiei este atît de gros, el îi umple atît de bine gura larg deschisă, încît muşchii chipului sînt întinşi, pentru a-l putea cuprinde, ca aceia ai unui copil care umflă un balon suflînd în el, iar atenţia Invidiei — şi totodată a noastră — este în întregime concentrată asupra a ceea ce fac buzele sale, neavînd timp să se lase pradă unor gînduri invidioase.

În ciuda admiraţiei domnului Swann pentru aceste figuri pictate de Giotto, multă vreme eu nu am privit cu plăcere în sala noastră

de studiu, unde fuseseră agăţate reproducerile pe care mi le dăruise, această Caritate lipsită de caritate, această Invidie care semăna cu o planşă ce ilustra într-un tratat de medicină comprimarea glotei sau a omuşorului de către o tumoare a limbii sau prin introducerea instrumentului unui chirurg, o Justiţie, al cărui chip cenuşiu şi cu trăsături meschine şi regulate era chiar cel ce caracteriza anumite burgheze frumoase, habotnice şi reci din Combray, întîlnite de mine la biserică şi printre care multe erau dinainte înrolate în armata de rezervă a Nedreptăţii. Dar mai tîrziu am înţeles că ciudăţenia uimitoare, frumuseţea specială a acelor fresce se explicau prin aceea că simbolul ocupa aici un loc foarte mare, iar faptul că era reprezentat nu ca un simbol, de vreme ce gîndirea simbolizată nu era exprimată, ci ca real, ca exercitînd efectiv o acţiune sau ca fiind mînuit în mod material, conferea semnificaţiei operei un ce anume mai literal şi mai precis, iar învăţăturii desprinse din ea un caracter mai concret şi mai izbitor. Şi în cazul bietei fete de la bucătărie, atenţia ne era neîncetat atrasă către pîntecele împovărat; şi tot astfel încă, adeseori gîndirea muribunzilor se întoarce către latura efectivă, dureroasă, obscură, viscerală, către acea latură a morţii ce este tocmai cea pe care ea le-o înfăţişează, pe care îi face să o simtă din greu şi care seamănă mult mai mult cu o povară zdrobitoare, cu greutatea de a respira, cu nevoia de a bea, decît cu ceea ce noi numim ideea morţii.

Neîndoielnic că aceste Virtuţi şi aceste Vicii din Padova cuprindeau multă realitate de vreme ce îmi apăreau la fel de vii ca slujnica însărcinată, şi că ea însăşi nu-mi părea mult mai puţin alegorică. Şi poate că această neparticipare (cel puţin aparentă) a sufletului unei fiinţe la virtutea care acţionează prin el, are, de asemenea, în afară de valoarea-i estetică, o realitate dacă nu psihologică, cel puţin, după cum se spune, fiziognomonică. Cînd, mai tîrziu, am avut prilejul să întîlnesc în cursul vieţii mele, în mînăstiri, de exemplu, întruchipări cu adevărat sfinte ale caritaţii active, ele aveau în general o înfăţişare vioaie, pozitivă, indiferentă şi bruscă, ca a unui chirurg grăbit, acel chip pe care nu se citeşte nici un fel de milă, nici un fel de înduioşare în faţa suferinţei omeneşti, nici o teamă de a o contraria, şi care este chipul lipsit de blîndeţe, chipul antipatic şi sublim al adevăratei bunătăţi.

În timp ce fata de la bucătărie — făcînd involuntar să strălucească superioritatea Françoisei, aşa cum Eroarea, prin contrast, face să strălucească şi mai mult triumful Adevărului — servea cafeaua care, după mama, nu era decît o apă caldă, şi ducea apoi în camerele noastre apa caldă, care era doar călduţă, mă întindeam

pe pat cu o carte în mînă, în camera mea, ce își apăra tremurînd prospețimea transparentă și fragilă împotriva soarelui de după amiază îndărătul obloanelor aproape închise prin care o rază de lumină izbutise totuși să-și strecoare aripile galbene, rămînînd nemișcată, între lemn și sticlă, într-un colț, ca un fluture poposit aici. Abia dacă se putea citi în acea penumbră, iar senzația de lumină strălucitoare nu-mi era dată decît de loviturile ce se auzeau din strada Cure; Camus (anunțat de Françoise că mătușa mea „nu se odihnește" și că poate să facă zgomot) izbea în niște lăzi prăfuite, dar care, răsunînd în aerul sonor, special al acelui anotimp fierbinte, păreau a azvîrli pînă departe bucăți de aștri roșii ca focul; și, de asemenea, de muștele care executau în fața mea micul concert al unei muzici de cameră văratece: ea nu o evocă precum o muzică umană care, auzită din întîmplare în timpul verii, ți-o amintește mai tîrziu; este unită cu vara printr-o legătură mai necesară: născută din acele zile frumoase, renăscînd doar o dată cu ele, cuprinzînd ceva din esența lor, ea nu-i trezește în memoria noastră numai imaginea, ci îi chezășuiește întoarcerea, prezența efectivă, învăluitoare, imediat accesibilă.

Acea obscură răcoare din camera mea era față de soarele arzător al străzii ceea ce umbra este față de rază, fiind tot atît de luminoasă ca și el și oferind imaginației spectacolul total al verii de care simțurile mele, dacă m-aș fi plimbat, nu s-ar fi putut bucura decît pe frînturi; și astfel, ea se potrivea bine cu odihna mea care (datorită aventurilor povestite de cărți și care o emoționau) suporta, asemenea unei mîini imobile odihnindu-se în mijlocul unei ape curgătoare, șocul și însuflețirea unui torent de activitate

Dar, chiar dacă vremea prea călduroasă se răcea, dacă era furtună sau doar o ploaie repede, bunica venea să mă roage să ies să mă plimb. Și nevoind să renunț la lectură, mi-o continuam în grădină, sub castan, într-un mic chioșc de rogojini și de pînză, în fundul căruia mă așezam, crezîndu-mă ascuns de ochii celor ce ar fi putut veni să-i viziteze pe părinții mei.

Și gîndul meu nu era oare tot ca un alt leagăn, în adîncul căruia simțeam că rămîn înfundat, chiar pentru a privi ceea ce se petrece în afară? Cînd vedeam un obiect exterior, conștiința că îl văd rămînea între mine și el, îl împrejmuia cu un tiv îngust și spiritual ce mă împiedica să ating vreodată direct materia din care era făcut; ea se volatiliza oarecum înainte ca eu să fi avut vreun contact cu ea, așa cum un corp incandescent pe care îl apropii de un obiect ud nu ajunge la umiditatea acestuia pentru că este mereu precedat de o zonă de evaporare. În acel ecran împestrițat de stări diferite pe

care, în timp ce eu citeam, îl desfășura simultan conștiința mea și care mergeau de la aspirațiile cele mai adînc ascunse în mine pînă la vederea cu totul exterioară a orizontului de la capătul grădinii, ceea ce exista mai întîi în mine mai intim, mîna ce se mișca întruna și care conducea tot restul, era credința în bogăția filosofică, în frumusețea cărții pe care o citeam, și dorința mea de a mi le apropria, oricare ar fi fost acea carte. Căci o cumpărasem la Combray, văzînd-o în fața băcăniei Borange, aflată prea departe de casă pentru ca Françoise să-și facă aici cumpărăturile, pe care și le făcea la Camus, dar mai căutată pentru articolele de papetărie și cărți, reținută de niște sfori în mozaicul broșurilor și al fasciculelor ce căptușeau cele două canaturi ale porții mai misterioase, mai încărcate de gîndire decît o poartă de catedrală, pentru că îmi fusese citată drept o operă remarcabilă de către profesorul sau colegul de școală care îmi părea în acea vreme că deține taina adevărului și a frumuseții pe jumătate presimțite, pe jumătate de neînțeles, și a căror cunoaștere era scopul vag, dar permanent, al gîndirii mele.

După această credință centrală care, în timp ce citeam, executa mișcări neîncetate dinăuntru în afară, către descoperirea adevărului, veneau emoțiile pe care mi le dădea acțiunea la care luam parte, căci aceste după-amiezi erau mai pline de întîmplări dramatice decît, adeseori, o întreagă viață. Erau întîmplările ce se petreceau în cartea pe care o citeam; este adevărat că personajele care le trăiau nu erau „adevărate", cum spunea Françoise. Dar toate sentimentele pe care le resimțim din cauza bucuriei sau nefericirii unui personaj real nu se produc în noi decît prin mijlocirea unei imagini a acestei bucurii sau a acestei nefericiri; ingeniozitatea primului romancier a fost aceea de a fi înțeles că în aparatul emoțiilor noastre imaginea fiind singurul element esențial, simplificarea care ar consta în a suprima pur și simplu personajele reale ar fi o perfecționare decisivă. O ființă reală, oricît de mult am simpatiza noi cu ea, este în mare măsură percepută de simțurile noastre, adică ne rămîne opacă, constituie o greutate inertă pe care sensibilitatea noastră nu o poate ridica. Dacă această ființă este lovită de o nenorocire, numai într-o mică parte din noțiunea totală pe care o avem despre ea vom putea fi înduioșați; mai mult, numai într-o parte din noțiunea totală pe care acea ființă o are despre sine va putea fi ea înduioșată de propria-i soartă. Marea descoperire a romancierului a fost aceea de a fi avut ideea de a înlocui aceste părți ce nu pot fi pătrunse de suflet, printr-o cantitate egală de părți imateriale, pe care, adică, sufletul nostru le poate asimila. Ce importanță mai are

din acea clipă faptul că acțiunile, emoțiile acestor ființe de un nou gen ne apar ca adevărate, de vreme ce acum sînt ale noastre, de vreme ce ele se produc în noi, ținîndu-ne sub stăpînirea lor, în timp ce întoarcem febril paginile cărții, respirația grăbită și intensitatea privirii? Și o dată ce romancierul ne-a creat o asemenea stare, unde, ca în toate stările pur interioare, orice emoție este înzecită, iar cartea sa ne va tulbura așa cum face un vis, dar un vis mai limpede decît cele pe care le avem dormind și a cărui amintire va dăinui mai mult, el dezlănțuie în noi timp de o oră toate fericirile și toate nefericirile posibile; pentru a le cunoaște măcar în parte, am avea nevoie în viață de ani întregi, iar cele mai intense nu ne-ar fi niciodată dezvăluite, pentru că încetineala cu care se produc ne împiedică să le percepem; (astfel inima noastră se schimbă, în viață, și asta este durerea cea mai mare; dar noi nu o cunoaștem decît prin lectură, în imaginație: în realitate ea se schimbă, așa cum se produc anumite fenomene ale naturii, destul de lent pentru ca, deși putem constata succesiv fiecare dintre stările diferite, să fim cruțați în schimb de însăși senzația schimbării).

Mai puțin lăuntric trupului meu decît această viață a personajelor, venea apoi, pe jumătate proiectat în fața mea, peisajul unde se desfășura acțiunea și care exercita asupra gîndirii mele o influență mult mai mare decît celălalt, cel pe care îl aveam sub ochi atunci cînd îi ridicam de pe carte. Astfel, timp de două veri, în căldura grădinii din Combray, am avut, din pricina cărții pe care o citeam atunci, nostalgia unui ținut cu munți și fluvii, unde voi vedea multe fierăstraie mecanice și unde, în adîncul apei limpezi, bucăți de lemn putrezeau sub tufe de lăptuci: nu departe urcau de-a lungul zidurilor ciorchini de flori violete și roșiatice. Și cum visul despre o femeie care m-ar fi iubit era mereu prezent în gîndul meu, în acele veri el a fost impregnat de prospețimea apelor curgătoare; și oricare ar fi fost femeia pe care o evocam, ciorchini de flori violete și roșiatice se înălțau dintr-o dată de o parte și de alta a ei, ca niște culori complementare.

Și nu numai pentru că imaginea pe care o visăm rămîne totdeauna marcată, se înfrumusețează și beneficiază de reflexul culorilor străine care din întîmplare o înconjoară în reveria noastră; căci peisajele din cărțile pe care le citeam nu erau pentru mine decît peisaje mai viu reprezentate în imaginația mea decît cele pe care Combray mi le punea sub ochi, dar analoge acestora. Prin alegerea făcută de autor, prin credința cu care gîndirea mea alerga spre cuvîntul său ca întru întîmpinarea unei revelații, mi se păreau că sînt — impresie pe care nu mi-o dădea cîtuși de puțin ținutul unde mă

aflam, și mai ales grădina noastră, produs, lipsit de orice prestigiu, al corectei fantezii a grădinarului pe care îl disprețuia bunica — o parte adevărată din Natura însăși, demnă a fi studiată și aprofundată.

Dacă părinții mei mi-ar fi îngăduit, cînd citeam o carte, să mă duc să vizitez regiunea pe care o descria, aș fi crezut că fac un pas neprețuit întru cucerirea adevărului. Căci ai senzația că ești mereu înconjurat de sufletul tău, dar nu ca de o închisoare imobilă: mai curînd ești parcă dus o dată cu ea într-un veșnic elan de a o depăși pentru a ajunge în exterior, cu un fel de descurajare, auzind întruna în jurul tău acea sonoritate identică, nu ecou al unui în afară, ci răsunet al unei vibrații lăuntrice. Cauți să regăsești în lucruri, devenite prin asta prețioase, reflexul pe care sufletul nostru l-a proiectat asupra lor; ești decepționat constatînd că ele par lipsite în natură de farmecul pe care îl datorau, în gîndirea noastră, vecinătății cu anumite idei; uneori convertim toate forțele acestui suflet în iscusință, în splendoare, pentru a acționa asupra unor ființe pe care le simțim în afara noastră și la care nu vom ajunge niciodată. De aceea, imaginam întotdeauna în jurul femeii iubite locurile pe care le doream atunci cel mai mult, aș fi voit ca ea să mi le arate, să-mi deschidă calea către o lume necunoscută, dar nu prin simpla întîmplare a unei asociații de idei; visele mele de călătorie și de iubire nu erau decît momente — pe care le despart artificial astăzi, ca și cum aș practica tăieturi, la diferite niveluri, într-o țîșnire de apă irizată și în aparență imobilă — într-o aceeași și de neclintit izbucnire a tuturor puterilor vieții mele.

În sfîrșit, continuînd să urmăresc dinlăuntru către în afară stările simultan juxtapuse în conștiința mea, și înainte de a ajunge pînă la orizontul real care le învăluia, găseam plăceri de un alt gen, cea de a sta comod, de a simți mireasma plăcută a aerului, de a nu fi deranjat de o vizită și, cînd bătea ora unu în clopotnița bisericii Saint-Hilaire, de a vedea căzînd bucată cu bucată ceea ce era consumat din acea după-amiază, pînă cînd auzeam ultima bătaie de orologiu, care îmi îngăduia să fac totalul și după care lunga tăcere ce urma părea să arate că începe, în cerul albastru, toată partea ce-mi era încă dăruită spre a citi pînă la cina gustoasă pregătită de Françoise și care mă va întări după oboseala de care avusesem parte, în timpul lecturii cărții, o dată cu eroul ei. Și la fiecare oră mi se părea că ora precedentă bătuse doar abia cu cîteva clipe înainte; cea mai recentă venea să se înscrie pe cer foarte aproape de cealaltă, și nu puteam să cred că șaizeci de minute putuseră fi cuprinse în acel mic arc albastru aflat între cele două semne de aur. Uneori

chiar această oră prematură era anunțată prin două bătăi mai mult decît ultima; așadar, nu auzisem cînd bătuse orologiul, ceva care avusese loc nu avusese loc și pentru mine; interesul lecturii, magic ca un somn adînc, îmi înșelase urechile halucinate și șterse clopotul de aur de pe suprafața azurie a tăcerii. Frumoase după-amiezi de duminică sub castanul din grădina din Combray, cu grijă golite de mine de incidentele mediocre ale existenței mele personale, pe care le înlocuisem cu o viață de aventuri și de aspirații stranii, în sînul unui ținut stropit cu ape repezi, voi îmi evocați încă acea viață cînd mă gîndesc la voi, și o cuprindeți într-adevăr, pentru că ați înconjurat-o și ați închis-o treptat — în timp ce înaintam în lectură și căldura zilei devenea răcoare — în cristalul succesiv, încet schimbător și străbătut de frunzișuri, al ceasurilor voastre tăcute, sonore, înmiresmate și limpezi.

Uneori eram întrerupt din lectură, încă la mijlocul după-amiezii, de fata grădinarului, care alerga ca o nebună, răsturnînd în drumul ei un portocal, tăindu-se la un deget, rupîndu-și un dinte și strigînd: „Iată-i, iată-i!“ pentru ca Françoise și cu mine să alergăm și să nu pierdem nimic din spectacol. Era în zilele cînd, făcînd manevre de garnizoană, soldații treceau prin Combray, luînd-o de obicei pe strada Sainte-Hildegarde. În timp ce servitorii noștri, așezați la rînd pe scaune în afara grilajului, îi priveau pe trecătorii ce se plimbau în acea duminică prin Combray și se lăsau priviți la rîndul lor, fata grădinarului zărise strălucind căștile printre două case îndepărtate de pe strada Gării. Servitorii duseseră repede scaunele în casă, căci atunci cînd defilau pe strada Sainte-Hildegarde, cuirasierii o umpleau dintr-o latură în alta, iar caii în galop atingeau casele, desfășurîndu-se pe trotuarele potopite ca o albie de rîu prea strîmtă pentru un torent dezlănțuit.

— Bieții copii, spunea Françoise de îndată ce ajungea la grilaj, cu ochii în lacrimi; biet tineret care va fi secerat în floarea vieții; numai cît mă gîndesc și simt că mi se face rău, adăuga ea, ducîndu-și mîna la inimă, acolo unde fusese *lovită*.

— Nu-i așa, doamnă Françoise, că-i tare frumos să-i vezi pe tinerii ăștia care nu țin la viață? spunea grădinarul, vrînd să o „stîrnească“.

Nu vorbise în zadar:

— Care nu țin la viață? Dar la ce să ții, dacă nu la viață, singurul dar pe care bunul Dumnezeu nu ni-l face de două ori. Vai Doamne! Dar într-adevăr, așa-i, ei nu țin la viață! I-am văzut în 70; nu se tem de moarte, oricît ar fi războiul de greu; sînt nebuni; nici nu mai merită să-ți bați capul, nu sînt oameni, sînt lei-paralei.

(Pentru Françoise comparaţia aceasta dintre un om şi un leu, pe care o rostea într-un fel care era numai al ei, nu era măgulitoare.)

Strada Sainte-Hildegarde cotea foarte repede, şi nu puteai să-l vezi pe cel ce venea pe ea decît în ultima clipă, iar prin despărţitura dintre cele două case de pe strada Gării zăreai întruna noi căşti alergînd şi strălucind în soare. Grădinarul ar fi vrut să ştie dacă aveau să mai treacă încă multe, îi era şi sete, căci soarele ardea înfiorător. Atunci, pe neaşteptate, fata lui o zbughea ca dintr-o fortăreaţă asediată, ieşea în stradă, ajungea la colţ, şi, după ce înfruntase de nenumărate ori moartea, venea să ne spună, aducînd şi o carafă de suc de lemn-dulce, că erau mai bine de vreo mie de soldaţi, care tocmai se opriseră lîngă Thiberzy şi Méséglise. Françoise şi grădinarul, reconciliaţi, discutau despre felul cum trebuie să te porţi în timp de război:

— Vezi, Françoise, spunea grădinarul, mai bună e revoluţia, pentru că iau parte la ea doar cei care vor.

— Da, asta o mai înţeleg, aşa e mai cinstit.

Grădinarul credea că atunci cînd izbucneşte un război, nu mai merge nici un tren.

— Aha! ca să nu poată fugi lumea, spunea Françoise.

Iar grădinarul: „Sînt foarte vicleni", căci, după el, războiul era un fel de înşelăciune, statul bătîndu-şi astfel joc de popor care, dacă ar fi putut, ar fi dat bir cu fugiţii pînă la ultimul om.

Dar Françoise se grăbea să se ducă la mătuşa mea, eu mă întorceam la cartea pe care o citeam, servitorii se aşezau iar în faţa porţii şi se uitau la praful ce se înălţa şi apoi cădea, trăind emoţia venirii soldaţilor. Multă vreme după ce se lăsa liniştea, un val neobişnuit de oameni ieşiţi la plimbare umplea încă străzile din Combray, înnegrindu-le parcă. Şi în faţa fiecărei case, chiar şi acolo unde nu devenise un obicei, servitorii sau chiar stăpînii, aşezaţi şi privind, tiveau parcă pragurile cu o broderie capricioasă şi întunecată ca aceea pe care o desenează algele şi scoicile zvîrlite pe malul mării de un flux puternic.

Cu excepţia acelor zile, puteam, de obicei, să citesc liniştit. Dar întreruperea şi comentariul pricinuite o dată de o vizită a lui Swann în timp ce citeam o carte de un autor cu totul necunoscut mie, Bergotte, au avut drept consecinţă faptul că, pentru multă vreme, imaginea uneia dintre femeile la care visam nu mi-a mai apărut proiectată pe un zid împodobit cu flori violete, ci pe un cu totul alt fundal, în faţa portalului unei catedrale gotice.

Îl auzisem vorbind despre Bergotte pentru prima dată pe unul dintre colegii mei de şcoală mai vîrstnic decît mine şi faţă de care nutream o mare admiraţie, Bloch. Auzind cum îmi exprim admiraţia pentru *Noaptea de octombrie*[38], începuse să rîdă zgomotos, şi-mi spusese: „Gustul tău pentru acest domn de Musset este cam jalnic. Este unul dintre tipii care au făcut cel mai mult rău literaturii şi o brută sinistră. Trebuie de altfel să recunosc că atît el cît şi numitul Racine au făcut fiecare în viaţa lui cîte un vers destul de bine ritmat, şi care, ceea ce după mine constitue cel mai mare merit, nu înseamnă absolut nimic. Iată-le: «Alba Oloossone şi alba Camyre» şi «Fiica lui Minos şi a lui Pasiphae». Mi-au fost semnalate, spre dezvinovăţirea acestor doi ticăloşi, de un articol scris de preaiubitul meu magistru Părintele Leconte[39], cel mult iubit de Zeii nemuritori. Apropo, uite o carte pe care nu am timp să o citesc acum şi care este recomandată, după cît se pare, de acest uriaş individ. După cît mi s-a spus, el îl consideră pe acest domn Bergotte drept unul dintre tipii cei mai subtili şi deşi uneori dă dovadă de o blîndeţe greu explicabilă, cuvîntul lui este pentru mine lege. Citeşte aceste proze lirice, şi dacă nemaipomenitul făuritor de ritmuri care a scris *Bhagavat* şi *Ogarul lui Magnus* nu se înşală, vei gusta, dragă maestre, ţi-o jur pe Apolo, bucurii pe care nu le poţi afla decît în nectarul Olimpului". Îmi ceruse, pe un ton sarcastic, să mă adresez lui spunîndu-i „iubite maestre", şi tot astfel îmi spunea şi el mie. Dar în realitate ne plăcea să ne jucăm, fiind încă apropiaţi de vîrsta cînd crezi că e de ajuns să numeşti un lucru ca să-l şi creezi.

Din nefericire, stînd de vorbă cu Bloch şi cerîndu-i explicaţii, nu mi-am putut linişti tulburarea pe care mi-o pricinuise cînd îmi spusese că versurile frumoase (mie, care nu aşteptam de la ele nimic altceva decît revelarea adevărului) erau cu atît mai frumoase cu cît nu însemnau nimic. Bloch nu mai fu invitat la noi. Fusese mai întîi bine primit. Este adevărat că bunicul pretindea că de fiecare dată cînd mă împrieteneam cu unul dintre colegii mei mai mult decît cu ceilalţi şi îl aduceam la noi acasă, era totdeauna vorba de un evreu, ceea ce nu i-ar fi displăcut în principiu — ba chiar însuşi prietenul său Swann era de origine evreiască —, dacă nu ar fi găsit că de obicei nu-l alegeam printre cei mai buni. De aceea, cînd veneam acasă cu un nou prieten, rareori se întîmpla să nu fredoneze: „*O, Dumnezeul Părinţilor noştri*", din *Evreica*, sau „*Israel, sfărîmă-ţi lanţurile*", cîntînd doar melodia, desigur (Ti la lam talam. talim), dar eu mă temeam ca nu cumva colegul meu să o cunoască şi să rostească în gînd cuvintele.

Înainte de a-i fi văzut, doar auzindu-le numele care, foarte adeseori, nu avea nimic evreiesc în el, ghicea nu numai originea prietenilor mei, care erau într-adevăr evrei, dar chiar și, uneori, anumite lucruri dezagreabile despre familia lor.

— Și cum îl cheamă pe prietenul tău care vine diseară?

— Dumont, bunicule.

— Dumont! Oh! Nu-mi miroase bine.

Și cînta:

Arcași, faceți pază bună!
Vegheați întruna și fără zgomot.

Și după ce ne punea cu îndemînare cîteva întrebări mai exacte, exclama: „În gardă! În gardă!" sau, dacă izbutise să-l facă pe colegul meu să-și mărturisească originea, în urma unui interogatoriu bine disimulat, pentru a ne arăta că nu mai are nici o îndoială, se mulțumea să ne privească, fredonînd abia auzit:

Cum, îndrepți aici pașii
Acestui sfios israelit!

sau:

Ogoare părintești, Hebron, dulce vale.

sau:

Da, sînt din rasa aleasă.

Aceste mici manii ale bunicului nu presupuneau nici un fel de sentiment răuvoitor față de colegii mei. Dar Bloch le displăcuse părinților mei pentru alte motive. El îl iritase mai întîi pe tata care, văzîndu-l ud leoarcă, îi spusese cu multă solicitudine:

— Domnule Bloch, cum e vremea? A plouat? Nu mai înțeleg nimic, barometrul anunța vreme bună.

Nu scosese de la el decît următorul răspuns:

— Domnule, îmi este cu neputință să vă spun dacă a plouat. Trăiesc atît de în afara măruntelor întîmplări fizice, încît simțurile mele nu-și dau osteneala să mi le comunice.

— Dragul meu, prietenul tău este un idiot, îmi spuse tata după ce Bloch plecase. Nu-i nici măcar în stare să-mi spună cum e vremea! Dar nimic nu-i mai interesant decît asta! Este un imbecil.

Apoi Bloch îi displăcuse bunicii pentru că, după masa de prînz, cînd ea spunea că este cam bolnavă, el își stăpînise cu greu un suspin de durere și își șterse o lacrimă.

— Nu putea fi sincer, îmi spuse ea, fiindcă nici nu mă cunoaşte; sau poate e nebun.

În sfîrşit, îi nemulţumise pe toţi pentru că, întîrziind la masă cu o oră şi jumătate şi intrînd în casă plin de noroi, în loc să-şi ceară scuze, spusese:

— Nu mă las niciodată influenţat de perturbaţiile atmosferei şi nici de diviziunea convenţională a timpului. Aş reabilita folosirea pipei cu opium şi a pumnalului malaez, dar o ignor pe cea a acestor ustensile infinit mai pernicioase şi, de altfel, de o platitudine atît de burgheză: ceasul şi umbrela.

Şi totuşi, s-ar fi putut întoarce la Combray. Nu era chiar prietenul pe care părinţii mei mi l-ar fi dorit; ajunseseră însă să creadă că lacrimile pe care le vărsase auzind că bunica nu se simte bine nu erau prefăcute; dar ei ştiau din instinct sau din experienţă că elanurile sensibilităţii noastre au prea puţină influenţă asupra actelor noastre şi a felului cum ne vom comporta în viaţă, şi că respectarea obligaţiilor morale, fidelitatea faţă de prieteni, executarea unei opere, respectarea unui regim, au un fundament mai sigur în deprinderile oarbe decît în aceste simţăminte momentane, arzătoare şi sterile. În locul lui Bloch, ei ar fi preferat să am prieteni care nu mi-ar fi dat mai mult decît cere convenţia, conform regulilor moralei burgheze; ce nu mi-ar fi trimis pe neaşteptate un coş cu fructe, doar pentru că în acea zi s-ar fi gîndit la mine cu iubire, dar care, nefiind capabili să încline în favoarea mea balanţa cea dreaptă a îndatoririlor şi a cerinţelor prieteniei în urma unei simple tulburări a imaginaţiei şi a sensibilităţii lor, nici nu ar fi în stare să aibă clipe cînd ar întoarce totul împotriva mea. Nici chiar greşelile noastre nu le fac pe aceste firi să renunţe la ceea ce ele ne datorează, mătuşa mea fiind un adevărat model, căci, certată de mulţi ani cu o nepoată, căreia nu-i vorbea niciodată, nu şi-a modificat pentru atîta lucru testamentul prin care îi lăsa întreaga avere, pentru că era ruda ei cea mai apropiată şi că „aşa se cuvenea să facă".

Dar eu îl iubeam pe Bloch, părinţii mei voiau să-mi facă plăcere acceptîndu-l, problemele insolubile pe care mi le puneam în legătură cu frumuseţea lipsită de semnificaţie a fiicei lui Minos şi a lui Pasiphae mă oboseau şi mă făceau să sufăr mai mult decît noi conversaţii cu el, deşi mama le socotea primejdioase. Şi el ar fi fost primit în continuare la Combray dacă, după acel prînz, cum tocmai îmi spusese — noutate care mai tîrziu a avut o mare influenţă asupra vieţii mele, făcînd-o mai fericită, şi apoi mai nefericită — că toate femeile nu se gîndesc decît la dragoste şi că oricare poate

fi cucerită, el nu m-ar fi asigurat că auzise în modul cel mai sigur că mătușa mea avusese o tinerețe furtunoasă și că toată lumea știe că fusese o femeie întreținută de bărbați. Le-am spus aceste cuvinte părinților mei, care l-au dat afară cînd a venit iar la noi, iar cînd, întîlnindu-l pe stradă, am vrut să-i vorbesc, a fost foarte rece cu mine.

Dar în privința lui Bergotte spusese adevărul.

În primele zile, așa cum se întîmplă și cu o melodie care îți va plăcea mult, dar pe care nu o deslușești încă bine, nu mi-am dat seama ce iubesc atît de mult în stilul lui. Nu puteam lăsa din mînă romanul scris de el, dar credeam că mă interesează doar subiectul, ca în acele prime momente ale iubirii, cînd te duci zilnic, spre a regăsi o femeie, la cutare reuniune sau petrecere, crezînd că nu femeia, ci acestea te atrag. Apoi am observat expresiile rare, aproape arhaice, pe care le folosea uneori, în clipele cînd o armonie ascunsă, un preludiu interior îi învolburau stilul; și tot atunci începea să vorbească și despre „zadarnicul vis al vieții", „nesecatul șuvoi al frumoaselor aparențe", „chinul sterp și minunat de a înțelege și de a iubi", „emoționantele efigii care înnobilează pentru totdeauna fațada venerabilă și încîntătoare a catedralelor", exprimînd o filosofie nouă pentru mine, prin miraculoase imagini ce parcă treziseră acel cînt de harfe, căruia îi adăugau ceva sublim. Unul dintre pasajele din cartea lui Bergotte, al treilea sau al patrulea, pe care îl izolasem de rest, mi-a dăruit o bucurie ce nu putea fi comparată cu cea pe care mi-o dăruise primul, o bucurie pe care am simțit-o într-o zonă mai adîncă a eului meu, mai omogenă, mai vastă, de unde păreau a fi fost înlăturate toate obstacolele și zidurile despărțitoare. Căci, recunoscînd atunci aceeași înclinare către expresiile rare, aceeași efuziune muzicală, aceeași filosofie idealistă care fuseseră și de celelalte dăți, fără ca eu să-mi fi dat seama, cauza plăcerii mele, nu am mai avut impresia că mă aflu în prezența unui anume pasaj dintr-o anume carte de Bergotte, trasînd la suprafața gîndirii mele o figură pur lineară, ci mai curînd în prezența „pasajului ideal" din Bergotte, comun tuturor cărților sale, și cărora toate pasajele analoge care se confundau cu el le-ar fi conferit un fel de grosime, de volum, ce-mi înălțau parcă spiritul.

Nu eram singurul admirator al lui Bergotte; el era și scriitorul preferat al unei foarte cultivate prietene a mamei; iar doctorul du Boulbon își lăsa bolnavii să-l aștepte, ca să citească ultima carte publicată de Bergotte; și din cabinetul său de consultații, ca și dintr-un parc învecinat cu Combray, au pornit să se răspîndească cîteva din primele semințe ale acestei predilecții pentru Bergotte, specie atît de rară atunci, astăzi atît de universal răspîndită, și a

cărei floare ideală și comună poate fi întîlnită pretutindeni în Europa, în America, pînă în ultimul sat uitat de lume. Prietena mamei și, se pare, doctorul du Boulbon iubeau mai ales, în cărțile lui Bergotte, ca și mine, același flux melodic, acele expresii vechi, alte cîteva foarte simple și cunoscute, dar pe care știa să le pună în lumină așezîndu-le într-un anume loc, ceea ce părea a dovedi din partea-i un gust cu totul deosebit; în sfîrșit, în pasajele triste, o anumită mișcare bruscă, un accent aproape sălbatec. Și, fără îndoială, el însuși simțea probabil că în asta consta farmecul său cel mai mare. Căci în cărțile care au urmat, dacă întîlnea vreun mare adevăr, sau numele unei catedrale vestite, își întrerupea povestirea și printr-o invocație, o apostrofare, o îndelungată rugă, dădea curs liber acelor efluvii care, în primele cărți, rămîneau lăuntrice prozei sale, vizibile atunci doar datorită mișcărilor ondulatorii de la suprafață, mai gingașe poate, mai armonioase astfel învăluite, și despre al căror murmur nu ai fi putut spune cu precizie unde ia naștere și unde moare. Aceste pasaje asupra cărora insista el însuși, complăcîndu-se parcă, erau și pasajele noastre preferate. Eu unul le știam pe dinafară. Eram dezamăgit cînd Bergotte relua firul povestirii. De fiecare dată cînd vorbea despre vreun lucru a cărui frumusețe îmi rămăsese pînă atunci ascunsă, despre pădurile de pini, despre grindină, despre catedrala Notre-Dame din Paris, despre *Atalia* sau *Fedra*, el proiecta această frumusețe pînă la mine, făcînd-o să explodeze printr-o imagine. De aceea, simțind cît de multe părți există în univers pe care percepția mea infirmă nu le-ar observa dacă nu le-ar apropia el de mine, aș fi vrut să posed o părere a lui, o metaforă a lui despre toate lucrurile, și mai ales despre cele pe care voi avea prilejul să le văd eu însumi și, printre acestea, mai ales despre vechi monumente franceze și anumite peisaje maritime, pentru că insistența cu care le cita în cărțile sale dovedea că le considera bogate în semnificație și în frumusețe. Din nefericire nu știam ce gîndește despre majoritatea lucrurilor. Nu mă îndoiam că părerile lui erau cu desăvîrșire diferite de ale mele, de vreme ce coborau dintr-o lume necunoscută, către care eu încercam să mă înalț: convins că gîndurile mele i-ar fi părut inepte acestei minți desăvîrșite, le uitasem în asemenea măsură pe toate încît cînd, din întîmplare, întîlneam vreunul pe care-l avusesem eu însumi, în cutare sau cutare din cărțile sale, inima mi se umplea de bucurie ca și cum un zeu, în bunătatea sa, mi-l redase, declarîndu-l legitim și frumos. Se întîmpla uneori ca o pagină scrisă de el să spună aceleași lucruri pe care i le scriam eu adesea noaptea bunicii și mamei cînd nu puteam dormi, astfel încît acea pagină de Bergotte părea a fi o culegere de motto-uri ce urmau a

fi puse în fruntea scrisorilor mele. Chiar mai tîrziu, cînd am început să compun o carte, am găsit în Bergotte echivalentul anumitor fraze a căror calitate nu a fost de ajuns pentru a mă hotărî să o continui. Dar nu puteam să mă bucur de ele decît atunci cînd le citeam în opera sa; cînd le compuneam eu însumi, preocupat ca ele să reflecte exact ceea ce întrevedeam în mintea mea, temîndu-mă că nu vor „reda realitatea", nu aveam timpul să mă întreb dacă ceea ce scriu este plăcut! Dar, în realitate, doar acest gen de fraze, doar acest gen de idei îmi plăceau cu adevărat. Strădaniile mele neliniştite şi nemulţumite erau ele însele un semn de iubire, de iubire lipsită de plăcere, dar profundă. De aceea cînd, dintr-o dată, găseam fraze asemănătoare în opera unui alt scriitor, adică atunci cînd nu mai aveam nici scrupule, nici motive să fiu sever cu mine însumi sau să mă chinuiesc, mă lăsam pradă plăcerii pe care mi le pricinuiau ca un bucătar care, negătind şi el o dată, găseşte în sfîrşit timpul şi putinţa de a fi gurmand. Într-o zi, întîlnind într-o carte de Bergotte, în legătură cu o bătrînă servitoare, o glumă care, în magnificul şi solemnul limbaj al scriitorului, devenea încă şi mai ironică, dar pe care i-o spusesem şi eu adeseori bunicii vorbindu-i despre Françoise, altă dată, cînd l-am văzut introducînd într-una din acele oglinzi ale adevărului care erau cărţile sale o observaţie analogă cu cea pe care avusesem prilejul să o fac despre prietenul nostru domnul Legrandin (observaţiile despre Françoise şi domnul Legrandin erau, desigur, dintre acelea la care aş fi renunţat cu cea mai mare uşurinţă în faţa lui Bergotte, convins că le-ar găsi lipsite de orice interes), mi se păru dintr-o dată că umila mea viaţă şi regatele adevărului nu erau chiar atît de despărţite între ele pe cît crezusem, că ele chiar coincideau în anumite privinţe şi, de bucurie şi încredere, am plîns pe paginile acestui scriitor aşa cum aş fi plîns în braţele unui tată regăsit.

Citindu-i cărţile, mi-l închipuiam pe Bergotte ca pe un bătrîn slab şi dezamăgit, care îşi pierduse copiii şi rămăsese nemîngîiat pe viaţă. De aceea îi citeam, îi cîntam lăuntric proza, într-un mod ma *dolce*, mai *lento* poate decît era scrisă, şi pînă şi fraza cea mai simplă mi se adresa cu o intonaţie înduioşată. Mai mult decît orice, îmi plăcea filosofia lui, mă dăruisem ei pentru totdeauna. Ea mă umplea de nerăbdarea de a ajunge la vîrsta cînd voi intra la colegiu, în clasa numită Clasa de filosofie. Dar nu voiam altceva decît să trăiesc prin mijlocirea gîndirii lui Bergotte, şi dacă mi s-ar fi spus că metafizicienii care mă vor interesa atunci nu-i vor semăna întru nimic, aş fi fost la fel de deznădăjduit ca un bărbat îndrăgostit care

vrea să iubească o femeie pînă la moarte şi căruia i se vorbeşte despre celelalte iubite pe care le va avea mai tîrziu.

Într-o duminică, în timp ce citeam în grădină, am fost întrerupt de Swann, care venea în vizită la părinţii mei.

— Ce citeşti, pot şi eu să văd? O carte de Bergotte? Cine ţi-a vorbit de el?

I-am spus că Bloch.

— Ah! da, băiatul acela pe care l-am văzut o dată aici, şi care seamănă atît de mult cu portretul lui Mahomet II pictat de Bellini. Oh! ba chiar în mod izbitor: are aceleaşi sprîncene în formă de accent circumflex, acelaşi nas încovoiat, aceiaşi pometi ascuţiţi. Cînd va purta şi bărbişon, va fi una şi aceeaşi persoană. În orice caz, are mult gust, căci Bergotte este de o inteligenţă fermecătoare. Şi văzînd cît de mult îl admiram pe Bergotte, Swann, care nu vorbea niciodată despre oamenii pe care îi cunoştea, făcu, de data aceasta, din bunătate, o excepţie, şi îmi spuse:

— Îl cunosc foarte bine, şi dacă ţi-ar face plăcere să-ţi scrie o dedicaţie pe volumul tău, aş putea să i-o cer.

N-am îndrăznit să accept, dar i-am pus lui Swann tot felul de întrebări despre Bergotte. „Oare aţi putea să-mi spuneţi care este actorul lui preferat?“

— Nu ştiu ce actor preferă. Dar ştiu că o socoteşte pe actriţa Berma mai presus de oricare alt interpret. Ai auzit-o vreodată?

— Nu, domnule, părinţii mei nu-mi dau voie să merg la teatru.

— Ce păcat! Ar trebui să-i rogi să te lase. Berma, în *Fedra*, în *Cidul*, nu-i decît o actriţă, dacă vrei, dar ştii, eu nu prea cred în „*ierarhia*“ artelor; (şi am observat, lucru care mă izbise adeseori şi în conversaţiile pe care le purta cu surorile bunicii, că atunci cînd vorbea despre lucruri serioase, cînd folosea o expresie ce părea că implică o părere asupra vreunui subiect important, avea grijă să o izoleze printr-un fel de intonaţie specială, maşinală şi ironică, de parcă ar fi pus-o între ghilimele, părînd că nu vrea să şi-o asume, şi ca şi cum ar fi spus: „*ierarhia*, ştii, aşa cum spun toţi caraghioşii“. Dar dacă era o expresie ridicolă, de ce o folosea?). O clipă mai tîrziu, adăugă: „Ascultînd-o, vei trăi o stare la fel de nobilă ca aceea pe care ţi-ar crea-o oricare capodoperă, să spunem — şi începu să rîdă — «Reginele din Chartres»!“ Pînă atunci acea oroare de a-şi exprima în chip serios părerea mi se păruse un lucru elegant şi parizian şi care se opunea dogmatismului provincial al surorilor bunicii; şi bănuiam, de asemenea, că era una din formele prin care se manifesta spiritul mediului închis în care trăia Swann, unde, ca reacţie împotriva lirismului generaţiilor anterioare, erau reabilitate în mod

excesiv micile fapte precise, ce treceau odinioară drept vulgare, şi erau proscrise „frazele frumoase". Dar acum ceva mă şoca în atitudinea adoptată de Swann. S-ar fi zis că nu îndrăzneşte să aibă o părere proprie şi că nu este liniştit decît atunci cînd poate oferi informaţii precise şi meticuloase. Nu îşi dădea seama că şi în acest fel îşi afirmă o părere, postulînd că exactitatea acestor detalii era importantă. M-am gîndit atunci din nou la cina în timpul căreia eram atît de trist că mama nu trebuia să urce în camera mea şi cînd el spusese că balurile date de prinţesa de Léon nu au nici o importanţă. Şi totuşi îşi petrecea viaţa în mijlocul unor astfel de plăceri. Găseam că totul era contradictoriu. Pentru ce altă viaţă îşi rezerva el hotărîrea de a spune în mod serios ce gîndeşte despre tot felul de lucruri, de a formula judecăţi pe care să nu le pună între ghilimele şi de a nu se mai deda, cu o politeţe pedantă, unor ocupaţii despre care afirma în acelaşi timp că sînt ridicole? Am observat totodată în felul în care Swann mi-a vorbit despre Bergotte ceva care, în schimb, nu-l caracteriza, ci, dimpotrivă, era, în acea vreme, un mod comun de a se exprima al tuturor admiratorilor scriitorului, al prietenei mamei, sau al doctorului du Boulbon. Ca şi Swann, ei spuneau despre Bergotte: „Este de o inteligenţă fermecătoare, atît de originală, are un fel propriu de a spune lucrurile, oarecum preţios, dar atît de plăcut. N-ai nevoie să-i vezi semnătura, îţi dai pe dată seama că este creaţia lui". Dar nici unul nu ar fi spus: „Este un mare scriitor, un mare talent". Nu spuneau nici chiar că are talent. Nu spuneau asta pentru că nu ştiau. Recunoaştem cu mare greutate în fizionomia particulară a unui nou scriitor modelul ce poartă numele de „mare talent" în muzeul nostru de idei generale. Tocmai pentru că această fizionomie este nouă, nu găsim că seamănă întru totul cu ceea ce noi numim talent. Folosim mai curînd cuvinte ca originalitate, farmec, delicateţe, forţă; şi apoi, într-o bună zi, ne dăm seama că tocmai toate acestea înseamnă talent.

— Oare Bergotte a vorbit în vreuna din cărţile sale despre actriţa Berma? l-am întrebat eu pe domnul Swann.

— Cred că în mica sa plachetă despre Racine, dar presupun că este epuizată. Cred totuşi că a existat şi o a doua ediţie. O să mă informez. Pot, de altfel, să-l întreb pe Bergotte tot ce vrei, ia masa la mine în fiecare săptămînă. Este cel mai bun prieten al fetei mele. Vizitează împreună vechile oraşe, catedralele, castelele.

Cum nu aveam nici o noţiune despre ierarhia socială, de multă vreme imposibilitatea hotărîtă de tata de a le vizita pe doamna şi domnişoara Swann mă făcuse mai curînd să-mi închipui că între

ele și noi există o mare distanță, sporindu-le prestigiul în ochii mei. Regretam că mama nu-și vopsea părul și nu se dădea cu ruj pe buze, așa cum auzisem de la vecina noastră, doamna Sazerat, că face doamna Swann, nu ca să-i placă soțului ei, ci domnului de Charlus, și mă gîndeam că ea ne disprețuiește probabil, ceea ce mă mîhnea, mai ales din cauza domnișoarei Swann, despre care mi se spusese că este o fetiță foarte drăgălașă și la care visam adeseori, văzînd-o de fiecare dată cu același chip, arbitrar și fermecător. Dar cînd am aflat în acea zi că domnișoara Swann era o ființă atît de neobișnuită, scăldîndu-se precum în elementul său natural în atîtea privilegii, că atunci cînd ea își întreba părinții dacă vine vreun oaspete la cină, ei îi răspundeau cu acele silabe luminoase, rostind numele unui conviv de aur, care, pentru ea, nu era decît un vechi prieten al familiei: Bergotte, că, pentru ea, conversația intimă din timpul mesei, ce corespundea pentru mine conversației mătușii mele, era alcătuită din cuvinte rostite de Bergotte, despre toate acele subiecte pe care nu le putuse aborda în cărțile sale, pe care aș fi vrut să le ascult ca pe un oracol, și că, în sfîrșit, cînd vizita vechi orașe, el mergea alături de ea, necunoscut și glorios, precum zeii ce coborau în mijlocul muritorilor, am simțit nu numai cît de neprețuită este o ființă ca domnișoara Swann, dar și cît de grosolan și de ignorant i-aș putea părea, și mi-am dat seama cu intensitate cît de plăcut și cît de imposibil ar fi să-i fiu prieten, cuprins fiind în același timp de dorință și deznădejde. Acum, cel mai adeseori, cînd mă gîndeam la ea, o vedeam în fața porticului unei catedrale, explicîndu-mi semnificația statuilor și, cu un surîs plin de bunăvoință, prezentîndu-mă lui Bergotte drept prietenul ei. Iar farmecul puzderiei de idei iscate în mintea mea de gîndul catedralelor, farmecul colinelor din Ile-de-France și al cîmpiilor din Normandia își trimiteau răsfrîngerile asupra imaginii pe care mi-o făuream despre domnișoara Swann: eram pe cale să mă îndrăgostesc de ea. Ca să se nască, iubirea are cel mai mult nevoie să creadă că o ființă ia parte la o viață necunoscută, unde iubirea ei ne-ar face să pătrundem; orice altceva aproape nu mai contează. Chiar femeile care pretind că îi judecă pe bărbați doar după fizicul lor, văd în acest fizic emanația unei vieți speciale. Iată de ce îi iubesc pe militari, pe pompieri; se uită la uniformă și nu mai văd chipul; cred că sărută, sub cuirasă, o inimă diferită, aventuroasă și tandră; iar un tînăr suveran, un prinț moștenitor, nu are nevoie, ca să facă cele mai măgulitoare cuceriri, în țările străine pe care le vizitează, de profilul impecabil ce i-ar fi poate indispensabil unui speculant la bursă.

În timp ce citeam în grădină, lucru pe care mătușa mea nu ar fi înțeles să-l încuviințeze decît duminica, zi cînd este interzis să te ocupi cu ceva serios și cînd ea nu cosea (în altă zi a săptămînii, mi-ar fi spus: „Cum, iar te *distrezi* citind? Doar nu-i duminică", dînd cuvîntului distrezi sensul de faptă copilărească și de pierdere de timp), mătușa Léonie stătea de vorbă cu Françoise, așteptînd momentul cînd urma să vină Eulalie. Tocmai îi spunea că o văzuse trecînd pe doamna Goupil, „fără umbrelă, îmbrăcată în rochia de mătase pe care și-o făcuse la Châteaudun. Dacă mai are mult de mers, mă tem că o s-o ude leoarcă".

— Cine știe, cine știe (ceea ce însemna: poate nu), spunea Françoise, pentru a nu înlătura definitiv posibilitatea unei alternative mai favorabile.

— Ia te uită, spunea mătușa mea lovindu-se peste frunte, asta mă face să mă gîndesc că nu știu dacă a ajuns la timp la biserică. Va trebui să o întreb pe Eulalie... Françoise, uită-te la norul acela negru dindărătul clopotniței și la soarele năpraznic care strălucește pe acoperișul de ardezie: sînt sigură că azi o să plouă. Nici nu se putea altfel, era prea cald. Și cu cît va ploua mai repede, cu atît va fi mai bine, căci pînă cînd nu va izbucni furtuna, apa de Vichy îmi va sta în gît, adăugă mătușa mea, pentru care dorința de a-și grăbi digestia era cu mult mai importantă decît teama de a o vedea pe doamna Goupil cu rochia udă leoarcă.

— Cine știe, cine știe.

— Cînd plouă n-ai cum să te adăpostești în piață. Cum, e ora trei? striga dintr-o dată mătușa mea, pălind, dar a început slujba de după amiază, trebuie să-mi iau pepsina! Înțeleg acum de ce îmi rămăsese apa de Vichy în gît.

Și, repezindu-se la o carte de rugăciuni legată în catifea violetă încrustată cu aur și de unde, în grabă, lăsa să-i scape poze din acelea care, tivite cu o dantelă de hîrtie gălbuie, marchează paginile cu rugăciuni pentru anumite sărbători, mătușa mea, înghițindu-și picăturile, începea să citească repede textele sacre, a căror înțelegere îi era ușor întunecată de incertitudinea de a ști dacă, luată la atît de multă vreme după apa de Vichy, pepsina va mai fi în stare să o ajungă din urmă și să o silească să se lase digerată. „Doamne, e ora trei! Cît de repede trece vremea!"

O lovitură scurtă în fereastră, ca și cum ceva ar fi izbit-o, urmată de o amplă cădere abia simțită, de parcă o mînă de fire de nisip s-ar fi prăbușit de la fereastra de deasupra, apoi mișcarea extinzîndu-se, regularizîndu-se, adoptînd un ritm, devenind fluidă, sonoră, muzicală, atotcuprinzătoare, universală: începea să plouă.

— Ai văzut, Françoise? Şi ce ploaie! Dar cred că am auzit clopoţelul de la poarta din grădină. Du-te şi vezi cine o mai fi venit pe o asemenea vreme.

Françoise se întorcea:

— Este doamna Amédée (bunica). Mi-a spus că vrea să se plimbe prin grădină. Totuşi plouă, nu glumă.

— Nu mă miră deloc, zicea mătuşa mea, ridicîndu-şi ochii către cer. Am spus întotdeauna că nu-i în toate minţile. N-aş vrea să fiu în grădină în clipa asta.

— Doamna Amédée este întotdeauna cu totul altfel decît ceilalţi, spunea Françoise cu blîndeţe, rezervîndu-şi pentru cînd avea să fie singură cu ceilalţi servitori plăcerea de a spune că o crede pe bunica puţin cam „ţicnită".

— A trecut şi rugăciunea pentru sfînta împărtăşanie. Eulalie n-o să mai vină, suspina mătuşa mea; s-o fi temut de ploaie.

— Dar nu-i încă ora cinci, doamnă Octave, nu-i decît patru şi jumătate.

— Numai patru şi jumătate? Şi a trebuit să dau la o parte perdeluţele ca să am puţină lumină. La patru şi jumătate! Cu opt zile înainte de rugăciunile din preajma Înălţării. Ah! biata mea Françoise! Tare trebuie să se fi mîniat bunul Dumnezeu pe noi. Dar şi lumea de astăzi îşi face de cap! Cum zicea bietul meu Octave, oamenii prea l-au uitat pe bunul Dumnezeu şi el se răzbună.

Obrajii mătuşii mele se făcuseră roşii: venise Eulalie. Din nefericire, abia intrase pe uşă că Françoise se şi întorcea şi, cu un surîs ce avea drept scop să se pună ea însăşi la unison cu bucuria pe care nu se îndoia că vorbele ei i-o vor pricinui mătuşii mele, articulînd bine silabele pentru a arăta că, deşi foloseşte stilul indirect, ea redă, ca o slujnică întru totul vrednică, însăşi cuvintele de care binevoise să se servească vizitatorul:

— Părintele ar fi încîntat, nespus de fericit, dacă doamna Octave nu doarme şi ar putea să-l primească. Părintele nu ar vrea să deranjeze. Părintele se află jos, i-am spus să intre în salon.

În realitate, vizitele preotului nu-i făceau mătuşii mele o plăcere chiar atît de mare pe cît presupunea Françoise, iar înfăţişarea bucuroasă cu care aceasta credea că trebuie să-şi împodobească chipul de fiecare dată cînd trebuia să-l anunţe nu corespundea întru totul simţămintelor bolnavei. Preotul (bărbat de treabă, cu care îmi pare rău că nu am stat mai mult de vorbă, căci, chiar dacă nu se pricepea cîtuşi de puţin la artă, era mare cunoscător de etimologii), obişnuit să-i informeze despre biserică (avea chiar intenţia să scrie o carte despre parohia din Combray) pe vizitatorii de seamă, o

obosea cu explicaţii nesfîrşite şi care, de altminteri, erau mereu aceleaşi. Dar cînd coincidea astfel cu cea a Eulaliei, vizita lui îi devenea mătuşii mele de-a dreptul neplăcută. Ea ar fi vrut să profite din plin de prezenţa Eulaliei şi să nu fie vizitată de toată lumea în acelaşi timp. Dar nu îndrăznea să nu-l primească pe preot, şi se mulţumea doar să-i facă semn Eulaliei să nu plece o dată cu el, vrînd să fie şi cîtva timp singură cu ea.

— Părinte, am aflat că un artist şi-a aşezat şevaletul în biserică şi copiază un vitraliu. Pot să spun că am ajuns la vîrsta la care mă aflu, dar n-am auzit încă de asemenea lucru! Astăzi lumea nu-şi mai găseşte astîmpărul! Şi tare nu-mi place cînd se întîmplă asemenea faptă într-o biserică!

— Nu aş zice că lucrurile stau chiar aşa, căci dacă Saint-Hilaire are şi părţi care merită să fie vizitate, există şi altele care sînt foarte vechi în biata mea biserică, singura din întreaga diocezăcare nu a fost nici măcar restaurată! Doamne Dumnezeule, porticul este murdar şi străvechi, dar are o înfăţişare majestuoasă; cît priveşte tapiseriile ce o înfăţişează pe Estera, şi pe care eu însumi nu aş da două parale, ele trec printre cunoscători ca fiind aproape la fel de frumoase ca acelea de la Sens. Recunosc, de altfel, că, alături de anumite detalii cam realiste, ele prezintă şi altele ce dovedesc un adevărat spirit de observaţie. Dar nici nu vreau să aud de vitraliu! Cîtă lipsă de bun simţ să laşi nişte ferestre prin care nu trece lumina, ba care chiar înşală vederea prin reflexe de o culoare nedesluşită, într-o biserică unde nici măcar două lespezi nu se află la acelaşi nivel, nefiind înlocuite sub pretextul că sînt mormintele abaţilor de Combray şi ale seniorilor de Guermantes, străvechii conţi de Brabant, strămoşii direcţi ai ducelui de Guermantes de astăzi şi, de asemenea, ai ducesei, de vreme ce este o domnişoară de Guermantes căsătorită cu vărul ei. (Bunica mea care, dezinteresîndu-se de toată lumea, ajunsese să confunde toate numele, de fiecare dată cînd era rostit în faţa ei cel al ducesei de Guermantes pretindea că este probabil vorba de o rudă a doamnei de Villeparisis. Toată lumea izbucnea în rîs; ea încerca să se apere invocînd o anumită scrisoare de invitaţie: „Mi se pare că-mi amintesc că era pomenit şi numele de Guermantes". Şi, măcar de data asta, eram alături de ceilalţi şi împotriva ei, neputînd admite că există o legătură între prietena ei de pension şi descendenta Genovevei de Brabant.) Iată, Roussainville, de exemplu, nu mai este astăzi decît o parohie de fermieri, deşi în trecut şi-a datorat o mare prosperitate comerţului cu pălării de fetru şi pendulelor. (Nu sînt sigur de etimologia cuvîntului Roussainville. Aş înclina să cred că la origine

era Rouville, *Radulfi villa*, aşa cum Châteauroux este *Castrum Eodulfi*, dar vă voi vorbi de toate astea altă dată.) Într-adevăr, biserica are nişte vitralii superbe, aproape toate moderne, şi acea impozantă *Intrare a lui Ludovic-Filip la Combray*, ce şi-ar găsi mai bine locul chiar la Combray şi care nu-i cu nimic mai prejos, după cît se spune, decît faimoasele vitralii de la Chartres. Îl vedeam chiar ieri pe fratele doctorului Percepied, mare amator de artă, care o consideră chiar ca fiind mai frumoasă. Dar, după cum îi spuneam acestui artist care pare, de altfel, foarte politicos, şi este, după cît se spune, un adevărat virtuoz al penelului, nu găsesc deloc neobişnuit acest vitraliu, care este încă şi mai întunecat decît celelalte.

— Sînt sigură că dacă l-aţi ruga pe preasfinţia sa, spuse, fără vlagă, mătuşa mea, care începea să se gîndească că în curînd va obosi, el nu v-ar refuza un vitraliu nou.

— Puteţi fi sigură, doamnă Octave, răspunse preotul. Dar tocmai preasfinţia sa a iscat atîta interes în jurul acestui biet vitraliu, dovedind că îl înfăţişează pe Gilbert cel Rău, senior de Guermantes, descendentul direct al Genovevei de Brabant, care era o domnişoară de Guermantes, primind iertarea din partea sfîntului Hilaire.

— Dar nu văd unde este sfîntul Hilaire!

— N-aţi observat niciodată o doamnă în rochie galbenă, într-un colţ al vitraliului? Este tocmai sfîntul Hilaire, numit, de asemenea, după cum ştiţi, în anumite locuri, sfîntul Illiers, sfîntul Hélier, şi chiar, în Jura, sfîntul Ylie. Aceste diferite forme corupte ale lui *sanctus Hilarius* nu sînt, de altfel, cele mai ciudate printre cele căpătate de numele preafericiţilor. Astfel, patroana dumitale, preabuna mea Eulalie, *sancta Eulalia*, a devenit în Burgundia pur şi simplu un sfînt: *sfîntul Éloi*. Cam cum ar fi, Eulalie, dacă după moartea dumitale te-ar face bărbat?

— Părintele e tare glumeţ.

— Fratele lui Gilbert, Carol cel Bîlbîit, prinţ credincios, dar care, pierzîndu-şi din fragedă pruncie tatăl, pe Pépin cel Nebun, mort din pricina bolii sale, îşi exercita puterea supremă cu toată îngîmfarea unei tinereţi care nu cunoscuse disciplina, căci de îndată ce nu-i era pe plac cineva dintr-un oraş oarecare, îi măcelărea pe toţi locuitorii acelui oraş. Gilbert, vrînd să se răzbune pe Carol, a dat foc bisericii din Combray, în acea vreme vechea biserică, cea pe care Théodebert, părăsind, împreună cu întreaga-i curte, casa de la ţară pe care o avea nu departe de aici, la Thiberzy *(Theodeberciacus)*, pentru a lupta împotriva burgunzilor, promisese să o înalţe deasupra mormîntului sfîntului Hilaire, dacă preafericitul îl va ajuta să învingă. N-a mai rămas decît cripta în care aţi coborît probabil

împreună cu Théodore, căci Gilbert a dat foc la toată așezarea. Apoi l-a înfrînt pe nefericitul de Carol cu ajutorul lui Guillaume Cuceritorul (preotul pronunța, în loc de Guillaume, Guilôme), fapt pentru care mulți englezi vin să viziteze aceste locuri. Dar se pare că nu a știut să-și cîștige simpatia locuitorilor din Combray, căci aceștia s-au năpustit asupra lui după slujbă și i-au tăiat capul. De altfel, Théodore vă poate împrumuta o cărticică în care se află toate explicațiile.

Dar lucrul cel mai ciudat este vederea pe care o ai din clopotniță, cu adevărat grandioasă. Desigur, dumneavoastră care nu sînteți prea zdravănă, nu v-aș da sfatul să urcați cele nouăzeci și șapte de trepte, adică jumătate din numărul treptelor celebrului Dom din Milano. Oboseşte şi cineva foarte sănătos, cu atît mai mult cu cît trebuie să urci cu spinarea aplecată dacă nu vrei să-ți spargi capul, iar pe haine aduni toate pînzele de păianjen de pe scară. În orice caz, ar trebui să vă puneți ceva pe cap, adăuga el (fără să-și dea seama de indignarea pe care i-o pricinuia mătușii mele fie și numai ideea că ea ar fi putut fi capabilă să urce în clopotniță), căci, o dată ajuns sus, ai de înfruntat un curent teribil! Unii afirmă chiar că au simțit acolo frigul morții. Și totuși în fiecare duminică vine lume, chiar de foarte departe, ca să admire frumusețea priveliștii, și pleacă nespus de încîntată. Duminica viitoare, dacă vremea se menține frumoasă, veți întîlni desigur multă lume, mai ales că se apropie Înălțarea. Trebuie să recunoaștem, de altfel, că priveliștea este cu adevărat feerică, iar perspectiva asupra cîmpiei cu totul neobișnuită. Cînd vremea este senină, poți să vezi pînă și cele mai mici amănunte, pînă la Verneuil. Mai ales cuprinzi cu privirea în același timp lucruri pe care de obicei nu le poți vedea decît separat ca, de exemplu, rîul Vivonne și rîpele de la Saint-Assise-lès-Combray, de care este despărțit printr-un pîlc de copaci uriași, sau diferitele canale de la Jouy-le-Vicomte (*Gaudiacus vice comitis*, după cum știți). De fiecare dată cînd am fost la Jouy-le-Vicomte, am văzut un capăt al canalului, apoi, după ce coteam într-o altă stradă, vedeam un alt capăt, dar nu-l mai vedeam pe celălalt. Zadarnic încercam să le pun laolaltă în gînd, fiindcă nu prea reușeam. E cu totul altceva să le vezi din clopotnița bisericii Saint-Hilaire: e o adevărată rețea în care este prinsă întreaga localitate. Numai că nu distingi apa, parcă ar fi mari tăieturi care împart atît de bine orașul în fîșii, încît seamănă cu un cozonac ale cărui felii rămîn încă laolaltă, înainte de a se desprinde una de cealaltă. Ca să vezi totul foarte bine ar trebui să te afli în același timp în clopotnița bisericii Saint-Hilaire și la Jouy-le-Vicomte.

Preotul o obosise în asemenea măsură pe mătușa mea încît, de îndată ce-l văzu plecat, ea se văzu silită să o trimită acasă și pe Eulalie.

— Ține, biata mea Eulalie, îi spuse cu o voce slabă, scoțînd un bănuț dintr-o pungă pe care o avea la îndemînă, și să nu mă uiți în rugăciunile dumitale.

— Dar doamnă Octave, nu știu dacă se cade, doar știți că nu pentru asta vin la dumneavoastră! spunea Eulalie, la fel de șovăitoare și de stînjenită de fiecare dată de parcă atunci i s-ar fi întîmplat întîia oară să capete bănuțul, și cu o înfățișare nemulțumită ce o înveselea pe mătușa mea, dar care nu îi displăcea, căci dacă într-o zi Eulalie, luînd bănuțul, avea o înfățișare mai puțin contrariată decît de obicei, mătușa mea spunea:

— Nu știu ce avea azi Eulalie; i-am dat totuși cît îi dau de obicei, dar nu părea mulțumită.

— Cred că nu are de ce să se plîngă, suspina Françoise, care avea tendința să considere că tot ce îi da mătușa mea, pentru ea sau copiii ei, nu era mare lucru, în timp ce bănuții puși în fiecare duminică în mîna Eulaliei, dar atît de discret încît Françoise nu izbutea niciodată să-i vadă, i se păreau adevărate comori risipite nebunește pentru o ingrată. Și asta nu pentru că Françoise ar fi rîvnit la banii pe care mătușa mea i-i dădea Eulaliei. Ea se bucura îndeajuns de averea mătușii mele, știind că bogățiile stăpînei o înalță și o înfrumusețează în ochii tuturor și pe slujnică, și că ea, Françoise, era neasemuită și glorificată în Combray, Jouy-le-Vicomte și în alte locuri, pentru numeroasele ferme ale mătușii mele, pentru vizitele frecvente și prelungite ale preotului, pentru numărul neobișnuit de sticle cu apă de Vichy consumate. Ea nu era avară decît pentru mătușa mea; dacă i-ar fi administrat averea, ceea ce ar fi fost un vis al ei, ea ar fi apărat-o de ceilalți cu o ferocitate maternă. Nu ar fi găsit că e prea rău ca mătușa mea, pe care o știa de o generozitate fără de leac, să-și dăruiască banii, dar nu săracilor, ci celor bogați. Poate că se gîndea că aceștia, neavînd nevoie de darurile mătușii mele, nu puteau fi bănuiți că o iubesc din pricina lor. De altfel, oferite unor persoane foarte bogate, doamnei Sazerat, domnului Swann, domnului Legrandin, doamnei Goupil, unor persoane „de același rang" cu mătușa mea și care „făceau parte din aceeași tagmă", darurile îi apăreau ca aparținînd obiceiurilor acestei vieți ciudate și strălucitoare a bogătașilor care vînează, dau baluri, își fac vizite între ei, bogătași pe care ea îi admira surîzînd. Dar lucrurile stăteau cu totul altfel dacă cei ce beneficiau de generozitatea mătușii mele erau dintre aceia pe care Françoise îi numea „oameni ca

mine, oameni care nu înseamnă mai mult decît mine" şi care erau cei pe care ea îi disprețuia cel mai mult, dacă nu cumva îi spuneau „doamna Françoise" şi nu se socoteau ca fiind „încă mai neînsemnaţi decît ea". Şi cînd văzu că, în ciuda tuturor sfaturilor sale, mătuşa mea îşi făcea de cap şi arunca banii pe fereastră — aşa credea Françoise, cel puțin — pentru nişte fărpturi nevrednice, ea începu să creadă că darurile pe care i le oferea mătuşa mea sînt foarte mici în comparaţie cu sumele imaginare risipite pentru Eulalie. Françoise presupunea că Eulalie ar fi putut să cumpere cu uşurinţă, dat fiind cîştigul pe care i-l aduceau acele vizite, orice fermă, oricît de bine chivernisită, din împrejurimile oraşului Combray. Este adevărat că Eulalie gîndea cam la fel despre bogăţiile imense şi ascunse ale Françoisei. De obicei, după ce Eulalie pleca, Françoise făcea profeţii răuvoitoare pe socoteala ei. O ura, dar se şi temea de ea, şi credea că atunci cînd este de faţă trebuie „să se poarte frumos cu ea". Se uşura abia după plecarea ei, fără a-i spune vreodată pe nume, e adevărat, dar proferînd oracole sibilinice sau sentinţe cu un caracter general ca acelea din Eclesiast, a căror aplicare nu-i putea scăpa mătuşii mele. După ce privise, ridicînd colţul perdelei, dacă Eulalie închisese poarta: „Linguşitorii ştiu să se facă binevenițiîntotdeauna şi să adune parale; dar răbdare, bunul Dumnezeu îi pedepseşte pe toţi pînă la urmă", spunea ea, privind într-o parte şi cu tonul insinuant al lui Joas atunci cînd se gîndeşte doar la Atalia[10] şi cînd spune:

Fericirea celor răi trece ca un şuvoi de apă.

Dar cînd venea şi preotul şi cînd vizita lui interminabilă o obosea peste măsură pe mătuşa mea, Françoise ieşea din cameră în urma Eulaliei, spunînd:

— Doamnă Octave, vă las să vă odihniţi, păreţi foarte obosită.

Iar mătuşa mea nici măcar nu-i mai răspundea, scoţînd un suspin ce părea a fi ultimul, cu ochii închişi, de parcă ar fi fost moartă. Dar abia coborîse Françoise că întreaga casă răsuna de patru lovituri puternice, iar mătuşa mea, ridicîndu-se în şezut, striga:

— Eulalie a plecat cumva? Am uitat să o întreb dacă doamna Goupil a ajuns la timp la slujbă. Aleargă repede după ea!

Dar Françoise se întorcea, fără să o fi putut ajunge din urmă pe Eulalie.

— Asta nu-mi convine, spunea mătuşa mea dînd din cap. Era singurul lucru important despre care voiam să o întreb!

Astfel trecea viaţa pentru mătuşa mea Léonie, mereu identică în dulcea uniformitate a ceea ce ea numea, cu un dispreţ afectat şi o

tandreţe profundă, „mărunta ei existenţă de zi cu zi". Apărată de toată lumea, nu numai acasă, unde fiecare, dîndu-şi seama de inutilitatea oricărui sfat privind o mai bună igienă, se resemnase treptat să o respecte aşa cum era, ci chiar în sat unde, la trei străzi depărtare de noi, tîmplarul, înainte de a-şi bate în cuie lăzile, o întreba pe Françoise dacă mătuşa mea „dormise bine". — această „mărunţă existenţă" a fost tulburată o singură dată în acel an. Ca unui fruct ascuns ce ar fi ajuns să se coacă pe nesimţite şi care s-ar desprinde dintr-o dată, bucătăreasa a dat naştere într-o noapte unui copil. Dar durerile facerii fiind de neîndurat, şi cum nu se afla nici o moaşă în Combray, Françoise a fost nevoită să plece în zori spre a aduce una din Thiberzy. Mătuşa mea nu s-a putut odihni din cauza strigătelor bucătăresei, iar Françoise neîntorcîndu-se decît foarte tîrziu, deşi distanţa dintre sate era mică, i-a lipsit din cale afară. De aceea mama mi-a spus în acea dimineaţă: „Urcă şi vezi dacă mătuşa ta nu are nevoie de ceva". Am intrat în prima încăpere şi, prin uşa deschisă, am văzut-o pe mătuşa mea, culcată pe o parte şi dormind; sforăia uşor. Tocmai voiam să plec pe vîrful picioarelor, dar, fără îndoială, zgomotul pe care îl făcusem intervenise în somnul ei, „schimbîndu-i viteza", cum se spune pentru automobile, căci muzica sforăielii s-a întrerupt o secundă, reîncepînd cu un ton mai jos, apoi ea s-a trezit şi şi-a întors pe jumătate către mine chipul, pe care l-am putut atunci vedea; el exprima un fel de spaimă; avusese, neîndoielnic, un vis îngrozitor; nu putea să mă vadă din locul unde se afla, iar eu rămîneam nemişcat, neştiind dacă trebuie să înaintez sau să mă retrag; dar părea că se întoarce la sentimentul realităţii şi că recunoscuse caracterul mincinos al vedeniilor care o înspăimîntaseră; un surîs de bucurie, de pioasă recunoştiinţă faţă de Dumnezeu, care îngăduie ca viaţa să fie mai puţin crudă decît visele, îi lumină slab obrazul, şi dat fiind acel obicei pe care îl căpătase de a-şi vorbi în şoaptă sieşi cînd se credea singură, murmură: „Domnul fie lăudat! Singura noastră supărare este întîmplarea cu bucătăreasa care naşte. Visam că bietul meu Octave înviase şi că voia să mă silească să mă plimb în fiecare zi!" Îşi întinse mîna către şiragul de mătănii de pe măsuţă, dar cum somnul o cuprindea din nou, nu avu puterea să ajungă la el: adormi iarăşi, liniştită, iar eu am ieşit din cameră tiptil fără a spune vreodată cuiva, şi nici măcar ei, ceea ce auzisem.

Cînd spun că în afară de întîmplări cu totul neobişnuite, ca această naştere, existenţa mătuşii mele rămînea totdeauna aceeaşi, nu mă gîndesc la cele care, repetîndu-se, mereu identice, la inter-

vale regulate, nu introduceau în sînul acelei uniformități decît un fel de uniformitate secundară. Astfel, în fiecare sîmbătă, fiindcă Françoise se ducea după-amiaza la tîrgul din Roussainville-le-Pin, toată lumea lua masa cu o oră mai devreme. Iar mătușa mea se obișnuise atît de bine cu această schimbare săptămînală survenită în obiceiurile ei, încît ajunsese să țină la acest obicei tot atît de mult ca și la celelalte. Se „învățase" atît de bine așa, după cum spunea Françoise, încît dacă ar fi trebuit, într-o sîmbătă, să aștepte, ca să ia masa de prînz, ora obișnuită, lucrul ar fi „deranjat-o" tot atît de mult ca și cum ar fi trebuit, într-o altă zi, să ia masa la ora la care o lua în zilele de sîmbătă. De altfel acest prînz luat mai devreme făcea ca ziua de sîmbătă să ne apară tuturor ca avînd un chip particular, indulgent, și destul de simpatic. Cînd de obicei mai aveai încă o oră înaintea destinderii pe care ți-o oferă masa, acum știai că, în cîteva secunde numai, vor începe să soseacă andive timpurii, o omletă binevoitoare, un biftec nemeritat. Întoarcerea acestei sîmbete asimetrice era unul din acele mici evenimente lăuntrice, locale, aproape civice care, în viețile liniștite și în societățile închise, creează un fel de legătură națională și devin tema favorită a conversațiilor, a glumelor, a povestirilor mult exagerate: ar fi fost un adevărat nucleu pentru un ciclu legendar, dacă vreunul dintre noi ar fi avut vocație epică. Încă dis-de-dimineață, înainte de a fi îmbrăcați, fără vreun motiv, doar pentru plăcerea de a simți forța solidarității, ne spuneam unii altora, plini de bună dispoziție, cu cordialitate, cu patriotism: „Nu e vreme de pierdut, să nu uităm că azi e sîmbătă", în timp ce mătușa mea, stînd de vorbă cu Françoise și gîndindu-se că ziua va fi mai lungă ca de obicei, spunea: „Ce-ar fi să ne gătești o mîncare strașnică de vițel, căci e sîmbătă". Dacă la ora zece și jumătate unul dintre noi, mai distrat, își scotea ceasul și îl privea, spunînd: „Mai avem doar o oră și jumătate pînă la prînz", toți ceilalți erau fericiți să-i poată spune: „Te înșeli, nicidecum, uiți că azi este sîmbătă!"; rîdeam încă un sfert de oră după asta și ne făgăduiam să urcăm și să-i povestim întîmplarea și mătușii, ca să o înveselim. Însuși chipul cerului părea schimbat. După prînz, soarele, știind că e sîmbătă, hoinărea încă o oră în înaltul cerului, și cînd vreunul dintre noi, socotind că e prea tîrziu ca să ne mai plimbăm, spunea: „Cum, e numai ora două?" auzind cum sună de două ori clopotul bisericii Saint-Hilaire (dangăte care au obiceiul să nu întîlnească încă pe nimeni pe drumurile pustii din pricina mesei de prînz sau a siestei, de-a lungul rîului repede și alb părăsit pînă și de pescari, și care trec singuratice prin cerul pustiu, pe care nu mai rămîn decît cîțiva nori leneși), toată lumea îi răspundea în cor:

„Te înșeli, am luat masa cu o oră mai devreme, doar știi că astăzi e sîmbătă!“ Surpriza unui barbar (noi îi numeam astfel pe toți cei ce nu cunoșteau această particularitate a zilei de sîmbătă) care, venind la ora unsprezece ca să stea de vorbă cu tata, ne găsise instalați la masă, era unul din lucrurile ce o înveseliseră cel mai mult pe Françoise, dar dacă găsea că este nostim ca vizitatorul, uimit, să nu știe că noi luam masa de prînz mai devreme în fiecare sîmbătă, găsea încă și mai comic (simpatizînd totodată din adîncul inimii cu acel șovinism îngust) faptul că tata nu se gîndise că barbarul nu ne cunoștea obiceiul și îi răspunsese, fără vreo altă explicație, și în ciuda uimirii oaspetelui de a ne vedea încă de la acea oră în sufragerie: „Dar e sîmbătă!“ Ajunsă în acest loc al povestirii, ea rîdea cu lacrimi și, pentru a-și spori plăcerea, prelungea dialogul, inventa ce răspunsese vizitatorul la acest „sîmbătă“ care lui nu-i spunea nimic. Iar aceste adaosuri nu numai că nu ne plictiseau, ci, dimpotrivă, nu ni se păreau îndeajuns de multe niciodată, și atunci spuneam: „Dar cred că a mai zis și altceva. Prima oară, povestea ta era mai lungă“. Însăși mătușa mea își lăsa la o parte lucrul de mînă, ridica fruntea și privea pe deasupra lornionului.

Sîmbăta se mai întîmpla încă un lucru neobișnuit: în luna mai, ieșeam la plimbare după prînz, spre a ne duce la „sărbătoarea Mariei“.

Cum îl întîlneam adesеori aici pe domnul Vinteuil, foarte sever la adresa „genului deplorabil de tînăr neglijent, crescut în mentalitatea epocii actuale“, mama era foarte atentă la ținuta mea, apoi porneam către biserică. Îmi amintesc că am început să iubesc tufele de păducel în acea „lună a Mariei“. Nefiind numai în biserica atît de sfîntă, dar unde aveam dreptul să intrăm, așezate chiar pe altar, nedespărțite de misterele sacre, la celebrarea cărora luau parte, își strecurau, printre candelabre și potiruri, ramurile prinse orizontal unele de celelalte în chip sărbătoresc, și pe care le înfrumusețau nenumăratele frunze, adevărată dantelă presărată din belșug, ca o rochie de mireasă, cu bucheţelele de flori abia înmugurite, de o albeață strălucitoare. Dar, fără să îndrăznească să le privesc altfel decît pe furiș, simţeam că acele pregătiri somptuoase erau vii și că natura însăși, creînd dantela de frunze, adăugînd podoaba supremă a mugurilor albi, făcuse din ele un decor vrednic de ceea ce era o bucurie populară și totodată o solemnitate mistică. Mai sus se deschideau corolele, ici și colo, cu o grație nepăsătoare, reținînd atît de neglijent, ca pe o ultimă și vaporoasă podoabă, buchetul de stamine, fine ca niște ațe de păianjen care le înceţoșau pe de-a-ntregul, încît urmînd, încercînd să mimez în sinea mea gestul eflo-

rescenţelor, mi-l închipuiam ca şi cum ar fi fost mişcarea capului, năvalnică şi rapidă, a unei albe şi tinere fete, distrată şi vioaie, cu privirea cochetă, cu pupilele micşorate. Domnul Vinteuil se aşezase alături de noi împreună cu fiica sa. De familie bună, fusese profesorul de pian al surorilor bunicii; după ce-i murise nevasta şi moştenise o avere, se retrăsese în apropiere de Combray şi era primit adeseori la noi în casă. Dar fiind de o pudibonderie excesivă, într-o bună zi nu a mai venit, ca să nu-l mai întîlnească pe Swann, care făcuse ceea ce el numea „o căsătorie nepotrivită, după moda zilei". Mama, aflînd că era şi compozitor, îi spusese din amabilitate că, atunci cînd o va vizita, va trebui să-i şi cînte la pian ceva compus de el. Domnul Vinteuil s-ar fi bucurat mult s-o facă, dar el împingea politeţea şi bunătatea pînă într-acolo încît, punîndu-se mereu în locul celorlalţi, se temea că îi plictiseşte şi că le pare egoist dacă se lasă în voia dorinţei sale, pe care aceştia nu trebuiau nici măcar să o ghicească. În ziua cînd părinţii mei fuseseră în vizită la el, eu îi întovărăşisem, dar ei îmi îngăduiseră să rămîn afară şi, cum casa domnului Vinteuil, Montjouvain, se afla la poalele unei coline împădurite unde mă ascunsesem, m-am aflat astfel în dreptul salonului de la etajul doi, la cincizeci de centimetri de fereastră. Cînd slujitorul îl anunţase că veniseră părinţii mei, îl văzusem pe domnul Vinteuil cum pune repede la vedere pe pian o compoziţie muzicală. Dar, de îndată ce intrară părinţii mei, o luă de acolo, punînd-o în nu ştiu care cotlon. Se temuse, fără îndoială, că vor bănui că nu-i fericit să-i vadă decît pentru a le cînta compoziţiile sale. Şi de fiecare dată cînd mama îi propusese, în cursul vizitei, să le cînte ceva, el repetase de mai multe ori: „Dar nu ştiu cine a pus asta pe pian, nu stă aici de obicei", şi schimbase vorba, abordînd tocmai subiectele care îl interesau cel mai puţin. Nu avea decît o singură pasiune: fata lui, iar aceasta, care semăna cu un băiat, părea atît de zdravănă, încît nu te puteai împiedica să surîzi văzînd cîtă grijă are de ea, punîndu-i tot timpulcîte un şal pe umeri. Bunica ne atrăgea atenţia asupra expresiei blînde, delicate, aproape timide ce se citea adeseori în privirile acestui copil atît de sălbatic, cu faţa plină de pistrui. După ce rostea vreun cuvînt, îl auzea parcă ea însăşi cu urechile celor cărora le era adresat, se temea de vreo posibilă neînţelegere, şi sub chipul aproape bărbătesc al „drăcuşorului" se luminau, ivindu-se parcă printr-o transparenţă, trăsăturile mai fine ale unei tinere fete deznădăjduite.

Cînd trebui să ieşim din biserică, am îngenuncheat în faţa altarului, şi, ridicîndu-mă, am simţit dintr-o dată cum izvora din ramurile de păducel o mireasmă amară şi dulce de migdale, şi am ob-

servat pe flori punctișoare mai aurii sub care mi-am închipuit că trebuie să fie ascunsă acea mireasmă, ca, sub coaja rumenită, gustul unei prăjituri cu migdale, sau, sub pistrui, cel al obrajilor domnișoarei Vinteuil. În ciuda tăcutei nemișcări a ramurilor de păducel, acea mireasmă intermitentă era precum murmurul vieții lor intense de care fremăta întreg altarul ca un gard viu de la țară vizitat de antene însuflețite, la care te gîndeai văzînd anumite stamine aproape roșcate ce păreau a fi păstrat virulența primăvăratecă, puterea iritantă a unor insecte astăzi metamorfozate în flori.

Stăteam o clipă de vorbă cu domnul Vinteuil în fața porticului, la ieșirea din biserică. El se amesteca în certurile dintre ștrengarii care se încăierau în piață, lua apărarea celor mai mici, îi mustra pe cei mai mari. Dacă fata lui ne spunea cu vocea ei groasă cît de mulțumită fusese să ne vadă, pe dată se părea că în ea însăși o soră mai sensibilă se rușina de aceste cuvinte rostite parcă de un băiețaș zăpăcit și care ne-ar fi putut face să credem că ne cere să o invităm la noi. Tatăl ei îi punea o mantie pe umeri, urcau amîndoi într-o trăsurică pe două roți pe care o conducea singură, și se întorceau la Montjouvain. Pentru că a doua zi era duminică și nu trebuia să ne sculăm decît pentru slujba cea mare, dacă era lună plină și era cald, în loc să ne întoarcem de-a dreptul acasă, tata, iubitor de glorie, ne silea să facem o lungă plimbare pe deal, pe care mama, neobișnuită să se orienteze și să recunoască drumul, o considera drept fapta de vitejie a unui geniu strategic. Uneori mergeam pînă la viaduct, ale cărui arcade de piatră, începînd chiar de la gară, însemnau pentru mine exilul și nefericirea din afara lumii civilizate, căci în fiecare an, cînd veneam de la Paris, ni se recomanda să fim foarte atenți, și să nu lăsăm să treacă stația Combray fără să coborîm, ba chiar să fim gata dinainte, căci trenul pornea din nou după două minute, apucînd-o pe viaduct, dincolo de ținuturile creștine, a căror limită extremă era însemnată pentru mine de Combray. Ne întorceam pe bulevardul gării, unde se aflau cele mai plăcute vile din comună. În fiecare grădină clarul de lună, întocmai ca Hubert Robert[41], își presăra treptele frînte de marmoră albă, țîșnirile de apă, grilajele întredeschise. Lumina ei nimicise clădirea Telegrafului. Nu mai rămînea decît o coloană pe jumătate sfărîmată, dar care își păstra frumusețea unei ruine nemuritoare. Mergeam împleticindu-mă, muream de somn, mireasma teilor, care îmbălsăma aerul, îmi apărea ca o răsplată ce nu putea fi obținută decît cu prețul, prea scump plătit, al celor mai mari osteneli. Printre grilajele foarte îndepărtate unele de altele, cîinii treziți de pașii noștri singurateci își alternau lătraturile, cum mi se întîmplă încă uneori să

aud seara, și între care și-a găsit probabil adăpost (cînd, pe locul lui, a fost creată grădina publică din Combray) bulevardul gării, căci, oriunde m-aș găsi, de îndată ce încep să latre și să-și răspundă, îl zăresc, cu teii săi și cu trotuarul său luminat de lună.

Dintr-o dată tata ne oprea și o întreba pe mama: „Unde sîntem?“ Ostenită de atîta drum, dar mîndră de el, ea îi mărturisea cu duioșie că habar nu are. El ridica din umeri și rîdea. Atunci, ca și cum ar fi scos-o din buzunarul vestonului odată cu cheia, ne arăta drept în fața noastră portița dindărătul grădinii noastre, care venise, împreună cu colțul străzii Saint-Esprit, să ne aștepte la capătul acelor drumuri necunoscute. Mama îi spunea cu admirație: „Ești nemaipomenit!“ Și, din acea clipă, nu trebuia să mai fac nici măcar un singur pas, pămîntul mergea pentru mine în acea grădină unde, de atîta vreme, acțiunile mele nu mai erau întovărășite de o atenție voluntară: Obișnuința mă lua în brațele ei și mă ducea pînă la pat ca pe un copilaș.

Deși ziua de sîmbătă, care începea cu o oră mai devreme și era lipsită de Françoise, trecea mai încet decît celelalte zile pentru mătușa mea, ea îi aștepta totuși întoarcerea cu nerăbdare încă de la începutul săptămînii, căci cuprindea întreaga noutate și distracție pe care era încă în stare să le suporte trupul ei slăbit și maniac. Ceea ce nu înseamnă totuși că ea nu aspira uneori și la o schimbare mai mare, că nu cunoștea și acele clipe excepționale cînd ești însetat de altceva decît de ceea ce ai, și cînd cei pe care lipsa de energie sau de imaginație îi împiedică să extragă din ei înșiși un principiu înnoitor cer de la minutul care vine, de la poștașul care sună la ușă, să le aducă ceva nou, fie și ceva rău, o emoție, o durere; cînd sensibilitatea, pe care fericirea a redus-o la tăcere ca pe o harfă trîndavă, vrea să răsune sub o mînă chiar brutală, și chiar cu riscul de a fi sfărîmată; cînd voința care și-a cucerit atît de greu dreptul de a se abandona fără nici o piedică dorințelor, suferințelor ei, ar vrea să pună hățurile în mîna unor întîmplări năpraznice, chiar crude. Fără îndoială, cum puterile mătușii mele, secătuite la cea mai mică oboseală, nu renășteau decît strop cu strop o dată cu odihna, rezervorul se umplea într-un timp prea îndelungat, și treceau luni întregi înainte ca ea să se fi putut bucura de acea ușoară energie pe care alții o capătă din chiar activitatea lor, fiind totodată incapabilă să știe și să decidă cum trebuie să o folosească. Nu mă îndoiesc că atunci — așa cum dorința de a-l înlocui cu cartofi în sos *béchamel* se năștea, în cele din urmă, după cîtva timp, din însăși plăcerea pe care i-o pricinuia revenirea cotidiană a piureului, de

care nu se „sătura" niciodată — ea extrăgea din acumularea acestor zile monotone la care ţinea atît de mult, aşteptarea unui cataclism domestic, limitat la durata unei clipe, dar care ar sili-o să realizeze o dată pentru totdeauna una din acele schimbări pe care le recunoştea ca fiindu-i salutare şi la care nu se putea hotărî singură. Ea ne iubea cu adevărat şi i-ar fi făcut plăcere să ne plîngă; survenind într-un moment cînd se simţea bine şi nu era leoarcă de sudoare, vestea că locuinţa noastră luase foc şi că noi murisem cu toţii în acel incendiu, în urma căruia nu mai rămînea din casă nici măcar un singur zid, incendiu din care ar fi putut să scape fără să se grăbească prea mult, dacă s-ar fi ridicat din pat pe dată, a obsedat-o, neîndoielnic, adeseori, trezindu-i speranţele, căci unea avantajele secundare de a o face să savureze într-un îndelung regret întreaga-i iubire pentru noi şi de a stîrni totodată uimirea întregului sat conducîndu-ne la cimitir, curajoasă şi copleşită de nefericirea ce se abătuse asupra ei, muribundă şi totuşi în picioare, cu avantajul, mult mai preţios, de a o sili în clipa cea mai potrivită, şi fără să mai piardă vremea, fără a-i lăsa putinţa de a mai şovăi şi a se enerva, să-şi petreacă vara la frumoasa ei fermă din Mirougrain, unde exista şi o cascadă. Dar cum niciodată nu avusese loc o întîmplare de acest fel, la care ea medita desigur cînd era singură, absorbită în nenumăratele pasienţe (întîmplare care ar fi deznădăjduit-o încă de cum ar fi început să se realizeze, o dată cu prima dintre acele fapte neprevăzute, cu primul cuvînt anunţînd o veste rea şi al cărui sunet nu-l mai poţi uita niciodată, cel care poartă pecetea morţii reale, cu totul diferită de posibilitatea ei logică şi abstractă), se răscumpăra, pentru a-şi face din cînd în cînd viaţa mai interesantă, recurgînd la peripeţii imaginare pe care le urmărea cu pasiune. Îi plăcea să presupună dintr-o dată că Françoise o fură şi că ea se foloseşte de tot felul de vicleniі pentru a o surprinde asupra faptului; obişnuită, cînd juca de una singură cărţi, să joace în acelaşi timp atît pentru ea cît şi pentru adversar, îşi rostea ei înseşi scuzele stînjenite pe care i le-ar fi cerut Françoise, răspunzîndu-i totodată cu atîta înflăcărare şi indignare, încît dacă unul dintre noi intra la ea în acea clipă, o găsea asudată, cu ochii strălucitori, cu peruca strîmbă, descoperindu-i fruntea cheală. Françoise a auzit poate uneori din camera învecinată asemenea sarcasme muşcătoare ce-i erau adresate şi a căror născocire nu ar fi uşurat-o îndeajuns pe mătuşa mea dacă ele ar fi rămas doar în stare imaterială şi dacă, spunîndu-le cu voce scăzută, nu le-ar fi conferit mai multă realitate. Uneori, acest „spectacol într-un pat" nu-i era de ajuns mătuşii mele; ea voia ca piesele să-i fie jucate. Atunci, în

vreo duminică, cu toate uşile misterios închise, îi încredinţa Eulalici îndoielile nutrite de ea cu privire la cinstea Françoisei, intenţia de a o concedia, şi, altă dată, Françoisei, bănuielile ei cu privire la infidelitatea Eulalici, pe care, curînd, nu avea să o mai primească în casă; cîteva zile mai tîrziu, îi era silă de confidenta din ajun şi se împăcase cu trădătoarea, care, de altfel, aveau să-şi schimbe rolurile la viitoarea reprezentaţie. Dar bănuielile pe care i le putea uneori inspira Eulalie nu erau decît un foc de paie şi se risipeau repede, nefiind alimentate îndeajuns, căci Eulalie nu locuia cu noi. Nu tot astfel stăteau lucrurile cu cele ce o priveau pe Françoise, pe care mătuşa mea o simţea întruna sub acelaşi acoperiş cu ea, fără a îndrăzni vreodată să coboare pînă la bucătărie spre a-şi da seama dacă erau întemeiate, de teamă să nu răcească dacă se dă jos din pat. Treptat mintea ei nu mai cunoscu altă ocupaţie în afară de aceea de a căuta să ghicească ce putea face şi ce putea încerca să-i ascundă Françoise, şi asta clipă de clipă. Observa pînă şi cele mai mici schimbări ale fizionomiei acesteia, orice contradicţie în spusele ei, orice dorinţă pe care părea să o ascundă. Şi îi arăta că o demascase, cu un singur cuvînt, ce o lovea pe Françoise în moalele capului, făcînd-o să păleasca, şi în care mătuşa mea afla, neîndoielnic, o crudă plăcere. Iar duminica următoare, o revelaţie venind din partea Eulalici — asemenea acelor descoperiri care deschid dintr-o dată un întreg domeniu nebănuit unei ştiinţe ce abia se naşte şi care se tîrîse pînă atunci pe drumuri bătute — îi dovedea mătuşii mele că bănuielile ei erau cu mult sub adevărul faptelor. „Dar Françoise trebuie să ştie, acum că i-aţi dat şi o trăsură.“ — „Eu i-am dat ei o trăsură!“ exclama mătuşa mea. — „Ah! nu ştiu, dar aşa credeam, am văzut-o trecînd într-o caleaşcă, mîndră precum Artaban, şi ducîndu-se la iarmarocul din Roussainville. Am crezut că i-o dăruise doamna Octave.“ Treptat, Françoise şi mătuşa mea, asemenea animalului hăituit şi vînătorului care îl hăituieşte, ajunseseră să-şi pîndească clipă de clipă vicleniile. Mama se temea ca Françoise să nu înceapă să o urască de-a binelea pe mătuşa mea, care o jignea cu cea mai mare cruzime. Oricum, Françoise era nespus de atentă, şi asta zi cu zi, la cele mai mărunte cuvinte, la cele mai mărunte gesturi ale mătuşii mele. Cînd trebuia să-i ceară ceva, şovăia vreme îndelungată, căutînd calea cea mai bună. Iar după ce îşi exprimase dorinţa, o privea pe mătuşa mea pe furiş, încercînd să ghicească pe chipul ei ce gîndeşte şi ce va hotărî. Şi astfel — în timp ce vreun artist care, citind Memoriile din secolul al XVII-lea şi dorind să se apropie cît mai mult de marele Rege, crede că merge pe acea cale fabricîndu-şi o genealogie prin care descinde dintr-o

familie istorică sau întreținînd o corespondență cu unul dintre suveranii actuali din Europa, întoarce spatele către ceea ce greșește căutînd sub forme identice și, în consecință, moarte — o bătrînă doamnă din provincie, care asculta în mod sincer de cîteva irezistibile manii și de o răutate născută din trîndăvie, vedea, fără să se fi gîndit vreodată la Ludovic al XIV-lea, cum ocupațiile cele mai neînsemnate ale zilei, privind scularea ei, masa, odihna, capătă, prin singularitatea lor despotică, ceva din interesul a ceea ce Saint-Simon numea „mecanica" vieții de la Versailles, și putea crede, de asemenea, că tăcerile ei, o nuanță de bună dispoziție sau de trufie ivite pe fața-i erau, din partea Françoisei, obiectul unui comentariu la fel de pasionat, la fel de temător, ca tăcerea, buna dispoziție, trufia Regelui, cînd un curtean, sau chiar cei mai nobili seniori, îi înmînaseră o suplică, pe o alee din Versailles.

Într-o duminică, zi cînd mătușa mea fusese vizitată simultan de preot și de Eulalie și apoi se odihnise, urcasem cu toții să-i spunem noapte bună, iar mama îi exprima părerea ei de rău cu privire la ghinionul care îi aducea totdeauna pe acești vizitatori în același timp.

— Știu că nici de data asta lucrurile nu s-au potrivit bine, Léonie, îi spuse ea cu o voce blîndă, ți-au venit amîndoi vizitatorii deodată.

Cealaltă mătușă a mea o întrerupse printr-un: „Asta să ne fie supărarea..." căci de cînd fata ei era bolnavă credea că trebuie să o încurajeze înfățișîndu-i totdeauna lucrurile sub o lumină favorabilă. Dar tata, luînd cuvîntul:

— Vreau să profit, spuse el, de faptul că întreaga familie se află laolaltă pentru a vă povesti ceva și a nu mai fi nevoit să reiau aceeași poveste pentru fiecare în parte. Mă tem că sîntem certați cu Legrandin; abia dacă mi-a spus bună ziua azi dimineață

Nu am mai rămas să ascult povestea tatei, căci mă aflam chiar împreună cu el, după liturghie, cînd îl întîlnisem pe domnul Legrandin, și am coborît la bucătărie ca să aflu ce feluri vom avea la cină, ceea ce zilnic mă distra asemenea veștilor pe care le citești într-un ziar, stîrnindu-mă precum programul unei serbări. Cînd domnul Legrandin trecuse pe lîngă noi ieșind din biserică, alături de o castelană din vecinătate pe care nu o cunoșteam decît din vedere, tata îi adresase un salut prietenesc și totodată rezervat, fără să ne fi oprit; domnul Legrandin abia dacă îi răspunsese, cu o expresie uimită, ca și cum nu ne recunoștea, și cu acea privire a persoanelor ce nu vor să fie amabile și care, din adîncul dintr-o dată prelungit al ochilor lor, par a vă zări la capătul unui drum inter-

minabil și la o atît de mare distanță încît se mulțumesc să vă adreseze un semn din cap minuscul, parcă pe măsura dimensiunilor voastre de marionetă.

Or, doamna pe care o întovărășea Legrandin era o persoană virtuoasă și foarte stimată; nu putea fi deci vorba de faptul că ar fi fost stingherit pentru că fusese surprins într-o aventură galantă, iar tata se întreba în ce chip îl putuse el nemulțumi pe Legrandin. „Mi-ar părea cu atît mai rău să-l știu supărat, spuse tata, cu cît, în mijlocul tuturor acestor oameni îmbrăcați în haine de duminică, el are, cu vestonul său scurt și drept, cu cravata-i moale, o înfățișare atît de naturală, atît de simplă, și un aer aproape ingenuu, cu totul simpatic." Dar consiliul de familie fu în unanimitate de părere că tata se înșela, sau că Legrandin, în acea clipă, era absorbit de cine știe ce gînduri. De altfel, teama tatei s-a risipit încă în seara de a doua zi. Cum ne întoarceam dintr-o lungă plimbare, l-am zărit lîngă Pont-Vieux pe Legrandin care, din cauza sărbătorilor, rămînea mai multe zile la Combray. A venit către noi cu mîna întinsă. „Dumneata, care citești atît de mult, m-a întrebat el, cunoști oare acest vers de Paul Desjardins[12]:

Pădurile sînt negre, cerul e încă albastru.

Nu avem oare aici tocmai o fină descriere a acestei clipe a zilei? Nu l-ai citit poate niciodată pe Paul Desjardins. Citește-l, copilul meu; astăzi, după cît se spune, s-a preschimbat într-un fel de predicator, dar multă vreme a fost un autor de limpezi acuarele....

Pădurile sînt negre, cerul e încă albastru.

Fie ca pentru tine, tinere prieten, cerul să rămînă întotdeauna albastru; și chiar și în ceasul, care vine pentru mine acum, cînd pădurile sînt negre, cînd noaptea cade repede, te vei consola, așa cum fac și eu, privind către cer." Își scoase din buzunar o țigară, rămînînd vreme îndelungată cu ochii ațintiți către zare. „Adio, prieteni", ne-a spus dintr-o dată, și a plecat.

La ora cînd coboram să aflu ce feluri vom avea la masă, cina începuse, iar Françoise, comandînd forțelor naturii devenite ajutoarele ei, ca în feeriile în care uriașii sînt bucătari, aținta focul, punea la cuptor în aburul lor cartofii și desăvîrșea prin coacere capodoperele culinare pregătite mai întîi în recipiente de ceramică — oale uriașe, cratițe, căldărușe, vase pentru pește, castroane pentru vînat, forme de aluat și borcănașe de smîntînă, precum și o colecție completă de tingiri de toate dimensiunile. Mă opream să

văd pe masă, unde bucătăreasa tocmai le înşiruise, boabele de mazăre aliniate precum bilele verzi într-un joc; dar încîntarea mea era fără margini în faţa sparanghelului, înmuiat parcă în nuanţe de ultramarin şi de roz şi care, nuanţat cu mov şi azuriu, păleşte pe nesimţite pînă la rădăcină — încă mînjită totuşi de pămînt —, în irizări ce nu sînt parcă din această lume. Mi se părea că acele nuanţe cereşti vorbeau despre minunatele făpturi cărora le plăcuse să se metamorfozeze în legume, şi care, în ciuda cărnii comestibile şi ferme sub care se ascundeau, lăsau să se întrezărească, în acele culori născînde amintind de zorile de zi, în acele curcubee parcă, în acea stingere de seri albastre, esenţa preţioasă pe care o recunoşteam şi atunci cînd, în noaptea ce urma după o cină în timpul căreia le mîncasem, ele se jucau, în farsele lor poetice şi grosolane ca o feerie de Shakespeare, preschimbîndu-mi oala de noapte într-un vas cu parfumuri.

Biata Caritate de Giotto, cum o numea Swann, căreia Françoise îi poruncise să-l „curăţe", avea sparanghelul alături într-un coş, iar înfăţişarea ei era atît de îndurerată, de parcă ar fi simţit toate nefericirile de pe pămînt; iar uşoarele cununiţe de azur ce încingeau sparanghelul deasupra tunicii sale roz, erau fin desenate, steluţă cu steluţă, aşa cum sînt în frescă florile prinse în jurul frunţii sau înfipte în coşul Virtuţii de la Padova. Iar Françoise învîrtea în frigare un pui, rumenindu-l aşa cum numai ea singură ştia, merit înmiresmat de care se dusese vestea în tot oraşelul Combray; şi în timp ce ni-l servea la masă, eu îi înţelegeam firea în latura ei cea mai dulce, aroma acelei cărni, pe care ea ştia să o frăgezească într-atît şi care ne aluneca atît de bine pe gîtlej, nefiind pentru mine decît însuşi parfumul uneia dintre virtuţile ei.

Dar ziua cînd, în timp ce tata consulta consiliul de familie cu privire la întîlnirea cu Legrandin, eu am coborît la bucătărie, era una dintre acelea cînd Caritatea lui Giotto, foarte bolnavă după proaspăta-i lehuzie, nu se putea ridica din pat; Françoise, nemaifiind ajutată, întîrziase cu masa. Cînd m-am aflat lîngă ea, în partea dindărăt a bucătăriei, cea care dădea către curtea cu păsări, tocmai tăia un pui care, prin rezistenţa-i deznădăjduită şi foarte firească, dar întovărăşită şi de strigătele de „animal scîrbos! animal scîrbos!" ale unei Françoise ieşită din minţi, în timp ce încerca să-i taie gîtul sub ureche, punea mai puţin în lumină sfînta blîndeţe şi vorba dulce a slujnicii noastre decît avea să o facă, la cina de a doua zi, prin pielea-i brodată cu aur ca un patrafir şi prin sucul său preţios scurs dintr-un potir sacru. După ce Françoise strînse sîngele, care curgea fără să-i potolească mînia, mai tresări încă odată de furie şi, privind

cadavrul dușmanului ei, mai spuse o ultimă oară: „Animal scîrbos!“ Am urcat la etaj tremurînd din tot trupul; aș fi vrut ca Françoise să fie dată afară chiar în clipa aceea. Dar cine mi-ar mai fi făcut gogoși atît de fierbinți, o cafea atît de parfumată, și chiar... asemenea pui?... Și, în realitate, același calcul laș îl făcuse, ca și mine, toată lumea. Căci mătușa mea Léonie știa — fapt pe care eu îl ignoram atunci — că Françoise care, pentru fata, pentru nepoții ei, și-ar fi dat viața fără să scoată măcar un vaiet, era pentru alte fărturi nespus de crudă. Și totuși mătușa mea nu se despărțea de ea, căci, deși îi cunoștea cruzimea, știa să-i aprecieze serviciile. Mi-am dat seama treptat că blîndețea, pocăința, virtuțile Françoisei ascundeau tragedii de bucătărie, tot astfel cum istoria ne arată că domniile Regilor și Reginelor înfățișați cu mîinile împreunate pe vitraliile bisericilor au fost pline de întîmplări sîngeroase. Mi-am dat seama că, în afară de rudele ei, oamenii îi stîrneau cu atît mai mult mila cînd erau nefericiți cu cît trăiau mai departe de ea. Torentele de lacrimi pe care le vărsa citind ziarul și aflînd de nenorocirile unor necunoscuți, secau repede dacă putea să-și reprezinte persoana cu pricina într-un mod oarecum mai precis. Într-una din nopțile ce au urmat aceleia cînd bucătăreasa a născut, aceasta avu dureri îngrozitoare: mama o auzi cum se văita, se ridică din pat și o trezi pe Françoise care, nepăsătoare, declară că toate acele strigăte sînt o comedie, și că bucătăreasa vrea „să facă pe stăpîna“. Medicul, care se temuse de aceste crize, pusese un semn într-o carte de medicină pe care o aveam în casă, la pagina unde ele sînt descrise, și ne spusese să citim spre a afla care sînt primele îngrijiri necesare. Mama o trimise pe Françoise să caute cartea, spunîndu-i să nu lase cumva să cadă semnul pus de doctor. După o oră, Françoise nu se întorsese încă; mama, indignată, crezu că se culcase din nou și-mi spuse să mă duc să caut eu însumi cartea în bibliotecă. Am găsit-o aici pe Françoise care, vrînd să vadă ce scrie la pagina unde fusese pus semnul, citea descrierea clinică a crizei și plîngea în hohote, acum că era vorba de o bolnavă-tip, pe care nu o cunoștea. La fiecare simptom dureros menționat de autorul tratatului, exclama: „Sfîntă Fecioară, e oare cu putință ca bunul Dumnezeu să năpăstuiască în asemenea măsură o biată ființă omenească? Vai! sărmana de ea!“

Dar de îndată ce am chemat-o și s-a întors la patul Carității lui Giotto, lacrimile i s-au oprit: nu putu cunoaște nici acea agreabilă senzație de milă și de înduioșare bine știută de ea, căci îi fusese provocată adesea ori de citirea ziarelor, și nici vreo altă plăcere de același fel, fiind plictisită și mînioasă că fusese sculată în toiul nopții pentru bucătăreasă; și, la vederea acelorași suferințe a căror des-

criere îi storsese lacrimi, nu mai avu decît un fel de mîrîit de proastă dispoziție, ba chiar, cînd crezu că plecasem și că nu o mai putem auzi, spuse, pe un ton îngrozitor de sarcastic: „Din vina ei a ajuns în starea asta! I-a făcut plăcere! Acum să nu se mai fandosească atîta! Mă întreb ce nenorocit s-a putut uita la una ca *asta*. E tocmai cum spune cîntecul de la țară pe care l-am auzit de la biata maică-mea:

Cînd de curul unui cîine ești îndrăgostit tare,
Un trandafir el îți pare".

Cînd nepotul ei era puțin răcit, pornea pe întuneric, chiar bolnavă, în loc să se culce, ca să vadă dacă nu are nevoie de nimic, făcînd patru leghe pe jos în toiul nopții spre a fi la muncă a doua zi; în schimb, această iubire pentru ai săi și dorința de a asigura măreția viitoare a casei sale se traduceau, în politica ei față de ceilalți servitori, prin hotărîrea fermă și constantă de a nu-l lăsa pe nici unul să se bage pe sub pielea mătușii mele; de altfel, dintr-un fel de orgoliu, nu lăsa pe nimeni să se apropie de mătușa Léonie, preferînd, cînd ea însăși era bolnavă, să se ridice din pat pentru a-i da apa de Vichy mai curînd decît să îngăduie ca bucătăreasa să intre în camera stăpînii sale. Și ca acel hymenopter observat de Fabre, viespea scormonitoare ce, pentru ca puii ei, după ce ea va fi murit, să aibă carne proaspătă, cheamă anatomia în ajutorul cruzimii și, capturînd gărgărițe și păianjeni, le străpunge cu o știință și o îndemînare miraculoase centrul nervos de care depinde mișcarea lăbuțelor, dar nu și celelalte funcții vitale, astfel încît insecta paralizată lîngă care își depune ouăle să reprezinte pentru larve, cînd acestea vor ieși la lumină, un vînat docil, inofensiv, incapabil de fugă sau de rezistență, dar foarte proaspăt, Françoise găsea, pentru a-și pune în aplicare voința permanentă de a face casa nesuferită oricărei alte slujnice, violenii atît de savante și de nemiloase încît, mulți ani mai tîrziu, am aflat că în acea vară mîncasem aproape în fiecare zi sparanghel pentru că mirosul lui îi provoca bietei bucătărese care-l curăța crize de astm atît de violente, încît pînă la urmă a fost nevoită să plece.

Vai! urma să ne schimbăm în mod definitiv părerea asupra lui Legrandin. Într-una din duminicile ce a urmat întîlnirii de la Pont-Vieux, după care tata trebuise să-și recunoască greșeala, cum slujba era pe sfîrșite, iar, odată cu soarele și cu zgomotele dinafară, pătrundea în biserică ceva atît de puțin sacru, încît doamna Goupil, doamna Percepied (toți cei care, adineaori, la sosirea mea, ușor întîrzi-

ată, rămăseseră cu ochii pironiți în cartea lor de rugăciuni, de nici măcar nu i-aș fi bănuit că mă văzuseră intrînd dacă, în același timp, nu ar fi împins ușor cu picioarele băncuța ce mă împiedeca să ajung pînă la scaunul meu) începură să stea de vorbă cu noi cu voce tare despre niște subiecte foarte profane, ca și cum ne-am fi aflat încă de pe acum în stradă, l-am văzut pe pragul arzător al porticului, dominînd tumultul pestriț al pieții, pe Legrandin, pe care soțul acelei doamne cu care îl întîlnisem de curînd îl prezenta tocmai nevestei unui alt mare moșier din împrejurimi. Figura lui Legrandin exprima o mare însuflețire și un zel extraordinar; salută înclinîndu-se adînc în față și apoi lăsîndu-se mult pe spate, mișcare pe care o învățase probabil de la soțul surorii sale, doamna de Cambremer. Această redresare rapidă puse în evidență unduirea năvalnică și musculoasă a coapselor lui Legrandin, pe care nu le bănuiam atît de cărnoase; și nu știu de ce, această mișcare de pură materie, acest val atît de carnal, fără nici o spiritualitate și pe care un fel de slugărnicie îl biciuia vijelios, stîrni dintr-o dată în mintea mea ideea posibilității unui Legrandin cu totul diferit de cel pe care îl cunoșteam. Această doamnă îl rugă să-i spună ceva vizitiului ei, și în timp ce el se ducea pînă la trăsură, expresia de bucurie timidă și devotată pe care faptul de a-i fi fost prezentat i-o întipărise pe față persista încă. Parcă răpit într-un fel de vis, surîdea, apoi se întoarse către doamnă grăbindu-se și, cum mergea mai repede decît avea obiceiul, umerii i se legănau la dreapta și la stînga în mod ridicol, și el părea a fi, într-atît își uitase de sine, nemaigîndindu-se la nimic altceva, jucăria inertă și mecanică a fericirii. În acest timp noi ieșeam pe portic, urma să trecem pe lîngă el, iar el era prea bine crescut ca să întoarcă fața, dar își țintì privirea, dintr-o dată încărcată de o reverie profundă, pe un punct atît de îndepărtat al orizontului, încît nu putu să ne vadă și nu trebui să ne salute. Chipul lui își păstra o înfățișare nevinovată, deasupra unui veston suplu și cu o croială dreaptă, ce părea că simte a se fi rătăcit fără voie în mijlocul unui lux detestat. Și o lavalieră cu buline, fluturînd în vîntul din Piață, filfîia pe trupul lui Legrandin ca un stindard al mîndrei sale izolări și al nobilei sale independențe. Tocmai cînd ajungeam acasă, mama își dădu seama că uitasem prăjitura cu frișcă și îi ceru tatei să se întoarcă împreună cu mine spre a spune să ni se aducă pe dată. În preajma bisericii ne-am încrucișat cu Legrandin, care venea din direcție opusă, conducînd-o pe aceeași doamnă pînă la trăsură. Trecu chiar pe lîngă noi, vorbind întruna cu vecina sa, și ne făcu din ochii săi albaștri un mic semn ascuns parcă înlăuntrul pleoapelor, semn care, neavînd nici o legătură cu mușchii feței, putu să treacă

pe deplin neobservat de interlocutoarea lui; dar, căutînd să compenseze prin intensitatea sentimentului cîmpul oarecum strîmt în care își circumscria expresia, el încărcă această clipire azurie ce ne fusese dăruită nouă, nu numai cu o veselă amabilitate, ci chiar cu un fel de lucire răutăcioasă; ajunse astfel cu rafinamentul pînă la ocheadele complice, la aluzii, la cuvintele cu subînțelesuri, la misterele complicității; și, în cele din urmă, ne asigură nu numai de întreaga lui prietenie, ci și de iubirea lui, pe care ne-o declară luminînd doar pentru noi, cu o dragoste tainică și invizibilă de nobilă fecioară, doi ochi înamorați strălucind pe chipu-i de gheață.

Tocmai le ceruse în ajun părinților mei să mă trimită să cinez în seara aceea cu el: „Vino să-i ții tovărășie bătrînului tău prieten, îmi spusese el. Precum buchetul pe care un călător ni-l trimite dintr-o țară unde nu ne vom mai întoarce, fă-mă să respir din adîncurile adolescenței tale florile primăverilor pe care le-am străbătut și eu acum mulți ani. Vino cu ciuboțica-cucului, cu barba-popii, cu floarea-broaștei, vino cu floarea de sedum, preferata florei balzaciene, vino cu floarea din ziua Învierii, cu floarea de părăluță și de călin din grădină, care încep să-și răspîndească parfumul pe aleile mătușii tale, cînd nu s-au topit încă ultimii bulgări de zăpadă, după ploile repezi din preajma Paștelui. Vino cu gloriosul veșmînt de mătase al crinului vrednic de Solomon, și cu smalțul policrom al panselelor, dar vino mai ales cu briza răcoroasă ce poartă încă amintirea ultimelor înghețuri, și care va întredeschide, pentru cei doi fluturi ce așteaptă de azi-dimineață la poartă, primul trandafir de Ierusalim".

Ai mei se întrebau dacă trebuie totuși să mă trimită să cinez cu domnul Legrandin. Dar bunica refuză să creadă că el ar fi fost nepoliticos. „Recunoașteți chiar voi că ne vizitează în ținuta cea mai simplă, care nu-i nici pe departe cea a unui bărbat monden." Și declară că, oricum, chiar și dacă ar fi fost nepoliticos, cel mai bun lucru era să nu părem a ne fi dat seama. La drept vorbind, însuși tata, care era cel mai supărat totuși de atitudinea lui Legrandin, mai păstra încă o ultimă îndoială asupra înțelesului ei. Era asemenea oricărei atitudini sau acțiuni prin care se dezvăluie caracterul profund și ascuns al cuiva: nu se leagă cu cuvintele lui anterioare, nu o poți confirma prin mărturia celui vinovat, care nu va recunoaște; sîntem reduși la mărturia simțurilor noastre, despre care ne întrebăm, în fața acelei amintiri izolate și incoerente, dacă nu cumva au căzut pradă unei iluzii; astfel încît asemenea atitudini, singurele care au importanță, ne lasă adeseori unele îndoieli.

Am cinat împreună cu Legrandin pe terasa lui; era lună plină: „Ce tăcere minunată, îmi spuse el: un romancier pe care îl vei citi mai tîrziu pretinde că inimilor rănite, precum este inima mea, li se potrivesc doar umbra și tăcerea. Și iată, copilul meu, vine în viață un ceas, de care tu ești încă foarte departe, cînd ochii obosiți nu mai suportă decît o lumină, cea pe care o noapte frumoasă ca aceasta o pregătește și o picură odată cu întunericul, un ceas cînd urechile nu mai pot asculta altă muzică decît cea cîntată de clarul de lună pe flautul tăcerii". Ascultam cuvintele domnului Legrandin, care îmi păreau totdeauna atît de plăcute; dar tulburat de amintirea unei femei pe care o văzusem nu de mult pentru prima oară, și gîndind, acum că știam că Legrandin era prieten cu mai multe personalități aristocratice din împrejurimi, că poate o cunoaște și pe aceasta, mi-am luat inima în dinți și i-am spus: „Domnule Legrandin, o cunoști oare pe castelana... pe castelanele de Guermantes?", fericit fiind totodată că, în timp ce rosteam acest nume, căpătam asupra lui un fel de putere, prin simplul fapt de a-l scoate din visul meu și de a-i da un fel de existență obiectivă și sonoră.

Dar am văzut cum, la numele de Guermantes, în ochii albaștri ai prietenului meu se ivește un punct întunecat, ca și cum ar fi fost străpunși de un ascuțiș invizibil, în timp ce restul pupilei reacționa secretînd valuri azurii. Marginea pleoapei i se înnegri și căzu. Iar gura, însemnată cu o cută amară, revenindu-și mai repede, surîse, în timp ce privirea rămînea îndurerată, ca aceea a unui preafrumos martir al cărui trup ar fi fost străpuns de nenumărate săgeți: „Nu, nu le cunosc", îmi spuse, dar în loc să dea unei informații atît de simple, unui răspuns atît de puțin surprinzător tonul firesc și obișnuit ce i se potrivea, el rosti fiecare cuvînt apăsat, înclinîndu-se, salutînd cu capul, nu numai cu insistența cu care pronunți, pentru a fi crezut, o afirmație neverosimilă — ca și cum faptul de a nu fi cunoscut familia de Guermantes nu putea fi decît rodul unei ciudate întîmplări —, dar și cu emfaza cuiva care, neputînd să treacă sub tăcere o situație penibilă, preferă să o proclame sus și tare, pentru a lăsa celorlalți impresia că mărturisirea lui nu-l stînjenește cîtuși de puțin, fiindu-i ușoară, plăcută, spontană, că situația însăși — absența relațiilor cu familia de Guermantes — ar putea fi voită chiar de el însuși, rezultînd din vreo tradiție a casei, din vreun principiu de morală sau din vreun legămînt mistic ce i-ar fi interzis tocmai frecventarea celor din spița de Guermantes. „Nu, reluă el, explicîndu-și intonația prin propriile-i cuvinte, nu, nu le cunosc, n-am vrut asta niciodată, am ținut totdeauna să-mi păstrez neatinsă independența; în fond, după cum prea bine știi, am convingeri iaco-

bine. Mulţi m-au certat, spunîndu-mi că greşesc neducîndu-mă la castelul Guermantes, că mă port ca un necioplit, ca un urs bătrîn. Dar o asemenea reputaţie nu mă poate înspăimînta, căci este cum nu se poate mai adevărată. De fapt, mai iubesc pe lumea asta doar cîteva biserici, două-trei cărţi, abia doar ceva mai multe tablouri, şi clarul de lună, atunci cînd adierea tinereţii tale aduce pînă la mine mireasma grădinilor cu flori pe care ochii mei bătrîni nu le mai deslușesc.“ Nu înţelegeam prea bine cum, pentru a nu te duce la oameni pe care nu-i cunoşti, e necesar să ţii la independenţa ta, şi de ce asta te poate face să treci drept un sălbatec sau un urs bătrîn. Dar de fapt nu înţelegeam că Legrandin nu era cu totul veridic cînd spunea că nu-i plac decît bisericile, clarul de lună şi tinereţea; îi plăceau mult şi castelanii, şi era cuprins, în faţa lor, de o asemenea frică de a nu le fi pe gust, încît nu îndrăznea să le dezvăluie că are prieteni burghezi, fii de notari sau de agenţi de bursă, preferînd, în cazul că s-ar fi aflat adevărul, ca totul să se petreacă „în absenţa lui“ şi departe de el; căci era snob. Fără îndoială, nu spunea nimic din toate acestea în acel limbaj atît de îndrăgit de părinţii mei şi de mine însumi. Şi dacă îl întrebam: „Îi cunoşti pe cei din familia de Guermantes?“, Legrandin cel iubitor de conversaţie răspundea: „Nu, n-am vrut niciodată să-i cunosc“. Din nefericire, era un răspuns de gradul doi, căci un alt Legrandin — pe care îl ascundea cu grijă în adîncul lui, nearătîndu-l, pentru că acest Legrandin ştia despre Legrandin al nostru, despre snobismul lui, tot felul de poveşti compromiţătoare — şi răspunsese, prin privirea rănită, prin grimasa gurii, prin tonul excesiv de grav al răspunsului, prin miile de săgeţi ce-l străpunseseră într-o clipă pe Legrandin al nostru, învăluindu-l molatec într-o dulce lingoare, ca pe un sfînt Sebastian[43] al snobismului: „Vai, cît de mult rău îmi faceţi! Nu-i cunosc pe cei din familia Guermantes, nu răscoliţi marea durere a vieţii mele“. Şi cum acest Legrandin copil teribil, acest Legrandin pus pe şantaj, chiar dacă nu vorbea frumos precum celălalt, avea replica mult mai ascuţită, compusă din ceea ce numim „reflexe“, cînd Legrandin alesul vorbitor voia să-i impună tăcere, celălalt şi apucase să vorbească, şi zadarnic prietenul nostru era cuprins de deznădejde din pricina impresiei pe care dezvăluirile acelui *alter ego* al său o şi produseseră probabil, singurul lucru ce-i mai rămînea de făcut era să o ascundă.

Şi, desigur, asta nu înseamnă că domnul Legrandin nu era sincer cînd tuna şi fulgera împotriva snobilor. Nu putea şti, cel puţin prin el însuşi, că este şi el un snob, de vreme ce nu cunoaştem totdeauna decît pasiunile celorlalţi, iar tot ceea ce ajungem să ştim

despre ale noastre nu am putut afla decît de la ei. Asupra noastră ele nu acționează decît în mod secund, prin imaginația care înlocuiește primele mobile cu mobile intermediare, mai decente. Niciodată snobismul nu-l sfătuia pe Legrandin să se ducă des în vizită la o ducesă. Ci făcea doar ca imaginația lui Legrandin să și-o închipuie pe această ducesă plină de toate farmecele. Legrandin se apropia de ducesă socotind că este cucerit de acea frumusețe a spiritului și a virtuții pe care infamii snobi o ignoră. Doar ceilalți știau că și el este un snob; căci nefiind capabili să înțeleagă travaliul intermediar al imaginației sale, ei vedeau față în față activitatea mondenă a lui Legrandin și cauza ei primă.

Acum nimeni din casa noastră nu își mai făcea vreo iluzie cu privire la domnul Legrandin, iar relațiile noastre cu el se răriseră foarte mult. Mama se amuza teribil de fiecare dată cînd îl surprindea pe Legrandin în flagrant delict, făcîndu-se adică vinovat tocmai de păcatul pe care el nu și-l recunoștea, și pe care continua să-l numească de neiertat, snobismul. Tata, în schimb, nu putea accepta disprețul lui Legrandin cu aceeași detașare și veselie; și cînd, într-un an, s-au gîndit să mă trimită să-mi petrec vacanța cea mare la Balbec, împreună cu bunica, spuse: „Trebuie neapărat să-l anunț pe Legrandin că te vei duce la Balbec, ca să văd dacă se va oferi să te pună în legătură cu sora lui. Nu cred că-și mai amintește că ne-a spus că locuiește la doi kilometri depărtare". Bunica mea, care socotea că atunci cînd te duci la mare trebuie să stai pe plajă de dimineața pînă seara, ca să respiri aerul sărat de pe mal, și că nu trebuie deci să legi noi cunoștințe, căci vizitele și plimbările sînt tot atîtea prilejuri de a respira mai puțin aer marin, pretindea, dimpotrivă, să nu-i vorbim despre proiectele noastre domnului Legrandin, închipuindu-și cum sora lui, doamna de Cambremer, s-ar fi ivit la hotel tocmai cînd noi porneam la pescuit, silindu-ne astfel să rămînem închiși în casă pentru a o primi. Dar mama rîdea de asemenea temeri, gîndind în sine că pericolul nu era chiar atît de amenințător și că Legrandin nu se va grăbi peste măsură să ne facă cunoștință cu sora lui. Or, fără să fi fost nevoie să-i vorbim despre Balbec, Legrandin însuși, nebănuind cîtuși de puțin că aveam intenția să ne ducem acolo, intră de bunăvoie în capcană, într-o seară cînd l-am întîlnit pe malurile Vivonnei.

— Norii au în acest amurg nuanțe viorii și albăstrii minunat de frumoase, nu-i așa, dragă prietene, îi spuse el tatei; este un albastru mai curînd floral decît aerian, un albastru cenușiu, care te surprinde cînd îl vezi pe cer. Și nu ți se pare că acel nouraș seamănă cu o petală de floare, de garoafă sau de hydrangea? Doar pe țărmul

mării Mînecii, între Normandia şi Bretania, am mai putut observa lucruri şi mai extraordinare în legătură cu această adevărată domnie a vegetalului în atmosferă. Acolo, lîngă Balbec, lîngă acele locuri atît de sălbatece, se află un mic golf plin de un farmec atît de blînd, unde apusul de soare din ţinutul Auge, acel apus al unui soare roşu şi auriu, pe care de altminteri nu-l disprețuiesc cîtuşi de puţin, este anodin, lipsit de semnificaţie; dar în atmosfera umedă şi blajină înfloresc, seara, în cîteva clipe, astfel de neasemuite buchete cereşti, cărora le trebuie uneori ore întregi ca să se vestejească. Altele se desfac pe dată, şi atunci spectacolul ce ţi se oferă este încă şi mai frumos, căci vezi cerul presărat cu nenumărate petale de culoarea pucioasei sau rozalii. În acel golf de opal, plajele de aur par încă şi mai mîngîietoare, căci sînt legate, ca nişte blonde Andromede, de stîncile fioroase de pe malurile învecinate, de acel ţărm funebru, vestit prin atîtea naufragii, unde în fiecare vară multe bărci cad pradă primejdiilor mării. Balbec! cea mai antică osatură a solului nostru, cu adevărat Ar-mor, Marea, sfîrşitul pămîntului, regiunea blestemată pe care Anatole France — adevărat vrăjitor ce ar trebui citit de micuţul nostru prieten — a zugrăvit-o atît de bine, sub ceţurile ei veşnice, ca pe adevăratul ţinut al cimerienilor[44], din *Odiseea*. Mai ales dacă porneşti din Balbec, unde se construiesc încă de pe acum hoteluri, pe solul antic şi fermecător pe care nu îl schimbă întru nimic, nepreţuită este plăcerea de a te îndepărta cîţiva paşi, către aceste ţinuturi primitive şi atît de frumoase!

— Nu cumva cunoşti pe cineva la Balbec? spuse tata. Băiatul va merge pentru două luni acolo, împreună cu bunica lui, şi poate şi cu nevastă-mea.

Legrandin, luat pe neaşteptate prin această întrebare într-un moment cînd ochii lui erau aţintiţi asupra tatei, nu-şi putu feri privirea, dar, uitîndu-se către interlocutorul său cu tot mai multă intensitate — şi surîzînd trist —, cu o expresie prietenească şi sinceră, şi fără teama de a-l privi în faţă, păru că i-a străbătut chipul de parcă acesta ar fi devenit transparent, şi că vede în acea clipă, mult îndărătul tatei, un nor foarte colorat, care îi crea un alibi mental, îngăduindu-i să susţină că atunci cînd fusese întrebat dacă nu cumva cunoaşte pe cineva la Balbec, el se gîndea la altceva şi nu auzise întrebarea. De obicei, asemenea privire îl sileşte pe interlocutorul tău să te întrebe: „Unde ţi-au zburat gîndurile?“ Dar tata, stăpînit de curiozitate, uşor mîniat şi crud, îl întrebă din nou:

— Ai cumva prieteni prin acele locuri pe care le cunoşti atît de bine?

Printr-o ultimă strădanie deznădăjduită, privirea surîzătoare a lui Legrandin atinse culmi de duioșie, căpătînd totodată cea mai vagă, mai sinceră și mai distrată expresie; dar socotind totuși că altă scăpare, în afară de cea de a ne da un răspuns, nu mai are, spuse:

— Am prieteni pretutindeni unde există pîlcuri de copaci răniți, dar nu învinși, care s-au adunat laolaltă pentru a implora împreună, cu o încăpățînare patetică, un cer necruțător și lipsit de milă.

— Nu asta am vrut să spun, îl întrerupse tata, la fel de încăpățînat precum copacii și la fel de necruțător precum cerul. Te întrebam dacă nu cumva cunoști pe cineva acolo, pentru cazul că i s-ar întîmpla ceva soacră-mi sau s-ar simți prea singură în acel loc atît de îndepărtat.

— Acolo, ca pretutindeni, cunosc pe toată lumea și nu cunosc pe nimeni, îi răspunse Legrandin, care nu se dădea bătut chiar atît de repede; cunosc bine lucrurile și prea puțin oamenii. Dar lucrurile însele acolo par oameni, oameni rari, făcuți dintr-o esență delicată, și pe care viața i-a dezamăgit. Uneori întîlnești pe faleză cîte un castel, oprit pe marginea drumului spre a-și striga nefericirea în amurgul încă roz, prin care urcă luna de aur, în timp ce bărcile ce se întorc la mal, zgîriind apa multicoloră, își înalță flamurile la catarg; uneori doar o casă simplă și singuratecă, mai curînd urîtă, cu înfățișare timidă, dar romanțioasă, care ascunde de toate privirile vreo veșnică taină de fericire și tristețe. Acest ținut neadevărat, adăugă el cu o gingășie machiavelică, acest ținut de pură ficțiune este o lectură rea pentru un copil și, desigur, nu pe el l-aș alege și l-aș recomanda micului meu prieten, inimii lui, oricum atît de predispusă la tristețe. Climatul de confidență amoroasă și de regret zadarnic i se poate potrivi unui bătrîn dezabuzat ca mine, dar e totdeauna nesănătos pentru un temperament încă neformat. Credeți-mă, reluă el în mod insistent, apele din acel golf, pe jumătate breton, pot exercita o acțiune liniștitoare, de altminteri și ca discutabilă, doar asupra unei inimi ca a mea, ce nu mai este neîntinată, doar asupra unei inimi rănite pe veci. Dar ele sînt contraindicate la vîrsta ta, băiete. Vă urez noapte bună, dragii mei vecini, adăugă ei, părăsindu-ne cu obișnuita lui grabă evazivă și, întorcîndu-se către noi, cu degetul ridicat în sus ca un doctor, își rezumă consultația, strigîndu-ne: „Balbec este contraindicat înainte de cincizeci de ani, și chiar și atunci trebuie frecventat doar în funcție de starea inimii".

Tata aduse iar vorba despre toate astea în cursul întîlnirilor noastre ulterioare, îl chinui cu întrebări, dar zadarnic: ca și acel escroc erudit care desfășura, spre a fabrica palimpseste false, o muncă și o știință ce i-ar fi fost de ajuns, doar într-a suta lor parte, spre a-i asigura o situație mai lucrativă, dar onorabilă, domnul Legrandin, dacă am mai fi insistat, ar fi construit o întreagă etică a peisajului din Normandia de Jos, precum și o geografie a cerului acestei regiuni, mai curînd decît să ne mărturisească faptul că la doi kilometri de Balbec locuia propria lui soră, și să fie obligat să ne dea o scrisoare de recomandare, ce nu ar fi fost pentru el un asemenea motiv de spaimă dacă ar fi fost cu desăvîrșire sigur — cum ar fi trebuit, într-adevăr, să fie, cunoscînd firea bunicii mele — că nu am fi folosit-o niciodată.

Ne întorceam totdeauna devreme din plimbările noastre, pentru a-i putea face o vizită mătușii mele Léonie înainte de cină. La începutul iernii, cînd ziua se sfîrșește devreme, cînd ajungeam în strada Saint-Esprit pe ferestrele casei mai stăruiau încă razele apusului de soare, iar în adîncul pădurilor de pe deal se mai zărea o dungă purpurie, ce se răsfrîngea mai departe în eleșteu, roșeață care, întovărășită întotdeauna de un frig puternic, se asocia, în mintea mea, cu vîlvătaia focului deasupra căruia se frigea puiul ce urma a-mi dărui, după plăcerea poetică a plimbării, plăcerea mîncării, a căldurii și a odihnei. Vara, dimpotrivă, cînd ne întorceam, soarele nu apunea încă; și cît stăteam la mătușa Léonie, lumina lui, care cobora și atingea fereastra, oprită între marile perdele legate de o parte și de alta cu șnururi, împărțită, ramificată, cernută și încrustînd cu bucățele de aur lemnul de lămîi al comodei, ilumina oblic camera cu gingășia fragedă pe care o capătă într-o pădure. Dar, în anumite zile, foarte rare, cînd ne întorceam, comoda își pierduse de multă vreme încrustațiile de o clipă și, cînd ajungeam în strada Saint-Esprit, pe ferestre nu se mai răsfrîngea nici cea mai mică lucire a apusului de soare, iar eleșteul își pierduse culoarea roșie, ba uneori era chiar opalin, și o lungă rază de lună, ce se lățea și se frîngea în apa încrețită, îl străbătea în întregime. Atunci, ajungînd lîngă casă, zăream în prag un fel de nălucă, iar mama îmi spunea:

— Dumnezeule sfinte! uite-o pe Françoise, care ne pîndește sosirea, înseamnă că mătușa ta este neliniștită; ne întoarcem prea tîrziu.

Și, fără să ne mai dăm răgazul de a ne dezbrăca, uream repede la mătușa Léonie, pentru a o liniști și a-i arăta că, în ciuda a ceea

ce își închipuise, nu ni se întîmplase nimic, ci că doar fusesem „înspre Guermantes", căci, atunci cînd făceam acea plimbare, mătușa mea știa că nu puteam fi niciodată siguri de ora la care ne vom întoarce.

— Cînd îți spuneam, Françoise, spunea mătușa mea, că s-au dus să se plimbe înspre Guermantes! Dumnezeule! cred că sînt morți de foame! și cînd mă gîndesc că pulpa de berbec pe care ai fript-o s-o fi uscat de-a binelea, de cînd așteaptă. Asta nu-i oră de întoarcere. Deci v-ați plimbat înspre Guermantes!

— Dar credeam că știi, Léonie, spunea mama. Mă gîndeam că Françoise ne-a văzut ieșind pe portița grădinii de zarzavat.

Căci, în apropiere de Combray, erau doar două locuri unde te puteai plimba, atît de opuse, încît nu ieșeam prin aceeași poartă cînd voiam să mergem într-o „parte" sau în cealaltă: partea dinspre Méséglise-la-Vineuse, numită și cea dinspre Swann, pentru că, spre a ajunge acolo, treceai prin fața proprietății domnului Swann, și cea dinspre Guermantes. Din Méséglise-la-Vineuse n-am cunoscut, la drept vorbind, decît acel loc din preajmă-i, și o seamă de oameni străini care veneau duminica să se plimbe la Combray, pe care nici chiar mătușa mea, și nici unul dintre noi toți, „nu-i cunoșteam deloc" și pe care, din această pricină, îi socoteam ca fiind „oameni veniți din Méséglise". Cît despre Guermantes, într-o zi aveam să cunosc mai bine acel loc, dar numai mult mai tîrziu: și în tot timpul adolescenței mele, dacă Méséglise era pentru mine ceva inaccesibil precum zarea, ascunsă vederii, oricît aș fi mers de departe, de cutele unui pămînt ce nu mai semăna cu cel din Combray, Guermantes, în schimb, nu mi-a apărut decît ca locul ultim, mai curînd ideal decît real, al propriei sale „părți", ca un fel de expresie geografică absolută, abstractă precum linia ecuatorului, precum polul, precum răsăritul. Atunci „a o lua prin Guermantes" pentru a merge la Méséglise, sau dimpotrivă, mi s-ar fi părut o expresie la fel de lipsită de sens ca aceea de a o lua spre răsărit pentru a merge către apus. Cum tata vorbea totdeauna despre partea dinspre Méséglise ca despre cea mai frumoasă priveliște de cîmpie pe care o cunoaște, și despre partea dinspre Guermantes ca despre prototipul peisajului străbătut de un rîu, eu le dădeam, concepîndu-le astfel ca pe două entități, acea coeziune, acea unitate care nu aparțin decît creațiilor minții noastre: cea mai mică parcelă din fiecare mi se părea nespus de prețioasă, punînd în evidență desăvîrșirea lor particulară, în timp ce, alături de ele, înainte de a fi sosit pe pămîntul sacru al uneia sau al celeilalte, drumurile pur materiale în mijlocul cărora erau așezate ca ideal al priveliștii de

cîmpie şi ideal al peisajului străbătut de un rîu, nu meritau osteneala de a fi privite nici cît — de către spectatorul îndrăgostit de arta dramatică — străduţele din vecinătatea unui teatru. Dar, mai ales, aşezam între ele, mult mai mult decît distanţa măsurată în kilometri, distanţa ce există între cele două părţi ale creierului meu prin care mă gîndeam la ele, una dintre acele distanţe în spirit care nu numai că îndepărtează, dar şi despart şi pun pe alt plan. Şi această demarcaţie devenea şi mai absolută pentru că obiceiul pe care îl aveam de a nu ne duce niciodată spre cele două părţi în aceeaşi zi, în cursul uneia şi aceleiaşi plimbări, ci o dată înspre Méséglise, şi altă dată înspre Guermantes, le zăvorea, spre a spune astfel, undeva departe una de cealaltă, neputincioase a se cunoaşte una pe alta, în vasele închise şi fără comunicare între ele ale unor după-amiezi diferite.

Cînd voiam să mergem în spre Méséglise, ieşeam (nu prea devreme şi chiar dacă cerul era acoperit, pentru că această plimbare nu era foarte lungă şi nu ne ducea prea departe) ca şi cum ne-am fi dus în orice alt loc, prin poarta cea mare a casei mătuşii mele, poartă ce dădea către strada Saint-Esprit. Armurierul ne dădea bună ziua, puneam scrisorile în cutia poştală, îi spuneam în trecere lui Théodore, din partea Françoisei, că nu mai are ulei sau cafea, şi ieşeam din oraş pe drumul care trecea de-a lungul barierei albe ce mărginea parcul domnului Swann. Înainte de a ajunge aici, întîlneam, venită în întîmpinarea străinilor, mireasma florilor de liliac. Dintre inimioarele verzi şi proaspete ale frunzelor, îşi ridicau curioase, pe deasupra gardului, moţurile de pene violete sau albe, strălucind, chiar la umbră, de soarele care le scăldase. Unele, pe jumătate ascunse de clădirea cu acoperiş de ţiglă numită casa Arcaşilor, unde locuia paznicul, îşi înălţau minaretul roz peste silueta ei gotică. Nimfele primăverii ar fi părut vulgare alături de aceste tinere hurii care păstrau, în acea grădină franţuzească, tonurile vii şi pure ale miniaturilor persane. În ciuda dorinţei mele de a le îmbrăţişa mijlocul zvelt şi de a atrage către mine buclele pline cu steluţe ale capetelor lor înmiresmate, treceam fără să ne oprim, căci părinţii mei nu se mai duceau la Tansonville de cînd Swann se căsătorise şi, ca să nu pară că privesc în parc, în loc să o luăm de-a lungul gardului ce-l împrejmuieşte, pe drumul care urcă de-a dreptul spre cîmpie, o apucam pe un altul, ducînd tot acolo, dar de-a curmezişul, şi care ne scotea prea departe. Într-o zi, bunicul îi spuse tatei:

— Îţi aminteşti că Swann ne-a spus ieri că nevasta şi fata lui se duc la Reims[45], drept care se va duce şi el la Paris pentru douăzeci

și patru de ore. Am putea merge de-a lungul parcului, dat fiind că aceste doamne sînt plecate, și ne-am scurta astfel drumul.

Ne-am oprit o clipă în fața barierei. Vremea florilor de liliac era pe sfîrșite; unele își deschideau încă, în candelabre înalte și mov, sferele delicate, dar în multe părți ale frunzișului, unde se rostogoleau, doar cu o săptămînă în urmă, clăbucii lor parfumați, se vestejea acum, miezorată și înnegrită, o spumă găunoasă, uscată și fără miros. Bunicul îi arătă tatei în ce privință locurile rămăseseră aceleași și în ce privință se schimbaseră de cînd se plimbase pe aici cu domnul Swann, în ziua morții nevestei lui, și se folosi de prilej spre a ne mai povesti o dată acea plimbare.

În fața noastră, o alee mărginită de condurul-doamnei urca în plin soare către castel. La dreapta, dimpotrivă, parcul se întindea neted ca în palmă. Sub umbra copacilor uriași care îl mărgineau, clipocea întunecat un lac artificial făcut de părinții lui Swann; dar pînă și în creațiile sale cele mai factice omul lucrează asupra naturii; anumite locuri își pun totdeauna pecetea asupra a tot ceea ce le este în preajmă, arborîndu-și însemnele imemoriale în mijlocul unui parc așa cum ar fi făcut departe de orice intervenție omenească, într-o singurătate care le învăluie din nou, și pretutindeni, izbucnită din necesitățile așezării lor și suprapusă operei omenești. Astfel încît, la capătul aleii ce domina eleșteul artificial, se alcătuise pe două rînduri, împletită din flori de nu-mă-uita și din brebenoci, cununa naturală, delicată și albastră care încinge fruntea clar-obscură a apelor, în timp ce gladiolele, aplecîndu-și săbiile cu o nepăsare regală, își întindeau florile violete și galbene ale sceptrului lor lacustru — asemenea unor zdrențuite flori de crin — peste smocuri de iarbă-roșie și de piciorul-cocoșului cu tulpina umedă.

Plecarea domnișoarei Swann care — răpindu-mi șansa teribilă de a o vedea ivindu-se pe o alee, de a fi cunoscut și disprețuit de fetița privilegiată ce îl avea drept prieten pe Bergotte, împreună cu care vizita catedrale — mă făcea să mă uit la domeniul Tansonville cu indiferență, deși pentru prima oară îmi era îngăduit să-l privesc, părea, dimpotrivă, că adaugă acestei proprietăți, pentru bunicul și pentru tata, noi foloase și frumuseți, transformînd ziua într-una nespus de prielnică unei plimbări în acel loc, așa cum se întîmplă cînd, în timpul unei excursii la munte, nu se zărește nici un nor pe cer; aș fi vrut ca socotelile lor să fie dejucate, ca domnișoara Swann și tatăl ei să apară ca printr-un miracol, atît de aproape de noi încît, neavînd timp să-i ocolim, să fim siliți să facem cunoștință. De aceea cînd, dintr-o dată, am zărit în iarbă, ca pe un semn al posibilei ei prezențe, un coș uitat alături de o undiță al cărei

flotor plutea pe apă, m-am grăbit să fac astfel încît tata și bunicul să nu privească într-acolo. De altminteri, Swann spunîndu-ne că greșește plecînd de acasă, căci îl vizitau niște rude, undița putea să aparțină unuia dintre oaspeți. Pe alei nu se auzea nici cel mai mic zgomot de pași. Divizînd înălțimea unui arbore incert, o pasăre nevăzută se străduia să scurteze ziua, explora, printr-o notă prelungită, singurătatea înconjurătoare, dar primea de la ea o replică atît de unanimă, o izbitură atît de încărcată de tăcere și de nemișcare, încît ai fi zis că oprise pentru totdeauna clipa a cărei trecere încerease să o grăbească. Lumina cădea atît de implacabil din cerul devenit imobil, încît ai fi vrut să te sustragi atenției ei, iar apa adormită, cufundată într-un somn mereu neliniștit de gîze, visînd, neîndoielnic, vreun Maelstrom imaginar, îmi sporea tulburarea pe care mi-o stîrnise vederea flotorului de plută, părînd a-l tîrî în mare goană peste întinderile tăcute ale cerului răsfrînt; aproape vertical, el sta parcă gata să se scufunde; și tocmai mă întrebam dacă, fără să țin seama de dorința și de teama mea de a o cunoaște, nu cumva aveam datoria să o previn pe domnișoara Swann că peștele mușcă din momeală — cînd trebui să alerg la tata și la bunicul, care mă strigau, uimiți că nu-i urmam pe cărarea ce urcă spre ogoare. Zumzăia de mireasma tufelor de păducel. Alcătuiau ca o înșiruire de capele ce dispăreau sub risipa de flori înălțate ca tot atîtea altare; deasupra lor, soarele așeza pe pămînt pătrate de lumină, ca și cum ar fi străbătut o fereastră; parfumul li se răspîndea atît de onctuos, atît de delimitat în forma lui, de parcă aș fi fost în fața altarului Fecioarei, iar florile, la fel de încărcate de găteli, își ridicau leneș fiecare buchetul strălucitor de stamine, delicate și luminoase nervuri în stil flamboiant, precum acelea ce, la biserică, împodobeau rampa jubeului sau plumbul vitraliilor, și care își deschideau carnea albă de floare de frag. În comparație cu ele, cît de naive și de rustice vor părea tufele de trandafiri sălbatici care, peste cîteva săptămîni, vor urca de asemenea în plin soare, pe același drum de țară, roșind în rochiile lor de mătase pe care doar o adiere de vînt le descheie!

Însă zadarnic rămîneam în fața tufelor de păducel, respirînd, purtînd în fața gîndirii mele, care nu știa ce trebuie să facă, pierzînd, regăsind invizibila și nemișcata lor mireasmă, unindu-mă cu ritmul care le azvîrlea ici-colo florile cu o veselie juvenilă și la intervale neașteptate, ca anumite intervale muzicale, ele îmi ofereau la nesfîrșit același farmec, cu o dărnicie inepuizabilă, dar fără să mă lase să-l adîncesc mai mult, precum acele melodii pe care le cînți de o sută de ori la șir fără să cobori mai mult în taina lor. Le-am părăsit o clipă, pentru a mă întoarce apoi la ele cu puteri proaspete. Urmă-

ream pînă pe povîrnișul care, îndărătul gardului viu de tufe, urca abrupt spre ogoare, vreun fir de mac abia întrezărit, cîteva albăstrele rămase leneș în urmă, ce-l împodobeau asemenea ornamentelor de pe marginea unei tapiserii, unde apare, presărat ici-colo, motivul agrest ce va triumfa în mijloc; rare încă, îndepărtate unele de altele precum casele răzleţe ce vestesc apropierea unui sat, ele îmi anunțau uriașa întindere peste care se rostogolesc lanurile de grîu, turmele de nori, iar vederea unui singur mac înălțîndu-și în vîrful catargului flamura roșie bătută de vînt, deasupra balizei grase și negre, îmi dădea bătăi de inimă, asemenea călătorului ce zărește pe un țărm un meșter reparînd o barcă aruncată aici de ape, și care strigă, înainte chiar de a o fi văzut: „Marea!"

Apoi mă întorceam către tufele de păducel, ca în fața acelor capodopere despre care crezi că vei ști să le vezi mai bine doar după ce ai încetat o clipă să le mai privești, dar zadarnic îmi făceam o pavăză din mîini, spre a nu le avea decît pe ele sub ochi, simțămîntul pe care îl trezeau în mine rămînea obscur și vag, căutînd zadarnic să se desprindă, să ajungă a se lipi de florile lor. Ele nu mă ajutau să-l limpezesc, iar eu nu le puteam cere altor flori să mi-l satisfacă. Atunci, dăruindu-mi acea bucurie pe care o simțim cînd vedem o operă a pictorului nostru preferat ce diferă de cele pe care le cunoaștem, sau dacă sîntem duși în fața unui tablou pe care nu l-am mai văzut decît ca schiță în creion, sau dacă o melodie auzită doar la pian ne apare apoi înveșmîntată în culorile orchestrei, bunicul, chemîndu-mă și arătîndu-mi gardul viu, îmi spuse: „Fiindcă știu că-ți plac florile de păducel, uită-te puțin la acest tufiș roz; cît e de frumos!" Într-adevăr, era un tufiș de păducel, dar roz, mai frumos încă decît cele albe. Și el era împodobit ca de sărbătoare — ca pentru acele singure sărbători adevărate care sînt sărbătorile religioase, de vreme ce nici un capriciu întîmplător nu le asociază, ca în cazul sărbătorilor mondene, vreunei zile oarecare, ce nu le este special destinată și care nu are nimic sărbătoresc în esența ei —, dar cu o podoabă încă și mai bogată, căci florile crescute pe ramură, unele deasupra celorlalte, astfel încît să nu lase nici un loc neornamentat, ca niște ciucuri care ar înfrumuseţea un toiag cu sculpturi rococo, erau „colorate", deci de o calitate superioară, conform esteticii celor din Combray, dată fiind lista prețurilor din „magazinul" din Piață sau de la Camus, unde cei mai scumpi biscuiţi erau cei roz. Eu însumi preferam brînza cu smîntînă roz, cea în care îmi fusese îngăduit să strivesc fragi. Iar aceste flori își aleseseră tocmai una din acele nuanțe de lucru comestibil sau de gingașă podoabă de îmbrăcăminte pentru o mare sărbătoare, ce, pentru că le înfățișează motivul

superiorității lor, sînt și cele care le sar în ochi copiilor ca fiind frumoase, întruchipînd totdeauna pentru ei un ce anume, mai viu și mai natural decît celelalte nuanțe, chiar atunci cînd vor fi înțeles că nu făgăduiau nimic lăcomiei lor și că nu fuseseră alese de croitoreasă. Și, desigur, am simțit pe dată, ca în fața tufișurilor albe, dar cu mai multă fericită uimire, că nu în mod factice, printr-un artificiu de fabricație umană, era tradusă în flori intenția festivă, ci că natura însăși, în mod spontan, o exprimase cu naivitatea unei negustorese de la țară ce s-ar fi apucat să împodobească un altar, încărcînd peste măsură arbustul cu acele rozete de o culoare prea gingașă și într-un stil rococo provincial. În vîrful ramurilor, ca tot atîția trandafiraș izbucnind din oale de lut ascunse în dantele de hîrtie și ale căror tulpini subțiri se înălțau ca nenumărate raze peste altar, mișunau mii de mugurași de o culoare ceva mai palidă care, întredeschizîndu-se, lăsau să se vadă, ca în fundul unei cupe de marmoră roz, niște mandarine sîngerii, și trădau, încă mai mult decît florile lor, esența particulară, irezistibilă, a tufișului de păducel care, pretutindeni unde înmugurea, unde dădea să înflorească, nu o putea face decît în roz. Intercalat în gardul viu, dar tot atît de diferit de el ca o tînără fată în rochie de sărbătoare în mijlocul unor oameni îmbrăcați în haine de casă, gata împodobit pentru luna Mariei, căreia părea că-i aparține încă de pe acum, astfel strălucea și surîdea în proaspăta-i toaletă roz arbustul catolic și minunat.

Gardul viu lăsa să se întrevadă înăuntrul parcului o alee mărginită de iasomie, pansele și verbină, printre care miesandrele își deschideau punguțele proaspete de un roz înmiresmat și stins precum izul unui străvechi obiect din piele de Cordova, în timp ce pe pietriș un lung furtun vopsit în verde, desfășurîndu-și cercurile, înălța, în locurile unde era găurit, deasupra florilor parfumate pe care le îmbiba, evantaiul vertical și prismatic al picăturilor lui multicolore. Dintr-o dată m-am oprit, nemaiputînd să mă mișc, așa cum se întîmplă cînd o viziune nu se adresează numai privirilor noastre, ci solicită percepții mai profunde și dispune de întreaga noastră ființă. O fetiță cu părul blond roșcat, care părea că se întoarce dintr-o plimbare și ținea în mînă un hîrleț de grădinărit, ne privea, înălțîndu-și fața plină de pete roz. Ochii ei negri străluceau, și, cum nu știam atunci, după cum nu știu nici acum, să reduc la elementele ei obiective o impresie puternică, cum nu aveam, așa cum se spune, destul „spirit de observație" pentru a-mi preciza noțiunea culorii lor, multă vreme, de fiecare dată cînd m-am gîndit la ea, amintirea strălucirii lor mi se înfățișa ca fiind de un albastru foarte intens, pentru că era blondă: astfel încît poate că dacă n-ar fi avut ochi

atît de negri — lucru ce era atît de izbitor prima oară cînd o vedeai — nu aş fi fost, aşa cum am fost, atît de îndrăgostit de ochii ei albaştri.

O priveam, mai întîi cu acea privire prin care nu vorbesc numai ochii, ci la fereastra căreia se apleacă toate simţurile, neliniştite şi pietrificate, privire ce ar vrea să atingă, să captureze, să ia cu sine trupul pe care-l priveşte şi, o dată cu el, şi sufletul: apoi, într-atît mă temeam că dintr-o clipă într-alta bunicul şi tata, zărind-o pe această fetiţă, mă vor sili să mă îndepărtez spunîndu-mi să alerg puţin înaintea lor, cu o a doua privire, ce o implora în mod inconştient, încercînd să-i atragă atenţia asupra mea, să mă cunoască! Ea se uită în faţă şi în lături spre a-i vedea pe bunicul şi pe tata, şi, fără îndoială, i-am părut ridicoli, căci îşi întoarse capul şi, cu indiferenţă şi dispreţ, se dădu într-o parte, pentru a nu se mai afla în cîmpul lor vizual; şi în timp ce, continuînd să meargă şi nevăzînd-o, mă depăşiseră, ea îşi lăsă privirea să alerge nestînjenită în direcţia mea, fără o expresie anume, fără să pară că mă vede, dar cu o fixitate şi cu un surîs ascuns pe care nu le puteam interpreta, conform noţiunilor ce-mi fuseseră date despre buna educaţie, decît ca pe o insultă şi o batjocură; iar mîna ei schiţa în acelaşi timp un gest indecent, căruia, cînd era adresat în public unei persoane pe care nu o cunoşteai, micul dicţionar de bună creştere pe care-l purtam în mine nu-i da decît un singur înţeles, acela de gînd insolent.

— Hai, Gilberte, vino, ce faci acolo, strigă cu o voce ascuţită şi autoritară o doamnă îmbrăcată în alb pe care nu o văzusem; lîngă ea, la oarecare distanţă, se afla un domn într-un costum de dril, necunoscut mie, şi care aţintise asupra-mi nişte ochi ce dădeau să-i sară din cap; şi încetînd brusc să surîdă, fata îşi luă hîrleţul şi se îndepărtă fără să se întoarcă spre mine, cu o înfăţişare docilă, impenetrabilă şi vicleană.

Astfel trecu prin apropierea mea numele de Gilberte, dat ca un talisman ce îmi va îngădui poate să o regăsesc într-o bună zi pe cea din care făcuse o fiinţă în carne şi oase şi care, cu o clipă mai înainte, nu era decît o imagine nesigură. Astfel trecu, strigat deasupra tufelor de iasomie şi de micsandre, acrişor şi proaspăt precum picăturile ţîşnite din furtunul verde; impregnînd, irizînd zona de aer pur străbătută — şi izolată — de el, cu misterul vieţii celei pe care o desemna pentru fiinţele fericite ce trăiau, călătoreau cu ea; desfăşurînd sub tufişul roz, la înălţimea umărului meu, chintesenţa familiarităţii lor, pentru mine atît de dureroasă, cu ea, cu necunoscutul vieţii ei, unde eu nu voi pătrunde.

Timp de o clipă (în vreme ce ne îndepărtam, iar bunicul murmura: „Bietul Swann, ce rol îl silesc să joace: îl silesc să plece pentru ca să poată rămîne singură cu Charlus al ei, căci el era, l-am recunoscut! Şi o amestecă şi pe fetiţă în toată infamia asta!") impresia lăsată în mine de tonul despotic cu care mama Gilbertei îi vorbise fără ca ea să-i răspundă, arătîndu-mi-o ca pe cineva nevoit să asculte de un altul, ca nefiind mai presus de tot şi de toate, îmi linişti puţin suferinţa, redîndu-mi oarecare speranţă şi micşorîndu-mi iubirea. Dar curînd această iubire se înălţă din nou în mine ca o reacţie prin care sufletul meu umilit voia să se ridice pînă la Gilberte sau să o coboare pînă la el. O iubeam, regretam că nu avusesem timpul şi inspiraţia de a o jigni, de a-i face rău, şi de a o sili să-şi amintească de mine. O găseam atît de frumoasă, încît aş fi vrut să mă pot întoarce şi să-i strig, ridicînd dispreţuitor din umeri: „Cît eşti de urîtă, de caraghioasă, mi-e scîrbă de tine!" Între timp mă îndepărtam, luînd cu mine pentru totdeauna, ca pe un prim tip de fericire inaccesibil unor copii de felul meu datorită unor legi naturale cu neputinţă de transgresat, imaginea unei fetiţe roşcate, cu pielea plină de pete roz, care ţinea în mînă un hîrleţ şi rîdea învăluindu-mă într-o lungă privire vicleană şi inexpresivă. Şi, încă de pe acum, farmecul cu care numele ei înmiresmase acel loc, sub tufişurile roz, unde îl auzisem împreună, ea şi cu mine, avea să cucerească, să ungă ca un balsam, să parfumeze tot ceea ce se afla în preajma lui, pe bunicii ei, pe care ai mei avuseseră inefabila fericire de a-i cunoaşte, sublima profesie de agent de bursă, dureroşul cartier Champs-Élysées, unde ea locuia la Paris.

„Léonie, spuse bunicul întorcîndu-se acasă, aş fi vrut să fii cu noi adineaori. N-ai mai recunoaşte domeniul Tansonville. Dacă aş fi îndrăznit, aş fi rupt şi ţi-aş fi adus o ramură de păducel roz, care ştiu că îţi plăcea atît de mult." Astfel îi povestea bunicul plimbarea noastră mătuşii Léonie, fie pentru a o distra, fie pentru că mai nădăjduia că o va convinge să iasă din casă. Căci odinioară îi plăcuse foarte mult această proprietate, şi, de altfel, ultimul care o vizitase fusese Swann, într-o perioadă cînd ea nu mai primea pe nimeni. Şi tot astfel cum, cînd venea acum să se intereseze de sănătatea ei (era singura persoană din familia noastră pe care el încă voia să o vadă), mătuşa Léonie îi transmitea că e obosită, dar că îl va primi data viitoare, spuse şi în seara asta: „Da, într-o zi cînd va fi vreme frumoasă, voi merge cu trăsura pînă la poarta parcului". Şi spunea asta în chipul cel mai sincer. I-ar fi plăcut să-l revadă pe Swann şi domeniul Tansonville; dar această dorinţă îi era de ajuns pentru slabele-i puteri; realizarea ei le-ar fi depăşit. Uneori, cînd vremea

era frumoasă, se simțea mai zdravănă, se ridica, se îmbrăca; dar începea să se simtă obosită încă înainte de a fi trecut în camera alăturată, și se așeza iar în pat. Pentru ea începuse — doar mai devreme decît se întîmplă de obicei — acea uriașă renunțare a bătrîneții care se pregătește de moarte și se învăluie în crisalida ei, renunțare ce poate fi observată, către sfîrșitul unor vieți îndelungate, chiar și în relațiile dintre foști amanți care s-au iubit foarte mult, dintre prieteni uniți prin legăturile cele mai spirituale, și care, începînd dintr-un anume an, nu mai călătoresc sau nu mai ies din casă spre a se întîlni, nu-și mai scriu și știu că nu vor mai comunica între ei în această viață. Mătușa mea știa desigur că nu-l va mai revedea pe Swann, că nu va mai ieși niciodată din casă, dar această sihăstrie definitivă îi era probabil ușurată tocmai de ceea ce, după noi, ar fi trebuit să o facă mai dureroasă: îi era impusă de faptul că puterile îi scădeau zilnic și că fiecare acțiune, fiecare mișcare se transformau într-o oboseală, sau chiar o suferință, dăruind astfel inacțiunii, izolării, tăcerii, dulceața vindecătoare și binecuvîntată a odihnei.

Mătușa mea nu s-a dus să vadă tufele de păducel, în schimb eu îi întrebam tot timpul pe părinții mei cînd se va duce să le vadă, sau dacă odinioară se ducea des la Tansonville, încercînd să-i fac să vorbească despre părinții și despre bunicii domnișoarei Swann, care mi se păreau asemenea unor zei. Cînd vorbeam cu părinții mei, simțeam o nevoie bolnavă să-i aud rostind numele de Swann, devenit pentru mine aproape mitologic, și, neîndrăznind să-l rostesc eu însumi, îi prindeam în capcana unor subiecte ce puteau avea o legătură oarecare cu Gilberte și cu familia ei, sau care o priveau de-a dreptul, ceea ce îmi îngăduia să nu mă simt într-un exil prea îndepărtat de ea; și îl sileam dintr-o dată pe tata, prefăcîndu-mă că aș crede că slujba bunicului aparținuse familiei noastre încă înainte de a o exercita el, sau că tufele de păducel pe care voia să le vadă mătușa mea Léonie se aflau pe un teren comunal, să-mi corecteze afirmația, spunîndu-mi, parcă fără voia mea, ca de la sine: „Nicidecum, această slujbă era exercitată de tatăl lui *Swann*, aceste tufișuri fac parte din parcul lui *Swann*". Atunci eram silit să respir adînc, într-atît, așezîndu-se pe locul unde era totdeauna scris în mine, mă apăsa pînă la sufocare acest nume ce, în clipa cînd îl auzeam, îmi părea mai plin decît oricare altul, pentru că era încărcat cu toate acele dăți cînd, dinainte, îl rostisem în mintea mea. El îmi pricinuia o plăcere îmbinată cu tulburarea de a fi îndrăznit să-i pun pe părinții mei să mi-o ofere, căci această plăcere era atît de mare încît socoteam că îi costase, spre a mi-o dărui.

o mare osteneală, şi fără vreo răsplată în schimb, de vreme ce nu era plăcerea lor. De aceea, schimbam vorba, din discreţie. Dar şi pentru că îmi făceam scrupule. De îndată ce rosteau numele de Swann, regăseam în el toate acele seducţii ciudate cu care eu însumi îl încărcam. Mi se părea atunci, dintr-o dată, că părinţii mei nu puteau să nu le simtă la rîndul lor, că aveau şi ei punctul meu de vedere, că îmi ghiceau visele, mi le iertau, visau odată cu mine, şi eram atunci nefericit de parcă i-aş fi învins şi pervertit.

În acel an, cînd, ceva mai de vreme decît de obicei, părinţii mei au stabilit ziua întoarcerii noastre la Paris, în dimineaţa plecării, cum îmi încreţiseră părul ca să fiu fotografiat, îmi puseseră pe cap o pălărie pe care nu o purtasem niciodată şi mă îmbrăcaseră cu un pardesiu de catifea, după ce m-au căutat peste tot, mama mă găsi cu obrajii scăldaţi în lacrimi, pe cărăruia de lîngă Tansonville, luîndu-mi rămas bun de la tufele de păducel, îmbrăţişînd ramurile pline de ţepi şi, ca o prinţesă de tragedie împovărată de asemenea zadarnice podoabe, ingrat faţă de mîna răuvenită care, înnodîndu-le, îmi adunase cu grijă părul pe frunte, călcînd în picioare moaţele pe care mi le smulsesem din cap şi pălăria cea nouă. Mama nu se lăsă înduioşată de lacrimile mele, dar nu-şi putu stăpîni un strigăt de indignare văzînd pălăria mototolită şi constatînd că îmi pierdusem pardesiul. Eu nu o auzii: „O, bietele mele tufe de păducel, spuneam, plîngînd întruna, voi nu aţi vrea niciodată să mă îndureraţi, să mă vedeţi plecînd de aici. Voi nu m-aţi chinuit niciodată! De aceea, vă voi iubi întotdeauna". Şi, ştergîndu-mi lacrimile, le promiteam că atunci cînd voi fi mare nu voi imita viaţa nesăbuită a celorlalţi oameni şi, chiar cînd voi fi la Paris, în zilele de primăvară, în loc să fac vizite şi să ascult tot felul de lucruri nătînge, mă voi duce la ţară să văd primele tufe de păducel.

Odată ieşiţi la cîmpie, nu le mai părăseam în tot timpul plimbării pe care o făceam înspre Méséglise. Erau întruna străbătute, ca de un veşnic şi invizibil cerşetor hoinar, de vîntul care, pentru mine, era sufletul însuşi al ţinutului Combray. În fiecare an, în ziua sosirii noastre, pentru a vedea că mă aflu cu adevărat la Combray, urcam, spre a-l simţi cum aleargă pe ogoare[46], silindu-mă să-i alerg şi eu pe urme. Mergînd spre Méséglise aveai totdeauna vîntul alături, pe cîmpia bombată, unde puteai să mergi multe leghe fără să întîlneşti vreun accident de teren[47]. Ştiam că domnişoara Swann se duce adeseori pentru cîteva zile la Laon şi, deşi era la cîteva leghe depărtare, distanţa fiind compensată prin absenţa oricărui obstacol, cînd, în după-amiezile calde, vedeam unul şi

același suflu de vînt, ivit din zarea abia ghicită, îndoind către pămînt lanurile de grîu cele mai îndepărtate, propagîndu-se ca un val peste întreaga întindere uriașă și venind să se culce, printre firele de dulcișor și de trifoi, la picioarele mele, cîmpia, care ne era comună amîndurora, părea că ne apropie, că ne unește, iar eu mă gîndeam că acea adiere trecuse pe lîngă ea, că îmi șoptește vreun mesaj din partea-i pe care nu-l pot înțelege, și atunci o îmbrățișam în grabă. La stînga se afla un sat numit Champieu *(Campus Pagani*, după părerea preotului). La dreapta se zăreau, dincolo de lanurile de grîu, cele două clopotnițe cizelate și rustice ale bisericii Saint-André-des-Champs, ele însele subțiate, solzoase, străbătute de alveole, împodobite cu linii încrucișate și simetrice, îngălbenite și zgrunțuroase ca două spice.

La intervale regulate, în mijlocul inimitabilei podoabe a frunzelor lor, ce nu pot fi confundate cu cele ale nici unui alt arbore fructifer, merii își deschideau petalele late de satin alb sau lăsau să le atîrne ciorchinii timizi de muguri roșiateci. Mergînd înspre Méséglise, am observat pentru prima oară umbra rotundă aruncată de meri pe pămîntul însorit, precum și acele mătăsuri de aur impalpabil țesute oblic de amurg pe sub frunze, și pe care, sub ochii mei, tata le întrerupea cu bastonul, fără să le dea niciodată la o parte.

Uneori, pe cerul după-amiezii trecea o lună albă precum un nor, furișă, fără strălucire, ca o actriță în așteptarea orei cînd trebuie să joace și care, din sală, îmbrăcată ca pentru oraș, se uită o clipă la ceilalți actori, cît mai ștearsă, nevrînd să fie privită cu atenție. Îmi plăcea să-i regăsesc imaginea în tablouri și în cărți, dar aceste opere de artă erau foarte diferite — cel puțin în primii ani, înainte ca Bloch să-mi fi obișnuit ochii și gîndul cu armonii mai subtile — de cele unde luna mi-ar apărea astăzi frumoasă și unde nu aș fi recunoscut-o atunci. Era, de exemplu, vreun roman de Saintine, vreun peisaj de Gleyre, unde își profilează limpede pe cer secera de argint, una din acele opere naiv incomplete cum erau propriile mele impresii, preferință ce stîrnea indignarea surorilor bunicii. Ele credeau că trebuie să le arăți copiilor — și că ei dovedesc bun gust admirîndu-le — mai întîi operele pe care, odată ajuns la maturitate, le admiri în mod definitiv. Neîndoielnic, își închipuiau meritele estetice ca pe niște obiecte materiale pe care ochiul deschis nu poate face altminteri decît să le perceapă, fără să fi avut nevoie să-și pregătească pe îndelete echivalențe în suflet.

Domnul Vinteuil locuia înspre Méséglise, la Montjouvain, casă așezată pe malul unui mare eleșteu, avînd îndărătul ei o rîpă plină

de tufișuri. Iată de ce o întîlneai adeseori în drum pe fata lui, conducînd în goană o cabrioletă. Începînd dintr-un anume an, nu o mai întîlneai singură, ci în tovărășia unei prietene mai mari, cu proastă reputație, și care, într-o bună zi, se instală definitiv la Montjouvain. Lumea spunea: „Bietul domn Vinteuil trebuie să fie orbit de dragostea pe care i-o poartă, de nu-și dă seama ce se povestește, și îi îngăduie fetei lui, el, care se scandalizează de un cuvînt mai *deplasat*, să locuiască sub același acoperiș cu o asemenea femeie. El spune că e o femeie superioară, cu un suflet nobil, și că ar fi fost o mare muziciană dacă și-ar fi cultivat talentul. Dar poate fi sigur că nu muzică face ea împreună cu fiică-sa". Domnul Vinteuil susținea tocmai asta; și, într-adevăr, este uimitor să vezi ce admirație față de calitățile-i morale stîrnește totdeauna cineva care are legături carnale cu altcineva, în sufletul părinților acestei ultime persoane. Iubirea fizică, atît de pe nedrept denigrată, silește în asemenea măsură fiece ființă să-și manifeste pînă și ultimele părticele de bunătate, de uitare de sine pe care le posedă, încît ele strălucesc pînă și pentru ochii celor din preajmă. Doctorul Percepied, căruia vocea groasă și sprîncenele late îi îngăduiau să joace după pofta inimii rolul de perfid tocmai fiindcă nu avea fizicul unui asemenea personaj, fără să-și compromită întru nimic reputația de nezdruncinat și nemeritată de om posac, dar bun, știa să-i înveselească pînă la lacrimi pe preot și pe toți ceilalți, spunînd, pe un ton aspru: „S-ar părea că face muzică împreună cu prietena ei, domnișoara Vinteuil. Parcă nu vă vine să credeți. Eu nu știu ce să mai zic. Chiar ieri tata Vinteuil mi-a spus din nou. La urma urmelor, de ce n-ar avea dreptul biata fată să-i placă muzica. Eu unul socotesc că vocațiile artistice ale copiilor nu trebuie contrariate. După cît se vede, Vinteuil este de aceeași părere. Și apoi, el însuși face muzică împreună cu prietena fetei lui. Dumnezeule-Doamne! mult se mai cîntă în casa asta. Dar de ce rîdeți? Oamenii ăștia se dedică prea mult muzicii. Zilele trecute l-am întîlnit pe tata Vinteuil lîngă cimitir. Abia se ținea pe picioare".

Pentru cei care, asemenea nouă, l-au văzut în acea perioadă pe domnul Vinteuil evitînd persoanele pe care le cunoștea, ferindu-se din calea lor cînd le zărea, îmbătrînind în cîțiva ani, cufundîndu-se în nefericirea lui, devenind incapabil de orice alt efort în afară de cel ce avea drept scop imediat fericirea fetei lui, petrecînd zile întregi la mormîntul nevestei, era limpede că e pe cale să moară de supărare și că își dă seama de vorbele ce se rostesc prin tîrg. El le știa, ba poate chiar credea în ele. Căci nu există poate nici un om, oricît de mare i-ar fi virtutea, pe care complexitatea împreju-

rărilor să nu-l poată aduce într-o bună zi în situația de a trăi în familiaritatea viciului, altminteri condamnat de el cu desăvîrșire — fără ca să-l recunoască, de altfel, cu totul, sub veșmîntul înșelător al faptelor particulare prin care intră în contact cu acel om și îl face să sufere: cuvintele bizare, atitudinea inexplicabilă, într-o anume seară, a unei persoane pe care, de altminteri, are atîtea motive să o iubească. Dar pentru un om ca domnul Vinteuil intra probabil mult mai multă suferință decît pentru un altul în resemnarea față de una dintre acele situații despre care greșit se crede că poate fi întîlnită doar în mediile boeme: ele se produc de fiecare dată cînd are nevoie să-și rezerve locul și liniștea ce-i sînt necesare un viciu pe care natura însăși îl dezvoltă la un copil, uneori doar amestecînd virtuțile tatălui cu cele ale mamei, ca și culoarea ochilor. Dar din faptul că domnul Vinteuil cunoștea poate purtarea fetei lui nu trebuie să tragem concluzia că asta l-ar fi făcut să o adore mai puțin. Faptele nu pătrund în lumea unde trăiesc credințele noastre, ele nu le-au dat naștere și nici nu le distrug; pot să le dea cele mai constante dezmințiri fără să le slăbească întru nimic, și o avalanșă de nefericiri sau de boli ce s-ar succede fără întrerupere într-o familie, nu o va face să se îndoiască de bunătatea Dumnezeului în care crede sau de talentele medicului care o îngrijește. Dar cînd domnul Vinteuil se gîndea la fata lui și la el însuși din punctul de vedere al lumii, din punctul de vedere al reputației lor, cînd căuta să se situeze împreună cu ea în locul pe care îl ocupau în stima generală, atunci el își construia această judecată socială întocmai cum ar fi făcut locuitorul din Combray care i-ar fi fost cel mai ostil, văzîndu-se, împreună cu fata lui, căzuți foarte jos, iar în purtările sale se vădea, din această pricină, nu de multă vreme, acea umilință, acel respect pentru cei ce se aflau deasupra lui și pe care el îi vedea de atît de jos (chiar dacă pînă atunci fuseseră mult sub el), acea tendință de a încerca să urce pînă la ei, care este o rezultantă aproape mecanică a tuturor decăderilor. Într-o zi pe cînd mergeam cu Swann pe o stradă din Combray, domnul Vinteuil, care venea de pe o alta, s-a aflat prea pe neașteptate în fața noastră spre a mai avea timp să ne ocolească, și Swann, cu acea orgolioasă milă a omului de lume care, nemaiavînd nici un fel de prejudecată morală, află în infamia celuilalt doar un motiv de a-și exercita față de el o bunăvoință ale cărei mărturii gîdilă cu atît mai mult amorul propriu al celui care o arată, cu cît le simte mai prețioase pentru cel ce o primește, stătuse vreme îndelungată de vorbă cu domnul Vinteuil, căruia pînă atunci nu-i adresa nici un cuvînt, și îl întrebase, înainte de a ne părăsi, dacă nu vrea să o trimită într-o zi pe fata

lui la Tansonville. Era o invitație ce, în urmă cu doi ani, l-ar fi indignat pe domnul Vinteuil, dar care acum trezea în el sentimente de recunoștință atît de puternice, încît se credea obligat să nu aibă indiscreția de a o accepta. Amabilitatea lui Swann față de fata lui îi părea a fi în sine un sprijin atît de onorabil și de ales, încît se gîndea că e poate mai bine să nu-i dea urmare, spre a avea parte de plăcerea cu totul platonică de a se bucura de ea și de aici înainte.

— Ce om minunat, ne spuse el, după ce Swann se îndepărtă, cu aceeași entuziastă venerație cu care ar fi vorbit niște spirituale și frumoase burgheze despre o ducesă, ce, chiar urîtă și proastă, le ține ca sub o vrajă, făcîndu-se respectată de ele. Ce om minunat! Ce păcat că a făcut o căsătorie atît de nepotrivită!

Și atunci, într-atît pînă și oamenii cei mai sinceri devin ipocriți, renunțînd, cînd stau de vorbă cu cineva, la părerea ce o au despre acea persoană, dar pe care o exprimă de îndată ce ea nu mai este de față, părinții mei au deplîns împreună cu domnul Vinteuil căsătoria lui Swann în numele unor principii și unor conveniențe față de care (prin însuși faptul că le invocau împreună cu el, ca niște oameni de treabă între ei), păreau ei a subînțelege, nimeni din cei ce locuiau la Montjouvain nu păcătuise. Domnul Vinteuil nu-și trimise fata în vizită la Swann. Iar acesta fu cel dintîi care regretă. Căci, de fiecare dată cînd se despărțea de domnul Vinteuil, își amintea că de cîtăva vreme vrea să-l întrebe despre cineva care avea același nume ca el și care ar fi putut să-i fie rudă. Iar de data aceasta își făgăduise să nu mai uite ce avea a-i spune, cînd domnul Vinteuil își va trimite fata la Tansonville.

Plimbarea către Méséglise fiind cea mai scurtă din cele două pe care le făceam în apropiere de Combray, o păstram pentru zilele cînd vremea ar fi putut fi rea, și cum înspre Méséglise ploua adeseori, nu pierdeam niciodată din vedere marginea pădurii Roussainville, în desișul căreia ne-am fi putut adăposti.

Adeseori soarele se ascundea îndărătul unui nor ce îi deforma ovalul și ale cărui margini se îngălbeneau. Cîmpiei îi era răpită strălucirea, dar nu și limpezimea, și totul părea mort, în timp ce sătucul Roussainville își sculpta pe cer relieful muchiilor albe, cu o precizie și o finețe copleșitoare. O pală de vînt zburătăcea un corb ce cădea apoi undeva, departe, și, pe cerul albicios, zarea împădurită părea mai albastră, ca în acele picturi într-o singură culoare care împodobesc zidurile vechilor lăcașuri.

Dar alteori începea să cadă ploaia cu care ne amenințase maimuța-călugăr din vitrina opticianului; picăturile de apă, ca niște păsări călătoare ce își iau zborul împreună, coborau în șiruri dese

din cer. Ele nu se despart, nu merg la întîmplare în timp ce străbat văzduhul în grabă, ci fiecare, păstrîndu-şi locul, o atrage la ea pe cea care o urmează, iar cerul este mai negru decît la plecarea rîndunicilor. Ne adăposteam în pădure. Cînd călătoria lor părea terminată, uncle, mai nevolnice, mai încete, tot mai cădeau încă. Dar noi ieşeam de sub copaci, căci picăturilor le place să se agaţe de verdeaţă, iar pămîntul era aproape zbicit cînd cîte una mai sclipea încă pe nervurile vreunei frunze şi, agăţată într-un vîrf, odihnită, strălucind în soare, dintr-o dată se lăsa să alunece din înălţimea ramurii, căzîndu-ne pe nas.

Adeseori, de asemeni, ne duceam să ne adăpostim, de-a valma cu sfinţii şi cu patriarhii de piatră, sub porticul bisericii Saint-André-des-Champs. Cît de franceză putea fi! Deasupra porţii, sfinţii, regii-cavaleri, cu o floare de crin în mînă, scenele de nuntă şi de înmormîntare ni se înfăţişau aşa cum puteau fi zugrăvite în sufletul Françoisei. Sculptorul povestise şi cîteva întîmplări despre Aristotel şi Virgiliu, tot astfel cum, în bucătărie, Françoise vorbea despre sfîntul Ludovic de parcă l-ar fi cunoscut ea însăşi şi, mai ales, spre a-i ruşina, prin comparaţie, pe bunicii mei, mai puţin „drepţi". Simţeai că noţiunile pe care artistul medieval şi ţărancа medievală (supravieţuind în secolul al XIX-lea) le aveau despre istoria veche sau creştină, şi care erau pe cît de inexacte pe atît de pline de o bunătate simplă, erau deţinute de ei nu din cărţi, ci dintr-o tradiţie îndepărtată şi totodată directă, neîntreruptă, orală, deformată, de nerecunoscut şi vie. O altă personalitate din Combray, pe care o recunoşteam, de asemenea, virtuală şi profetizată, în sculptura gotică din biserica Saint-André-des-Champs, era tînărul Théodore, băiatul din prăvălia lui Camus. Françoise simţea de altminteri atît de bine în el un om din ţinutul ei şi un contemporan, încît, cînd mătuşa mea Léonie era prea bolnavă pentru ca Françoise să o poată întoarce în pat singură sau să o ducă pînă la fotoliu, nu o lăsa pe bucătăreasă să urce şi să o ajute, şi astfel „să se pună bine" cu mătuşa mea, ci îl chema pe Théodore. Or, acest băiat, care trecea, şi pe bună dreptate, drept o pramatie, era într-atît de stăpînit de sufletul ce împodobise biserica Saint-André-des-Champs şi mai ales de sentimentele de respect pe care Françoise le socotea datorate „bieţilor bolnavi" şi „bietei stăpîne", încît, cînd îi ridica mătuşii mele capul pe pernă avea înfăţişarea naivă şi plină de zel a îngeraşilor de pe basoreliefuri, care se îngrămădesc şi îşi dau toată osteneala, cu cîte o lumînare în mînă, în jurul Sfintei Fecioare aflate în suferinţă, ca şi cum chipurile de piatră sculptată, cenuşii şi golaşe asemenea pădurilor în iarnă, nu erau decît o întrupare adormită,

o rezervă, gata să înflorească iar la viață în nenumărate chipuri populare, smerite și viclene ca acela al lui Théodore, strălucind de roșeața mărului copt. Nu lipită de piatră ca acești îngerași, ci desprinsă din portic, de o statură mai mult decît omenească, ridicată pe un soclu ca pe un taburet ce ar fi scutit-o să-și pună picioarele pe pămîntul umed, o sfîntă avea obrajii rotunzi, sînii tari și umflînd cutele veșmîntului precum un ciorchine copt aflat într-un sac de pînză aspră, fruntea îngustă, nasul scurt și obraznic, ochii înfundați, înfățișarea zdravănă, insensibilă și curajoasă a țărancelor de prin preajma locului. Această asemănare, ce strecura în statuie o blîndețe pe care nu o căutasem, era adeseori întărită de vreo fată de la țară, venită, ca și noi, să se adăpostească, și a cărei prezență, asemenea acelor frunzișuri ce urcă pe pereți și care au crescut alături de frunzișurile sculptate, părea menită să ne îngăduie, printr-o confruntare cu natura, să judecăm adevărul operei de artă. În fața noastră, în depărtare, pămînt făgăduit sau blestemat, Roussainville, între zidurile căruia n-am pătruns niciodată, Roussainville, adineaori, cînd ploaia încetase pentru noi, continua să fie pedepsit ca un sat din Biblie prin toate lănciile furtunii ce izbeau oblic în casele locuitorilor lui, sau era iertat de Dumnezeu Tatăl, care cobora spre el tijele de aur, de lungimi inegale, ca razele chivotului de pe altar, ale unui soare încă împîclit.

Uneori timpul era urît de-a binelea, și atunci trebuia să ne întoarcem și să stăm închiși în casă. Ici-colo, departe, în partea care din pricina întunericului și a umezelei semăna cu marea, case răzlețe, agățate de povîrnișul vreunui deal cufundat în noapte și în apă, străluceau ca niște mici corăbii ce și-au strîns pînzele și rămîn nemișcate în larg noaptea întreagă. Dar nici că ne păsa de ploaie, nici că ne păsa de furtună! Vara, timpul urît nu-i decît un capriciu trecător al timpului frumos subiacent și fix, foarte diferit de frumosul timp instabil și fluid al iernii și care, dimpotrivă, stăpînind peste pămînt, unde s-a solidificat în frunzișuri dese și unde ploaia poate să se scurgă în voie, fără să ucidă rezistența neîncetatei lor bucurii, și-a înălțat pentru întregul anotimp, pînă și în străzile satului, pe zidurile caselor și ale grădinilor, stindardele de mătase violetă sau albă. Așezat în salonaș, unde așteptam ora mesei citind, auzeam apa scurgîndu-se din castani, dar știam că frunzele lor vor fi și mai lucioase și că făgăduiau să rămînă acolo, ca tot atîtea chezășii ale primăverii, cît va ține acea noapte ploioasă, asigurînd continuitatea timpului frumos; că zadarnic plouă, și că mîine, deasupra barierei albe ce împrejmuia domeniul Tansonville, vor urdui, la

fel de numeroase, frunzuliţe în formă de inimă; şi, fără nici o tristeţe, vedeam plopul din strada Perchamps închinînd furtunii rugi şi laude deznădăjduite; fără nici o tristeţe, auzeam, în fundul grădinii, ultimele bubuituri ale tunetului rostogolindu-şi cîntul în tufele de liliac.

Dacă vremea era rea încă dis-de-dimineaţă, părinţii mei renunţau la plimbare şi nici eu nu ieşeam din casă. Dar apoi mi-am luat obiceiul ca, în acele zile, să mă duc singur înspre Méséglise-la-Vineuse, în toamna cînd am fost siliţi să ne întoarcem la Combray pentru moştenirea pe care ne-o lăsase mătuşa mea Léonie, căci, în sfîrşit, murise, făcîndu-i să triumfe atît pe cei ce pretindeau că ţine un regim ce nu putea decît să o slăbească şi, în cele din urmă, să o ucidă, cît şi pe cei ce susţinuseră întotdeauna că suferă nu de o boală imaginară, ci de una organică, pe care pînă şi cei mai sceptici vor trebui să o recunoască atunci cînd va muri; şi, neîndurerînd cu adevărat prin moartea ei decît o singură făptură, dar, pe aceasta, înfiorător. În timpul celor cincisprezece zile cît a durat ultima boală a mătuşii mele, Françoise nu s-a despărţit de ea nici măcar o singură clipă, nu s-a dezbrăcat, nu a lăsat pe nimeni să o îngrijească, şi nu s-a îndepărtat de trupul ei decît după ce a fost îngropat. Atunci am înţeles că felul cum Françoise trăise, temîndu-se parcă întotdeauna de cuvintele rele, de bănuielile, de mîniile mătuşii mele, dezvoltase în ea un sentiment pe care noi îl luasem drept ură, dar care era de fapt unul de veneraţie şi iubire. Adevărata ei stăpînă, cu hotărîrile ei cu neputinţă de prevăzut, cu vicleniile ei greu de zădărnicit, cu inima-i uşor de înduioşat, misterioasa şi atotputernica ei regină nu mai trăia. În comparaţie cu ea, noi însemnam puţin lucru. Era departe acea vreme cînd, la începutul venirilor noastre în vacanţă la Combray, noi ne bucuram în faţa Françoisei de tot atîta prestigiu cît şi mătuşa mea. În acea toamnă, ocupaţi pînă peste cap cu formalităţi de tot felul, cu discuţiile cu notarii şi fermierii, părinţii mei, nemaiavînd răgaz să se plimbe, într-o perioadă cînd nici vremea, de altminteri, nu era prea bună, s-au obişnuit să mă lase să mă plimb fără ei înspre Méséglise, înfăşurat într-o pătură uriaşă, ce mă apăra de ploaie şi pe care mi-o aruncam pe umeri cu o plăcere sporită de faptul că pătratele ei scoţiene o scandalizau pe Françoise, căreia nu i-ai fi putut băga nicicum în cap ideea că doliul din suflet nu are nici o legătură cu culoarea veşmintelor: de altminteri, nu-i prea plăcea felul cum ne îndurerase moartea mătuşii mele, căci nu făcusem un praznic la înmormîntare şi nici nu ne înmlădiam într-un anume chip vocea pentru a vorbi de ea, ba eu chiar fredonam din cînd în cînd o melodie. Sînt sigur că, într-o

carte — și în privința asta semănam eu însumi cu Françoise —, o asemenea concepție despre doliu, amintind de *Cîntecul lui Roland* și de portalul bisericii Saint-André-des-Champs —, mi-ar fi părut cu totul potrivită. Dar de îndată ce Françoise era lîngă mine, un demon mă îndemna să o vreau mînioasă, mă agățam de cel mai mărunt pretext pentru a-i spune că plîngeam după mătușa mea pentru că fusese o femeie cumsecade, deși cam ridicolă, și nu pentru că îmi era mătușă, că ar fi putut să-mi fie mătușă și totodată să-mi pară odioasă, iar moartea ei să nu mă întristeze cîtuși de puțin, cuvinte ce mi s-ar fi părut inepte într-o carte.

Dacă atunci Françoise, plină ca un poet de un val de gînduri confuze despre durere, despre amintirile de familie, mă ruga să o iert că nu știe să-mi răspundă la teoriile mele și îmi spunea: „Nu știu să mă exprim", eu triumfam în fața acestei mărturisiri cu un bun simț ironic și brutal vrednic de doctorul Percepied; iar dacă adăuga: „Făcea parte din familie[48] și familia se cuvine oricum a fi respectată", ridicam din umeri și îmi spuneam: „Așa îmi trebuie dacă discut cu o analfabetă care face asemenea greșeli de limbă gogonate", adoptînd astfel, pentru a o judeca pe Françoise, punctul de vedere meschin al unor oameni al căror rol este foarte bine jucat cu prilejul uneia din scenele vulgare ale vieții de înșiși cei care îi disprețuiesc cel mai mult în cadrul unei meditații imparțiale.

Plimbările mele din acea toamnă au fost cu atît mai plăcute cu cît le făceam după ce îmi petrecusem ore întregi aplecat pe o carte. Cînd eram obosit pentru că citisem toată dimineața în salon, îmi aruncam pătura pe umeri și ieșeam din casă: trupul meu, ce fusese silit să rămînă imobil multă vreme, dar care, stînd pe loc, se încărcase acumulînd un mare neastîmpăr și puterea de a se mișca foarte repede, avea apoi nevoie, precum o sfîrlează căreia îi dai drumul, să le cheltuiască în toate direcțiile. Zidurile caselor, tufișurile de păducel din Tansonville, copacii din pădurea Roussainville, Montjouvain și arbuștii din spate erau izbiți cu umbrela sau cu bastonul, și auzeau totodată un șir de strigăte vesele, care nu erau, ca și loviturile, decît manifestarea unor idei confuze ce mă exaltau și nu ajungeau să se odihnească în lumină, preferînd unei limpeziri lente și dificile plăcerea unei derivații mai ușoare către o ieșire imediată. Cele mai multe dintre pretinsele traduceri a ceea ce am simțit nu fac astfel decît să ne elibereze, scoțînd din noi acel ceva sub o formă nedeslușită, care nu ne învață să-l cunoaștem. Cînd încerc să socotesc tot ce datorez plimbării către Méséglise,umilelor descoperiri cărora le-a oferit un cadru întîmplător sau pe care le-a inspirat în mod necesar, îmi amintesc că tocmai în acea toamnă, în

timpul uneia din acele plimbări, lîngă povîrnișul protector, plin de tufișuri încîlcite, de lîngă Montjouvain, am fost pentru prima oară profund uimit de dezacordul dintre impresiile noastre și expresia lor obișnuită. După o oră de ploaie și vînt, împotriva cărora luptasem cu voioșie, cum tocmai soseam pe malul eleșteului de lîngă Montjouvain, în fața unei căsuțe acoperită cu țiglă, unde grădinarul domnului Vinteuil își ținea uneltele de grădinărit, soarele se arăta din nou, iar revărsările sale aurii, spălate de ploaie, străluceau puternic pe cer, pe copaci, pe zidul căsuței, pe acoperișul ei de țiglă încă umed, în vîrful căruia se plimba o găină. Vîntul spulbera buruienile ce creșeuseră din temelia zidului, precum și penele găinii, care, atît unele cît și celelalte, se lăsau în voia lui pînă la capăt, cu uitarea de sine a lucrurilor inerte și ușoare. Acoperișul de țiglă punea pe eleșteu, ce scînteia din nou în soare, o pată roz, pe care nu știusem încă să o văd niciodată. Zărind pe apă și în fața zidului un palid surîs ce răspundea surîsului venit din cer, am strigat cu tot entuziasmul de care eram în stare, și înălțîndu-mi umbrela închisă spre cer: „la te uită, ia te uită, ia te uită". Dar în același timp am simțit că datoria mea ar fi fost să nu mă mulțumesc cu aceste cuvinte opace, ci să încerc să-mi înțeleg mai bine încîntarea.

Și tot în acea clipă — datorită unui țăran care trecea, arătîndu-mi un chip posomorît, ce deveni încă și mai întunecat cînd se pomeni aproape lovit în obraz de umbrela mea, și care-mi răspunse cu indiferență la spusele mele: „pe o vreme atît de frumoasă e bine să umbli" — am învățat că aceleași emoții nu se produc simultan, într-o ordine prestabilită, în sufletul tuturor oamenilor. Mai tîrziu, de fiecare dată cînd, după o lectură prelungită, aveam poftă să stau de vorbă, prietenul căruia ardeam de nerăbdare să mă adresez tocmai gustase din plăcerile conversației și dorea acum să fie lăsat să citească în liniște. Dacă mă gîndeam la părinții mei cu dragoste și luam hotărîrile cele mai înțelepte și mai în măsură să le facă plăcere, se întîmpla ca tocmai ei să fi descoperit cine știe ce mărunte greșeală de-a mea uitată de mine și pentru care mă certau cu asprime chiar în clipa cînd eu le săream în cale spre a-i îmbrățișa.

Uneori, la exaltarea pe care mi-o stîrnea singurătatea se adăuga o alta, pentru mine greu de deslușit de prima, pricinuită de dorința de a vedea ivindu-se pe neașteptate în fața mea o țărancă pe care să o pot strînge în brațe. Născută dintr-o dată, și fără ca eu să fi avut timpul de a o raporta exact la cauza ei, în mijlocul unor gînduri foarte diferite, plăcerea de care era întovărășită nu-mi părea decît una de un grad superior celei trezite de ele. Prețuiam și mai

mult toate acele lucruri pe care le aveam atunci în minte, răsfrîngerea roz a acoperișului din țiglă, buruienile, satul Roussainville unde doream de multă vreme să mă duc, copacii din pădurea care îl înconjura, clopotnița bisericii, cu acea emoție nouă, ce mi le făcea doar mai vrednice a fi dorite, pentru că socoteam că ele o provocau, și care părea că nu vrea decît să mă poarte către ele mai repede, atunci cînd îmi umflau pînzele cu un vînt puternic, necunoscut și prielnic. Dar dacă această dorință de a vedea ivindu-se pe neașteptate o femeie adăuga, pentru mine, farmecelor naturii, ceva încă și mai exaltant, farmecele naturii, în schimb, le făceau mai de necuprins pe cele ale femeii. Mi se părea că frumusețea copacilor era tot frumusețea ei, și că sufletul acestor zări, al satului Roussainville, al cărților pe care le citeam în acel an, îmi va fi dăruit prin sărutu-i, iar imaginația mea căpătînd noi puteri în contact cu senzualitatea mea, senzualitatea mea revărsîndu-se în toate domeniile imaginației mele, dorința-mi nu mai avea limite. Căci — așa cum se întîmplă în asemenea momente de visare în mijlocul naturii, cînd, influența obișnuinței fiind suspendată, noțiunile noastre abstracte despre lucruri lăsate de o parte, noi credem adînc în originalitatea, în viața individuală a locului unde ne aflăm — trecătoarea chemată de dorința mea mi se părea a fi nu un exemplar oarecare al acestui tip general: femeia, ci un produs necesar și natural al acelui pămînt, în acea vreme tot ce nu eram eu, pămîntul și ființele, părîndu-mi mai prețios, mai important, înzestrat cu o existență mai reală decît o văd oamenii adulți. Iar pămîntul și ființele îmi apăreau nedespărțite. Doream o țărancă din Méséglise sau din Roussainville, o pescăriță din Balbec, așa cum doream ținutul Méséglise și Balbec. Plăcerea pe care mi-ar fi putut-o da mi-ar fi părut mai puțin adevărată, nu aș mai fi crezut în ea, dacă i-aș fi modificat după vrerea mea condițiile. Să cunosc la Paris o pescăriță din Balbec sau o țărancă din Méséglise ar fi însemnat să primesc scoici pe care nu le-aș fi văzut pe plajă, ferigi pe care nu le-aș fi găsit în păduri, ar fi însemnat să lipsesc plăcerea pe care mi-ar dărui-o femeia de toate plăcerile în care o învăluise imaginația mea. Dar a rătăci astfel prin pădurile din Roussainville fără o țărancă pe care să o strîng în brațe, însemna să nu cunosc comoara ascunsă, frumusețea adîncă a acelor păduri. Acea fată pe care nu o vedeam decît învești mîntată în frunzișuri, era ea însăși pentru mine ca o plantă locală, aparținînd doar unei specii superioare celorlalte și a cărei structură îți îngăduie să ajungi mai aproape de gustul adînc al ținutului. Puteam să cred asta cu atît mai ușor (precum și că mîngîierile prin care voi ajunge la ea vor fi și ele de un

fel anume, dăruindu-mi o plăcere pe care nu aș fi putut să o cunosc decît prin acea femeie) cu cît, pentru multă vreme încă, mă aflam la vîrsta cînd încă nu ai abstras acea plăcere din posedarea femeilor diferite cu care ai gustat-o, cînd nu ai redus-o la o noțiune generală, în urma căreia vezi în ele doar instrumentele, ce pot fi oricînd înlocuite unul cu celălalt, unei plăceri mereu identice. Ea nici nu există, izolată, separată și formulată în minte, ca scop urmărit de tine cînd te apropii de o femeie, ca pricină a tulburării prealabile pe care o simți. Abia dacă te gîndești la ea ca la o plăcere pe care o vei avea; mai curînd o numești farmecul unei femei anume: căci nu te gîndești la tine, gîndindu-te doar cum să ieși din tine. Obscur așteptată, imanentă și ascunsă, ea duce pînă la un asemenea paroxism, în clipa cînd se împlinește, celelalte plăceri pe care ni le pricinuiesc privirile galeșe, sărutările celei de lîngă noi, încît ne apare mai ales nouă însine ca un fel de mișcare de recunoștință venită din partea noastră față de bunătatea sufletească a partenerei noastre și față de emoționanta predilecție pe care ne-o arată, măsurată de noi după binefacerile și fericirea cu care ne copleșește.

Dar vai, zadarnic imploram donjonul din Roussainville, zadarnic îi ceream să-mi trimită în preajmă vreo copilă din sat, ca pe singurul confident al primelor mele dorințe, cînd în înaltul casei noastre din Combray, în cămăruța ce mirosea a stînjenei, nu-i vedeam decît turnul, în mijlocul ferestrei întredeschise, în timp ce, șovăind eroic precum călătorul ce explorează un nou ținut, sau ca deznădăjduitul ce se sinucide, clătinîndu-mă, îmi croiam în mine însumi un drum necunoscut și pe care îl credeam primejdios de moarte, pînă în clipa cînd o urmă naturală, ca aceea a unui melc, se adăuga frunzelor de coacăz sălbatic ce se aplecau pînă la mine. Zadarnic îl rugam acum. Zadarnic, ținînd întinderea în cîmpul meu vizual, o străbăteam cu privirile mele, ce ar fi vrut să aducă spre mine o femeie. Puteam să merg pînă la porticul bisericii Saint-André-des-Champs; niciodată nu se găsea aici țăranca pe care, neîndoielnic, aș fi întîlnit-o dacă m-aș fi dus cu bunicul, cînd nu puteam să intru în vorbă cu ea. Mă uitam țintă la nesfîrșit la trunchiul unui copac îndepărtat, dindărătul căruia ea avea să se ivească, venind către mine; zarea însă rămînea pustie, se așternea noaptea, iar atenția mea se agăța fără nici o speranță, ca pentru a aspira făpturile pe care le puteau ascunde, de acel pămînt sterp, de acea țărînă vlăguită; și nu de bucurie, ci de mînie începeam să lovesc în copacii din pădurea Roussainville, din mijlocul cărora nu ieșea nici o ființă vie, de parcă ar fi fost copaci zugrăviți pe pînza unui decor de teatru, cînd, neputînd să mă resemnez a mă întoarce acasă înainte

de a fi strîns în braţe femeia mult dorită, eram totuşi silit să pornesc iar pe drumul către Combray, mărturisindu-mi mie însumi că întîmplarea ce mi-ar fi putut-o aduce în cale era din ce în ce mai puţin probabilă. Şi chiar de mi s-ar fi ivit în faţă, aş fi îndrăznit oare să-i vorbesc? Mi se părea că ea m-ar fi socotit nebun; nu mai credeam împărtăşite de alte fiinţe, nu mai credeam adevărate, în afara propriei mele simţiri, dorinţele cărora le dădeam trup în timpul acestor plimbări şi care nu se realizau. Nu-mi mai apăreau decît ca născocirile pur subiective, neputincioase, iluzorii, ale temperamentului meu. Nu mai aveau nici o legătură cu natura, cu realitatea, care din acea clipă pierdea orice farmec şi orice semnificaţie, nemaifiind, pentru viaţa mea, decît un cadru convenţional, aşa cum este pentru ficţiunea unui roman vagonul pe banchetа căruia stă călătorul ce-l citeşte spre a-şi omorî timpul.

Poate că, mult mai tîrziu, ideea pe care mi-am făcut-o despre sadism s-a născut dintr-o impresie resimţită tot lîngă Montjouvain, cîţiva ani mai tîrziu, impresie rămasă atunci obscură. Vom vedea mai tîrziu că, pentru cu totul alte motive, amintirea acelei impresii urma să joace un rol important în viaţa mea. Era o vreme foarte călduroasă; părinţii mei, care trebuiseră să lipsească de acasă toată ziua, îmi spuseseră că pot să mă întorc oricît de tîrziu şi, ducîndu-mă pînă la eleşteul de la Montjouvain, unde îmi plăcea să revăd cum se răsfrînge în apă acoperişul de ţiglă, mă întinsesem la umbră şi adormisem în tufişurile de pe povîrnişul ce se înalţă îndărătul casei, chiar acolo unde îl aşteptasem odinioară pe tata, într-o zi cînd se dusese să-l vadă pe domnul Vinteuil. Era aproape noapte cînd m-am trezit, şi am vrut să mă ridic, cînd am văzut-o pe domnişoara Vinteuil (pe cît am putut să o recunosc, căci o văzusem arareori la Combray, şi doar pe vremea cînd era o copilă încă, iar acum începea să fie o domnişoară), care probabil tocmai se întorsese, în faţa mea, la cîţiva centimetri de mine, în această cameră unde tatăl ei îl primise pe al meu şi pe care o transformase în propriul ei salonaş. Fereastra era întredeschisă, lampa era aprinsă, îi vedeam toate mişcările fără ca ea să mă vadă, dar, apropiindu-mă şi mai mult, aş fi făcut să trosnească tufişurile, ea m-ar fi auzit şi ar fi putut crede că mă ascunsesem acolo ca să o spionez.

Era în mare doliu, căci tatăl ei murise de puţină vreme. Nu o vizitasem, mama nu voise, din pudoare, singura-i virtute care punea margini bunătăţii ei; dar o deplîngea din tot sufletul. Mama îşi amintea tristul sfîrşit al domnului Vinteuil, prins cu totul, mai întîi, de îngrijirile de mamă şi de guvernantă pe care le dădea fiicei

sale, apoi de suferințele pricinuite lui de aceasta; ea revedea chipul chinuit al bătrînului, niciodată senin în ultima vreme; știa că el renunțase pentru totdeauna să termine de transcris pe curat întreaga-i operă din ultimii lui ani, biete compoziții ale unui bătrîn profesor de pian, ale unui fost organist angajat într-o biserică de țară, despre care ne închipuiam că nu aveau nici o valoare în ele însele, dar pe care nu le disprețuiam, deoarece aveau o atît de mare valoare pentru el însuși, fiind rațiunea lui de a trăi, înainte de a le sacrifica pentru fiica lui, compoziții ce, în cea mai mare măsură nici măcar notate, păstrate doar în memoria lui, unele scrise pe foi răzlețe, ilizibile, vor rămîne necunoscute; mama se gîndea și la acea altă renunțare la care fusese constrîns domnul Vinteuil, renunțarea la un viitor fericit, onest și respectat pentru fata lui; cînd ea evoca toată această durere supremă a fostului profesor de pian al mătușilor mele, era cu adevărat pătrunsă de tristețe și se gîndea cu spaimă la mîhnirea, altminteri amară, pe care o simțea neîndoielnic domnișoara Vinteuil, mîhnire amestecată cu remușcarea de a-și fi ucis aproape tatăl. „Bietul domn de Vinteuil, spunea mama, a trăit și a murit pentru fata lui, fără să-și fi primit răsplata. O va primi oare după moarte, și sub ce formă? Nu i-ar putea veni decît din partea ei.“

În fundul salonașului domnișoarei Vinteuil, pe cămin, se afla un mic portret al tatălui ei, către care se duse repede cînd se auzi pe drum un zgomot de roți de trăsură, apoi se aruncă pe o canapea, și trase alături o măsuță pe care așeză portretul, tot astfel cum, odinioară, domnul Vinteuil pusese alături de el compoziția pe care dorea să le-o cînte părinților mei. Curînd intră pe ușă prietena ei. Domnișoara Vinteuil o primi fără să se ridice, ținîndu-și mîinile înlănțuite la ceafă și trăgîndu-se către marginea opusă a sofalei, ca pentru a-i face loc. Dar pe dată simți că pare astfel a-i impune o atitudine pe care cealaltă poate nu și-o dorea. Se gîndi că prietena ei preferă poate să stea mai departe de ea, pe un scaun, găsi că a fost indiscretă, din delicatețe sufletească se neliniști; întinzîndu-se din nou pe toată sofaua, închise ochii și începu să caște, arătînd că făcuse acel gest doar pentru că avea poftă să doarmă. În ciuda familiarității aspre și dominatoare pe care o arăta față de prietena ei, recunoșteam purtarea servilă și reticentă, scrupulele neașteptate ale tatălui ei. Curînd se ridică, se prefăcu că vrea să închidă obloanele și că nu reușește.

— Lasă totul deschis, mi-e cald, spuse prietena ei.

— Dar e neplăcut, putem fi văzute, îi răspunse domnișoara Vinteuil.

Însă ghici, fără îndoială, că prietena ei va crede că nu-i spusese acele cuvinte decît pentru a o provoca să-i răspundă prin altele, pe care, într-adevăr, dorea să le audă; dar din discreție, voia să o lase pe ea să le rostească mai întîi. De aceea probabil că privirea ei, pe care nu o puteam desluși, căpătă acea expresie care îi plăcea așa de mult bunicii, cînd adăugă repede:

— Cînd spun putem fi văzute, vreau să spun că putem fi văzute citind; chiar dacă faci un lucru neînsemnat, e neplăcut să te gîndești că ești privit de ochi străini.

Dintr-o generozitate instinctivă și dintr-o politețe involuntară, ea trecea sub tăcere cuvintele premeditate pe care le socotise indispensabile deplinei realizări ale dorinței sale. Și clipă de clipă, în adîncul ei însești, o fecioară timidă și rugătoare implora un soldățoi grosolan și învingător, silindu-l să bată în retragere.

— Da, e foarte posibil să fim privite la ora asta, în acest loc atît de frecventat, spuse ironic prietena ei. Și apoi, ce? adăugă ea (crezînd că trebuie să întovărășească de o clipire din ochi malițioasă și tandră aceste cuvinte, pe care le rosti din bunătate, ca pe un text ce știa că-i place domnișoarei Vinteuil, și pe un ton care se străduia să sune cinic), „chiar dacă ne-ar vedea cineva, ar fi și mai bine".

Domnișoara Vinteuil se cutremură, ridicîndu-se din pat. Sufletul ei încărcat de remușcări și sensibil nu știa ce cuvinte trebuiau adaptate spontan la scena cerută de simțurile ei. Ea căuta cît mai departe cu putință de adevărata-i natură morală să găsească limbajul propriu fetei vicioase ce dorea să fie, dar cuvintele pe care credea că aceasta le-ar fi rostit în mod sincer, îi păreau false în gura ei. Și puținul pe care și-l îngăduia era spus pe un ton înțepat, timiditatea ei obișnuită paralizîndu-i veleitățile de a fi îndrăzneață și recurgînd la: „Nu ți-e frig, nu ți-e prea cald, nu preferi să rămîi singură și să citești?"

— Îmi pare că domnișoara are gînduri lubrice în seara asta, spuse ea în cele din urmă, repetînd, fără îndoială, o frază pe care o auzise odinioară din gura prietenei ei.

Domnișoara Vinteuil simți cum prietena ei o sărută prin despicătura corsajului de mătase, și atunci scoase un țipăt ușor, o luă la fugă, și se urmăriră una pe alta în salturi, filfiind din mînecile largi ca niște aripi, și gîngurind și piuind ca niște păsări îndrăgostite. Apoi, în cele din urmă, domnișoara Vinteuil căzu pe canapea, acoperită de trupul prietenei ei. Dar aceasta stătea cu spatele la măsuța pe care era așezat portretul fostului profesor de pian. Domnișoara Vinteuil înțelese că prietena ei nu-l va vedea dacă nu-i

va atrage atenția asupra lui, și atunci îi spuse, ca și cum abia atunci l-ar fi observat:

— Cine o fi pus acolo portretul ăsta al tatei, care se uită la noi; doar am spus de nenumărate ori că nu aici e locul lui.

Îmi amintesc că tocmai astea erau cuvintele pe care domnul Vinteuil i le spusese tatei în legătură cu bucata muzicală. Acel portret le slujea, fără îndoială, pentru profanări rituale, căci prietena îi răspunse prin următoarele cuvinte, care făceau probabil parte din acele răspunsuri liturgice:

— Lasă-l unde este, nu mai e aici ca să ne plictisească. Ce s-ar mai văicări, maimuțoiul bătrîn, ce te-ar mai sili să te îmbraci gros, dacă te-ar vedea aici, cu fereastra deschisă.

Domnișoara Vinteuil îi răspunse prin cîteva cuvinte blînd mustrătoare: „Lasă, lasă", ce arătau cît e de bună din fire, nu pentru că erau dictate de indignarea pe care ar fi trebuit să i-o trezească acest fel de a vorbi despre tatăl ei (era evident că se obișnuise, cu ajutorul căror sofisme? să înnăbușe în sufletul ei, în acele minute, un asemenea sentiment), ci pentru că erau ca o frînă pusă, pentru a nu se arăta egoistă, de ea însăși plăcerii pe care prietena ei încerca să i-o dea. Și apoi, această moderație surîzătoare răspunzînd acelor vorbe blasfematorii, acest repros ipocrit și tandru îi apăreau poate firii ei sincere și bune ca o formă nespus de infamă, ca o formă dulceagă a purtării scelerate pe care încerca să și-o însușească. Dar nu putu rezista plăcerii de a fi tratată cu blîndețe de o ființă atît de necruțătoare față de un mort lipsit de apărare; sări pe genunchii prietenei ei și îi întinse cast fruntea să i-o sărute, ca și cum i-ar fi fost fiică, simțind cu încîntare că mergeau astfel amîndouă pînă la capătul cruzimii, căci îi răpeau domnului Vinteuil, pînă și în mormînt, bucuria de a fi tată. Prietena ei îi luă capul în mîini și o sărută pe frunte cu o docilitate născută din marea afecțiune pe care o avea față de domnișoara Vinteuil și din dorința de a înveseli cît de cît viața acum atît de tristă a orfanei.

— Știi ce-mi vine să-i fac scîrnăviei bătrîne? spuse ea, luînd în mînă portretul.

Și șopti la urechea domnișoarei Vinteuil cîteva cuvinte pe care nu le-am putut auzi.

— Nu cred că ai îndrăzni.

— N-aș îndrăzni să-l scuip? Să scuip pe porcăria asta? spuse prietena cu o brutalitate voită.

N-am auzit mai mult, căci domnișoara Vinteuil, cu o înfățișare obosită, stîngace, agitată, onestă și tristă, închise obloanele și fereastra, dar eu știam acum ce răsplată primise domnul Vinteuil de

la fiica lui după moarte, în schimbul tuturor suferinţelor pe care le îndurase din pricina ei cînd era viu.

Şi totuşi m-am gîndit adesea de atunci că dacă domnul Vinteuil ar fi putut asista la acea scenă, el tot nu şi-ar fi pierdut poate credinţa în bunătatea fiicei sale, şi poate că nici nu s-ar fi înşelat întru totul. Desigur, în deprinderile domnişoarei Vinteuil aparenţa răului era atît de mare încît cu greu ai fi întîlnit-o realizată atît de desăvîrşit la altcineva decît la o sadică; mai curînd în lumina rampei teatrelor de bulevard, decît sub cea a lămpii unei case de ţară adevărate, poţi vedea o fată lăsîndu-şi prietena să scuipe pe portretul unui tată care nu a trăit decît pentru ea; şi numai sadismul dă un fundament în viaţă esteticii melodramei. În realitate, în afară de cazurile de sadism, o fată ar avea poate purtări la fel de crude faţă de memoria şi de voinţa tatălui ei mort, dar nu le-ar rezuma astfel într-un act de un simbolism atît de rudimentar şi de naiv: neglijarea purtării ei ar fi mai puţin vizibilă pentru ceilalţi, şi chiar şi pentru ea, căci ar face răul fără să şi-l mărturisească ei înseşi. Dar, dincolo de aparenţă, în inima domnişoarei Vinteuil, răul, la început, cel puţin, nu s-a aflat, neîndoielnic, în stare pură. O sadică precum este ea e o artistă a răului, ceea ce o creatură pe deplin rea nu ar putea fi, căci răul nu i-ar fi exterior, i-ar părea cu totul firesc, nici măcar nu s-ar deosebi de ea; iar virtutea, amintirea celor morţi, iubirea filială nefiind cultivate de ea, nici nu ar găsi o plăcere neglijată în a le profana. Sadicii de felul domnişoarei Vinteuil sînt fiinţe atît de pur sentimentale, atît de firesc virtuoase, încît pînă şi plăcerea sexuală le pare a fi ceva rău, privilegiul celor răi. Şi cînd îşi îngăduie să se lase pentru o clipă pradă ei, încearcă să intre — şi să-l silească să intre şi pe complicele lor — în pielea celor răi, astfel încît să aibă o clipă iluzia că au evadat din sufletul lor plin de remuşcări şi iubitor, în lumea inumană a plăcerii. Şi înţelegeam cît de mult şi-ar fi dorit ea asta, cînd vedeam cît de cu neputinţă îi era să reuşească. În clipa cînd se voia atît de diferită de tatăl ei, ea îmi amintea tocmai de felul de a gîndi, de a spune, al bătrînului profesor de pian. Mai curînd decît fotografia, profana, slujindu-şi plăcerea — dar acel ceva rămînea între plăcere şi ea, şi o împiedica să o guste nemijlocit —, asemănarea cu chipul lui, ochii albaştri ai mamei lui pe care i-i transmisese ca pe o bijuterie de familie, acele gesturi amabile ce interpuneau între viciul domnişoarei Vinteuil şi ea o frazeologie, o mentalitate care nu era făcută pentru el şi o împiedica să-l cunoască în calitatea lui de ceva foarte diferit de numeroasele îndatoriri de politeţe cărora li se consacra de obicei. Nu răul o făcea să înţeleagă ce e plăcerea, părîndu-i plă-

cut: ei plăcerea îi părea născută din rău. Și cum, de fiecare dată cînd i se abandona, era întovărășită, pentru ea, de acele gînduri rele ce, în restul timpului, nu-i bîntuiau sufletul virtuos, ajungea să guste în plăcere ceva diabolic, identificînd-o cu Răul. Poate că domnișoara Vinteuil simțea că prietena ei nu este de fapt rea și că nu e sinceră cînd îi spune acele cuvinte blasfematorii. Cel puțin însă îi era dată plăcerea de a sorbi de pe fața-i surîsuri, priviri, prefăcute poate, dar asemănătoare în expresia lor vicioasă și josnică cu acelea pe care le-ar fi avut nu o ființă bună și care suferă, ci una crudă și dedată plăcerii. Ea își putea închipui o clipă că joacă într-adevăr jocul pe care l-ar fi jucat, cu o complice denaturată, o fată ce ar fi simțit într-adevăr acele sentimente barbare față de amintirea tatălui ei. Poate că nu s-ar fi gîndit că răul este o stare atît de rară, atît de neobișnuită, ce te scoate atît de mult din viața de toate zilele, în care este atît de odihnitor să emigrezi, dacă ar fi știut să deslușească în ființa-i, ca și în toți ceilalți, acea indiferență a fiecăruia la suferințele pricinuite de el celorlalți, și care, orice alte nume îi dăm, este de fapt forma teribilă și permanentă a cruzimii.

Dacă era destul de simplu să mergi înspre Méséglise, era cu totul altceva să mergi înspre Guermantes, căci plimbarea era lungă și trebuia să fii sigur că vremea va fi frumoasă. Cînd părea că începe un șir de zile senine; cînd Françoise, deznădăjduită că nu cade nici măcar o singură picătură de ploaie pentru „bietele holde" și, nevăzînd decît cîțiva nori albi plutind, ici-colo, pe suprafața liniștită și albastră a cerului, striga, gemînd: „Parcă s-ar juca niște câini de mare, arătîndu-și boturile colo sus. Nu ei or să le aducă ploaia bieților țărani! Iar după ce va crește grîul, să vezi cum o să pornească pe nepusă masa ploaia, și o s-o țină tot așa întruna, fără să știe de cade pe pămînt sau pe mare"; cînd tata primea, invariabil, aceleași răspunsuri favorabile din partea grădinarului și a barometrului, atunci erau rostite în timpul prînzului cuvintele: „Mîine, dacă vremea se menține frumoasă, vom face o plimbare spre Guermantes". Plecam îndată după masă, ieșind prin portița grădinii, și dădeam în strada Perchamps, îngustă și formînd un unghi ascuțit, plină de buruieni, printre care hălăduiau cît era ziua de mare două-trei viespi, la fel de ciudată ca și numele ei, din care mi se părea că derivă bizarele-i particularități și personalitatea-i ursuză, stradă pe care zadarnic ai căuta-o azi în Combray, căci pe vechiul ei traseu se înalță acum școala. Dar visarea mea (semănînd cu acei arhitecți elevi ai lui Viollet-le-Duc care, crezînd că regăsesc sub un jubeu în stil renascentist și sub un altar din secolul al XVII-lea urmele unui cor de biserică romanică, reconstruiesc întreg edificiul

așa cum fusese ele în secolul al XII-lea) nu lasă de o parte nici măcar o singură piatră din noua clădire, înfiripînd și „restaurînd" strada Perchamps. Pentru asemenea restituiri ca dispune, de altminteri, de date mult mai precise decît cele pe care le au restauratorii de vechi monumente: sînt cele cîteva date păstrate de memoria mea, ultimele, poate, ce există încă acum, menite și ele să dispară curînd, despre cum era Combray pe vremea copilăriei mele; și, pentru că el însuși le-a trasat în mine înainte de a dispărea, sînt emoționante — dacă putem compara un obscur portret cu efigiile glorioase ale căror reproduceri le căpătam în dar de la bunica — precum acele vechi gravuri ale Cinei cea de Taină, sau precum acel tablou de Gentile Bellini[19], în care vezi, într-o stare ce nu mai există astăzi, capodopera lui Leonardo da Vinci și portalul bisericii San Marco.

Treceam, prin strada Oiseau, prin fața vechiului han al Păsării săgetate, în uriașa curte a căruia au tras uneori, în secolul al XVII-lea, caleștile duceselor de Montpensier, de Guermantes și de Montmorency, cînd trebuiau să vină la Combray pentru a lămuri vreo neînțelegere cu arendașii lor sau pentru cine știe ce altă treabă de același fel. O apucam pe alee, dintre copacii cărcia se ivea clopotnița bisericii Saint-Hilaire. Și aș fi vrut să pot să mă așez acolo și să rămîn toată ziua, citind și ascultînd clopotele; căci locul era atît de frumos și de liniștit, încît ai fi spus că bătăile orologiului nu sfîșie liniștea zilei, ci că o golesc de ceea ce ea conține, și că acea clopotniță, cu exactitatea indolentă și grijulie a cuiva care nu are altceva de făcut, storsese doar — lăsînd să cadă cele cîteva picături de aur, firesc și cu încetineală adunate de căldură —, tocmai cînd trebuia, plenitudinea tăcerii.

Cînd ne plimbam înspre Guermantes, cel mai mult ne bucuram că avem aproape tot timpul alături apele rîului Vivonne. Îl traversam prima oară la zece minute după ce ieșisem din casă, pe un podeț zis Pont-Vieux. Încă a doua zi după sosirea noastră, în ziua de Paști, după predică, dacă vremea era frumoasă, alergam pînă aici, ca să văd, în învălmășeala unei dimineți de mare sărbătoare, cînd cele cîteva pregătiri somptuoase fac să pară și mai sordide ustensilele de gospodărie lăsate în dezordine, rîul albastru precum cerul, ce se plimba printre pămînturile încă negre și golașe, întovărășit doar de un stol de cuci sosiți prea devreme și de cîteva flori timpurii de ciuboțica-cucului, în timp ce ici-colo o viorea cu ciocul albastru își apleca tulpina sub greutatea picăturii de mireasmă pe care o păstra în micul ei cornet. Pont-Vieux dădea către o cărăruie de unde erau remorcate bărcile; în acel loc, vara, era căptușită cu frunzișul albastru al unui alun, sub care prinsese rădăcini un

pescar cu pălărie de pai. Este singurul om din Combray căruia nu i-am putut descoperi identitatea, cu, care știam cine este fierarul sau băcanul ascuns sub uniforma paznicului de biserică sau sub stiharul alb al copilului ce-l asistă pe preot. Îi cunoșteam, fără îndoială, pe părinții mei, căci își ridica ușor pălăria ori de cîte ori treceam; voiam atunci să-i întreb cum îl cheamă, dar ei îmi făceau semn să tac, ca să nu sperii peștii. O apucam pe cărăruie, care mărginea un mal înalt de mai multe picioare; celălalt mal era jos, întinzîndu-se în uriașe pajiști pînă către sat și pînă la gară, ce se afla la oarecare distanță de acesta. Ținutul era presărat cu străvechile ruine, pe jumătate îngropate în iarbă, ale castelului foștilor conți de Combray care, în evul mediu, avea, pe această latură, rîul Vivonne drept pavăză împotriva atacurilor seniorilor de Guermantes și abaților de Martinville. Nu mai erau decît cîteva frînturi de turnuri ce se iveau ici-colo pe cîmpie, scunde, abia depășind-o, cîteva creneluri dindărătul cărora, odinioară, soldații înarmați cu arbalete aruncau pietre, iar santinelele supravegheau așezările vasale ale familiei de Guermantes — Novepont, Clairefontaine, Martinville-le-Sec, Bailleau-l'Exempt —, în mijlocul cărora se afla Combray, astăzi risipite prin buruieni și cutreierate de copiii ce învățau la școala călugărilor și veneau aici să-și repete lecțiile sau să se joace în recreații — trecut aproape coborît în pămînt, tolănit pe malul apei ca un hoinar ieșit la aer curat, trecut ce-mi dădea mult de gîndit, făcîndu-mă să adaug în numele de Combray, la orășelul de astăzi, o cetate foarte diferită, stăpînindu-mi mintea prin chipul ei de neînțeles și de altădată, pe care îl ascundea pe jumătate sub cîmpul de scînteiuțe. Erau foarte multe în acest loc ales de ele pentru joaca lor în iarbă, singuratece, perechi, în pîlcuri, galbene ca gălbenușul de ou, strălucind cu atît mai mult, după cum mi se părea, cu cît, neputînd deriva către nici o veleitate de degustare plăcerea pricinuită de vederea lor, o acumulam în suprafața aurie, pînă cînd devenea destul de puternică spre a produce o inutilă frumusețe; și aceasta încă din prima mea copilărie cînd, de pe cărare, întindeam brațele către ele fără să le pot silabisi pe deplin frumosul nume de Prințese din basmele franțuzești, venite poate acum multe secole din Asia, dar rămase pentru totdeauna aici, la țară, mulțumite de modestul lor orizont, iubind soarele și malul apei, credincioase priveliștii mărunte a gării, păstrînd încă totuși, ca unele străvechi picturi ale noastre, în simplitatea lor populară, o poetică strălucire de Orient.

Mă desfătam privind clondirele pe care strengarii le scufundau în Vivonne ca să prindă peștișori, și care, umplute de rîul unde sînt, la rîndul lor, închise, fiind totodată vas cu pereții transparenți

ca o apă întărită, și conținut scufundat într-un și mai mare vas de cristal lichid și curgător, evocau imaginea prospețimii răcoroase în chip mai minunat și mai iritant decît dacă s-ar fi aflat pe o masă, arătînd-o doar în fugă, în acea aliterație perpetuă dintre apa fără consistență, unde mîinile nu o pot prinde, și sticla lipsită de fluiditate, unde cerul gurii nu-și poate afla bucuria. Îmi făgăduiam să vin aici mai tîrziu, cu undițe; căpătam puțină pîine din proviziile luate cu noi, și aruncam în Vivonne cocoloașe de pîine ce păreau a provoca un fenomen de suprasaturare, căci apa se solidifica pe dată în jurul lor în ciorchini prelungi de mormoloci flămînzi, pe care, fără îndoială, îi ținuse pînă atunci în stare de topire, invizibili, gata în fiece clipă să cristalizeze.

Curînd rîul Vivonne e năpădit de plante de apă. Mai întîi era doar, ici-colo, cîte un nufăr căreia apa unde era rău așezat nu-i dădea o clipă pace, căci, precum un bac acționat mecanic, el nu ajungea bine la un mal că și trebuia să se întoarcă la cel de unde venise, făcînd la nesfîrșit dubla traversare. Împins către rîu, pedunculul său se desfăcea, se alungea, se subția ca un fir, atingea extrema limită a putinței lui de a se întinde pînă la malul unde curentul apei îl lua iar în primire, verdea frînghiuță se strîngea asupra ei înseși și aducea biata plantă în locul pe care cu atît mai mult îl putem numi punctul ei de plecare, cu cît ea nu rămînea aici nici măcar o secundă, pornind din nou prin repetarea aceleiași manevre. O regăseam de la o plimbare la alta, mereu în aceeași situație, asemenea unor neurastenici printre care bunicul o număra și pe mătușa mea Léonie, ce ne oferă, în decursul anilor, spectacolul obiceiurilor lor bizare, de care cred tot timpul că sînt pe cale să se lase, și pe care și le păstrează totuși; prinși fiind în angrenajul stărilor de rău și maniilor, sforțările și zbaterile lor inutile de a ieși din ele nu fac decît să le asigure funcționarea, stimulînd mecanismul regulilor lor stranii, ineluctabile și funeste. Astfel era acest nufăr, semănînd și cu unul dintre acei nenorociți al căror chin singular, ce se repetă la nesfîrșit, întru eternitate, stîrnea curiozitatea lui Dante, ce l-ar fi pus pe cel torturat să-i povestească mai pe îndelete particularitățile și cauza suferințelor sale, dacă Virgiliu, îndepărtîndu-se cu pași mari, nu l-ar fi silit să-l ajungă din urmă mai repede, precum eu pe părinții mei.

Dar mai departe cursul apei se încetinește, străbate o proprietate al cărei acces era deschis publicului de către cel căruia îi aparținea și care, mare amator de lucrări de horticultură acvatică, plantase, în ochiurile de apă, adevărate grădini de nuferi albi. Cum ma-

lurile erau în acest loc foarte împădurite, marea umbră a copacilor colora apa de obicei într-un verde întunecat, pe care uneori însă, cînd ne întorceam în anume seri înseninate după o furtună, l-am văzut schimbat într-un albastru luminos şi crud, bătînd spre violet, compartimentat parcă, după gustul japonez. Ici-colo, la suprafaţă, roşea ca o fragă o floare de nufăr cu mijezul stacojiu, alb pe margini. Mai departe, florile mai numeroase erau mai pale, mai netede, mai zgrunţuroase, mai încreţite, şi orînduite de întîmplare în alcătuiri atît de graţioase, încît ţi se părea că vezi plutind în voia apei, ca după desfolierea melancolică a unei serbări galante, trandafiri spumoşi, în ghirlande despletite. Dincolo, un colţ părea rezervat speciilor comune, ce-şi arătau albul şi rozul curat al reginei-nopţii, spălate ca porţelanul cu o grijă domestică, în timp ce,puţin mai departe, îngrămădite unele într-altele şi alcătuind o adevărată brazdă plutitoare, se vedeau parcă pansele de grădină, ce veniseră, precum nişte fluturi, să-şi aşeze aripile albăstrii şi îngheţate pe transparenţa oblică a acestui răzor de apă; a acestui răzor ceresc, de asemenea: căci dăruia florilor un pămînt de o culoare mai preţioasă, mai emoţionantă decît însăşi culoarea florilor; şi, fie că în timpul după-amiezii a fulgerat pe sub nuferi caleidoscopul unei fericiri atente, tăcute şi mobile, fie că s-a umplut către seară, asemenea unui port îndepărtat, de rozul şi visarea apusului de soare, schimbîndu-se întruna pentru a rămîne mereu în armonie, în jurul corolelor cu nuanţe mai stabile, cu ceea ce există mai profund, mai fugar, mai misterios — cu ceea ce este infinit — în oră, părea că le silise să înflorească în plin cer.

La ieşirea din acest parc, Vivonne este iar o apă curgătoare. De cîte ori n-am văzut, de cîte ori n-am dorit să imit, cînd voi fi liber să trăiesc după pofta inimii, un barcagiu care, după ce pusese de o parte vîsla, se culcase pe spate, cu capul în jos, pe fundul bărcii, şi, lăsînd-o să plutească în voia apei, neputînd vedea decît cerul care curgea încet deasupra lui, purta pe faţă ca o presimţire a fericirii şi a păcii!

Ne aşezam între stînjenei, pe malul apei. Pe cerul sărbătoresc hoinărea îndelung un nor leneş. Din cînd în cînd, chinuit de plictis, un crap sălta afară din apă, sorbind cu neliniste aerul. Era ora gustării. Înainte de a porni iar, rămîneam multă vreme pe iarbă, mîncînd fructe, pîine şi ciocolată; ajungeau pînă la noi, orizontale, mai slabe, dar încă dense şi metalice, sunetele clopotului de la biserica Saint-Hilaire, care nu se amestecaseră cu aerul pe care îl străbăteau de atîta vreme şi, brăzdate de palpitaţia succesivă a

tuturor liniilor lor sonore, vibrau atingînd florile, la picioarele noastre.

Uneori, la malul apei înconjurate de păduri, întîlneam o casă „de vacanță", singuratecă, pierdută, ce nu vedea din întreaga lume nimic altceva decît rîul care-i scălda temeliile. O femeie tînără, al cărei chip gînditor și ale cărei văluri elegante nu erau de pe la noi, și care, neîndoielnic, venise aici, după cum se spune în popor, să „se îngroape de vie" să guste plăcerea amară de a simți că numele ei, numele, mai ales, al celui ce o părăsise, era necunoscut în acel loc, rămînea la fereastra ce nu o lăsa să privească dincolo de barca aflată lîngă poartă. Ea își înălța, absentă, ochii, auzind îndărătul copacilor de pe mal vocile trecătorilor, despre care, chiar înainte de a le fi văzut chipul, știa bine că niciodată nu-l cunoscuseră, că niciodată nu-l vor cunoaște pe cel ce-i fusese necredincios, că nimic din trecutul lor nu-i păstra urma, că nimic din viitorul lor nu va avea prilejul să o primească. Simțeai că, prin acea renunțare, ea părăsise de bună voie locuri unde ar fi putut cel puțin să-l zărească uneori pe cel iubit, în schimbul acestora, care nu-l văzuseră niciodată. Și o priveam cum, întorcîndu-se din vreo plimbare, pe un drum pe unde știa că el nu va trece, își scotea de pe mîinile resemnate lungile mănuși de o eleganță inutilă.

Niciodată, pe cînd ne plimbam înspre Guermantes, nu am putut ajunge pînă la izvoarele Vivonnei, la care mă gîndisem adeseori și care aveau pentru mine o existență atît de abstractă, atît de ideală, încît am fost la fel de surprins cînd mi s-a spus că se găsește în preajmă, la un anume număr de kilometri de Combray, ca în ziua cînd am aflat că există un alt punct precis al pămîntului, unde se deschidea, în antichitate, intrarea în Infern. Niciodată nu putusem ajunge pînă la capătul într-atît de dorit de mine, pînă la Guermantes. Știam că locuiau acolo castelanii, ducele și ducesa de Guermantes, știam că sînt personaje reale și contemporane, dar de cîte ori mă gîndeam la ei, mi-i înfățișam fie reprezentați pe o tapiserie, cum era contesa de Guermantes în „Încoronarea Esterei" din biserica noastră, fie în nuanțe schimbătoare, cum apărea Gilbert cel Rău pe vitraliu, trecînd de la verdele ca varza la un albastru ca pruna, după cum mă aflam în locul de unde luam agheasmă sau lîngă stranele noastre, fie cu desăvîrșire impalpabile, ca imaginea Genovevei de Brabant, strămoașă a familiei de Guermantes, imagine plimbată de lanterna magică pe perdelele camerei mele sau urcată tot de ea pe tavan, — adică, întotdeauna, învăluiți în misterul timpurilor merovingiene și scăldați, ca într-un apus de soare, de

lumina portocalie ce emană din silaba: „antes“[50]. Dar dacă, totuși, ei erau pentru mine, în calitatea lor de duce și ducesă, ființe reale, deși stranii, în schimb persoana lor ducală căpăta dimensiuni nemăsurate, se imaterializa, pentru a putea cuprinde în ea acel Guermantes peste care stăpîneau ca duce și ducesă, tot acel ținut însorit, rîul Vivonne, nuferii și copacii lui uriași, și atîtea după-amiezi frumoase. Și știam că nu purtau numai titlul de duce și ducesă de Guermantes, și că, începînd din secolul al XIV-lea cînd, după ce încercaseră zadarnic să-i învingă pe vechii seniori ai locului, se aliaseră cu ei prin căsătorii, erau conți de Combray, deci primii cetățeni ai orășelului Combray, și totuși singurii care nu locuiau aici. Conți de Combray, stăpîni peste Combray în chiar miezul numelui lor, al persoanei lor, și, fără îndoială, avînd efectiv în ei acea stranie și pioasă tristețe caracteristică pentru Combray; proprietari ai orașului, dar nu ai unei anume case, locuind, fără îndoială, afară, în stradă, între cer și pămînt, ca acel Gilbert de Guermantes din care nu vedeam pe vitraliile absidei bisericii Saint-Hilaire decît reversul de lac negru, dacă ridicam capul cînd mă duceam să cumpăr sare de la Camus.

Apoi se întîmpla că, mergînd spre Guermantes, treceam uneori prin fața unor mici ogrăzi umede, de unde urcau ciorchini de flori întunecate. Mă opream, crezînd că dobîndesc o noțiune prețioasă, căci mi se părea că am sub ochi o frîntură din acea regiune străbătută de fluvii pe care doream atît de mult să o cunosc de cînd o văzusem descrisă de unul din scriitorii mei preferați. Și Guermantes se identifică astfel cu ea, schimbîndu-și înfățișarea în gîndul meu, cu pămîntul ei imaginar, străbătut de vîltori de ape, cînd l-am auzit pe doctorul Percepied vorbindu-ne despre florile și despre frumoasele țîșniri de ape din parcul castelului. Visam că doamna de Guermantes mă chema acolo, cuprinsă de un brusc capriciu pentru mine; ziua întreagă pescuia împreună cu mine păstrăvi. Iar seara, ținîndu-mă de mînă, trecînd prin fața grădinițelor vasalilor ei, îmi arăta, de-a lungul zidurilor scunde, florile ce își sprijină de ele caierele violete și roșii și mă învăța numele lor. Mă punea să-i spun subiectul poemelor pe care aveam de gînd să le compun. Iar aceste vise mă avertizau că, de vreme ce voiam să fiu într-o bună zi scriitor, venise timpul să știu ce socoteam că voi scrie. Dar, de îndată ce mă întrebam, încercînd să găsesc un subiect în care să pot pune o semnificație filosofică infinită, mintea mea nu mai funcționa, nu mai vedeam în fața atenției mele decît un vid, simțeam că nu am geniu sau că poate o maladie cerebrală îl împiedică să se nască. Uneori mă bizuiam pe ajutorul tatei. Era atît de puternic,

atît de prețuit de oameni importanți, încît izbutea să transgreseze pentru noi legile pe care Françoise mă învățase să le consider ca fiind mai de neînfrînt decît cele ale vieții și ale morții, să întîrzie cu un an, pentru casa noastră, beneficiind singur de această favoare în tot cartierul, lucrările de „renovare", să obțină de la ministru, pentru fiul doamnei Sazerat care voia să se ducă la băi, autorizația de a-și da bacalaureatul cu două luni mai devreme, în seria candidaților al căror nume începea cu A, în loc să aștepte rîndul literei S. Dacă m-aș fi îmbolnăvit grav, dacă aș fi fost răpit de tîlhari, convins fiind că tata se află în cele mai strînse legături cu puterile supreme, că are cele mai bune scrisori de recomandare pe lîngă bunul Dumnezeu, și că boala sau captivitatea mea nu sînt altceva decît vane simulacre, deloc primejdioase pentru mine, aș fi așteptat în liniște inevitabila întoarcere la buna realitate, ceasul eliberării sau al vindecării; poate că această absență de geniu, această gaură neagră ce se deschidea în mintea mea cînd căutam subiectul scrierilor mele viitoare, nu era nici ea altceva decît o iluzie lipsită de consistență, care va înceta prin intervenția tatei, căci probabil că el se înțelesese cu Ocîrmuirea și cu Providența că voi fi cel mai mare scriitor al epocii. Dar alteori, în timp ce părinții mei își pierdeau răbdarea văzîndu-mă că rămîn în urmă și că nu mă țin după ei, viața mea actuală, în loc să-mi pară o creație artificială a tatei, pe care ar fi putut să o modifice după voia lui, îmi apărea, dimpotrivă, ca fiind cuprinsă într-o realitate ce nu fusese făcută pentru mine, împotriva căreia nu se află nici un recurs, în inima căreia nu aveam nici un aliat, care nu ascundea nimic dincolo de ea însăși. Mi se părea atunci că existam în felul cum există și ceilalți oameni, că voi îmbătrîni, că voi muri ca și ei, și că, printre ei, făceam doar parte din numărul celor ce nu au înclinație pentru scris. De aceea, descurajat, renunțam pentru totdeauna la literatură, în ciuda încurajărilor date mie de Bloch. Acest simțămînt intim, nemijlocit, pe care îl aveam despre neantul gîndirii mele, prevala împotriva tuturor cuvintelor de laudă, ca, pentru un om rău, ale cărui fapte sînt lăudate, remușcările conștiinței sale.

Într-o zi mama îmi spuse: „De vreme ce vorbești întruna de doamna de Guermantes, află că trebuie să sosească la Combray, ca să asiste la nunta fetei doctorului Percepied, care a îngrijit-o foarte bine acum patru ani. O s-o poți vedea la biserică". De altminteri, cel mai mult auzisem despre doamna de Guermantes din gura doctorului Percepied, iar el ne arătase chiar un număr dintr-o revistă ilustrată unde putea fi văzută în costumul pe care-l purta la un bal mascat dat de prințesa de Léon.

Dintr-o dată, în timpul slujbei de nuntă, o mișcare a paznicului bisericii îmi îngădui să văd, așezată într-o capelă, o doamnă blondă cu nas mare, cu ochi albaștri și pătrunzători, purtînd o cravată bufantă de mătase mov, bine călcată, nouă și strălucitoare, și avînd lîngă nas o bubuliță. Și pentru că, pe suprafața chipului ei roșu, de parcă i-ar fi fost prea cald, deslușeam, diluate și abia perceptibile, părticele de analogie cu portretul ce îmi fusese arătat, pentru că, mai ales, trăsăturile particulare pe care i le vedeam, atunci cînd încercam să le enunț, se formulau întocmai în acești termeni: un nas mare, ochi albaștri, termeni de care se slujise doctorul Percepied cînd o descrisese în fața mea pe ducesa de Guermantes, îmi spusei: Această doamnă seamănă cu ducesa de Guermantes; or, capela din care ea urmărea slujba era cea a lui Gilbert cel Rău, sub lespezile funerare — aurite și primitoare precum fagurii de miere — ale căreia se odihneau vechii conți de Brabant, și despre care îmi aminteam că, după cît mi se spusese, era acum rezervată familiei de Guermantes cînd unul din membrii ei venea pentru vreo ceremonie la Combray; nu putea cu adevărat să existe decît o singură femeie care să semene cu portretul doamnei de Guermantes și care să fie tocmai în acea zi, cînd trebuia să vină, în această capelă: era ea! Dezamăgirea mea era mare. Ea provenea din faptul că nu-mi dădusem niciodată seama, cînd mă gîndeam la doamna de Guermantes, că mi-o înfățișam în culorile unei tapiserii sau ale unui vitraliu, într-un alt secol, în alt fel decît pe ceilalți oameni care trăiau în jurul meu. Niciînd nu mă gîndisem că s-ar fi putut să aibă o față roșie, o cravată mov, ca doamna Sazerat, iar linia obrajilor îmi aminti atît de mult de unele femei pe care le văzusem la mine acasă, încît, dar numai pentru o clipă, mă cuprinse bănuiala că această doamnă, în principiul ei generator, în toate moleculele sale, nu era poate în mod substanțial ducesa de Guermantes, și că trupul ei, ignorînd numele ce-i era aplicat, aparținea unui anume tip feminin ce cuprindea și neveste de medici și de negustori. „Asta-i așadar doamna de Guermantes!“, spunea expresia atentă și uimită cu care contemplam acea imagine care, firește, nu avea nici o legătură cu cele ce, sub același nume de doamna de Guermantes, îmi apăruseră de atîtea ori în vis, de vreme ce ea nu fusese, precum celelalte, arbitrar alcătuită de mine, ci îmi sărise în ochi pentru prima oară, cu o clipă în urmă numai, în biserică; care nu era de aceeași natură, nu putea fi colorată după voia mea, precum ele, care se lăsau îmbibate de nuanța portocalie a unei silabe, ci era atît de reală încît totul, pînă și acea bubuliță roșie de lîngă nas, îi certifica supunerea față de legile vieții, așa cum, într-o apo-

teză teatrală, o cută boțită a rochiei unei zîne, degetul ei cel mic care tremură, dovedesc prezența materială a unei actrițe vii, acolo unde aproape credeam că avem în fața ochilor o simplă proiecție luminoasă.

Dar în același timp, pe această imagine pe care nasul mare, ochii pătrunzători o fixau în viziunea mea (poate pentru că ei ajunseseră mai întîi la ea, făcuseră pe ea prima crestătură, în clipa cînd nu aveam încă timp să mă gîndesc că femeia ce se ivea în fața mea poate fi doamna de Guermantes), pe această imagine foarte recentă, de neschimbat, încercam să aplic ideea: „Este doamna de Guermantes", izbutind doar să o manevrez în fața imaginii, ca pe două discuri separate de un interval. Dar această doamnă de Guermantes, la care visasem de atîtea ori, acum, cînd o vedeam că există efectiv în afara mea, căpătă încă și mai multă putere asupra imaginației mele care, o clipă paralizată la contactul cu o realitate atît de diferită de cea la care se aștepta, începu să reacționeze și să-mi spună: „Încărcată de glorie încă înainte de Carol cel Mare, familia Guermantes avea drept de viață și de moarte asupra vasalilor ei; ducesa de Guermantes coboară din Genoveva de Brabant. Ea nu cunoaște, și nici nu ar consimți să cunoască pe vreuna din persoanele de față".

Și — o, miraculoasă independență a privirii omenești, prinsă de chip cu o frînghie atît de largă, atît de lungă, atît de extensibilă, încît se poate plimba singură departe de el! — în timp ce doamna de Guermantes era așezată în capelă deasupra mormintelor morților ei, privirea-i hoinărea ici-colo, urca de-a lungul stîlpilor, se oprea chiar și asupra mea, ca o rază de soare rătăcind prin naos, dar ca o rază de soare ce, în clipa cînd i-am primit mîngîierea, mi s-a părut conștientă. Cît despre doamna de Guermantes însăși, cum rămînea nemișcată, așezată ca o mamă ce pare a nu vedea îndrăznelile și strengăriile copiilor ce se joacă și vorbesc cu persoane pe care ea nu le cunoaște, mi-a fost cu neputință să știu dacă aprobă sau condamnă, în inima-i cuprinsă ca de o lene, hoinăreala privirii ei.

Important mi se părea să nu plece înainte ca eu să fi avut timp să o privesc îndeajuns, căci îmi aminteam că, de ani de zile, aveam o mare dorință de a o vedea, iar acum nu-mi desprindeam ochii de la ea, ca și cum fiecare privire a mea ar fi putut, în mod material, să ia cu sine și să pună la păstrare în mine amintirea nasului mare, a obrajilor roșii, a tuturor acestor particularități ce-mi apăreau ca tot atîtea informații prețioase, autentice și singulare despre chipul ei. Acum, cînd mi-l înfrumusețau toate gîndurile pe care le raportam

la el — şi poate, mai ales, ca o formă a instinctului de conservare a celor mai bune părţi din noi înşine, acea dorinţă pe care o avem întotdeauna de a nu fi dezamăgiţi —, aşezînd-o iar (de vreme ce ea şi acea ducesă de Guermantes pe care o evocasem pînă atunci erau una şi aceeaşi persoană) în afara restului omenirii cu care mă făcuse să o confund o clipă vederea trupului ei, mă enervam auzind rostindu-se în jurul meu: „Arată mai bine decît doamna Sazerat, decît doamna Vinteuil", ca şi cum le-ar fi putut fi asemuită. Iar privirea mea oprindu-se pe părul ei blond, pe ochii ei albaştri, la baza gîtului, şi omiţînd trăsăturile feţei, ce mi-ar fi putut aminti de alte chipuri, exclamam în sinea mea, în faţa acestei schiţe voit incomplete: „Cît e de frumoasă! Cîtă noblеţe! Se vede că am în faţa mea o adevărată de Guermantes, pe descendenta Genovevei de Brabant!" Şi atenţia cu care îi luminam faţa o izola într-atît, încît astăzi, cînd mă gîndesc din nou la acea ceremonie, îmi este cu neputinţă să revăd măcar una dintre persoanele care se aflau de faţă, cu excepţia ei şi a paznicului bisericii, care mi-a răspuns afirmativ cînd l-am întrebat dacă doamna aceea este cu adevărat doamna Guermantes. Dar pe ea o revăd mai ales în clipa cînd toţi s-au perindat prin sacristie, alcătuind un şir luminat de soarele intermitent şi călduros al unei zile cu vînt şi furtună, şi unde doamna de Guermantes se afla în mijlocul tuturor acestor oameni din Combray ale căror nume nici măcar nu le ştia, dar a căror inferioritate proclama într-atît supremaţia sa, încît nu putea să nu simtă faţă de ei o sinceră bunăvoinţă, şi cărora, de altminteri, nădăjduia să le impună şi mai mult printr-o atitudine graţioasă şi simplă. De aceea, neputînd emite acele priviri voluntare, încărcate de o semnificaţie precisă, pe care le adresezi cuiva pe care-l cunoşti, ci doar să-şi lase gîndurile dispersate să se reverse neîncetat în faţa-i într-un val de lumină albastră pe care nu-l putea stăpîni, ea nu voia ca el să-i stinghereacă, să pară a-i dispreţui pe oamenii aceştia mărunţi pe care-i întîlnea în treacăt, atingîndu-i cînd pe unii, cînd pe alţii. Revăd încă, deasupra cravatei mov, mătăsoasă şi bufantă, blînda uimire a ochilor ei, cărora le adăugase, fără a îndrăzni să-l adreseze cuiva anume, pentru ca toţi să se poată bucura de el, un surîs oarecum timid de suzerană ce pare că se scuză faţă de vasalii ei, pe care îi iubeşte. Acest surîs căzu asupra mea, care nu-mi luam ochii de la ea. Atunci, amintindu-mi de privirea pe care o oprise asupra-mi în timpul slujbei, albastră ca o rază de soare ce ar fi străbătut vitraliul lui Gilbert cel Rău, îmi spusei: „Dar e limpede că se uită la mine". Am crezut că îi plac, că se va mai gîndi la mine

și după ce va fi plecat din biserică și că, din cauza mea, va fi poate tristă în acea seară, la Guermantes. Și pe dată am iubit-o, căci uneori, spre a iubi o femeie, este de ajuns ca ea să ne privească dispreţuitor, cum crezusem că făcuse domnișoara Swann, și să gîndim că nu ne va putea aparține niciodată. Ochii ei aruncau scîntei albastre, ca un brebenel cu neputință de cules, și pe care totuși ea mi l-ar fi dăruit; iar soarele, amenințat de un nor, dar dogorind încă puternic peste piață și în sacristie, preschimba parcă într-un strat de petale de mușcată covoarele roșii ce fuseseră întinse pe jos cu prilejul acelei solemnități, și pe care înainta surîzînd doamna de Guermantes, și adăuga țesăturii de lînă o urmă de roz catifelat, o epidermă de lumină, acea iubire, acea blîndețe serioasă ivite în inima serbării și a bucuriei, care caracterizează anumite pagini din *Lohengrin*[51], anumite picturi de Carpaccio, și care ne fac să înțelegem de ce Baudelaire a putut să folosească, în legătură cu sunetul trompetei, epitetul de fermecător.

Din acea zi, în plimbările mele spre Guermantes, faptul de a nu avea înclinații pentru literatură și de a trebui să renunț pentru totdeauna la gîndul de a fi un scriitor celebru îmi păru încă și mai dureros decît pînă atunci. Părerea de rău pe care o simțeam, în timp ce, rămas singur mai la o parte, mă scufundam în visare, îmi pricinuia o atît de mare suferință, încît, pentru a o înlătura, de la sine, printr-un fel de inhibiție în fața durerii, mintea mea nu mai gîndea de loc la versuri, la romane, la un viitor poetic pe care nu mă puteam bizui, din lipsă de talent. Atunci, dintr-o dată, cu totul în afara acestor preocupări literare și fără nici o legătură cu ele, un acoperiș, o rază de soare pe o piatră, mireasma unui drum de țară mă sileau să mă opresc, fiindcă trezeau în mine o plăcere cu totul particulară și, de asemenea, pentru că păreau a ascunde, dincolo de ce vedeam, ceva pe care mă îndemnau să-l iau și pe care, în ciuda străduințelor mele, nu izbuteam să-l descopăr. Cum simțeam că acel ceva se află în ele, rămîneam locului, nemișcat, privind, respirînd, încercînd să merg cu gîndirea mea dincolo de imagine sau de miros. Și dacă trebuia să-l ajung pe bunicul, să-mi urmez drumul, căutam să le regăsesc închizînd ochii; mă străduiam să-mi amintesc exact linia acoperișului, nuanța pietrei, care, fără să pot înțelege de ce, îmi păruseră pline, gata să se întredeschidă, să-mi dea acel ceva pentru care nu erau decît un înveliș. Desigur, nu asemenea impresii puteau să-mi redea speranța pierdută de a fi vreodată scriitor și poet, căci ele erau totdeauna legate de un obiect particular lipsit de o valoare intelectuală și neraportîndu-se la nici

un adevăr abstract. Dar cel puțin ele trezeau în mine o plăcere rațională, iluzia unui fel de fecunditate și, prin chiar asta, mă fereau de plictisul, de sentimentul neputinței mele, stări ce mă încercaseră ori de cîte ori căutasem un subiect filosofic pentru o mare operă literară. Dar datoria de conștiință pe care mi-o impuneau aceste impresii suscitate de forme, parfumuri sau culori — de a încerca să văd ce se ascunde îndărătul lor —, era atît de anevoioasă, încît îmi găseam curînd mie însumi scuze care să-mi îngăduie să mă sustrag acestor eforturi și să mă cruț de această osteneală. Din fericire, părinții mei mă chemau, simțeam că acum nu mă bucur de liniștea necesară pentru a-mi continua căutarea, și că e mai bine să nu mă mai gîndesc la ea pînă cînd voi ajunge acasă, fără să mă obosesc dinainte, și fără rezultat. Atunci nu mă mai preocupam de acel lucru necunoscut care se învăluia într-o formă sau un parfum, fiind totodată foarte liniștit, căci îl aduceam acasă, apărat de învelișul de imagini sub care îl voi regăsi viu, asemenea peștilor aduși de mine într-un coș, acoperiți cu un strat de iarbă ce-i ținea la răcoare, în zilele cînd mi se îngăduise să mă duc la pescuit. Odată ajuns acasă, mă gîndeam la altceva, și astfel se îngrămădeau în mintea mea (ca, în camera mea, florile culese de mine în timpul plimbărilor, sau obiectele primite în dar) o piatră luminată de o rază de soare, un acoperiș, un dangăt de clopot, o mireasmă de frunze, nenumărate imagini diferite sub care, de multă vreme, a murit realitatea presimțită, dar nedescoperită, pentru că nu am avut destulă voință. O dată totuși — cînd, plimbarea noastră prelungindu-se mult dincolo de durata ei obișnuită, fusesem foarte fericiți să-l întîlnim la jumătatea drumului de întoarcere, spre sfîrșitul după-amiezii, pe doctorul Percepied, care, trecînd în goană cu trăsura, ne recunoscuse și ne luase cu el — am avut o impresie de acest fel și nu am părăsit-o înainte de a o adînci puțin. Mă urcasem lîngă vizitiu, alergam ca vîntul, pentru că, înainte de a se întoarce la Combray, trebuia să se mai oprească la Martinville-le-Sec, la un bolnav, lîngă poarta căruia urma să-l așteptăm. La cotitura unui drum simții dintr-o dată acea plăcere specială, ce nu semăna cu nici o alta, zărind cele două clopotnițe din Martinville, scăldate în apusul de soare, și pe care mișcarea trăsurii noastre și serpentinele drumului păreau că le mută din loc, apoi cea din Vieuxvicq care, despărțită de ele printr-o colină și o vale, și așezată pe un podiș mai înalt, în depărtare, părea totuși că se află chiar alături.

Observînd, notînd forma fleşei, mişcarea liniilor, suprafaţa lor însorită, simţeam că nu merg pînă la capătul impresiei mele, că îndărătul acestei mişcări, îndărătul acestei lumini se află ceva, ceva ce ele păreau a cuprinde şi a ascunde totodată.

Clopotniţele păreau atît de îndepărtate şi noi păream a ne apropia atît de puţin de ele, încît am fost uimit cînd, cîteva clipe mai tîrziu, ne-am oprit în faţa bisericii din Martinville. Nu ştiam motivul plăcerii pe care o avusesem văzîndu-le în zare şi obligaţia de a căuta să descopăr acest motiv mi se părea foarte anevoioasă; aş fi dorit să păstrez în rezervă în capul meu aceste linii ce se mişcau în soare, şi să nu mă mai gîndesc la ele acum. Şi este probabil că, dacă aş fi făcut aşa, cele două clopotniţe s-ar fi dus pentru totdeauna acolo unde se duseseră atîţi copaci, atîtea acoperişuri, atîtea parfumuri, atîtea sunete, pe care le deosebisem de altele din cauza acelei plăceri obscure pe care mi-o pricinuiseră şi pe care n-am adîncit-o niciodată. Coborîi din trăsură ca să stau de vorbă cu părinţii mei, în aşteptarea doctorului. Apoi am pornit iar la drum, mi-am reluat locul pe capră, am întors capul să mai văd o dată clopotniţele pe care, ceva mai tîrziu, le-am zărit o ultimă oară, la o cotitură de drum. Vizitiul, ce nu părea a avea chef de vorbă, aproape că nu-mi răspundea la întrebări, aşa că, în lipsa altei tovărăşii, m-am văzut silit să mă mulţumesc cu mine însumi şi să încerc să-mi amintesc de clopotniţele mele. Curînd, liniile lor şi suprafeţele lor însorite, ca şi cum ar fi fost un fel de scoarţă, s-au sfîşiat, ceva din ce era ascuns în ele îmi apăru, avui un gînd care nu exista pentru mine cu o clipă mai înainte, ce se formulă în cuvinte în capul meu, şi plăcerea pe care mi-o pricinuise adineaori vederea lor fu atît de sporită încît, cuprins de un fel de beţie, nu m-am mai putut gîndi la altceva. În acea clipă, şi cum ne aflam departe de Martinville, întorcînd capul le văzui din nou, negre ca păcura, de data asta, căci soarele apusese. Din cînd în cînd, dispăreau la cotituri, apoi se arătară o ultimă dată, şi, în sfîrşit, nu le mai văzui.

Fără să-mi spun că îndărătul clopotniţelor din Martinville era probabil ascuns ceva analog cu o frază frumoasă, de vreme ce acel ceva îmi apăruse sub forma unor cuvinte care-mi făceau plăcere, cerînd un creion şi hîrtie doctorului, am compus[52], în zdruncinăturile trăsurii, pentru a-mi uşura conştiinţa şi a mă supune entuziasmului ce mă cuprinsese, următoarele rînduri, pe care le-am regăsit mai tîrziu şi cărora nu a trebuit să le aduc decît puţine schimbări:

„Singure, înălţîndu-se din cîmpie şi ca pierdute pe acel loc neted, urcau spre cer cele două clopotniţe din Martinville. Curînd văzurăm trei: aşezîndu-se în faţa lor printr-un salt îndrăzneţ, o

clopotniţă întîrziată, cea din Vieuxvicq, li se adăugase. Minutele treceau, mergeam repede, şi totuşi cele trei clopotniţe erau tot departe în faţa noastră, ca trei păsări poposite pe cîmpie, nemişcate în lumina soarelui. Apoi clopotniţa din Vieuxvicq se dădu la o parte, se îndepărtă, iar clopotniţele din Martinville rămaseră singure, luminate de razele apusului de seară pe care, chiar la acea distanţă, le vedeam jucîndu-se şi surîzînd pe povîrnişurile lor. Ne trebuise atît de multă vreme ca să ne apropiem de ele, încît mă gîndeam cît mai avem pînă la poalele lor, cînd, dintr-o dată, trăsura cotind, ne lăsă chiar alături; şi se aruncaseră cu atîta violenţă în faţa ei, încît abia dacă am avut timp să oprim şi să nu ne izbim de portic. Ne-am urmat drumul; ieşisem din Martinville de cîtăva vreme şi satul, după ce ne întovărăşise cîteva secunde, dispăruse, dar, rămase singure în zare, pentru a ne privi cum ne îndepărtăm în goană, clopotniţele sale, şi cea din Vieuxvicq, îşi fluturau în semn de rămas bun vîrfurile însorite. Din cînd în cînd, una se dădea la o parte pentru ca celelalte două să ne mai poată vedea încă o clipă; dar drumul îşi schimbă direcţia, şi ele se răsuciră în lumină ca trei ţăruşi de aur şi dispărură din ochii mei. Dar, ceva mai tîrziu, cînd eram aproape de Combray, soarele fiind acum apus, le zării o ultimă oară la mare depărtare, semănînd cu trei flori pictate pe cer, deasupra liniei scunde a cîmpiei. Mă făceau să mă gîndesc şi la trei fecioare dintr-o legendă, părăsite într-un pustiu peste care cădea întunericul; şi în timp ce ne îndepărtam în galop, le văzui căutîndu-şi cu timiditate drumul şi, după cîteva stîngace clătinări, zării nobilele lor siluete îngrămădindu-se unele într-altele, alunecînd una îndărătul celeilalte, nemaialcătuind pe cerul încă roz decît o singură formă neagră, încîntătoare şi resemnată, şi, apoi, topindu-se în noapte".

Nu m-am mai gîndit niciodată la această pagină, dar în acea clipă, cînd, pe colţul scaunului unde vizitiul doctorului aşeza de obicei într-un coş păsările pe care le cumpărase din Martinville, am terminat-o de scris, am fost atît de fericit, simţeam că mă eliberase atît de bine de acele clopotniţe şi de ceea ce ele ascundeau îndărătul lor, încît, ca şi cum aş fi fost eu însumi o găină şi tocmai aş fi ouat un ou, începui să cînt în gura mare.

În timpul întregii zile, pe cînd ne plimbam, putusem visa la plăcerea de a fi prietenul ducesei de Guermantes, de a pescui păstrăvi, de a mă plimba cu barca pe Vivonne şi, lacom de fericire, de a nu cere vieţii în acele momente nimic altceva decît să fie mereu alcătuită dintr-un şir de după-amiezi fericite. Dar cînd pe drumul de întoarcere zărisem la stînga o fermă, destul de îndepărtată de

altele două care erau, dimpotrivă, foarte apropiate, fermă de unde, pentru a intra în Combray, mi-ți mai rămînea decît să o apuci pe o alee de stejari mărginită pe o latură de pajiști aparținînd fiecare unei mici așezări și plantate la intervale egale cu meri ce își proiectau pe pămînt, cînd erau luminați de apusul de soare, desenul japonez al umbrelor, dintr-o dată inima începu să-mi bată, știam că în mai puțin de o jumătate de oră vom fi acasă și că, așa cum era regula în zilele cînd ne dusesem înspre Guermantes și cînd cina era servită mai tîrziu, voi fi trimis la culcare de îndată ce-mi voi fi terminat supa, astfel încît mama, rămînînd la masă ca și cum am fi avut invitați la cină, nu va mai urca să-mi spună noapte bună aplecîndu-se deasupra patului meu. Zona de tristețe unde intrasem era tot atît de distinctă de zona unde mă avîntam cu bucurie doar cu o clipă în urmă, ca uneori, pe cer, o dungă roz despărțită parcă printr-o linie de o dungă verde sau de o dungă neagră. Vezi o pasăre zburînd în roz, o vezi cum e pe cale să ajungă la capătul lui, atinge aproape dunga neagră, apoi a intrat în ea. Dorințele de adineaori, de a merge la Guermantes, de a călători, de a fi fericit, erau acum atît de în afara mea, încît împlinirea lor nu mi-ar fi făcut nici o plăcere. Le-aș fi dat pe toate, în schimbul putinței de a plînge toată noaptea în brațele mamei. Tremuram, nu-mi desprindeam privirea neliniștită de la chipul mamei, care nu se va ivi în acea seară în camera unde mă vedeam încă de pe acum cu gîndul, aș fi vrut să mor. Și această stare avea să dureze pînă a doua zi, cînd razele soarelui de dimineață sprijinindu-și, ca și grădinarul, spalierul de zidul învești mîntat în cicoare ce se cățăra pînă la fereastra mea, eu voi sări din pat pentru a coborî repede în grădină, fără să-mi mai amintesc că seara va aduce iar cu sine ceasul cînd trebuia să mă despart de mama. Și astfel Guermantes m-a învățat să deslușesc aceste stări care se succed în mine, în anumite perioade, ajungînd chiar să-și împartă între ele una și aceeași zi, una alungînd-o pe cealaltă, cu punctualitatea unei febre alipite, dar atît de exterioare una alteia, atît de lipsite de mijloacele de a comunica între ele, încît nu mai pot înțelege, nu-mi mai pot nici măcar reprezenta, aflîndu-mă într-o stare, lucrul pe care l-am dorit, sau de care m-am temut, sau pe care l-am dus la împlinire aflîndu-mă în alta.

De aceea Méséglise și Guermantes rămîn legate pentru mine de multe întîmplări mărunte aparținînd aceleia, dintre toate diferitele vieți paralele duse de fiecare dintre noi, care este cea mai plină de peripeții, cea mai bogată în episoade, adică cea mai intelectuală. Fără îndoială, ea progresează în noi încetul cu încetul, iar descoperirea adevărurilor care i-au schimbat, pentru noi, sensul și înfăți-

şarea, care ne-au deschis noi drumuri, este pregătită de noi cu multă vreme înainte; dar fără ştiinţa noastră; şi ele nu datează pentru noi decît din ziua, din minutul cînd ne-au devenit vizibile. Florile ce se jucau atunci în iarbă, apa ce curgea în lumina soarelui, întregul peisaj unde s-au ivit continuă să le întovărăşească amintirea, cu chipul lor inconştient sau distrat; şi, desigur, cînd erau îndelung contemplate de acel umil trecător, de acel copil ce visa — precum un rege de către un cronicar pierdut în mulţime —, acel colţ de natură, acea bucată de grădină nu ar fi putut crede că tocmai datorită lui vor fi menite să supravieţuiască pînă şi cu particularităţile lor cele mai efemere; şi totuşi acea mireasmă de păducel ce cutreiera de-a lungul tufişurilor, ce va fi curînd înlocuită de cea a trandafirilor sălbateci, un zgomot de paşi fără ecou pe pietrişul unei alei, o băşică plină cu aer iscată pe o plantă acvatică de apa rîului şi care se sparge pe dată — toate au fost purtate de exaltarea mea, prin mijlocirea căreia au izbutit să străbată şirul atîtor ani, în timp ce în jur drumurile s-au şters, şi morţi sînt cei ce le-au călcat, şi moartă este amintirea lor. Uneori această bucată de peisaj adus astfel pînă astăzi, se desprinde atît de izolat de tot restul, încît pluteşte nesigur în gîndul meu ca o Delos[53] înflorită, fără să pot spune din ce ţară, din ce timp — poate, pur şi simplu, din ce vis — vine. Dar probabil că eu mă gîndesc la Méséglise şi la Guermantes mai ales ca la zăcămintele adînci ale solului meu mental, ca la terenurile rezistente pe care mă sprjiin încă. Pentru că am crezut în lucruri, în fiinţe, în timp ce le străbăteam, lucrurile, fiinţele ce mi s-au făcut prin ele cunoscute sînt singurele pe care le iau încă în serios şi care îmi pricinuiesc încă bucurie. Fie că acea credinţă care creează a secat în mine, fie că realitatea nu se formează decît în memorie, florile ce-mi sînt arătate astăzi pentru prima oară nu-mi par adevărate flori. Méséglise, cu tufele sale de liliac şi păducel, cu albăstrelele, cu macii, cu merii săi, Guermantes, cu rîul plin de mormoloci, cu scînteiuţele şi nuferii albi, au constituit pentru totdeauna, pentru mine, figura ţinuturilor unde mi-ar plăcea să trăiesc, unde vrei, înainte de orice, să poţi merge la pescuit, să te poţi plimba cu barca, să vezi ruinele unor fortificaţii gotice şi să întîlneşti în mijlocul lanurilor de grîu o biserică monumentală, rustică şi aurie ca o căpiţă, aşa cum era cea din Saint-André-des Champs; iar albăstrelele, tufişurile de păducel, merii ce mi se întîmplă, cînd călătoresc, să-i întîlnesc încă pe cîmp, pentru că se află la aceeaşi adîncime, la nivelul trecutului meu, sînt pe dată în comunicare cu inima mea. Şi totuşi, pentru că există ceva individual în fiecare loc, cînd mă cuprinde dorinţa să revăd Guermantes, nu mi-aş mul-

ţumi-o dacă aş fi dus pe malul unui rîu unde s-ar afla nuferi albi la fel de frumoşi, sau chiar mai frumoşi decît pe malul Vivonnei, după cum nici seara, întorcîndu-mă acasă — la ceasul cînd se trezea în mine acea mare nelinişte care, mai tîrziu, emigrează în iubire, şi poate deveni, pentru totdeauna, nedespărţită de ea —, nu aş fi dorit să vină să-mi spună noapte bună o mamă mai frumoasă şi mai inteligentă decît a mea. Nu; după cum îmi trebuia — ca să pot adormi fericit, în acea pace fără de nici o tulburare pe care nici o iubită nu mi-a putut-o dărui vreodată, de vreme ce te îndoieşti de ele chiar în clipa cînd crezi în ele şi nu le stăpîneşti niciodată inima aşa cum o primeam, într-o sărutare, pe cea a mamei, întreagă, fără nici un gînd ascuns, fără rămăşiţa vreunei intenţii alta decît mie adresată — să fie ea, să-şi aplece ca spre mine faţa unde, dedesubtul ochiului, se afla parcă un fel de cicatrice, pe care o iubeam la fel de mult ca şi tot restul; tot astfel vreau să revăd acel Guermantes pe care l-am cunoscut, cu acea fermă puţin îndepărtată de următoarele două, îngrămădite una într-alta, aflate la intrarea aleii de stejari; şi acele pajişti pe care, cînd strălucesc în soare ca o băltoacă, se desenează frunzele merilor, şi acel peisaj a cărui individualitate, uneori, noaptea, în visele mele, mă supune cu o putere aproape fantastică şi pe care nu-l mai pot regăsi cînd mă trezesc. Fără îndoială, deoarece au unit în mine pentru totdeauna impresii diferite şi de neseparat, doar pentru că mă siliseră să le simt în acelaşi timp, Méséglise şi Guermantes m-au expus, în viitor, la multe decepţii şi chiar la multe greşeli. Căci adeseori am vrut să revăd o persoană fără să desluşesc că voinţa mea era legată de faptul că ea îmi amintea de un gard de tufe de păducel, şi am ajuns să cred, şi să-l fac şi pe celălalt să creadă, într-un spor de iubire, din simpla dorinţă de a călători. Dar, de asemenea, prin chiar asta, şi rămînînd prezente în acelea dintre impresiile mele de astăzi cu care se pot lega, ele le conferă adevărate temelii, profunzime, o dimensiune în plus faţă de celelalte. Le adaugă şi un farmec, o semnificaţie ce nu există decît pentru mine. Cînd, în serile de vară, cerul armonios mîrîie precum un animal sălbatec, şi cînd ceilalţi sînt îmbufnaţi că vine furtuna, eu, datorită acelei plimbări înspre Méséglise, rămîn singur în extaz, respirînd, prin zgomotul ploii ce cade, mireasma unor invizibile şi persistente flori de liliac.

Astfel rămîneam adeseori pînă dimineaţa, gîndindu-mă la vremea cînd mă duceam la Combray, la tristele mele seri lipsite de somn, la atîtea zile, de asemenea, a căror imagine îmi fusese de

curînd redată de gustul — de ceea ce locuitorii din Combray ar fi numit „parfumul" — unei cești cu ceai și, printr-o asociație de amintiri, la ceea ce, mulți ani după ce plecasem din acest orășel, aflasem cu privire la o iubire pe care Swann o avusese înainte ca eu să mă fi născut, cu acea precizie a detaliilor biografice mai ușor de obținut uneori cînd e vorba de oameni morți de multe secole, decît cînd e vorba de viața celor mai buni prieteni ai noștri, și care pare cu neputință, cum ar părea cu neputință să vorbești dintr-un oraș într-altul — atîta vreme cît este ignorat artificiul prin care a fost depășită această dificultate. Toate aceste amintiri adăugate unele altora nu alcătuiau decît o masă, dar nu fără a se putea distinge între ele — între cele mai vechi, și cele mai recente, născute dintr-o mireasmă, apoi între cele ce nu erau decît amintirile unei alte persoane, de la care le aflasem —, dacă nu fisuri, dacă nu adevărate falii, cel puțin acele vinișoare, acele brîie felurit colorate care, în cazul anumitor stînci sau al anumitor blocuri de marmoră, dezvăluie diferențe de origine, de vîrstă, de „formație".

Desigur, cînd se apropia dimineața, scurta incertitudine a trezirii mele era de multă vreme risipită. Știam în ce cameră mă aflu cu adevărat, o reconstruisem în jurul meu pe întuneric — fie orientîndu-mă doar din memorie, fie ajutîndu-mă, ca de un indiciu, de o zare de lumină abia întrevăzută, în josul căreia situam perdelele de la fereastră —, ba chiar o reconstruisem în întregime și o mobilasem precum un arhitect și un tapițer ce țin seama de deschiderea ferestrelor și a ușilor, așezînd oglinzile și punînd comoda la locul lor obișnuit. Dar de îndată ce lumina zilei — și nu pîlpîirea unui ultim cărbune răsfrîntă de o vergea de aramă — desena în întuneric, cu creta, parcă, prima linie albă de rectificare, fereastra cu perdelele ei părăsea cadrul ușii unde o situasem din greșeală, în timp ce, spre a-i face loc, biroul pe care memoria mea îl așezase cu neîndemînare acolo, o lua la goană, împingînd în fața-i căminul și îndepărtînd zidul despărțitor al coridorului; o curticică domnea acolo unde, cu o clipă mai înainte, se afla sala de baie, iar locuința pe care o zidisem în întuneric dispărea ca și atîtea altele întrevăzute în învălmășeala trezirii, pusă pe fugă de palidul semn desenat deasupra perdelelor de degetul înălțat al zilei.

PARTEA A DOUA

O iubire a lui Swann

PENTRU A FACE PARTE din „micul nucleu", din „micul grup", din „micul clan" al familiei Verdurin, trebuia să îndeplinești o condiție suficientă, dar necesară: să aderi tacit la un Crez printre ale cărui articole unul afirma că tînărul pianist, protejat de doamna Verdurin în acel an și despre care ea spunea: „Nimănui nu ar trebui să i se îngăduie să știe să-l interpreteze atît de minunat pe Wagner!", îi „înfunda" atît pe Planté cît și pe Rubinstein[54], și că doctorul Cottard era un mai bun diagnostician decît Potain. Orice „nou adept" pe care familia Verdurin nu-l putea convinge că scrile celor ce nu veneau la ei erau plicticoase la culme, se vedea pe dată exclus. Femeile fiind în această privință mai rebele decît bărbații, căci își desfășurau întreaga curiozitate mondenă și întreaga dorință de a afla nemijlocit cît de plăcute sau de neplăcute sînt petrecerile din alte saloane, iar soții Verdurin simțind, pe de altă parte, că acest spirit cercetător și acest demon al frivolității puteau, prin molipsire, să devină fatale ortodoxiei micii lor biserici, fuseseră siliți să-i izgonească rînd pe rînd pe toți „credincioșii" de sex feminin.

În afară de tînăra nevastă a doctorului, nu mai primeau aproape în acel an (deși doamna Verdurin era virtuoasă și dintr-o respectabilă familie burgheză, nespus de bogată și întru totul obscură, cu care ea încetase treptat, și în mod voit, orice relație) decît pe o demimondenă, sau aproape, pe doamna de Crécy, căreia doamna Verdurin i se adresa pe numele mic, spunîndu-i Odette, și despre care ea declara că e „un amor de femeie", și pe mătușa pianistului, ce fusese probabil cîndva portăreasă; erau femei ce nu cunoșteau înalta societate și care, în naivitatea lor, crezuseră cu atîta ușurință că prințesa de Sagan și ducesa de Guermantes erau silite să plătească niște bieți pîrliți pentru a avea lume la petreceri, încît, dacă le-ai fi propus să le faci rost de o invitație la dineurile date de aceste

două nobile doamne, fosta portăreasă și cocota ar fi refuzat cu dispreț.

Soții Verdurin nu invitau la cină: la ei găseai întotdeauna „masa întinsă". Seara nu exista un program anume. Tînărul pianist cînta la pian, dar numai dacă „avea chef", căci fiecare făcea ce voia și, după cum spunea domnul Verdurin: „Să ne trăiască prietenii și să se simtă aici ca la ei acasă!" Dacă pianistul voia să interpreteze cavalcada din *Walkiria* sau preludiul din *Tristan*[55], doamna Verdurin protesta, nu pentru că acea muzică i-ar fi displăcut, ci, dimpotrivă, pentru că o impresiona prea mult. „Vreți să mă apuce iar migrena? Știți doar că asta mi se întîmplă ori de cîte ori cîntă asta la pian. Știu ce mă așteaptă! Mîine, cînd o să vreau să mă scol, n-o să mai fie nici țipenie!" Dacă pianistul nu cînta, lumea sta de vorbă, și unul dintre prieteni, cel mai adesеori pictorul lor favorit din acel moment, „dădea drumul", cum spunea domnul Verdurin, „vreunei istorii atît de gogonate că se tăvăleau cu toții de rîs", și mai ales doamna Verdurin, căreia — într-atît avea obiceiul să înțeleagă la propriu expresiile figurate ale emoțiilor pe care le simțea — doctorul Cottard (un tînăr debutant în acea vreme) a trebuit într-o bună zi să-i pună la loc falca, fiindcă îi căzuse de atîta rîs.

Bărbaților le era interzis să poarte haine de seară, pentru că erau între „amici" și ca să nu semene cu „plicticoșii" de care se fereau ca de ciumă, neinvitîndu-i decît cu cine știe ce mare prilej, căutat cum nu se poate mai rar și doar pentru a-l distra pe pictor sau a-l face cunoscut pe muzician. În restul timpului se mulțumeau să dezlege șarade, să ia masa la miezul nopții în chip solemn, dar în intimitate, fără a lăsa să pătrundă vreun străin în micul „nucleu".

Dar, pe măsură ce „amicii" căpătaseră un loc tot mai mare în viața doamnei Verdurin, plicticoși și dezagreabili începeau să fie toți cei care îi răpeau, fie și pentru puțină vreme, prietenii, toți cei care îi împiedicau să fie liberi, adică mama unuia, profesia altuia, casa de la țară sau boala unui al treilea. Dacă doctorul Cottard credea că trebuie să plece îndată după masă ca să se întoarcă la căpătîiul unui bolnav aflat în primejdie: „Cine știe, îi spunea doamna Verdurin, poate că i-ar face mult mai bine dacă nu l-ai deranja acuma seara; ar petrece o noapte mai bună fără tine; mîine dimineață o să te duci să-l vezi devreme și o să-l găsești vindecat". Încă de la începutul lunii decembrie era bolnavă la gîndul că prietenii cei mai credincioși ai casei „o vor lăsa baltă" de Crăciun și de Anul nou. Mătușa pianistului îi pretindea acestuia să ia masa în acele zile în familie, cu mama:

— Nu cumva crezi c-o să moară, îi strigă aspru doamna Verdurin, dacă nu cinezi cu ea de Anul nou, ca în *provincie!*

În săptămîna Patimilor, neliniștile ei renășteau:

— Dumneata, doctore, un savant, un liber cugetător, cred că vii în Vinerea mare, ca în orice altă zi, îi spuse ea lui Cottard, în primul an, pe un ton sigur de sine, ca și cum nu s-ar fi putut îndoi de răspuns. Dar tremura, așteptîndu-l, căci, dacă nu ar fi fost afirmativ, risca să rămînă singură.

— Voi veni în Vinerea mare... să-mi iau rămas bun, căci ne vom petrece Paștele în Auvergne.

— În Auvergne? ca să te mănînce purecii și ploșnițele! N-ai decît!

Și, după o clipă de tăcere:

— Dacă ne-ai fi spus măcar din timp, ca să fi organizat ceva și să fi călătorit împreună, în condiții confortabile.

Tot astfel, dacă un „credincios al casei" avea un prieten, sau o „prietenă a casei" avea un flirt ce ar fi putut uneori să-i „îndepărteze", soții Verdurin, care nu se speriau dacă o femeie avea un amant cu condiția să-l aibă la ei, să-l iubească prin ei și să nu li-l prefere, spuneau: „Foarte bine! Adu-l aici!" Și era primit spre încercare, ca să dovedească dacă este capabil să nu aibă secrete față de doamna Verdurin, dacă are toate calitățile necesare spre a fi inclus în „micul clan". Dacă nu corespundea așteptărilor, „credinciosul casei" care îl prezentase era luat de o parte de gazde și, după o convorbire între patru ochi, se pomenea certat cu prietenul sau cu amanta. În cazul cînd gazdele nu-i făceau acest mic serviciu, „noul adept" devenea, la rîndu-i, un „credincios al casei". Iată de ce cînd, în acel an, demimondena îi povesti domnului Verdurin că tocmai cunoscuse un bărbat încîntător, pe domnul Swann, insinuînd că acesta va fi foarte fericit să fie primit în vizită, domnul Verdurin transmise pe loc această cerere nevestei sale. (Căci nu avea niciodată vreo părere înaintea ei, iar rolul lui special era de a-i aduce la îndeplinire dorințele, precum și pe cele ale „credincioșilor casei", desfășurîndu-se în chipul cel mai ingenios.)

— Doamna de Crécy vrea să te roage ceva. Ar dori să-ți prezinte un prieten, pe domnul Swann. Ai ceva împotrivă?

— Ei, Doamne, cum aș putea să refuz o minune de femeie ca ea. Taci din gură, nu-ți cere nimeni părerea, eu îți spun că ești o minune de femeie.

— Dacă asta îți este voia, răspunse Odette pe un ton prețios și cochet, și adăugă: știi că nu sînt *fishing for compliments.*

— Adu-ți prietenul, dacă e un bărbat plăcut.

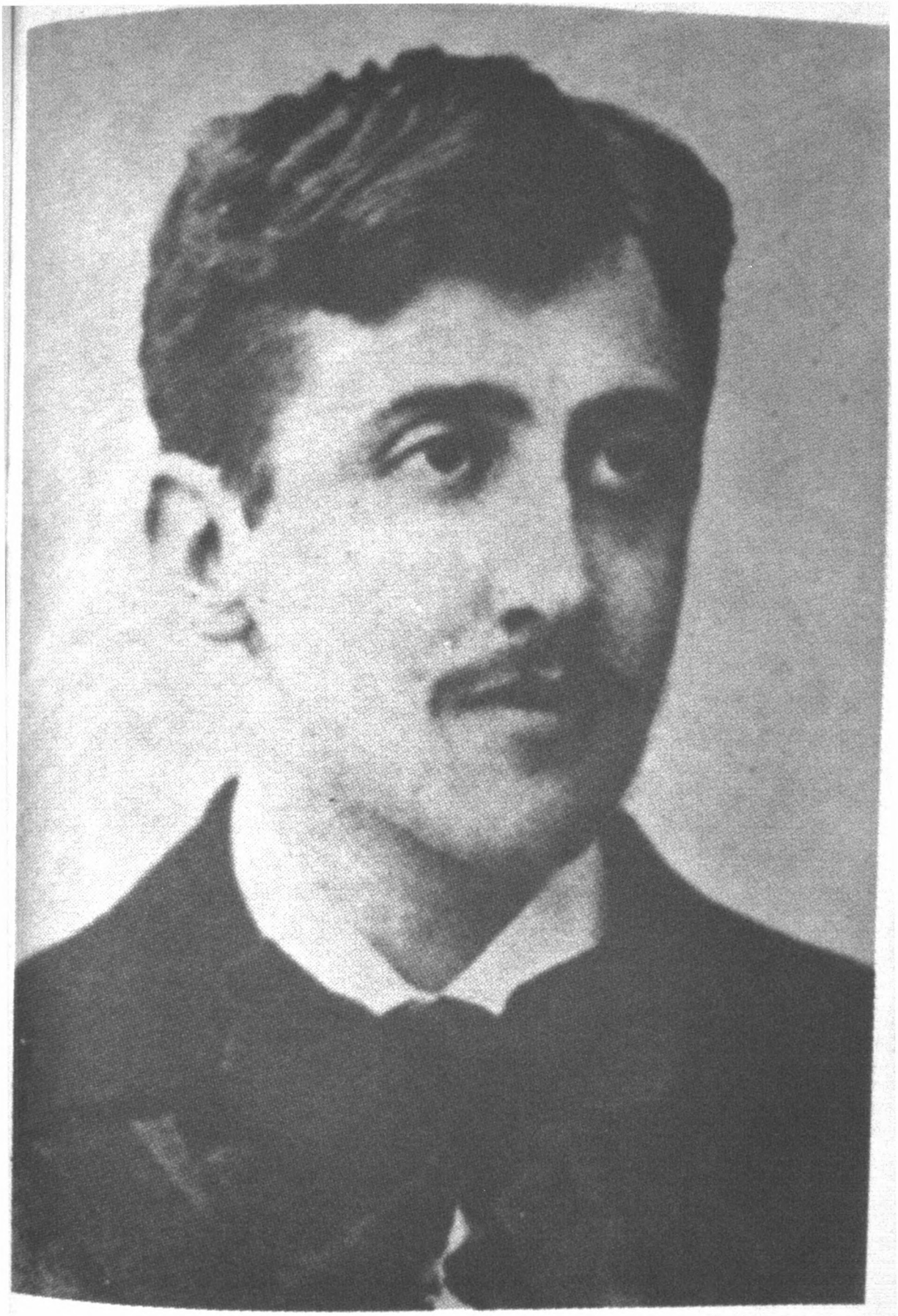

Marcel Proust in 1891.

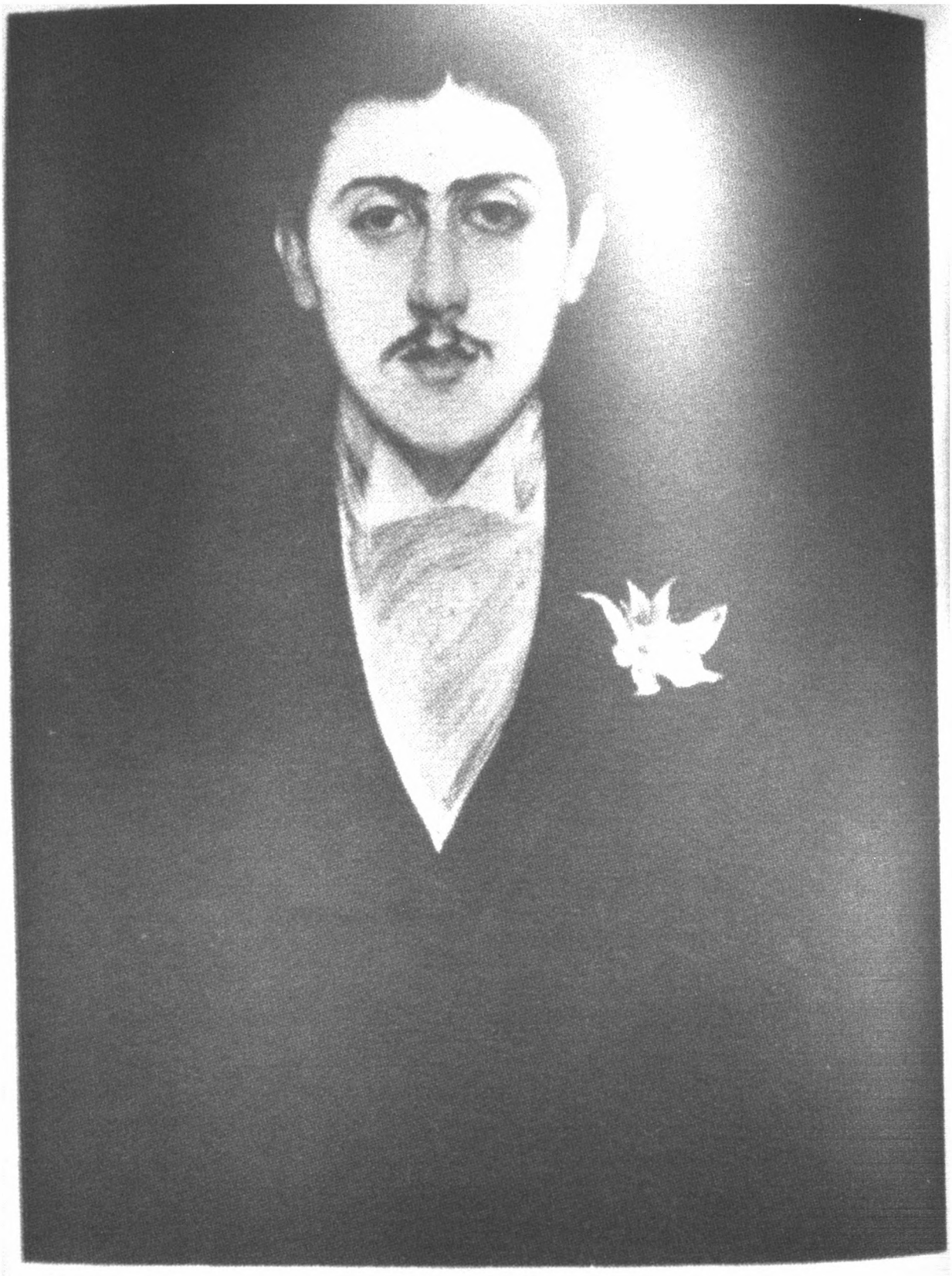

Marcel Proust pictat de Jacques-Émile Blanche.

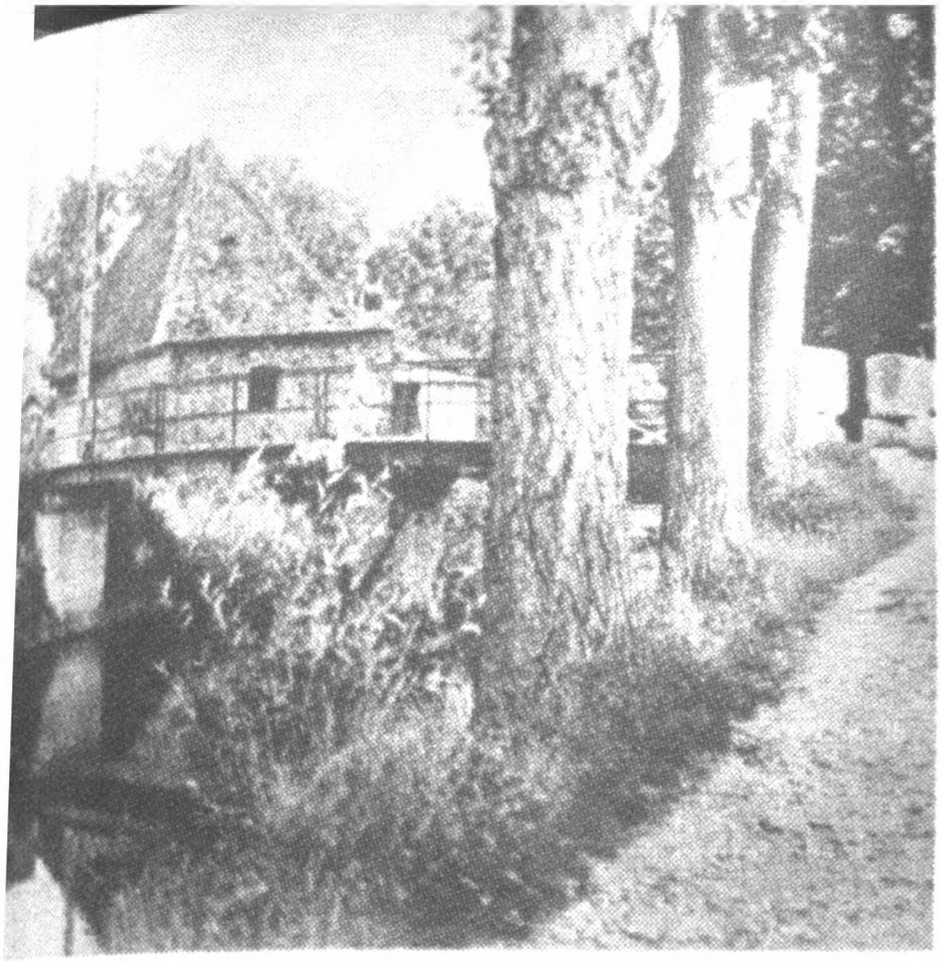

Pod
peste le Loir
(„la Vivonne"),
străbătut
de Marcel Proust
în copilărie,
în vacanțele
petrecute
la Illiers
(„Combray").

Casa unei mătusi a lui Marcel Proust
(din Illiers – „Combray"),
„mătușa Léonie" din *În căutarea timpului pierdut.*
Fereastra din stînga este cea a camerei lui Proust,
care a locuit aici în copilărie.

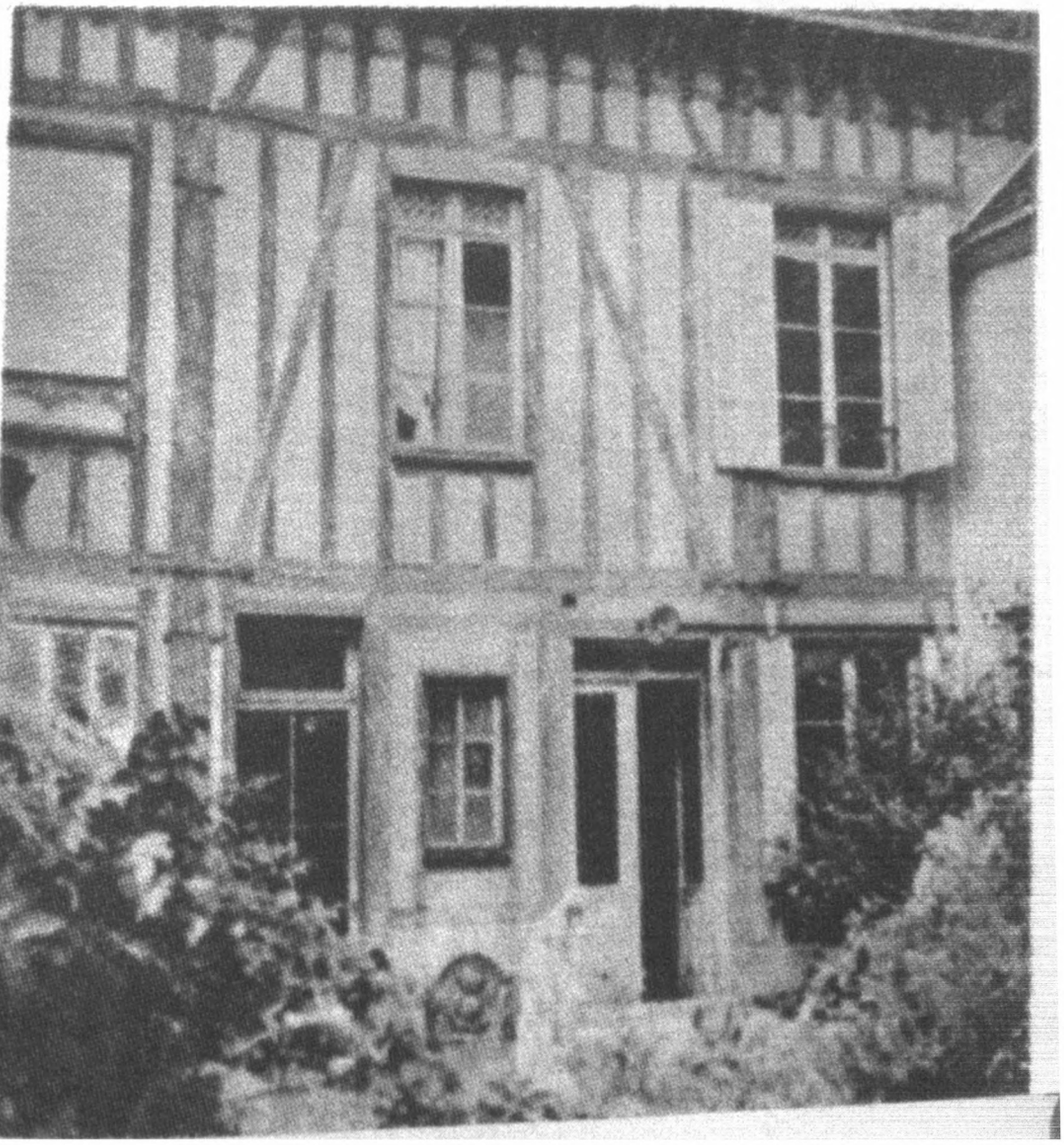

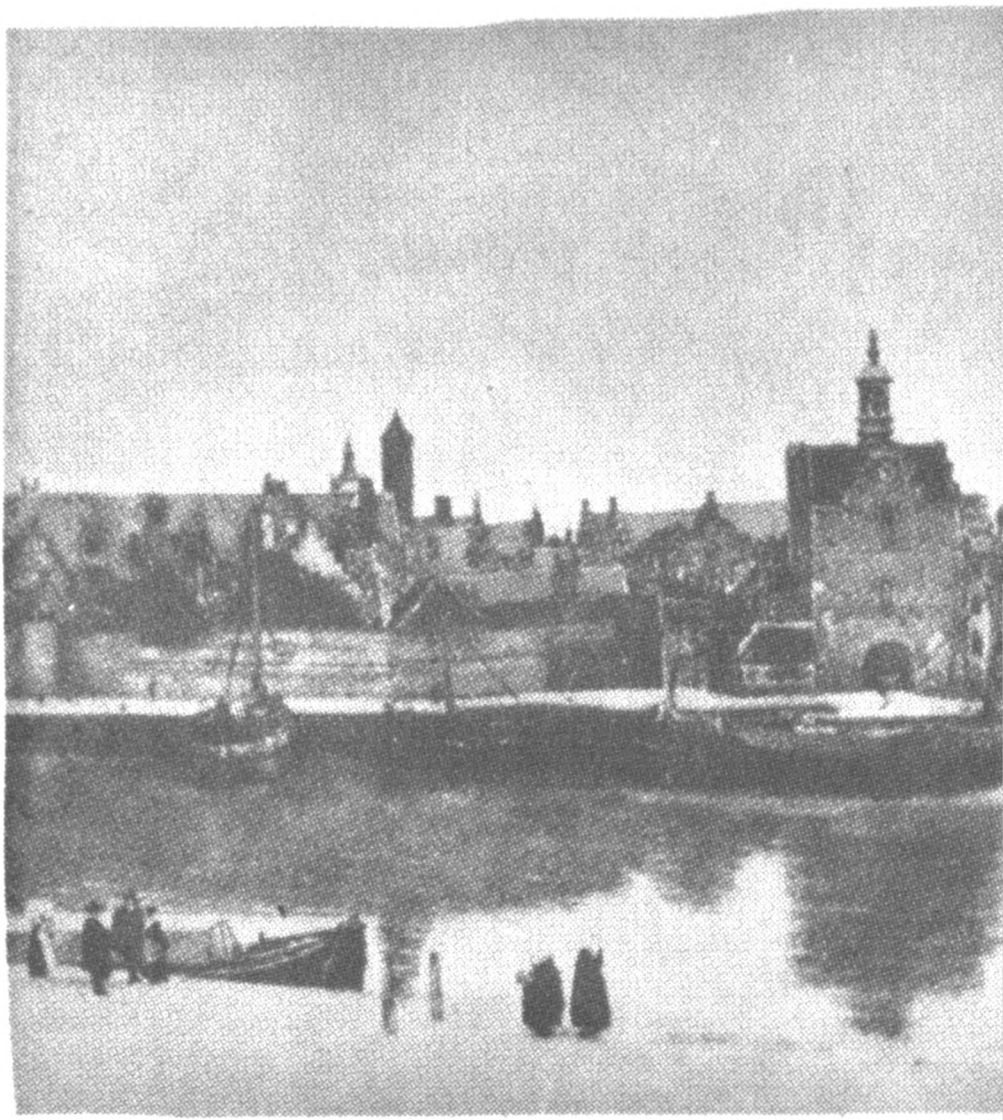

Ver Meer : *Privelişte din Delft.*
Este una din picturile la care Proust face numeroase referiri în *În căutarea timpului pierdut.*

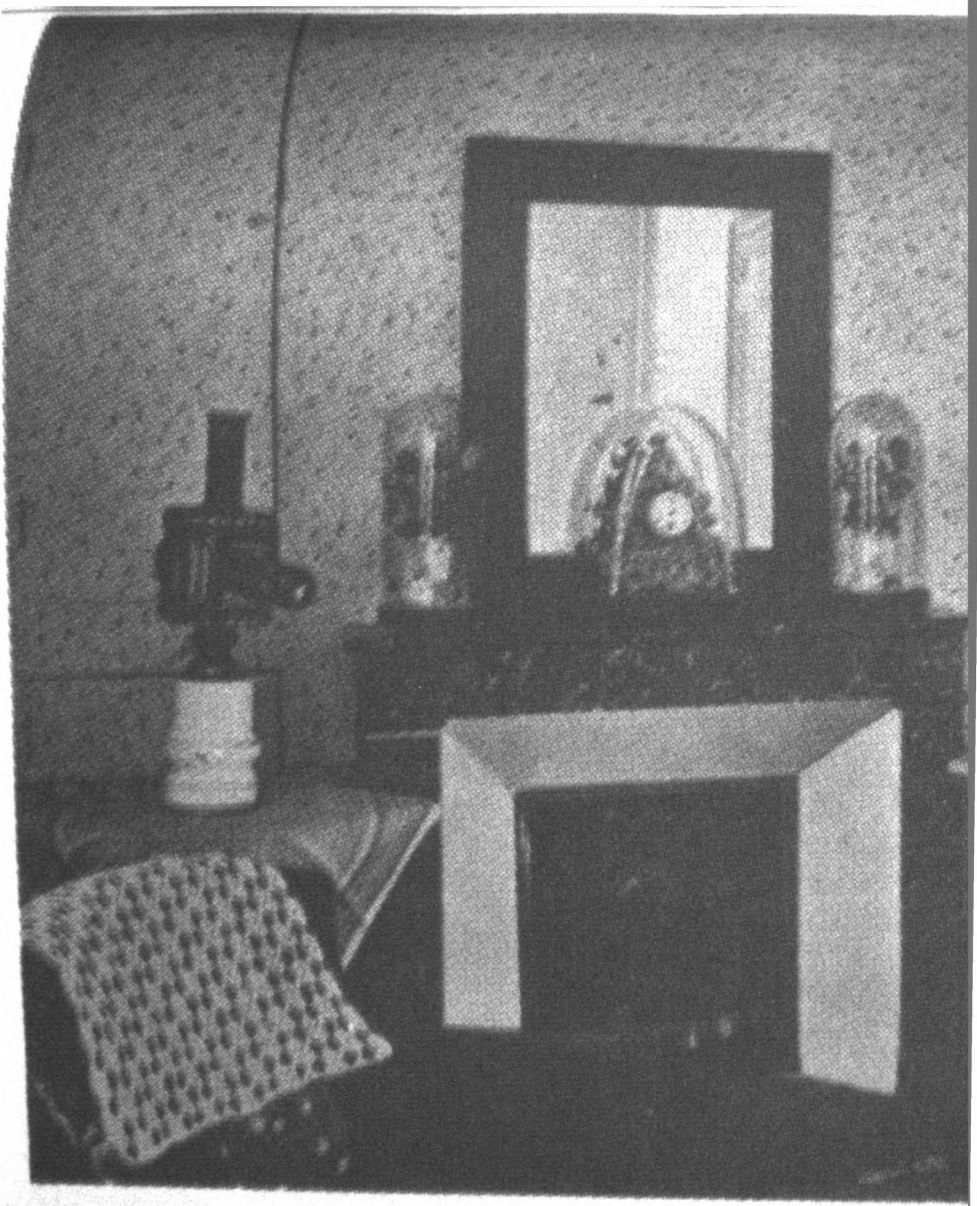

Camera lui Marcel Proust la Illiers („Combray").

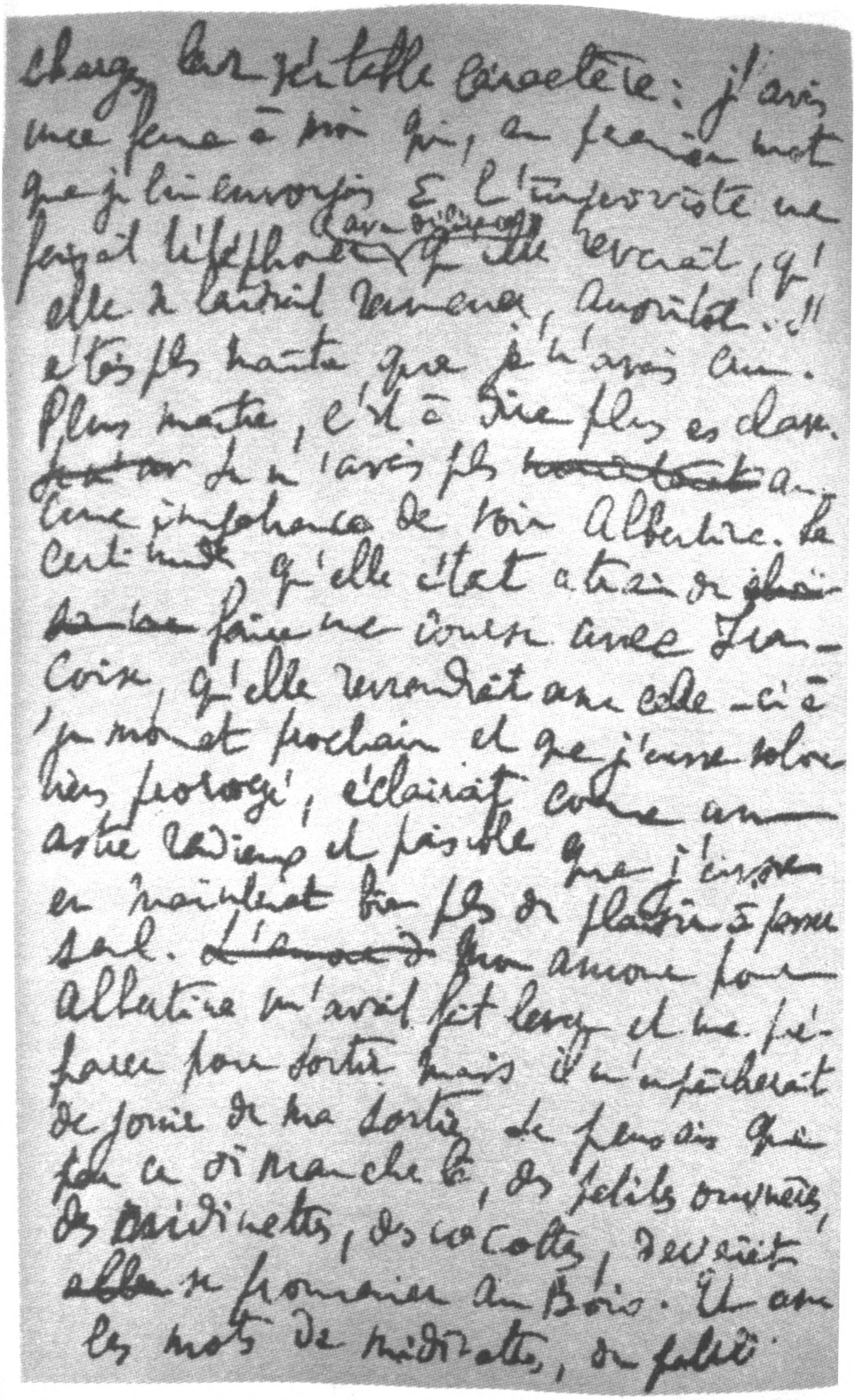

O pagină din manuscrisul proustian.

Zephora (detaliu dintr-o frescă de Sandro Botticelli), cu care Odette de Crécy este comparată de către Swann.

Caleașca, crochiu de Laprade.
(„Vedeam... o neasemuită caleașcă... în care ședea alene
doamna Swann... în mînă cu o umbrelă mov" –
Du côté de chez Swann).

Portretul contesei Greffulhe de Helleu.
Este una din doamnele din înalta aristocrație
care i-au servit lui Proust drept model
pentru contesa de Guermantes din *În căutarea timpului pierdut.*

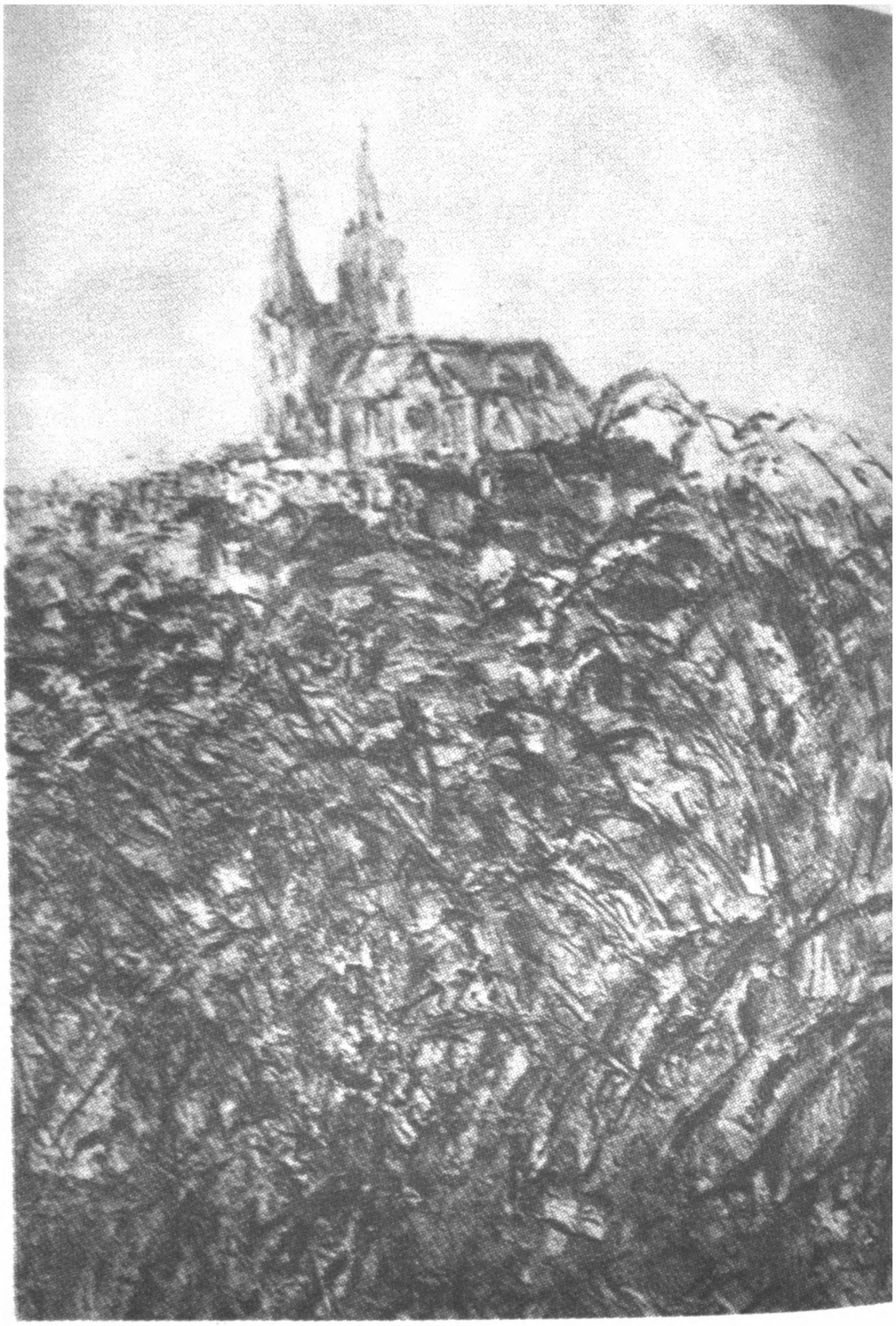

Catedrala din Chartres de Laprade.
Proust arată în opera sa o predilecție specială
pentru această capodoperă a artei gotice.

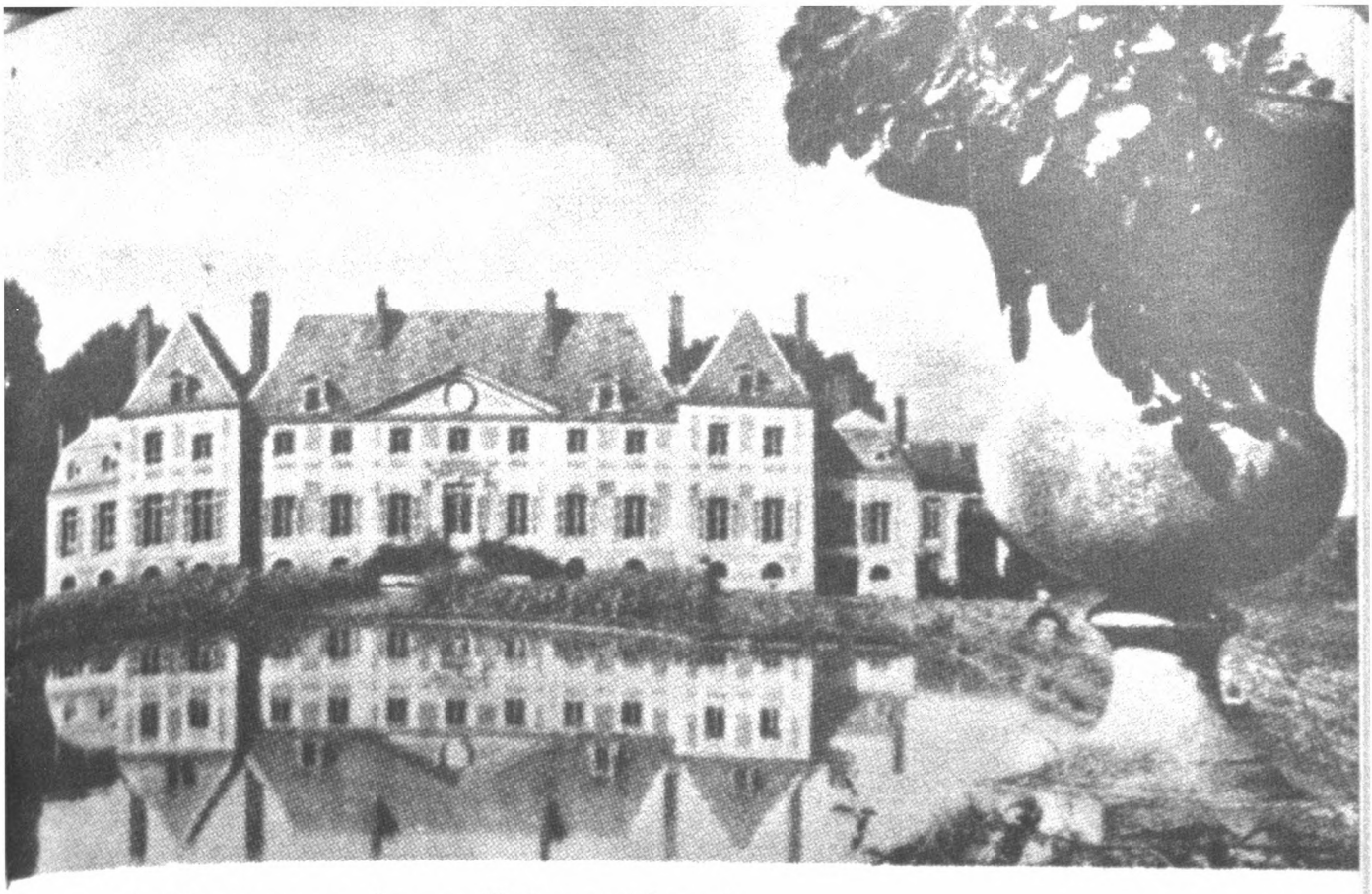

Castelul Guermantes, Lagny (Seine-et-Marne).

Castelul Guermantes. Fațada dinspre nord și cea dinspre vest.

Castelul Guermantes (detaliu).

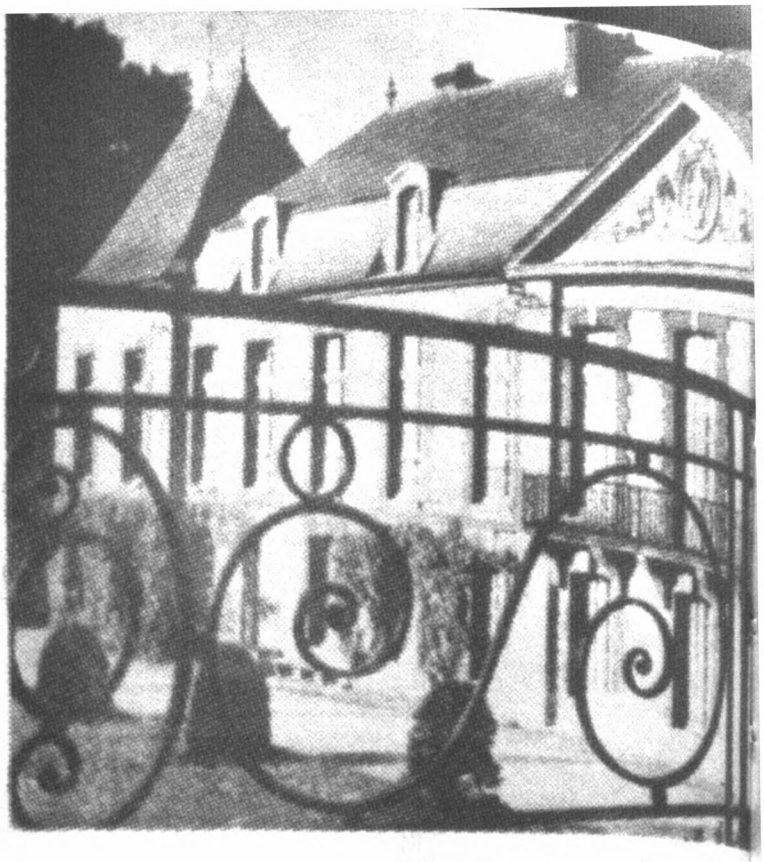

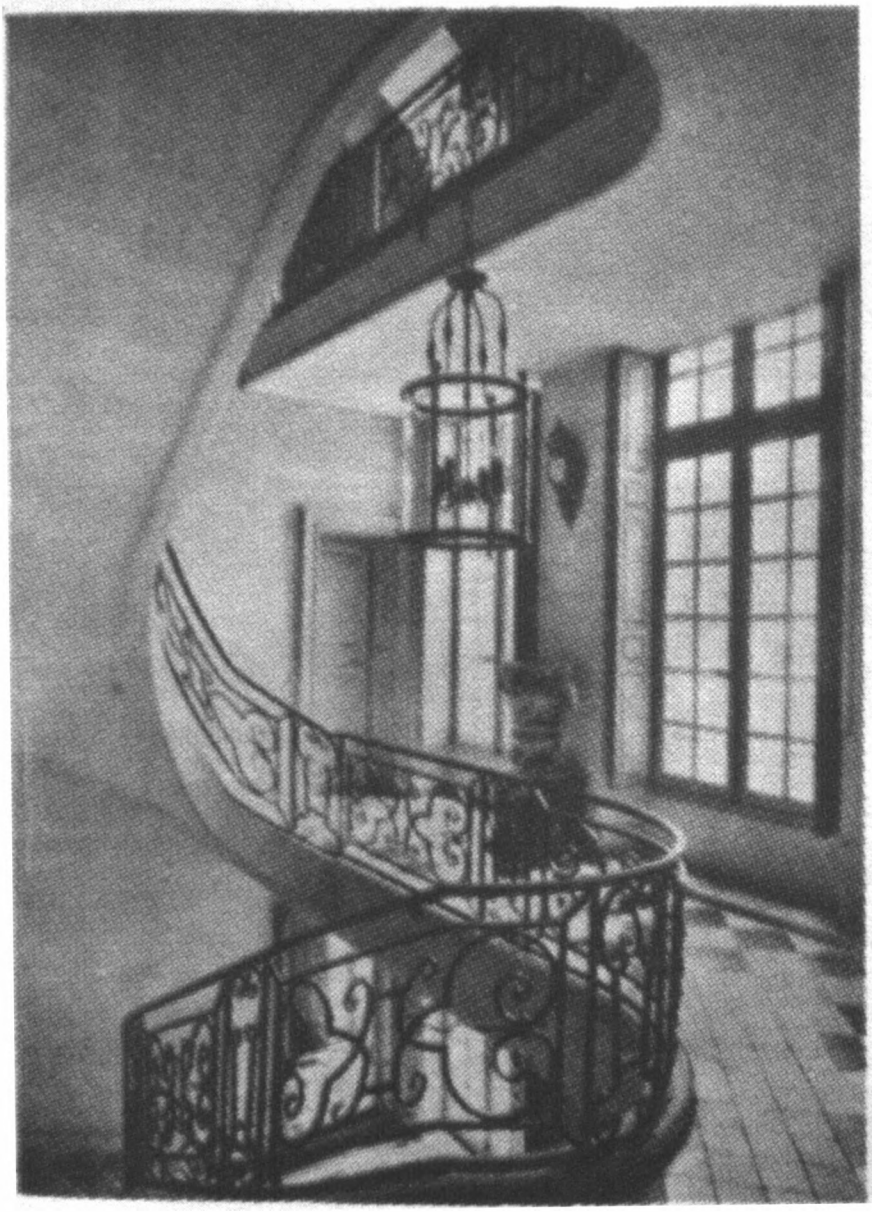

Castelul Guermantes. Galeria numită „La belle inutile". →

Castelul Guermantes. Scară din aripa de nord.

Albertine de Guermantes (1799–1819).

Albertine de Guermantes *in 1818.*

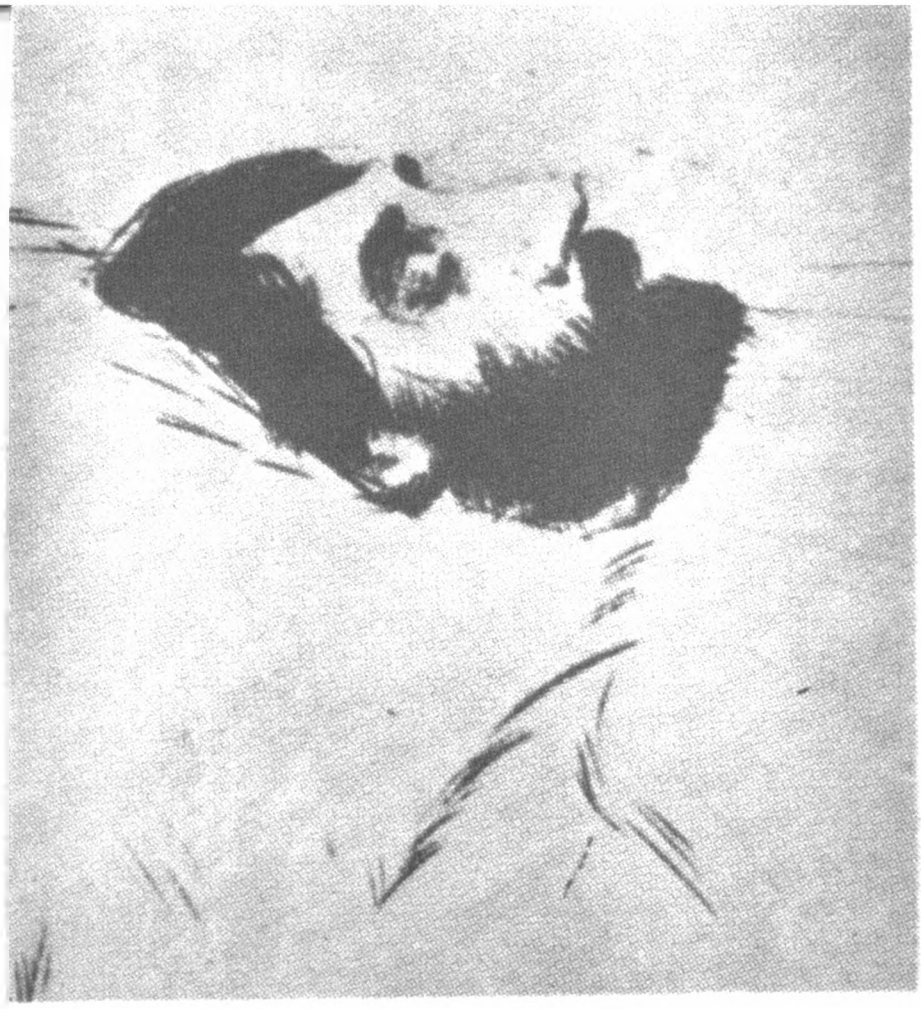

Marcel Proust pe patul de moarte : gravură de Helleu.

Marcel Proust pe patul de moarte : crochiu de Dunoyer de Segonzac.

Desigur, „micul nucleu" nu avea nici o legătură cu societatea frecventată de Swann, și adevărații mondeni ar fi găsit că nu merită osteneala să ocupi, ca el, în lumea înaltă, o situație excepțională, pentru a ține să le fii prezentat soților Verdurin. Dar lui Swann îi plăceau atît de mult femeile încît, din ziua cînd le cunoscuse aproape pe toate din aristocrație și cînd nu mai avuseseră a-l învăța nimic, el nu mai ținuse la aceste scrisori de naturalizare, echivalînd aproape cu niște titluri de noblețe pe care i le acordase cartierul Saint-Germain, decît ca la un fel de valoare de schimb, de scrisoare de credit, lipsită de preț în ea însăși, dar îngăduindu-i să-și improvizeze o situație în cutare mic oraș de provincie sau în cutare mediu obscur din Paris, unde fata nobilului de țară sau cea a grefierului îi păruseră frumoase. Căci dorința sau iubirea îi treziau atunci un simțămînt de vanitate de care acum scăpase în viața cea obișnuită (deși, neîndoielnic, tocmai acest simțămînt îl îndreptase odinioară către o carieră mondenă unde își risipise în plăceri frivole darurile minții și își folosise erudiția în materie de artă sfătuindu-le pe doamnele din înalta societate ce tablouri să-și cumpere și cum să-și mobilizeze palatele), dar care îi stîrnea dorința de a străluci în ochii unei necunoscute de care era îndrăgostit, cu o eleganță nepresupusă doar de numele de Swann. Dorea asta mai ales dacă necunoscuta era de condiție umilă. Așa cum un bărbat inteligent nu se va teme niciodată că va părea prost în fața unui alt bărbat inteligent, tot astfel un bărbat elegant se va teme a-și vedea eleganța ignorată nu de către un mare senior, ci de un bădăran. Trei sferturi din cuvintele de duh și din minciunile vanitoase ce au fost împrăștiate cu dărnicie de cînd lumea există de către oameni care astfel se înjoseau, au fost adresate unora ce le erau inferiori. Iar Swann, care era simplu și neglijent cu o ducesă, tremura să nu fie disprețuit, și poza, atunci cînd era în fața unei cameriste.

Nu era ca atîți alți oameni care, din lene sau dintr-un sentiment resemnat al obligației create de măreția socială de a rămîne legați de un anume țărm, se abțin de la plăcerile pe care realitatea li le înfățișează în afara poziției mondene unde trăiesc, fixați pînă la moarte, mulțumindu-se, în cele din urmă, să numească plăceri, din lipsă de altceva mai bun, după ce au izbutit să se obișnuiască, distracțiile mediocre sau necazurile suportabile cuprinse în ea. Swann, în schimb, nu încerca să le găsească frumoase pe femeile cu care își petrecea timpul, ci să-și petreacă timpul cu femeile pe care le găsea frumoase. Și adeseori erau femei de o frumusețe destul de vulgară, căci calitățile fizice pe care el le căuta fără să-și dea seama

erau complet opuse celor care îl făceau să admire femeile sculptate sau pictate de maeștrii lui preferați. Profunzimea, melancolia expresiei îi înghețau simțurile, trezite, dimpotrivă, de o carne sănătoasă, îmbelșugată și roz.

Dacă, într-o călătorie, întîlnea o familie pe care manierele elegante l-ar fi obligat să nu încerce să o cunoască, dar care număra printre membrii ei o femeie ce-i apărea împodobită cu un farmec lui încă necunoscut, a rămîne „rezervat" și a înșela dorința trezită de ea, a înlocui cu o plăcere diferită plăcerea pe care ar fi putut-o cunoaște cu ea, scriind unei vechi amante să vină la el, i s-ar fi părut o abdicare în fața vieții tot atît de lașă, o renunțare la o fericire nouă tot atît de stupidă, ca aceea de a se zăvorî în camera lui și a privi vederi înfățișînd Parisul. Nu se închidea în edificiul relațiilor sale, dar făcuse din acesta, pentru a-l putea reconstrui din mers, pe noi baze, oriunde i-ar fi plăcut o femeie, unul din acele corturi demontabile pe care exploratorii le poartă cu ei. Ar fi dat pe nimic, oricît de invidiat le-ar fi părut altora acel lucru, tot ceea ce nu putea fi transportat sau schimbat pe o plăcere nouă. De cîte ori nu renunțase, de la o clipă la alta, la creditul pe care îl căpătase din partea unei ducêse, alcătuit din dorința acumulată de ani de zile a acesteia de a-i fi pe plac, dar fără a afla prilejul potrivit — cerîndu-i, printr-o indiscretă depeșă, o recomandare telegrafică prin care ar fi intrat pe dată în legătură cu unul din intendenții ei de la țară a cărei fiică îi păruse frumoasă, ca un înfometat care ar da un diamant pe o bucată de pîine! Ba chiar, mai tîrziu, se distra pe seama acelei situații, căci exista în el, răscumpărată de o rară delicatețe, o anume grosolănie. Apoi aparținea acelei categorii de bărbați inteligenți care au trăit în trîndăvie și caută o consolare și poate chiar o scuză în ideea că acea trîndăvie oferă inteligenței lor obiecte tot atît de vrednice de interes pe cît ar fi cele oferite de artă sau de studiu, că „Viața" cuprinde situații mai interesante, mai romanești decît toate romanele. Cel puțin asta susținea el, convingîndu-i cu ușurință pe cei mai rafinați prieteni ai săi din înalta societate, mai cu seamă pe baronul de Charlus, pe care îl înveselea povestindu-i propriile-i aventuri deocheate, fie că, întîlnind în tren o femeie pe care apoi o adusese la el acasă, descoperise apoi că era sora unui suveran ce avea în mîinile sale, în acel moment, toate firele politicii europene, el fiind astfel ținut la curent cu toate într-un mod cum nu se poate mai plăcut, fie că, prin jocul complex al împrejurărilor, depindea de alegerea ce urma a fi făcută de conclav, dacă va putea sau nu să devină amantul unei bucătărese.

De altminteri Swann îi silea cu atîta cinism să-i slujească drept codoşi nu numai pe cei din strălucita falangă de nobile şi virtuoase văduve, de generali, de academicieni, ce-i erau cu deosebire apropiaţi. Toţi prietenii lui se obişnuiseră să primească din cînd în cînd scrisori prin care le cerea cîteva rînduri de recomandare sau de introducere, cu o abilitate diplomatică ce, persistînd de-a lungul unor iubiri succesive şi al unor pretexte diferite, punea tot mai mult în evidenţă, mai bine chiar decît o atitudine stîngace, un caracter permanent şi scopuri identice. Am pus adeseori să mi se povestească, mulţi ani mai tîrziu, cînd caracterul lui a început să mă intereseze din cauza asemănărilor pe care, în cu totul alte privinţe, le avea cu al meu, felul cum, cînd îi trimitea o epistolă bunicului (ce nu-mi era încă bunic, căci marea legătură a lui Swann a început cu puţin înainte de naşterea mea, şi ea a întrerupt pentru multă vreme acele practici), acesta, recunoscînd pe plic scrisul prietenului său, exclama: „Păzea! Swann iar îmi cere cine ştie ce!“ Şi, fie dintr-o neîncredere, fie din sentimentul inconştient şi diabolic ce ne îndeamnă să nu dăm cutare lucru decît celor ce nu şi-l doresc, bunicii mei răspundeau printr-un nu categoric rugăminţilor lui cel mai uşor de satisfăcut, cum ar fi fost aceea de a-l prezenta unei fete ce lua masa în fiecare duminică la noi, şi în legătură cu care erau siliţi, de fiecare dată cînd Swann le vorbea iar despre ea, să se prefacă, zicînd că nu-i mai vizitează, în timp ce toată săptămîna se întrebau totodată pe cine ar mai putea invita odată cu ea, şi negăsind adeseori pe nimeni, dar fără a-l chema nici chiar atunci pe cel pe care l-ar fi făcut astfel atît de fericit.

Uneori, cutare pereche, prieteni ai bunicilor şi care pînă atunci se plînseseră că nu-l întîlnesc niciodată pe Swann, îi vesteau plini de mulţumire şi poate cu o uşoară dorinţă de a le stîrni invidia, că Swann se poartă acum cu ei într-un chip fermecător şi că nu trece zi fără să-i viziteze. Bunicul nu voia să le strice bucuria, dar se uita ţintă la bunica şi fredona:

Care-o fi taina?
Nu înţeleg nimic.

sau:

Nălucă trecătoare...

sau:

În treburi ca acestea
Mai bine-i să nu vezi nimic.

Cîteva luni mai tîrziu, dacă bunicul îl întreba pe noul prieten al lui Swann: „Ce mai face Swann? Îl vezi tot atît de des?“ chipul interlocutorului său se alungea: „Să nu-i mai rostești numele în fața mea! — Dar credeam că erați foarte prieteni...“ Astfel, timp de cîteva luni, fusese prietenul intim al verilor bunicii, la care lua masa aproape în fiecare zi. Dintr-o dată nu i-a mai vizitat, fără să-i prevină. L-au crezut bolnav, iar verișoara bunicii tocmai voia să trimită un servitor la el, cînd dădu peste o scrisoare lăsată din greșeală în registrul de socoteli al bucătăresei. O anunța pe această femeie că pleacă din Paris și că nu va mai putea veni. Era amanta lui și, în momentul rupturii, socotise de cuviință să-i anunțe plecarea numai ei.

Cînd amanta lui era, dimpotrivă, o femeie din lumea bună sau, cel puțin, cu o origine nu chiar atît de umilă sau cu o viață nu chiar atît de deșucheată încît să nu o poată scoate în societatea înaltă, atunci, de dragul ei, se întorcea și el pentru o vreme la viața mondenă, dar numai în cercul strîmt în care se mișca ea sau unde o dusese el. „Nu-i cazul să contăm pe Swann în seara asta, spunea cutare amfitrioană, știți doar că e ziua de Operă a americancei cu care trăiește.“ Obținea pentru ea invitații în saloanele foarte închise unde își avea tabieturile lui, dineurile lui săptămînale, partidele lui de pocher; în fiecare seară, după ce, încrețindu-și ușor părul tăiat scurt, des ca o perie și roșcat, își îmblînzea astfel puțin privirea pătrunzătoare a ochilor verzi, își alegea o floare pentru butonieră și pleca să se întîlnească cu amanta lui, cu care cina la una dintre femeile ce-i erau prietene; și atunci, gîndindu-se la admirația și la prietenia cu care îl vor înconjura, în fața femeii iubite, acei oameni la modă pentru care persoana și părerile lui erau sfinte, el regăsea farmecul acelei vieți mondene față de care nu de mult se simțea blazat, dar a cărei materie, pătrunsă și cald colorată de o flacără ascunsă și mișcătoare, îi părea prețioasă și frumoasă de cînd încorporase o nouă iubire.

Dar, în timp ce fiecare dintre aceste legături, sau fiecare dintre aceste flirturi fusese realizarea mai mult sau mai puțin completă a unui vis născut din vederea unui chip sau a unui trup pe care Swann le găsise fermecătoare, spontan, fără să-și dea vreo strădanie, în schimb, cînd, într-o bună zi, la teatru, i-a fost prezentat Odettei de Crécy de către unul din prietenii lui de odinioară, ce îi vorbise despre ea ca despre o femeie încîntătoare cu care va ajunge poate să aibă o legătură plăcută, dar înfățișîndu-i-o drept mai greu de cucerit decît era în realitate, spre a-i lăsa impresia că i-a făcut un serviciu prietenesc și important prezentîndu-l, ca îi apăruse lui

Swann ca o femeie nu lipsită de frumuseţe, desigur, dar avînd un gen de frumuseţe ce-i era indiferent, ce nu-i inspira nici o dorinţă, ba chiar îi pricinuia un fel de repulsie fizică, ca una din acele femei pe care fiecare bărbat le-a întîlnit, diferite pentru fiecare, şi care sînt opusul tipului cerut de simţurile noastre. Nu-i plăcea profilul ei prea puternic, pielea ei prea fragilă, pometii prea proeminenţi, trăsăturile prelungi. Avea ochi frumoşi, dar atît de mari încît păreau a se prăbuşi sub propria lor greutate, îi copleşeau întregul chip, făcîndu-l să pară mereu sau obosit, sau posac. La cîtăva vreme după această întîlnire la teatru, ea îi scrisese, cerîndu-i să-i arate colecţiile care o interesau foarte mult, „pe ea, o ignorantă, dar căreia îi plăceau lucrurile frumoase", spunîndu-i totodată că are impresia că-l va cunoaşte mai bine cînd îl va fi văzut în „al său *home*", unde şi-l închipuia „instalat confortabil, cu ceaiul şi cu cărţile lui", deşi nu-i ascunsese surpriza de a afla că locuieşte în acel cartier probabil atît de trist şi „atît de puţin *smart* pentru un bărbat ca el". Şi după ce a lăsat-o să vină, părăsindu-l, ea îi exprimase regretul de a fi rămas atît de puţin în această locuinţă unde fusese atît de fericită să pătrundă, vorbind despre el ca şi cum ar fi însemnat pentru ea ceva mai mult decît toate celelalte fiinţe pe care le cunoştea şi părînd a stabili între ei un fel de trăsătură de unire romanescă, ce-l făcuse să surîdă. Dar la vîrsta oarecum dezabuzată de care se apropia Swann, cînd ştii să te mulţumeşti a fi îndrăgostit pentru plăcerea de a fi, fără a cere neapărat ca şi celălalt să te iubească, această apropiere a inimilor, chiar dacă nu mai este, ca în prima tinereţe, scopul către care tinde iubirea, rămîne totuşi legată de ea printr-o asociaţie de idei atît puternică încît poate deveni cauza iubirii, dacă apare înaintea ei. Odinioară visai să stăpîneşti inima femeii pe care o iubeai; mai tîrziu, simţămîntul că stăpîneşti inima unei femei poate fi de ajuns pentru a te face să te îndrăgosteşti de ea. Astfel, la vîrsta cînd s-ar părea —fiindcă în iubire cauţi mai ales o plăcere subiectivă — că trebuie să domine gustul pentru frumuseţea femeii, iubirea poate lua naştere — iubirea cea mai fizică — fără ca să fi avut la temelie o dorinţă prealabilă. Cînd ai ajuns în acea parte a vieţii, ai trăit iubirea de mai multe ori; ea nu mai evoluează singură, după propriile-i legi necunoscute şi fatale, în faţa inimii noastre uimite şi pasive. Îi venim într-ajutor, o falsificăm prin memorie, prin sugestie. Recunoscînd unul din simptomele ei, ne amintim şi de altele, reînviindu-le. Cum posedăm melodia ei, în întregime gravată în noi, nu avem nevoie ca o femeie să ne cînte începutul — plin de admiraţia pe care o inspiră frumuseţea — pentru ca să găsim de îndată urmarea. Şi dacă începe la mij-

loc, acolo unde inimile se apropie, unde cei doi își spun că nu vor mai exista decît unul pentru celălalt, sîntem îndeajuns de obișnuiți cu acea muzică pentru a ne duce repede spre partenera noastră, spre a o întîlni tocmai la pasajul unde ne așteaptă.

Odette de Crécy îi mai făcu o vizită lui Swann, apoi altele, tot mai dese; și, fără îndoială, fiecare dintre ele îi reînnnoia decepția de a regăsi în fața acestui chip ale cărui particularități oarecum le uitase în intervalul cît nu se văzuseră, și pe care nu și-l amintise nici ca fiind atît de expresv, nici ca fiind, în ciuda tinereții lui, atît de veștejit; regreta, în timp ce îi vorbea, că marea ei frumusețe nu era în genul celor pe care le-ar fi preferat în mod spontan. Trebuie, de altfel, să spunem că fața Odettei părea mai slabă și mai proeminentă pentru că fruntea și partea de sus a obrajilor, acea suprafață netedă și mai plată, era acoperită de o revărsare de păr, purtat atunci fie în lungi bucle, fie în cîrlionți ridicați pînă în creștet și care se răspîndeau în savantă dezordine de-a lungul urechilor; cît privește trupul ei, de altminteri foarte bine făcut, era greu să-i percepi continuitatea (din cauza modei din acea vreme, și deși era una dintre femeile cele mai bine îmbrăcate din Paris), într-atît corsajul, înaintînd puternic ca pe un pîntec imaginar și sfîrșind brusc în unghi ascuțit, în timp ce, pe dedesubt, începea să se umfle balonul celor două fuste, îi dădea femeii înfățișarea a ceva alcătuit din piese diferite și greșit îmbucate unele într-altele; într-atît dantelușele, volănașele încrețite și plisate, jiletca urmăreau în deplină libertate, după fantezia desenului sau consistența stofei, linia care le ducea pînă la panglici, la învolburările de dantelă, la franjurii perpendiculari, negri ca smoala, sau care le îndrepta de-a lungul corsetului din balene, dar nu aveau nicicum în vedere ființa vie, ce, după cum arhitectura acestor zorzoane se apropia sau se îndepărta de a sa, se pomenea fie prea strînsă, fie pierdută în acele podoabe.

Dar, după ce Odette pleca, Swann surîdea gîndindu-se că îi spusese cît de greu va trece vremea pentru ea pînă cînd el îi va îngădui se întoarcă; își amintea de înfățișarea neliniștită, timidă, cu care îl rugase o dată să nu o lase să aștepte multă vreme, și de privirea ei din acele clipe, ațintită asupra lui și rugîndu-l cu teamă, atît de înduioșătoare sub buchetul de pansele artificiale prins în partea din față a pălăriei ei rotunde de pai alb, cu panglici de catifea neagră. „Dar dumneata cînd o să vii la mine să bei un ceai?“ îi spusese ea. El pretextase că lucrează la ceva, la un studiu — în realitate părăsit de ani de zile — despre Ver Meer de Delft[56]. „Înțeleg că eu, o biată femeie, nu însemnez nimic pe lîngă un mare savant,

îi răspunsese ea. Aș fi ca broasca în fața aeropagului. Și totuși, mi-ar plăcea atît de mult să învăț, să știu, să fiu inițiată. Cît de nostim trebuie să fie să nu-ți mai scoți nasul dintr-un maldăr de cărți și manuscrise vechi!" adăugase ea cu aerul mulțumit de sine pe care îl are o femeie elegantă cînd afirmă că bucuria ei cea mai mare este să se murdărească fără teamă făcînd o muncă deloc curată, ca, de exemplu, gătind în bucătărie și „punînd ea însăși mîna la treabă". „O să-ți bați joc de mine, dar n-am mai auzit niciodată vorbindu-se de pictorul ăsta care te împiedică să mă vezi (vorbea despre Ver Meer); mai trăiește? Măcar unele dintre operele lui pot oare fi văzute la Paris, pentru ca să-mi pot mai bine închipui ce îți place, pentru ca să ghicesc puțin ce se întîmplă sub fruntea asta înaltă, în mintea asta, care lucrează atît de mult, pe care o simți mereu cum cugetă, și să-mi pot spune; iată la ce se gîndește. Ar fi un adevărat vis să pot fi alături de tine în munca ta!" El se scuzase, spunînd că-i este teamă de orice nouă prietenie, vorbind, galant, despre teama sa de a fi nefericit. „Îți este frică de iubire? Ciudat, și eu care nu caut decît iubirea, care mi-aș da viața dacă aș găsi-o, spusese ea cu o voce atît de firească, atît de convinsă, încît îl tulburase cu desăvîrșire. Cred că ai suferit din cauza unei femei. Și ești convins că toate celelalte îi seamănă. N-a știut să te înțeleagă; tu ești o ființă atît de aparte. Asta am iubit mai întîi la tine, am simțit că nu ești ca toți ceilalți. —Și apoi, de altminteri, știu ce înseamnă să fii femeie, îi spusese el, trebuie să ai o mulțime de treburi, care-ți ocupă tot timpul. —Eu n-am niciodată nimic de făcut! Sînt totdeauna liberă, voi fi totdeauna astfel pentru tine. La orice oră din zi sau din noapte cînd îți va fi comod să mă vezi, dă-mi de știre și voi fi cum nu se poate mai fericită să alerg la tine. Să te rog ceva? Ar fi drăguț din partea ta dacă te-ai duce să te prezinți doamnei Verdurin, în salonul căreia mă aflu în fiecare seară. Ar fi minunat dacă ne-am regăsi acolo; mi-aș spune că ai venit puțin și pentru mine!".

Și, fără îndoială, amintindu-și astfel conversațiile lor, gîndindu-se astfel la ele cînd era singur, el se juca doar cu imaginea ei, printre alte multe imagini de femei, în reverii romanești, dar dacă, datorită unei împrejurări oarecare (sau poate nu chiar datorită ei, împrejurarea ce se înfățișează în clipa cînd o stare, latentă pînă acum, se declară, putînd să nu o fi influențat în vreun fel), imaginea Odettei de Crécy ar fi absorbit toate aceste reverii, dacă acestea n-ar mai fi separabile de amintirea ei, atunci imperfecțiunea trupului ei nu ar mai fi avut nici o importanță, după cum nici faptul că ar fi fost, mai mult sau mai puțin decît oricare alt trup, pe gustul lui Swann,

deoarece, devenit trupul celei pe care o iubea, el ar fi fost singurul în măsură să-i pricinuiască bucurii şi chinuri.

Bunicul cunoscuse — ceea ce nu s-ar fi putut spune despre nici unul dintre prietenii lor actuali — familia acestor Verdurin. Dar el pierduse orice legătură cu cel pe care-l numea „tînărul Verdurin" şi pe care-l considera, oarecum în mare, ca dedîndu-se — deşi avea încă multe milioane — unei vieţi boeme, printre oameni din pleava societăţii. Într-o zi, el primi din partea lui Swann o scrisoare prin care acesta îl întreba dacă nu îl poate pune în legătură cu soţii Verdurin: „Păzea! Păzea! exclamase bunicul, asta nu mă miră deloc, era singurul mod în care putea să termine Swann. Frumoasă societate! Dar mai întîi nu pot face ce-mi cere pentru că nu-l mai cunosc pe acest domn. Şi apoi se ascunde aici, neîndoielnic, interesul lui pentru o femeie, şi în poveşti din astea nu mă amestec. O să ne distrăm bine, dacă Swann îşi complică viaţa cu aceşti Verdurin".

Şi, în urma răspunsului negativ al bunicului, Odette însăşi l-a adus pe Swann în familia Verdurin.

Aceştia îi invitaseră la cină, în ziua cînd Swann îşi făcu pentru prima oară apariţia, pe doctorul şi pe doamna Cottard, pe tînărul pianist dimpreună cu mătuşa lui, precum şi pe pictorul lor preferat de atunci, cărora li se mai adăugaseră în cursul serii şi alţi credincioşi ai casei.

Doctorul Cottard nu ştia niciodată foarte bine pe ce ton trebuie să răspundă cuiva, sau dacă interlocutorul său vrea să rîdă sau este serios. Deci, la nimereală, şi indiferent de expresia feţei, adăuga şi un surîs provizoriu şi în expectativă, a cărei fineţe ambiguă l-ar fi putut dezvinovăţi în faţa reproşului de naivitate, dacă se întîmpla ca anumite vorbe să-i fi fost adresate în glumă. Dar cum, pentru a face faţă ipotezei opuse, nu îndrăznea să-şi lase surîsul să i se afirme limpede pe faţă, o vedeai întruna plutind într-o incertitudine unde se citea întrebarea pe care nu îndrăznea să o pună: „Vorbeşti în glumă sau în serios?" Nu era mai sigur nici de felul cum trebuie să se poarte pe stradă, şi chiar, în general, în viaţă, şi îl vedeai întîmpinînd trecătorii, trăsurile, evenimentele cu un surîs maliţios care îi punea atitudinea la adăpost de orice improprietate, de vreme ce dovedea, dacă nu era cea potrivită, că el ştia asta prea bine şi că se purtase astfel doar în glumă.

Totuşi, cînd i se părea că îi este îngăduit să pună o întrebare directă, doctorul nu scăpa prilejul, încercînd să-şi limiteze îndoielile şi să-şi completeze cunoştinţele.

Astfel, urmînd sfaturile unei mame prevăzătoare, ce-l dăscălise la plecarea lui la Paris, nu lăsa niciodată să-i scape fie o expresie, fie

un nume propriu necunoscute lui, fără să încerce să se documenteze asupra lor.

În privința expresiilor, nu-i ajungeau niciodată lămuririle primite căci, presupunîndu-le uneori un sens mai precis decît aveau, ar fi dorit să știe ce înseamnă exact cele pe care le auzea cel mai des: frumusețea diavolului, sînge albastru, o viață dezmățată, sfertul de oră al lui Rabelais, a fi un prinț al eleganței, a da mînă liberă, a fi redus la tăcere etc., și în ce cazuri anume putea și el să le folosească. În lipsa lor, se folosea de jocuri de cuvinte pe care le învățase pe dinafară. Cît privește numele noi de persoane rostite în fața lui, se mulțumea doar să le repete pe un ton interogativ, prin care cerea, după cît i se părea lui destul de limpede, explicații altminteri greu de pretins în mod direct.

Cum simțul critic pe care credea că-l exercită asupra oricărui lucru îi lipsea cu desăvîrșire, politețea rafinată ce constă în a-l asigura pe cineva cînd îi aduci un serviciu, fără să dorești a fi crezut, că, dimpotrivă, serviciul ți l-a adus el ție, îi scăpa întotdeauna, căci el lua totul întocmai cum i se spunea. Oricît de orbită era doamna Verdurin în privința lui, ea ajunsese — continuînd totodată să-l găsească foarte subtil — să fie agasată cînd vedea că, atunci cînd îl invita într-o lojă de avanscenă să o asculte pe Sarah Bernhardt, zicîndu-i, cu grație: „Ești foarte amabil, doctore, că ai venit, cu atît mai mult cu cît sînt sigură că ai auzit pînă acum adeseori vorbindu-se de Sarah Bernhardt, și apoi sîntem poate prea aproape de scenă", doctorul Cottard, care intrase în lojă cu un surîs ce aștepta, pentru a se preciza sau pentru a dispărea, ca una dintre persoanele avizate să-l lămurească despre valoarea spectacolului, îi răspundea: „Într-adevăr, sîntem prea aproape de scenă, și lumea începe să se plictisească de Sarah Bernhardt. Dar mi-ai spus că dorești să vin. Pentru mine, dorințele dumitale sînt porunci. Sînt foarte fericit că pot să-ți fac acest serviciu. Ca să-ți fiu pe plac, aș face orice, căci ești atît de bună!" Și adăuga: „Sarah Bernhardt este cea pe care mulți o numesc Vocea de aur, nu-i așa? Adeseori am citit că sub ea arde scena. E o expresie ciudată, nu găsești?" în speranța unor comentarii ce nu aveau loc.

„Știi, îi spusese doamna Verdurin soțului ei, cred că greșim cînd, din modestie, depreciem ceea ce îi oferim doctorului. Este un savant care trăiește în afara existenței practice; necunoscînd prin el însuși valoarea lucrurilor, el ia drept bune cuvintele noastre. — N-am îndrăznit să-ți spun, dar am observat și eu asta", îi răspunse domnul Verdurin. Și, de Anul nou următor, în loc să-i trimită doctorului

Cottard un rubin de trei mii de franci spunîndu-i că-i un fleac, domnul Verdurin cumpără cu trei sute de franci o piatră falsă, lăsînd să se înţeleagă că foarte cu greu puteai găsi una atît de frumoasă.

Cînd doamna Verdurin anunţase că în acea seară îl vor avea printre invitaţi pe Swann: „Swann?“ exclamase doctorul cu un accent brutal şi surprins, căci cea mai mică noutate îl lua cum nu se poate mai pe neaşteptate pe acest om care se credea totdeauna pregătit pentru orice. Şi văzînd că nu i se răspunde: „Swann? Cine-o mai fi şi ăsta?“ ţipă el în culmea unei nelinişti care dispăru brusc cînd doamna Verdurin îi spuse: „Prietenul despre care ne-a vorbit Odette. — A, perfect, perfect“, răspunse doctorul, dintr-o dată calmat. Pictorul, pe de altă parte, se bucura de apariţia lui Swann în salonul doamnei Verdurin, căci îl bănuia îndrăgostit de Odette şi lui îi plăcea să dea o mînă de ajutor în asemenea cazuri. „Tare mă distrează să pun la cale căsătorii, îi şopti el la ureche doctorului Cottard, am izbutit pînă acum mai multe, chiar între femei!“

Spunînd soţilor Verdurin că Swann era foarte „smart“, Odette îi făcuse să se teamă că le va aduce pe cap un individ „plicticos“. Dimpotrivă, el le lăsă o impresie excelentă, a cărei cauză indirectă, necunoscută de ei, era tocmai, printre altele, frecventarea societăţii elegante. Într-adevăr, avea asupra oamenilor, chiar inteligenţi, care nu au frecventat niciodată societatea înaltă, una dintre superiorităţile celor ce au trăit puţin în mijlocul ei, şi anume cea de a nu o mai transfigura prin dorinţa sau prin spaima ce le inspiră imaginaţiei, ci, dimpotrivă de a o considera ca neavînd nici o importanţă. Amabilitatea lor, despărţită de orice snobism şi de teama de a părea exagerată, devenită independentă, are acea dezinvoltură, acea graţie a mişcărilor celor ale căror membre suple execută întocmai orice exerciţiu vor, fără participarea indiscretă şi neîndemînatecă a restului corpului. Simpla gimnastică elementară a bărbatului de lume întinzînd mîna cu bunăvoinţă tînărului necunoscut ce-i este prezentat şi înclinîndu-se cu o anume rezervă în faţa ambasadorului căruia îi este prezentat, trecuse în mod inconştient în întreaga atitudine socială a lui Swann, care, faţă de oamenii dintr-un mediu inferior mediului său, cum erau soţii Verdurin şi prietenii lor, îşi desfăşură instinctiv întreaga politeţe, spunîndu-le amabilităţi de la care, după părerea lor, un tip „plicticos“ s-ar fi abţinut. Avu un moment de răceală doar faţă de doctorul Cottard: văzînd că-i face cu ochiul şi că-i surîde în mod ambiguu înainte chiar de a-şi fi vorbit (mimică pe care Cottard o numea de „aşteptare“), Swann crezu că

doctorul îl cunoaște din vreo casă deocheată, unde se vor fi aflat împreună, deși el mergea totuși foarte rar în asemenea locuri, netrăind în lumea petrecăreților. Găsind aluzia de foarte prost gust, mai ales în prezența Odettei, care ar fi putut să-și facă o idee urîtă despre el, Swann luă un aer cît mai glacial. Dar cînd află că doamna ce se afla lîngă el este doamna Cottard, se gîndi că un soț atît de tînăr nu ar fi făcut aluzie în fața nevestei lui la distracții de acest gen; și încetă să mai atribuie expresiei complice a doctorului semnificația de care se temea. Pictorul îl invită pe dată pe Swann să vină cu Odette la atelierul său; Swann îl găsi amabil. „Poate că vei fi mai răsfățat decît mine și ți se va arăta portretul lui Cottard (ea îl comandase pictorului), spuse doamna Verdurin, pe un ton oarecum înțepat. Gîndește-te, «domnule» Biche, îi aminti ea pictorului, cum să redai privirea frumoasă a ochilor, finețea ei amuzantă (felul de a i se adresa cu «domnule» era una din glumele lor obișnuite). Știi că vreau mai ales să-i surprinzi surîsul; ți-am cerut de fapt să faci portretul acestui surîs." Și cum aceste cuvinte i se părură remarcabile, le repetă cu voce tare, pentru a fi sigură că le-au auzit cît mai mulți invitați, și chiar, sub un vag pretext, îi chemă mai întîi pe cîțiva în preajma ei. Swann ceru să i se facă cunoștință cu toată lumea, chiar și cu un bătrîn prieten al soților Verdurin, Saniette, atît de timid, de simplu și de bun, încît își pierduse pretutindeni considerația de care se bucurase pentru știința lui de arhivar, marea lui avere și familia distinsă din care se trăgea. Avea un fel de a-și molfăi cuvintele care putea să placă, pentru că simțeai că trăda nu atît un defect de vorbire cît un dar al sufletului, ca un fel de rămășiță a vîrstei celei dintîi, pe care nu o pierduse niciodată. Toate consoanele pe care nu le putea rosti figurau ca tot atîtea dureri de care nu era capabil. Cerînd să-i fie prezentat domnului Saniette, Swann îi dădu doamnei Verdurin impresia că rolurile fuseseră răsturnate (într-atît încît drept răspuns ea spuse, insistînd asupra diferenței: „Domnule Swann, vrei să ai bunătatea de a-mi îngădui să ți-l prezint pe prietenul nostru Saniette"), dar trezi în Saniette o simpatie arzătoare, pe care, de altminteri, soții Verdurin nu i-au dezvăluit-o niciodată lui Swann, căci Saniette îi cam agasa, și de aceea nu țineau să-i dăruiască noi prieteni. În schimb, Swann îi emoționă nespus cînd crezu că se cuvine să-i roage fără întîrziere să-l prezinte mătușii pianistului. În rochie neagră ca totdeauna, pentru că socotea că, în negru, ești totdeauna îmbrăcat cum trebuie și în felul cel mai distins, ea avea obrajii roșii ca focul, ca de fiecare dată după masă. Se înclină în fața lui Swann, plină de respect, apoi își îndreptă majestuos trupul. Cum era cu totul lipsită de învă-

ţătură şi se temea să nu facă greşeli de franceză, rostea cuvintele anume nedesluşit, gîndind că dacă i s-ar fi întîmplat să scape vreo greşeală boacănă, nimeni nu ar fi putut fi sigur de ce i-au auzit urechile, astfel încît conversaţia ei nu era decît o hîrîială continuă, din care se iveau ici-colo rarele cuvinte de care era sigură. Swann crezu că îşi poate bate puţin joc de ea într-o conversaţie cu domnul Verdurin, dar acesta fu şocat.

„E o femeie minunată, îi răspunse el. Sînt de acord că nu străluceşte prin replică; dar te asigur că este foarte plăcut să stai de vorbă cu ea între patru ochi. — Nu mă îndoiesc, se grăbi să aprobe Swann. Voiam doar să spun că nu mi se pare «copleşitoare», adăugă el, insistînd asupra acestui adjectiv, şi de fapt ceea ce spun e mai curînd un compliment. — O să te uimesc, spuse domnul Verdurin, scrie admirabil. Nu l-ai auzit niciodată cîntînd la pian pe nepotul ei? Cîntă minunat, nu-i aşa, doctore? Vrei să-l rog să ne cînte ceva, domnule Swann? — Ar fi o adevărată fericire...", începuse să răspundă Swann, cînd doctorul îl întrerupse batjocoritor. Într-adevăr, după ce reţinuse că în cursul unei conversaţii emfaza, folosirea formulelor solemne erau lucruri învechite, de îndată ce auzea un cuvînt plin de gravitate spus în chip serios, cum tocmai fusese rostit cuvîntul „fericire", credea că cel care-l pronunţase dăduse o dovadă de prostie infatuată. Şi dacă, mai mult încă, se întîmpla ca acel cuvînt, oricît de curent ar fi fost, să figureze pe lista a ceea ce el numea „vechile clişee", doctorul presupunea că fraza începută este ridicolă şi o termina ironic prin locul comun ce părea să-l acuze pe interlocutorul său că a urmărit să obţină un anume efect, deşi acesta nu se gîndise cîtuşi de puţin la asemenea lucru.

— O adevărată fericire pentru Franţa! exclamă el răutăcios, ridicînd braţele într-un gest emfatic.

Domnul Verdurin nu-şi putu stăpîni rîsul.

— De ce-or fi rîzînd cu toţii? S-ar părea că voi, cei de-acolo, nu ştiţi ce-i melancolia, strigă doamna Verdurin. Dacă vă închipuiţi că mă distrez stînd aici singură, de parcă aş fi pedepsită, greşiţi, adăugă ea pe un ton înciudat, ca o fetiţă.

Doamna Verdurin era aşezată pe un înalt scaun suedez din lemn de brad ceruit, dăruit ei de un violonist din acea ţară şi pe care ea îl păstra, deşi amintea de forma unei scăriţe şi nu se potrivea deloc cu frumoasele mobile vechi din casă, dar ea ţinea să pună la vedere cadourile pe care invitaţii cei mai credincioşi obişnuiau să i le facă din cînd în cînd, pentru ca donatorii să aibă plăcerea de a le recunoaşte cînd o vizitau. De aceea încerca să-i convingă pe toţi să nu-i aducă decît flori şi bomboane, care, cel puţin, nu se pot păstra;

dar nu izbutea, drept care avea o colecție de sobițe, perne brodate, pendule, paravane, barometre, vase chinezești, cum nu se poate mai monotonă și totuși cu desăvîrșire disparată.

Din acest post înalt ca participa cu însuflețire la conversația credincioșilor casei și se înveselea ascultîndu-le „aiurelile", dar după accidentul pe care-l avusese cu falca, renunțase să-și mai dea osteneala să rîdă cu adevărat, dedîndu-se în schimb la o mimică foarte convențională, ce voia să spună, fără oboseală sau vreun risc pentru ea, că rîde cu lacrimi. La cel mai mic cuvînt rostit de vreun obișnuit al casei împotriva unui „plicticos" sau a unui vechi credincios ce o părăsise, acum azvîrlit în tabăra „plicticoșilor" — și spre cea mai mare disperare a domnului Verdurin, ce avusese multă vreme pretenția de a fi tot atît de amabil cît și nevasta lui, dar care, rîzînd de-a binelea, ajungea repede să se sufoce și fusese întrecut cu mult și învins de acea violenie a unei neîncetate și fictive hilarități —, ea scotea un mic țipăt, își închidea ochii de pasăre, ușor încețoșați de o pată de albeață și, pe neașteptate, ca și cum abia dacă avusese timpul să-și ascundă un spectacol indecent sau să-și ia măsuri împotriva unui acces mortal, cufundîndu-și fața în mîini, care astfel o acopereau în întregime, părea că vrea să stăpînească, să oprească un rîs din pricina căruia, dacă i s-ar fi lăsat pradă, ar fi leșinat. Și astfel, amețită de veselia invitaților celor mai credincioși, beată de prietenie, de bîrfeli și de vorbe binevoitoare, doamna Verdurin, cocoțată pe stinghia ei, asemenea unei păsări ce a înghițit o fărîmă de biscuit muiat în vin cald, hohotea de amabilitate.

În acest timp, domnul Verdurin, după ce-i ceruse lui Swann îngăduința să-și aprindă pipa („aici nu ne jenăm, sîntem între prieteni"), îl ruga pe tînărul artist să se așeze la pian.

— Te rog, nu-l plictisi, nu-i aici ca să fie sîcîit, strigă doamna Verdurin, îți poruncesc să-l lași în pace!

— Dar de ce crezi că nu i-ar face plăcere? spuse domnul Verdurin, domnul Swann nu cunoaște poate sonata în fa diez pe care am descoperit-o; o să ne-o cînte în transcrierea pentru pian.

— Ah! nu, nu sonata mea! strigă doamna Verdurin, n-am chef ca, de atîta plîns, să fac un guturai și să mă pomenesc și cu o nevralgie facială, ca ultima dată; mulțumesc de asemenea dar, nu țin să o iau de la capăt; vă convine, nu voi o să stați în pat opt zile!

Această mică scenă, care se reînnoia de fiecare dată cînd pianistul urma să cînte, îi încînta pe cei de față ca și cum ar fi asistat la ea pentru prima oară, căci vedeau în ea o dovadă a seducătoarei originalități a „Patroanei", precum și a sensibilității ei muzicale. Cei

ce erau în apropiere făceau semn să se apropie celor care, ceva mai departe, fumau sau jucau cărți, căci urma să se întîmple ceva important, spunîndu-le, ca la Reichstag[57], în momentele interesante: „Ascultați, ascultați.“ Iar a doua zi, cei ce nu putuseră veni aflau cît de mult trebuie să-și regrete absența, căci scena fusese încă mai nostimă decît de obicei.

— Bine, ne-am înțeles, nu va cînta decît *andantele*, spuse domnul Verdurin.

— Auziți-l, oameni buni. Numai *andantele*. Păi tocmai partea asta mă lasă lată. Patronul știe ce vrea, nimic de zis! E ca și cum ar spune să i se cînte din a *Noua* doar finalul, iar din *Maeștrii*[58] doar uvertura.

În tot acest timp, doctorul o îndemna pe doamna Verdurin să-l lase pe pianist să cînte, nu pentru că ar fi crezut că minte spunînd că muzica lui o tulbură — recunoștea aici o anume stare neurastenică — , ci din acel obicei al multor medici de a renunța la prescripțiile lor severe de îndată ce este în joc, lucru ce le pare mult mai important, vreo reuniune mondenă din care fac și ei parte și unde persoana căreia îi spun să-și uite măcar atunci dispepsia sau gripa, joacă un rol esențial.

— De data asta nu o să te îmbolnăvești, o să vezi, îi spuse el, căutînd să o sugestioneze cu privirea. Iar dacă se întîmplă asta, te vom îngriji.

— Adevărat? răspunse doamna Verdurin, ca și cum, în fața speranței unui asemenea răsfăț, nu-i mai rămînea decît să capituleze. Poate și că, tot spunînd că se va îmbolnăvi, ajunsese uneori să nu-și mai amintească de faptul că minte, și căpăta un suflet de bolnav. Or, aceștia, nemaiavînd forța de a fi mereu siliți să-și controleze crizele printr-un efort de înțelepciune, preferă nu o dată să creadă că vor putea face tot ce le place și le dăunează de obicei, dacă se dau pe mîinile unei ființe puternice care, scutindu-i de orice osteneală, îi vor însănătoși cu un singur cuvînt sau cu o pilulă.

Odette se așezase pe o canapea ce se afla lîngă pian:

— După cum știi, aici îmi place să stau, îi spuse ea doamnei Verdurin.

Aceasta, văzînd că Swann s-a așezat pe un scaun, îl rugă să se ridice:

— Nu stai bine acolo, așază-te alături de Odette; nu-i așa, Odette, că-l lași pe domnul Swann să stea lîngă tine?

— Ce frumoasă tapiserie de Beauvais[59], spuse Swann, înainte de a se așeza, încercînd să fie amabil.

— Ah! cît sînt de mulţumită că-ţi place canapeaua mea, îi răspunse doamna Verdurin. Şi te previn că, dacă vrei să mai vezi una la fel de frumoasă, îţi faci iluzii. Niciodată nu s-a mai făcut ceva asemănător. Micile scaune, de asemenea, sînt adevărate minuni. Curînd o să le poţi privi. Fiecare bronz corespunde ca atribut subiectului reprezentat pe scaun; îţi făgăduiesc că te vei amuza din plin, dacă vei vrea să le priveşti. E destul să te uiţi la decoraţia de pe margini, uite, de pildă, viţa de vie pe fond roşu din Ursul şi Strugurii. Ce zici de asemenea desen? Oamenii ăştia ştiau să deseneze, nu glumă, nu ţi se pare? Nu-i aşa că viţa asta de vie îţi stîrneşte parcă o poftă fără de margini? Soţul meu pretinde că nu-mi plac fructele, pentru că mănînc mai puţine decît el. Dar nu-i aşa, eu sînt mai lacomă decît voi toţi, dar nu simt nevoia să mi le bag în gură, de vreme ce mă bucur de ele privindu-le. Ce v-a apucat de rîdeţi cu toţii? Întrebaţi-l pe doctor şi o să vă spună că strugurii ăştia îmi curăţă stomacul. Unii fac o cură la Fontainebleau, eu, în schimb, îmi fac mica mea cură de Beauvais. Domnule Swann, nu vei pleca înainte de a fi pipăit ornamentaţia în bronz a spătarelor. Aşa-i că sînt netede, minunat patinate de trecerea timpului? Nu aşa, atinge-le bine, plimbă-ţi pe ele amîndouă palmele.

— Ah! dacă doamna Verdurin începe să mîngîie bronzurile, nu mai avem nici o şansă să ascultăm muzică în seara asta, spuse pictorul.

— Taci din gură, eşti un rău. În fond, spuse ea întorcîndu-se spre Swann, nouă, femeilor, ne sînt interzise lucruri mult mai puţin voluptuoase, Dar nici o carnaţie nu poate fi comparată cu asta. Pe vremea cînd domnul Verdurin îmi făcea onoarea să fie gelos — haide, fii cel puţin politicos, şi nu spune că nu ai fost niciodată...

— Dar nu spun nimic. Doctore, te iau drept martor: am spus oare ceva?

Swann pipăia bronzurile din politeţe, neîndrăznind să se oprească prea repede.

— O să le mîngîi mai tîrziu; acum dumneata vei fi cel mîngîiat, mîngîiat în ureche; cred că îţi place; iată un tinerel care o va face.

Or, după ce pianistul cîntă, Swann fu încă mai amabil cu el decît cu celelalte persoane ce se aflau acolo. Şi iată de ce:

Cu un an în urmă, într-o seară, ascultase o bucată muzicală executată la pian şi la vioară. Mai întîi, nu gustase decît calitatea materială a sunetelor secretate de instrumente. Şi simţise o mare plăcere cînd, sub mica linie a viorii, îngustă, rezistentă, densă şi directoare, văzuse dintr-o dată cum încearcă să se ridice, cu un clipocit lichid, partitura masivă a pianului, multiformă, nedivizată,

plană și izbindu-se în sine precum zbuciumul liliachiu al valurilor fermecate și bemolizate de lumina lunii. Dar pe neașteptate, fără să poată deslușì limpede un contur numind ceea ce îi plăcea, și dintr-o dată ca vrăjit, căutase să culeagă fraza sau armonia — nu știa bine ce nici el însuși — care trecea și îi deschisese mai mult sufletul, așa cum anumite parfumuri de trandafiri alunecînd prin aerul umed al serii au proprietatea de a ne dilata nările. Putuse simți o impresie atît de confuză, una dintre acele impresii ce sînt poate totuși singurele pur muzicale, nemaiauzite, pe de-a-ntregul originale, ireductibile la orice alt fel de impresii, poate pentru că nu cunoștea acea muzică. O impresie de acest gen timp de o clipă, este, spre a spune astfel, *sine materia*. Fără îndoială, notele pe care le auzim atunci tind, în funcție de înălțimea și de cantitatea lor, să acopere sub ochii noștri suprafețe de dimensiuni variate, să deseneze arabescuri, să ne dea senzații de lărgime, de subțirime, de stabilitate, de stare capricioasă. Dar notele dispar înainte ca aceste senzații să fie îndeajuns de formate în noi pentru a nu fi izgonite de cele trezite de notele următoare sau simultane. Iar această impresie ar continua să învăluie în curgerea ei „înceţoșată" motivele care, din cînd în cînd, ies abia la iveală, și se cufundă pe dată în adînc, dispărînd, cunoscute doar de plăcerea particulară pe care o iscă, neputînd fi descrise, amintite, numite, inefabile — dacă memoria, asemenea unui lucrător care se muncește să așeze temelii trainice în mijlocul valurilor, fabricînd pentru noi facsimiluri ale acestor fraze trecătoare, nu ne-ar îngădui să le comparăm cu cele care le urmează și să le diferențiem. Abia dacă senzația minunată simțită de Swann expirase, că memoria lui îi și oferise pe loc o transcriere sumară și provizorie, dar pe care își aruncase ochii în timp ce bucata muzicală continua, astfel încît, cînd aceeași impresie revenise dintr-o dată, ea nu mai era de nestăpînit. Își reprezenta întinderea ei, grupurile simetrice, grafia, valoarea expresivă; avea în fața lui acel lucru ce nu mai este muzică pură, ci desen, arhitectură, gîndire, și care ne îngăduie să ne amintim de muzică. De data aceasta deslușise limpede o frază anume, timp de cîteva clipe, deasupra undelor sonore. Ea îi propusese voluptăți de care nu știuse niciodată înainte de a o auzi, simțise că nimic altceva nu l-ar putea face să le cunoască, și avusese pentru ea ca un fel de iubire necunoscută.

În ritm lent, îl îndrepta mai întîi încoace, apoi într-acolo, apoi și mai departe, către o fericire nobilă, de neînțeles și precisă. Și dintr-o dată, din punctul unde ea ajunsese și de unde el se pregătea să o urmărească, după o pauză de o clipă, își schimba brusc direcția

și, cu o mișcare nouă, mai rapidă, măruntă, melancolică, neîncetată și lină, îl ducea cu ea către perspective necunoscute. Apoi dispăru. Dori cu pasiune să o revadă a treia oară. Și, într-adevăr, ea se ivi din nou, dar fără să-i vorbească mai limpede, pricinuindu-i chiar o voluptate mai puțin adîncă. Dar, întors acasă, avu nevoie de ea: era ca un bărbat în viața căruia o trecătoare pe care o întrezărise o clipă adusese imaginea unei noi frumuseți, ce-i dăruia propriei lui sensibilități o valoare mai mare, fără ca el să știe măcar dacă o va mai putea revedea vreodată pe cea pe care o iubește încă de pe acum și căreia nu-i știe nici măcar numele.

Această iubire pentru o frază muzicală păru chiar o clipă că va însemna pentru Swann posibilitatea unui fel de întîneriri. Trecuse atîta vreme de cînd renunțase să-și proiecteze viața către un scop ideal, mărginind-o la urmărirea unor satisfacții cotidiene, încît credea, fără să și-o spună vreodată de-a binelea, că nimic nu se va mai schimba pînă la moartea lui; mai mult chiar, nemaisimțindu-și mintea plină de idei înalte, încetase să mai creadă în realitatea lor, fără a o putea nega întru totul. De aceea își luase obiceiul să se refugieze în gînduri lipsite de importanță, care îi îngăduiau să lase de o parte lucrurile însemnate. Așa cum nu se întreba dacă nu ar fi făcut mai bine să nu iasă în lume, dar, în schimb, știa cu certitudine că, dacă acceptase o invitație trebuia să-i dea urmare și că, dacă nu se ducea a doua zi din nou, trebuia să-și lase cartea de vizită, tot astfel în conversație se străduia să nu-și exprime niciodată din suflet o părere intimă, ci să ofere detalii materiale ce valorau oarecum prin ele însele, îngăduindu-i să nu-și dea întreaga măsură. Era extrem de precis cînd venea vorba de o rețetă de bucătărie, de data nașterii sau morții unui pictor, de titlurile operelor sale. Uneori, totuși, rostea cîte o judecată despre vreo operă, despre un fel de a înțelege viața, dar dădea atunci cuvintelor un ton ironic, ca și cum nu ar fi fost întru totul de acord cu ceea ce spune. Or, ca anumite ființe bolnăvicioase care, pe neașteptate, datorită unui nou ținut, unui regim diferit, uneori unei evoluții organice, spontane și misterioase, par a se însănătoși pînă într-atît încît încep să se gîndească la posibilitatea nesperată de a începe, tîrziu, o viață cu totul diferită, Swann găsea în el, în amintirea frazei pe care o auzise, în anumite sonate pe care voise să le asculte, spre a vedea dacă nu o va descoperi iar, prezența uneia dintre acele realități invizibile în care încetase să mai creadă și cărora, ca și cum muzica ar fi avut un fel de influență electivă asupra uscăciunii morale de care suferea, el se simțea din nou însuflețit de dorința și aproape de forța să le consacre propria-i viață. Dar, neajungînd să știe de cine era bucata muzicală pe care

o auzise, nu și-o putuse procura și, în cele din urmă, o uitase. Întîlnise în cursul săptămînii cîteva persoane se ce aflau, ca și el, la acea petrecere, și le întrebase; dar unele sosiseră după ce bucata muzicală fusese cîntată, iar altele plecaseră înainte; totuși cîteva fuseseră de față, dar se duseseră într-un alt salon, spre a lua parte la o conversație, în timp ce altele, care rămăseseră să asculte, nu auziseră mai mult decît celelalte. Cît despre stăpînii casei, ei știau că este o bucată muzicală nouă, pe care artiștii angajați de ei ceruseră să o cînte; aceștia plecaseră în turneu, iată tot ce putu afla Swann. Avea mulți prieteni printre muzicieni, dar amintindu-și plăcerea specială și intraductibilă trezită în el de acea frază, văzînd în fața ochilor formele desenate de ea, nu putea totuși să le-o cînte. Apoi încetă să se mai gîndească la ea.

Or, abia la cîteva minute după ce tînărul pianist începuse să cînte în salonul doamnei Verdurin, dintr-o dată, după o notă înaltă, prelungită timp de două măsuri, văzu cum se apropie, scăpînd de sub această sonoritate prelungită și întinsă ca o perdea sonoră, pentru a ascunde misterul incubației sale, recunoscu, tainică, foșnitoare și divizată, fraza aeriană și plină de miresme pe care o iubea. Era atît de specială, avea un farmec atît de individual și de neînlocuit, încît Swann avu senzația că a întîlnit în salonul unor prieteni o persoană admirată de el pe stradă și pe care nu nădăjduia să o mai vadă vreodată. Către sfîrșit ea se îndepărtă, arătînd parcă, sîrguincioasă, direcția cea bună, printre ramificațiile parfumului său, și lăsînd pe obrazul lui Swann reflexul surîsului ei. Dar acum putea să întrebe de numele acestei necunoscute (i se spuse că este *andantele* din *Sonata pentru pian și vioară* de Vinteuil), o avea, și va putea să o aibă la el acasă ori de cîte ori va voi, încercînd să-i învețe limbajul și taina.

De aceea, de îndată ce pianistul termină de cîntat, Swann se apropie de el spre a-i exprima cu entuziasm recunoștința, ceea ce îi plăcu mult doamnei Verdurin.

— E un adevărat vrăjitor, nu-i așa, îi spuse ea lui Swann; afurisitul, se pricepe bine să cînte sonata asta. Pînă acum nu ai știut că pianul poate atinge asemenea culmi. Ce am auzit e orice, numai pian nu este, zău așa! De fiecare dată am impresia că aud o orchestră. Efectul e chiar mai bun decît cel al unei orchestre, mai complet.

Tînărul pianist se înclină și, surîzînd, apăsînd pe fiecare silabă, de parcă ar fi spus o vorbă de duh:

— Ești prea indulgentă cu mine, spuse el.

Și, în timp ce doamna Verdurin îi spunea soțului ei: „Hai, dă-i niște oranjadă, o merită din plin", Swann îi povestea Odettei cum se îndrăgostise de acea frază muzicală. Cînd doamna Verdurin zise, de la oarecare distanță: „Mi se pare că ți se spun niște lucruri minunate, Odette", ea îi răspunse: „Da, într-adevăr", iar Swann fu fermecat de simplitatea ei. Îi ceru totodată să-i vorbească despre Vinteuil, despre creația sa, despre perioada de viață cînd compusese acea sonată, despre ce putuse însemna pentru el mica frază, vrînd mai ales să știe acest ultim lucru.

Dar toți acești oameni care afirmau că-l admiră pe Vinteuil (cînd Swann spusese că sonata este cu adevărat frumoasă, doamna Verdurin exclamase: „Cred și eu că e frumoasă! Dar nu trebuie să spui că nu cunoști sonata lui Vinteuil, nu ai voie să nu o cunoști", iar pictorul adăugase: „E o creație enormă, nu-i așa? Dacă vrei, nu-i exact ceea ce «place publicului», dar face cea mai mare impresie asupra artiștilor"), nu păreau a-și fi pus vreodată asemenea întrebări, căci nu putură să-i răspundă.

Ba chiar, la unele dintre observațiile mai speciale pe care le făcu Swann în legătură cu fraza sa preferată:

— Într-adevăr, e amuzant, nu m-am gîndit niciodată la asta; îți spun drept, nu prea îmi place să despic firul de păr în patru: de fapt nimeni dintre noi nu-și pierde timpul cu asemenea amănunte, îi răspunse doamna Verdurin, pe care doctorul Cottard o privea în tot acest timp cu o admirație nemărginită și cu un zel studios, uimit de ușurința cu care utiliza toate acele expresii consacrate. De altfel, el și doamna Cottard, posedînd un fel de bun simț asemenea celui ce poate fi întîlnit la oamenii din popor, se fereau să-și spună părerea sau să se prefacă a admira o muzică despre care, cînd ajungeau la ei acasă, își mărturiseau unul celuilalt că o înțeleseseră cam tot atît cît pictura „domnului Biche". Cum publicul nu gustă farmecul, grația, formele naturii decît prin mijlocirea clișeelor unei arte asimilate încetul cu încetul, și cum un artist original refuză acele clișee, domnul și doamna Cottard, întruchipînd, în această privință, publicul, nu regăseau nici în sonata lui Vinteuil, nici în portretele pictorului, acel ceva care însemna pentru ei armonia muzicii și frumusețea picturii. Cînd pianistul cînta sonata, lor li se părea că el agață la întîmplare pe clape niște note ce, într-adevăr, nu erau legate între ele prin formele cu care ei erau obișnuiți, și că pictorul aruncă pe pînză culorile cu totul la întîmplare. Cînd puteau recunoaște o formă, o găseau greoaie și vulgarizată (adică lipsită de eleganța școlii de pictură prin mijlocirea căreia ei vedeau pînă și ființele de pe stradă), și, de asemenea, lipsită de orice adevăr,

ca și cum domnul Biche nu ar fi știut cum este construit un umăr și că femeile nu au părul mov.

Totuși, dat fiind că invitații se împrăștiaseră ici-colo, doctorul simți că se ivește o ocazie prielnică și, în timp ce doamna Verdurin adăuga un ultim cuvînt despre sonata lui Vinteuil, precum un înotător debutant ce se aruncă în apă, dar alege un moment cînd nu e prea multă lume de față:

— Atunci este ceea ce îndeobște numim un muzician *di primo cartello!* exclamă el cu o bruscă hotărîre.

Swann află doar că apariția recentă a sonatei lui Vinteuil produsese o mare impresie asupra unei școli cu tendințe foarte avansate, dar că îi era cu desăvîrșire necunoscută marelui public.

— Cunosc bine pe cineva cu numele de Vinteuil, spuse Swann, gîndindu-se la profesorul de pian al surorilor bunicii mele.

— Poate că este chiar el, exclamă doamna Verdurin.

— Oh, nu! răspunse Swann, rîzînd. Dacă l-ai fi văzut fie și numai două minute, nu ți-ai mai fi pus o asemenea întrebare.

— Atunci, a-ți pune o întrebare înseamnă implicit și a răspunde la ea? spuse doctorul.

— Dar ar putea fi o rudă, continuă Swann. Ar fi destul de trist, dar, mă rog, un om de geniu poate fi vărul unui jalnic bătrîn. Dacă însă așa ar sta lucrurile, mărturisesc că m-aș supune la orice chin pentru ca acest jalnic bătrîn să mă prezinte autorului sonatei: mai întîi la chinul de a-l vizita pe jalnicul bătrîn, lucru ce trebuie să fie îngrozitor.

Pictorul știa că Vinteuil este foarte bolnav și că doctorul Potain nu crede că va scăpa cu viață.

— Cum, spuse doamna Verdurin, mai există oameni care se lasă îngrijiți de Potain!

— Ah, doamnă Verdurin, spuse Cottard cu cochetărie, uiți că vorbești despre un confrate al meu, ba chiar ar trebui să spun despre un dascăl al meu.

Pictorul auzise că Vinteuil era amenințat de nebunie. Și susținea că anumite părți din sonată o dovedeau. Swann nu găsi absurdă această remarcă, dar ea îl tulbură; căci o operă muzicală pură necuprinzînd nici unul dintre raporturile logice a căror alterare în limbaj pune în evidență nebunia, aceasta, recunoscută într-o sonată, îi părea ceva tot atît de misterios ca nebunia unei cățele, ca nebunia unui cal, care totuși pot fi observate.

— Ia mai lasă-mă în pace cu dascălii dumitale, știi de zece ori mai mult decît el, îi răspunse doamna Verdurin doctorului Cottard,

pe tonul cuiva care are curajul opiniilor sale şi ţine piept celor ce nu sînt de aceeaşi părere. Dumneata cel puţin nu-ţi omori bolnavii!

— Dar, doamnă Verdurin, este membru al Academiei, răspunse doctorul pe un ton ironic. Dacă un bolnav preferă să moară de mîna unui prinţ al ştiinţei, e treaba lui... E mult mai şic să poţi spune: „Pe mine mă îngrijeşte doctorul Potain".

— E mai şic? spuse doamna Verdurin. În cazul ăsta, acum şi bolile sînt şic? Nu ştiam... Cît poţi fi de nostim! exclamă ca dintr-o dată, cufundîndu-şi faţa în mîini. Iar eu, care credeam ca o proastă că discutăm serios, fără să-mi dau seama că glumeşti.

În schimb, domnul Verdurin, găsind că e cam obositor să începi a rîde doar pentru atît, se mulţumi să tragă din pipă, gîndindu-se cu tristeţe că niciodată nu-şi va putea ajunge din urmă nevasta în privinţa amabilităţii.

— Să ştii că ne place foarte mult prietenul tău, îi spuse doamna Verdurin Odettei, cînd aceasta îşi luă rămas bun de la ea. Este simplu şi încîntător; prieteni ca el poţi să ne aduci ori de cîte ori vrei.

Domnul Verdurin observă că Swann nu o preţuise totuşi pe mătuşa pianistului.

— S-a simţit puţin stingherit, îi răspunse doamna Verdurin, nu poţi avea pretenţia ca încă de la prima vizită să cunoască obiceiurile casei ca doctorul Cottard, care face parte din micul nostru clan de mai mulţi ani. Prima venire nu are prea mare importanţă, e mai mult un prilej de a intra în legătură. Odette, ne-am înţeles, nu-i aşa? Să vină mîine la Châtelet. Şi dacă te-ai duce să-l iei tu de-acasă?

— Nu, nu vrea.

— În sfîrşit, fă cum vrei. Numai să nu ne lase baltă în ultima clipă.

Spre marea surprindere a doamnei Verdurin, el nu avea să-i lase baltă niciodată. Se ducea după ei oriunde, uneori în restaurantele de la marginea Parisului, unde ajungeau încă arareori, căci vremea era proastă, mai adesea la teatru, mult îndrăgit de doamna Verdurin; şi cum într-o zi, aflîndu-se la ea, o auzi spunînd că pentru serile de premieră sau pentru spectacolele de gală, o invitaţie permanentă le-ar fi fost de mare folos, căci suferiseră mult neavînd-o cu prilejul înmormîntării lui Gambetta[60], Swann, care nu vorbea niciodată de relaţiile lui strălucite, ci numai de cele rău cotate, pe care socotea că nu se cuvine să le ascundă, luîndu-şi obiceiul, în saloanele din cartierul Saint-Germain, să numere printre acestea relaţiile lui cu lumea oficială, răspunse:

— Vă făgăduiesc că mă ocup eu de asta, veți avea invitația la timp și vă veți putea duce mîine la reluarea spectacolului *Danicheff*, căci iau chiar mîine masa de prînz cu prefectul poliției, la Élysée.

— Cum adică la Elysée? strigă doctorul Cottard cu o voce tunătoare.

— Da, la domnul Grévy[61], îi răspunse Swann, oarecum stingherit de efectul produs de fraza lui.

Iar pictorul îi spuse doctorului în glumă:

— Faci deseori atît de urît?

În general, după ce i se dădea explicația cerută, Cottard spunea: „Bine, bine, totul e în regulă", și nu mai lăsa să se vadă nici urmă de emoție. Dar, de data asta, ultimele cuvinte ale lui Swann, în loc să-i aducă liniștea obișnuită, îl uimiră și mai mult, căci nu înțelegea cum un om cu care el, Cottard, lua cina, care nu avea nici funcții oficiale și nu săvîrșise fapte strălucite, se putea afla în preajma șefului statului.

— Cum adică la domnul Grévy? Îl cunoști pe domnul Grévy? îi spuse el lui Swann, cu aerul stupid și neîncrezător al unui funcționar municipal căruia un necunoscut îi cere să-l ducă la președintele republicii și care, înțelegînd din aceste cuvinte „cu cine are de-a face", cum spun ziarele, îl asigură pe bietul nebun că va fi primit pe dată și îl îndreaptă către infirmeria specială a instituției.

— Îl cunosc oarecum, avem prieteni comuni (nu îndrăzni să spună că se referă la prințul de Galles), de altfel face invitații cu multă ușurință, și vă asigur că aceste mese nu-s deloc amuzante, de altminteri sînt foarte simple, nu-s niciodată mai mult de opt invitați, răspunse Swann, care încerca să șteargă tot ceea ce îl putuse impresiona în mod deosebit pe interlocutorul său în ceea ce privește relațiile sale cu președintele republicii.

Pe dată Cottard, luînd de bune cuvintele lui Swann, adoptă cu privire la valoarea unei invitații la domnul Grévy părerea că nu-i deloc căutată și că se găsește pe toate drumurile. Din acea clipă nu mai fu mirat că Swann, ca și oricare altul, frecventa palatul Élysée, și chiar îl deplîngea oarecum că se duce la mese pe care invitatul însuși le declara plicticoase.

— Bine, bine, totul e în regulă, spuse el pe tonul unui vameș neîncrezător cu o clipă mai înainte, dar care, ascultîndu-ți explicațiile, îți dă viza de intrare și te lasă să treci fără să-ți deschidă valizele.

— Ah, te înțeleg. Cred că aceste mese nu-s deloc amuzante, mă întreb cum de rezișți, spuse doamna Verdurin, căreia președintele republicii îi apărea ca o persoană plicticoasă dintre cele mai primej-

dioase, căci dispunea de mijloace de seducție și de constrîngere care, folosite împotriva credincioșilor casei, ar fi putut-o aduce în situația de a se vedea lăsată baltă de toți aceștia. Se pare că e surd de-a binelea și că mănîncă cu degetele.

— În cazul ăsta nu cred că-ți face prea mare plăcere să te duci acolo, spuse doctorul cu o nuanță de milă; și, amintindu-și cifra de opt comeseni: „Sînt mese intime?" întrebă el repede, mai curînd cu un zel de lingvist decît dintr-o curiozitate de gură-cască.

Dar prestigiul pe care îl avea în ochii lui președintele republicii triumfă în cele din urmă, învingînd atît umilința lui Swann, cît și reaua voință a doamnei Verdurin, și, la fiecare masă, Cottard întreba cu mult interes: „Îl vom avea printre noi în seara asta pe domnul Swann? Are relații personale cu domnul Grévy. Oare e tocmai ceea ce numim un gentleman?" Ajunse chiar să-i ofere o invitație pentru expoziția dentară.

— Vor fi lăsate să intre și persoanele care te vor însoți, dar nu sînt primiți și cîinii. Înțelegi, îți spun asta pentru că am avut prieteni care nu au știut, și și-au mușcat apoi degetele de necaz.

Cît privește domnul Verdurin, el observă prostul efect produs asupra nevestei lui prin acea descoperire ce le arăta că Swann are prieteni sus-puși despre care nu le vorbise niciodată.

Dacă nu puseseră dinainte la cale o petrecere în afara casei, Swann reîntîlnea micul grup chiar în salonul soților Verdurin, dar nu venea decît seara, și nu accepta aproape niciodată să cineze, în ciuda insistențelor Odettei.

— Aș putea chiar să cinez singură împreună cu dumneata, dacă vrei asta, îi spunea ea.

— Și doamna Verdurin?

— Oh, aș găsi eu ceva... I-aș spune, de exemplu, că nu mi-a venit la timp rochia de la croitoreasă, sau că trăsura a sosit să mă ia prea tîrziu. Mă descurc eu...

— Ești foarte amabilă.

Dar Swann își spunea că, dacă îi arată Odettei (consimțind doar să o întîlnească după cină) că există pe lumea asta pentru el plăceri mult mai mari decît cea de a fi cu ea, ea va fi mai mult timp atrasă de el. Și, pe de altă parte, fiindu-i mult mai pe plac decît cea a Odettei, frumusețea unei tinere lucrătoare proaspătă și puhavă ca un trandafir, de care era îndrăgostit, prefera să-și petreacă începutul serii cu ea, fiind sigur că o va vedea apoi pe Odette. Pentru aceleași motive, nu accepta niciodată ca Odette să vină să-l caute ca să meargă la familia Verdurin. Micuța lucrătoare îl aștepta lîngă el, la un colț de stradă pe care vizitiul său Rémi îl cunoștea, urca

alături de Swann şi rămînea în braţele lui pînă cînd trăsura se oprea în faţa casei Verdurin. La intrare, în timp ce doamna Verdurin, arătîndu-i trandafirii pe care el îi trimisese în chiar acea dimineaţă, îi spunea: „Te cert", şi îi indica un loc lîngă Odette, pianistul cînta, pentru ei doi, mica frază muzicală din sonata lui Vinteuil, care era parcă imnul naţional al iubirii lor. Începea prin sunetul tremurat al viorilor care, timp de cîteva măsuri, se aude fără alt acompaniament, ocupînd întregul prim plan, apoi, dintr-o dată, părea că se îndepărtează şi, ca în acele tablouri de Pieter de Hooch[62] ce capătă profunzime datorită cadrului îngust al unei uşi întredeschise în depărtare, de altă culoare, în catifelarea unei lumini interpuse, mica frază apărea, dansînd, pastorală, intercalată, episodică, aparţinînd unei alte lumi. Trecea în volute simple şi nemuritoare, împărţindu-şi ici-colo darurile graţioase, cu acelaşi surîs inefabil; lui Swann i se părea însă că deslueşte acum în ea o anume deziluzie. Ea părea a cunoaşte zădărnicia căii fericite pe care o arăta. În graţia-i uşoară exista ceva desăvîrşit, asemenea desprinderii ce urmează părerii de rău. Dar lui Swann toate astea îi erau indiferente, el o privea mai puţin în ea însăşi — în ceea ce putea exprima pentru un muzician ce ar fi ignorat existenţa atît a lui cît şi a Odettei cînd o compusese, şi pentru toţi cei ce o vor auzi timp de secole de acum înainte — cît ca pe o chezăşie, o amintire a iubirii sale, care, chiar pentru soţii Verdurin, pentru tînărul pianist, trimitea la Odette şi totodată la el, unindu-i; simţea atît de tare acest lucru încît, cînd Odette, din capriciu, îl rugase, renunţase la proiectul lui de a-i cere unui muzician să-i cînte sonata în întregime, continuînd astfel să nu cunoască decît acel pasaj. „Ce-ţi trebuie restul? îi spusese ea. Ăsta-i pasajul *nostru*." Şi chiar, suferind la gîndul că, în momentul cînd trecea atît de aproape şi totuşi la infinite depărtări, în timp ce li se adresa, ea nu-i cunoştea, Swann regreta aproape că mica frază are o semnificaţie, o frumuseţe intrinsecă şi fixă, străină de ei, aşa cum, în bijuterii dăruite, sau chiar în epistole scrise de o femeie iubită, găsim prilejul de a urî apele pietrei preţioase şi cuvintele limbii, pentru că nu sînt făcute numai din esenţa unei legături trecătoare şi a unei fiinţe anume.

Adeseori se întîmpla să întîrzie cu tînăra lucrătoare atît de mult înainte de a se duce la familia Verdurin, încît de îndată ce pianistul cînta mica frază, Swann îşi dădea seama că în curînd va fi timpul ca Odette să se întoarcă acasă. O conducea pînă la casa ei, nu prea mare, din strada La Pérouse, dindărătul Arcului de Triumf. Şi poate tocmai de asta, şi pentru a nu-i cere toate favorurile, el îşi

sacrifica plăcerea, mai puțin necesară, de a o vedea mai devreme, de a ajunge la soții Verdurin cu ea, exercitării acestui drept, pe care ea i-l recunoștea, de a pleca împreună, și căruia el îi acorda mai mult preț, pentru că, datorită lui, avea impresia că nimeni nu o vede, nu se introduce între ei, nu o împiedică să fie încă lîngă el, chiar după ce el o părăsise.

Și astfel ea se întorcea acasă în trăsura lui Swann; într-o seară, cum tocmai coborîse, și el îi spunea că se vor revedea a doua zi, ea culese în grabă din grădinița din fața casei o ultimă crizantemă și i-o dărui. El o ținu lipită de gură în timp ce trăsura îl ducea spre casă, și cînd, după cîteva zile, floarea se uscă, o închise ca pe un lucru prețios în biroul său.

Dar nu intra niciodată la ea. Numai de două ori, după amiaza, luase parte la acea operație capitală pentru ea: „servitul ceaiului". Izolarea și singurătatea acestor străduțe (străjuite, aproape toate, de mici imobile lipite unele de altele, a căror monotonie era dintr-o dată întreruptă de cîte o maghernița jalnică, mărturie istorică și rămășiță sordidă a timpurilor cînd aceste cartiere erau încă rău famate), zăpada ce rămăsese în grădină și pe copaci, dezordinea acelui anotimp, vecinătatea naturii, adăugau un plus de mister căldurii, florilor pe care le găsise intrînd.

Lăsînd la stînga, la parterul înalt, dormitorul Odettei, care dădea în spate către o străduță paralelă, o scară abruptă, între ziduri de culoare întunecată și unde atîrnau stofe orientale, șiraguri de mătănii turcești și o mare lanternă japoneză agățată de un șnur de mătase (dar care, pentru a nu-i lipsi pe vizitatori de confortul cel mai desăvîrșit al civilizației occidentale, lumina cu un bec cu gaz), urca în salonaș. Intrai însă mai întîi într-un vestibul îngust, al cărui zid, căptușit cu un grilaj ca de grădină, dar auriu, era mărginit pe toată lungimea sa de o ladă dreptunghiulară, unde înfloreau, ca într-o seră, un șir de crizanteme uriașe, încă rare în acea vreme, dar foarte îndepărtate totuși de cele pe care aveau să le obțină mai tîrziu horticultorii. Swann era sfîșiat de gîndul că, în ultimul an, erau foarte la modă, dar avusese plăcerea, de data aceasta, să vadă penumbra încăperii vîrstată în roz, portocaliu și alb de razele parfumate ale acestor aștri efemeri ce se aprind în zilele cenușii. Odette îl primise în rochie de casă de mătase roz, cu gîtul și brațele goale. Îl așezase lîngă ea, într-una din numeroasele nișe misterioase din salon, protejate de uriași palmieri ce creșteau în vase de China, sau de paravane împodobite cu fotografii, funde și evantaie. Ea îi spusese: „Nu te-ai așezat bine, așteaptă, îți pregătesc eu un loc mai bun", și, cu micul rîs vanitos pe care l-ar fi avut pentru cine

știe ce invenție ce i-ar fi aparținut, îi așezase lui Swann sub cap și sub picioare perne de mătase japoneză, pe care le mototolea, ca și cum ar fi risipit toate acele bogății, nepăsătoare de valoarea lor. Dar cînd valetul le adusese, rînd pe rînd, numeroasele lămpi care, închise aproape toate în vase chinezești, ardeau izolate sau perechi, toate pe mobile diferite, ca pe niște altare, iscînd, în amurgul aproape întunecat al acelui sfîrșit de după-amiază iernatecă, un apus de soare ce dăinuia mai mult, mai roz și mai omenesc — făcîndu-l poate să viseze, în stradă, pe vreun îndrăgostit ce se oprise în fața misterului prezenței dezvăluite și ascunse totodată de geamurile luminate —, ea îl supraveghease sever, dar discret pe servitor, spre a vedea dacă le așază la locul lor obișnuit. Socotea că, dacă acesta ar fi pus unde nu trebuie fie și numai una dintre ele, efectul de ansamblu al salonului ar fi fost distrus, iar portretul ei, așezat pe un șevalet oblic căptușit cu pluș, ar fi fost prost luminat. De aceea urmărea cu neliniște mișcările acelui bărbat grosolan, certîndu-l pentru că trecuse prea aproape de cele două jardiniere pe care le curăța numai ea, de teamă ca servitorul să nu le strice, și pe care le privi îndeaproape pentru a vedea dacă acesta nu le zgîriase. Ea găsea că toate bibelourile ei chinezești au forme „amuzante", ca și orhideele, ca și cele din specia catleya, mai ales, care erau, împreună cu crizantemele, florile ei preferate, pentru că aveau marele merit de a nu semăna cu niște flori, ci a părea că sînt din mătase, din satin. „Asta parcă ar fi fost tăiată din căptușeala paltonului meu", îi spuse ea lui Swann, arătîndu-i o orhidee, cu o nuanță de mare prețuire pentru acea floare atît de „șic", pentru acea soră elegantă și neprevăzută, dăruită ei de natură, atît de îndepărtată de ea pe scara făpturilor și totuși atît de rafinată, meritînd mai mult decît nenumărate femei să aibă un loc în salonul ei. Arătîndu-i, rînd pe rînd, himere cu limbi de foc decorînd un vas chinezesc sau brodate pe un evantai, corolele unui buchet de orhidee, un dromader de argint încrustat cu smalț negru cu ochi de rubine, ce se învecina pe cămin cu un broscoi de jad, ea se prefăcea că se teme de răutatea acestor monștri, sau că rîde de ciudățenia lor hazlie, că roșește de indecența florilor și simte o irezistibilă dorință de a săruta dromaderul și broscoiul, pe care-i numea: „iubiții mei". Și toate aceste exagerări contrastau cu sinceritatea unora dintre faptele ei de credință, mai cu seamă cu rugăciunile adresate Fecioarei din Laghet, care odinioară, cînd locuia la Nisa, o vindecase de o boală ce i-ar fi adus altminteri moartea, și pe care o purta asupra-i totdeauna, înfățișată pe un medalion de aur, căruia îi atribuia o putere nemai-

întîlnită. Odette îi pregăti lui Swann ceaiul „lui" preferat, îl întrebă: „Cu lămîie sau cu lapte?" și cum el îi răspunse „cu lapte", ea îi spuse, rîzînd: „Cu un strop numai!" Și cum lui îi plăcu acel ceai: „Vezi că știu ce-ți place". Ceaiul, într-adevăr, i se păruse lui Swann, ca și ei, un lucru de preț, iar iubirea are atît de multă nevoie să-și găsească o justificare, o chezășie că va dăinui în plăceri care, dimpotrivă, fără ea nu ar mai fi ceea ce sînt și sfîrșesc o dată cu ea, încît, cînd o părăsise, la ora șapte, ca să se întoarcă la el acasă și să se îmbrace pentru seară, pe tot timpul drumului, străbătut în trăsură, neputîndu-și stăpîni bucuria pricinuită de acea după-amiază, își spunea întruna: „Ar fi foarte plăcut să mă pot duce de cîte ori vreau la o femeie tînără unde să pot bea un lucru atît de rar: un ceai bun". O oră mai tîrziu, primi un bilețel de la Odette și recunoscu pe dată acel scris mare ce, datorită unui fel de rigiditate britanică, impunea o aparență de disciplină unor litere informe ce ar fi indicat poate, unor ochi mai puțin îngăduitori, dezordinea gîndirii, insuficienta educație, lipsa de sinceritate și de voință. Swann își uitase tabachera la Odette. „De ce nu ți-ai uitat și inima, căci nu te-aș fi lăsat să o mai iei înapoi."

O a doua vizită pe care i-o făcu avu poate încă și mai multă importanță decît prima. Ducîndu-se la ea în acea zi, ca de fiecare dată cînd urma să o vadă, și-o închipuia dinainte, iar nevoia de a-i găsi fața frumoasă, de a limita doar la pometii trandafirii și proaspeți obrajii pe care ea îi avea adeseori galbeni, ofiliți, uneori presărați cu punctișoare roșii, îl îndurera ca o dovadă că idealul este inaccesibil, iar fericirea, mediocră. Îi aducea o gravură pe care ea dorise să o vadă. Odette era ușor suferindă; îl primi într-o rochie de casă de mătase mov, strîngînd pe piept, de parcă s-ar fi zgribulit într-un palton, o stofă încărcată cu broderii. În picioare alături de el, cu părul curgîndu-i de-a lungul obrajilor, îndoindu-și un picior, într-o atitudine parcă de dansatoare, pentru a se putea apleca, fără să obosească, spre gravura pe care o privea, înclinînd capul, cu ochii ei mari, atît de obosiți și de mohorîți cînd nu se însuflețeau, îl izbi pe Swann prin asemănarea cu acea figură a Zephorei[63], fiica lui Jethro[64], ce poate fi văzută într-o frescă din Capela Sixtină[65]. Swann avusese totdeauna înclinația particulară de a regăsi în pictura maeștrilor nu numai caracteristicile generale ale realității ce ne înconjoară, dar și ceea ce pare, dimpotrivă, a fi cu neputință de generalizat, trăsăturile individuale ale chipurilor pe care le cunoaștem; astfel, în materia unui bust al dogelui Loredano, de Antonio Rizzo, pometii ieșiți, sprîncenele oblice, în sfîrșit, tot ceea ce îl făcea să semene ca două picături de apă cu vizitiul său, Rémi; sub

culorile unui Ghirlandajo, nasul domnului de Palancy; într-un portret de Tintoretto, obrajii graşi, năpădiţi de barbă, linia frîntă a nasului, privirea pătrunzătoare, pleoapele roşii ale doctorului du Boulbon. Poate, fiindcă avusese întotdeauna remuşcări că îşi mărginise viaţa la relaţiile mondene, la conversaţie, credea că află un fel de iertare indulgentă acordată de marii artişti în faptul că ei înşişi priviseră cu plăcere, introduseseră în opera lor astfel de chipuri ce îi conferă un bizar certificat de realitate şi de viaţă, o savoare modernă; poate, de asemenea, se lăsase într-atît de mult cîştigat de frivolitatea oamenilor din înalta societate, încît simţea nevoia de a găsi într-o operă veche aceste aluzii anticipate şi pline de prospeţime la nume proprii de astăzi. Poate, dimpotrivă, păstrase îndeajuns o fire de artist, iar aceste caracteristici individuale îi pricinuiau astfel multă plăcere, căpătînd o semnificaţie mai generală, de îndată ce le vedea, dezrădăcinate, eliberate, în asemănarea unui portret mai vechi cu un original pe care nu-l reprezenta. Oricum, şi poate pentru că plenitudinea impresiilor pe care le avea de cîtva timp, şi deşi aceasta i se impusese mai curînd prin iubirea pentru muzică, îi îmbogăţise însuşi gustul pentru pictură, plăcerea fu mai profundă — şi urma să aibă asupra lui Swann o influenţă durabilă — cînd descoperi, în acel moment, asemănarea Odettei cu Zephora de pictorul Sandro di Mariano, numit cel mai adeseori cu porecla-i populară de Botticelli, de cînd acesta evocă în locul operei adevărate a pictorului, ideea banală şi falsă care a vulgarizat-o. Nu mai preţui chipul Odettei în funcţie de mai proasta sau mai buna calitate a obrajilor ei şi după moliciunea pur carnală pe care presupunea că o va descoperi atingîndu-i cu buzele, dacă vreodată ar fi îndrăznit să o sărute, ci ca pe un caier de linii subtile şi frumoase depănate de privirile sale, urmărind curba răsucirii lor, îmbinînd cadenţa cefii cu izbucnirea şuviţelor de păr şi cu căderea pleoapelor, ca într-un portret al ei, unde tipul pe care îl reprezenta devenea inteligibil şi limpede.

O privea: un fragment din frescă apărea în chipul şi în trupul ei, pe care, din acea clipă, încercă mereu să-l regăsească, fie că se afla lîngă Odette, fie că doar se gîndea la ea; şi deşi, fără îndoială, nu ţinea la capodopera florentină[66] decît pentru că o regăsea în ea, totuşi această asemănare îi conferea şi ei o frumuseţe, făcînd-o mai preţioasă. Swann îşi reproşă că nu cunoscuse valoarea unei fiinţe pe care ar fi admirat-o marele Sandro, şi se felicită că plăcerea cu care o vedea pe Odette îşi află o justificare în propria lui cultură estetică. Îşi spuse că asociind gîndul la Odette şi visele lui de fericire, el nu se resemnase la o soluţie chiar atît de imperfectă pe cît crezuse pînă atunci, de vreme ce îi mulţumea gusturile artistice cele

mai rafinate. Uita că Odette nu devenea astfel o femeie așa cum și-o dorea, de vreme ce dorința sa fusese totdeauna orientată într-un sens opus gusturilor sale estetice. Cuvintele „operă florentină" îi folosiră din plin lui Swann, îngăduindu-i, asemenea unui titlu, să introducă imaginea Odettei într-o lume de vis la care ea nu avusese acces pînă atunci și unde căpătă noblețe. Și, în timp ce vederea pur carnală a acestei femei, care îi reînnoia întruna îndoielile asupra calității chipului ei, a trupului ei, a întregii ei frumuseți, îi slăbea iubirea, aceste îndoieli fură nimicite, această iubire se întări cînd se întemeie pe datele unei estetici sigure; fără să mai spunem că sărutul și posesiunea, ce păreau firești și mediocre dacă îi erau acordate de o carne ofilită, îi apăruseră acum ca fiind supranaturale și pline de desfătare, căci veneau să încununeze adorația față de o piesă de muzeu.

Și cînd era ispitit să regrete că de luni întregi nu făcea altceva decît să o vadă pe Odette, își spunea că este înțelept să dăruiască mult din timpul lui unei capodopere fără de preț, modelată dintr-o materie diferită și plină de savoare, într-un exemplar rarisim pe care-l contempla cînd cu umilința, spiritualitatea și dezinteresul unui artist, cînd cu orgoliul, egoismul și senzualitatea unui colecționar.

Așeză pe masa lui de lucru, ca și cum ar fi fost o fotografie a Odettei, o reproducere după fiica lui Jethro. Admira ochii mari, chipul delicat ce lăsa să se ghicească pielea imperfectă, buclele minunate ale părului, de-a lungul obrajilor obosiți; și, adaptînd ceea ce găsea pînă atunci frumos în mod estetic la ideea unei femei vii, transforma totul în merite fizice pe care era fericit că le găsește reunite într-o făptură pe care o va putea poseda. Acea vagă simpatie care ne duce către o capodoperă pe care o privim, devenea, acum, cînd cunoștea originalul de carne al fiicei lui Jethro, o dorință ce o înlocui pe cea pe care trupul Odettei nu i-o inspirase la început. După ce privise vreme îndelungată acest Botticelli, el se gîndea la un Botticelli al lui, pe care îl găsea încă și mai frumos și, apropiind de el fotografia Zephorei, credea că o strînge la piept pe Odette.

Și totuși se străduia să prevină astfel nu numai oboseala Odettei, ci, uneori, chiar și pe a lui; simțind că de cînd Odette putea să-l vadă oricînd vrea, ea părea că nu mai are mare lucru să-i spună. Swann se temea că felul de a fi, oarecum anodin, monoton, și parcă definitiv fixat, pe care ea îl avea cînd erau acum împreună, va ucide, în cele din urmă, în el, într-o zi cînd ea va voi să-și declare pasiunea, acea speranță romanescă, singura care îl făcuse să se în-

drăgostească și îi menținuse iubirea. Și pentru a înnoi puțin aspectul moral, prea rigid, al Odettei, care, se temea el, îl va obosi, îi scria pe neașteptate o scrisoare plină de o deznădejde prefăcută și de mînii simulate, pe care i-o trimitea înainte de cină. Știa că se va speria, că îi va răspunde, și nădăjduia că, din teama de a nu-l pierde vor țîșni cuvintele pe care ea nu i le spusese încă niciodată; — și, într-adevăr, astfel obținuse scrisorile cele mai tandre pe care i le scrisese pînă atunci, dintre care una, pe care i-o trimisese, la prînz, de la „Maison Dorée" (tocmai avea loc serbarea Paris-Murcie, dată pentru locuitorii inundați din Murcie), începea cu aceste cuvinte: „Dragul meu, mîna mea tremură atît de puternic încît abia dacă pot să scriu", și pe care o păstrase în același sertar unde se afla și crizantema uscată. Sau, dacă ea nu avusese timp să-i scrie, cînd el va ajunge la familia Verdurin, va veni repede către el și îi va spune: „Trebuie să-ți vorbesc", și el va privi cu o expresie de curiozitate cum se ivește pe chipul și în cuvintele ei ceea ce îi ascunsese pînă atunci.

Apropiindu-se de casa soților Verdurin, cînd zărea, luminate de lămpi, marile ferestre cu obloanele totdeauna deschise, el se înduioșa gîndindu-se la făptura fermecătoare pe care o va vedea înflorind în strălucirea lor de aur. Uneori umbrele invitaților defilau, subțiri și negre, prin fața lămpilor, ca acele mici gravuri intercalate din loc în loc pe un abajur translucid. Căuta să deslușească silueta Odettei. Apoi, de îndată ce sosise, și fără ca el să-și dea seama, ochii îi străluceau de o asemenea bucurie încît domnul Verdurin îi spunea pictorului: „Cred că asistăm la lucruri mari". Iar prezența Odettei sporea, într-adevăr, pentru Swann, prețul acestei case, ce poseda un lucru de care erau lipsite toate celelalte unde era primit: un fel de aparat senzitiv, de rețea nervoasă care se ramifica în toate încăperile și îi stîrnea întruna inima.

Astfel, simpla funcționare a organismului social reprezentat de micul „clan" fixa în mod automat pentru Swann întîlniri zilnice cu Odette și îi îngăduia să se prefacă fie că o vede cu indiferență, fie chiar că nu dorește să o mai vadă, din care pricină nu risca prea mult, căci, deși îi scrisese în timpul zilei, urma oricum să o întîlnească seara și să o conducă la ea acasă.

Dar o dată, după ce se gîndise cu oarecare plictiseală la acea întoarcere în doi inevitabilă, o condusese pînă la Bois pe tînăra lucrătoare, pentru a întîrzia clipa vizitei la soții Verdurin; ajunse la ei atît de tîrziu, încît Odette, crezînd că el nu va mai veni, plecase. Văzînd că nu mai este în salon, Swann simți o mare strîngere de inimă; tremura din tot trupul, socotindu-se lipsit de o plă-

cere a cărei importanță o înțelegea pentru prima oară, căci pînă atunci fusese sigur că se poate bucura de ea oricînd vrea, ceea ce, în cazul oricărei plăceri, ne face să nu-i vedem adevăratele dimensiuni.

— Ai văzut ce mutră a făcut cînd și-a dat seama că Odette nu-i aici? îi spuse domnul Verdurin nevestei sale, cred că-i îndrăgostit mort!

— Ce mutră a făcut? întrebă cu vehemență doctorul Cottard care, după ce lipsise puțin pentru a-și vizita un pacient, se întorcea ca să-și conducă acasă soția și nu știa la cine se referă acele cuvinte.

— Cum, nu l-ai întîlnit în fața casei pe Swann, într-o stare de toată frumusețea?

— Nu. Domnul Swann a venit pînă la urmă?

— Oh! doar pentru o clipă. Am putut vedea un Swann foarte agitat, foarte nervos. Înțelegi, Odette plecase.

— Vrei să spui că sînt îndrăgostiți lulea și că l-a îmbrobodit, zise doctorul, experimentînd cu prudență sensul acestor expresii.

— Nicidecum, între ei nu s-a petrecut nimic, și, fie vorba între noi, găsesc că ea nu procedează cum trebuie și că se poartă ca o bleagă, ceea ce, de fapt, și este.

— Mai încet, mai încet, spuse domnul Verdurin, ce știi tu despre ce se întîmplă între ei? Doar nu ne-am uitat pe gaura cheii.

— Mie mi-ar fi spus, zise plină de mîndrie doamna Verdurin. Vă asigur că-mi povestește toate micile ei aventuri! Și cum nu mai are pe nimeni acum, i-am spus că ar trebui să se culce cu el. Pretinde că nu poate, că el i-a plăcut foarte mult, dar că este timid cu ea, că asta o intimidează, și că nu-l iubește în felul ăsta, că pentru ea el este o ființă ideală, că se teme să nu întineze simțămintele pe care le are pentru el, și alte lucruri de felul ăsta. Este totuși tocmai ce-i trebuie.

— Îngăduie-mi să nu fiu de părerea ta, spuse domnul Verdurin, domnul ăsta nu-mi place decît pe jumătate; găsesc că pozează prea mult.

Doamna Verdurin rămase încremenită, luă o înfățișare inertă, de parcă s-ar fi preschimbat într-o statuie, ceea ce îi îngădui să aibă aerul că nu a auzit cuvîntul nesuferit „pozează", care putea implica ideea că un invitat poate să „pozeze" în fața lor și că, deci, este „mai grozav decît ei".

— Mă rog, dacă nu s-a întîmplat încă nimic, asta nu cred că înseamnă că acest domn o crede *virtuoasă*, spuse ironic domnul Verdurin. Și, la urma urmei, e greu să te pronunți, căci s-ar părea că o crede inteligentă. Nu știu dacă ai auzit ce-i tot spunea acum

cîteva seri despre sonata lui Vinteuil; o iubesc pe Odette din toată inima, dar între noi fie zis, trebuie să fii un mare tîmpit ca să-i faci uneia ca ea teorii estetice.

— Te rog să nu o vorbești de rău pe Odette, spuse doamna Verdurin luîndu-și o voce de copil. E o femeie fermecătoare.

— Bineînțeles că e fermecătoare; doar nu o vorbim de rău, ci spunem numai că nu e nici virtuoasă, nici inteligentă. În definitiv, i se adresă el pictorului, ții atît de mult să fie virtuoasă? Dacă ar fi așa, s-ar putea să aibă mult mai puțin farmec.

Swann fusese ajuns din urmă pe palier de valet, care nu se găsea acolo în clipa cînd el sosise și fusese însărcinat de Odette să-i spună — dar trecuse de atunci o oră —, în cazul cînd totuși va veni, că ea se va duce probabil să bea o ciocolată la „Prévost" înainte de a se întoarce acasă. Swann porni spre „Prévost", dar la fiecare metru trăsura lui trebuia să se oprească din pricina altor trăsuri sau a pietonilor care traversau strada, obstacole odioase peste care ar fi trecut din toată inima dacă procesul verbal al polițistului nu l-ar fi întîrziat încă mai mult. Socotea timpul de care are nevoie ca să ajungă, adăuga vreo cîteva secunde la toate acele minute, pentru a fi sigur că nu le-a scurtat, ceea ce l-ar fi făcut să creadă că are mai mari șanse de a ajunge îndeajuns de devreme pentru a o mai găsi pe Odette. Și, la un moment dat, ca un om cuprins de febră care s-a trezit dintr-un somn și își dă seama de absurditatea viselor sale nedeslușite, pe care și le amintește întruna fără să se despartă cu adevărat de ele, Swann întrezări dintr-o dată ciudățenia gîndurilor pe care le rumega din clipa cînd i se spusese, la familia Verdurin, că Odette plecase, noutatea durerii sufletești ce-l cuprinsese, dar pe care o constată doar asemenea cuiva care s-ar fi trezit atunci din somn. Cum? se zbuciuma în felul ăsta doar pentru că nu o va vedea pe Odette decît mîine, lucru pe care tocmai și-l dorise, cu un ceas în urmă, ducîndu-se la doamna Verdurin! Fu silit să constate că în chiar acea trăsură care îl ducea către „Prévost" el nu mai era același, și că nu mai era singur, că o făptură nouă era acolo, cu el, aderentă, amalgamată, de care nu se va mai putea desprinde, cu care va trebui să se poarte cu multă grijă, așa cum te porți cu un stăpîn sau cu o boală. Și totuși, de cînd, cu o clipă în urmă, simțea că o nouă ființă i se adăugase astfel, viața îi părea mai interesantă. Abia dacă își spunea că această întîlnire posibilă la „Prévost" (a cărei așteptare nimicea, golea în asemenea măsură clipele care o precedau, încît el nu mai găsea nici măcar o idee, o amintire îndărătul cărora să-și poată odihni mintea, va fi totuși, probabil, dacă va avea loc, ca toate celelalte,

adică neînsemnată. Ca în fiecare seară, de îndată ce va fi cu Odette, privindu-i pe furiș chipul schimbător, de teamă ca ea să nu vadă cumva în ochii lui umbra unei dorințe și să nu mai creadă în dezinteresul lui, va înceta să se mai poată gîndi la ea, prea ocupat în a găsi pretexte care să-i îngăduie să nu o părăsească pe dată și să se asigure, fără să pară a ține mult la asta, că o va regăsi a doua zi în casa Verdurin: că va prelungi adică pentru moment și că va reînnoi cu încă o zi decepția și chinul pe care i le pricinuiau zadarnica prezență a acestei femei de care se apropia fără a îndrăzni să o ia în brațe.

Ea nu era la „Prévost"; voi să o caute în toate restaurantele de pe bulevarde. Pentru a cîștiga timp, în vreme ce intra în unele dintre ele, îl trimise în celelalte pe vizitiul său Rémi (dogele Loredano, pictat de Rizzo), pe care apoi îl aștepta — negăsind-o el însuși pe Odette — la locul unde se înțeleseseră să se întîlnească. Trăsura nu se întorcea, iar Swann își închipuia clipa ce se apropia ca fiind totodată cea cînd Rémi îi va spune: „Iat-o pe doamna" și cea cînd Rémi îi va spune: „N-am găsit-o pe doamna în nici o cafenea". Și astfel el vedea sfîrșitul acelei seri în fața lui ca fiind unul și totodată altul, precedat fie de întîlnirea cu Odette, ce va pune capăt neliniștii sale, fie de renunțarea silită de a o întîlni în acea seară și de acceptarea de a reveni la el acasă fără a o fi văzut.

Vizitiul se întoarse, dar, în clipa cînd se opri în fața lui Swann, acesta nu-i spuse: „Ai găsit-o pe doamna?", ci: „Amintește-mi mîine să mai facem o comandă de lemne, cred că nu mai avem multe". Poate își spunea că dacă Rémi o găsise pe Odette într-o cafenea unde ea îl aștepta, sfîrșitul serii nefaste era încă de pe acum abolit de realizarea începută a sfîrșitului de seară fericită și că nu trebuia să se grăbească pentru a ajunge la o fericire capturată și pusă la loc sigur, ce nu avea cum să-i mai scape. Dar proceda astfel și din inerție; în sufletul lui era lipsit de suplețe, tot așa cum unele făpturi au trupul țeapăn, și anume acelea care în clipa cînd trebuie să evite o lovitură, să stingă flăcările ce le-au cuprins haina, să săvîrșească o mișcare rapidă, fac totul pe îndelete, rămînînd o secundă în situația în care erau înainte, ca și cum ar vrea să găsească în ea un punct de sprijin și o trambulină. Și, fără îndoială, dacă vizitiul l-ar fi întrerupt, spunîndu-i: „Doamna este aici", el ar fi răspuns: „Ah! într-adevăr, te rugasem să o cauți, n-aș fi crezut că o găsești", și ar fi continuat să-i vorbească de provizia de lemne, spre a-i ascunde emoția pe care o simțea și a-și lăsa răgazul de a rupe cu neliniștea și a se dărui fericirii.

Dar, întorcîndu-se, vizitiul îi spuse că nu o găsise nicăieri, şi adăugă, ca un bătrîn servitor ce era:

— Cred că nu vă mai rămîne decît să vă întoarceţi acasă.

Dar indiferenţa pe care Swann o arboră cu uşurinţă, căci Rémi nu mai putea întru nimic schimba răspunsul pe care îl aducea, se modifică în opusul ei atunci cînd îl văzu că încearcă să-l convingă să renunţe la speranţa şi la căutarea lui:

— Ba nicidecum, exclamă el, trebuie cu orice preţ să o găsim pe doamna; e foarte important. Avem de discutat ceva foarte important; ar fi foarte necăjită, ba chiar s-ar supăra pe mine, dacă nu ne-am întîlni.

— Nu văd de ce s-ar putea doamna supăra, răspunse Rémi, odată ce ea a plecat, fără să-l aştepte pe domnul, şi a spus că se duce la „Prévost", unde nu este.

De altfel, luminile începeau să se stingă pretutindeni. Pe sub copacii de pe bulevarde, într-un întuneric misterios, trecătorii tot mai rari rătăceau ici-colo, siluete nedesluşite. Uneori, umbra unei femei care se apropia de el, şoptindu-i un cuvînt la ureche, cerîndu-i să o conducă acasă, îl făcea pe Swann să tresară. Se atingea neliniştit de toate aceste trupuri obscure, ca şi cum, printre fantomele morţilor, în împărăţia întunecată, ar fi căutat-o pe Euridice.

Dintre toate modurile de producere a iubirii, dintre toţi agenţii de diseminare a răului sacru, unul este printre cele mai eficace: acel mare suflu zbuciumat ce trece uneori peste noi. Atunci soarta noastră este pecetluită, şi vom iubi fiinţa cu care ne simţim bine în acea clipă. Nici măcar nu este nevoie să ne fi plăcut pînă atunci sau chiar să ne fi plăcut la fel de mult ca altele. Trebuie doar ca înclinaţia noastră pentru ea să devină exclusivă. Şi această condiţie este realizată cînd — în clipa cînd ne-a lipsit — căutarea plăcerilor pe care le aveam în preajma ei a fost înlocuită dintr-o dată în noi de o nevoie neliniştită, avînd drept obiect chiar acea fiinţă, nevoie absurdă, cu neputinţă de satisfăcut şi greu de vindecat după legile acestei lumi — nevoia nebunească şi dureroasă de a o poseda.

Swann îi ceru vizitiului să-l ducă şi în ultimele restaurante pe care nu le cercetase; era limpede că privise cu calm doar ipoteza fericirii; nu-şi mai ascundea acum agitaţia, sentimentul că acea întîlnire are pentru el un mare preţ, şi îi făgădui vizitiului că-l va răsplăti dacă o vor găsi, ca şi cum, inspirîndu-i dorinţa de a izbuti, care s-ar fi adăugat dorinţei lui, ar fi putut face astfel încît Odette — chiar în cazul cînd s-ar fi dus să se culce la ea acasă —

să se găsească totuși într-un restaurant de pe vreunul din bulevarde. Ajunse pînă la „Maison Dorée", intră de două ori la „Tortoni" și, fără a o fi întîlnit, tocmai ieșea de la „Café Anglais", mergînd cu pași mari, cu chip de nebun, către trăsura ce-l aștepta la colțul bulevardului des Italiens, cînd se izbi de cineva care venea din sensul opus: era Odette; ea îi explică mai tîrziu că, negăsind loc la „Prévost", se dusese să cineze la „Maison Dorée", într-un fel de nișă unde el nu o văzuse, iar acum se îndrepta către trăsura ei.

Se aștepta atît de puțin să-l vadă, încît avu o mișcare de spaimă. Iar el alergase prin tot Parisul nu pentru că ar fi crezut cu putință să o întîlnească, ci pentru că l-ar fi durut prea mult să renunțe la acel gînd. Dar bucuria pe care rațiunea lui o socotise tot timpul irealizabilă în acea seară, nu-i apărea acuma decît încă și mai reală; căci nu colaborase la ea prevăzînd situații verosimile, și ea îi rămînea exterioară; nu avea nevoie să-și solicite mintea pentru a și-o procura, căci emana din ea însăși, ea însăși proiecta către el acel adevăr ce strălucea în asemenea măsură, încît risipea ca pe un vis singurătatea de care se temuse, și pe care își sprijinea, își întemeia, fără să se gîndească, reveria fericită. Astfel, un călător ajuns pe vreme frumoasă la malul Mediteranei, nesigur de existența ținuturilor pe care tocmai le-a părăsit, își lasă vederea orbită, privindu-le mai curînd în treacăt, de razele zvîrlite către el de cerul luminos și rezistent al apelor.

Ureă împreună cu ea în trăsura ce o aștepta și spuse vizitiului său să-l urmeze.

Ținea în mînă un buchet de flori de catleya, iar Swann văzu, sub dantela ce-i acoperea capul, că are în păr flori de același fel, prinse de o egretă din pene de lebădă. Era îmbrăcată, pe sub mantia-i, în catifea neagră adunată în falduri largi care, printr-o tăietură oblică, descoperea, într-un mare triunghi, partea de jos a unei jupe de fai alb, lăsînd să se întrevadă o fîșie, tot de fai alb, acolo unde se deschidea corsajul decoltat și unde erau înfipte alte flori de catleya. Ea abia își revenise din spaima pe care i-o pricinuise întîlnirea cu Swann, cînd, ajuns pe neașteptate în fața unui obstacol, calul se ridică în două picioare. Fură puternic zguduiți, iar ea scoase un strigăt și începu să respire cu greutate.

— Nu-i nimic, îi spuse el, nu te teme.

O ținea de umăr, sprijinind-o de el; apoi îi spuse:

— Și mai ales, nu-mi vorbi, răspunde-mi doar prin semne, ca să nu te oboseşti. Te supără dacă îndrept florile din corsaj, care

s-au mișcat puțin din loc? Mi-e frică să nu le pierzi, aș vrea să le înfig mai bine.

Odette, care nu era obișnuită să-i vadă pe bărbați purtîndu-se astfel cu ea, îi spuse, surîzînd:

— Nu, cîtuși de puțin.

Dar el, intimidat de răspunsul ei, poate și pentru a arăta că fusese sincer cînd găsise acest pretext, sau chiar începînd să creadă de-a binelea că fusese sincer, exclamă:

— Nu, mai ales nu vorbi, o să respiri și mai greu, poți să-mi răspunzi prin gesturi, o să te înțeleg foarte bine. Ești sinceră cînd spui că nu te stinghereșc? Uite, aici este puțin... cred că este puțin polen, care s-a răspîndit pe tine; îmi îngădui să-l șterg cu mîna? Nu cumva apăs prea tare, nu sînt prea brutal? Te gîdil poate puțin? Nu vreau să mă ating de catifeaua roșie, ca să nu o murdăresc. Trebuie cu adevărat să le prind mai bine, altfel ar fi căzut, dar așa, înfigîndu-le puțin mai adînc... serios, nu-ți sînt dezagreabil? Chiar dacă le miros, ca să văd dacă, într-adevăr, nu sînt parfumate? N-am mai mirosit astfel de flori niciodată...

Surîzînd, ea ridică ușor din umeri, ca și cum ar fi vrut să spună: „ești nebun, vezi bine că-mi place".

El își înălță cealaltă mînă de-a lungul obrazului Odettei; ea îl privi țintă, cu înfățișarea lîncedă și gravă a femeilor pictate de maestrul florentin cu care Swann găsea că seamănă; ajunși la marginea pleoapelor, ochii ei strălucitori, mari și totodată înguști, ca și ochii lor, păreau gata să se desprindă precum două lacrimi. Își unduia gîtul ca și ele, în scenele păgîne sau în tablourile religioase. Și, luînd o atitudine cu care, neîndoielnic, era obișnuită, pe care o știa potrivită pentru asemenea clipe, avînd mare grijă să n-o uite, părea că are nevoie de întreaga-i putere pentru a-și reține chipul, ca și cum o forță invizibilă l-ar fi atras către Swann. Și Swann fu acela care, înainte ca ea să și-l încline, parcă fără voie, asupra buzelor lui, îl ținu o clipă la oarecare distanță, între mîini. Voise să-și lase gîndul să se nască pe îndelete, pentru a recunoaște visul dorit de atîta vreme și a asista la realizarea lui, precum o rubedenie chemată să ia parte la succesele unui copil mult iubit de ea. Poate, de asemenea, Swann se uita la acel chip al Odettei, neposedat încă de el, și nici măcar încă sărutat, pe care îl vedea pentru ultima oară, cu privirea prin care, într-o zi cînd o părăsim pentru totdeauna, am vrea să luăm cu noi o priveliște.

Dar era atît de timid cu ea încît, după ce o posedase în acea seară începînd prin a-i potrivi mai bine florile de catleya, fie din teama de a o supăra, fie pentru ca să nu pară a fi mințit, fie din lipsa

de îndrăzneală de a formula o pretenție mai mare (pe care o putea reînnoi, de vreme ce Odette nu se supărase prima dată), în zilele următoare se folosi de același pretext. Dacă ea purta flori de catleya înfipte în corsaj, el îi spunea: „Din păcate în seara asta florile de catleya sînt bine prinse; totuși mi se pare că asta dă să cadă. Pot să văd dacă, într-adevăr, nu sînt parfumate?" Sau, dacă Odette nu purta flori: „În seara asta văd că lipsesc florile de catleya, nu-i chip să ți le potrivesc mai bine". Astfel încît, un timp, lucrurile s-au petrecut întocmai ca în prima seară; el atingea mai întîi cu degetele și cu buzele pieptul Odettei; și, mult mai tîrziu, cînd potrivirea (sau simulacrul ritualic de potrivire) florilor de catleya căzuse în desuetudine, metafora „a potrivi florile de catleya", devenită o simplă expresie pe care o foloseau automat cînd voiau să vorbească de actul posesiunii fizice — prin care, de altminteri, nu posedăm nimic —, supraviețui în limbajul lor, în care îl comemora, acestui obicei uitat. Și poate că acest mod particular de a spune „a face dragoste" nu însemna tocmai același lucru ca sinonimele sale. Zadarnic sîntem blazați în ceea ce privește femeile, zadarnic considerăm că posedarea celor mai diferite este mereu aceeași și dinainte cunoscută, ea devine, dimpotrivă, o plăcere nouă, dacă este vorba de femei îndeajuns de dificile — sau socotite astfel de noi — pentru ca să fim obligați să o stîrnim prin cine știe ce episod neprevăzut al relațiilor noastre cu ele, cum fusese, prima oară, pentru Swann, potrivirea florilor de catleya. El nădăjduia plin de teamă, în acea seară (dar Odette, își spunea tot el, chiar dacă se lăsase înșelată de vicleniа lui, nu putea ghici acel lucru), că dintre marile lor petale mov va ieși tocmai posedarea acestei femei; iar plăcerea pe care o simțea și pe care Odette, poate, nu o tolera, credea el, decît pentru că ea nu o recunoscuse, îi părea, din această cauză — cum îi putuse părea primului om ce a gustat-o printre florile paradisului terestru —, o plăcere ce nu existase pînă atunci, pe care el căuta să o creeze, o plăcere — așa cum numele special prin care o desemnă avea să arate întruna — pe de-a-ntregul particulară și nouă.

Acum, în fiecare seară, după ce o conducea la ea acasă, trebuia să se întoarcă la locuința lui, și adeseori ea ieșea în rochia de casă și îl conducea pînă la trăsură, sărutîndu-l sub ochii vizitiului și spunîndu-i: „Ce-mi pasă mie de alții?" În serile cînd Swann nu se ducea la familia Verdurin (ceea ce se întîmpla uneori, de cînd putea s-o vadă și altminteri), în serile, din ce în ce mai rare, cînd se ducea în societatea înaltă, ea îi cerea să vină pe la ea, oricît de tîrziu. Era primăvară, o primăvară pură și înghețată. Ieșind de la vreo

petrecere, Swann se urca în trăsură, își înfășura picioarele într-o pătură, le răspundea prietenilor care plecau în același timp cu el și îi cereau să vină cu ei, că nu poate, că nu merge în aceeași direcție, iar vizitiul pornea în mare goană, știind unde se duc. Prietenii erau uimiți și, de fapt, Swann nu mai era același. Nu mai scria niciodată nimănui, spre a ruga să fie prezentat vreunei femei. Nu mai dădea atenție nici uneia, nu se mai ducea în locurile unde le putea întîlni. Într-un restaurant, la țară, avea tocmai atitudinea opusă celei după care, cu cîteva zile înainte încă, oricine l-ar fi putut recunoaște, și pe care păruse că o va avea totdeauna. Căci o pasiune este în noi ca un caracter momentan și diferit ce se substituie celuilalt și abolește semnele, pînă atunci invariabile, prin care se exprima. În schimb, acum era invariabil faptul că, oriunde s-ar fi găsit, Swann se ducea apoi să o întîlnească pe Odette. Traseul care îl despărțea de ea era și cel pe care îl străbătea inevitabil, ca pe însuși povîrnișul — irezistibil și abrupt — vieții sale. La drept vorbind, cînd rămînea tîrziu la vreo petrecere din înalta societate, ar fi preferat să se întoarcă de-a dreptul la el acasă fără să mai facă acel lung drum, și să nu o vadă decît a doua zi; dar faptul însuși de a se deranja la o oră anormală, pentru a se duce la ea, de a ghici că prietenii care-l părăseau își spuneau: „Este bine ținut în frîu, neîndoielnic că vreo femeie îl silește să se ducă la ea la orice oră", îl făcea să simtă că duce viața bărbaților ce au în viața lor o dragoste și care trăiesc un adevărat farmec lăuntric tocmai pentru că își sacrifică odihna și interesele unei visări voluptuoase. Apoi, fără să-și dea prea bine seama, siguranța că ea îl așteaptă, că nu este altundeva împreună cu alții, că el nu se va întoarce acasă fără să o fi văzut, neutraliza acea neliniște uitată, dar mereu pe cale de a renaște, pe care o simțise în seara cînd Odette nu mai era la familia Verdurin, și a cărei dispariție era atît de plăcută încît se putea numi fericire. Poate că tocmai datorită acestei neliniști Odette căpătase atîta importanță pentru el. De obicei, ființele ne sînt atît de indiferente încît, cînd am investit una dintre ele cu asemenea posibilități de suferință și de bucurie pentru noi, ni se pare că ea aparține unui alt univers, că este înconjurată de poezie, că face din viața noastră un fel de întindere emoționantă unde va fi mai mult sau mai puțin apropiată de noi. Swann nu se putea întreba fără a fi cuprins de tulburare ce va deveni Odette pentru el în anii următori. Uneori, văzînd, din trăsură, în acele frumoase nopți reci, luna strălucitoare ce-și răspîndea lumina pe străzile pustii, el se gîndea la cealaltă figură luminoasă și roz, precum cea a lunii, care, într-o bună zi, se ivise în fața gîndirii lui și, de atunci, proiecta asupra

lumii lumina misterioasă în care îi apărea. Dacă sosea după ora cînd Odette își trimisese servitorii la culcare, înainte de a suna la poarta grădiniței, se ducea mai întîi în strada către care dădea, între ferestrele identice, dar întunecate, ale imobilelor învecinate, fereastra luminată a camerei ei. Ciocănea în geam, iar ea, auzindu-l, îi răspundea și venea să-l aștepte de cealaltă parte, la poarta de la intrarea principală. Găsea deschise pe pianul ei cîteva partituri la bucățile care îi plăceau ei: *Valsul Trandafirilor* sau *Bietul Nelun* de Tagliafico (cu care ea voia, prin testament, să fie înmormîntată); îi cerea să cînte, în locul lor, mica frază din sonata lui Vinteuil, deși Odette o executa foarte prost, dar viziunea cea mai frumoasă ce ne rămîne dintr-o operă este adeseori cea care s-a înălțat deasupra unor sunete false, scoase de degete neîndemînatice dintr-un pian dezacordat. Mica frază continua să se asocieze, pentru Swann, cu iubirea lui pentru Odette. Simțea bine că această iubire era ceva ce nu corespundea cu nimic exterior, cu nimic care ar fi putut fi constatat de alții decît el: își dădea seama că nici calitățile Odettei nu justificau faptul că acordă atîta preț clipelor petrecute lîngă ea. Și adeseori, cînd Swann era stăpînit doar de inteligența sa pozitivă, el voia să înceteze a mai sacrifica atîtea interese intelectuale și sociale acestei plăceri imaginare. Dar mica frază, de îndată ce o auzea, știa să elibereze în el spațiul de care ea avea nevoie, modificînd proporțiile sufletului lui Swann; era aici rezervată o margine unei bucurii care nu corespundea nici ea vreunui obiect exterior și care totuși, în loc de a fi pur individuală, ca aceea a iubirii, i se impunea lui Swann ca o realitate superioară lucrurilor concrete. Această sete de un farmec necunoscut era trezită în el de mica frază, care însă nu i-o potolea cu adevărat. Astfel încît acele părți din sufletul lui Swann unde mica frază șterse preocuparea pentru interesele materiale, considerațiile omenești și valabile pentru toți, rămăseseră goale și albe. Iar el era liber să înscrie aici numele Odettei. Apoi mica frază își amalgama, își adăuga esența misterioasă, iubirii Odettei față de el, iubire uneori incompletă și care îl dezamăgea. Văzînd chipul lui Swann în timp ce asculta mica frază, ai fi spus că este pe cale să absoarbă un anestezic ce dădea o și mai mare amplitudine respirației sale. Iar plăcerea pe care i-o pricinuia muzica, și care urma să devină curînd pentru el o adevărată necesitate, semăna, în acele clipe, cu plăcerea pe care ar fi avut-o experimentînd parfumuri, intrînd în contact cu o lume pentru care nu sîntem făcuți, care ne pare lipsită de formă, pentru că ochii noștri nu o percep, lipsită de semnificație, pentru că ea scapă inteligenței noastre, noi neajungînd la ea decît printr-un

singur simţ. Era o mare liniște, o tainică înnoire pentru Swann — pentru el, ai cărui ochi, deși rafinați iubitori de pictură, a cărui minte, deși fină observatoare a moravurilor, purtau pentru totdeauna urma de neșters a uscăciunii vieţii sale — de a se simţi transformat într-o creatură străină de umanitate, oarbă, lipsită de facultăţile logice, aproape într-un inorog fantastic, o creatură himerică, nepercepînd lumea decît prin auz. Și cum în mica frază el căuta un sens la care inteligența lui nu putea coborî, era cuprins de o beţie ciudată, despuindu-și sufletul cel mai lăuntric de toate ajutoarele raționamentului și făcîndu-l să treacă singur prin coridorul, prin filtrul obscur al sunetului! Începea să-și dea seama de tot ce era dureros, și poate chiar în mod tainic neîmplinit în adîncul dulceţii acestei fraze, dar nu putea să sufere. Îi era indiferent că ea îi spune că iubirea este fragilă, de vreme ce iubirea lui era atît de puternică. Se juca cu tristeţea pe care ea o răspîndea, o simţea trecînd peste el, dar ca pe o mîngîiere ce-i adîncea și îmblînzea simţămîntul fericirii. O punea pe Odette să o cînte de zece ori, de douăzeci de ori, cerîndu-i totodată să-l sărute întruna. Fiecare sărutare chema o altă sărutare. Ah! în aceste prime timpuri ale iubirii, sărutările se nasc atît de firesc! Ele foșnesc atît de îngrămădite unele într-altele; și le-ai număra tot atît de greu pe cele date într-o oră, pe cît ai număra de greu florile de pe cîmp în luna mai. Atuncea se prefăcea că se oprește, spunînd: „Cum vrei să-ţi cînt bine dacă mă ţii în braţe? Nu le pot face pe toate deodată, hotărăște-te, cel puţin, vrei să cînt sau să te mîngîi“, el se supăra, iar ea izbucnea într-un rîs care se preschimba, răspîndindu-se asupra lui, într-o ploaie de sărutări. Sau îl privea, morocănoasă, iar el revedea un chip vrednic de a figura în *Viaţa lui Moise* de Botticelli, o situa aici, dădea gîtului Odettei înclinaţia necesară; și după ce o pictase, în secolul al XV-lea, pe zidul Capelei Sixtine, ideea că ea rămăsese totuși aici, lîngă pian, în clipa actuală, gata să fie îmbrăţișată și posedată, ideea materialităţii și a vieţii ei îl îmbăta cu o asemenea putere încît, cu privirea rătăcită, cu maxilarele încordate ca pentru a o devora, el se arunca asupra acestei fecioare de Botticelli și începea să o ciupească de obraji. Apoi, după ce o părăsise, nu fără a se fi întors spre a o mai săruta o dată, deoarece uitase să ia cu sine în amintire o anume particularitate a mirosului sau a trăsăturilor ei, în timp ce se întorcea acasă în trăsură, o binecuvînta pe Odette că-i îngăduie aceste vizite zilnice care ei nu-i pricinuiau o prea mare bucurie, dar care, împiedicîndu-l să devină gelos — ferindu-l de prilejul de a suferi din nou de răul stîrnit în el în seara cînd nu o găsise la familia Verdurin —, îl vor ajuta să ajungă, fără

a mai avea parte de alte crize asemenea primei, ce fusese atît de dureroasă şi va rămîne singura, la capătul acestor ceasuri ciudate ale vieţii sale, ceasuri aproape fermecate, în felul celor de pe vremea cînd străbătea Parisul la lumina lunii. Şi observînd, la întoarcerea acasă, că astrul era acum mişcat în raport cu el şi aproape la capătul orizontului, simţind că şi iubirea lui se supune unor legi imuabile şi naturale, se întreba dacă această perioadă în care intrase va dura încă multă vreme, dacă în curînd gîndirea lui nu va mai vedea chipul iubit decît într-o poziţie îndepărtată şi diminuată, şi nemairăspîndind aproape nici un farmec. Căci Swann, de cînd era îndrăgostit, găsea că lucrurile sînt învăluite ca într-o vrajă, precum pe vremea cînd, adolescent fiind, se credea artist, dar nu era vraja de altă dată; cea de acum ţinea doar de existenţa Odettei. Simţea cum renasc în el inspiraţiile din tinereţe, pe care o viaţă frivolă le risipise, dar ele purtau toate reflexul, pecetea unei anume fiinţe; şi, în ceasurile îndelungate pe care le petrecea acum la el acasă, gustînd o plăcere rafinată, singur cu sufletul lui convalescent, redevenea treptat el însuşi, dar aparţinînd altei făpturi.

Nu se ducea la ea decît seara, şi nu ştia nimic despre felul cum îşi petrece ea timpul în restul zilei, după cum nu-i cunoştea nici trecutul, astfel încît îi lipsea pînă şi acea infimă cunoaştere iniţială care, îngăduindu-ne să ne închipuim ceea ce nu ştim, ne stîrneşte dorinţa să ştim mai mult. Nu se întreba cu ce îşi ocupă timpul şi nici ce viaţă dusese pînă atunci. Surîdea numai uneori, gîndindu-se că în urmă cu cîţiva ani, cînd nu o cunoştea, i se vorbise despre o anume femeie care, dacă îşi amintea bine, era desigur ea, ca despre o cocotă, ca despre o femeie întreţinută, ca despre una dintre acele femei cărora el le atribuia încă, fiindcă trăise prea puţin în preajma lor, firea perversă din născare cu care le-a înzestrat multă vreme imaginaţia unor romancieri. Îşi spunea că adeseori, pentru a judeca pe cineva corect, nu trebuia decît să adopţi versiunea opusă aceleia care circulă, fiindcă reputaţiei de care auzise el trebuia să-i opună o alta, legată de o Odette bună, naivă, stăpînită de un ideal, aproape atît de incapabilă să mintă încît, rugînd-o, într-o zi, pentru a putea cina singur cu ea, să le scrie soţilor Verdurin că este bolnavă, o văzuse a doua zi, în faţa doamnei Verdurin, care o întreba dacă se simte mai bine, roşind, bîlbîindu-se şi arătînd, fără voie, pe chipu-i, nefericirea, chinul pricinuite de acea minciună şi, în timp ce, răspunzînd, dădea tot mai multe amănunte inventate cu privire la pretinsa ei boală din ajun, părea că îşi cere iertare, implorînd cu privirea şi cu vocea-i deznădăjduită, pentru cuvintele ei mincinoase.

În anumite zile totuși, rareori, venea la el în timpul după-amiezii, întrerupîndu-i reveria sau lucrul la acel studiu despre Ver Meer, pe care îl reluase în ultima vreme. Servitorul îl anunța că doamna de Crécy se află în salonaș. Se ducea la ea și, cînd deschidea ușa, pe chipul roz al Odettei, de îndată ce îl zărea pe Swann — schimbîndu-i forma gurii, privirea ochilor, ovalul feței —, apărea un surîs. Rămas singur, el revedea acel surîs, cel pe care ea îl avusese în ajun, un altul cu care îl întîmpinase în cutare sau cutare zi, cel prin care îi răspunsese, în trăsură, cînd o întrebase dacă își poate îngădui să-i îndrepte florile de catleya înfipte în corsaj; iar viața Odettei, în restul zilei, rămînîndu-i cu desăvîrșire necunoscută, îi apărea, cu fondul ei neutru și lipsit de culoare, asemenea acelor studii de Watteau unde pot fi văzute ici-colo, pretutindeni, în toate sensurile, desenate cu trei creioane diferite pe hîrtie gălbuie, nenumărate surîsuri. Dar, uneori, într-un colț al acestei vieți pe care Swann o vedea întru totul golită, chiar dacă mintea lui îi spunea că nu așa stau lucrurile, pentru că nu putea să și-o imagineze, vreun prieten, care, bănuind că se iubesc, nu și-ar fi îngăduit să-i spună despre ea decît lucruri neînsemnate, îi descria silueta Odettei, pe care o zărise, chiar în acea dimineață, urcînd pe jos strada Abbattucci într-o rochie împodobită cu blană, purtînd o pălărie *à la* Rembrandt și un buchet de violete înfipt în corsaj. Această simplă schiță îl neliniștea adînc pe Swann, pentru că îl silea să înțeleagă dintr-o dată că Odette avea o viață care nu-i aparținea lui în întregime; voia să afle cui încercase ea să-i placă îmbrăcînd acea rochie pe care el nu i-o știa; își spunea că o va întreba unde se ducea în acea clipă, ca și cum, în întreaga viață incoloră — aproape inexistentă, pentru că pentru el era invizibilă — a amantei sale, nu mai exista decît un singur lucru în afara acelor surîsuri ce-i erau lui adresate: ea, mergînd pe o stradă, cu o pălărie *à la* Rembrandt și cu un buchet de violete înfipt în corsaj.

Cerîndu-i să-i cînte mica frază de Vinteuil, în loc de *Valsul Trandafirilor*, Swann nu căuta să o silească să cînte mai curînd lucrurile ce-i plăceau lui, după cum, ca și în muzică, nu încerca să-i corecteze prostul gust cu privire la literatură. Își dădea bine seama că nu este inteligentă. Spunîndu-i că-i va plăcea tare mult ca el să-i vorbească despre marii poeți, ea își închipuise că va cunoaște astfel pe dată o seamă de cuplete eroice și romanțioase, în genul celor scrise de vicontele de Borelli, ba încă și mai emoționante. Îl întrebă dacă Ver Meer de Delft suferise pentru o femeie, dacă îl inspirase o femeie, iar cînd Swann îi mărturisi că nu se știe nimic în această privință,

ea nu se mai interesă de acel pictor. Spunea adesеori: „Firește, cred că nimic nu ar fi mai frumos decît poezia, dacă ar fi adevărată, dacă poeții ar gîndi tot ce spun. Dar adesеori sînt oamenii cei mai interesați din cîți există. Știu și eu cîte ceva despre asta, căci am avut o prietenă care a iubit un fel de poet. În versurile lui nu vorbea decît de iubire, de cer, de stele. Ah! și cum a mai tras-o pe sfoară! I-a păpat mai bine de trei sute de mii de franci". Dacă atunci Swann încerca să o facă să înțeleagă în ce constă frumusețea artistică, cum trebuie să admire versurile sau tablourile, după o clipă ea nu-l mai asculta, spunîndu-i: „Da... nu-mi închipuiam că așa stau lucrurile". Și el vedea că ea simte o atît de mare decepție, încît prefera să o mintă, spunîndu-i că toate astea nu însemnau nimic, că nu erau decît niște fleacuri, că nu avea timp să se ocupe de lucrul cel mai însemnat, că există, de fapt, altceva. Dar ea îi spunea cu însuflețire: „Altceva? Ce altceva?... Spune", dar el nu spunea, știind cît de neînsemnate și de diferite de ceea ce ea nădăjduia i-ar fi părut cuvintele lui, cît de puțin senzaționale și de puțin înduioșătoare, și temîndu-se că, deziluzionată de artă, va fi în același timp și de iubire.

Și, într-adevăr, ea îl găsea pe Swann, din punct de vedere intelectual, inferior față de ceea ce crezuse. „Îți păstrezi întotdeauna sîngele rece, nu te pot defini." Era uimită mai mult de indiferența lui față de bani, de amabilitatea cu care se purta cu fiecare, de delicatețea lui. Și se întîmplă, într-adevăr, adesеori, cu oameni mai de seamă decît Swann, cu un savant, cu un artist, cînd nu este ignorat de cei care îl înconjoară, ca sentimentul ce dovedește că superioritatea inteligenței lui li s-a impus să nu fie admirația lor pentru ideile acestuia, căci ele le scapă, ci respectul lor față de bunătatea lui. Situația lui Swann în societatea înaltă îi inspira, de asemenea, lui Odette, respect, dar ea nu dorea ca el să încerce să o introducă și pe ea în acea lume. Poate simțea că nu va putea reuși, și chiar se temea că fie și numai vorbind despre ea el va provoca dezvăluiri de care ei îi era frică. Swann îi promisese, la cererea ei, să nu-i rostească niciodată numele acolo unde el se ducea. Îi spusese că nu vrea să frecventeze societatea înaltă pentru că se certase cîndva cu o prietenă care, spre a se răzbuna, răspîndise apoi o seamă de bîrfe despre ea. Swann îi obiecta: „Dar nu toată lumea a cunoscut-o pe prietena ta. — Ba da, lucrurile se aud, lumea e atît de rea". Pe de o parte, Swann nu înțelese această poveste, dar, pe de alta, știa că asemenea propoziții: „Lumea e atît de rea", „O calomnie lasă întotdeauna urme", sînt în general socotite drept adevărate; existau, fără îndoială, cazuri cărora li se aplicau. Cel al Odettei era unul

dintre ele? Își punea această întrebare, dar nu multă vreme, căci, ca și tatăl lui, își simțea mintea greoaie ori de cîte ori trebuia să rezolve o problemă mai grea. De altminteri, acea societate de care se temea atît de mult Odette, nu-i inspira poate o prea mare dorință, căci era prea îndepărtată de cea pe care ea o cunoștea, pentru ca să și-o poată închipui limpede. Totuși, rămînînd, în anumite privințe, cu adevărat simplă (de exemplu, mai avea încă drept prietenă o croitoreasă de mîna a doua, pe care o vizita aproape zilnic, urcînd scara abruptă, întunecată și rău mirositoare a locuinței acesteia), îi plăcea șicul, dar nu-l vedea la fel ca oamenii din înalta societate. Pentru ei, șicul este o emanație a cîtorva persoane, puține la număr, care îl proiectează pînă destul de departe — ceea ce îl face să se atenueze mai mult sau mai puțin, în raport cu distanța față de centrul intim care l-a emis —, în cercul prietenilor lor, sau al prietenilor prietenilor, ale căror nume alcătuiesc un fel de repertoriu. Oamenii din înalta societate îl au înscris în memoria lor, posedînd, în această materie, o erudiție din care au extras un fel de bun gust, de tact, astfel încît Swann, de exemplu, fără să fi trebuit să facă apel la știința sa mondenă, dacă citea într-un jurnal numele persoanelor care cinaseră împreună, putea să spună pe dată nuanța șicului acelei cine, după cum un literat, la simpla lectură a unei fraze, apreciază cu exactitate calitatea literară a autorului citit. Dar Odette făcea parte dintre persoanele (extrem de numeroase, orice ar crede în această privință oamenii din înalta societate, și existînd în toate clasele sociale) care nu posedă aceste noțiuni, imaginează un altfel de șic, ce capătă diferite aspecte după mediul căruia ele îi aparțin, dar are drept caracteristică particulară — fie că este șicul la care visa Odette, fie că este cel în fața căruia se înclina doamna Cottard — faptul de a fi imediat accesibil tuturor. Celălalt șic, cel al oamenilor din înalta societate, este și el, la drept vorbind, accesibil, dar spre a ajunge astfel are nevoie de un anume răgaz. Odette spunea de cîte cineva:

— Nu frecventează decît locurile șic.

Iar dacă Swann o întreba ce înțelege prin asta, ea îi răspundea pe un ton oarecum disprețuitor:

— Pur și simplu, locurile șic! Dacă la vîrsta ta trebuie să te învăț ce înseamnă un loc șic, mai bine mă las păgubașă. De exemplu, duminecа dimineața, avenue de l'Impératrice, la ora cinci după-amiaza, malurile Lacului, joia, Éden Théâtre, vineri, Hipodromul, balurile...

— Dar ce baluri?

— Balurile din Paris, vreau să spun balurile șic. Iată, de pildă, Herbinger, cel care are loc acasă la un agent de bursă. Îl știi cu siguranță, este unul dintre bărbații cei mai cunoscuți din Paris, e un tînăr înalt și blond, foarte snob, care poartă totdeauna o floare la butonieră, cărarea mai spre spate, paltoane de culoare deschisă; se arată pe la toate premierele. A dat un bal acum cîteva seri, unde puteai întîlni persoanele cele mai șic din Paris. Mult mi-ar fi plăcut să merg și eu! Dar nu se intra decît cu invitație, și n-am putut face rost. De fapt mai bine că nu m-am dus, s-au îmbrîncit ca nebunii, n-aș fi văzut nimic. Toți se înghesuiau mai ales ca să poată spune că au fost la Herbinger. Iar eu, după cum știi, nu țin la asemenea lucruri. De altfel, dintr-o sută de femei care povestesc că au fost, cincizeci mint... Dar mă miră că tu, un bărbat atît de șic, nu te-ai dus.

Dar Swann nu încerca niciodecum să-i schimbe această concepție despre șic; gîndind că nici concepția lui nu era mai adevărată, că era la fel de prostească, la fel de lipsită de importanță, nu găsea necesar să-și educe amanta, astfel încît, după multe luni, ea nu se interesa de persoanele la care el se ducea decît în măsura în care puteau să-i procure invitații de tot felul, la concursuri hipice, de exemplu, sau bilete la spectacolele în premieră. Dorea ca el să-și cultive aceste relații atît de utile, dar, pe de altă parte, era înclinată să le creadă prea puțin șic, de cînd o văzuse trecînd pe stradă pe marchiza de Villeparisis într-o rochie de lînă neagră, purtînd o bonetă legată cu panglici.

— Parcă ar fi o biată lucrătoare, o bătrînă portăreasă, *darling*! Și asta-i o marchiză! Eu nu sînt marchiză, dar ar trebui să mă plătești cu bani grei ca să ies îmbrăcată în halul ăsta!

Ea nu înțelegea de ce Swann locuiește în casa de pe quai d'Orléans pe care, fără a îndrăzni să-i spună, o găsea nedemnă de el.

Desigur Odette pretindea că-i plac „vechiturile" și lua o înfățișare încîntată și plină de finețe cînd spunea că adoră să-și petreacă ziua întreagă pe la anticari, căutînd tot felul de lucruri „din alte timpuri". Deși se încăpățîna parcă din principiu (și părea că pune în practică un precept de familie), nerăspunzînd niciodată la întrebări și „nedînd socoteală" cu privire la felul cum își petrece ziua, ea îi vorbi o dată lui Swann despre o prietenă care o invitase și care avea numai mobilă „stil". Dar Swann nu izbuti să afle de la ea despre ce stil era vorba. Totuși, după ce se gîndi îndelung, îi răspunse că era „în stil medieval". Înțelegea prin asta că pereții erau căptușiți cu lemn sculptat. Ceva mai tîrziu, îi vorbi din nou despre prietena

ei și adăugă, pe tonul șovăitor și cu subînțelesuri cu care citezi cuvintele cuiva împreună cu care ai cinat în ajun și al cărui nume îți fusese pînă atunci necunoscut, dar pe care amfitrionii păreau să-l considere a fi un om atît de celebru încît interlocutorul lor trebuia să priceapă despre cine vorbesc: „Are o sufragerie... din... secolul al optsprezecelea!" De altminteri, ea găsea că asemenea mobilă este oribilă, că interiorul pare gol, ca și cum casa nu ar fi fost terminată, iar femeile i se păreau, de asemenea, oribile în acest decor, care nu va fi niciodată la modă. În sfîrșit, a treia oară îi vorbi din nou despre același subiect, arătîndu-i lui Swann adresa bărbatului care construise acea sufragerie și pe care ea dorea să-l cheme, cînd va avea bani, pentru a vedea dacă nu-i poate face și ei una, desigur, nu întru totul asemănătoare, ci pe cea pe care și-o visa și care, din nefericire, nu prea se potrivea cu dimensiunile micii ei locuințe, o sufragerie cu bufete înalte, cu mobile în stil renascentist și cu șeminee asemenea celor din castelul Blois[67]. În acea zi, lăsă să-i scape în fața lui Swann părerea ei despre locuința lui din quai d'Orléans; și fiindcă el o criticase pe prietena Odettei pentru că nu avea mobile în stilul Ludovic al XVI-lea, căci, spunea el, la urma urmei, asemenea interior, chiar dacă nu e recomandabil, ar putea fi plin de farmec, ci într-un fals stil antic: „Poate ai vrea să trăiască, așa cum faci tu, printre mobile stricate și printre covoare tocite", îi spuse ea, respectul omenesc al burghezei fiind, în cazul său, încă mai important decît diletantismul cocotei.

Pe cei cărora le plăcea să cerceteze prăvăliile cu vechituri, pe cei ce iubeau versurile, disprețuiau calculele josnice, visau la onoare și la dragoste, ea îi considera ca aparținînd unei elite superioare restului umanității. Nu era nevoie să ai cu adevărat asemenea gusturi, important era să le proclami sus și tare; de la un bărbat care îi mărturisise la cină că îi place să hoinărească, să-și mînjească degetele cu praful vechilor dughene, că nu va fi niciodată prețuit de către acest secol negustoresc, fiindcă nu-i pasă de interesele lui, și că aparține astfel unui alt timp, ea se întorcea, spunînd: „E un suflet vrednic de toată iubirea, o ființă sensibilă, cum de nu mi-am dat seama pînă acum!" Și, dintr-o dată, se simțea cuprinsă de o uriașă prietenie pentru el. În schimb cei care, ca Swann, aveau înclinații asemănătoare, dar nu vorbeau despre ele, o lăsau cu totul indiferentă. Era silită, fără îndoială, să admită că Swann nu ține la bani, dar adăuga repede, pe un ton îmbufnat: „Dar el e altfel"; și, într-adevăr, imaginației ei îi vorbea nu practicarea dezinteresului, ci vocabularul legat de această practică.

Simţind că adeseori nu putea realiza ceea ce ea visa, Swann căuta cel puţin să facă astfel încît ea să se simtă bine cu el, să nu-i contrazică ideile vulgare, prostul gust pe care îl arăta în toate privinţele, şi care lui, de altminteri, îi plăcea, ca tot ce venea din partea ei, care îl încînta chiar, căci toate acestea reprezentau trăsături particulare datorită cărora esenţa acestei femei îi apărea, devenea vizibilă. De aceea, cînd părea fericită că se duce la *Regina Topaze*, sau cînd privirea ei devenea serioasă, neliniştită şi voluntară, cînd o cuprindea teama că nu va ajunge la timp la sărbătoarea florilor sau, pur şi simplu, la un ceai, cu pîine prăjită cu unt, servit la „Thé de la Rue Royale", unde credea că trebuie să fii zilnic pentru a fi socotită o femeie elegantă, Swann, entuziasmat aşa cum sîntem în faţa purtării unui copil sau de adevărul unui portret ce pare că stă să vorbească, simţea atît de bine cum sufletul amantei sale i se arată pe faţă, încît nu putea rezista ispitei de a-l atinge cu buzele. „Ah! micuţa Odette vrea să o ducem la sărbătoarea florilor, vrea ca toată lumea să o admire, ei bine, o s-o ducem acolo, ne înclinăm în faţa dorinţei ei." Fiindcă Swann nu vedea prea bine, trebui să se resemneze a lucra la el acasă cu ochelari şi a purta, cînd ieşea în lume, monoclu, care îi stătea mai bine. Prima oară cînd Odette îl văzu astfel, nu-şi putu stăpîni bucuria: „Trebuie să recunosc că monoclul este un lucru foarte şic pentru un bărbat. Cît de bine îţi stă! Arăţi ca un adevărat gentleman. Nu-ţi lipseşte decît un titlu de noblеţe!" adăugă ea, cu un uşor regret în voce. Lui îi plăcea că Odette este astfel, tot aşa cum, dacă ar fi fost îndrăgostit de o bretonă, ar fi fost fericit să o vadă purtînd boneta înaltă specifică ţinutului ei şi să o audă spunînd că ea crede în strigoi. Pînă atunci, ca la mulţi bărbaţi al căror gust pentru arte se dezvoltă independent de senzualitatea lor, existase şi la el o ciudată nepotrivire între satisfacţiile legate de cele două domenii, bucurîndu-se, în preajma unor femei din ce în ce mai grosolane, de seducţiile exercitate de opere din ce în ce mai rafinate, întovărăşind o micuţă servitoare într-o lojă luxoasă la reprezentarea unei piese decadente pe care dorea să o vadă sau la o expoziţie de pictură impresionistă, şi convins, de altfel, că o femeie cultivată din lumea bună nu ar fi înţeles mai mult, dar nu ar fi ştiut să tacă atît de fermecător. Dimpotrivă, de cînd o iubea pe Odette, faptul de a simţi ceea ce simte ea, de a încerca să fie unul şi acelaşi suflet îi făcea atît de bine, încît încerca să admire lucrurile pe care ea le iubea, şi afla o plăcere cu atît mai profundă nu numai în a-i imita obiceiurile, ci şi în a-i adopta părerile, cu cît, cum ele nu aveau nici o rădăcină în propria-i inteligenţă, îi aminteau doar de iubirea lui, din pricina căreia le preferase. Se

întorcea la *Serge Panine*, pîndea ocaziile de a-l vedea pe Olivier Métra, pentru plăcerea de a fi inițiat în toate concepțiile Odettei, de a simți cum împarte pe din două toate gusturile ei. Farmecul de a-l apropia de ea ascuns în operele sau în locurile pe care ea le iubea, îi părea mai misterios decît cel intrinsec unora mai frumoase, dar care nu i-o aminteau. De altfel, lăsînd să-i slăbească convingerile intelectuale din tinerețe, iar scepticismul său de om de lume pătrunzînd, aproape fără știrea lui, pînă la ele, credea (sau, cel puțin, crezuse atît de multă vreme asta, încît mai credea și acum) că obiectele asupra cărora se aplică gusturile noastre nu au o valoare absolută în ele însele, ci că totul ține de epocă, de clasă, de modă, cea mai vulgară valorînd tot atît cît cea care trece drept cea mai distinsă. Și cum socotea că importanța pe care Odette o acordă faptului de a avea o invitație la un vernisaj nu era în sine un lucru mai ridicol decît plăcerea simțită de el cîndva cînd dejuna la prințul de Galles, tot astfel nu credea că admirația pe care ea o arată pentru Monte-Carlo sau pentru Righi[68] era mai puțin înțeleaptă decît gustul lui pentru Olanda, pe care ea și-o închipuia urîtă, și pentru Versailles, pe care îl găsea trist. De aceea nici nu se mai ducea în aceste locuri, spunîndu-și cu plăcere că renunță la ele pentru ea, că vrea să simtă, să iubească doar împreună cu ea.

Așa cum iubea tot ce o înconjura pe Odette și nu era, oarecum, decît modul conform căruia el putea să o vadă, să stea de vorbă cu ea, lui Swann îi plăcea și societatea soților Verdurin. Acolo, în adîncul tuturor distracțiilor, meselor, muzicii, jocurilor, supeurilor costumate, picnicurilor, mersului la teatru, ba chiar și al „marilor serate", date, nu prea des, pentru musafirii „plicticoși", exista prezența Odettei, vederea Odettei, conversațiile cu Odette, pe care, invitîndu-l, soții Verdurin i-o dăruiau ca pe un lucru neprețuit; el se simțea astfel mai bine decît oriunde în „micul grup", și căuta să-i atribuie merite reale, căci își închipuia că, din proprie dorință, îl va frecventa toată viața. Or, neîndrăznind să-și spună, de teamă că nu va crede el însuși, că o va iubi totdeauna pe Odette, cel puțin presupunînd că-i va frecventa totdeauna pe soții Verdurin (proproziție care, *a priori*, ridica mai puține obiecții de principiu din partea inteligenței sale), el se vedea în viitor continuînd să o întîlnească în fiecare seară pe Odette; asta nu însemna poate chiar că o va iubi totdeauna, dar, pentru moment, în timp ce o iubea, lui nu-i trebuia decît să creadă că nu va înceta nici o zi s-o vadă. „Ce societate fermecătoare, își spunea el. În fond, aici se duce adevărata viață. Lumea e mai inteligentă, mai înclinată către artă decît în

înalta societate. Doamna Verdurin, deși are cîteva apucături exagerate și oarecum ridicole, iubește sincer pictura, muzica, și are o adevărată pasiune pentru operele de artă, o mare dorință de a le face pe plac artiștilor. Ea are o idee greșită despre oamenii din înalta societate; dar oare înalta societate nu are una încă și mai greșită despre mediile artistice? Poate că nu am a-mi satisface mari nevoi intelectuale prin conversație, dar mă simt foarte bine cu Cottard, deși face nu o dată calambururi inepte. Iar pictorul, chiar dacă pretențiile lui de a uimi lasă o impresie neplăcută, este unul dintre oamenii cei mai inteligenți pe care i-am cunoscut. Și apoi, mai ales, aici te simți liber, faci ce vrei, fără nici o constrîngere, fără nici o ceremonie. Cîtă bună dispoziție se cheltuiește în fiecare zi în acest salon! Hotărît lucru, aproape că nu mă voi mai duce decît în această societate. Aici îmi voi stabili din ce în ce mai mult și tabieturile, și viața."

Și cum calitățile pe care le credea intrinsece soților Verdurin nu erau decît reflexul plăcerilor pe care le gustase în salonul lor iubirea sa pentru Odette, aceste calități deveneau mai serioase, mai profunde, mai vitale, atunci cînd și acele plăceri erau astfel. Fiindcă doamna Verdurin îi dăruia uneori lui Swann acel ceva ce putea constitui pentru el fericirea; fiindcă, în cutare seară, cînd se simțea neliniștit pentru că Odette discutase mai mult cu un invitat și cînd, mîniat împotriva ei, nu voia să ia inițiativa de a o întreba dacă se va întoarce acasă împreună cu el, doamna Verdurin îi aducea pacea și bucuria, spunîndu-i spontan: „Odette, te întorci acasă cu domnul Swann, nu-i așa?"; fiindcă în acea vară ce se apropia și cînd se întrebase mai întîi cu neliniște dacă Odette nu va pleca din Paris fără el, dacă va putea continua să o vadă zilnic, doamna Verdurin urma să-i invite să o petreacă amîndoi la ea la țară. — Swann, lăsînd parcă fără voia lui recunoștința și interesul să se infiltreze în inteligența-i și să-i influențeze ideile, ajungea să susțină sus și tare că doamna Verdurin are un suflet mare și nobil. Dacă vreunul dintre foștii lui colegi de la École du Louvre îi vorbea de persoane cu merite deosebite: „Îi prefer însutit pe soții Verdurin", îi răspundea el. Și, pe un ton solemn, care era nou la el: „Sînt niște ființe cu un suflet nespus de mărinimos, iar mărinimia este de fapt singurul lucru important și nobil. Vezi, nu există decît două categorii de făpturi: cei mărinimoși și ceilalți; iar eu am ajuns la o vîrstă cînd trebuie să iau o hotărîre, să mă decid o dată pentru totdeauna pe cine vreau să iubesc și pe cine vreau să disprețuiesc, să nu-i mai părăsesc pe cei pe care îi iubesc și, pentru a răscumpăra timpul pe care l-am risipit cu ceilalți, să nu mă mai despart de ei pînă la moarte. Chiar așa,

mai adăuga el, cu acea ușoară emoție pe care o simți cînd, chiar fără să-ți dai prea bine seama, spui un lucru nu pentru că este adevărat, ci pentru că îți face plăcere să-l spui și îl asculți rostit de propria ta voce ca și cum ar veni din altă parte decît din tine însuți, zarurile sînt aruncate, am ales să iubesc doar inimile mărinimoase și să nu mai trăiesc decît în mărinimie. Mă întrebi dacă doamna Verdurin este cu adevărat inteligentă. Te asigur că mi-a dat toate dovezile că are un suflet nobil, superior, la care, orice ai spune, nu te poți ridica fără o gîndire tot atît de înaltă. Posedă, desigur, profunda inteligență a artelor. Dar poate că nu prin asta este ea în primul rînd vrednică de admirație; căci vreo faptă măruntă, dar de o bunătate ingenioasă și rafinată, săvîrșită pentru mine, vreo atenție, aș spune genială, vreun gest familiar și totodată sublim, dezvăluie o înțelegere mai adîncă a existenței decît toate tratatele de filosofie".

Ar fi putut totuși să-și spună că printre vechii prieteni ai părinților săi existau oameni la fel de simpli ca soții Verdurin, că unii dintre colegii săi de tinerețe erau tot atît de îndrăgostiți de artă, că el cunoștea și alți oameni cu inimă mare și că, totuși, de cînd optase pentru simplitate, artă și mărinimie, nu-i mai vedea niciodată. Dar aceștia nu o cunoșteau pe Odette și, chiar dacă ar fi cunoscut-o, nu s-ar fi străduit să o apropie de el.

Astfel, neîndoielnic, în toată societatea din jurul soților Verdurin nu exista nici un alt invitat care să-i iubească sau să creadă că-i iubește la fel ca Swann. Și totuși, cînd domnul Verdurin spusese că Swann nu-i place prea mult, el exprimase nu numai propriul său gînd, ci îl ghicise și pe cel al soției sale. Fără îndoială, Swann simțea pentru Odette o dragoste prea mare și pe care nu i-o mărturisise doamnei Verdurin, care ar fi vrut să-i fie confidenta de fiecare zi; fără îndoială, însăși discreția cu care se folosea de ospitalitatea soților Verdurin, abținîndu-se adeseori să vină la cină pentru un motiv pe care ei nu îl bănuiau și în locul căruia vedeau doar dorința de a răspunde unei invitații într-un salon „plicticos"; fără îndoială, de asemenea, și în cinda tuturor precauțiilor pe care le luase pentru a o ascunde, descoperirea treptată de către ei a strălucitei lui situații mondene — totul contribuia la iritarea lor împotriva lui. Dar motivul cel mai adînc era altul. Simțiseră foarte curînd în el un spațiu rezervat, impenetrabil, unde continua să susțină în tăcere și pentru el însuși că prințesa de Sagan nu este grotescă și că glumele lui Cottard nu sînt cîtuși de puțin amuzante; în sfîrșit, și deși niciodată nu renunțase la amabilitatea lui și nu se revoltase împotriva dogmelor casei, o imposibilitate de a i le impune, de a-l converti pe de-a-ntregul la ele, cum nu mai întîlniseră niciodată la nimeni. L-ar fi

iertat că vizitează saloane „plicticoase" (cărora, de altfel, în adîncul inimii sale, le prefera de mii de ori micul grup din jurul soților Verdurin și pe aceștia), dacă ar fi consimțit, spre a da un bun exemplu, să se lepede de ele în prezența celorlalți credincioși ai casei. Dar înțeleseseră că nu-i vor putea niciodată smulge o asemenea abjurare.

Ce mult se deosebea de un „nou venit" pe care Odette le ceruse îngăduința să-l invite, deși nu-l întîlnise decît de puține ori, și în care își puneau multe speranțe, contele de Forcheville! (Se întîmplă să fie tocmai cumnatul lui Saniette, ceea ce îi umplu de mirare pe invitații cei mai credincioși; bătrînul arhivar avea purtări atît de umile, încît îl crezuseră totdeauna de un rang social inferior rangului lor, și nu se așteptau să afle că aparține unei lumi bogate și relativ aristocratice.) Fără îndoială, Forcheville era snob în chip grosolan, în timp ce Swann nu era; fără îndoială că el nici nu se gîndea să situeze, ca Swann, salonul soților Verdurin deasupra tuturor celorlalte. Dar nu avea acea fire delicată care-l împiedeca pe Swann să se asocieze criticilor prea vădit mincinoase, pe care le patrona doamna Verdurin, împotriva oamenilor cunoscuți de el. Tiradelor pretențioase și vulgare lansate de pictor în anumite zile, glumelor de băcan riscate de Cottard, Swann, ce îi iubea pe amîndoi, le găsea cu ușurință scuze, dar nu avusese niciodată curajul și ipocrizia să le încuviințeze; Forcheville era, dimpotrivă, de un nivel intelectual care îi îngăduia să fie uluit, fermecat de unele, fără ca, de altfel, să le înțeleagă, și amuzat de celelalte. Și tocmai prima cină la familia Verdurin la care veni și Forcheville puse în lumină toate acele diferențe, scoase în evidență calitățile acestuia, grăbind dizgrația lui Swann.

Se afla la această cină, în afara obișnuiților casei, și un profesor de la Sorbona, Brichot, ce îi întîlnise pe domnul și doamna Verdurin la băi și care, dacă funcțiile sale universitare și lucrările de erudiție nu i-ar fi ocupat aproape tot timpul, ar fi venit cu dragă inimă adeseori la ei. Căci poseda acea curiozitate, acea superstiție a vieții care, îmbinată cu un anume scepticism relativ la obiectul studiilor lor, conferă, în orice profesie, unor oameni inteligenți, medici care nu cred în medicină, profesori de liceu care nu cred în traducerea în latină, reputația de a fi niște minți deschise, strălucite și chiar superioare. În casa doamnei Verdurin el se străduia să-și caute comparațiile în domeniile cele mai actuale cînd vorbea de filosofie și de istorie, mai întîi pentru că credea că ele nu sînt decît o pregătire pentru viață și pentru că își închipuia că găsește în acțiune în micul clan ceea ce nu cunoscuse pînă atunci decît din cărți, apoi poate și pentru că, imprimîndu-i-se odinioară, și păstrîndu-l, chiar

fără voia lui, respectul față de anumite subiecte, credea că iese din pielea universitarului îngăduindu-și anumite îndrăzneli, care, dimpotrivă, nu i se păreau ca atare decît pentru că rămăsese tot universitar.

Încă de la începutul mesei, cum domnul de Forcheville, așezat la dreapta doamnei Verdurin, care se îmbrăcase în cinstea „noului venit" într-o toaletă foarte elegantă, îi spunea acesteia: „Rochia asta albă este foarte originală", doctorul, care îl privise cu atenție întruna, într-atît era de curios să știe cum arată ceea ce el numea un „de", și care căuta un prilej să-i atragă privirea și să intre într-o relație mai strînsă cu el, prinse din zbor cuvîntul „albă", și, fără să-și ridice nasul din farfurie, zise: „Albă? Alba de Castilia[69]?", apoi fără să-și miște capul, aruncă pe furiș la dreapta și la stînga ocheade nesigure și surîzătoare. În timp ce Swann, prin efortul dureros și zadarnic de a surîde, arătă că socotea acel calambur stupid, Forcheville îi gustă finețea, dovedind totodată că știe să se poarte și să-și tempereze o veselie a cărei franchețe o fermecă pe doamna Verdurin.

— Ce părere ai de un savant ca el? îl întrebase ea pe Forcheville. Nu-i chip să vorbești serios cu el nici două minute la cină. Tot așa le vorbești și bolnavilor la spital? mai adăugase ea, întorcîndu-se către doctor, în cazul ăsta cred că rar li se întîmplă să se plictisească. Văd că va trebui să cer să fiu și eu internată.

— Parcă am auzit că doctorul vorbea de bătrîna scorpie, dacă îndrăznesc, să mă exprim astfel, de Alba de Castilia. Nu-i așa, doamnă? o întrebă Brichot pe doamna Verdurin care, aproape leșinată, cu ochii închiși, își înfundă chipul în palme, scoțînd strigăte stinse. Vai, doamnă, nu aș vrea să neliniștesc sufletele respectuoase, dacă există cumva asemenea suflete în jurul acestei mese, *sub rosa*... Recunosc, de altfel, că inefabila noastră republică ateniană — și încă cum! — ar putea onora în persoana acestei capețiene obscurantiste pe primul dintre prefecții de poliție cu mînă de fier. Ba da, draga mea gazdă, ba da, ba da, reluă el cu vocea-i bine timbrată, care separa fiecare silabă, ca răspuns la o obiecție a domnului Verdurin. *Cronica de la Saint-Denis*[70] ne oferă date incontestabil sigure, nelăsîndu-ne nici o îndoială în această privință. Nici o altă femeie nu ar putea fi mai bine aleasă drept patroană a unui proletariat laicizant decît această mamă a unui sfînt[71], căruia, de altfel, nu i-a făcut deloc viața ușoară, după cum spun Suger[72] și alți sfinți Bernard[73]; căci îl muștruluia pe fiecare pe măsură.

— Cine este acest domn? întrebă Forcheville pe doamna Verdurin, pare un mare erudit.

— Cum, nu-l cunoşti pe celebrul Brichot? este vestit în toată Europa.

— Ah, da! este Bréchot, exclamă Forcheville, care nu auzise bine, o să aveţi multe să-mi spuneţi, adăugă el, pironindu-l pe bărbatul celebru cu o privire holbată. Este întotdeauna interesant să cinezi cu un om cunoscut. Dar văd că aveţi invitaţi de vază. E cu neputinţă să te plictiseşti în asemenea salon.

— Ştiţi, spuse cu modestie doamna Verdurin, important este mai ales că se simt ca la ei acasă, vorbesc despre ce vor, şi conversaţia nu mai conteneşte. Brichot, în seara asta, nu a fost la înălţimea lui obişnuită: l-am văzut aici la mine strălucind cu adevărat, de-ţi venea să-i îngenunchezi la picioare; ei bine, în alte saloane nu-i acelaşi om, nu mai este nicidecum spiritual, trebuie să-i smulgi cuvintele cu cleştele, ba este chiar plicticos.

— Ciudat! zise Forcheville, mirat.

Un asemenea mod de a fi spiritual ar fi fost considerat stupid în societatea unde Swann îşi petrecuse tinereţea, deşi era compatibil cu o inteligenţă reală. Iar cea a profesorului, viguroasă şi bine alimentată, ar fi putut fi probabil invidiată de mulţi dintre oamenii de lume pe care Swann îi găsea spirituali. Dar aceştia ajunseseră să-l molipsească atît de bine cu gusturile şi refuzurile lor, cel puţin în tot ceea ce priveşte viaţa mondenă şi chiar în acea parte anexă a ei, care ar trebui mai curînd să ţină de domeniul inteligenţei: conversaţia, încît Swann găsi glumele lui Brichot doar pedante, vulgare şi greţos de grosolane. Apoi, el mai era şocat, deprins fiind cu bunele maniere, şi de tonul aspru şi soldăţesc pe care îl lua, cînd se adresa fiecăruia, acest universitar milităros. În sfîrşit, poate îşi pierduse mai ales, în acea seară, obişnuita-i indulgenţă, văzînd amabilităţile pe care doamna Verdurin le desfăşura faţă de acest Forcheville, pe care Odette avusese ciudata idee de a-l aduce cu ea. Oarecum stînjenită faţă de Swann, ea îl întrebase la sosire:

— Cum îl găseşti pe invitatul meu?

Iar el, dîndu-şi pentru prima oară seama că Forcheville, pe care îl cunoştea de multă vreme, putea să placă femeilor şi era un bărbat destul de frumos, îi răspunsese: „Dezgustător". Desigur nu-i trecea prin minte să fie gelos pe Odette, dar nu se simţea la fel de fericit ca de obicei şi cînd Brichot, începînd să povestească istoria mamei Albei de Castilia, care „trăise cu Henric Plantagenetul[74] mulţi ani, înainte de a se căsători cu el", voi să o continue, provocîndu-l, printr-o întrebare, pe Swann: „Nu-i aşa, domnule Swann?", pe tonul marţial pe care îl iei pentru a te pune la mintea unui ţăran sau a încuraja un soldăţoi, Swann îi risipi orice efect, spre furia

stăpînei casei, răspunzînd că roagă să fie scuzat că îl interesează atît de puțin Alba de Castilia, dar că vrea să-l întrebe ceva pe pictor. Într-adevăr, acesta vizitase în acea după-amiază expoziția unui artist, prieten cu doamna Verdurin, care murise recent, și Swann ar fi vrut să știe de la el (căci îi prețuia bunul gust) dacă, într-adevăr, în aceste opere se vădea ceva mai mult decît virtuozitatea uimitoare din cele care le precedaseră.

— Din acest punct de vedere, era extraordinar, dar asemenea calitate nu mi se pare că ar ține de o artă, cum se spune, foarte „înaltă", spuse Swann, surîzînd.

— Înaltă... adică la înălțimea unei instituții, îl întrerupse Cottard, ridicîndu-și brațele către cer cu o gravitate simulată.

Toți comesenii izbucniră în rîs.

— Vă spuneam eu că de cîte ori vorbește, te strici de rîs, îi spuse doamna Verdurin lui Forcheville. În clipa cînd te aștepți cel mai puțin, îți trîntește o glumă de toată frumusețea.

Dar ea observă că numai Swann nu rîsese. De altfel, nu era prea mulțumit că este luat peste picior de Cottard în fața lui Forcheville. Dar pictorul, în loc să-i răspundă într-un mod interesant lui Swann, ceea ce ar fi făcut probabil dacă ar fi fost singur cu el, preferă să se facă admirat de convivi, lansîndu-se într-o tiradă despre iscusința maestrului dispărut.

— M-am apropiat de tablouri, spuse el, ca să văd cum sînt făcute, m-am băgat cu nasul în ele. Drace! nu pot spune dacă sînt pictate cu clei, cu praf de rubine, cu săpun, cu bronz, cu soare, cu căcat!

— Și unul face cît douăsprezece, exclamă prea tîrziu doctorul, ale cărui cuvinte nu fură înțelese de nimeni.

— Parcă ar fi făcute din nimic, reluă pictorul, nu-i chip să descoperi cu ce lucra, de parcă te-ai afla în fața *Rondului de noapte* sau a *Eforelor azilului de bătrîni din Harlem*[75], ba chiar aș spune că pasta e mai viguroasă decît la Rembrandt și la Hals. Ai aici totul, pot să jur.

Și, asemenea cîntăreților care, ajunși la nota cea mai înaltă, continuă cu o voce din cap, încetișor, el se mulțumi să șoptească, rîzînd, ca și cum această pictură cădea în derizoriu prin însuși faptul că era frumoasă:

— Miroase bine, ți se urcă la cap, îți taie respirația, parcă te gîdilă, și să nu știi din ce e făcută, dar asta-i adevărată vrăjitorie, adevărată șmecherie, un fel de miracol (izbucnind într-un hohot de rîs): e o pictură necinstită! Și oprindu-se, înălțîndu-și cu gravi-

tate capul, pe o notă foarte joasă, pe care încerca să o intoneze cît mai armonios, adăugă: „Şi totuşi atît de loială!"

Cu excepţia momentului cînd spusese: „pasta e mai viguroasă decît în *Rondul de noapte*", cuvinte blasfematorii care suscitaseră un proces din partea doamnei Verdurin, ce socotea că *Rondul de noapte* este cea mai de seamă capodoperă din univers, împreună cu *Simfonia a Noua* şi *Victoria din Samotrace*, şi: „pictat cu cărbune", care îl silise pe Forcheville să arunce o privire rapidă jur-împrejurul mesei spre a vedea dacă expresia e acceptată, după care îşi lipise pe buze un surîs prefăcut şi conciliant, toţi convivii, în afară de Swann, îl priviseră pe pictor fascinaţi de admiraţie.

— Mă amuză teribil cînd se înfierbîntă ca acum, exclamă, la urmă, doamna Verdurin, încîntată că salonul ei este atît de interesant tocmai în ziua cînd domnul de Forcheville venea pentru prima oară. Şi tu ce rămîi aşa, cu gura căscată, ca un prostănac? îi spuse ea domnului Verdurin. Ştii totuşi cît de bine vorbeşte; te uiţi la el de parcă l-ai auzi prima dată. Dacă l-ai fi văzut în timp ce vorbeai: te sorbea din ochi. Iar mîine ne va spune pe de rost tot ce ne-ai zis astăzi, fără să uite un singur cuvînt.

— Nu, dar vorbesc foarte serios, spuse pictorul, încîntat de succesul său, s-ar părea că-ţi închipui că glumesc, că spun baliverne, dar nicidecum, e întocmai cum am zis; o să te duc să vezi, o să-mi spui dacă am exagerat cu ceva, îmi tai capul că o să te întorci încă şi mai înfierbîntată decît mine!

— Dar nu credem că exagerezi, vrem doar să mănînci şi dumneata ceva şi să mănînce şi bărbatul meu; mai dă-i puţin peşte domnului, doar vezi că i s-a răcit în farfurie. Nu sîntem atît de grăbiţi, serveşti de parcă ar fi luat casa foc, mai aşteaptă puţin înainte de a aduce salata.

Doamna Cottard, care era modestă şi vorbea puţin, ştia totuşi să fie sigură de ea cînd, printr-o inspiraţie fericită, găsea tocmai replica cea mai potrivită. Simţea că va avea o clipă de succes, ceea ce îi dădea încredere în ea; nu voia atît să strălucească pentru ea, cît să-i fie folositoare carierei soţului ei. De aceea, nu lăsă să-i scape cuvîntul „salată", pe care îl rostise doamna Verdurin.

— Nu-i cumva vorba de o salată japoneză? spuse ea cu jumătate de gură, întorcîndu-se către Odette.

Şi, încîntată şi parcă uimită ea însăşi de îndrăzneala şi de spontaneitatea unei asemenea aluzii discrete, dar limpezi, la noua şi răsunătoarea piesă a lui Dumas, izbucni într-un fermecător rîs de ingenuă, nu foarte gălăgios, dar atît de irezistibil, încît cîteva clipe

nu și-l putu stăpîni. „Cine este această doamnă? e foarte spirituală", spuse Forcheville.

— Nu e salată japoneză, dar o să vă pregătim pentru cina de vinerea viitoare, dacă veniți cu toții.

— O să vă par foarte provincială, domnule, îi spuse doamna Cottard lui Swann, dar n-am văzut încă faimoasa piesă *Francillon*[76] de care vorbește toată lumea. Doctorul a văzut-o (îmi amintesc chiar că mi-a spus că a avut marea plăcere de a-și petrece seara cu dumneata) și mărturisesc că nu mi s-a părut rezonabil să mai cumpărăm încă o dată bilete, ca să mă ducă și pe mine. Evident, nu regreți niciodată cînd te duci la Théâtre-Français, toate piesele sînt atît de bine jucate, dar cum avem prieteni foarte amabili (doamna Cottard pronunța doar arareori un nume propriu și se mulțumea să spună „prietenii noștri", „una din prietenele mele", din „distincție", pe un ton dezinvolt și cu înfățișarea cuiva care nu dă nume decît atunci cînd vrea) care dispun adeseori de o lojă și au inspirația să ne invite la toate piesele noi și bune, sînt sigură că o să văd și *Francillon*, mai devreme sau mai tîrziu, și că îmi voi putea face propria mea părere. Trebuie totuși să mărturisesc că nu mă găsesc prea la îndemînă, căci în toate saloanele nu se vorbește, desigur, decît despre această nenorocită de salată japoneză. Ba chiar lumea a început să obosească puțin, adăugă ea văzînd că Swann nu pare atît de interesat pe cît crezuse de un fapt de actualitate atît de atrăgător. Trebuie să recunoaștem totuși că uneori este un pretext pentru idei destul de amuzante. Astfel, una dintre prietenele mele, foarte originală, deși femeie foarte frumoasă, foarte anturată, foarte cunoscută, pretinde că a preparat la ea acasă această salată japoneză, întocmai după rețeta pe care Alexandre Dumas o dă în piesă. Invitase cîteva prietene să o guste. Din nefericire, nu mă găseam printre cele alese. Dar mi-a povestit de curînd ce s-a întîmplat, cu prilejul zilei ei de naștere; se pare că avea un gust oribil, ne-a făcut să rîdem cu lacrimi. Dar, cum bine știți, totul ține de felul cum povestești asemenea lucruri, spuse ea, văzînd că Swann își păstra înfățișarea serioasă.

Și presupunînd că poate nu-i place *Francillon:*

— De altminteri cred că voi fi decepționată. Nu cred că e la fel de bună ca *Serge Panine*, pe care doamna de Crécy o adoră. Iată cel puțin un subiect interesant, care te obligă să meditezi; dar să dai o rețetă de salată pe scenă la Théâtre-Français! În timp ce *Serge Panine*! De altfel, ca orice iese de sub pana lui Georges Ohnet[77], este atît de bine scrisă. Nu știu dacă

ați văzut *Stăpînul din Forges*, piesă pe care aș prefera-o lui *Serge Panine*.

— Iartă-mă, îi spuse Swann ironic, dar mărturisesc că lipsa mea de admirație este aproape una și aceeași pentru aceste două capodopere.

— Într-adevăr? Dar ce le reproșezi? Ai vreun motiv anume? Găsești poate că sînt cam triste? De altfel, după cum spun eu întotdeauna, oamenii nu trebuie să discute niciodată despre romane sau despre piese de teatru. Fiecare are felul lui de a vedea lucrurile și dumneata poți găsi de prost gust ceea ce îmi place mie cel mai mult.

Fu întreruptă de Forcheville, care i se adresa lui Swann. Într-adevăr, în timp ce Cottard vorbea despre *Francillon*, Forcheville își exprimase față de doamna Verdurin admirația pentru ceea ce el numise micul „speech" al pictorului.

— Domnul acesta vorbește cu mare ușurință și are o memorie fenomenală! îi spusese el doamnei Verdurin, după ce pictorul își terminase tirada. Arareori am întîlnit asemenea dar. Drace! mult aș vrea să pot vorbi și eu așa. Ar fi un excelent predicator. Am putea spune că domnul Bréchot și domnul pictor sînt amîndoi la aceeași înălțime, deși mă întreb dacă ultimul nu-i mai meșter la vorbă decît profesorul. Se exprimă mai firesc, nu-i atît de prețios. Deși presară ici-colo unele cuvinte cam tari, dar sînt la modă, n-am văzut pe mulți spunînd lucrurile atît de verde, atît de pe șleau, cum ziceam în armată, unde totuși aveam un camarad de care mi-a amintit adineaori domnul pictor. În legătură cu orice, de exemplu, despre acest pahar, putea să trăncănească ore în șir; nu, nu în legătură cu acest pahar, spun o prostie; ci în legătură cu bătălia de la Waterloo, în legătură cu tot ce vreți, și, printre altele, făcea trimiteri la tot felul de lucruri la care nu te-ai fi gîndit niciodată. De altfel, Swann era în același regiment; l-a cunoscut, probabil.

— Îl întîlniți adeseori pe domnul Swann? îl întrebă doamna Verdurin.

— Nicidecum, răspunse domnul de Forcheville, și fiindcă, pentru a se apropia mai ușor de Odette, dorea să-i fie pe plac lui Swann, voi, pentru a-l măguli, să folosească acest prilej, și să vorbească de relațiile lui înalte, dar ca un om de lume, pe un ton critic și totodată cordial, ca să nu pară că-l felicită pentru un succes nesperat: „Nu-i așa, Swann? Nu te văd niciodată. De altfel, cum te-aș putea vedea? Individul ăsta își petrece tot timpul ba la familia La Trémoïlle, ba la familia Laumes!..." Imputație cu atît mai

nedreaptă cu cît, în ultimul an, Swann nu mai vizita decît casa Verdurin. Dar aici fie şi numai numele unor persoane pe care gazdele nu le cunoşteau era primit de către ele cu o tăcere acuzatoare. Domnul Verdurin, temîndu-se de impresia neplăcută pe care aceste nume de „plicticoşi", aruncate mai ales astfel, fără nici un tact, în faţa tuturor celorlalţi invitaţi, o produseseră asupra soţiei sale, zvîrli pe furiş către ea o privire plină de o neliniştită solicitudine. Văzu atunci că, în hotărîrea ei de a nu lua act, de a nu fi atinsă de noutatea ce i se comunicase, de a rămîne nu numai mută, dar şi surdă, aşa cum ne prefacem că sîntem atunci cînd un prieten vinovat încearcă să strecoare într-o conversaţie o scuză pe care pari că o admiţi dacă o asculţi fără să protestezi, sau cînd este pronunţat în faţa ta numele interzis al unei persoane ingrate, doamna Verdurin, pentru ca tăcerea ei să nu semene cu un consimţămînt, ci cu tăcerea ignorantă a lucrurilor neînsufleţite, îşi despuiase dintr-o dată chipul de orice semn de viaţă, de orice mobilitate; fruntea ei bombată nu mai era decît o frumoasă schiţă în relief unde numele acestor La Tremoïlle, pe care îi vizita întruna Swann, nu putuse pătrunde; nasul ei, uşor încreţit, părea calchiat după un nas viu. Ai fi spus că gura-i, întredeschisă, avea să vorbească. Nu mai era decît un chip de ceară, o mască de ipsos, o machetă pentru un monument, un bust pentru Palatul Industriei, în faţa căruia publicul se va opri, desigur, pentru a admira felul cum sculptorul, exprimînd nespusa demnitate a familiei Verdurin, opusă demnităţii familiilor La Tremoïlle şi Laumes, care valorează mai mult decît toţi plicticoşii de pe acest pămînt, izbutise să confere o măreţie aproape papală pietrei albe şi încremenite. Dar marmora se însufleţi în cele din urmă şi spuse că trebuia să nu fii prea pretenţios ca să te duci la asemenea oameni, căci nevasta era totdeauna beată, iar bărbatul, atît de ignorant, încît spunea „colidor" în loc de „coridor".

— Chiar dacă m-ar plăti cu toate comorile lumii, nu i-aş lăsa pe ăştia să vină la mine în casă, spuse, în chip de concluzie, doamna Verdurin, privindu-l pe Swann cu autoritate.

Fără îndoială, nu nădăjduia că el se va supune pînă într-atît încît să imite sfînta simplitate a mătuşii pianistului, care exclamă: „Ce părere aveţi? Cel mai mult mă miră că se mai găsesc oameni care consimt să stea de vorbă cu ei. Mie cred că mi-ar fi frică: nici nu ştii cînd îţi dă omul cu ceva în cap. Cum de mai există oameni proşti care să le caute în coarne?" Dar că va răspunde cel puţin ca Forcheville: „Dar e o ducesă; mai sînt oameni pe care un asemenea titlu îi impresionează", ceea ce, cel puţin, îi îngăduise doamnei

Verdurin să-i răspundă: „N-au decît!“ În loc de asta, Swann se mulțumi să rîdă cu o înfățișare care voia să spună că el nici nu putea măcar lua în serios o asemenea extravaganță. Domnul Verdurin, continuînd să arunce către nevasta lui priviri pudice, vedea cu tristețe și înțelegea prea bine că este cuprinsă de furia unui mare inchizitor care nu izbutește să nimicească o erezie și, pentru a încerca să-l silească pe Swann să renege acele nume, căci curajul opiniilor pare totdeauna un calcul și o lașitate în ochii celui împotriva căruia se exercită, domnul Verdurin îi zise de-a dreptul:

— Spune-ne sincer ce gîndești, doar nu o să ne ducem să le spunem.

La care Swann răspunse:

— Dar nu fiindcă mi-e frică de ducesă am tăcut (dacă vorbiți într-adevăr de familia La Tremoïlle). Vă asigur că tuturor le place să se ducă la ea. Nu spun că are o gîndire „profundă“ (el rosti „profundă“ ca și cum ar fi fost un cuvînt ridicol, căci limbajul său păstra încă urma unor deprinderi mentale pe care le pierduse pentru moment, datorită unei anumite înnoiri suscitate de iubirea pentru muzică — își exprima uneori părerile cu multă căldură —), dar, foarte sincer vorbind, este inteligentă și soțul ei este un adevărat om de litere. Sînt niște oameni fermecători.

Astfel încît doamna Verdurin, simțind că, din pricina acestui singur „necredincios“, va fi împiedecată să realizeze unitatea morală a micului grup, nu se putu stăpîni, în mînia-i împotriva acestui îndărătnic care nu vedea cît o făceau să sufere cuvintele lui, și-i strigă din adîncul inimii:

— N-ai decît să-i găsești fermecători, dar cel puțin nu ne spune nouă asta.

— Totul depinde de ce înțelegem prin inteligență, spuse Forcheville, care voia să strălucească, la rîndul lui. Haide, Swann, spune-ne ce înțelegi dumneata prin inteligență!

— Chiar așa! exclamă Odette, despre asemenea lucruri îi cer și eu să-mi vorbească, dar nu vrea niciodată.

— Ba da... protestă Swann.

— Doar dacă am multă răbdare! spuse Odette.

— Răbdare și tutun? întrebă doctorul.

— Pentru dumneata, continuă Forcheville, inteligență înseamnă să strălucești prin conversație în societatea înaltă, să știi să-ți croiești un drum în ea?

— Termină de mîncat, ca să-ți putem lua farfuria, spuse doamna Verdurin, pe un ton acru, adresîndu-i-se lui Saniette, care, scufundat în gînduri, se oprise din mestecat. Și poate oarecum rușinată

de felul cum îi vorbise: „Nu-i nimic, mănîncă pe îndelete, îți spun asta din pricina celorlalți, pentru că toată lumea te așteaptă".

— Există, spuse Brichot, despărțind silabele, o definiție foarte ciudată a inteligenței în textele blîndului anarhist Fénelon[28]...

— Să-l ascultăm! le spuse doamna Verdurin lui Forcheville și doctorului, ne va spune cum definește Fénelon inteligența, e interesant, nu ai mereu prilejul să afli așa ceva.

Dar Brichot aștepta ca Swann să dea propria lui definiție. Acesta nu răspunse și eludînd astfel discuția întrerupse ducelul strălucit pe care doamna Verdurin aștepta cu bucurie să i-l ofere lui Forcheville.

— Firește, așa face și cu mine, spuse Odette bosumflată, nu mă supăr văzînd că nu sînt singura pe care nu o găsește la înălțime.

— Acești La Trémouaille, pe care doamna Verdurin ni i-a arătat ca fiind atît de puțin recomandabili, întrebă Brichot, articulînd puternic cuvintele, coboară din cei pe care snoaba doamnă de Sévigné mărturisea că este fericită să-i cunoască, pentru că asta o făcea să crească în ochii țăranilor ei? Este adevărat că marchiza avea și un alt motiv, și care, pentru ea, era probabil mai important decît primul, căci, scriitoare în sufletul ei, punea mai presus de orice imitația. Or, doamna de La Trémouaille, bine documentată datorită rudelor ei sus-puse, o ținea la curent cu politica externă, oferindu-i amănunte pe care marchiza le reproducea în jurnalul pe care i-l trimitea cu regularitate fiicei sale.

— Nu, nu cred să fie aceeași familie, spuse la întîmplare doamna Verdurin.

Saniette, care de cînd îi înmînase grabnic valetului farfuria încă plină, se cufundase din nou într-o tăcere meditativă, ieși în sfîrșit din ea pentru a povesti, rîzînd, despre o cină pe care o luase la ducele de La Trémoïlle și din care rezulta că acesta nu știa că George Sand este pseudonimul unei femei. Swann, care îl simpatiza pe Saniette, crezu necesar să-i dea cîteva amănunte despre cultura ducelui, arătînd că o asemenea ignoranță din partea acestuia era pur și simplu imposibilă; dar, dintr-o dată, se opri, înțelegînd că Saniette nu avea nevoie de aceste dovezi și că el știa că istioara nu-i adevărată, pentru simplul motiv că o inventase el însuși chiar în acea clipă. Acest bărbat admirabil suferea din pricină că soții Verdurin îl găseau plicticos; și, fiind conștient că fusese, în acea seară, încă și mai posac ca de obicei, voise să încerce să-și învesele-lească amfitrionii. Capitulă atît de repede, luă o înfățișare atît de nefericită văzînd că și-a ratat manevra, și răspunse pe un ton atît de laș lui Swann, pentru ca acesta să nu se învrșuneze într-o de-

monstrație devenită inutilă: „Bine, bine; în orice caz, chiar dacă mă înșel, cred că nu e o crimă", încît Swann ar fi vrut să poată spune că istorioara e adevărată și plină de haz. Doctorul, care îi ascultase, se gîndi că e cazul să spună: *Se non è vero*, dar, nefiind destul de sigur de aceste cuvinte, se temu să nu se încurce.

După cină, Forcheville se duse din proprie inițiativă către doctor:

— Cred că doamna Verdurin a fost cîndva o femeie frumoasă, și apoi, se poate purta cu ea o conversație interesantă, iar pentru mine asta contează. Începe, fără îndoială, să se cam fezandeze. Cît privește doamna de Crécy, se vede că e o femeiușcă inteligentă și că, pe legea mea, te seacă la inimă cînd se uită la tine. Vorbim despre doamna de Crécy, îi spuse el domnului Verdurin, care se apropia, cu pipa în gură. Cred că are un corp...

— Tare mi-ar plăcea s-o am în pat cu mine, zise repede Cottard care, de cîteva clipe încoace, aștepta zadarnic ca Forcheville să-și tragă răsuflarea pentru a-și putea plasa și el această frază, temîndu-se că nu va mai avea prilejul, dacă nu profita de acel moment al conversației, frază pe care o debită cu acel exces de spontaneitate și de siguranță de sine prin care încercăm să mascăm răceala și emoția legate de orice spunere pe de rost. Forcheville mai auzise asemenea frază de nenumărate ori, o înțelese și se distră. Domnul Verdurin se înveseli peste măsură, căci de curînd descoperise un simbol prin care își exprima această stare, altul decît cel de care se folosea nevasta lui, dar la fel de sigur, și de limpede. De îndată ce începea să facă mișcarea din cap și din umeri a cuiva care hohotește de rîs, se prefăcea că l-a apucat tusea, ca și cum, rîzînd prea tare, înghițise fumul de la pipă. Și, păstrînd-o în colțul gurii, prelungea la nesfîrșit acest simulacru de sufocare și hilaritate. Și astfel el și doamna Verdurin, care, în partea opusă, ascultîndu-l pe pictorul ce-i istorisea ceva, închidea ochii înainte de a-și ascunde repede fața în palme, semănau cu două măști de teatru care figurau în mod diferit veselia.

Domnul Verdurin procedase de altfel cu înțelepciune cînd nu își scosese pipa din gură, căci Cottard, care simțea nevoia să se îndepărteze o clipă, făcu, în șoaptă, o glumă pe care o aflase de puțină vreme și pe care o repeta de fiecare dată cînd trebuia să se ducă în același loc: „Trebuie să mă duc să stau de vorbă o clipă cu ducele d'Aumale", astfel încît tusea domnului Verdurin începu iarăși.

— Dar scoate-ţi o dată pipa din gură, doar vezi că o să te sufoci stăpînindu-ţi în felul ăsta rîsul, îi spuse doamna Verdurin, care începuse să ofere oaspeţilor băuturi.

— Ce bărbat fermecător este soţul dumneavoastră! Şi spiritual ca nimeni altul, îi declară Forcheville doamnei Cottard. Mulţumesc, doamnă. Un bătrîn soldat ca mine nu refuză niciodată o picătură de alcool.

— Domnul de Forcheville găseşte că Odette e fermecătoare, îi spuse domnul Verdurin soţiei lui.

— Tocmai îmi spunea că vrea să ia masa cu dumneata. O să punem noi asta la cale, dar Swann nu trebuie să ştie. Nu i-ar prea conveni. Asta nu te va împiedica, firește, să vii la noi la cină, ba chiar nădăjduim că te vom avea foarte adeseori ca oaspete. Cînd se va face vreme bună, vom lua adeseori masa în aer liber. Îţi plac prînzurile pe iarbă la Bois? Va fi foarte plăcut. Doar nu o să te aşezi la masa de lucru! strigă ea către tînărul pianist, spre a demonstra, în faţa unui nou venit de importanţa lui Forcheville, cît e de spirituală şi, totodată, ce putere tiranică exercită asupra invitaţilor ei cei mai apropiaţi.

— Domnul de Forcheville tocmai mi te bîrfea, îi spuse doamna Cottard soţului ei cînd acesta se întoarse în salon.

Iar el, reluînd ideea despre originea nobilă a lui Forcheville, care îl preocupa încă de la începutul mesei, îi spuse:

— Îngrijesc acum o baroană, pe baroana Putbus; familia Putbus a participat la cruciade, nu-i aşa? Au, în Pomerania, un lac de zece ori mai mare decît piaţa Concorde. O îngrijesc pentru o artrită uscată. E o femeie fermecătoare. Cred, de altfel, că o cunoaşte pe doamna Verdurin.

Ceea ce îi îngădui lui Forcheville, cînd se regăsi, o clipă mai tîrziu, singur cu doamna Cottard, să completeze părerea favorabilă pe care i-o comunicase despre soţul ei:

— Şi apoi este un om interesant, se vede bine că are cunoştinţe în lumea mare. Drace, doctorii ăştia ştiu atîtea lucruri!

— Voi cînta fraza din Sonată pentru domnul Swann, spuse pianistul.

— Nu-i cumva vorba despre „Şarpele cu sonerie"? întrebă domnul de Forcheville, pentru a impresiona societatea.

Dar doctorul Cottard, care nu auzise niciodată acest calambur, nu-l înţelese şi crezu că domnul de Forcheville greşise cuvîntul. Se apropie repede, ca să-l corecteze:

— Dar nu se spune „şarpele cu sonerie", ci „şarpele cu clopoţei", spuse el pe un ton plin de zel, nerăbdător şi triumfal.

Forcheville îi explică în ce constă calamburul. Doctorul se înroşi ca un rac.

— Nu-i aşa că-i nostim, doctore?

— Oh! dar îl ştiu de multă vreme, îi răspunse Cottard.

Dar dintr-o dată tăcură; sub zbuciumul viorilor care o protejau parcă prin freamătul lor, ea fiind la două octave depărtare — şi aşa cum într-un ţinut muntos, îndărătul imobilităţii aparente şi vertiginoase a unei cascade, zăreşti, la două sute de picioare mai jos, forma minusculă a unei femei ce se plimbă —, mica frază apăruse, îndepărtată, graţioasă, apărată de prelunga şiroire a perdelei transparente, neîntrerupte şi sonore. Iar Swann i se adresă în inima lui ca unei confidente a iubirii sale, ca unei prietene a Odettei, ce trebuia să-i spună să nu-i dea nici o atenţie acestui Forcheville.

— Soseşti tîrziu, îi spuse doamna Verdurin unui invitat dintre cei intimi, pe care nu-l chemase decît „la spartul tîrgului", am avut parte de „un" Brichot incomparabil, de o elocinţă! Dar a plecat. Nu-i aşa, domnule Swann? Cred că este prima oară cînd te-ai întîlnit cu el, spuse ea, pentru a sublinia că ei îi datorează această cunoştinţă. Nu-i aşa, Brichot al nostru a fost admirabil?

Swann se înclină politicos.

— Nu? Nu ţi s-a părut interesant? îl întrebă sec doamna Verdurin.

— Ba da, doamnă, ba chiar foarte interesant, m-a încîntat. Este poate cam prea sigur de sine şi cam jovial pentru gustul meu. Aş vrea uneori să-l văd mai şovăielnic şi mai blînd, dar se simte că ştie multe lucruri şi pare un om foarte cumsecade.

Toţi invitaţii plecară foarte tîrziu. Primele cuvinte pe care i le spuse Cottard nevestei lui au fost:

— Rareori am văzut-o pe doamna Verdurin mai în vervă decît în seara asta.

— Cine mai e şi doamna Verdurin asta, e cumva vreo gîscă? îi spuse Forcheville pictorului, căruia îi propusese să plece împreună.

Odette îl văzu îndepărtîndu-se cu regret, nu îndrăzni să nu se întoarcă acasă cu Swann, dar fu prost dispusă în trăsură, şi cînd el o întrebă dacă trebuia să urce la ea, îi spuse „Bineînţeles" înălţînd din umeri, agasată. După plecarea tuturor invitaţilor, doamna Verdurin îi spuse soţului ei:

— Ai observat cît de nerod a rîs Swann cînd am vorbit despre doamna La Trémoïlle?

Observase că Swann şi Forcheville suprimaseră de mai multe ori particula ce preceda acest nume. Fiind sigură că voiau să arate astfel că nu sînt intimidaţi de titlurile de noblеţe, ea dorea să le

imite mîndria, dar nu înțelesese prea bine prin ce formă gramaticală se traduce. De aceea, felul său greșit de a vorbi fiind mai puternic decît intransigența-i republicană, ca spunea încă familia de La Trémoïlle sau, mai curînd, folosind o abreviere utilizată în textele unor cîntecele de cafenea și în legendele caricaturiștilor, și care disimula particula „de", familia d'La Trémoïlle, dar se corecta pe dată, spunînd: „doamna La Trémoïlle". „*Ducesa*, cum spune Swann", adăugă ea ironic, cu un surîs care dovedea că doar îl citează și că nu asumă un titlu atît de naiv și de ridicol.

— Știi ceva, l-am găsit în seara asta cu adevărat prostănac.

Iar domnul Verdurin îi răspunse:

— Nu-i sincer, e un domn care umblă cu jumătăți de măsură, cu fundul mereu în două luntri. Vrea totdeauna să împace și capra și varza. Cît este de diferit de Forcheville! Ăsta-i un bărbat care spune pe șleau ce gîndește. Nu-i ca Swann, care nu-i nici cald, nici rece. De altfel, Odette pare a-l prefera cu totul pe Forcheville și îi dau dreptate. Și apoi, la urma urmei, de vreme ce Swann o face pe omul de lume, pe campionul duceselor, celălalt, cel puțin, are un titlu de noblețe; este totuși conte de Forcheville, adăugă el cu delicatețe, ca și cum, la curent fiind cu istoria acestui comitat, cîntărea cu atenție cît valorează.

— A crezut de cuviință să lanseze împotriva lui Brichot cîteva insinuări veninoase și destul de ridicole, spuse doamna Verdurin. Firește, fiindcă a văzut că Brichot este iubit aici, era un mod de a ne atinge pe noi, de a ne strica seara. Simți în el pe bunul prieten care te bîrfește de cum a ieșit pe ușă.

— Dar ți-am mai spus asta, îi răspunse domnul Verdurin. Este tipul ratatului, al individului mărunt și invidios față de tot ce-l depășește.

În realitate, toți ceilalți invitați erau mai răuvoitori decît Swann; dar își luau cu toții precauția de a-și împăna clevetirile cu glume cunoscute, cu puțină emoție și cordialitate; în timp ce cea mai mică rezervă pe care și-o îngăduia Swann, lipsită de formule convenționale ca: „Dar nu vorbim pe nimeni de rău", și pe care el le disprețuia, părea o perfidie. Există autori originali care își revoltă publicul prin cea mai măruntă îndrăzneală, pentru că nu i-au măgulit mai întîi gustul și nu i-au servit locurile comune cu care este obișnuit; tot astfel Swann trezea indignarea domnului Verdurin. Swann, ca și ei, părea a avea intenții răuvoitoare, pentru că se exprima într-un limbaj nou.

Swann ignora încă dizgrația care-l amenința în casa Verdurin și continua să le înfrumusețeze trăsăturile ridicole, datorită iubirii sale.

Nu se întîlnea cu Odette, cel mai ades, decît seara; dar în timpul zilei, temîndu-se să nu o obosească ducîndu-se la ea, ar fi vrut cel puțin să-i ocupe tot timpul gîndurile, și de aceea căuta mereu prilejul prin care să i se facă prezent, dar într-un mod plăcut. Dacă, în vitrina vreunui florar sau bijutier, vederea unui arbust sau a unei bijuterii îl încînta, pe dată se gîndea să i le trimită Odettei, închipuindu-și că și ea va simți aceeași plăcere ca și el, ce-i va spori iubirea; drept care le trimitea pe dată în stradă La Pérouse, ca să grăbească momentul cînd, primind ceva de la el, el se va simți oarecum mai aproape de ea. Voia mai ales ca ea să primească acele daruri înainte de a ieși în oraș, pentru ca, din recunoștință, să-l întîmpine mai drăgăstos cînd îl va vedea în salonul soților Verdurin, sau chiar, cine știe? dacă poștașul va fi fost destul de harnic, să-i trimită poate o scrisoare înainte de cină, sau să-l viziteze la el acasă, pentru a-i mulțumi. Ca odinioară, cînd experimenta asupra firii Odettei reacțiile stîrnite de ciudă, căuta acum, prin cele trezite de gratitudine, să extragă din ea parcele intime de sentiment pe care nu i le dezvăluise încă.

Adeseori ea ducea lipsă de bani și, trebuind să achite vreo datorie, îl ruga să-i vină în ajutor. Era fericit, ca și de tot ce o putea face pe Odette să înțeleagă cît de mult o iubește sau, pur și simplu, cît este de influent, sau cît de folositor îi poate fi. Fără îndoială, dacă i s-ar fi spus la început: „Este atrasă de situația ta", iar acum: „Te iubește pentru că ești bogat", el nu ar fi crezut, și, de altfel, nu ar fi fost foarte nemulțumit că lumea crede că ține la el — că îi simte uniți — pentru ceva atît de puternic ca snobismul sau ca banii. Dar, chiar dacă ar fi crezut că-i adevărat, poate că nu ar fi suferit descoperind că iubirea Odettei pentru el se întemeiază pe acel ceva mai durabil decît plăcerea sau decît calitățile pe care ea i le-ar fi putut găsi: pe interes, pe interesul ce nu-i va îngădui niciodată să fie ispitită să nu-l mai vadă. Pentru moment, copleșind-o cu daruri, făcîndu-i tot felul de servicii, el se putea bizui pe merite exterioare persoanei sale, inteligenței sale, odihnindu-se astfel din cînd în cînd de grija istovitoare de a-i plăcea prin el însuși. Și această voluptate de a fi îndrăgostit, de a nu trăi decît din iubire, de a cărei realitate se îndoia cîte o dată, era sporită și căpăta mai multă valoare, dat fiind prețul cu care o plătea ca iubitor de senzații imateriale — tot astfel cum poți vedea oameni nesiguri dacă privelișteа mării și zgomotul valurilor sînt minunate, convingîndu-se de calitatea

rară a gusturilor lor dezinteresate fiindcă plătesc cu o sută de franci pe zi camera de hotel care le îngăduie să se bucure de ele.

Într-o zi, cînd gînduri de acest fel îi trezeau încă amintirea timpului cînd i se vorbise despre Odette ca despre o femeie întreținută și cînd, o dată mai mult, se distra opunînd această personificare stranie: femeie întreținută — schimbător amalgam de elemente necunoscute și diabolice, încrustat, ca o apariție de Gustave Moreau[79], cu flori veninoase îmbinate cu bijuterii de preț — și o Odette pe chipul căreia văzuse aceleași sentimente de milă pentru un nefericit, de revoltă împotriva unei nedreptăți, de recunoștință pentru o binefacere, pe care le văzuse odinioară la propria-i mamă, la prietenii lui, o Odette ale cărei cuvinte se refereau atît de des la lucrurile pe care le cunoștea cel mai bine el însuși, la colecțiile, la camera, la bancherul lui, la bătrînul lui servitor, se întîmplă că imaginea bancherului îi aminti că trebuie să se ducă să scoată bani. Într-adevăr, dacă în acea lună o ajuta cu mai puțină generozitate pe Odette în dificultățile ei materiale, decît în luna precedentă, cînd îi dăduse cinci mii de franci, și dacă nu-i oferea colierul de diamante pe care ea și-l dorea, nu va mai înnoi în sufletul ei admirația pe care i-o purta pentru generozitatea lui și acea recunoștință care îl făceau atît de fericit, ba chiar s-ar fi putut ca ea să creadă că iubirea lui pentru ea scăzuse, dată fiind acea lipsă de daruri. Atunci, dintr-o dată, se întrebă dacă nu tocmai asta înseamnă a o „întreține" (ca și cum, într-adevăr, această noțiune de a întreține putea fi extrasă din elemente nu misterioase și nici perverse, ci aparținînd fondului cotidian și privat al vieții sale, ca, de exemplu, această bancnotă de o mie de franci, casnică și familiară, ruptă și apoi lipită, pe care valetul său, după ce îi plătise cheltuielile din acea lună și chiria, o pusese în sertarul vechiului birou de unde Swann o luase, pentru a o trimite, împreună cu altele patru, Odettei) și dacă nu i se putea aplica Odettei, de cînd o cunoștea (căci nu bănui nici măcar o singură clipă că ea ar fi putut primi bani de la altcineva decît de la el), expresia, pe care o crezuse atît de nepotrivită cu ea, de „femeie întreținută". Nu putu aprofunda această idee, căci un acces de energie spirituală care era la el congenitală, intermitentă și providențială, stinse, în chiar acea clipă, orice lumină din inteligența lui, tot atît de brusc cum, mai tîrziu, cînd avea să fie instalat pretutindeni luminatul electric, electricitatea va putea fi întreruptă oricînd. Gîndirea îi bîjbîi o clipă prin întuneric, își scoase ochelarii, îi șterse, își trecu mîna peste ochi, și nu văzu iar lumina decît cînd se regăsi în prezența unei idei cu totul diferite, și anume că va trebui

să încerce să-i trimită Odettei luna următoare șase sau șapte mii de franci, în loc de cinci, pentru surpriza și bucuria pe care i le va prilejui astfel.

Seara, dacă nu rămînea acasă în așteptarea ceasului cînd o va regăsi pe Odette la familia Verdurin sau, mai curînd, în vreunul din restaurantele de vară pe care le frecventau de preferință la Bois și, mai ales, la Saint-Cloud, cina în vreuna din acele case elegante al căror invitat obișnuit era odinioară. Nu voia să piardă legătura cu niște oameni care — cine știe? — ar putea, într-o bună zi, să-i fie folositori Odettei, și datorită cărora, pînă una alta, reușea adeseori să-i fie pe plac. Și apoi faptul că multă vreme avusese obiceiul de a frecventa societatea înaltă și de a trăi în lux, trezise în el, o dată cu un anume dispreț, și nevoia de toate acestea, astfel încît, atunci cînd casele cele mai modeste îi apăruseră ca valorînd exact cît valorau palatele princiare, simțurile sale erau deprinse în asemenea măsură cu acestea din urmă, încît i-ar fi fost oarecum greu să se găsească în primele. Avea aceeași considerație — atît de identică încît ei nici nu l-ar fi putut crede — pentru micii burghezi care petreceau, dansînd, la etajul al cincilea al unei scări D, pe palierul din stînga, ca pentru prințesa de Parma, care dădea cele mai frumoase petreceri din Paris; dar nu avea senzația că se află la bal rămînînd cu tații de familie în dormitorul stăpînei casei, iar vederea lavabourilor acoperite de șervete, a paturilor, transformate în vestiare, pe cuverturile cărora se îngrămădeau mormane de pardesie și de pălării, îi dădea aceeași senzație de sufocare pe care o poate pricinui astăzi unor oameni obișnuiți cu douăzeci de ani de electricitate mirosul unei lămpi cu cărbuni sau care filează.

În ziua cînd cina în oraș, îi poruncea vizitiului să înhame caii la ora șapte și jumătate; se îmbrăca, gîndindu-se tot timpul la Odette, și astfel nu se afla singur, căci faptul că o avea pe Odette tot timpul în minte dădea clipelor cînd era departe de ea un farmec special, diferit de cel dăruit de prezența ei. Urca în trăsură, dar simțea că acest gînd sărise în același timp și se așeza pe genunchii lui ca un animal iubit pe care îl duci pretutindeni cu tine, păstrîndu-l alături și la masă, fără știrea celorlalți invitați. Îl mîngîia, își încălzea sufletul și, simțind un fel de sfîrșeală, se lăsa în voia unui ușor frison care îi crispa gîtul și nasul, și era nou pentru el, în timp ce își punea la butonieră un buchet de ancolii. Simțindu-se suferind și trist de cîtăva vreme, mai ales de cînd Odette îl prezentase pe Forcheville soților Verdurin, Swann ar fi vrut să se ducă să se odihnească puțin la țară. Dar n-ar fi avut curajul să plece din Paris nici pentru o singură zi atîta vreme cît Odette se afla aici. Era cald;

erau cele mai frumoase zile ale primăverii. Și zadarnic străbătea un oraș de piatră pentru a se duce în cine știe ce palat închis, în fața ochilor lui se ivea fără încetare un parc pe care îl avea lîngă Combray, unde încă de la orele patru, înainte de a ajunge la brazda cu sparanghel, datorită vîntului ce vine dinspre cîmpia Méséglise, puteai să te bucuri, sub o boltă de verdeață, de răcoarea pe care o regăsea și pe malul iazului înconjurat cu flori de nu-mă-uita și gladiole și unde, cînd lua cina, împletite de grădinarul lui, șerpuiau în jurul mesei ramuri de coacăz și de trandafir.

După cină, cînd întîlnirea din Bois sau din Saint-Cloud era fixată devreme, pornea atît de repede — mai ales dacă amenința să plouă, silindu-i pînă și pe invitații cei mai apropiați să se întoarcă mai devreme acasă —, încît o dată prințesa des Laumes (la care cinaseră foarte tîrziu și pe care Swann o părăsise înainte de a fi fost servită cafeaua, pentru a-i întîlni pe soții Verdurin în insula Bois) spuse:

— Dacă Swann ar avea cu treizeci de ani mai mult și ar fi bolnav de bășica udului, am putea să-l iertăm că o ia astfel din loc. Totuși, își cam bate joc de lume.

Swann își spunea că va găsi farmecul primăverii în insula Lebedelor sau la Saint-Cloud, dacă nu poate să se ducă să-l guste la Combray. Dar cum nu se putea gîndi decît la Odette, nu știa nici măcar dacă simțise mireasma frunzelor sau dacă fusese lună plină. Era întîmpinat de mica frază din sonata lui Vinteuil, cîntată în grădină, pe pianul restaurantului. Dacă nu era pian în grădină, soții Verdurin își dădeau toată strădania să-l convingă pe stăpînul restaurantului să aducă unul dintr-o cameră sau din sufragerie: însă nu pentru că Swann le recîștigase favoarea. Dar ideea de a organiza o plăcere ingenioasă pentru cineva, chiar pentru cineva pe care nu-l iubeau, dezvolta în ei, în răgazul necesar acelor pregătiri, sentimente efemere și ocazionale de simpatie și cordialitate. Uneori își spunea că trece încă o seară de primăvară și își dădea osteneala să se uite cu atenție la copaci, la cer. Dar starea de zbucium pe care i-o pricinuia prezența Odettei și, de asemenea, febra ușoară simțită de el de cîtva timp, îl lipseau de calmul și de bucuria fără de care impresiile trezite de natură sînt sarbede.

Într-o seară cînd Swann acceptase să ia masa împreună cu soții Verdurin și cînd, în timpul cinei, spusese că a doua zi se va duce la un banchet dat de foștii lui colegi, Odette îi răspunsese în plină masă, în fața lui Forcheville, care era acum unul dintre invitații cei mai asidui, în fața pictorului, în fața lui Cottard:

— Da, știu că te duci la acest banchet; nu ne vom întîlni deci decît la mine, dar nu veni prea tîrziu.

Deși Swann nu fusese niciodată încă gelos cu adevărat pe prietenia Odettei față de cutare sau cutare invitat, el simțea o bucurie adîncă auzind-o cum mărturisește astfel în fața tuturor, cu o liniștită impudoare, întîlnirile lor zilnice din fiecare seară, situația lui privilegiată și preferința pentru el implicată în toate acestea. Desigur, Swann se gîndise adeseori că Odette nu e în nici o privință o femeie remarcabilă, iar supremația pe care o exercita asupra unei făpturi ce-i era atît de inferioară nu avea nimic în ea care să trebuiască să-i pară atît de măgulitor, chiar dacă era proclamată în fața celorlalți invitați, dar de cînd își dăduse seama că Odette era pentru mulți bărbați o femeie încîntătoare și dorită, farmecul pe care îl avea pentru aceștia trupul ei trezise în el o nevoie dureroasă de a o stăpîni pe de-a-ntregul, pînă în cele mai ascunse unghere ale sufletului. Și începuse să acorde un mare preț acestor clipe petrecute la ea seara, cînd o așeza pe genunchi, o punea să-i spună ce gîndește despre cutare sau cutare lucru, inventariind astfel singurele bunuri la care el mai ținea acum pe pămînt. De aceea, după cină, luînd-o la o parte, îi mulțumi din toată inima, încercînd să o învețe, prin recunoștința pe care i-o arăta, diferitele plăceri pe care ea i le putea pricinui, și printre care cea mai importantă era aceea de a-l pune la adăpost — atîta vreme cît iubirea lui va dăinui, făcîndu-l vulnerabil — de mușcăturile geloziei.

Cînd plecă a doua zi de la banchet, ploua cu găleata, iar el nu avea la dispoziție decît o trăsură deschisă; un prieten îi propuse să-l conducă acasă în cupeu, și cum Odette, prin chiar faptul că îi ceruse să vină, îi dăduse certitudinea că nu așteaptă pe nimeni, el s-ar fi întors acasă să se culce, cu mintea liniștită și inima mulțumită, mai curînd decît să pornească astfel prin ploaie. Dar poate că, dacă va vedea că el nu pare să vrea să-și petreacă totdeauna sfîrșitul serii cu ea, nu i-o va mai rezerva de acum înainte, și poate tocmai cînd el va dori asta în mod deosebit.

Ajunse la ea după orele unsprezece, și cum el se scuza că nu putuse veni mai devreme, ea se plînse că, într-adevăr, era foarte tîrziu, suferea din pricina furtunii, o durea capul, și îl preveni că nu va putea sta la ea mai mult de o jumătate de oră și că la miezul nopții va trebui să plece; și, la puțină vreme după aceea, se simți obosită și dori să doarmă.

— Asta înseamnă că nu-mi dai flori de catleya în seara asta? îi spuse el, și eu, care nădăjduiam că...

Ea îi răspunse, parcă îmbufnată și nervoasă:

— Nu, scumpul meu, în seara asta nu am pentru tine flori de catleya, vezi doar că sînt bolnavă!

— Poate că ţi-ar fi făcut bine, dar nu insist.

Îl rugă să stingă lumina înainte de a pleca, trase el însuşi perdelele patului şi ieşi. Dar după ce ajunse acasă, îi veni pe neaşteptate gîndul că poate Odette aştepta pe altcineva, că simulase doar că e obosită şi nu-i ceruse să stingă lumina decît pentru a-l face să creadă că se va lăsa în voia somnului, dar că, de îndată ce el ieşise din cameră, ea aprinsese lampa şi îl primise pe cel care trebuia să-şi petreacă noaptea cu ea. Se uită la ceas. Se despărţise de ea cam de o oră şi jumătate; ieşi din nou, luă o trăsură şi se opri foarte aproape de locuinţa-i, într-o mică stradă perpendiculară pe cea spre care da, în spate, casa ei, şi unde uneori se ducea să bată în fereastra dormitorului, ca ea să-i deschidă; coborî din trăsură. Totul era pustiu şi întunecat în acel cartier, nu avu de făcut pe jos decît cîţiva paşi şi ajunse aproape în faţa casei. În mijlocul tuturor ferestrelor cu lumina stinsă de multă vreme, văzu doar una singură de unde se revărsa —printre jaluzelele ce-i striveau carnea misterioasă şi aurie — lumina ce umplea camera şi care, în atîtea alte seri, de oricît de departe o zărea, ajungînd în stradă, îl bucura, vestindu-l: „Este aici, te aşteaptă“, şi care acum îl chinuia, spunîndu-i: „Este aici cu cel pe care îl aştepta“. Voia să ştie cine este acel bărbat; se strecură de-a lungul zidului pînă la fereastră, dar nu putea vedea nimic printre lamele oblice ale jaluzelelor; auzea doar, în tăcerea nopţii, murmurul unei conversaţii.

Desigur, suferea văzînd acea lumină în atmosfera aurie a căreia se mişca, îndărătul ferestrei, cuplul invizibil şi detestat, auzind acel murmur care dezvăluia prezenţa celui ce venise după plecarea lui, ipocrizia Odettei, fericirea pe care ea o gusta acum cu celălalt. Şi totuşi era mulţumit că venise: tortura care îl silise să iasă din casă îşi pierduse din ascuţime, pierzîndu-şi caracterul vag, acum cînd cealaltă viaţă a Odettei pe care, în acea clipă, o bănuia, neputincios, dintr-o dată, era în faţa lui, luminată în plin de lampă, prizonieră fără să ştie în acea cameră unde, oricînd va vrea, el va putea intra spre a o surprinde şi a o captura; sau mai curînd va ciocăni în jaluzele, cum făcea adeseori cînd venea foarte tîrziu; astfel, cel puţin, Odette va afla că ştiuse, că văzuse lumina şi auzise conversaţia, iar el, care adineaori şi-o închipuia rîzîndu-şi, cu celălalt, de iluziile lui, îi vedea acum pe ei, încrezători în greşeala lor, înşelaţi de fapt de el pe care îl credeau departe de aici şi care ştia că va ciocăni în jaluzele. Şi poate că ceea ce simţea în acel moment aproape plăcut era şi altceva decît potolirea unei îndoieli şi

a unei dureri: era o plăcere a inteligenței. Dacă, de cînd era îndrăgostit, lucrurile își recăpătaseră pentru el puțin din interesul minunat pe care îl aveau odinioară, dar numai acolo unde erau luminate de amintirea Odettei, acum gelozia sa trezea o altă facultate din studioasa lui tinerețe, și anume pasiunea pentru adevăr, dar pentru un adevăr interpus, de asemenea, între el și amanta lui, necăpătîndu-și lumina decît de la ea, adevăr cu totul individual ce avea drept obiect unic, de un preț infinit și aproape de o frumusețe dezinteresată, acțiunile Odettei, relațiile, proiectele, trecutul ei. În orice altă perioadă a vieții sale, faptele mărunte și gesturile cotidiene ale oricui îi păruseră întotdeauna lui Swann lipsite de valoare: orice bîrfeală îi părea neînsemnată și, în timp ce o asculta, simțea că participă prin partea cea mai vulgară a atenției sale; pentru el era unul dintre momentele cînd se simțea cel mai mediocru. Dar în această ciudată perioadă a iubirii, individualul capătă o asemenea profunzime, încît curiozitatea pe care o simțea trezindu-se în el cu privire la cele mai mici ocupații ale unei femei era cea pe care ar fi avut-o odinioară pentru Istorie. Și toate acele lucruri de care s-ar fi rușinat pînă atunci, faptul de a spiona în fața unei ferestre, și, cine știe? mîine, poate, de a-i trage cu abilitate de limbă pe cunoscuții indiferenți, de a-i corupe pe servitori, de a asculta pe la uși, nu-i mai păreau, asemenea descifrării unor texte, comparării unor mărturii și interpretării monumentelor, decît metode de investigare științifică, avînd o adevărată valoare intelectuală și apropriate căutării adevărului.

Cînd tocmai se pregătea să ciocănească în jaluzele, avu o clipă de rușine gîndindu-se că Odette va ști că o bănuise, că se întorsese, că pîndea în stradă. Ea îi spusese adeseori cît de mult îi displac geloșii, amanții care spionează. Făcea un lucru foarte neîndemînatec, ea îl va urî de acum înainte, în timp ce, încă în acea clipă, atîta vreme cît nu ciocănise, poate, chiar înșelîndu-l, îl iubea. Cîte fericiri posibile, a căror realizare este sacrificată astfel din nerăbdarea de a ajunge la o plăcere imediată! Dar dorința de a cunoaște adevărul era mai puternică și îi păru mai nobilă. Știa că realitatea unor împrejurări, pentru care și-ar fi dat și viața spre a le ști cu exactitate, era lizibilă îndărătul acestei ferestre brăzdate de lumină, ca sub legătura împodobită cu aur a unuia dintre acele manuscrise prețioase a căror bogăție artistică nu-l poate lăsa indiferent nici chiar pe savantul care le consultă. Simțea o voluptate cunoscînd adevărul care îl pasiona în acest exemplar unic, efemer și prețios, dintr-o materie translucidă, atît de caldă și atît de frumoasă. Și apoi, avantajul pe care și-l simțea — pe care avea atîta nevoie să-l simtă —

asupra lor, era poate mai puțin acela de a ști, decît de a putea să le arate că știe. Se ridică pe vîrful picioarelor, ciocăni. Nu-l auziseră, ciocăni și mai tare, conversația se opri. O voce de bărbat, pe care încercă să o deslușească printre cele ale prietenilor Odettei cunoscuți de el, întrebă:

— Cine-i acolo?

Nu era sigur că recunoaște vocea. Mai ciocăni încă o dată. Fereastra se deschise, apoi jaluzelele fură trase. Acum nu mai era cu putință să dea înapoi și, de vreme ce ea avea să știe totul, pentru a nu părea prea nefericit, prea gelos și prea curios, se mulțumi să strige, pe un ton nepăsător și vesel:

— Nu te deranja, treceam pe aici, am văzut lumină, am vrut să știu dacă mai ești bolnavă.

Privi. În fața lui se aflau la fereastră doi domni bătrîni, unul ținînd în mînă o lampă, și atunci văzu camera, o cameră necunoscută. Avînd obiceiul, cînd venea la Odette foarte tîrziu, să-i recunoască fereastra tocmai pentru că era singura luminată printre celelalte ferestre întru totul asemănătoare, el se înșelase și ciocănise la o fereastră de la casa învecinată. Se îndepărtă scuzîndu-se și se întoarse la el, fericit că satisfacerea curiozității sale îi lăsase iubirea intactă și că după ce simulase, de atîta vreme, față de Odette, un fel de indiferență, nu-i dăduse, din gelozie, acea dovadă că o iubește prea mult care, între doi amanți, îl dispensează pentru totdeauna pe cel care o primește să iubească îndeajuns.

Nu-i vorbi despre acea nefericită întîmplare, iar el însuși nu se mai gîndea la ea. Dar, din cînd în cînd, gîndul i se întîlnea cu amintirea pe care nu o văzuse, se izbea de ea, o înfunda și mai adînc, iar Swann simțea o durere bruscă și profundă. Ca și cum ar fi fost o durere fizică, gîndurile lui Swann nu o puteau micșora; dar, cel puțin, durerea fizică, pentru că este independentă de gîndire, poate îngădui gîndirii să se oprească asupra ei, să constate că s-a micșorat, că a încetat pentru o clipă. Dar gîndirea reerea această durere fie și numai amintindu-și-o. A vrea să nu te gîndești la ea, însemna tot a te gîndi la ea, a suferi încă din cauza ei. Și cînd, stînd de vorbă cu niște prieteni, uita de răul care îl măcina, dintr-o dată vreun cuvînt ce-i era spus îl făcea să se schimbe la față, asemenea unui rănit căruia un neîndemînatec îi atinsese fără grijă piciorul dureros. Cînd o părăsea pe Odette era fericit, se simțea calm, își amintea felul cum surîsese batjocoritor cînd vorbea de cutare sau cutare, și tandru cînd i se adresa lui, greutatea capului ei, pe care îl înclinase, puternic, lăsîndu-l parcă să cadă fără de voie pe buzele lui, cum făcuse prima dată în trăsură, privirile pierdute

pe care i le aruncase pe cînd era în brațele lui, în timp ce își apăsa, parcă înfrigurată, capul înclinat, pe umărul lui.

Dar pe dată gelozia, ca și cum ar fi fost umbra iubirii lui, se completa cu dublul acestui nou surîs pe care ea i-l adresase în chiar acea seară — și care, acum, își bătea joc de Swann și era plin de dragoste pentru un altul, —, cu acea înclinare a capului ei, dar răsturnat către alte buze și dăruite unui altul, cu toate semnele de iubire pe care le avusese pentru el. Și toate amintirile voluptuoase pe care le ducea cu sine de la ea erau ca tot atîtea schițe, ca tot atîtea „proiecte" asemănătoare cu cele ce ne sînt prezentate de un decorator, și care îi îngăduiau lui Swann să-și facă o idee despre atitudinile pline de ardoare sau de abandon pe care le-ar fi putut avea cu alții. Astfel încît ajungea să regrete fiecare plăcere pe care o gusta lîngă ea, fiecare mîngîiere inventată și despre a cărei bucurie avusese imprudența să-i vorbească, fiecare grație pe care i-o descoperea, căci știa că o clipă mai tîrziu toate acestea vor fi noi unelte ale torturii sale.

Aceasta devenea încă și mai crudă cînd Swann își amintea de o scurtă privire pe care o surprinsese, cu cîteva zile în urmă, și pentru prima dată, în ochii Odettei. Era după cină, în salonul Verdurin. Fie că Forcheville, simțind că Saniette, cumnatul său, nu se bucura de favoarea gazdelor, ar fi vrut să-l ia drept victimă și să strălucească în fața lor pe seama lui, fie că fusese iritat de un cuvînt neîndemînatec pe care acesta tocmai i-l spusese și care, de altfel, trecu neobservat pentru cei de față, care nu știau ce aluzie dezonorantă putea cuprinde, fără voia celui ce îl rostea cu o totală lipsă de răutate, fie, în sfîrșit, că încerca de cîtva timp un prilej de a-l izgoni din casa Verdurin pentru că îl cunoștea prea bine și îl știa prea delicat pentru a nu se simți stingherit în anumite momente fie și numai de prezența lui, Forcheville răspunse acelui cuvînt neîndemînatic al lui Saniette cu o asemenea grosolănie, apucîndu-se să-l insulte, devenind tot mai îndrăzneț pe măsură ce vocifera, în fața spaimei, durerii, implorărilor celuilalt, încît nefericitul, după ce o întrebase pe doamna Verdurin dacă trebuie să mai rămînă, neprimind răspuns, se retrăsese, bîiguind vorbe fără șir și cu lacrimile în ochi. Odette asistase, impasibilă, la această scenă, dar cînd ușa se închisese în urma lui Saniette, făcînd să coboare, spre a spune astfel, cu cîteva trepte, expresia obișnuită a feței sale, pentru a se putea găsi, în ceea ce privește josnicia, la același nivel cu Forcheville, ea își împodobise luminile ochilor cu un surîs ascuns de felicitare pentru îndrăzneala pe care acesta o avusese, și cu unul ironic pentru victimă; îi aruncase o privire de complicitate întru rău care voia să spună: „Mi-a plăcut cum l-ai executat, și doar mă pricep și eu la

asemenea lucruri. Ai văzut cît era de dezumflat? Mai că plîngea", încît Forcheville, cînd îi întîlni privirea, ieşind brusc din mînia, reală sau simulată, de care era încă parcă beat, îi surîse, răspunzîndu-i:

— Dacă era politicos, ar fi încă aici. O lecţie bună poate folosi la orice vîrstă.

Într-o zi cînd Swann ieşise în mijlocul după-amiezii pentru a face o vizită, negăsind persoana pe care voia să o întîlnească, avu ideea să se ducă la Odette la acea oră cînd nu venea niciodată la ea, dar cînd ştia că e totdeauna acasă, făcîndu-şi siesta sau scriind epistole înainte de ora ceaiului, şi cînd i-ar fi făcut plăcere să o vadă puţin, fără să o deranjeze. Portarul îi spuse că, după cîte ştie, este acasă; sună, i se păru că aude zgomote, paşi, dar nu i se deschise. Neliniştit, iritat, se duse în străduţa spre care dădea cealaltă faţă a casei, se aşeză înaintea ferestrei de la camera Odettei; nu putea vedea nimic din cauza perdelelor, ciocăni cu putere în geam, strigă: nimeni nu-i deschise. Văzu că nişte vecini îl priveau. Plecă, gîndind că, la urma urmei, se înşelase poate crezînd că aude paşi; dar rămase atît de preocupat, încît nu se mai putea gîndi la altceva. O oră mai tîrziu, se întoarse. O găsi; ea îi spuse că era acasă adineaori, cînd sunase el, dar că dormea; soneria o trezise, ghicise că era Swann, alergase după el, dar nu-l mai ajunsese din urmă. Îl auzise ciocănind în geam. Swann recunoscu pe dată în aceste ultime spuse unul dintre acele fragmente dintr-un fapt exact pe care mincinoşii, luaţi din scurt, îl introduc în compoziţia faptului fals pe care îl inventează, crezînd că astfel ajung la o asemănare, cu Adevărul ascunzîndu-l totodată. Desigur, cînd Odette făcuse ceva pe care nu voia să-l dezvăluie, ca ascundea acel ceva în adîncul sufletului ei. Dar de îndată ce se afla în prezenţa celui pe care voia să-l mintă, era cuprinsă de o tulburare, toate ideile i se prăbuşeau, capacitatea de a inventa şi de a judeca îi era ca paralizată, îşi simţea capul parcă golit, trebuia totuşi să spună ceva, şi întîlnea la îndemînă tocmai lucrul pe care ar fi vrut să-l ascundă şi care, fiind adevărat, rămăsese acolo. Desprindea din el o bucăţică, lipsită de importanţă în sine, spunîndu-şi că, la urma urmei, era mai bine aşa, că era un amănunt verificabil mai puţin periculos decît un amănunt fals. „Cel puţin e adevărat, îşi spunea ea, cu atît mai bine, poate să se informeze, va vedea că e adevărat, nu prin asta mă voi trăda." Se înşela, căci tocmai acel lucru o trăda, ea nu îşi dădea seama că acel amănunt adevărat avea unghiuri care nu se puteau îmbuca decît cu amănuntele învecinate ale faptului adevărat din care îl desprinsese în mod arbitrar şi că, oricare ar fi fost amănuntele inventate

printre care îl va așeza, ele vor dezvălui întotdeauna, printr-o materie excedentară și prin spații goale, că nu provine dintre ele. „Recunoaște că m-a auzit sunînd, apoi ciocănind, și că se gîndise că sînt eu, că dorea să mă vadă, își spunea Swann. Dar toate astea nu se potrivesc cu faptul că nu mi-a deschis."

Dar nu-i arătă această contradicție, căci se gîndea că, lăsată în voia ei, Odette va spune poate vreo minciună ce va fi un slab indiciu al adevărului; vorbea; el nu o întrerupea, sorbea cu o pietate avidă și dureroasă cuvintele pe care ea i le spunea și unde simțea că se află (pentru că o ascundea îndărătul lor, vorbindu-i), precum un desen sacru, pecetea vagă, forma nesigură a acelei realități infinit prețioase și, vai!, de negăsit: ce făcea ea nu de mult, la ora trei, cînd venise el — realitate din care nu va poseda niciodată decît aceste minciuni, ilizibile și divine vestigii, ce nu mai existau decît în amintirea protectoare a făpturii ce o contempla fără a ști să o prețuiască, dar care nu i-o va dărui niciodată. Desigur, bănuia uneori că în ele însele faptele zilnice ale Odettei nu sînt nespus de interesante și că relațiile pe care eventual le are cu alți bărbați nu împrăștiau în mod firesc, în chip universal și pentru orice ființă gînditoare o tristețe morbidă, capabilă să stîrnească febra sinuciderii. Își dădea seama acum că acest interes, această tristețe nu existau decît în el, ca o boală, și că, atunci cînd se va vindeca, faptele Odettei, sărutările pe care ea le-ar fi putut da altora vor redeveni inofensive ca acelea ale atîtor altor femei. Dar faptul că această curiozitate dureroasă simțită de Swann acum nu-și avea cauza decît în el însuși nu-l ducea la concluzia că este o nebunie să consideri asemenea curiozitate drept importantă și să pui totul în mișcare pentru a-i da satisfacție. Swann ajungea la o vîrstă a cărei filosofie — favorizată de cea a epocii, și, de asemenea, de cea a mediului unde Swann trăise multă vreme, de acel clan al prințesei des Laumes, unde se considera că ești inteligent în măsura în care te îndoiești de totul și unde numai gusturile fiecăruia erau socotite reale și incontestabile — nu mai este cea a tinereții, ci o filosofie pozitivă, aproape medicală, de bărbați care, în loc să exteriorizeze obiectul aspirațiilor lor, încearcă să desprindă din anii trăiți un reziduu fix de obiceiuri, de pasiuni pe care să le poată considera în sine ca fiind caracteristice și permanente și cărora, în mod deliberat, vor încerca în primul rînd și cu tot dinadinsul să le dea satisfacție prin genul de existență adoptată de ei. Swann găsea că este înțelept să accepte în viața-i suferința pe care o simțea neștiind ce făcuse Odette, așa cum găsea înțelept să accepte faptul că o climă mai umedă îi pricinuia o eczemă; să prevadă în bugetul lui o sumă importantă pentru a

obţine cu privire la felul cum îşi petrecea Odette timpul, informaţii fără de care s-ar fi simţit nefericit, tot astfel cum rezerva sume pentru alte dorinţe ale lui, de la care ştia că poate aştepta o plăcere, cel puţin înainte de a se îndrăgosti, precum dorinţa de a avea diferite colecţii şi de a mînca bine.

Cînd voi să-şi ia rămas bun de la Odette şi să se întoarcă acasă, ea îl rugă să mai rămînă, şi îl reţinu chiar cu o anumită însufleţire, apucîndu-l de braţ, în clipa cînd încerca să deschidă uşa ca să iasă. Dar el nu luă seama, căci în multitudinea gesturilor, cuvintelor, micilor incidente din care este făcută o conversaţie, este inevitabil ca noi să trecem, fără să le observăm, pe lîngă cele ce ascund un adevăr căutat la întîmplare de bănuielile noastre, în timp ce ne oprim, dimpotrivă, la cele care nu ascund nimic. Ea îi repeta în tot acest timp: „Ce păcat că nu te-am văzut astăzi, pe tine, care nu vii niciodată după-amiaza, tocmai singura dată cînd ai venit". Ştia bine că nu era îndeajuns de îndrăgostită ca să-i pară atît de rău că pierduse prilejul de a fi vizitată de el, dar cum era bună, dornică să-i facă plăcere şi adeseori tristă cînd îl contrariase, găsi foarte firesc ca ea să aibă aceleaşi sentimente şi de astă dată, cînd îl lipsise de plăcerea de a petrece o oră împreună, plăcere foarte mare nu pentru ea, ci pentru el. Era totuşi un lucru de mică importanţă, la urma urmei, iar înfăţişarea chinuită pe care continua să o aibă îl uimi. Ea îi amintea astfel mai mult ca de obicei de figurile de femei reprezentate de pictorul *Primăverii*[80]. Avea, în acea clipă, chipul lor copleşit şi îndurerat ce pare a fi doborît sub greutatea unei nefericiri prea grele pentru ele, doar pentru că îl lasă pe copilul Isus să se joace cu o rodie[81], sau se uită cum Moise varsă apă într-o adăpătoare[82]. O mai văzuse o dată la fel de tristă, dar nu mai ştia cînd. Şi, dintr-o dată, îşi aminti: atunci cînd mînţise vorbindu-i doamnei Verdurin, a doua zi după acea cină la care nu venise sub pretext că e bolnavă şi, în realitate, pentru a rămîne cu Swann. Desigur, şi dacă ar fi fost cea mai sinceră dintre femei, tot nu ar fi putut avea remuşcări pentru o minciună atît de inocentă. Dar minciunile pe care le spunea în mod curent Odette erau mai puţin nevinovate şi aveau drept scop să împiedice descoperiri ce i-ar fi putut crea, ba cu unii, ba cu alţii, dificultăţi teribile. De aceea, cînd mînţea cuprinsă de teamă, simţindu-se slab înarmată pentru a se apăra, nesigură de succes, ar fi vrut să plîngă, de oboseală, ca unii copii care n-au dormit. Apoi mai ştia că minciuna ei îl rănea de obicei adînc pe bărbatul căruia i-o spunea şi la discreţia căruia se va afla, poate, dacă nu ştia să mintă. Atunci se simţea umilă şi totodată vinovată faţă de el. Şi

cînd trebuia să spună o minciună neînsemnată și mondenă, prin asociere de senzații și de amintiri, ea simțea o stare neplăcută de surmenaj și regretul pe care-l ai cînd spui o răutate.

Ce minciună deprimantă era oare pe cale să-i spună lui Swann cu această privire îndurerată, această voce plîngătoare, ce păreau a se încovoia sub efortul pe care și-l impunea parcă, cerînd îndurare? Se gîndi că se străduiește să-i ascundă nu numai adevărul cu privire la incidentul din acea după-amiază, ci ceva și mai actual, ce poate nu s-a întîmplat încă, dar e pe cale să se întîmple, și care ar putea să-l lămurească în privința acelui adevăr. Tocmai atunci auzi soneria. Odette continuă să vorbească, dar cuvintele ei nu mai erau decît un geamăt: părerea-i de rău de a nu-l fi văzut pe Swann în acea după-amiază, de a nu-i fi deschis, devenise o adevărată deznădejde.

Se auzi poarta de la intrare închizîndu-se și huruitul unei trăsuri, ca și cum cuiva — probabil persoanei pe care Swann nu trebuia să o întîlnească — i se spusese că Odette plecase de acasă. Atunci, gîndindu-se că, prin simplul fapt că venise la o oră cînd nu avea obiceiul, tulburase atîtea lucruri pe care ea nu voia ca el să le știe, fu cuprins de un simțămînt de descurajare, aproape de adîncă mîhnire. Dar cum o iubea pe Odette, cum avea obiceiul să-și îndrepte toate gîndurile către ea, mila pe care ar fi putut să o aibă față de el însuși se preschimbă în milă pentru ea, și își spuse în șoaptă: „Sărmana". Cînd o părăsi, ea luă cîteva scrisori pe care le avea pe masă și îl întrebă dacă nu i le poate pune la poștă. El îi spuse că da și, ajuns acasă, își dădu seama că scrisorile erau tot asupra lui, se întoarse la poștă, le scoase din buzunar și, înainte de a le pune la cutie, se uită la adrese. Erau toate pentru diferiți furnizori, în afară de una, care era pentru Forcheville. O ținea în mînă. Își spunea: „Dacă aș vedea ce cuprinde, aș ști cum i se adresează, cum îi vorbește, dacă este ceva între ei. Poate chiar că, necitind-o, săvîrșesc o nedelicatețe față de Odette, căci este singurul mod de a mă elibera de o bănuială nedreaptă față de ea, menită, în orice caz, să o facă să sufere, și pe care nimic nu o va mai putea nimici după plecarea acestei scrisori".

Se întoarse la el de la poștă, dar păstrase asupra-i această ultimă scrisoare. Aprinse o lumînare și apropie de ea plicul pe care nu îndrăznise să-l deschisă. Mai întîi nu putu citi nimic, dar plicul era subțire și, lipindu-l de cartonul tare din interior, putu să citească, prin transparența hîrtiei, ultimele cuvinte. Era o formulă de încheiere foarte rece. Dacă în loc să fie el cel care privea scrisoarea adresată lui Forcheville, acesta ar fi citit o scrisoare adresată lui

Swann, ar fi putut vedea cuvinte mult mai iubitoare! Ținu nemișcată scrisoarea care dansa în plicul mai mare decît ea, apoi, făcînd-o să alunece cu degetul cel mare, aduse unul după altul diferitele rînduri sub partea din plic care nu era dublată, singura prin transparența căreia puteau fi citite.

Totuși, nu deslușea bine literele. De altfel faptul nu avea prea mare importanță, căci văzuse destul pentru a-și da seama că era vorba de un mic eveniment neînsemnat și care nu avea nici o legătură cu relațiile dintre îndrăgostiți; era vorba despre ceva referitor la un unchi al Odettei. Swann citise la începutul rîndului: „Am avut dreptate", dar nu înțelegea ce fel de dreptate putuse avea Odette cînd, dintr-o dată, un cuvînt pe care nu-l putuse descifra mai întîi apăru și lumină înțelesul întregii fraze: „Am avut dreptate să deschid, era unchiul meu". Să deschid! deci Forcheville era adineaori acolo, cînd Swann sunase și ea îl lăsase să plece, ceea ce explica zgomotul de trăsură pe care el îl auzise.

Atunci citi toată scrisoarea; la sfîrșit, ea se scuza că a procedat astfel cu el și îi spunea că își uitase țigările la ea, frază întru totul asemănătoare cu cea pe care i-o spusese lui Swann cu prilejul uneia dintre primele lui vizite. Dar în scrisoarea către Swann adăugase: „De ce nu ți-ai uitat și inima, căci nu te-aș fi lăsat să o mai iei înapoi". Pentru Forcheville, nimic asemănător, nici o aluzie care ar fi presupus o legătură amoroasă între ei. La drept vorbind, de altfel, Forcheville ieșea din toate acestea mai înșelat decît el, de vreme ce Odette îi scria pentru a-l face să creadă că vizitatorul fusese unchiul ei. De fapt, el, Swann, era bărbatul important pentru ea și pentru care îl expediase pe celălalt. Și totuși, dacă între Odette și Forcheville nu era nimic, de ce nu deschisese pe dată, de ce scrisese: „Am făcut bine că am deschis, era unchiul meu"? Dacă nu făcea nimic rău în acel moment, cum și-ar fi putut chiar Forcheville explica faptul că ea ar fi putut să nu deschidă? Swann rămăsese încremenit, dezolat, confuz și totuși fericit, în fața acestui plic pe care Odette i-l încredințase fără teamă, într-atît de mult credea în discreția lui, dar, prin sticla transparentă, o dată cu taina unui incident pe care nu ar fi crezut niciodată că l-ar putea cunoaște, i se dezvăluia ceva din viața Odettei, ca o tăietură îngustă și strălucitoare, făcută de-a dreptul în necunoscut. Și apoi gelozia lui era bucuroasă, ca și cum ar fi avut o vitalitate independentă, egoistă, lacomă de tot ce o putea hrăni, fie chiar împotriva lui însuși. Acum ea avea o hrană bogată, iar Swann putea începe să se neliniștească zilnic cu privire la vizitele pe care Odette le avusese la orele cinci, să caute să afle unde se găsea Forcheville la acea oră. Căci iubirea

lui Swann continua să-şi păstreze caracteristicile pe care i le imprimase, încă de la început, atît necunoaşterea felului cum Odette îşi petrecea ziua, cît şi lenea cerebrală care-l împiedica să-şi compenseze ignoranţa prin imaginaţie. Mai întîi nu fu gelos pe întreaga viaţă a Odettei, ci doar pe acele momente cînd o împrejurare, poate rău interpretată, îl făcuse să bănuiască o eventuală înşelăciune a Odettei. Gelozia lui, ca o caracatiţă ce aruncă un prim, apoi un al doilea, apoi un al treilea braţ, se legă solid de acest moment al orei cinci de după amiază, apoi de un altul, apoi de un altul încă. Dar Swann nu ştia să-şi inventeze suferinţele. Ele nu erau decît amintirea, perturbarea unei suferinţe care îi venise din afară.

Dar acum totul îi aducea o asemenea suferinţă. Voi să o îndepărteze pe Odette de Forcheville, să o ducă vreo cîteva zile în Sud. Dar credea că este dorită de toţi bărbaţii din hotel şi că ea însăşi îi dorea. De aceea el care, odinioară, cînd călătorea, căuta să cunoască oameni noi şi frecventa adunări numeroase, devenise sălbatec, evita societatea oamenilor ca şi cum l-ar fi rănit adînc. Şi cum să nu fi fost mizantrop, cînd în orice bărbat el vedea un posibil amant al Odettei? Şi astfel gelozia lui, mai mult încă decît înclinarea voluptuoasă şi surîzătoare pe care o avusese mai întîi pentru Odette, altera caracterul lui Swann şi modifica pe de-a-ntregul, în ochii celorlalţi, însuşi semnele exterioare prin care se manifesta.

O lună după ce citise scrisoarea adresată de Odette lui Forcheville, Swann se duse la o cină dată de soţii Verdurin la Bois. Tocmai cînd se pregăteau să plece, el observă că are loc o discuţie între doamna Verdurin şi cîţiva invitaţi şi înţelese că pianistul era rugat să vină a doua zi la o petrecere la Chatou: or, el, Swann, nu era invitat.

Soţii Verdurin vorbiseră în şoaptă şi în termeni vagi, dar pictorul, din distracţie, fără îndoială, exclamă:

— Nu va fi nevoie de nici un fel de lumină. Să cînte *Sonata Lunii* pe întuneric, şi lucrurile se vor lumina mai bine.

Doamna Verdurin, văzînd că Swann era la doi paşi de ei, îşi luă acea expresie unde se amestecă dorinţa de a-l face să tacă pe cel care vorbeşte, cu aceea de a avea un aer nevinovat în ochii celui care aude, ambele neutralizîndu-se într-un fel de privire vidă şi intensă, unde imobilul semn de înţelegere al complicelui se disimulează sub surîsul ingenuu şi care, comună tuturor celor ce-şi dau seama de o gafă, o dezvăluie pe loc, dacă nu celor ce o fac, cel puţin celui care este obiectul ei. Odette căpătă dintr-o dată înfăţişarea unei femei deznădăduite care renunţă să mai lupte împotriva greu-

tăților zdrobitoare ale vieții, iar Swann număra cu neliniște minutele care îl separau de momentul cînd, după ce vor fi plecat din acel restaurant, în timp ce se va întoarce împreună cu ea, îi va putea cere explicații, va obține de la ea să nu se ducă a doua zi la Chatou sau să facă astfel încît să fie și el invitat, și își va liniști în brațele ei tulburarea adîncă. Chemară trăsurile. Doamna Verdurin îi spuse lui Swann:

— Atunci, la revedere, pe curînd, nu-i așa? încercînd, prin amabilitatea privirii și crisparea surîsului, să-l împiedice să vadă că nu-i spune, cum făcuse totdeauna pînă atunci: „Ne întîlnim mîine la Chatou, iar poimîine, la mine".

Domnul și doamna Verdurin îl invitară în trăsura lor pe Forcheville, iar trăsura lui Swann trăsese îndărătul acesteia, a cărei plecare Swann o aștepta, pentru ca Odette să urce la el în trăsură.

— Odette, te ducem noi acasă, spuse doamna Verdurin, avem un loc pentru tine alături de domnul de Forcheville.

— Da, doamnă, răspunse Odette.

— Cum, dar credeam că o să te conduc eu acasă, aproape că strigă Swann, spunînd de-a dreptul cuvintele necesare, căci portiera era deschisă, secundele erau numărate, iar el nu se putea întoarce fără ea în starea în care era.

— Dar doamna Verdurin mi-a cerut să...

— Poți să te întorci o dată și singur. Te-am lăsat să o conduci de atîtea ori, spuse doamna Verdurin.

— Dar aveam să-i spun doamnei un lucru foarte important.

— Scrie-i o scrisoare...

— La revedere, îi spuse Odette, întinzîndu-i mîna.

El încercă să surîdă, dar avea chipul răvășit.

— Ai văzut ce mutre își permite Swann să ne facă acum? îi spuse doamna Verdurin bărbatului ei cînd ajunseră acasă. Am crezut că o să mă mănînce de vie cînd i-am spus Odettei să vină cu noi. Este de o mitocănie! Să spună mai bine de-a dreptul că ținem o casă de toleranță! Nu înțeleg cum de suportă Odette asemenea purtări. Pare că spune tot timpul: îmi aparții. Îi voi spune Odettei ce gîndesc eu despre toate astea și nădăjduiesc că mă va înțelege.

Și adăugă după o clipă, mînioasă:

— Animal scîrbos! folosind, fără să-și dea seama, și poate supunîndu-se aceleiași nevoi obscure de a se justifica — precum Françoise la Combray, cînd puiul nu voia să moară —, cuvintele pe care i le smulg ultimele tresăriri ale unui animal inofensiv ce agonizează, țăranului care-l ucide.

Şi cînd trăsura doamnei Verdurin se îndepărtă, iar cea a lui Swann trase în faţa lui, vizitiul, privindu-l, îl întrebă dacă nu este bolnav sau dacă nu i se întîmplase vreo nenorocire.

Swann îi spuse să pornească fără el, voia să meargă pe jos, prin Bois, şi astfel se întoarse acasă. Vorbea de unul singur, cu voce tare, şi pe acelaşi ton oarecum nefiresc pe care îl avusese pînă atunci cînd descria cu de-amănuntul farmecele micului grup de invitaţi intimi şi exalta mărinimia soţilor Verdurin. Dar, aşa cum cuvintele, surîsurile, sărutările Odettei îi apăreau tot atît de odioase pe cît le găsise de minunate, dacă erau adresate altora decît lui, tot astfel salonul soţilor Verdurin care, adineaori încă, îi părea amuzant, exprimînd un gust adevărat pentru artă şi chiar un fel de noblețe morală, acum, cînd un altul decît el urma să o întîlnească aici pe Odette, să o iubească în deplină libertate, îi apărea ridicol, învăluit în prostie, în josnicie.

Îşi închipuia cu dezgust seara de a doua zi, de la Chatou. „Mai întîi, ce idee, să mergi la Chatou! Ca niște negustoraşi care şi-au închis prăvălia! Oamenii ăştia au un asemenea spirit burghez încît ating sublimul, cred că nici nu există cu adevărat, parcă ar ieşi dintr-o piesă de Labiche[83]!“

Vor fi de faţă soţii Cottard, poate şi Brichot. „Cît e de grotească viaţa acestor oameni mărunţi care trăiesc unul în sufletul celuilalt şi s-ar crede pierduţi, pe legea mea, dacă nu s-ar întîlni mîine cu toţii *la Chatou!*“ Vai! va fi şi pictorul, pictorul căruia îi plăcea „să pună la cale căsătorii“, care îl va invita pe Forcheville să vină cu Odette să-i viziteze atelierul. O vedea pe Odette îmbrăcată într-o rochie prea elegantă pentru o petrecere la ţară, „căci este atît de vulgară şi, mai ales, biata de ea, este atît de proastă!!!“

Auzea parcă glumele pe care le va face doamna Verdurin după cină, glume care, oricui dintre cei ce aparţineau lumii „plicticoase“ a celor din societatea înaltă i-ar fi fost adresate, îl înveseliseră întotdeuna pentru că o vedea pe Odette rîzînd, rîzînd împreună cu el, aproape în el. Acum simţea că o vor face pe Odette să rîdă poate de el. „Ce veselie urît mirositoare!“ îşi spunea făcînd o strîmbătură de dezgust atît de puternică, încît simţea el însuşi o senzaţie musculară ce i se prelungea pînă către gîtul strîns în gulerul cămăşii. Şi cum oare o fiinţă al cărui chip este făcut după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu poate rîde ascultînd asemenea glume cu miros puturos? Orice nas cît de cît delicat le-ar ocoli cu groază, pentru a nu trebui să înfrunte asemenea duhori. Este cu neputinţă de crezut că o fiinţă omenească nu poate înţelege că îngăduindu-şi, fie şi numai un surîs batjocoritor faţă de un seamăn al ei care i-a întins

mîna în mod loial, se înjosește, căzînd într-un noroi din care nu o va mai putea scoate nici omul cel mai binevoitor din lume. Eu sălășluiesc la mii de metri înălțime deasupra gropilor unde clipocesc și bolborosesc asemenea bîrfe murdare, așa că nu pot fi atins de glumele unei oarecare Verdurin, strigă el, în timp ce își înălța capul și își îndrepta cu mîndrie întregul trup. Dumnezeu îmi este martor că am vrut cu toată sinceritatea să o scot pe Odette de acolo, și să o ridic într-un aer mai nobil și mai pur. Dar răbdarea omenească are margini, iar a mea a ajuns la capăt", își spuse el, ca și cum această misiune de a o smulge pe Odette dintr-un loc unde domnește sarcasmul ar fi datat de mai multă vreme și ca și cum nu și-ar fi atribuit-o doar de cînd se gîndea că acest sarcasm îl viza poate pe el însuși, încercînd să o desprindă pe Odette de el.

Îl vedea pe pianist gata să cînte *Sonata Lunii*, și mutrele doamnei Verdurin, înspăimîntată de efectul dezastruos pe care îl va avea muzica lui Beethoven asupra nervilor ei: „Idioata, mincinoasa! strigă el, și asta crede că iubește *Arta!*" Ea îi va spune Odettei, după ce va fi strecurat cu iscusință cîteva cuvinte de laudă la adresa lui Forcheville, cum făcuse atît de adeseori pentru el: „Fă-i puțin loc lîngă tine domnului de Forcheville". „Pe întuneric! Codoașa, patroana de bordel!" „Codoașa" era și numele pe care îl da muzicii ce îi va îmbia să tacă, să viseze împreună, să se privească, să se ia de mînă. Era de acord cu atitudinea severă împotriva artelor a lui Platon, a lui Bossuet, și cu străvechea educație franceză.

De fapt, viața ce se ducea în casa Verdurin și pe care o numise atît de adeseori „adevărata viață" îi părea cea mai rea dintre toate, iar micul lor grup, societatea cea mai jalnică. „Este, își spunea, tot ce poate fi mai coborît pe scara socială, ultimul cerc al lui Dante. Neîndoielnic că textul august se referă la soții Verdurin! În fond, oamenii din societatea înaltă, despre care poți să spui multe, dar care totuși sînt altceva decît aceste cete de golani, își arată adînca înțelepciune refuzînd să-i cunoască, să-și murdărească fie și numai vîrful degetelor! „Ce putere de divinație în acel *Noli me tangere* sub semnul căruia stă cartierul Saint-Germain!" Părăsise de multă vreme aleile din Bois, ajunsese aproape de casă, dar, pradă încă durerii și vervei nesincere ale cărei intonații mincinoase sonoritatea artificială a propriei lui voci i le revărsa în ureche clipă de clipă, tot mai mult, îmbătîndu-l parcă, continua să strige în tăcerea nopții: „Oamenii din societatea înaltă își au defectele lor, pe care nimeni nu le recunoaște mai bine decît ei, dar totuși ei nu vor face niciodată anumite lucruri. Cutare femeie elegantă pe care am cunoscut-o era departe de a fi perfectă, și totuși avea o de-

licateţe, o loialitate care, orice s-ar fi întîmplat, ar fi făcut-o incapabilă de o ticăloşie; o prăpastie o desparte de o scorpie ca doamna Verdurin. Verdurin! Ce nume! Ah! trebuie să recunoaştem că sînt desăvîrşiţi, că sînt frumoşi în genul lor! Mulţumesc Domnului, era de mult timpul să nu mă mai amestec în promiscuitatea şi în murdăria acestor fiinţe infame".

Dar, aşa cum virtuţile pe care le atribuia nu de mult soţilor Verdurin nu ar fi fost de ajuns, chiar de le-ar fi avut într-adevăr, dacă nu ar fi favorizat şi protejat iubirea lui, să trezească în Swann acea beţie ce îl făcea să se înduioşeze cu privire la mărinimia lor şi care, chiar propagată prin mijlocirea altor persoane, nu-i putea veni decît de la Odette, tot astfel imoralitatea, chiar dacă ar fi fost reală, pe care o descoperea astăzi în caracterul soţilor Verdurin, l-ar fi lăsat indiferent, dacă nu ar fi invitat-o pe Odette cu Forcheville şi fără el, şi nu i-ar fi dezlănţuit indignarea prin care le condamna „infamia". Şi, fără îndoială, vocea lui Swann era mai clarvăzătoare decît el însuşi cînd refuza să rostească acele cuvinte pline de dezgust pentru salonul Verdurin şi de bucuria de a fi terminat cu el, altminteri decît pe un ton nefiresc, şi ca şi cum ar fi fost alese mai curînd pentru a-i potoli mînia decît pentru a-i exprima gîndul. Acesta, într-adevăr, în timp ce se deda la acele invective, era probabil, şi fără ca el să-şi dea seama, preocupat de un lucru cu totul diferit, căci odată ajuns acasă, şi după ce abia închisese poarta de la intrare, se lovi pe neaşteptate cu mîna peste frunte şi, deschizînd-o larg ieşi, exclamînd, de data aceasta cu o voce firească: „Cred că ştiu cum să-i silesc să mă invite mîine la cina de la Chatou". Dar acel procedeu nu era probabil cel mai bun, căci Swann nu fu invitat: doctorul Cottard care, chemat în provincie pentru un caz grav, nu-i văzuse pe soţii Verdurin de mai multe zile şi nu putuse merge la Chatou, le spuse, a doua zi după această cină, aşezîndu-se la masă la ei.

— Nu-l vom vedea pe domnul Swann în seara asta? Este ceea ce îndeobşte numim un prieten personal al...

— Nădăjduiesc din tot sufletul că nu! exclamă doamna Verdurin, să ne ferească Dumnezeu de venirea lui, e plicticos peste măsură, prost şi rău crescut.

Cottard, la aceste cuvinte, îşi manifestă în acelaşi timp uimirea şi supunerea, ca în faţa unui adevăr ce contrazicea tot ce crezuse el pînă atunci, dar de o irezistibilă evidenţă; şi, coborîndu-şi, emoţionat şi înfricoşat, nasul spre farfurie, se mulţumi să răspundă: „Ah! -ah! -ah! -ah! -ah!" traversînd de-a-ndăratelea, în bună ordine, pînă în străfunduri, de-a lungul unei game descendente, în-

treg registrul vocii sale. Și de atunci numele lui Swann nu mai fu pomenit în salonul soților Verdurin.

Și atunci acest salon care îi unise pe Swann și pe Odette deveni o piedică în calea întîlnirilor lor. Ea nu-i mai spunea, ca în primele timpuri ale iubirii lor: „Ne vom vedea, în orice caz, mîine seară, la supeul dat de soții Verdurin", ci: „Nu ne vom putea vedea mîine seară, soții Verdurin dau un supeu". Sau, altă dată, soții Verdurin urmau să o ia cu ei la Opéra-Comique, la *O noapte a Cleopatrei*, iar Swann citea în ochii Odettei acea spaimă prin care îi cerea să nu meargă și el, spaimă pe care odinioară ar fi atins-o cu buzele pe chipul amantei sale, și care acum îl exaspera. „Nu mînia, își spunea lui însuși, mă cuprinde văzînd-o cît de mult dorește să-și hrănească sufletul cu asemenea muzică pestilențială. Ci supărarea, desigur, nu pentru mine, ci pentru ea; supărarea de a o vedea că după ce a trăit mai mult de șase luni comunicînd zilnic cu mine, n-a știut să devină o alta și să-l elimine spontan pe Victor Massé[84]! Mai ales pentru a nu fi ajuns să înțeleagă că există seri cînd o ființă cu o natură mai delicată trebuie să știe să renunțe la o plăcere, cînd cineva îi cere asta. Ea ar trebui să știe să spună «nu mă voi duce», fie și numai îndrumată de inteligență, de vreme ce toate calitățile sale sufletești vor fi judecate o dată pentru totdeauna pe temeiul răspunsului ei." Și convingîndu-se pe sine că numai pentru că voia să poată judeca în termeni mai favorabili valoarea spirituală a Odettei, dorea el ca în acea seară ea să rămînă cu el în loc să se ducă la Opéra-Comique, îi făcea aceeași demonstrație, la fel de nesinceră ca și cea față de sine însuși, ba chiar încă și mai nesinceră, căci se supunea și dorinței de a o cîștiga măgulindu-i amorul propriu.

— Îți jur, îi spunea el cu cîteva clipe înainte ca să ea plece la teatru, că cerîndu-ți să nu te duci, dorința mea, dacă aș fi egoist, ar fi să mă refuzi, căci am nenumărate lucruri de făcut în seara asta, și mă voi găsi eu însumi prins în capcană și peste măsură de plictisit dacă, împotriva tuturor așteptărilor, îmi răspunzi că nu te vei duce. Dar ocupațiile, plăcerile mele nu sînt totul, eu trebuie să mă gîndesc și la tine. Va veni poate o zi cînd, văzîndu-mă pentru totdeauna indiferent față de tine, vei avea dreptul să-mi reproșezi că nu te-am avertizat în clipele decisive cînd simțeam că sînt pe cale de a purta asupra ta o judecată severă, una dintre acelea în urma cărora iubirea nu mai rezistă multă vreme. Vezi tu, *O noapte a Cleopatrei* (ce titlu!) nu reprezintă nimic în împrejurarea de față. Ceea ce mă interesează este faptul de a ști dacă tu ești într-adevăr acea ființă josnică, și chiar lipsită de farmec, acea ființă vrednică de tot

dispreţul care nu este capabilă să renunţe la o plăcere. Iar dacă tu eşti tocmai o asemenea fiinţă, cum ai putea fi iubită, căci nu eşti nici măcar o persoană umană, o creatură definită, imperfectă, dar cel puţin perfectibilă. Eşti o apă informă ce curge după povîrnişul ce-i iese în cale, un peşte fără memorie şi fără judecată care, atîta vreme cît va trăi într-un acvarium, se va izbi de o sută de ori pe zi de sticla pe care va continua să o ia drept apă. Înţelegi că răspunsul tău nu mă va face, bineînţeles, să nu te mai iubesc chiar din clipa asta, ci vei fi mai puţin seducătoare în ochii mei cînd voi înţelege că nu eşti o făptură omenească, şi că eşti sub orice lucru din toate cîte există şi nu ştii să te aşezi deasupra nici unuia? Evident aş fi preferat să-ţi cer ca pe ceva lipsit de importanţă să renunţi la *O noapte a Cleopatrei* (căci mă sileşti să-mi murdăresc buzele cu acest titlu abject) în speranţa că te vei duce totuşi. Dar, hotărît fiind să văd astfel lucrurile, să trag asemenea consecinţe din răspunsul tău, am socotit că este mai cinstit să te previn.

De cîteva clipe, Odette dădea semne de emoţie şi de nesiguranţă. Fără să înţeleagă bine sensul acelor cuvinte, ea pricepea totuşi că puteau intra în categoria scenelor de reproş sau de implicare; fiind obişnuită cu bărbaţii, ea putea trage concluzia, fără să le urmărească vorbele cu de-amănuntul, că nu le-ar rosti dacă nu ar fi îndrăgostiţi şi că, dat fiind că erau îndrăgostiţi, era inutil să li te supui, căci nesupunîndu-te, vor fi şi mai îndrăgostiţi. De aceea l-ar fi ascultat pe Swann în deplină linişte, dacă n-ar fi văzut că timpul trece şi că, dacă i-ar mai fi vorbit încă, risca, aşa cum îi spuse, cu un surîs tandru, încăpăţînat şi confuz, „să piardă Uvertura".

Alteori el îi spunea că, mai mult decît orice, îl va îndepărta pentru totdeauna de ea faptul că nu vrea să renunţe la minciuni. „Chiar din simplul punct de vedere al cochetăriei, îi spunea el, nu înţelegi cît de mult pierzi din farmec, înjosindu-te pînă la a minţi? Cîte greşeli ai putea răscumpăra, mărturisindu-le. Eşti cu adevărat mult mai puţin inteligentă decît credeam." Dar zadarnic Swann îi expunea astfel toate motivele pentru care nu trebuie să mintă, ele ar fi putut nimici un sistem general al minciunii, dar Odette nu poseda un astfel de sistem, ea se mulţumea numai, de fiecare dată cînd voia ca Swann să nu ştie ceva, să nu-i spună acel lucru. Astfel, minciuna era pentru ea un expedient de o natură specială, şi faptul de a se sluji de el sau de a mărturisi adevărul era hotărît de un motiv de ordin tot special, şi anume de riscul mai mult sau mai puţin mare ca Swann să descopere că ea nu spusese adevărul.

Fizic se afla într-o perioadă proastă: se îngrășa; iar farmecul expresiv și dureros, privirile uimite și visătoare de odinioară păreau a fi dispărut odată cu prima ei tinerețe. Astfel încît îi devenise atît de dragă lui Swann tocmai, spre a spune astfel, atunci cînd o găsea mult mai puțin frumoasă. O privea îndelung pentru a încerca să descopere farmecul ei de altă dată, și nu izbutea. Dar faptul de a ști că sub această nouă crisalidă trăia tot Odette, tot aceeași voință care-ți scapă, de neînțeles și ascunsă, era de ajuns pentru ca Swann să continue să o caute cu aceeași pasiune. Apoi privea fotografiile făcute cu doi ani în urmă, își amintea cît fusese de minunată. Și asta îl consola puțin de suferința pe care o îndura din pricina ei.

Cînd soții Verdurin o luau cu ei la Saint-Germain, la Chatou, la Meulan, adeseori, dacă era vară, îi propuneau pe neașteptate să-și petreacă noaptea acolo și să nu se întoarcă decît a doua zi. Doamna Verdurin se străduia să-l liniștească pe pianist, a cărui mătușă rămăsese la Paris.

— Va fi încîntată că a scăpat de dumneata măcar o zi. Și cum să se neliniștească cînd te știe cu noi; de altfel, iau totul pe răspunderea mea.

Dar dacă nu reușea, domnul Verdurin pornea la drum, căuta un birou de poștă sau un curier oarecare și își întreba invitații dacă voiau să anunțe pe cineva că vor întîrzia. Dar Odette îi mulțumea și îi spunea că nu are cui să-i trimită asemenea telegrame, căci îi spusese lui Swann o dată pentru totdeauna că dacă i-ar trimite știrea sub ochii tuturor, s-ar compromite. Uneori lipsea mai multe zile, soții Verdurin o luau cu ei ca să viziteze mormintele de la Dreux, sau la Compiègne, spre a admira, după sfaturile pictorului, apusul de soare din pădure, iar uneori ajungeau pînă la castelul Pierrefonds.

— Și cînd mă gîndesc că ar putea vizita monumente adevărate, cu mine, care am studiat arhitectura timp de zece ani, și care sînt tot timpul implorat să însoțesc la Beauvais sau la Saint-Loup-de-Naud oameni de cea mai mare valoare; și nu aș face asta decît pentru ea, iar ea, în schimb, se duce împreună cu brutele astea să se extazieze rînd pe rînd în fața căcăților lui Ludovic-Filip și ale lui Viollet-le-Duc[85]. Mi se pare că nu e nevoie să fii artist pentru asta și, chiar dacă îți lipsește într-o oarecare măsură flerul, nu te duci în vilegiatură în asemenea latrine, ca să respiri duhoarea excrementelor.

Dar cînd ea pleca la Dreux sau la Pierrefonds — vai, fără să-i îngăduie să vină și el acolo, ca din întîmplare, de unul singur, căci „asta ar fi făcut o impresie deplorabilă", spunea ea —, se cufunda

în cel mai îmbătător roman de dragoste, în *Mersul trenurilor*, care îi arăta cum să o ajungă din urmă, în acea după-amiază, în acea seară, ba chiar în acea dimineață! Îi arăta? ba nu, chiar mai mult: îl autoriza. Căci *Mersul trenurilor* și trenurile însele nu erau făcute pentru cîini. Dacă publicul era anunțat, printr-o tipăritură, că la ora opt dimineața pleacă un tren care ajunge la Pierrefonds la ora zece, asta însemna că un drum la Pierrefonds era un act îngăduit, pentru care permisiunea Odettei devenea inutilă; și era, de asemenea, un act care putea avea un cu totul alt motiv decît dorința de a o întîlni pe Odette, de vreme ce oameni care nu o cunoșteau îl săvîrșeau zilnic, fiind chiar destul de numeroși pentru ca locomotivele să merite a fi puse în mișcare.

Ea nu putea, la urma urmei, să-l împiedice să se ducă la Pierrefonds dacă avea chef să o facă! Or, el simțea că dorește să se ducă acolo și că s-ar fi dus cu siguranță, chiar dacă nu ar fi cunoscut-o pe Odette. De multă vreme voia să-și facă o idee mai exactă despre lucrările de restaurare întreprinse de Viollet-le-Duc. Și pe o asemenea vreme bună, simțea dorința imperioasă de a face o plimbare în pădurea Compiègne.

Avea ghinion că îi interzicea să se ducă tocmai în singurul loc unde, astăzi, ar fi vrut să se plimbe. Astăzi! Dacă s-ar fi dus, trecînd peste interdicția ei, ar fi putut-o vedea chiar *astăzi!* Dar dacă întîlnind la Pierrefonds vreo persoană ce-i era indiferentă, i-ar fi spus, bucuroasă: „Dumneata, aici!“, și i-ar fi cerut să o caute la hotelul unde se instalase împreună cu soții Verdurin, dimpotrivă, în cazul cînd l-ar fi întîlnit pe Swann, ea ar fi fost supărată, și ar fi spus că este urmărită, l-ar fi iubit mai puțin, ba poate chiar i-ar fi întors spatele, mînioasă, cînd l-ar fi văzut. „Înseamnă că nu mai am nici dreptul să călătoresc!“ i-ar fi spus ea la întoarcere, în timp ce, de fapt, el era cel ce nu mai avea dreptul să călătorească!

Avusese pentru o clipă ideea, pentru a se putea duce la Compiègne și la Pierrefonds fără să pară că o face pentru a o întîlni pe Odette, să plece în tovărășia unuia dintre prietenii săi, marchizul de Forestelle, care avea un castel prin apropiere. Acesta, căruia îi împărtășise proiectul lui, dar fără a-i mărturisi cauza, nu mai putea de bucurie și se minuna că Swann, pentru prima oară după cincisprezece ani, consimte în sfîrșit să vină să-i vadă proprietatea și, de vreme ce nu voia să se oprească, după cum îi spusese, îi făgădui cel puțin să facă împreună plimbări și excursii timp de mai multe zile. Swann se și vedea în închipuire acolo, împreună cu domnul de Forestelle. Chiar înainte de a o întîlni pe Odette, chiar dacă nu izbutea să o întîlnească, ce fericire îl va cuprinde punînd piciorul pe acel pămînt

unde, necunoscînd locul exact, clipa exactă, a prezenței ei, va simți palpitînd pretutindeni posibilitatea apariției neașteptate a Odettei: în curtea castelului, devenit frumos pentru că se dusese să-l vadă din cauza ei; în toate străzile orașului, care îi părea romanțios; pe fiecare drumeag din pădure, scăldat în roz de un apus de soare adînc și duios; — locuri nenumărate și diferite, unde se refugia simultan, printre speranțele nesigure și îndreptate către cele patru vînturi, inima lui fericită, hoinară și înmiită. „Mai ales, îi va spune el domnului de Forestelle, să avem grijă să nu-i întîlnim pe Odette și pe soții Verdurin; tocmai am aflat că se află astăzi la Pierrefonds. Avem destul timp să ne vedem la Paris, ar fi păcat să dăm unii peste alții tocmai cînd, în sfîrșit, am ieșit puțin la țară.“ Și prietenul lui nu va înțelege de ce, o dată ajuns acolo, își va schimba de nenumărate ori proiectele, va cerceta sufrageriile din toate hotelurile din Compiègne fără să se hotărască să se așeze la masa vreuneia dintre acelea unde totuși nu văzuse nici urmă de familie Verdurin, părînd a căuta ceea ce spunea că vrea să evite și, de altfel, evitîndu-l, de îndată ce l-ar fi găsit, căci dacă ar fi întîlnit micul grup, s-ar fi îndepărtat cu discreție, mulțumit că a văzut-o pe Odette și că ea l-a văzut, mai ales că a văzut că nu-i pasă de întîlnirea cu ea. Dar nu va ghici că se află acolo din pricina ei. Iar cînd domnul de Forestelle va veni să-l ia la castelul lui, el îi va spune: „Vai! nu, nu pot merge astăzi la Pierrefonds, Odette se află acolo“. Iar Swann era fericit totuși simțind că dacă era singurul dintre toți muritorii care nu avea dreptul în acea zi să meargă la Pierrefonds, însemna că el era, într-adevăr, pentru Odette, cineva diferit de ceilalți, amantul ei, și că această restricție ce-i era făcută la dreptul universal de liberă circulație nu era decît una din formele sclaviei, ale iubirii ce-i era atît de scumpă inimii sale. Hotărît lucru, era mai bine să nu riște să se certe cu ea, să aibă răbdare, să-i aștepte întoarcerea. Își petrecea zilele aplecat peste o hartă a pădurii Compiègne, ca și cum ar fi fost harta Ținutului Dragostei[86], se înconjura cu fotografii ale castelului Pierrefonds. De îndată ce venea ziua cînd s-ar fi putut întoarce, deschidea iar *Mersul trenurilor*, calcula ce tren ar fi putut ea lua și, dacă ar mai fi întîrziat, ce trenuri îi mai rămîneau. Nu ieșea din casă de teamă să nu piardă vreo telegramă, nu se culca pentru cazul cînd, întoarsă cu ultimul tren, ar fi vrut să-i facă supriza de a veni la el în mijlocul nopții. Auzea soneria de la poarta de intrare, i se părea că servitorul nu deschide destul de repede, voia să-l trezească din somn pe portar, se așeza la fereastră ca să o strige pe Odette dacă ar fi fost ea, căci, deși poruncise, coborînd de mai bine de zece ori, să i se spună că este acasă, se temea

că, din greșeală, i se va spune contrariul. Dar nu sunase decît un servitor, care se întorcea mai tîrziu. Observa trăsurile care treceau întruna, parcă în zbor, și la care odinioară nu se uitase niciodată cu atenție. O asculta pe fiecare cum vine de departe, apropiindu-se, trecînd de poarta lui fără să se oprească și ducînd mai departe un mesaj care nu era pentru el. Aștepta toată noaptea, zadarnic, căci soții Verdurin veniseră mai devreme, iar Odette era la Paris încă de la prînz; nici nu-i trecuse prin minte să-l anunțe; neștiind ce să facă, își petrecuse seara singură la teatru și se întorsese de multă vreme. Acum dormea.

Căci nici măcar nu se gîndise la el. Și asemenea momente, cînd ea uita pînă și de existența lui Swann, îi erau mai utile Odettei, îl legau mai puternic pe Swann de ea, decît întreaga ei cochetărie. Căci astfel Swann trăia în acel zbucium dureros care fusese destul de puternic pentru a-i declanșa iubirea, în seara cînd nu o găsise pe Odette la soții Verdurin și o căutase ore întregi. Și el nu avea, cum am avut eu la Combray în copilărie, zile fericite în timpul cărora sînt uitate suferințele ce vor renaște seara. Swann își petrecea zilele fără Odette; și, din cînd în cînd, își spunea că a lăsa o femeie atît de frumoasă să iasă astfel singură prin Paris era un lucru tot atît de imprudent ca și acela de a pune o casetă plină cu bijuterii în mijlocul străzii. Atunci se indigna împotriva tuturor trecătorilor, văzînd în fiecare un hoț. Dar chipul lor colectiv și informe, scăpînd imaginației sale, nu-i hrănea gelozia. Obosea gîndirea lui Swann care, trecîndu-și mîna peste ochi, exclama: „Cum o vrea Dumnezeu!", asemenea celor ce, după ce s-au înverșunat să rezolve problema realității lumii exterioare sau a nemuririi sufletului, acordă creierului lor obosit destinderea unui act de credință. Dar totdeauna gîndul la cea absentă era indisolubil legat de actele cele mai simple din viața lui Swann — a lua masa, a primi scrisori, a ieși în oraș, a se culca — prin însăși tristețea cu care le îndeplinea fără ea, ca acele inițiale ale lui Philibert cel Frumos[87] pe care, în biserica din Brou, plîngîndu-l, Marguerite de Austria[88] le-a înlănțuit pretutindeni cu propriile-i inițiale. În anumite zile, în loc să rămînă la el acasă, lua masa într-un restaurant foarte apropiat, a cărui bucătărie o prețuise mult odinioară și unde acum nu se mai ducea decît pentru unul dintre acele motive, totodată mistice și bizare, îndeobște considerate romanțioase; căci restaurantul (care există încă) purta același nume ca strada unde locuia Odette: *Lapérouse*. Uneori, cînd făcuse o scurtă călătorie, ca se gîndea să-i spună abia după cîteva zile că s-a întors la Paris. Și i-o spunea cu simplitate, fără a-și mai lua, ca altă dată, precauția de a se apăra, la întîmplare, cu o bucă-

ţică de adevăr, că tocmai se întorsese cu trenul de dimineaţă. Aceste cuvinte erau mincinoase; cel puţin ele erau mincinoase, inconsistente pentru Odette, neavînd, ca şi cum ar fi fost adevărate, un punct de sprijin în amintirea sosirii ei la gară, ba chiar era împiedicată să şi le reprezinte în momentul cînd le rostea, de imaginea contradictorie a ceea ce făcuse cu totul diferit în clipa cînd pretindea că a coborît din tren. Dar în mintea lui Swann, dimpotrivă, aceste cuvinte care nu întîlneau nici un obstacol, se încrustau şi căpătau fixitatea unui adevăr atît de indubitabil încît, dacă un prieten îi spunea că venise cu acelaşi tren şi nu o văzuse pe Odette, el era convins că prietenul se înşală în privinţa zilei şi a orei, o dată ce spusele lui nu se potriveau cu vorbele Odettei. Acestea nu i s-ar fi părut mincinoase decît dacă ar fi fost bănuitor de la bun început. Ca să o creadă mincinoasă era nevoie, ca de o condiţie necesară, de o bănuială prealabilă. Aceasta era, de altfel, şi o condiţie suficientă. Atunci, tot ceea ce îi spunea Odette îi părea suspect. Dacă o auzea pomenind un nume, era sigur că era numele unuia din amanţii ei; o dată luat în stăpînire de această presupunere, petrecea săptămîni întregi în deznădejde; intră chiar o dată în legătură cu o agenţie de informaţii pentru a şti adresa, programul unui necunoscut, despre care află că era un unchi al Odettei mort de douăzeci de ani.

Deşi nu-i îngăduia în general să o întîlnească în locuri publice, spunînd că asta ar da loc la bîrfe, se întîmpla ca să se afle totuşi în acelaşi timp cu ea la o serată unde erau invitaţi fiecare în parte — la Forcheville, la pictor, sau la un bal de caritate dat de vreun minister. O vedea, dar nu îndrăznea să rămînă de teama de a nu o mînia avînd aerul că îi spionează plăcerile pe care le avea cu alţii decît cu el, şi care — în timp ce se întorcea acasă singur, urmînd să se culce, neliniştit cum aveam să fiu eu însumi cîţiva ani mai tîrziu, în serile cînd va veni să cineze la noi acasă, la Combray — îi păreau nelimitate, pentru că nu le văzuse sfîrşitul. Şi o dată sau de două ori cunoscu în asemenea seri unele dintre acele bucurii pe care am fi ispitiţi să le numim, dacă nu ar fi urmate cu atîta violenţă de şocul neliniştii oprite bruse, bucurii calme, pentru că ele constau dintr-o împăcare: trecuse pentru o clipă pe la o petrecere dată de pictor şi se pregătea să o părăsească; o lăsa aici pe Odette transformată într-o strălucită străină, în mijlocul unor bărbaţi cărora privirile şi veselia ei, ce nu erau pentru el, păreau să le vorbească de vreo voluptate ce avea să fie gustată aici sau altundeva (poate la „Balul Zăpăciţilor", unde se temea că Odette se va duce după aceea) şi care îi pricinuia lui Swann o gelozie mai intensă decît însăşi îm-

perecherea trupurilor, pentru că și-o închipuia mai greu; era gata să treacă pragul atelierului, cînd se auzea chemat îndărăt cu următoarele cuvinte (care, deposedînd sărbătoarea de acel sfîrșit ce-l înspăimînta, i-o redau retrospectiv inocentă, făceau din întoarcerea Odettei un lucru nu de neconceput și teribil, ci duios și cunoscut și care va sta alături de el semănînd cu o părticică din viața lui de toate zilele, în trăsura lui, o despuiau pe Odette însăși de aparența ei prea strălucitoare și veselă, arătau că nu este decît un travestiu pe care îl îmbrăcase pentru o clipă, pentru el însuși, nu în vederea unor misterioase plăceri, și de care ea era încă de pe acum obosită), pe care Odette i le arunca parcă în treacăt, tocmai cînd el dădea să plece: „Nu vrei să mă aștepți cinci minute? Vreau să plec, vom merge împreună, mă vei duce acasă".

Este adevărat că într-o bună zi Forcheville ceruse să fie și el dus acasă în același timp, dar cum, ajuns în fața porții Odettei, ceruse îngăduința să intre și el, Odette îi răspunsese, arătînd către Swann: „Asta depinde numai de acest domn, întreabă-l pe el. Intră o clipă dacă vrei, dar nu pentru multă vreme, pentru că te previn că îi place să stea de vorbă cu mine în liniște și nu îi place prea mult să am și alte vizite cînd vine el. Ah! dacă l-ai cunoaște așa cum îl cunosc eu! Nu-i așa, *my love*, numai eu te cunosc atît de bine!"

Iar Swann era încă parcă mai emoționat văzînd-o cum îi adresează astfel, în prezența lui Forcheville, nu numai aceste cuvinte tandre și care îl privilegiau, dar și anumite critici ca: „Sînt sigură că n-ai răspuns încă prietenilor tăi în legătură cu cina de duminică. Nu te duce, dacă nu vrei, dar fii cel puțin politicos", sau: „Măcar ți-ai lăsat aici eseul despre Ver Meer, ca să mai poți scrie puțin mîine? Leneșule! O să te pun la treabă!", care dovedeau că Odette este la curent cu invitațiile lui în societatea înaltă, cu studiile lui despre artă, că au o viață comună. Și, spunînd asta, ea îi adresa un surîs în adîncul căruia el o simțea pe de-a-ntregul a lui.

Atunci, în acele momente, în timp ce ea făcea cîte o oranjadă, dintr-o dată, ca atunci cînd un reflector nu prea bine potrivit mai întîi, plimbă în jurul unui obiect, pe zid, mari umbre fantastice, care apoi se retrag și se pierd în el, toate ideile groaznice și mereu schimbătoare pe care și le făcea despre Odette se risipeau, întîlneau trupul fermecător din fața lui. Avea brusca bănuială că acel ceas petrecut la Odette, sub lumina lămpii, nu era poate un ceas artificial, pus anume la cale spre folosința lui (menit să mascheze acel lucru înspăimîntător și minunat la care se gîndea întruna fără să și-l poată prea bine reprezenta, și anume un ceas din adevărata viață a Odettei, din viața Odettei cînd el nu era acolo), cu accesorii

teatrale și fructe de carton, ci era poate un ceas adevărat din viața Odettei; că dacă el nu ar fi fost acolo, ea l-ar fi așezat pe Forcheville în același fotoliu și i-ar fi turnat în pahar nu o băutură necunoscută, ci chiar această oranjadă, că lumea locuită de Odette nu era acea altă lume înspăimîntătoare și supranaturală în care el și-o închipuia tot timpul și care nu exista poate decît în imaginația lui, ci universul real, lipsit de orice tristețe, și cuprinzînd această masă unde el va putea să scrie și această băutură din care îi va fi îngăduit să guste, toate aceste obiecte pe care le contempla cu admirație și curiozitate, dar și cu gratitudine, căci dacă, absorbindu-i visele, îl izbăviseră de ele, ele, în schimb, se îmbogățiseră cu visele lui, îi arătau realizarea lor palpabilă, și îi interesau mintea, căpătau relief în fața privirilor lui, liniștindu-i totodată inima. Ah! dacă destinul i-ar fi îngăduit să poată avea o locuință comună cu Odette și ea la ea acasă să fie la el acasă. Dacă, întrebîndu-l pe servitor ce pregătise pentru prînz, acesta i-ar fi răspuns înșiruindu-i felurile hotărîte de Odette, dacă, atunci cînd Odette voia să se ducă să se plimbe dimineața la Bois de Boulogne, ar fi fost silit prin însești îndatoririle lui de soț și chiar dacă nu ar fi avut poftă să iasă din casă, să o întovărășească, purtîndu-i mantila pe mînă cînd ei îi era prea cald, iar seara, după cină, dacă ea ar fi avut chef să rămînă într-o ținută ușoară de casă, dacă el ar fi fost silit să rămînă lîngă ea, să facă tot ce ea voia; atunci toate nimicurile acestea din viața lui Swann ce îi păreau atît de triste, s-ar fi încărcat, dimpotrivă, pentru că ar fi făcut totodată parte din viața Odettei — chiar și cele mai familiare, ca această lampă, această oranjadă, acest fotoliu, care, toate, erau învăluite în atîta visare, care materializau atîta dorință —, de un fel de blîndețe îmbelșugată și densitate misterioasă!

Totuși, își dădea bine seama că regreta astfel un calm, o pace care nu ar fi fost prielnice iubirii sale. Cînd Odette va înceta să mai fie pentru el o ființă mereu absentă, regretată, imaginară; cînd sentimentul pe care îl va avea pentru ea nu va mai fi această tulburare misterioasă pricinuită lui de fraza din sonată, ci unul de afecțiune, de recunoștință; cînd se vor stabili între ei raporturi normale care vor pune capăt nebuniei și tristeții lui, atunci, fără îndoială, faptele din viața Odettei îi vor părea prea puțin interesante în sine — cum bănuise de mai multe ori, de exemplu în ziua cînd citise prin transparența plicului scrisoarea adresată lui Forcheville. Examinîndu-și boala cu sagacitatea cuiva care și-ar fi inoculat-o pentru a o studia, își spunea că, atunci cînd va fi vindecat, tot ce va face Odette îi va fi indiferent. Dar din adîncul stării sale morbide el se temea, la

drept vorbind, ca de moarte, de o asemenea vindecare, care, într-adevăr, ar fi fost moartea a tot ce era el în clipa de față.

După acele seri liniștite, bănuielile lui Swann se liniștiseră; o binecuvînta pe Odette și a doua zi, încă de dimineață, îi trimitea cele mai frumoase bijuterii, pentru că bunăvoința ei din ajun stîrnise în el fie un simțămînt de recunoștință, fie dorința de a o provoca din nou, fie o mare iubire care simțea nevoia să se cheltuiască pe sine.

Dar, alteori, durerea punea din nou stăpînire pe el, își închipuia că Odette este amanta lui Forcheville și că, atunci cînd amîndoi îl văzuseră, din landoul soților Verdurin, la Bois, în ajunul petrecerii de la Chatou, unde el nu fusese invitat, rugînd-o zadarnic, cu acea înfățișare deznădăjduită pe care o observase pînă și vizitiul său, să se întoarcă acasă împreună cu el, apoi plecînd singur și învins, ea se uitase la Forcheville, spre a-i spune: „E turbat!", cu privirea strălucitoare, răutăcioasă, viclean strecurată pe sub pleoapele lăsate, pe care o avusese în ziua cînd acesta îl izgonise pe Saniette din salonul soților Verdurin.

Atunci Swann o ura. „Dar și eu sînt prea prost, își spunea el, plătesc cu banii mei plăcerea altora. Ar trebui totuși să știe să nu întindă coarda prea mult, căci s-ar putea să nu-i mai dau nimic. În orice caz, să renunțăm pentru moment la darurile suplimentare. Și cînd te gîndești că nu mai departe decît ieri, fiindcă spunea că ar vrea să asiste la sezonul muzical de la Bayreuth[89], am făcut prostia să-i propun să închiriez pentru noi doi unul dintre frumoasele castele din împrejurimi ale regelui de Bavaria[90]. Și, de altfel, nici măcar nu a părut foarte încîntată, nu mi-a spus nici da, nici nu; să nădăjduim că mă va refuza! Nostim ar mai fi să ascult Wagner timp de cincisprezece zile alături de ea, care se pricepe la muzică tot atît cît o ciubotă!" Și ura lui, ca și iubirea, avînd nevoie să se manifeste și să acționeze, se complăcea să-și dezvolte tot mai mult închipuirile urîte, pentru că, datorită perfidiilor pe care i le atribuia Odettei, o detesta și mai mult și ar fi putut, dacă ar fi fost adevărate — ceea ce încerca să-și spună —, să aibă un prilej de a o pedepsi și de a-și potoli pe seama ei mînia crescîndă. Ajunse astfel să presupună că va primi o scrisoare de la ea prin care îi va cere bani pentru a închiria acel castel de lîngă Bayreuth, dar prevenindu-l că el nu va putea veni, pentru că ea le făgăduise, lui Forcheville și soților Verdurin, să-i invite acolo. Ah! cît i-ar fi plăcut ca ea să-și îngăduie această îndrăzneală! Cu cîtă bucurie ar fi refuzat-o, ar fi redactat răspunsul răzbunător, ai cărui termeni îi alegea pe în-

delete, rostindu-i cu voce tare, ca și cum ar fi primit scrisoarea cu adevărat!

Or, tocmai asta se și întîmplă. Ea îi scrise că soții Verdurin și prietenii lor își arătaseră dorința de a asista la acele reprezentații ale operelor lui Wagner și că, dacă binevoia să-i trimită banii, ea va avea în sfîrșit, după ce fusese atît de adeseori primită în casa lor, plăcerea să-i invite la rîndul ei. Despre el nu spunea nici măcar un cuvînt, căci era subînțeles că prezența lor o excludea pe a lui.

Atunci își spuse că are bucuria să-i trimită teribilul răspuns pe care îl hotărîse în ajun cuvînt cu cuvînt, fără a îndrăzni să spere că realitatea îl va pune vreodată în situația de a-l folosi. Vai! simțea bine că, avînd bani destui, sau găsind ușor alții, ea va putea totuși să închirieze o locuință lîngă Bayreuth, de vreme ce avea poftă să o facă, ea care nu era capabilă să-l deosebească pe Bach de Clapisson. Dar va trăi totuși acolo în mai puțin lux. Nu va putea, ca în cazul cînd el i-ar fi trimis cîteva bancnote de o mie de franci, să organizeze în fiecare seară, în vreun castel, unul din acele supeuri rafinate, după care poate și-ar fi oferit capriciul — pe care nu-l avusese poate niciodată pînă atunci — să cadă în brațele lui Forcheville. Și apoi, cel puțin, nu el, Swann, va plăti acea călătorie mult detestată! — Ah! dacă ar fi putut-o împiedica! dacă ea și-ar fi scrîntit piciorul înainte de plecare, dacă vizitiul trăsurii care o va duce la gară ar fi consimțit, în schimbul unei răsplăți oricît de mare, să o conducă spre un loc unde această femeie perfidă, cu ochii scîpind de un surîs complice adresat lui Forcheville, această Odette așa cum era ea pentru Swann de patruzeci și opt de ore încoace, ar fi rămas sechestrată cîtva timp!

Dar ea nu era niciodată astfel multă vreme; după cîteva zile, privirea lucioasă și vicleană își pierdea din strălucire și din duplicitate, imaginea unei Odette pe care o ura de moarte și care îi spunea lui Forcheville: „E turbat!“ începea să pălească, să se șteargă. Atunci, treptat, apărea din nou și se înălța, strălucind gingaș, chipul celeilalte Odette, al celei care îi adresa de asemenea un surîs lui Forcheville, dar un surîs ce nu exprima față de Swann decît iubire, cînd ea spunea: „Să nu rămîi prea mult timp, căci domnului acestuia nu-i place să fiu vizitată cînd el dorește să fie lîngă mine. Ah! dacă l-ai cunoaște așa cum îl cunosc eu!“, același surîs ce i se ivea pe față cînd îi mulțumea lui Swann pentru cine știe ce gest delicat, delicatețe pe care ea o prețuia foarte mult la el, pentru cine știe ce sfat pe care ea i-l ceruse în vreuna din împrejurările grave cînd nu avea încredere decît în el. Atunci se întreba cum de îi putuse scrie acestei Odette o asemenea scrisoare plină de insulte,

de care, fără îndoială, ea nu îl crezuse în stare pînă atunci, și care îl făcuse să decadă din locul înalt, unic, pe care, prin bunătatea, prin loialitatea lui, îl cucerise în prețuirea ei. Îi va fi mai puțin drag, căci pentru asemenea calități, pe care nu le găsea nici la Forcheville, nici la vreun alt bărbat, era iubit de ea. Din cauza lor Odette îi arăta atît de adeseori o tandrețe pe care nu punea mare preț cînd era gelos, pentru că nu era un semn de dorință, dovedindu-se chiar mai curînd a fi afecțiune, și nu iubire, dar a cărei importanță el începea să o simtă pe măsură ce slăbirea spontană a bănuielilor sale, adeseori accentuată de distracția pe care i-o procura o lectură cu privire la artă sau conversația cu un prieten, făcea din pasiunea lui un simțămînt mai puțin exigent în ceea ce privește reciprocitatea.

Acum cînd, după această oscilație, Odette revenise în mod firesc în locul de unde gelozia lui Swann o îndepărtase pentru o clipă, în unghiul unde el o găsea fermecătoare, el și-o închipuia plină de tandrețe, cu o privire ce consimte, atît de frumoasă astfel, încît își întindea buzele către ea, ca și cum ar fi fost acolo și ar fi putut să o sărute; și pentru această privire vrăjită și bună îi păstra o asemenea recunoștință, de parcă ea s-ar fi uitat într-adevăr la el așa, și totul nu ar fi fost zugrăvit doar de închipuirea lui, întru satisfacerea dorinței sale.

Cît trebuie să o fi supărat! Desigur, avea motive serioase să o deteste, dar el nu ar fi urît-o astfel, dacă nu ar fi iubit-o atît de mult. Nu avusese oare motive la fel de grave ca să se supere și pe alte femei, cărora, totuși, le-ar fi adus cu bucurie un serviciu astăzi, nemaifiind mîniat împotriva lor, pentru că nu le mai iubea? Dacă vreodată va ajunge în aceeași stare de indiferență față de Odette, va înțelege că numai gelozia îl făcuse să vadă un lucru atît de atroce, de neiertat, în această dorință, în fond, atît de firească, izvorînd din firea ei de copil, și de asemenea, dintr-o anumită delicatețe sufletească, de a putea, la rîndul ei, de vreme ce i se înfățișa prilejul, să-i invite și ea pe soții Verdurin făcînd pe stăpîna casei.

Se întorcea la acest punct de vedere — opus celui al iubirii și al geloziei sale, și unde se situa uneori din dorința unui fel de obiectivitate intelectuală și pentru a lua în considerare diferitele probabilități —, de unde încerca să o judece pe Odette ca și cum nu ar fi iubit-o, ca și cum ea ar fi fost pentru el o femeie ca toate celelalte, ca și cum viața Odettei nu ar fi fost, de îndată ce el nu mai era de față, diferită, dusă în ascuns de el, urzită împotriva lui.

De ce să creadă că ea va gusta acolo, împreună cu Forcheville sau cu alții, plăceri îmbătătoare pe care nu le cunoscuse cu el, în-

ventate în întregime doar de gelozia lui? La Bayreuth, ca și la Paris, dacă se întîmpla ca Forcheville să se gîndească la el, îl vedea, fără îndoială, ca pe cineva care însemna mult în viața Odettei și căruia era silit să-i cedeze locul cînd se întîlneau la ea acasă. Dacă Forcheville și ea ar triumfa, fiind acolo în ciuda voinței lui, asta s-ar întîmpla pentru că el ar încerca zadarnic să o împiedice să se ducă, în timp ce, dacă i-ar fi aprobat proiectele, de altfel firești, ea ar fi părut că se află acolo după sfatul lui, ea s-ar fi simțit trimisă, instalată de el, iar pentru plăcerea pe care ar fi avut-o primind oameni ce o invitaseră de atîtea ori în casa lor, i-ar fi mulțumit în sinea ei lui Swann.

Și — în loc să plece certată cu el și fără să-l vadă — dacă îi trimitea acei bani, dacă o încuraja să facă acea călătorie și se străduia să nu-i lipsească nimic, ea avea să alerge la el, fericită, recunoscătoare, iar el va simți acea bucurie de a o vedea pe care nu o mai gustase de aproape o săptămînă și pe care nimic în lume nu o putea înlocui. Căci de îndată ce Swann putea să și-o închipuie fără ură, de îndată ce deslușea bunătate în surîsul ei, iar dorința de a o răpi altuia nu se mai adăuga, din gelozie, iubirii sale, această iubire redevenea mai ales o înclinație pentru senzațiile pe care i le oferea persoana Odettei, pentru plăcerea de a admira ca pe un spectacol sau a cerceta ca pe un fenomen neobișnuit, o privire a ei ridicată spre el, nașterea unui surîs, intonația vocii. Și această plăcere, diferită de toate celelalte, crease, în cele din urmă, în el, o nevoie de ea, pe care numai ea putea să o potolească prin prezența-i sau prin scrisorile sale, aproape la fel de dezinteresată, aproape la fel de artistică, de perversă, ca o altă nevoie ce caracteriza această nouă perioadă din viața lui Swann cînd uscăciunii, deprimării din anii precedenți le succedase un fel de preaplin spiritual, fără ca el să știe cărui fapt îi datora această îmbogățire nesperată a vieții sale lăuntrice, tot astfel cum cineva cu o sănătate șubredă nu știe de ce, începînd dintr-un anume moment, se întremează, se îngrașă, și pare cîtva timp că merge către o vindecare deplină: această altă nevoie, care se dezvolta, de asemenea, în afara lumii reale, era cea de a auzi, de a cunoaște muzica.

Astfel, prin însuși procesul chimic al răului său, după ce secretase gelozie din iubire, începea din nou să fabrice tandrețe și milă pentru Odette. Ea redevenise o Odette fermecătoare și bună. Avea remușcări că fusese aspru cu ea. Voia ca ea să vină lîngă el și, mai întîi, voia să-i fi prilejuit vreo plăcere, pentru a vedea cum recunoștința îi desenează chipul și îi modelează surîsul.

De aceea Odette, sigură că îl va vedea venind după cîteva zile, la fel de tandru şi de supus ca înainte, să o roage să se împace, se obişnuia să nu se mai teamă că nu-i va fi pe plac, ba chiar să-l irite, refuzîndu-i, din comoditate, favorurile la care el ţinea cel mai mult.

Poate că nu ştia cît de sincer fusese el faţă de ea în timpul certei, cînd îi spusese că nu-i va mai trimite bani şi va încerca să-i facă rău. Poate că nu ştia nici cît de sincer era dacă nu faţă de ea, cel puţin faţă de el însuşi, în alte cazuri cînd,în interesul viitorului legăturii lor, pentru a-i arăta Odettei că este capabil să se lipsească de ea, că o ruptură rămîne mereu posibilă, el hotăra să nu o mai vadă cîtva timp .

Uneori asta se întîmpla după cîteva zile în timpul cărora ea nu-i prilejuise vreo nouă supărare; şi cum ştia că din viitoarele lui vizite nu se va putea alege cu o mare bucurie, ci mai curînd cu vreo nelinişte care va pune capăt perioadei de calm în care se afla el, îi scria că, fiind foarte ocupat, nu o va putea vedea în nici una din zilele pe care i le anunţase. Or, o scrisoare venită din partea ei, încrucişîndu-se cu a lui, îl ruga tocmai să schimbe ziua uneia din întîlniri. El se întreba de ce; bănuielile, durerea îl cuprindeau iarăşi. Nu putea să mai respecte, în starea nouă de zbucium în care se găsea, angajamentul pe care îl luase în starea anterioară de calm relativ, alerga la ea şi pretindea să o vadă în toate zilele următoare. Şi chiar dacă nu i-ar fi scris ea prima, dacă i-ar fi răspuns numai, încuviinţîndu-i cererea de a se despărţi pentru un scurt timp, hotărîrea lui era zdruncinată şi el voia să o întîlnească întruna. Căci, contrariu calculului lui Swann, consimţămîntul Odettei schimbase totul în sufletul lui. Ca toţi cei care posedă un lucru, pentru a şti ce s-ar întîmpla dacă nu l-ar mai poseda un timp, el înlăturase acest lucru din mintea lui, lăsînd însă tot restul în aceeaşi stare ca atunci cînd acel lucru era acolo. Or, absenţa unui lucru nu înseamnă doar asta, nu este o simplă lipsă parţială, ci o răsturnare a întregului, o stare nouă ce nu poate fi prevăzută în cadrul celei vechi.

Dar alteori, dimpotrivă — Odette tocmai se pregătea să plece în călătorie —, după vreo ceartă măruntă, aleasă de el drept pretext, se hotăra să nu-i scrie şi să nu o revadă înainte de întoarcerea ei, dînd astfel aparenţele, şi cerînd beneficiul, unei mari certe, pe care ea o va crede poate definitivă, unei despărţiri care, în cea mai mare măsură, era inevitabilă din cauza călătoriei şi pe care el o provoca doar ceva mai devreme. Şi-o închipuia pe Odette neliniştită, supărată că nici nu o vizitase, nici nu-i scrisese, iar această imagine, liniştindu-i gelozia, îl ajuta să se dezobişnuiască mai uşor să o vadă. Fără îndoială, uneori, la capătul cel mai îndepărtat al minţii sale,

acolo unde hotărîrea lui o împingea datorită îndelungatului răstimp de trei săptămîni de despărţire acceptată, examina cu plăcere ideea că o va revedea pe Odette la întoarcerea ei; dar nerăbdarea lui era totodată atît de mică, încît începea să se întrebe dacă nu ar fi în stare să dubleze durata unei abstinenţe atît de puţin dureroasă. Ea nu data însă decît de trei zile, răstimp mult mai scurt decît cel pe care îl petrecuse adeseori fără să o vadă pe Odette, şi cînd nu era premeditat, ca acum. Şi iată totuşi că o uşoară contrarietate sau un rău fizic — incitîndu-l să considere momentul prezent ca pe un moment excepţional, în afara regulii, cînd înţelepciunea însăşi ar admite că trebuie să accepţi liniştea pe care o aduce plăcerea şi să renunţi, pînă la reluarea utilă a efortului, la voinţă — suspendau acţiunea acesteia, care înceta să-şi mai exercite constrîngerea; sau doar amintirea unui amănunt de care uitase să o întrebe pe Odette, de exemplu, dacă se hotărîse în ce culoare vrea să-şi vopsească din nou trăsura sau, în legătură cu o anumită valoare de bursă, dacă doreşte să cumpere acţiuni obişnuite sau privilegiate (era foarte frumos să-i arate că poate să rămînă fără s-o vadă, dar nu ar fi fost prea practic să vopsească trăsura cum nu trebuie sau să cumpere acţiuni nerentabile), şi ideea de a o revedea, din depărtările unde era acum prizonieră, revenea dintr-o dată în cîmpul prezentului şi al posibilităţilor imediate, ca un elastic întins căruia îi dai drumul sau ca aerul dintr-o maşină pneumatică pe care o întredeschizi.

Ideea revenea fără să mai întîlnească vreo piedică şi, de altfel, în chip atît de irezistibil, încît Swann simţise cu mult mai puţină dificultate cum se apropie una cîte una cele cincisprezece zile în timpul cărora urma să rămînă despărţit de Odette, decît cînd aştepta cele zece minute de care avea nevoie vizitiul lui pentru a înhăma caii la trăsura ce urma să-l ducă la ea acasă, minute pe care le petrecuse cu o nerbădare şi o bucurie nebune, întorcîndu-se de mii de ori spre a-şi arăta tandreţea, către ideea de a o regăsi care, printr-o schimbare atît de bruscă, în clipa cînd o credea atît de departe, era din nou lîngă el, în conştiinţa sa imediată. Ea nu mai întîlnea în cale obstacolul dorinţei de a căuta să i se reziste, care nu mai exista în mintea lui Swann, de cînd, dovedindu-şi sieşi — aşa credea el, cel puţin — că era capabil să se despartă cu uşurinţă, nu mai vedea nici un inconvenient în a amîna o tentativă de separare pe care acum era sigur că o poate realiza ori de cîte va voi. Totodată, această idee de a o revedea îi revenea împodobită cu o noutate, o seducţie înzestrată cu o virulenţă pe care obişnuinţa le tocise, dar care se exacerbaseră după această privaţiune nu de trei zile, ci de cincisprezece (căci durata unei renunţări trebuie cal-

culată cu anticipație, în raport cu termenul hotărît), și din ceea ce pînă atunci fusese o plăcere așteptată pe care o sacrifici ușor, făcuse o fericire nesperată, împotriva căreia ești fără de putere. Revenea înfrumusețată și pentru că Swann nu știa ce putuse Odette gîndi, sau chiar face poate, văzînd că el nu-i dăduse nici un semn de viață, astfel încît ceea ce urma el să întîlnească era descoperirea pasionantă a unei Odette aproape necunoscute.

Dar ea, tot așa cum știuse că refuzul de a-i da bani nu e decît o stratagemă, nu vedea decît un pretext în întrebarea pe care Swann i-o punea în legătură cu trăsura ce urma a fi vopsită sau cu acțiunile ce trebuiau cumpărate. Căci nu reconstituia diferitele faze ale acestor crize străbătute de el, și în ideea pe care și-o făcea ea despre ele, omitea să le înțeleagă mecanismul, necrezînd decît în ceea ce știa dinainte, în necesarul, infailibilul și mereu identicul sfîrșit. Idee incompletă — și cu atît mai profundă, poate — dacă ai fi judecat-o din punctul de vedere al lui Swann, care ar fi găsit, fără îndoială, că nu este înțeles de Odette, așa cum un morfinoman sau un tuberculos, convinși că au fost împiedicați, unul de un eveniment exterior, în chiar momentul cînd voia să se lepede de obiceiul său învetcrat, altul de o indispoziție întîmplătoare, în clipa cînd, în sfîrșit, urma să se însănătoșească, se simt neînțeleși de medicul care nu acordă aceeași importanță acestor pretinse împrejurări, simple travestiuri, după el, învăluite pentru a redeveni sesizabile de către bolnavii săi, în viciul și în starea morbidă care, în realitate, apasă fără putință de vindecare asupra lor, în timp ce ei își fac vise de înțelepciune sau de însănătoșire. Și, de fapt, iubirea lui Swann ajunsese în acea etapă cînd medicul și, în unele situații, chiar chirurgul cel mai îndrăzneț, se întreabă dacă este încă înțelept, sau chiar posibil, să-l lipsești pe un bolnav de viciul lui sau să-l vindeci de maladia de care suferă.

Desigur, Swann nu avea conștiința nemijlocită a întinderii acestei iubiri. Cînd încerca să o măsoare, i se întîmpla uneori ca ea să-i pară diminuată, aproape redusă la nimic; de exemplu îi reveneau în memorie în anumite zile neplăcerea, aproape dezgustul pe care i-l inspiraseră, înainte de a o iubi pe Odette, trăsăturile ei prea expresive, tenul ei lipsit de prospețime. „Într-adevăr, am făcut un mare progres, își spunea el a doua zi; dacă e să văd lucrurile cum sînt, ieri nu gustam aproape nici o plăcere aflîndu-mă cu ea în pat: ciudat, găseam chiar că e urîtă.“ Și, desigur, era sincer, dar iubirea lui se întindea cu mult dincolo de regiunile dorinței fizice. Însăși persoana Odettei nu mai ocupa aici un loc prea mare. Cînd privirea lui întîlnea pe masă fotografia Odettei, sau cînd ea venea

să-l vadă, cu greu identifica figura de carne sau de carton cu tulburarea dureroasă și constantă care sălășluia în el. Își spunea aproape cu uimire: „Este ea", ca și cum, dintr-o dată, ne-ar fi fost arătată în fața noastră, exteriorizată, una dintre bolile noastre, pe care nu am fi găsit-o asemănătoare cu cea de care sufeream. Încerca să se întrebe cine este „ea"; căci iubirea și moartea seamănă nu atît prin acele trăsături, atît de vagi, despre care se vorbește întruna, ci prin faptul că ne silesc să ne întrebăm tot mai mult, din teama că realitatea lui ne va scăpa, asupra misterului personalității. Iar acea maladie care era iubirea lui Swann sporise în asemenea măsură, era atît de strîns legată de toate obiceiurile lui Swann, de toate faptele sale, de gîndirea, de sănătatea sa, de somnul său, de viața sa, ba chiar și de ceea ce el dorea să se întîmple după moartea sa, era în asemenea măsură una cu el, încît nu ai fi putut-o smulge din trupul său fără să-l nimicești pe el însuși aproape în întregime: după cum spun chirurgii, iubirea lui nu mai era operabilă.

Prin această iubire Swann fusese în asemenea măsură desprins de toate interesele sale, încît cînd, din întîmplare, se întorcea în societatea înaltă, spunîndu-și că relațiile lui, ca o montură elegantă, pe care ea, de altfel, nu ar fi știut să o prețuiască foarte exact, puteau să-l ridice puțin în ochii Odettei (și ar fi fost poate adevărat, dacă nu ar fi fost înjosite de chiar acea iubire, care pentru Odette deprecia toate lucrurile pe care le atingea, prin însuși faptul că părea să le proclame mai puțin prețioase), simțea, alături de tristețea de a se afla în locuri necunoscute și printre oameni necunoscuți de ea, plăcerea dezinteresată pe care ar fi avut-o citind un roman sau privind un tablou unde sînt pictate distracțiile unei clase trîndave, cum se complăcea el însuși să considere felul cum funcționa viața lui casnică, eleganța garderobei și numărul servitorilor, bunul plasament al banilor, așa cum citea în Saint-Simon — unul dintre autorii lui preferați — despre mersul mecanic al zilelor, despre felurile de mîncare de la masa doamnei de Mantenon[91], sau despre zgîrcenia deliberată și traiul pe picior mare al lui Lulli[92]. Și, în slaba măsură în care detașarea sa nu era absolută, motivul acestei plăceri noi pe care o gusta Swann era de a putea emigra pentru o clipă în puținele părți din el însuși rămase aproape străine de iubirea, de nefericirea lui. În această privință, personalitatea pe care i-o atribuia mătușa mea, de „Swann fiul", distinctă de personalitatea sa mai individuală de Charles Swann, era cea în care el se simțea acum cel mai bine. Într-o zi cînd, pentru aniversarea prințesei de Parma (și pentru că ea putea adeseori să-i fie indirect agreabilă Odettei, procurîndu-i bilete pentru diferite gale și jubileuri), voise să-i trimită

fructe, neștiind prea bine cum să le comande, o rugase să le comande în locul lui pe o verișoară a mamei sale care, fericită că-i poate face un serviciu, îi scrisese, înfățișîndu-i socoteala, că nu luase toate fructele din același loc, ci strugurii de la Crapote, magazin specializat în asta, fragii de la Jauret, perele de la Chevet, unde erau mai frumoase etc., „fiecare fruct fiind luat în mînă și cercetat pe îndelete de mine". Și într-adevăr, din mulțumirile prințesei putuse să-și dea seama cît de parfumați fuseseră fragii și cît de zemoase, perele. Dar mai ales acel „fiecare fruct fiind luat în mînă și cercetat pe îndelete de mine" fusese liniștitor pentru suferința lui, ducîndu-i conștiința într-o regiune unde ajungea arareori, deși ea îi aparținea, în calitatea lui de moștenitor al unei familii burgheze bogate și de bună tradiție, în sînul căreia se păstraseră din tată-n fiu, gata să i se ofere de îndată ce ar fi dorit, cunoașterea „bunelor adrese" și arta de a ști să faci o comandă.

Desigur, uitase de prea multă vreme că era „Swann fiul" pentru a nu simți, cînd redevenea asta pentru o clipă, o plăcere mai vie decît cele pe care le-ar fi putut avea în restul timpului și de care era blazat; și dacă amabilitatea burghezilor, pentru care el rămînea mai ales asta, era mai puțin călduroasă decît cea a aristocrației (dar mai măgulitoare, de altfel, căci pentru ei, cel puțin, ea rămîne totdeauna nedespărțită de prețuire), o scrisoare din partea unei altețe, orice distracții princiare i-ar fi propus, nu-l putea bucura ca epistola prin care i se cerea să fie martor, sau numai să asiste la o căsătorie în familia unor vechi prieteni ai părinților săi dintre care unii continuaseră să-l vadă — ca bunicul meu ce, cu un an în urmă, îl invitase la căsătoria mamei —, iar alții abia dacă îl cunoșteau personal, dar considerau că au îndatoriri de politețe față de fiul, față de veșnicul urmaș al răposatului domn Swann.

Dar, dată fiind intimitatea veche pe care o avea cu ei, oamenii din înalta societate, într-o anumită măsură, făceau de asemenea parte din casa, din servitorimea, din familia sa. Simțea că are, gîndindu-se la strălucitele lui prietenii, același sprijin în afara lui însuși, același confort pe care le avea cînd privea frumoasele pămînturi, frumoasa argintărie, frumoasele fețe de masă și cearceafuri care îi veneau de la ai săi. Și gîndul că dacă ar fi fost lovit de apoplexie cînd se afla la el acasă, ducele de Chartres, prințul de Reuss, ducele de Luxembourg și baronul de Charlus ar fi fost pe dată și în mod cu totul firesc chemați de cameristul lui, îi aducea aceeași mîngîiere ca bătrînei noastre Françoise faptul de a ști că va fi înmormîntată în cearceafuri de pînză fină, de ea pregătite anume, brodate cu inițialele ei, necîrpite (sau cîrpite cu atîta măiestrie încît

cusătura voia parcă să arate cît de iscusită este mîna care a făcut-o, lințoliu din a cărei imagine ea știa să extragă adeseori o anumită satisfacție, avîndu-și sursa dacă nu într-o bună stare fizică, cel puțin în amorul ei propriu. Dar, mai ales, ca în toate faptele și gîndurile lui care se raportau la Odette, Swann era întruna dominat și condus de sentimentul nemărturisit că el îi era poate nu mai puțin drag, dar mult mai puțin plăcut la vedere decît oricine altul, fie și decît cel mai plicticos invitat al soților Verdurin; cînd se gîndea însă la o lume pentru care el era bărbatul strălucit prin excelență, ce trebuia cu orice preț atras, stîrnind dezolarea celor care nu-l mai vedeau prin saloane, începea iarăși să creadă în existența unei vieți mai fericite, aproape să capete poftă de ea, cum i se întîmplă unui bolnav care stă la pat de multe luni, silit fiind să respecte un regim sever, și care vede într-un ziar felurile de mîncare servite la un dejun oficial sau reclama pentru o croazieră în Sicilia.

Dacă era obligat să prezinte scuze celor din societatea înaltă pentru că nu-i vizita, față de Odette, în schimb, se scuza că o vizitează. Ba chiar își plătea vizitele (întrebîndu-se la sfîrșitul lunii, mai ales dacă i se părea că a abuzat de răbdarea ei și o vizitase prea des, dacă suma de patru mii de franci trimisă ei îi era de ajuns), și pentru fiecare găsea un pretext, ducîndu-i fie un cadou, fie o informație de care ea avea nevoie, fie spunînd că îl întîlnise în drum spre ea pe domnul de Charlus, care îi pretinsese să-l întovărășească. Și, cînd nu mai avea nici o altă soluție, îl ruga pe domnul de Charlus să se ducă repede la ea, să-i spună ca din întîmplare, în cursul conversației, că își amintește că trebuie să-i vorbească lui Swann și că o roagă să trimită un servitor să-l cheme pe dată la ea; dar cel mai adeseori Swann aștepta zadarnic și domnul de Charlus îi spunea seara că pretextul lui fusese zadarnic. Astfel încît nu numai că Odette lipsea acum adeseori, dar chiar cînd rămînea în Paris îl vedea puțin, și ea care, pe vremea cînd îl iubea, îi spunea: „Sînt totdeuna liberă" și „Ce-mi pasă mie de părerea celorlalți", acum, de fiecare dată cînd voia să o vadă, îi răspundea că trebuie respectate convenințele sau că e foarte ocupată. Cînd el îi propunea să meargă împreună la o serbare de caritate, la un vernisaj, la o premieră, unde ea oricum voia să se ducă, Odette îi spunea că el vrea să afișeze legătura lor și că o tratează ca pe o cocotă. Pentru a încerca să o întîlnească totuși undeva, Swann, care știa că îl cunoaște și îl iubește mult pe unchiul meu Adolphe, cu care el însuși fusese prieten, l-a vizitat într-o zi pe acesta în micul lui apartament din strada Bellechasse, spre a-i cere să folosească în favoarea lui influența pe care o avea asupra Odettei. Și cum ea lua totdeauna, cînd îi vorbea lui

Swann despre unchiul meu, o înfățișare poetică, spunînd: „Ah! el nu este ca tine, prietenia lui pentru mine este un lucru atît de frumos, atît de nobil, atît de gingaș! Nu mi-ar face afrontul de a voi să se arate cu mine în toate locurile publice". Swann se simți încurcat, neștiind pe ce ton trebuie să-i vorbească despre ea unchiului meu. Stabili superioritatea și, *a priori*, axioma supra-umanității ei serafice, cunoașterea prin revelare a virtuților ei nedemonstrabile, a căror noțiune nu putea deriva din experiență. „Vreau să vorbesc cu dumneata. Dumneata știi ce femeie superioară tuturor celorlalte, ce ființă vrednică de adorație, ce înger este Odette. Dar știi și ce înseamnă viața la Paris. Nu toată lumea o cunoaște pe Odette așa cum o cunoaștem noi, dumneata și cu mine. Și iată de ce există oameni care găsesc că eu joc un rol oarecum ridicol: ca nu poate admite nici măcar să o întîlnesc în lume, la teatru, de exemplu. Dumneata, în care are atîta încredere, nu i-ai putea spune cîteva cuvinte în sprijinul meu, asigurînd-o că exagerează cînd crede că un salut venit din partea mea i-ar dăuna?"

Unchiul meu îl sfătui pe Swann să nu o mai vadă cîtăva vreme pe Odette, care îl va iubi atunci mai mult, iar pe Odette să-l lase pe Swann să o întîlnească pretutindeni unde acesta va vrea. Cîteva zile mai tîrziu, Odette îi spunea lui Swann că fusese decepționată văzînd că unchiul meu nu se deosebește de ceilalți bărbați: încercase să o posede cu forța. Ea îl liniști pe Swann, care, în prima clipă, voi să se ducă să-l provoace pe unchiul meu la duel; de atunci, Swann nu-i mai dădu mîna cînd îl întîlni. Regretă cu atît mai mult această ceartă cu unchiul meu Adolphe, cu cît nădăjduise că dacă l-ar fi văzut uneori și ar fi putut vorbi ca între prieteni cu el, și-ar fi lămurit anumite zvonuri privitoare la viața pe care Odette o dusese odinioară la Nisa. Căci unchiul meu Adolphe își petrecea acolo iernile. Și Swann se gîndea chiar că poate o cunoscuse pe Odette acolo. Puținele cuvinte pe care cineva le rostise din greșeală în fața lui, cu privire la un bărbat care ar fi fost amantul Odettei, îl tulburaseră nespus de mult pe Swann. Dar lucrurile pe care le-ar fi găsit, înainte de a le cunoaște, îngrozitoare și cu neputință de crezut, de îndată ce le știa, erau încorporate pentru totdeauna în tristețea lui, admise, și el nu ar mai fi putut înțelege ca asemenea lucruri să nu se fi întîmplat. Numai că fiecare dintre ele schimbă pentru totdeauna ideea pe care și-o făcea despre amanta lui. I se păru odată chiar că înțelege că moravurile ușoare ale Odettei, pe care nu le-ar fi blamat, erau destul de cunoscute, și că la Baden-Baden și la Nisa, cînd petrecea aici odinioară mai multe luni, se bucurase de un fel de noto-

rietate galantă. Căută să se apropie de anumiți bărbați mai petre-
cărei, pentru a le pune întrebări; dar aceștia știau că o cunoaș-
pe Odette; și apoi se temea că astfel îi va face să se gîndească di-
nou la ea, punîndu-i pe urmele ei. Dar el care, pînă atunci, ar fi s-
cotit cum nu se poate mai plicticos tot ce avea vreo legătură c-
viața cosmopolită de la Baden-Baden sau de la Nisa, aflînd că Ode-
te petrecuse poate odinioară în aceste orașe ale plăcerii, fără s-
ajungă a ști vreodată dacă numai pentru a-și satisface nevoia d-
bani de care, datorită lui, scăpase, sau capricii ce puteau oricînd
renaște, se apleca acum neliniștit, neputincios, orb și cuprins d-
amețeală către abisul fără fund care înghițise acei ani de la în-
ceputul Septenatului[93], cînd îți petreceai iarna pe Promenade de-
Anglais, iar vara pe sub teii din Baden-Baden, găsindu-i de o pro-
funzime dureroasă, dar magnifică, precum cea cu care i-ar fi în-
zestrat un poet; și ar fi reconstituit faptele mărunte ale cronicii
Coastei de Azur din acea vreme, dacă ele ar fi putut să-l ajute s-
înțeleagă ceva din surîsul sau din privirile Odettei — totuși ati-
de cinstite și de simple — cu mai multă pasiune decît esteticianu
care cercetează documentele rămase din Florența secolului al XV-
lea, pentru a încerca să pătrundă și mai adînc în sufletul personaj-
lor lui Botticelli: la Primavera, la bella Vanna, sau Venus. Adesc-
ori, fără să-i spună nimic, o privea, dus pe gînduri; ea îi spunea: „Ce
ești de trist!" Nu de multă vreme, trecuse de la ideea că este o ființ-
bună, asemenea celor mai bune din cîte cunoscuse, la ideea că est-
o femeie întreținută; și invers, i se întîmplase, tot de atunci, să s-
întoarcă de la acea Odette de Crécy poate prea cunoscută de cheflii
de fustangii, la chipul cu o expresie uneori atît de blîndă, la fire-
ei atît de omenească. Își spunea: „Ce importanță poate să aibă c-
la Nisa toată lumea știe cine este Odette de Crécy? Reputațiile d-
genul ăsta, chiar cînd sînt adevărate, se întemeiază pe ideile celor-
lalți"; se gîndea că această legendă, chiar autentică, îi era exte-
rioară Odettei, nu era în ea ca o personalitate ireductibilă și rău-
făcătoare; că ființa care putuse fi adusă în situația de a făptui rău
era o femeie cu ochii blînzi, cu inima miloasă față de suferință, c-
un trup supus, pe care el îl ținuse, pe care el îl strînsese în brațe, c-
femeie pe care ar putea să ajungă într-o zi să o posede pe de-a-ntre-
gul, dacă reușea să-i fie întru totul necesar. Era aici, adesoori obo-
sită, cu chipul golit pentru o clipă de preocuparea febrilă și bucu-
roasă pentru lucrurile necunoscute care îl făceau pe Swann să su-
fere atît de mult; își dădea la o parte părul cu mîinile; fruntea, fața
ei păreau mai mari; atunci, dintr-o dată, vreun gînd omenesc, vreun
simțămînt bun, așa cum au toate făpturile, cînd, într-o clipă de

odihnă sau de reculegere, se regăsesc pe ele însele, țîșnea din ochii ei ca o rază galbenă. Și pe dată întreaga-i față se lumina, ca o pajiște cenușie sub norii ce se îndepărtează, pe neașteptate transfigurînd-o sub apusul de soare. Swann ar fi putut împărți cu ea viața ce se afla atunci în Odette, chiar viitorul pe care ea părea că-l privește visător; nici un zbucium rău nu părea a-și fi lăsat zgura. Oricît de rare în ultima vreme, clipe ca acestea nu au fost inutile. Prin mijlocirea amintirii, Swann lega între ele aceste particule, desființa intervalele, turna parcă în aur o Odette bună și calmă pentru care făcu mai tîrziu (după cum se va vedea în partea a doua a acestei opere) sacrificii pe care cealaltă Odette nu le-ar fi obținut. Dar cît de rare erau aceste momente, și cît de puțin o vedea acum! Chiar pentru întîlnirea lor de seară, ea nu-l anunța decît în ultima clipă dacă poate să vină, căci, socotind că el este totdeauna liber, voia mai întîi să fie sigură că nimeni altul nu îi va propune să o viziteze. Îi spunea că este silită să aștepte un răspuns de cea mai mare importanță pentru ea, și chiar dacă, după ce îl chemase pe Swann, niște prieteni îi transmiteau Odettei, cînd seara începuse, că o așteaptă la teatru sau la vreun supeu, ea sărea prin casă veselă și se îmbrăca în grabă. Pe măsură ce înainta în pregătiri, fiecare mișcare a ei îl apropia pe Swann de momentul cînd va trebui să o părăsească, de acea clipă cînd ea va pleca parcă în goană, fericită; și cînd, în sfîrșit, gata, privindu-se pentru ultima oară în oglindă, cu fața încordată și luminată de atenție, punea puțin roșu pe buze, își prindea o șuviță de păr și cerea să i se aducă pelerina de seară, albastră și cu ciucuri de aur, Swann era atît de trist, încît ea nu-și putea stăpîni un gest de nerăbdare și îi spunea: „Uite care îți este mulțumirea pentru că te-am ținut lîngă mine pînă în ultima clipă. Iar eu care credeam că asta o să-ți facă plăcere! Data viitoare n-o să uit cum te-ai purtat!“ Uneori, cu riscul de a o supăra, își făgăduia să încerce să știe unde se dusese, visa să se alieze cu Forcheville care, poate, i-ar fi putut spune. De altfel, cînd știa cu cine își petrecea ea seara, rareori se întîmpla să nu poată descoperi printre toate relațiile sale pe cineva care să-l cunoască, fie chiar și indirect, pe bărbatul cu care ea ieșise, și putea astfel obține cu ușurință cutare sau cutare informație. Și în timp ce îi scria vreunui prieten pentru a-i cere să încerce să lămurească cine știe ce amănunt, se simțea cuprins de o mare liniște, căci înceta să-și mai pună atîtea întrebări fără de răspuns și transfera asupra altcuiva oboseala de a se întreba neîncetat. Este adevărat că Swann nu era mai liniștit după ce căpăta anumite informații. Faptul de a ști nu ne îngăduie întotdeuna să împiedicăm faptele să se petreacă, dar cel puțin ținem lu-

crurile pe care le știm, dacă nu în mîinile noastre, cel puțin în gîndirea noastră, unde le ordonăm după cum vrem, ceea ce ne dă iluzia unui fel de putere asupra lor. Era fericit ori de cîte ori domnul de Charlus se afla împreună cu Odette. Swann știa că între domnul de Charlus și ea nu se poate petrece nimic, că domnul de Charlus o întovărășea din prietenie pentru el, și că îi va povesti fără nici o dificultate ce făcuse ea. Uneori, ea îi declarase atît de categoric lui Swann că îi e cu neputință să-l vadă într-o anume seară, părea că ține atît de mult să iasă în oraș, încît Swann acorda o mare importanță prezenței domnului de Charlus. A doua zi, fără să îndrăznească să-i pună acestuia prea multe întrebări, îl constrîngea, prefăcîndu-se că nu-i înțelege prea bine primele răspunsuri, să-i dea și altele noi, după fiecare simțindu-se mai ușurat, căci afla curînd că Odette își petrecuse seara gustînd din plăceri cum nu se poate mai inocente. „Dar, dragul meu Mémé, nu înțeleg prea bine..., doar nu v-ați dus la muzeul Grévin[94] de îndată ce ați ieșit de la ea. V-ați dus mai întîi în altă parte. Nu? Oh! cît e de nostim! Nici nu știi cît de tare mă amuz, dragul meu Mémé. Dar ce idee ciudată a putut să aibă cînd a vrut să se ducă după aceea la «Le Chat Noir», e o idee care îi seamănă... Dumneata ai avut ideea? Ciudat! La urma urmei nu e o idee prea rea, cunoștea acolo probabil multă lume, nu-i așa? Nu? Nu a vorbit cu nimeni? Extraordinar! Atunci ați rămas amîndoi acolo, singuri-singurei? Parcă am în fața ochilor scena asta. Ești tare drăguț, scumpul meu Mémé, te iubesc tare mult." Swann se simțea ușurat. Cît de dulci îi păreau cuvinte ca acestea: „Nu cunoștea pe nimeni, n-a vorbit cu nimeni", cu cîtă ușurință circulau în el, cît erau de fluide, de aeriene, de respirabile, pentru el, căruia i se întîmplase, stînd de vorbă cu oameni indiferenți pe care abia dacă îi asculta, să audă uneori anumite fraze (asta, de exemplu: „Am văzut-o ieri pe doamna de Crécy, era cu un domn pe care nu-l cunosc") care, pe dată, se solidificau în inima lui Swann, se întăreau ca un lucru adînc încrustat, o sfîșiau, rămîneau de-apururi acolo, nemișcate. Și totuși, după o clipă, își spunea că Odette îl găsea probabil foarte plicticos, de vreme ce prefera asemenea plăceri prezenței sale, lar neînsemnătatea lor, chiar dacă îl liniștea, îl supăra ca o trădare.

Chiar cînd nu putea ști unde fusese ea, s-ar fi mulțumit, pentru a-și potoli neliniștea pe care o simțea atunci, și împotriva căreia prezența Odettei, plăcerea de a fi lîngă ea erau singurul leac (leac ce, cu timpul, îi agrava boala, dar care cel puțin îi calma pentru o clipă suferința), dacă Odette i-ar fi îngăduit să rămînă la ea atîta vreme cît ea lipsea de acasă, să o aștepte pînă la ora întoarcerii, în calmul

căreia s-ar fi topit cele cîteva ceasuri pe care o vrajă, un blestem le făcuseră să-i pară diferite de celelalte. Dar ea îi interzicea asemenea lucru; Swann se întorcea la el casă: se străduia, pe drum, să-şi facă diferite proiecte, nu se mai gîndea la Odette; ba chiar, dezbrăcîndu-se, ajungea să aibă gînduri destul de vesele; se băga în pat sperînd că a doua zi se va duce să vadă o capodoperă şi stingea lumina; dar, de îndată ce, pregătindu-se să doarmă, înceta să mai exercite asupra lui însuşi o constrîngere de care nici măcar nu mai era conştient, într-atît de mult devenise pentru el o obişnuinţă, îl cuprindea un fior îngheţat şi începea să plîngă în hohote. Nici nu voia să ştie de ce, îşi ştergea lacrimile, îşi spunea, rîzînd: „Asta-i bună, mă neurastenizez". Apoi nu se putea gîndi fără să simtă o mare oboseală că a doua zi va trebui iar să încerce să afle ce făcuse Odette, să pună în joc tot felul de influenţe pentru a încerca să o vadă. Necesitatea aceasta de activitate neîntreruptă, monotonă şi fără rezultate era atît de cumplită, încît într-o zi, observînd un fel de creşcătură de carne pe pîntec, simţi o adevărată bucurie la gîndul că este poate o tumoare ce-i va aduce moartea, că nu va mai trebui să se preocupe de nimic, că boala îl va stăpîni, va face din el o jucărie, pînă la sfîrşitul apropiat. Şi, într-adevăr, dacă în acea perioadă i se întîmplă adeseori, fără să şi-o mărturisească, să-şi dorească moartea, era din dorinţa de a scăpa nu atît de suferinţele-i ascuţite cît de monotonia strădaniilor sale.

Şi totuşi ar fi vrut să trăiască pînă în ziua cînd nu o va mai iubi, cînd nu va mai avea nici un motiv să-l mintă şi cînd va putea, în sfîrşit, să afle de la ea dacă atunci cînd se dusese să o vadă într-o după-amiază, se culcase sau nu cu Forcheville. Adeseori, timp de cîteva zile, bănuiala că îl iubea pe un altul îl făcea să nu-şi mai pună această întrebare cu privire la Forcheville, care îi devenea aproape indiferentă, ca acele forme noi ale uneia şi aceleiaşi stări maladive ce par pentru moment că ne-au eliberat de cele precedente. În anumite zile chiar, nu era chinuit de nici un fel de bănuială. Se credea vindecat. Dar a doua zi dimineaţa, la trezire, simţea în acelaşi loc, aceeaşi durere, al cărei ascuţiş, în ajun, în timpul zilei, se tocise datorită şuvoiului de impresii diferite. Dar ea era tot acolo. Mai mult, tocmai ascuţişul acestei dureri îl trezise pe Swann din somn. Fiindcă Odette nu-i spunea nimic despre acele lucruri atît de importante care îl preocupau în asemenea măsură zilnic (deşi trăise îndeajuns ca să ştie că nimic nu este mai important decît plăcerea), nu putea să încerce vreme prea îndelungată să şi le îngăduie, creierul său funcţiona în gol; atunci îşi trecea un deget peste pleoapele obosite, ca şi cum ar fi şters sticla lornionului, şi înceta cu totul să

se mai gîndească. Totuşi, din acest ţinut necunoscut ieşeau uneori la suprafaţă anumite ocupaţii, vag legate de ea, de vreo obligaţie faţă de rude îndepărtate sau de prieteni de odinioară, care, pentru că erau singurii invocaţi adeseori ca împiedicînd-o să-l vadă, îi apăreau lui Swann ca alcătuind cadrul fix, necesar, al vieţii Odettei. Din cauza tonului cu care îi spunea din cînd în cînd „este ziua cînd mă duc cu prietena mea la Hipodrom", dacă, simţindu-se bolnav şi gîndind: „Poate că Odette s-ar îndura să treacă pe la mine", el îşi amintea dintr-o dată că era tocmai acea zi: „Ah! îşi spunea, nu, nu e cazul să o rog să vină, trebuia să mă gîndesc de la bun început, este ziua cînd se duce cu prietena ei la Hipodrom. Să ne mulţumim cu ce este posibil: de ce să-i propunem lucruri inacceptabile, dinainte refuzate". Şi această îndatorire ce-i revenea Odettei de a se duce la Hipodrom şi în faţa căreia Swann se înclina astfel, nu-i apărea numai ineluctabilă; căci acest caracter de necesitate pe care îl avea părea a face plauzibil şi legitim tot ceea ce, mai de aproape sau mai de departe, se raporta la ea. Dacă, Odette fiind salutată pe stradă de un trecător, ceea ce stîrnise gelozia lui Swann, ea îi răspundea la întrebări legînd existenţa acestui necunoscut de una dintre cele două sau trei mari îndatoriri de care ea îi vorbise, dacă, de exemplu, îi spunea: „Este un domn care se află în loja prietenei cu care mă duc la Hipodrom", această explicaţie liniştea bănuielile lui Swann care, într-adevăr, găsea că prietena trebuie să aibă şi alţi invitaţi decît Odette în loja ei de la Hipodrom, invitaţi pe care nu încercase sau nu reuşise niciodată să şi-i imagineze. Ah! cît de mult ar fi vrut să o cunoască pe prietena care se ducea la Hipodrom, şi cît şi-ar fi dorit să-l ia şi pe el acolo împreună cu Odette! Cum ar fi renunţat la toate relaţiile sale înalte pentru orice persoană care o vedea în mod obişnuit pe Odette, fie ea şi manichiuristă sau vînzătoare într-un magazin! Ar fi cheltuit pentru ele mai mult decît pentru nişte regine. Căci ele i-ar fi oferit, prin partea pe care o cuprindeau din viaţa Odettei, singurul calmant eficace pentru suferinţele lui. Cu cîtă bucurie ar fi alergat să-şi petreacă zilele la vreuna dintre aceste fiinţe modeste pe care fie din interes, fie cu toată sinceritatea, le întîlnea din cînd în cînd Odette! Şi-ar fi ales să locuiască pentru totdeauna la etajul al cincilea al cine ştie cărei case sordide şi mult dorite, unde Odette nu-l lua cu ea şi unde dacă ar fi locuit împreună cu fosta croitoreasă, al cărei amant s-ar fi prefăcut că este, ar fi fost vizitat de ea aproape zilnic! Ce existenţă modestă, abjectă, dar moleşită, calmă şi fericită, ar fi acceptat să trăiască, la nesfîrşit, în aceste cartiere de mahala!

Se mai întîmpla încă uneori, cînd, întîlnindu-l pe Swann, Odette vedea apropiindu-se pe cineva ce-i era lui necunoscut, ca el să poată observa pe chipul ei o tristeţe ca aceea din ziua cînd el o vizitase în acelaşi timp cu Forcheville. Dar asta se întîmpla rar; căci în zilele cînd, în ciuda numeroaselor ei ocupaţii şi a temerii că lumea îi va bîrfi, ajungea să-l vadă pe Swann, Odette era acum sigură pe sine: contrast enorm, poate revanşă inconştientă sau reacţie firească faţă de emoţia temătoare simţită de ea alături de el în primele zile ale cunoştinţei lor, cînd ea începuse o scrisoare cu aceste cuvinte: „Prietene, mîna îmi tremură atît de puternic încît de abia dacă pot scrie“ (cel puţin asta pretindea ea, şi această emoţie era, neîndoielnic, măcar în parte sinceră, căci altminteri ea nu ar fi putut dori să o exagereze, prefăcîndu-se). Pe acea vreme Swann îi plăcea. Tremurăm întotdeauna doar pentru noi înşine, doar pentru cei pe care îi iubim. Cît sîntem de siguri pe noi, cît sîntem de liniştiţi şi de îndrăzneţi în preajma lor, cînd fericirea noastră nu mai este în mîinile lor! Vorbindu-i, scriindu-i, ea nu mai folosea acele cuvinte prin care încerca odinioară să-şi ofere iluzia că el îi aparţine, căutînd tot felul de pretexte pentru a spune „al meu“, cînd era vorba de el: „Eşti al meu, eşti comoara mea, este parfumul prieteniei noastre, îl păstrez“, de a-i vorbi despre viitor, chiar despre moarte, ca despre un lucru comun amîndurora. În acele vremuri, ea răspundea cu admiraţie tuturor spuselor lui: „Dumneata nu vei fi niciodată ca alţii“; îi privea capul prelung şi cam chel, despre care cei care cunoşteau succesele lui Swann gîndeau: „Nu este frumos, dar are mult şic: uitaţi-vă la monoclul lui, la felul cum îşi aduce părul pe frunte, la surîsul lui!“ şi, mai curioasă poate să ştie ce era el cu adevărat decît dornică să-i fie amantă, spunea: „Dacă aş putea a la ce se ascunde în capul ăsta!“ Acum ea răspundea la orice cuvînt al lui Swann pe un ton uneori iritat, uneori indulgent: „Nu vei fi niciodată ca toată lumea!“ Se uita la acel cap care îmbătrînise doar cu puţin, din pricina supărării (dar despre care acum toţi gîndeau, în virtutea aceleiaşi aptitudini care ne îngăduie să descoperim intenţiile unei simfonii după ce am citit programul, şi cu cine seamănă un copil cînd îi cunoaştem părinţii: „Nu este chiar urît, dar e ridicol; uitaţi-vă la monoclul lui, la felul cum îşi aduce părul pe frunte, la surîsul lui!“, realizînd în imaginaţia lor sugestionată limita imaterială care separă, după cîteva luni, un cap de bărbat iubit şi un cap de încornorat), şi spunea: „Ah! dacă aş putea să schimb ce se află în capul ăsta, să-l fac mai înţelept“.

Totdeauna gata să creadă ce îşi dorea, dacă purtările Odettei faţă de el lăsau locul fie şi celei mai mici îndoieli, se arunca asupra acelor cuvinte.

— Poţi, dacă vrei, îi spunea el.

Şi încerca să-i arate că şi-ar asuma o nobilă sarcină dacă l-ar linişti, l-ar îndruma, l-ar sili să lucreze, sarcină cărora alte femei ar fi fericite să i se consacre; este adevărat că adăuga că nobila sarcină, exercitată de ele şi nu de ea, nu i s-ar mai fi părut decît o indiscretă şi insuportabilă uzurpare a libertăţii sale. „Dacă nu m-ar iubi puţin, îşi spunea el, nu ar dori să mă transforme. Dar ca să mă transforme, ar trebui să ne întîlnim mai des.“ Şi astfel vedea în reproşul ei o dovadă de interes, de iubire poate; şi, într-adevăr, îi dădea acum atît de puţine dovezi de felul acesta, încît era silit să judece ca fiindu-i favorabile pînă şi interdicţiile pe care ea i le făcea. Într-o zi ea îi spuse că nu-i plăcea vizitiul lui, că îl atîţă poate împotriva ei, că, în orice caz, nu se arată faţă de el atît de exact şi de politicos pe cît ar fi vrut ea. Simţea că Swann doreşte să o audă spunînd: „Nu mai veni cu el la mine“, aşa cum ar fi dorit o sărutare. Şi cum era bine dispusă, rosti acele cuvinte; el fu înduioşat. Seara, stînd de vorbă cu domnul de Charlus, cu care avea dulcea bucurie de a putea vorbi despre ea în mod deschis (căci pînă şi cele mai mărunte cuvinte pe care le adresa, chiar şi persoanelor ce nu o cunoşteau, se raportau într-un fel oarecare la ea), îi spuse:

— Cred totuşi că mă iubeşte; este atît de drăguţă cu mine şi ceea ce fac nu-i este, cu siguranţă, indiferent.

Şi dacă, în clipa cînd pornea către ea, urcîndu-se în trăsura lui cu vreun prieten care urma să coboare, undeva, în drum, acesta îi spunea: „Lorédan mînă caii?“, cu ce bucurie melancolică îi răspundea Swann:

— Nicidecum! Nu pot să-l iau pe Lorédan cînd mă duc în strada La Pérouse. Lui Odette nu-i place Lorédan, găseşte că nu este vizitiul care-mi trebuie mie; în sfîrşit, ştii cum sînt femeile! Dacă nu i-aş da ascultare, s-ar supăra. Atît ar mai fi lipsit, să-l iau cu mine pe Rémi!

Desigur, Swann suferea din cauza acestei noi purtări a Odettei faţă de el, indiferentă, distrată, supărăcioasă; dar nu îşi cunoştea suferinţa; Odette devenind rece faţă de el treptat, cu fiecare zi, şi-ar fi putut da seama de marea schimbare ce avusese loc, doar punînd faţă în faţă ceea ce era ea astăzi şi ceea ce fusese ea la început. Or această schimbare era rana sa adîncă şi tainică, cea care îl durea zi şi noapte, şi de îndată ce simţea că gîndurile i se apropiau prea mult de ea, le îndrepta repede în altă parte, de teamă să nu

sufere prea mult. Își spunea, într-un fel abstract: „A fost o vreme cînd Odette mă iubea mai mult", dar niciodată nu revedea cu adevărat acel timp. Tot astfel cum exista în biroul lui o comodă pe care se străduia să nu o privească, ocolind-o cînd intra și cînd ieșea, pentru că într-un sertar se aflau crizantema pe care i-o dăduse în prima seară cînd o condusese la ea acasă, scrisorile în care ea îi spunea: „De ce nu ți-ai uitat și inima. nu te-aș fi lăsat să o iei înapoi" și „La orice oră din zi și din noapte ai nevoie de mine, fă-mi un semn și dispune de viața mea", tot așa exista în el un loc de care nu lăsa mintea să i se apropie niciodată, silind-o să facă, dacă era nevoie, ocolul unui lung raționament, pentru ca ea să nu trebuiască să treacă prin fața acelui loc: cel unde trăia amintirea zilelor fericite.

Dar, într-o seară cînd se dusese în societatea înaltă, toate aceste precauții atît de prudente s-au arătat zadarnice.

Se afla la marchiza de Saint-Euverte, la ultima serată din acel an, cu prilejul căreia cîntau artiști la care ea recurgea pentru concertele de caritate. Swann, care voise să vină la toate seratele precedente și nu se putuse hotărî, primise, în timp ce se îmbrăca pentru a se duce la aceasta, vizita baronului de Charlus, ce îi propunea să se întoarcă împreună cu el la marchiză, dacă prezența lui l-ar fi ajutat să se plictisească mai puțin, să fie mai puțin trist. Dar Swann îi răspunsese:

— Nici nu bănuiești cît de mult mi-ar plăcea să fiu cu dumneata. Dar cea mai mare plăcere pe care mi-o poți face este să te duci la Odette. Știi ce influență bună ai asupra ei. Cred că nu iese nicăieri în seara asta înainte de a se duce la fosta ei croitoreasă, la care va fi desigur mulțumită să o întovărășești. În orice caz, o vei găsi la ea acasă înainte de asta. Încearcă să o distrezi și să o aduci pe calea rațiunii. Dacă ai putea aranja ceva pentru mîine care să-i placă, un lucru pe care să-l putem face toți trei împreună... Încearcă să pui și cîteva jaloane pentru vara asta, poate are chef de ceva anume, de vreo croazieră pe care să o facem toți trei împreună, mai știu eu? În seara asta nu cred că o voi vedea; dacă ar dori să mă vadă acum sau dacă pui dumneata ceva la cale, poți să-mi trimiți un bilețel la doamna de Saint-Euverte pînă la miezul nopții, iar după aceea la mine. Îți mulțumesc pentru tot ce faci pentru mine, știi cît de mult țin la dumneata.

Baronul îi făgădui că va face vizita pe care o dorea după ce îl va fi condus pînă la poarta palatului Saint-Euverte, unde Swann ajunse liniștit, la gîndul că domnul de Charlus își va petrece seara în strada La Pérouse, dar într-o stare de melancolică indiferență față de toate lucrurile care nu aveau vreo legătură cu Odette, și,

mai ales, față de petrecere, stare care le conferea farmecul acela ce, nemaifiind un scop pentru voința noastră, ne apare în sine. Încă de îndată ce coborî din trăsură, în primul plan al acestui rezumat fictiv al vieții lor domestice pe care amfitrioanele vor să-l ofere invitaților în zilele de mare ceremonie și cînd caută să respecte adevărul costumului și cel al decorului, Swann îi văzu cu plăcere pe moștenitorii „tigrilor"[95] lui Balzac, pe acei *grooms*, ce te întovărășesc de obicei în cursul plimbării și care, purtînd pălării și cizme, rămîneau afară, în fața palatului, pe alee, sau în fața grajdurilor, precum niște grădinari orînduiți în fața straturilor cu flori. Înclinarea particulară pe care o avusese totdeauna de a căuta analogii între ființele vii și portretele din muzee, se exercita încă, dar într-un mod mai constant și mai general; acum, cînd era desprins de ea, întreaga viață mondenă i se înfățișa ca o suită de tablouri. În vestibulul unde odinioară, cînd era și el un monden, intra îmbrăcat în pardesiu și din care ieșea îmbrăcat în frac, dar fără să știe ce i se întîmplase, fiind cu gîndul, în timpul celor cîteva clipe cît se afla aici, sau prins încă în vîrtejul serbării de unde plecase, sau în vîrtejul celei unde urma a fi introdus, observă pentru prima oară, trezită de sosirea neașteptată a unui invitat atît de întîrziat, haita risipită ici-colo, magnifică și trîndavă, a valeților ce dormeau aproape pretutindeni, pe banchete și cufere, și care, înălțîndu-și nobilele profiluri ascuțite de ogari, se ridicară în picioare și, adunați laolaltă, alcătuiră un cerc în jurul lui.

Unul dintre ei, cu deosebire feroce și semănînd îndeajuns cu călăul din anumite tablouri din timpul Renașterii care înfățișează scene de tortură, înaintă către el, implacabil, ca să-i ia pălăria. Dar duritatea privirii de oțel era compensată de moliciunea mănușilor de bumbac, astfel încît, apropiindu-se de Swann, părea că își arată disprețul pentru persoana lui și politețea față de pălărie. O apucă în mîini cu o grijă exactă și meticuloasă și cu o delicatețe aproape înduioșătoare, dată fiind puterea celui care o mînuia. Apoi el o dădu unuia dintre ajutoarele sale, nou în acea slujbă și timid, care își exprima spaima aruncînd în toate părțile priviri furioase și zbuciumîndu-se ca un animal captiv în primele ore după ce a fost prins.

La cîțiva pași, un uriaș în livrea visa, imobil, sculptural, inutil, ca acel războinic pur decorativ ce poate fi văzut în tablourile cele mai tumultuoase ale lui Mantegna, pierdut în închipuirile sale și sprijinindu-se de un scut, în timp ce, alături, ceilalți soldați se omoară între ei; desprins de grupul valeților care se îngrămădeau în jurul lui Swann, el părea tot atît de hotărît să nu ia parte la această scenă, pe care o urmărea vag, cu ochii săi de un verde albăstrui plin

de cruzime, de parcă ar fi fost scena uciderii Pruncilor sau martiriul sfîntului Iacob[96]. Părea că aparţine acelei rase dispărute — sau care poate nu a existat niciodată decît pe retablul din biserica San Zeno[97] şi în frescele din biserica dei Eremitani[98], unde Swann o întîlnise şi unde ea visează încă — izvorîtă din fecundarea vreunei statui antice de către vreun model din Padova al maestrului[99] sau de către vreun saxon înfăţişat[100] de Albrecht Dürer. Iar şuviţele părului său roşcat şi creţ din născare, dar lipit cu briantină, erau pictate în trăsături largi, aşa cum sînt în sculptura greacă, pe care o studia întruna pictorul din Mantova[101] şi care, chiar dacă nu-l înfăţişează decît pe om, ştie cel puţin să extragă din formele lui bogăţii atît de variate şi parcă luate din întreaga natură vie, încît o chică de păr, prin răsucirea netedă şi unghiurile ascuţite ale buclelor sale, sau prin suprapunerea întreitei şi înfloritoarei diademe a cozilor ei împletite, seamănă totodată cu un morman de alge, cu un stol de porumbei, cu o jerbă de zambile şi cu un cuib de şerpi încolăciţi.

Alţii încă, de asemenea colosali, stăteau pe treptele unei scări monumentale, ce ar fi putut fi numită, ca şi cea a Palatului Ducal: „Scara Giganţilor", prezenţa lor fiind decorativă, iar imobilitatea lor, marmoreană; Swann începu să o urce, gîndind cu tristeţe că Odette nu pusese niciodată piciorul pe ea. Ah! cu cîtă bucurie, dimpotrivă, ar fi suit etajele negre, urît mirositoare şi de-a dreptul primejdioase ale imobilului unde locuia fosta croitoreasă, în acel arondisment al cincilea, unde ar fi fost fericit să plătească o chirie mai scumpă decît pentru o lojă săptămînală la operă, spre a avea dreptul de a-şi petrece aici seara, cînd venea Odette, şi chiar şi celelalte zile, pentru a putea vorbi despre ea, pentru a trăi împreună cu oamenii pe care îi întîlnea ea cînd el nu era acolo şi care, din această pricină, îi apăreau ca ascunzînd din viaţa amantei lui ceva mai real, mai inaccesibil şi mai misterios. În timp ce, pe acea scară pestilenţială şi atît de mult dorită a fostei croitorese şi fiindcă nu exista o scară de serviciu, puteai vedea seara, în faţa fiecărei uşi, o cutie pentru lapte, goală şi murdară, aşteptînd pe o rogojină, pe scara magnifică şi dispreţuită urcată acum de Swann, de o parte şi de cealaltă, la înălţimi diferite, în faţa fiecărei adînciturі pe care o făcea în zid fereastra sau uşa vreunui apartament, reprezentînd serviciul interior pe care îl conduceau şi omagiindu-i pe invitaţi, un portar, un majordom, un intendent (oameni de treabă ce trălau în restul săptămînii stăpîni pe mica lor proprietate, luau masa la ei acasă ca nişte mărunţi negustori şi aveau să fie poate mîine în serviciul burghez al vreunui medic sau industriaş), atenţi să nu

încalce recomandările ce li se făcuseră înainte de a îmbrăca livreaua strălucitoare, pe care nu și-o puneau decît la zile mari, nesimțindu-se în ea prea la îndemînă, stăteau sub arcuirea portalului, strălucind fastuos și totodată exprimînd o bonomie populară, ca niște sfinți în firida lor: și un portar uriaș, îmbrăcat parcă în veșminte bisericești, lovea în lespezi cu bastonul la trecerea fiecărui nou sosit. Ajuns în partea de sus a scării, de-a lungul căreia îl urmase un servitor cu chipul palid, cu părul strîns într-o codiță la ceafă, ca un paracliser din Goya sau un notar de comedie, Swann trecu prin fața unui birou unde valeți, așezați precum funcționarii dinaintea unor mari registre, se ridicară și îi înscriseră numele. Străbătu atunci un mic vestibul care — așa cum anumite încăperi pregătite de către proprietarul lor pentru a sluji drept cadru unei singure opere de artă al cărei nume îl poartă, de o voită goliciune, nu cuprind nici o altă mobilă — exhiba, la intrare, o prețioasă efigie de Benvenuto Cellini, înfățișînd un om de pază, un tînăr valet, cu trupul ușor arcuit înainte, cu un guler înalt și roșu din care se ivea un chip încă și mai roșu ce răspîndea torente de flăcări, de timiditate și de zel, și care, străpungînd tapiseriile de Aubusson[102] din fața salonului unde se asculta muzică, cu privirea lui impetuoasă, vigilentă, pierdută, și cu o impasibilitate militară sau o credință supranaturală — alegorie a alarmei, întruchipare a așteptării, comemorare a pregătirilor de luptă —, părea că pîndește, înger sau strajă, dintr-un turn de donjon sau de catedrală, ivirea dușmanului sau ceasul judecății de pe urmă. Lui Swann nu-i mai rămînea decît să pătrundă în sala de concert, ale cărei porți îi fură deschise de un valet încărcat cu lanțuri, care se înclină în fața lui, ca și cum i-ar fi încredințat cheile unui oraș. Dar el se gîndea la casa unde ar fi putut să se afle chiar în acel moment, dacă Odette i-ar fi îngăduit, iar amintirea abia întrevăzută a unei cutii de lapte goale pe o rogojină îi strînse inima.

Swann regăsi curînd sentimentul urîțeniei masculine cînd, dincolo de tapiserie, spectacolului oferit de servitori îi urmă cel dat de invitați. Dar însăși această urîțenie a chipurilor, pe care o cunoștea totuși atît de bine, îi părea nouă de cînd trăsăturile lor — în loc să fie pentru el semne practic utilizabile pentru identificarea cutărei persoane care îi reprezentase pînă atunci un mănunchi de plăceri posibile, de neplăceri ce trebuiau evitate, sau de politețuri ce trebuiau susținute — se odihneau, coordonate numai de raporturi estetice, în autonomia liniilor lor. Și, la acești bărbați în mijlocul cărora Swann se găsi strîns din toate părțile, pînă și monoclurile pe care mulți le purtau (și care, odinioară, i-ar fi îngăduit lui Swann cel mult să spună că ei purtau monoclu), dezlegate acum de semni-

ficația unei obișnuințe, aceeași pentru toți, îi apăreau fiecare ca posedînd un fel de individualitate. Poate pentru că nu-i privi pe generalul de Froberville și pe marchizul de Bréauté, care stăteau de vorbă la intrare, decît ca pe două personaje dintr-un tablou, în timp ce pînă atunci fuseseră multă vreme pentru el niște prieteni folositori, care îl prezentaseră la Jockey-Club și îl asistaseră în dueluri, monoclul generalului, rămas între pleoape ca o schijă de obuz, pe figura lui vulgară, brăzdată de cicatrice, și triumfală, în mijlocul frunții, precum singurul ochi al ciclopului, îi apăru lui Swann ca o rană monstruoasă, ce putea fi privită de cel ce o primise ca un semn de glorie, dar pe care era indecent să o arăți în lume; în timp ce cel pe care domnul de Bréauté îl adăuga, ca pe un semn festiv, la mănușile *gris perle*, la clac, la cravata albă, și care înlocuia ochelarii obișnuiți (cum făcea Swann el însuși) în ocaziile cînd stăpînul lui participa la vreo serată mondenă, purta, lipit de revers, ca o piesă de istorie naturală pregătită pe o lamă spre a fi privită la microscop, o privire infinitezimală și colcăind de amabilitate, care surîdea întruna către înălțimea tavanelor, frumusețea serbării, programul interesant și buna calitate a băuturilor răcoritoare.

— Ia te uită, ai venit, sînt veacuri de cînd nu te-am mai văzut, îi spuse lui Swann generalul care, observîndu-i trăsăturile obosite și ajungînd la concluzia că poate nu mai ieșea în lume din cauza vreunei boli grave, adăugă: „Arăți bine, să știi!“ în timp ce domnul de Bréauté îl întreba: „Cum, dragul meu, dar ce cauți aici?“ pe un romancier monden care tocmai își pusese la ochi un monoclu, devenit singurul său organ de investigare psihologică și de necruțătoare analiză, și care îi răspunse pe un ton important și misterios, graseind puternic:

— Observ.

Monoclul marchizului de Forestelle era minuscul, nu avea ramă și, obligînd la o crispare neîncetată și dureroasă ochiul unde se încrusta ca un cartilagiu inutil, inexplicabil, dar dintr-o materie prețioasă, conferea feței marchizului o delicatețe melancolică, făcîndu-le pe femei să-l creadă capabil de mari suferințe din dragoste. Dar cel al domnului de Saint-Candé, înconjurat de un inel gigant, ca Saturn, era centrul de gravitate al unei figuri care se ordona clipă de clipă în raport cu el, cu nas fremătător și roșu și gură cu buze groase și sarcastice ce încercau, prin grimasele lor, să fie la înălțimea strălucirilor spirituale, atît de mobile, de care scînteia discul de sticlă, văzîndu-se preferat celor mai frumoase priviri, de către tinere femei snoabe și depravate care, văzîndu-l, visau la farmece artificiale și la o voluptate rafinată; în timp ce, în-

dărătul monoclului său, domnul de Palancy care, cu capul lui mare de crap cu ochi rotunzi, se deplasa încet în mijlocul serbării, descleştîndu-şi din cînd în cînd mandibulele, ca pentru a se orienta, părea că transportă cu el un fragment accidental, şi poate pur simbolic, din sticla acvariumului său, parte destinată să figureze totul, care îi aminti lui Swann, mare admirator al *Viciilor* şi al *Virtuţilor* de Giotto de la Padova[103], de acel Păcătos, alături de care o ramură înfrunzită evocă pădurile unde el îşi ascunde vizuina.

Swann, la insistenţa doamnei de Saint-Euverte, făcuse cîţiva paşi înainte, şi, pentru a auzi o arie din *Orfeu*[104] executată de un flautist, se aşezase într-un colţ unde, din nefericire, avea drept singură perspectivă două doamne în vîrstă, ce stăteau una lîngă alta, marchiza de Cambremer şi vicontesa de Franquetot, care, pentru că erau verişoare, îşi petreceau timpul pe la serate, purtîndu-şi poşetele şi urmate de fiicele lor, căutîndu-se ca într-o gară, liniştite doar atunci cînd izbuteau să reţină două locuri învecinate, marcîndu-le cu evantaiul sau cu batista: doamna de Cambremer, avînd foarte puţine relaţii, fiind cu atît mai fericită că are o tovărăşie, doamna de Franquetot, care era, dimpotrivă, foarte cunoscută, găsind că e nespus de elegant şi de original să poată arăta tuturor cunoştinţelor sale sus-puse, că le preferă o doamnă obscură cu care are în comun amintiri din tinereţe. Plin de o melancolică ironie, Swann le privea cum ascultă un intermezzo de pian („*Sfîntul Francisc vorbind păsărilor*“ de Liszt) care urmase muzicii de flaut, şi cum urmăresc interpretarea de-a dreptul ameţitoare a virtuozului, doamna de Franquetot neliniştită, cu ochii pierduţi, ca şi cum clapele pe care alergau degetele agile ar fi fost tot atîtea trapeze din care putea să cadă de la o înălţime de optzeci de metri, şi nu fără să-i arunce vecinei sale priviri uimite şi de negare, care însemnau: „Este de necrezut, nu mi-aş fi putut niciodată închipui că un om poate face aşa ceva“, iar doamna de Cambremer, ca o femeie ce primise o desăvîrşită educaţie muzicală, bătînd măsura cu capul, transformat acum în metronom, ale cărui oscilaţii crescuseră atît de mult în amplitudine şi rapiditate, de la un umăr la celălalt (cu acea uitare de sine a privirii rătăcite pe care o întîlneşti în durerile ce-şi dau frîu liber şi nici nu mai încearcă să se stăpînească, zicînd parcă: „Ce vreţi! Asta este!“), încît, clipă de clipă, agăţa cu cercei ei cu diamante clapetele din stofă ale corsajului, şi era silită să-şi potrivească întruna strugurii negri cu care îşi împodobise părul, ceea ce nu o împiedica să accelereze mişcarea. De cealaltă parte a doamnei de Franquetot, dar puţin mai în faţă, se afla marchiza de Gallardon, preocupată de gîndul ei cel mai scump, rudenia ei

cu familia Guermantes, din care ştia să scoată pentru ceilalţi şi pentru sine multă glorie şi oarecare ruşine, cei mai străluciţi dintre membrii acestei familii ţinînd-o oarecum la distanţă, poate pentru că era plicticoasă, sau pentru că era rea, sau pentru că aparţinea unei ramuri inferioare, sau poate fără nici un motiv. Cînd se găsea lîngă cineva pe care nu-l cunoştea, ca, în acea clipă, lîngă doamna de Franquetot, suferea pentru că acea conştiinţă privitoare la înrudirea ei cu familia Guermantes nu se putea manifesta exterior în caractere vizibile, ca acelea care, în mozaicurile bisericilor bizantine, aşezate unele sub celelalte, înscriu pe o coloană verticală, alături de un sfînt pesonaj, cuvintele pe care se presupune că el le rosteşte. Ea se gîndea în acel moment că nu primise niciodată o invitaţie şi nici o vizită de la tînăra sa verişoară, prinţesa de Laumes, de şase ani de cînd aceasta era măritată. Acest gînd o umplea de mînie, dar şi de orgoliu; căci tot spunînd celor care erau miraţi că nu o văd la doamna des Laumes, că nu se duce acolo pentru că ar fi riscat să o întîlnească pe prinţesa Mathilde [105] — ceea ce familia sa ultralegitimistă[106] nu i-ar ierta niciodată —, ajunsese şi ea să creadă că acesta era într-adevăr motivul pentru care nu se ducea la tînăra ei verişoară. Îşi amintea totuşi că o întrebase de mai multe ori pe doamna des Laumes cum ar putea face să o întîlnească, dar nu-şi amintea lucrurile decît în chip nedesluşit şi, de altfel, neutraliza pînă dincolo de orice limite această amintire oarecum umilitoare, murmurînd: „Totuşi, nu eu trebuie să fac primul pas, sînt mai în vîrstă decît ea cu douăzeci de ani". Datorită virtuţii acestor cuvinte lăuntrice, îşi arunca mîndră către spate umerii laţi, pe care capul ei, aşezat aproape orizontal, semăna cu cel al unui orgolios fazan servit la masă pe o tavă, cu pene cu tot. Din născare era bondoacă, bărbătoasă şi rotofeie; dar umilinţele o obligaseră să se înalţe drept, ca acei copaci care, răsăriţi într-o poziţie rea, pe malul unei prăpăstii, trebuie să crească aplecaţi spre spate, pentru a-şi păstra echilibrul. Silită, pentru a se consola că nu este întru totul egală celorlalţi din familia Guermantes, să-şi spună neîncetat că îi vede atît de puţin din cauza principiilor ei intransigente şi a mîndriei ei, acest gînd ajunsese să-i modeleze trupul şi să zămislească un fel de prestanţă care trecea în ochii burghezelor drept un semn de rasă veche şi tulbura uneori cu o dorinţă trecătoare privirea obosită a bărbaţilor din cercul frecventat de ea. Dacă cineva ar fi supus conversaţia doamnei de Gallardon uneia din acele analize care, descoperind frecvenţa mai mult sau mai puţin mare a fiecărui termen, ne îngăduie să aflăm cheia unui limbaj cifrat, şi-ar fi dat seama că nici o expresie, nici chiar cea mai uzuală, nu revenea

atît de des ca „la verii mei de Guermantes", „la mătușa mea de Guermantes", „sănătatea lui Elzéar de Guermantes", „cada de baie a verișoarei mele de Guermantes". Cînd i se vorbea despre un personaj ilustru, ea răspundea că, fără să-l cunoască personal, îl întîlnise de nenumărate ori la mătușa ei de Guermantes, dar spunea asta pe un ton atît de glacial și cu o voce atît de scăzută, încît era limpede că nu-l cunoaște personal din cauza tuturor principiilor definitive și încăpățînate de care umerii ei se sprijineau ca de acele scări pe care profesorii de gimnastică te silesc să te întinzi pentru a-ți dezvolta toracele.

Or, prințesa des Laumes, pe care nimeni nu s-ar fi așteptat să o întîlnească la doamna de Saint-Euverte, tocmai sosise aici. Pentru a arăta că nu încearcă să-și facă simțită, într-un salon unde nu venea decît din condescendență, superioritatea rangului, ea intrase discret pe acolo pe unde nu trebuia să străbată mulțimea invitaților sau să-i lase să treacă, rămînînd anume în fundul salonului, cu aerul că este tocmai la locul potrivit, ca un rege care face coadă la poarta unui teatru atîta vreme cît autoritățile nu au fost prevenite de sosirea lui; și, mărginindu-se pur și simplu să studieze cu privirea — pentru a nu părea că vrea să-și semnaleze prezența și să pretindă onoruri — un desen de pe covor sau propria-i fustă, stătea în picioare în locul care îi păruse cel mai modest (și de unde știa că o exclamație încîntată a doamnei de Saint-Euverte o va răpi cînd aceasta o va fi zărit), alături de doamna de Cambremer, pe care nu o cunoștea. Ea observa mimica vecinei sale melomane, dar nu o imita. Și asta nu pentru că, venind și ea o dată să petreacă cinci minute la doamna de Saint-Euverte, prințesa des Laumes nu ar fi dorit, pentru ca politețea pe care i-o arăta să fie de două ori mai mare, să se arate cît mai amabilă cu putință. Dar din fire avea oroare de ceea ce numea „exagerări" și ținea să arate că „nu are de ce" să se dedea unor manifestări care nu se potriveau cu „genul" clanului ei, dar care, totuși, pe de altă parte, o impresionau, dat fiind spiritul de imitație învecinat cu timiditatea, pe care îl dezvoltă chiar și și la oamenii cei mai siguri de ei înșiși, ambianța unui mediu nou, fie el și inferior. Începea să se întrebe dacă această gesticulație nu este cumva necesară tocmai pentru că se cînta acea bucată, care nu intra poate în cadrul muzicii pe care o auzise ea pînă atunci, dacă a se abține nu ar fi fost o dovadă de neînțelegere față de operă și de impolitețe față de stăpîna casei: astfel încît, pentru a-și exprima doar „cu aproximație" sentimentele contradictorii, cînd se mulțumea să-și urce bretelele pe umeri sau să-și prindă mai bine în părul blond bobițele de coral sau de smalț roz, presărate cu diamante, care îi

alcătuiau o pieptănătură simplă și fermecătoare, cercetînd-o totodată cu o rece curiozitate pe impetuoasa ei vecină, cînd bătea măsura cu evantaiul, dar, pentru a nu abdica de la independența ei, în contratimp. Pianistul terminînd bucata de Liszt și începînd un preludiu de Chopin, doamna de Cambremer îi adresă doamnei de Franquetot un surîs duios de satisfacție competentă și de aluzie la trecut. Învățase în tinerețea ei să mîngîie muzica lui Chopin, frazele sale cu gîtul lung, sinuos, nesfîrșit, atît de libere, atît de flexibile, atît de tactile, care la început își caută și își încearcă locul în afară și foarte departe de direcția de unde porniseră, foarte departe de punctul unde putuseși nădăjdui că vor ajunge, și care nu sînt cîntate cu atîta fantezie decît pentru a se întoarce în mod încă și mai deliberat — o întoarcere mai premeditată, cu mai multă precizie, ca pe un cristal care ar răsuna pînă la strigăt — să te lovească drept în inimă.

Trăind într-o familie provincială care avea puține relații, neducîndu-se deloc pe la baluri, ea își îmbăta simțurile, în singurătatea castelului ei, încetinind, grăbind dansul tuturor acestor cupluri imaginare, prefirîndu-le unul cîte unul ca pe niște flori, părăsind o clipă balul pentru a auzi cum suflă vîntul în brazi, la malul lacului, și pentru a vedea dintr-o dată cum înaintează către ea, mai diferit de toți amanții de pe pămînt visați vreodată, un tînăr subțire, cu vocea melodioasă, străină și falsă, și cu mănuși albe. Dar astăzi frumusețea demodată a acestei muzici părea a-și fi pierdut prospețimea. Prea puțin prețuită de către cunoscători de cîțiva ani încoace, ea își pierduse prestigiul și farmecul, și chiar și cei lipsiți de gust nu mai găseau în ea decît o plăcere nemărturisită și mediocră. Doamna de Cambremer aruncă o privire furișă îndărăt. Știa că tînăra ei noră (plină de respect pentru noua ei familie, în afară de tot ce avea vreo legătură cu domeniul spiritului, asupra căruia, ca studiind pînă și legile armoniei și pînă și limba greacă, avea cunoștințe speciale) disprețuia muzica lui Chopin și suferea cînd o auzea. Dar departe de supravegherea acestei wagneriene, care se afla ceva mai la distanță, cu un grup de persoane de vîrsta ei, doamna de Cambremer se lăsa în voia unor impresii fermecătoare. Prințesa des Laumes simțea același lucru. Fără să fie înzestrată din fire pentru muzică, ea primise cu cincisprezece ani în urmă lecțiile pe care o profesoară de pian din cartierul Saint-Germain[107], o femeie de geniu care, la sfîrșitul vieții, ajunsese să trăiască în mizerie, începuse să le dea iar, la vîrsta de șaptezeci de ani, fetelor și nepoatelor fostelor ei eleve. Astăzi era moartă. Dar metoda ei, frumosul ei timbru,

renăsteau uneori sub degetele elevelor ei, chiar ale celor care altminteri deveniseră niște persoane mediocre, abandonaseră muzica și nu mai deschideau aproape niciodată un pian. De aceea doamna des Laumes putea da din cap în deplină cunoștință de cauză, apreciind cît se poate de exact felul cum cînta pianistul acest preludiu, pe care ea îl știa pe dinafară. Sfîrșitul frazei începute cîntă parcă de la sine pe buzele ei. Și ea șopti „Este tot fermecător", prelungindu-l pe f de la începutul cuvîntului, ceea ce era un semn de delicatețe, simțindu-și buzele fremătînd atît de romantios, ca o frumoasă floare, și armoninzîndu-și instinctiv privirea cu ele, făcînd-o să capete în acel moment o vagă nuanță de sentimentalism. Doamna de Gallardon își spunea între timp cît e de supărător că nu are prilejul să o întîlnească pe prințesa des Laumes decît arareori, căci dorea să-i dea o lecție, nerăspunzîndu-i la salut. Nu știa că verișoara ei este chiar acolo. I-o arătă doamna de Franquetot, printr-o mișcare din cap. Pe dată se grăbi spre ea, deranjînd pe toată lumea; dar, dorind să păstreze un aer mîndru și glacial care să le reamintească tuturor că nu dorește să aibă relații cu o persoană în salonul căreia te puteai oricînd pomeni nas în nas cu prințesa Mathilde și în întîmpinarea căreia nu are de ce să iasă, căci nu-i era „contemporană", voi totuși să-și compenseze înfățișarea arogantă și rezervată prin cîteva cuvinte care să-i justifice gestul și să o silească pe prințesă să înceapă o conversație; dar odată ajunsă lîngă verișoara ei, doamna de Gallarrdon, cu fața împietrită, cu mîna întinsă parcă fără voie, îi spuse: „Cum se mai simte soțul dumitale?" pe un ton foarte grijuliu, ca și cum prințul ar fi fost grav bolnav. Prințesa, izbucnind într-un rîs care era numai al ei, menit totodată să arate celorlalți că își bate joc de interlocutor și, de asemenea, să o facă să pară mai frumoasă, căci îi concentra trăsăturile feței în jurul gurii însuflețite și al privirii strălucitoare, îi răspunse:

— Cum nu se poate mai bine!

Și continuă să rîdă. Îndreptîndu-și trupul și privind cu și mai multă răceală, încă neliniștită totuși de starea sănătății prințului, doamna de Gallardon îi spuse verișoarei sale:

— Oriane (doamna des Laumes privi cu o înfățișare uimită și veselă către o a treia persoană, invizibilă, pe care părea că vrea să o ia drept martor că nu o autorizase niciodată pe doamna de Gallardon să-i spună pe numele mic), aș ține mult să vii pentru cîteva clipe mîine seară la mine ca să asculți un cvintet cu clarinet de Mozart. Aș vrea să știu cum îl găsești.

Părea că adresează nu atît o invitație, cît cere un serviciu, și că are nevoie de părerea prințesei, cu privire la cvintetul de Mozart,

ca și cum acesta ar fi fost o mîncare făcută de o nouă bucătăreasă asupra talentelor căreia ar fi avut mare nevoie să audă opinia unui fin cunoscător în arta culinară.

— Dar cunosc acest cvintet, pot să-ți spun încă de pe acum... că îmi place!

— Soțul meu nu o duce prea bine cu sănătatea, știi, ficatul... i-ar face mare plăcere să te vadă, continuă doamna de Gallardon, silind-o pe prințesă să-și considere apariția la serată drept o obligație caritabilă.

Prințesei nu-i plăcea să spună nimănui de-a dreptul că nu vrea să se ducă la el. În fiecare zi scria nenumărate scrisori în care își exprima regretul de a fi fost lipsită de plăcerea de a se duce la o serată la care nici măcar nu i-ar fi trecut prin cap să meargă, fie din pricina unei vizite neașteptate a soacrei ei, fie pentru că o invitase cumnatul ei, fie pentru că trebuia să vadă un spectacol la Operă, sau să facă o plimbare la țară. Ea le dăruia astfel unora bucuria de a crede că figurează printre relațiile ei, că i-ar fi vizitat din toată inima, că nu o putuse face decît din motive cu adevărat princiare, pe care erau măguliți să le vadă intrînd în concurență cu serata lor. Apoi, făcînd parte din acel spiritual clan al familiei de Guermantes, unde supraviețuia ceva din spiritul alert, din disprețul de locuri comune și de sentimente convenționale, care coboară din Mérimée și și-a găsit ultima exprimare în teatrul lui Meilhac și Halévy[108], ea îl adapta chiar și la raporturile sociale, îl transpunea pînă și în politețea-i, care se străduia să fie pozitivă, precisă, să se apropie de umilul adevăr. Ea nu își dezvolta peste măsură în fața unei amfitrioane expresia dorinței de a se duce la serata acesteia; găsea că este mai amabil să-i expună cîteva fapte mărunte de care va depinde dacă poate sau nu să se ducă la acea serată.

— Ascultă, îi spuse ea doamnei de Gallardon, mîine seară trebuie să mă duc la o prietenă cu care mi-am fixat întîlnirea de multă vreme. Dacă ne duce la teatru, nu va mai exista nici o posibilitate să ajung și la tine; oricît mi-aș da silința; dar dacă rămînem la ea, cum știu că vom fi singure, voi putea să plec mai devreme.

— L-ai văzut pe prietenul tău, domnul Swann?

— Nu, dragul de el, nu știam că e aici, o să încerc să fac astfel încît să mă vadă.

— E ciudat că se duce pînă și la măicuța Saint-Euverte, spuse doamna de Gallardon. Oh! știu că este inteligent, adăugă ea, voind să spună prin asta că e intrigant, dar totuși, un evreu în vizită la sora și la cumnata a doi arhiepiscopi!

— Mărturisesc, spre rușinea mea, că nu sînt șocată, spuse prințesa des Laumes.

— Știu că s-a convertit, ba chiar că și părinții și bunicii lui se creștinaseră. Dar se spune că tocmai convertiții rămîn cei mai legați de religia lor, că totul nu-i făcut decît de formă. Oare o fi adevărat?

— În privința asta nu știu mare lucru.

Pianistul, care trebuia să cînte două bucăți de Chopin, de îndată ce terminase preludiul, începuse o poloneză. Dar de cînd doamna de Gallardon îi semnalase verișoarei ei prezența lui Swann, doamna des Laumes n-ar mai fi putut fi atentă la melodie chiar dacă Chopin ar fi înviat și ar fi venit să-și cînte singur la pian toate operele. Ea făcea parte din acea a doua jumătate a omenirii pentru care curiozitatea pe care o are cealaltă jumătate pentru ființele pe care nu le cunoaște este înlocuită de interesul pentru ființele pe care le cunoaște. Ca multor femei din cartierul Saint-Germain, prezența într-un loc unde ea se găsea a cuiva aparținînd clanului ei și căruia, de altfel, nu avea nimic anume să-i spună, îi acapara în exclusivitate atenția. Începînd din acea clipă, în speranța că Swann o va observa, prințesa nu mai făcu altceva, ca un șoarece alb domesticit, căruia i se întinde și apoi i se ia o bucată de zahăr, decît să-și întoarcă fața, lansînd tot felul de semne de conivență lipsite de orice legătură cu poloneza lui Chopin, în direcția unde se afla Swann; iar dacă acesta își schimba locul, își schimba și ea, în același timp, direcția surîsului prin care încerca să-l atragă.

— Oriane, nu te supăra, continuă doamna de Gallardon, care își sacrifica totdeauna pînă și cele mai mari speranțe sociale și faptul de a străluci, plăcerii obscure, imediate și personale de a spune ceva dezagreabil, unii pretind că acest domn Swann nu poate fi primit în casă... E adevărat?.

— Dar... cred că știi că e adevărat, răspunse prințesa des Laumes, de vreme ce l-ai invitat de cincizeci de ori și nu a venit niciodată.

Și părăsindu-și verișoara rămasă fără glas, izbucni din nou într-un rîs ce îi scandaliză pe cei ce îl ascultau pe pianist, dar îi atrase atenția doamnei de Saint-Euverte, rămasă, din politețe, lîngă pian, și care o zări abia acum pe prințesă. Doamna de Saint-Euverte era cu atît mai încîntată că o vede pe doamna des Laumes cu cît o credea încă la Guermantes, îngrijindu-și socrul bolnav.

— Erai aici, prințesă?

— Da, m-am așezat într-un colțișor și am auzit tot feluri de lucruri interesante.

— Cum, ești aici de mai multă vreme?

— Bineînţeles, de foarte multă vreme, dar timpul mi-a părut foarte scurt, dar şi foarte îndelungat, pentru că nu te vedeam pe dumneata.

Doamna de Saint-Euverte voi să-i ofere fotoliul ei prinţesei, care îi răspunse:

— Nici nu vreau să aud! De ce? Nici nu vreau să aud!

Şi privind cu intenţie, pentru a-şi manifesta şi mai bine simplitatea de mare doamnă, către un taburet:

— Uite, scaunul ăsta este tocmai ce-mi trebuie. O să mă oblige să stau dreaptă. Dumnezeule sfinte, cît sînt de gălăgioasă, cred că or să mă dea afară.

Între timp, pianistul cînta tot mai repede, emoţia muzicală ajunsese la apogeu, un servitor trecea printre invitaţi cu o tavă plină cu băuturi răcoritoare, pe care zdrăngăneau linguriţele, şi, ca în fiecare săptămînă, doamna de Saint-Euverte îi făcea, fără ca el să o vadă, semne să plece. O tînără căsătorită, căreia i se spusese că o femeie în situaţia ei nu trebuie să pară niciodată blazată, surîdea de plăcere, şi o căuta din ochi pe stăpîna casei, pentru a-i mărturisi astfel recunoştinţa de a o fi invitat la o asemenea minunată petrecere. Totuşi, deşi cu mai multă linişte decît doamna de Franquetot, ea urmărea melodia cu o uşoară tulburare; dar nu din pricina pianistului, ci a pianului, pe care o lumînare, tresărind puternic la fiecare *fortissimo*, risca, dacă nu chiar să aprindă abajurul lămpii, cel puţin să păteze lemnul de palisandru. În cele din urmă nu se mai putu stăpîni şi, urcîndu-se pe cele două trepte ale estradei pe care se afla pianul, se repezi cu gîndul să stingă lumînarea. Dar tocmai cînd era cît pe ce să ajungă la ea, luă sfîrşit şi melodia, iar pianistul se ridică în picioare. Totuşi, iniţiativa îndrăzneaţă a tinerei femei, clipa de promiscuitate dintre ea şi pianist, produseră o impresie în general favorabilă.

— Ai observat, prinţesă, ce a făcut această tînără doamnă, îi spuse generalul de Froberville prinţesei des Laumes, pe care venise să o salute şi pe care doamna de Saint-Euverte o părăsi pentru o clipă. Ce lucru ciudat, este cumva o artistă?

— Nu, e doar o oarecare doamnă de Cambremer, îi răspunse cu nesăbuinţă prinţesa, şi adăugă repede: Îţi spun ce am auzit zicîndu-se, habar n-am cine este, se şoptea în spatele meu că sînt nişte vecini de la ţară ai doamnei de Saint-Euverte, dar nu cred să-i cunoască cineva. Trebuie să fie nişte persoane „venite de la ţară"! De altfel, nu ştiu dacă te-ai mişcat prea mult în strălucita societate care se află de faţă, dar, în ceea ce mă priveşte, nu am nici cea mai mică idee despre cum se numesc toate aceste uimitoare persoane.

Cum crezi că își petrec viața cînd nu se află la seratele doamnei de Saint-Euverte? Cred că i-a adus odată cu muzicienii, cu scaunele și cu băuturile răcoritoare. Recunoaște că acești „invitați veniți de la Belloir" sînt magnifici. Oare e adevărat că are curajul să-i aducă pe toți acești figuranți, plătindu-i, în fiecare săptămînă? Nu-i cu putință!

— Dar Cambremer este un nume autentic și vechi, spuse generalul.

— Nu văd nimic rău în faptul că este vechi, îi răspunse sec prințesa, dar, în orice caz, nu este un nume *eufonic*, adăugă ea, subliniind cuvîntul eufonic ca și cum ar fi fost între ghilimele, particularitate de rostire specifică celor din clanul Guermantes.

— Găsești? E frumoasă de-ți vine s-o mănînci, spuse generalul, care nu-și mai lua ochii de la doamna de Cambremer. Nu-i așa, prințesă?

— Se pune prea mult în evidență. Găsesc că o femeie tînără, căci nu cred să-mi fie contemporană, nu trebuie să facă asta, îi răspunse doamna des Laumes (expresia „nu cred să-mi fie contemporană" fiind folosită atît de cei din clanul Gallardon, cît și de cei din clanul Guermantes).

Dar prințesa, văzînd că domnul de Froberville continuă să se uite la doamna de Cambremer, adăugă, pe jumătate spre a fi răutăcioasă cu aceasta, pe jumătate spre a fi amabilă cu generalul: „Nu cred că asta îi este foarte pe plac... soțului ei! Îmi pare rău că nu o cunosc, de vreme ce te preocupă atît de mult, căci te-aș fi prezentat", îi spuse prințesa, care probabil nici nu s-ar fi gîndit să facă asta dacă ar fi cunoscut-o pe tînăra femeie. „Voi fi obligată să-mi iau rămas bun de la dumneata, pentru că acum trebuie să plec la aniversarea unei prietene, spuse ea pe un ton modest și sincer, reducînd reuniunea mondenă la care se ducea la simplitatea unei ceremonii plicticoase, dar trebuie cu orice preț, și este emoționant să merg. De altfel, îl întîlnesc acolo pe Basin care, în timp ce eu sînt aici, s-a dus să-și vadă prietenii pe care îi cunoști, cred, cei care au un nume de pod[109], Iena.

— A fost mai întîi numele unei victorii[110], prințesă, spuse generalul. Ce vrei, pentru un veteran ca mine, adăugă el, scoțîndu-și monoclul spre a-l șterge, ca și cum și-ar fi schimbat un pansament, în timp ce prințesa își cobora privirea, instinctiv, această nobilime de pe vremea Imperiului este altceva, bineînțeles, dar, în sfîrșit este totuși ceva minunat în genul ei, sînt oameni care, la urma urmei, s-au luptat ca niște eroi.

— Dar eu sînt plină de respect pentru eroi, spuse prințesa, pe un ton ușor ironic: nu mă duc cu Basin la această prințesă de Iena nu pentru că nu e nobilă, ci doar pentru că nu o cunosc. Basin cunoaște această familie, ba chiar o iubește. O, nu, nu este ceea ce poate crezi, nu-i un *flirt*, nu am de ce să mă opun! Și, de altfel, la ce ar servi dacă m-aș opune! adăugă ea cu o voce melancolică, dat fiind că toată lumea știa că încă de a doua zi după căsătoria prințului des Laumes cu fermecătoarea lui verișoară, el o înșelase într-una. Sînt oameni pe care i-a cunoscut odinioară, îi face mare plăcere să-i vadă, și asta mă bucură foarte mult. Mai întîi o să-ți spun că fie și numai ceea ce mi-a spus despre casa lor... Află că toată mobila lor este în stil „Empire"!

— Bineînțeles, prințesă, doar e mobila bunicilor lor.

— Nici eu nu spun altceva, dar asta nu înseamnă că nu-i urîtă. Înțeleg foarte bine că nu toată lumea are lucruri frumoase în casă, dar cel puțin să nu ai lucruri ridicole. Ce vrei? Nu știu nimic care să fie mai de prost gust, mai burghez decît acest stil oribil, cu comodele sale care au capete de lebădă ca niște căzi de baie.

— Ba eu cred chiar că au multe lucruri frumoase, trebuie să aibă faimoasa masă cu mozaic pe care a fost semnat tratatul de la...

— Nu spun că nu au lucruri interesante din punct de vedere istoric. Dar asemenea lucruri nu pot fi frumoase... de vreme ce sînt oribile! Și eu am asemenea lucruri, moștenite de Basin de la familia Montesquiou. Numai că eu le-am pus în podurile de la Guermantes, unde nimeni nu le vede. De altfel, nu asta-i problema, aș alerga la ei împreună cu Basin, m-aș duce să-i văd chiar printre sfincșii și arămurile lor, dacă i-aș cunoaște, dar... nu-i cunosc! Mie mi s-a spus întotdeauna cînd eram mică să nu-i vizitez pe oamenii pe care nu-i cunosc, pentru că asta nu e politicos, spuse ea pe un ton copilăros. Și fac ceea ce am fost învățată. Ce mutră ar face oamenii ăștia cumsecade văzînd că le intră în casă o persoană pe care nu o cunosc? M-ar primi poate foarte rău! spuse prințesa.

Și, din cochetărie, își înfrumusețâ surîsul ce însoțea această presupunere, dînd privirii ei albastre, ațintită asupra generalului, o expresie visătoare și blîndă.

— Ah! prințesă, știi doar bine că s-ar bucura nespus de mult...

— De ce să se bucure? îl întrebă ea cu foarte mare vioiciune, fie pentru a se preface că nu știe că pentru că era una din cele mai mari doamne ale Franței, fie pentru a avea plăcerea de a-l auzi pe general spunîndu-i asta. De ce? Cine știe? Poate că vizita mea le-ar fi extrem de neplăcută. Dacă e să judeci după mine, sînt atît de plictisită să-i văd pe oamenii pe care îi cunosc, încît, dacă ar trebui

să-i văd și pe cei pe care nu-i cunosc, „chiar eroici", aș înnebuni. De altfel, exceptîndu-i pe unii vechi prieteni, ca dumneata, pe care te cunosc și altminteri, nu știu dacă eroismul poate fi chiar așa de ușor scos în lume. Adeseori sînt tare plictisită că trebuie să dau petreceri, dar dacă ar trebui să-i ofer brațul lui Spartacus[111] ca să mă conducă la masă... într-adevăr, niciodată nu o să-l chem să mă scoată din încurcătură pe Vercingetorix[112], chemîndu-l să vină ca al patrusprezecelea invitat. Simt că l-aș ține în rezervă pentru marile serate. Și cum nu dau niciodată asemenea serate...

— Ah! prințesă, se vede că ești o Guermantes! Ești spirituală ca toți din familia dumitale!

— Toți vorbesc totdeauna de modul de a fi spiritual al *familiei* Guermantes, și eu nu înțeleg de ce. Mai știi deci și pe *alții* la fel de spirituali, adăugă cu un surîs spumos și vesel, cu trăsăturile feței concentrate, împreunate parcă, datorită însuflețirii ce-i prindea ca într-o rețea chipul, cu ochii scînteietori, arzînd de o însorită, radioasă veselie, trezită doar de cuvintele — chiar dacă uneori rostite de prințesa însăși — ce-i lăudau inteligența sau frumusețea. Uite, Swann o salută parcă pe Cambremer a dumitale; acolo... lîngă măicuța Saint-Euverte, nu ai cum să-l vezi! Roagă-l să i te prezinte. Dar grăbește-te, căci pare că se îndepărtează.

— Ai observat cît de rău arată? spuse generalul.

— Micuțul meu Charles! În sfîrșit, vine, începeam să cred că nu vrea să mă vadă!

Swann o iubea mult pe prințesa des Laumes, și apoi vederea ei îi amintea de Guermantes, domeniu învecinat cu Combray, de tot acel ținut pe care îl iubea atît de mult și unde nu se mai întorcea ca să nu se îndepărteze de Odette. Folosind forme pe jumătate artistice, pe jumătate galante, prin care știa să-i placă prințesei, și pe care le regăsea firesc de cîte ori se afla pentru cîteva clipe în vechiul lui mediu — și voind, pe de altă parte, pentru el însuși, să-și exprime nostalgia pentru viața de la țară:

„Ah! spuse el, adresîndu-se pareă nimănui anume, dar ca să fie auzit în același timp și de doamna de Saint-Euverte, căreia îi vorbea, și de doamna des Laumes, pentru care vorbea, iat-o pe încîntătoarea prințesă! A venit anume de la Guermantes ca să audă acest *Sfînt Francisc de Assisi* de Liszt, și nu a avut timp, ca o frumoasă porumbiță, decît să-și împodobească pletele cu prune sălbatece și boabe de păducel; mai sînt chiar pe ele picături de rouă și puțină chiciură, care cred că o îndurerează pe ducesă. E minunat, scumpa mea prințesă.

— Cum, prințesa a venit anume de la Guermantes? Dar e prea mult! Nu știam, sînt cu totul uimită, exclamă cu naivitate doamna de Saint-Euverte, care nu era obișnuită cu conversația spirituală a lui Swann. Și, privind cu atenție pieptănătura prințesei: Dar e adevărat, parcă ar fi... cum să spun... nu, nu castane... într-adevăr, este o idee fermecătoare! Dar cum putea să cunoască prințesa programul meu muzical? Muzicanții nu mi l-au comunicat nici măcar mie.

Swann, obișnuit, cînd era lîngă o femeie cu care vorbea în chip galant, să spună lucruri rafinate pe care mulți oameni de lume nu le înțelegeau, nu binevoi să-i explice doamnei de Saint-Euverte că nu vorbise decît metaforic. Prințesa, în schimb, începu să rîdă în hohote, căci conversația spirituală a lui Swann era foarte apreciată de clanul ei și, de asemenea, pentru că ori de cîte ori auzea un compliment ce-i era adresat, îl găsea nespus de grațios și de o irezistibilă originalitate.

— Sînt încîntată, Charles, că boabele mele de păducel îți plac. De ce o saluți pe această doamnă de Cambremer, îi ești cumva și dumneata vecin la țară?

Doamna de Saint-Euverte văzînd că prințesa părea mulțumită că stă de vorbă cu Swann, se îndepărtase.

— Dar e și vecina dumitale, prințesă.

— A mea? Dar au pămînturi peste tot atunci! Cît aș vrea să fiu în locul lor!

— Nu este o Cambremer, Cambremer sînt rudele ei; este o domnișoară Legrandin care venea la Combray. Nu știu dacă știi că ești contesă de Combray și că biserica trebuie să-ți plătească dări.

— Nu știu ce-mi datorează biserica, dar știu că preotul mă tapează în fiecare an de o sută de franci. Acești Cambremer au un nume cu totul uimitor. Se termină tocmai la timp, dar se termină rău, spuse ea, rîzînd.

— Dar nici nu începe mai bine, îi răspunse Swann.

— Într-adevăr, această dublă abreviere!...

— E ca și cum cineva foarte mînios și totodată plin de respect față de convenințe, nu ar fi îndrăznit să meargă pînă la capătul primului cuvînt.

— Dar de vreme ce nu putea să nu-l înceapă pe al doilea, ar fi făcut mai bine să-l sfîrșească pe primul, ca să termine cu el odată[113].

— Sîntem pe cale să facem glume încîntătoare, dragul meu Charles, dar cît e de trist că nu te mai vedem, adăugă ea, agitîndu-se, îmi place atît de mult să stau de vorbă cu tine! Gîndește-te că nu l-aș fi putut face să înțeleagă pe idiotul de Froberville că numele de

Cambremer este uimitor. Recunoaşte că viaţa este un lucru oribil. Doar cînd te văd pe dumneata îmi mai trece plictiseala.

Şi, fără îndoială, nu era adevărat. Dar Swann şi prinţesa judecau în acelaşi mod lucrurile mărunte, ceea ce avea drept efect — sau poate drept cauză — o mare analogie în felul lor de a se exprima, şi pînă şi în pronunţie. Această asemănare nu era evidentă pentru că nimic nu era mai diferit decît vocile lor. Dar dacă izbuteai, în gînd, să dezbraci cuvintele lui Swann de sonoritatea lor şi să nu vezi mustăţile dintre care ieşeau, îţi dădeai seama că ai de a face cu aceleaşi fraze, cu aceleaşi inflexiuni, cu felul de a vorbi al clanului Guermantes. În privinţa lucrurilor importante, Swann şi prinţesa aveau idei diferite. Dar de cînd Swann era atît de trist, simţind mereu acel tremur premergător momentului cînd începi să plîngi, el avea aceeaşi nevoie de a vorbi de nefericirea lui ca un ucigaş care nu poate să nu vorbească de crima făptuită. Auzind-o pe prinţesă că îi spune că viaţa e un lucru oribil, el se simţi învăluit de o dulce bucurie, de parcă i-ar fi vorbit despre Odette.

— Da, viaţa este un lucru oribil. Trebuie să ne mai vedem, dragă prietenă. Îmi place mult la dumneata faptul că nu eşti veselă. Am putea petrece o seară împreună.

— Bineînţeles, de ce nu vii la Guermantes, soacră-mea ar înnebuni de bucurie. Locul trece drept foarte urît, dar mie acest ţinut nu-mi displace, am oroare de ţinuturile „pitoreşti".

— Într-adevăr, este admirabil, răspunse Swann, este aproape prea frumos, prea viu pentru mine, în momentul de faţă; este un loc unde trebuie să fii fericit. Poate pentru că am trăit acolo, totul îmi vorbeşte atît de mult! De îndată ce începe să adie vîntul şi lanurile de grîu se unduiesc, mi se pare că va sosi cineva, că voi primi o veste; şi acele căsuţe de pe malul apei... aş fi tare nefericit!

— Oh! dragul meu Charles, fii atent, îngrozitoarea Rampillon m-a văzut, ascunde-mă, aminteşte-mi ce i s-a întîmplat, confund totul, şi-a căsătorit ori fata, ori amantul, nu mai ştiu; poate pe amîndoi... unul cu celălalt!... Ba nu, acum îmi amintesc, a fost repudiată de soţul ei, prinţul... prefă-te că-mi vorbeşti, nu vreau ca această Bérénice să vină să mă invite la cină. De altfel, plec chiar acum. Ascultă, dragul meu Charles, fiindcă am izbutit, în sfîrşit, să te întîlnesc, nu vrei să te laşi răpit şi să te duc la prinţesa de Parma, care ar fi atît de mulţumită, şi unde ar fi şi Basin, care vine după mine acolo? Dacă nu am avea din cînd în cînd veşti despre tine prin Mémé... Gîndeşte-te că nu te mai văd niciodată!

Swann refuză; fiindcă îi spusese domnului de Charlus că, plecînd de la doamna de Saint-Euverte, se va întoarce de-a dreptul acasă, nu voia ca, ducîndu-se la prinţesa de Parma, să rateze eventual un bileţel pe care nădăjduise tot timpul că i-l va aduce vreun servitor în timpul acelei seri, şi pe care, poate, avea să-l afle la portarul său. „Bietul Swann, îi spuse în acea seară doamna des Laumes soţului ei, e tot minunat, dar pare foarte nefericit. O să-l vezi, căci a promis că va veni la noi la cină zilele astea. În fond găsesc că e ridicol ca un bărbat atît de inteligent să sufere din cauza unei femei de genul ăsta, şi care nu-i nici măcar interesantă, căci se spune că e de-a dreptul proastă", adăugă ea cu înţelepciunea oamenilor ce nu sînt îndrăgostiţi, şi care cred că un bărbat inteligent nu ar trebui să fie nefericit decît din cauza unei femei ce merită osteneala; e aproape ca şi cum te-ai mira, că suferi de holeră, deşi bacilul holerei este atît de mic.

Swann voia să plece, dar tocmai cînd dădea să iasă, în sfîrşit, pe uşă, generalul de Froberville îl rugă să-l prezinte doamnei de Cambremer, şi el fu obligat să intre din nou în salon pentru a o căuta.

— Ce spui, Swann, parcă aş prefera să fiu soţul acestei femei decît să fiu măcelărit de sălbateci.

Cuvintele „măcelărit de sălbateci" străpunseră dureros inima lui Swann; pe dată simţi nevoia să continue conversaţia cu generalul:

— Ah! îi spuse el, multe vieţi frumoase au sfîrşit astfel... De exemplu... acel navigator a cărui cenuşă a fost adusă de Dumont d'Urville[114], La Pérouse[115]... (şi Swann era fericit ca şi cum ar fi vorbit despre Odette). Frumosul caracter al lui La Pérouse mă interesează mult, adăugă el, melancolic.

— Într-adevăr, La Pérouse, spuse generalul. Este un nume cunoscut. Există şi o stradă cu numele ăsta.

— Cunoşti pe cineva care locuieşte în strada La Pérouse? îl întrebă Swann pe un ton agitat.

— Nu o cunosc decît pe doamna de Chanlivault, sora bravului Chaussepierre. Acum cîteva zile am asistat în salonul ei la o frumoasă comedie. Nu peste multă vreme va fi un salon foarte elegant, o să vezi!

— Locuieşte deci în strada La Pérouse. Plăcut lucru, e o stradă frumoasă, atît de tristă.

— Nu, înseamnă că n-ai fost de multă vreme pe acolo; nu mai e tristă, în întreg cartierul au început să se înalţe construcţii noi.

Cînd, în sfîrșit, Swann îl prezentă pe domnul de Froberville tinerei doamne de Cambremer, cum era pentru prima dată cînd ea auzea numele generalului, schiță surîsul de bucurie și de surpriză pe care l-ar fi avut dacă ar fi fost singurul nume rostit vreodată în fața ei, căci necunoscînd prietenii noii sale familii, credea că fiecare persoană ce-i era prezentată este unul dintre ei, și socotind că dă dovadă de tact dacă pare că a auzit vorbindu-se despre cel ce-i era prezentat, întindea o mînă șovăielnică, atitudine menită să dovedească rezerva impusă de educație și pe care trebuia să o învingă și simpatia spontană ce izbutea să triumfe. De aceea socrii ei, pe care îi credea încă a fi oamenii cei mai strălucițI din Franța, spuneau despre ea că este un înger: cu atît mai mult cu cît preferau să pară că atunci cînd își căsătoriseră fiul, cedaseră mai curînd atracției exercitate de calitățile ei decît de marea ei avere.

— Se vede că ești în sufletul dumitale o mare iubitoare de muzică, doamnă, îi spuse generalul, făcînd, inconștient, aluzie la incidentul cu lumînarea.

Dar concertul începu din nou și Swann înțelese că nu va mai putea pleca înainte de sfîrșitul acestui nou număr din program. Suferea rămînînd astfel închis printre toți acești oameni a căror prostie și ale căror apucături ridicole îl frapau cu atît mai dureros cu cît, ignorîndu-i iubirea, incapabili, dacă ar fi cunoscut-o, să fie interesați de ea și să facă altceva decît să surîdă ca de o copilărie sau să o deplîngă ca pe o nebunie, făceau ca ea să-i apară și lui sub înfățișarea unei stări subiective, care nu exista decît pentru el, și a cărei realitate nu era afirmată de nimic exterior; suferea mai ales, și atît de mult încît chiar sunetul instrumentelor trezea în el dorința să strige, pentru că își prelungea exilul în acest loc unde Odette nu va veni niciodată, unde nimeni, unde nimic nu o cunoștea, de unde era pe de-a-ntregul absentă.

Dar, dintr-o dată, fu ca și cum ea ar fi intrat aici, și această apariție dezlănțui în el o suferință atît de ascuțită încît trebui să-și ducă mîna la inimă. Vioara urcase pînă la note foarte înalte, unde rămînea ca într-o așteptare, o așteptare ce se prelungea, în timp ce continua să le susțină în exaltarea ce o stăpînea întrezărind obiectul așteptării sale care se apropia cu un efort deznădăjduit, încercînd să reziste pînă la sosirea lui, să-l întîmpine înainte de a expira, să-i țină, cu ultimele-i puteri, drumul deschis, ca să poată trece, așa cum sprijini o poartă care altminteri s-ar închide. Și înainte ca Swann să fi avut timpul de a înțelege, și de a-și spune: „Este mica frază din sonata lui Vinteuil, mai bine să nu o ascultăm!" toate amintirile din vremea cînd Odette se îndrăgostise de el și pe care izbutise

pînă în acea zi să le mențină, invizibile, în adîncurile ființei sale, înșelate de această bruscă rază din vremea iubirii, pe care o credeau reînviată, se treziseră și, în mare grabă, urcaseră la suprafață, spre a-i cînta nebunește, fără nici o milă pentru nefericirea lui prezentă, refrenul uitat al fericirii.

În locul expresiilor abstracte „pe vremea cînd eram fericit", „pe vremea cînd eram iubit", rostite de el adeseori, și fără prea multă suferință, căci inteligența lui nu închisese în ele din trecut decît pretinse extrase, care nu-l păstrau, el regăsi tot ceea ce fixase pentru totdeauna specifica și volatila esență a acestei fericiri pierdute; revăzu totul, petalele albe ca neaua și ereță ale crizantemei pe care ea i-o aruncase în trăsură, pe care el o ținuse lipită de buze — adresa în relief a restaurantului „Maison Dorée" de pe scrisoarea unde citise: „Mîna îmi tremură atît de tare în timp ce îți scriu" —, mișcarea ce-i îmbina sprîncenele în timp ce-i spunea, rugătoare: „N-o să treacă prea mult timp pînă cînd o să-mi dai un semn, nu-i așa?"; simți mirosul fierului de frizat cu care își pieptăna în sus părul des și scurt „ca peria", în timp ce Lorédan se ducea să o caute pe micuța lucrătoare, ploile violente care au căzut atît de adesea în acea primăvară, întoarcerea-i glacială în trăsură, pe lună plină, toate ochiurile deprinderilor mentale, impresiilor legate de fiecare anotimp, reacțiilor cutanate, ce întinseseră, timp de săptămîni, o rețea uniformă, în care trupul lui se găsea acum din nou prins. În acel moment, își satisfăcea o curiozitate voluptuoasă, cunoscînd plăcerile celor care trăiesc pentru dragoste. Crezuse că va putea rămîne doar prizonierul ei, că nu va fi silit să cunoască și suferința; și ce puțin lucru era pentru el acum farmecul Odettei, pe lîngă acea îngrozitoare spaimă care-l prelungea precum o aureolă tulbure, pe lîngă acea imensă neliniște de a nu ști în fiecare clipă ce făcuse ea, de a nu o poseda pretutindeni și totdeauna. Vai, își aminti vocea ei cînd exclamase: „Dar pot să te văd oricînd, sînt totdeauna liberă!" ea care, acum, era întotdeauna ocupată! Interesul, curiozitatea manifestate de ea pentru viața lui, dorința-i pătimașă de a obține din partea lui favoarea — temută, dimpotrivă, de către el, în acea vreme, ca o posibilă cauză de imixtiuni plictisitoare — de a o lăsa să pătrundă în existența lui; felul cum fusese ea obligată să-l roage să meargă în vizită la familia Verdurin; și, cînd o chema la el o dată pe lună, cum trebuise, înainte de a se lăsa înduplecat, ca ea să-i spună de nenumărate ori cît de minunată va fi acea obișnuință de a o vedea zilnic, la care ea visa, în timp ce lui îi apărea doar sîcîitoare, apoi felul cum ea începuse să se plictisească și renunțase de-

finitiv la acea deprindere, în timp ce pentru el devenise o nevoie atît de dureroasă și de neînvins. Nu știa ce lucru adevărat spune cînd, la a treia întîlnire, ea repetîndu-i întruna: „Dar de ce nu mă lași să vin la dumneata mai des?“, el îi răspunsese rîzînd, frivol și galant: „De teamă să nu sufăr“. Acum, vai! se mai întîmpla încă uneori ca ea să-i scrie din vreun restaurant sau hotel, pe o hîrtie purtînd numele lor tipărit; dar erau parcă scrisori de foc, care îl ardeau. „Îmi scrie din hotelul Vouillemont? Ce-o fi făcînd acolo? Cu cine? Ce s-o fi întîmplat între ei?“ Își aminti becurile de gaz ce erau stinse pe bulevardul des Italiens, cînd o întîlnise, împotriva oricărei speranțe, printre umbrele rătăcitoare, în acea noapte ce îi păruse aproape supranaturală, și care, într-adevăr — noapte dintr-o vreme cînd nu trebuia nici măcar să se întrebe dacă nu o va contraria căutînd-o, găsind-o, într-atît era de sigur că bucuria ei cea mai mare era de a-l vedea și de a se întoarce acasă împreună cu el —, aparținea unei lumi misterioase, unde nu mai poți niciodată reveni după ce și-a închis porțile în urma ta. Și Swann zări, înecremenit în fața acestei fericiri retrăite, un nefericit care îi făcu milă, pentru că nu-l recunoscuse pe dată, astfel încît trebui să-și coboare privirea, ca să nu se vadă că are ochii plini de lacrimi. Era el însuși.

Cînd înțelese, nu mai simți nici un fel de milă, dar fu gelos pe celălalt el însuși pe care ea îl iubise, fu gelos pe ceilalți, despre care își spusese adeseori, fără să sufere prea mult, că „ea îi iubește, poate“, acum, cînd schimbase ideea vagă de a iubi, de unde iubirea lipsește, cu petalele crizantemei și cu numele tipărit al restaurantului „Maison d'Or“, care, dimpotrivă, cuprindeau atît de multă. Apoi, suferința sa devenind prea ascuțită, își trecu mîna pe frunte, lăsă să-i cadă monoclul, îl șterse. Și, fără îndoială, dacă s-ar fi văzut în acea clipă, ar fi adăugat la colecția celor pe care le observase, și monoclul pe care îl mișca în mîini ca pe un gînd supărător și de pe a cărui sticlă aburită încerca să șteargă cu o batistă propria-i nefericire.

Există în sunetul de vioară — dacă, nevăzînd instrumentul, nu poți raporta ceea ce auzi la imaginea sa, care modifică sonoritatea — accente atît de asemănătoare cu anumite voci de contralto, încît ai iluzia că la concert ia parte și o cîntăreață. Ridici ochii, nu vezi decît viorile, prețioase ca niște bijuterii chinezești, dar uneori ești încă înșelat de chemarea ademenitoare a sirenei; alteori, de asemenea, parcă ai auzi un geniu captiv care se zbate în adîncul doctei viori, vrăjită și fremătînd ca un drac într-un agheasmatar; alteori, în sfîrșit, parcă ar trece prin aer o ființă supranaturală și pură, desfășurîndu-și mesajul invizibil.

Ca și cum instrumentiștii ar fi cîntat nu atît mica frază, cît ar fi executat ritualul cerut pentru ca ea să apară, și ar fi procedat la incantațiile necesare pentru a obține și a prelungi cu cîteva clipe miracolul evocării ei, Swann, care nu mai putea să o vadă, de parcă ea ar fi aparținut unei lumi ultraviolete, și care gusta parcă răcoarea unei metamorfoze în orbirea momentană ce-l lovise apropiindu-se de ea, Swann, deci, o simțea prezentă ca pe o zeiță protectoare, confidentă a iubirii lui, și care, pentru a putea ajunge pînă la el în fața mulțimii și a-l lua de-o parte spre a-i vorbi, se deghizase, luînd acea înfățișare sonoră. Și în timp ce trecea, ușoară, liniștitoare și abia șoptită ca un parfum, spunîndu-i cele ce avea să-i spună, cuvinte pe care el le sorbea, cu părerea de rău de a le vedea dispărînd atît de repede, Swann făcea involuntar cu buzele o mișcare de sărut, de parcă ar fi atins în treacăt trupul armonios și lunecător. Nu se mai simțea exilat și singur de vreme ce ea, care i se adresa numai lui, îi vorbea cu voce scăzută despre Odette. Căci nu mai avea, ca odinioară, impresia că Odette și el nu erau cunoscuți de mica frază. Ea fusese de atîtea ori martora bucuriei lor! Este adevărat că nu o dată îl avertizase de fragilitatea acestea. Și în timp ce atunci ghicea o anume suferință în surîsul ei, în intonația ei limpede și dezamăgită, astăzi descoperea mai curînd grația unei resemnări aproape vesele. Despre acele supărări de care îi vorbea odinioară și pe care el o vedea, fără să fie atins de ele, cum le tîrăște, surîzătoare, în curgerea-i șerpuitoare și repede, despre acele supărări care acum deveniseră ale sale, fără vreo speranță de a se izbăvi vreodată de ele, ea părea a-i spune, ca odinioară despre fericirea lui: „Ei și? Totul e nimicnicie". Iar gîndul lui Swann se îndreptă pentru prima oară, într-un elan de milă și de iubire, către acel Vinteuil, către acel frate necunoscut și sublim care, și el, suferise, fără îndoială, atît de mult; cum fusese oare viața lui? În adîncul căror dureri găsise el acea forță zeiască, acea putere nelimitată de a crea? Cînd mica frază îi vorbea despre zădărnicia suferințelor lui, Swann găsea o liniște în chiar această înțelepciune care adineaori îi păruse totuși intolerabilă, cînd credea că o citește pe chipurile indiferente ale celor ce vedeau în iubirea lui doar o rătăcire lipsită de importanță. Căci mica frază, dimpotrivă, indiferent de părerea ei despre scurta durată a acestor stări sufletești, vedea în ele ceva nu — așa cum credeau toți acești oameni — mai puțin serios decît viața practică, ci, dimpotrivă, ceva care îi era atît de superior, încît doar acel lucru merita a fi exprimat. Ea încerca să imite, să recreeze farmecele unei tristeți intime, și pînă și esența lor, care este totuși de a fi incomunicabile și de o aparență frivolă pentru oricare altul decît pentru cel

care le simte, dar pe care ea o captase, o făcuse vizibilă. Astfel încît îi silea să le recunoască preţul şi să le guste dulceaţa divină, pe toţi aceşti oameni ce ascultau — dacă erau cît de cît iubitori de muzică — şi care apoi vor uita de ele în viaţa de toate zilele, neştiind să le desluşească în fiecare iubire ce se va naşte în preajma lor. Fără îndoială, forma sub care ea le codificase nu putea fi rezolvată prin raţionamente. Dar de mai bine de un an de cînd, dezvăluindu-i nenumărate bogăţii ale propriului suflet, iubirea pentru muzică se născuse în el, pentru cîtva timp cel puţin, Swann socotea că motivele muzicale sînt adevărate idei, dintr-o altă lume, de un alt ordin, idei învăluite în întuneric, necunoscute, de nepătruns prin inteligenţă, dar care nu sînt mai puţin distincte unele în raport cu celelalte, inegale între ele ca valoare şi semnificaţie. Cînd, după serata din salonul soţilor Verdurin, ascultînd din nou mica frază, încercase să desluşească felul cum, ca o mireasmă, ca o mîngîiere, ea îi dădea tîrcoale şi îl împresura, îşi dăduse seama că acea impresie de gingăşie rezervată şi friguroasă se datora micii distanţe dintre cele cinci note care o alcătuiau şi repetării constante a două dintre ele; dar, în realitate, el ştia că face acest raţionament nu despre fraza însăşi, ci despre simple valori, substituite, pentru comoditatea inteligenţei lui, misterioasei entităţi pe care o percepuse, înainte de a-i cunoaşte pe soţii Verdurin, în acea seară cînd auzise pentru prima oară sonata. El ştia că însăşi amintirea pianului falsifica încă planul în care vedea acele lucruri muzicale, că domeniul deschis muzicianului nu este o claviatură meschină cu şase note, ci o claviatură incomensurabilă, aproape încă în întregime necunoscută, unde numai ici şi colo, despărţite prin tenebre dense, neexplorate, cîteva dintre milioanele de clape de duioşie, pasiune, curaj, seninătate care o alcătuiesc, fiecare la fel de diferită de celelalte ca un univers de un alt univers, au fost descoperite de cîţiva mari artişti care ne fac serviciul, trezind în noi corespondentul temei pe care au găsit-o, de a ne arăta cîtă bogăţie, cîtă varietate ascunde, fără ca noi să ştim, acea mare noapte, nepătrunsă şi descurajatoare, a sufletului nostru, pe care noi o luăm drept un vid şi drept un neant. Vinteuil fusese unul dintre aceşti muzicieni. În mica lui frază, deşi ea înfăţişa raţiunii o suprafaţă obscură, simţeai un conţinut atît de consistent, atît de explicit, căruia îi da o forţă atît de nouă, atît de originală, încît cei care o auziseră, o păstrau în ei la acelaşi nivel cu ideile inteligenţei. Swann se raporta la ea ca la o concepţie despre iubire şi despre fericire, despre care ştia pe dată tot atît de bine în ce consta particularitatea ei, pe cît ştia referindu-se la *Prinţesa de Clèves*[116] sau la *René*[117],

cînd aceste titluri i se iveau în memorie. Chiar cînd nu se gîndea la mica frază, ea exista, latentă, în mintea lui, la fel ca și alte noțiuni fără echivalent, ca noțiunea de lumină, de sunet, de relief, de voluptate fizică, bunuri bogate care diversifică și împodobesc domeniul nostru lăuntric. Poate că le vom pierde, poate că vor păli cu totul, dacă ne întoarcem în neant. Dar atîta vreme cît trăim, nu ne mai putem preface că nu le-am cunoscut, așa cum nu putem ignora un obiect real, așa cum nu putem, de exemplu, să ne îndoim de lumina lămpii pe care o aprindem în fața obiectelor metamorfozate ale camerei noastre, de unde a fugit pînă și amintirea întunericului. Prin asta, fraza lui Vinteuil, ca o temă din *Tristan*[118], de exemplu, care ne reprezintă, de asemenea, o anumită îmbogățire a simțămintelor, se contopise cu condiția noastră muritoare, căpătase ceva uman și înduioșător. Soarta ei era legată de viitorul, de realitatea sufletului nostru, fiind ea însăși una din podoabele lui cele mai proprii, cele mai bine diferențiate. Poate că adevărat este doar neantul și că tot visul nostru este inexistent, dar atunci simțim că trebuie ca aceste fraze muzicale, ca aceste noțiuni care există în raport cu el, să nu mai fie nici ele nimic. Vom pieri, dar avem drept ostatece pe aceste captive divine care ne vor împărtăși destinul. Iar moartea, împreună cu ele, este mai puțin amară, mai puțin lipsită de glorie, mai puțin probabilă, poate.

Swann nu greșea deci crezînd că fraza aceea din sonată există cu adevărat. Desigur, umană din acest punct de vedere, ea aparținea totuși unui ordin de creaturi supranaturale și pe care nu le-am văzut niciodată, dar totuși le recunoaștem cu încîntare cînd vreun explorator al invizibilului ajunge să capteze una, aducînd-o, din lumea divină unde el a pătruns, spre a străluci cîteva clipe deasupra lumii noastre. Tocmai asta făcuse Vinteuil cu mica frază. Swann simțea cum compozitorul se mulțumise, prin mijlocirea instrumentelor sale muzicale, să o dezvăluie, să o facă vizibilă, să-i urmărească și să-i respecte desenul cu o mînă atît de iubitoare, atît de prudentă, atît de delicată și atît de sigură, încît sunetul se altera clipă de clipă, estompîndu-se pentru a indica o umbră, renăscut cînd trebuia să fugărească un contur mai îndrăzneț. Iar o dovadă că Swann nu se înșela cînd credea în existența reală a acestei fraze este că orice amator de muzică priceput cît de cît și-ar fi dat seama pe dată de impostură, dacă Vinteuil, avînd o mai mică putere de a-i vedea și reda formele, ar fi căutat să disimuleze — adăugînd ici-colo linii care i-ar fi aparținut — lacunele viziunii sau slăbiciunile mîinii sale.

Ea dispăruse. Swann știa că va apărea din nou la sfîrșitul ultimei mișcări, după un lung fragment pe care pianistul doamnei Verdurin îl sărea totdeauna. Erau aici unele idei admirabile nu bine deslușite de Swann cînd o ascultase pentru prima oară și pe care le percepea acum, ca și cum ele s-ar fi dezbrăcat, în vestiarul memoriei sale, de veșmintele uniforme ale noutății, în care se deghizaseră. Swann asculta toate temele risipite ici-colo și care vor intra în compoziția frazei, ca pe niște premise ale concluziei necesare, asista la geneza ei. „O, îndrăzneală tot atît genială, poate, își spunea el, ca aceea a lui Lavoisier, a lui Ampère, îndrăzneală a lui Vinteuil, experimentînd, descoperind legile secrete ale unei forțe necunoscute, mînîndu-și, prin ținuturi neexplorate încă, spre singurul scop posibil, caii invizibili, în care se încrede și pe care nu-i va zări niciodată!" Cît era de frumos dialogul pe care Swann îl auzi între pian și vioară, la începutul ultimei părți! Suprimarea cuvintelor omenești, departe de a lăsa fantezia să se desfășoare, cum s-ar fi putut crede, o eliminase cu totul; niciodată limbajul vorbit nu a fost o necesitate atît de inflexibilă, nu a cunoscut în asemenea măsură pertinența întrebărilor, evidența răspunsurilor. Mai întîi pianul plînse singur, ca o pasăre părăsită de tovarășa ei; vioara îl auzi, îi răspunse parcă dintr-un arbore învecinat. Era ca la început de lume, ca și cum nu ar fi fost încă decît ei doi pe pămînt, sau mai curînd în acea lume închisă tuturor celorlalți, construită de logica unui creator și unde nu vor fi niciodată decît ei doi: această sonată. Este oare o pasăre, este sufletul nedesăvîrșit încă al micii fraze, este o zînă, această ființă invizibilă și plîngătoare ale cărei vaiete erau apoi duse reluate de pian? Strigătele ei erau atît de neașteptate, încît violonistul trebuia să se arunce asupra arcușului pentru a le culege. Miraculoasă pasăre! Violonistul părea că vrea să o farmece, să o domesticească, să o prindă. Ea trecuse în sufletul lui, iar mica frază evocată zbuciuma, de parcă ar fi fost cel al unui medium, trupul cu adevărat posedat al violonistului. Swann știa că ea va mai vorbi o dată. Și el se dedublase atît de bine, încît așteptarea clipei imminente cînd avea să se regăsească în fața ei iscă în sufletul lui unul din acele hohote de plîns pe care un vers frumos sau o veste tristă le trezesc în noi, nu cînd sîntem singuri, ci atunci cînd le facem cunoscute unor prieteni în care ne vedem de parcă am fi un altul, a cărui emoție probabilă îi înduioșează. Ea se ivi din nou, dar pentru a rămîne suspendată în aer și a fi cîntată doar o clipă, imobilă parcă, expirînd pe dată. De aceea Swann nu pierdea nimic din acel răstimp atît de scurt cînd ea își amîna dispariția. Era încă acolo, ca o bulă scînteietoare și multicoloră care plutește. Așa cum un

curcubeu, a cărui strălucire slăbește, coboară, apoi se înalță și, înainte de a se stinge, vibrează puternic o clipă, ca niciodată: celor două culori pe care le avusese pînă atunci, ea le adăugă alte tonuri irizate, pe toate cele ale prismei, făcîndu-le să cînte. Swann nu îndrăznea să se miște și ar fi vrut să-i silească să rămînă imobili și pe ceilalți, ca și cum pînă și cel mai mic gest ar fi putut nimici farmecul supranatural, prețios și fragil care era pe cale să dispară. De fapt nimeni nu se gîndea să vorbească. Cuvîntul inefabil al unui singur absent, poate al unui mort (Swann nu știa dacă Vinteuil mai trăia încă), pîlpîind deasupra ritualului celor ce îl oficiau, era de ajuns pentru a ține în șah atenția a trei sute de persoane, și făcea din această estradă unde un suflet era astfel evocat, unul din altarele cele mai nobile pe care s-ar fi putut săvîrși o ceremonie supranaturală. Astfel încît, cînd fraza se desfăcu, în sfîrșit, plutind în zdrențe prin motivele următoare care o înlocuiseră, Swann, în prima clipă, iritat văzînd-o pe contesa de Monteriender, vestită prin naivitatea ei, aplecîndu-se spre el spre a-i mărturisi impresiile înainte chiar ca sonata să se fi sfîrșit, nu putu să-și stăpînească apoi un surîs, și poate să afle și un sens profund, pe care ea nu-l întrevedea, în cuvintele pe care i le spuse. Uimită de virtuozitatea executanților, contesa exclamă, adresîndu-se lui Swann: „E o minune, n-am văzut niciodată ceva atît de extraordinar...“ Dar, vrînd să fie foarte exactă, se grăbi să corecteze această primă afirmație, adăugînd: „atît de extraordinar... în afară de mesele care trepidează în timpul ședințelor de spiritism!“

Din acea seară, Swann înțelese că sentimentul pe care Odette îl avusese pentru el nu va mai învia niciodată, că speranțele lui de fericire nu se vor mai realiza. Iar în zilele cînd, din întîmplare, fusese drăguță și iubitoare cu el, sau se arătase mai atentă, nota aceste semne aparente și mincinoase ale unei ușoare întoarceri către el, cu solicitudinea înduioșată și sceptică sau cu bucuria disperată a celor care, îngrijind un prieten ajuns în ultimele zile ale unei boli incurabile, spun, ca despre tot atîtea fapte prețioase: „Ieri, și-a făcut socotelile singur, ba chiar a descoperit că făcusem o greșeală de adunare; a mîncat un ou cu plăcere, și dacă îl digeră bine vom încerca să-i dăm mîine un cotlet“, deși știu că toate acestea sînt lipsite de semnificație în preajma unei morți inevitabile. Fără îndoială, Swann era sigur că dacă ar fi trăit acum departe de Odette, aceasta i-ar fi devenit în cele din urmă indiferentă, astfel încît ar fi fost mulțumit dacă ea ar fi plecat din Paris pentru totdeauna: el ar fi avut curajul să rămînă; dar nu-l avea pe acela de a pleca.

Se gîndise adeseori să facă asta. Acum, cînd începuse din nou să scrie la studiul său despre Ver Meer, ar fi avut nevoie să se ducă cel puțin pentru cîteva zile la Haga, la Dresda, la Brunswick. Era convins că o „*Diana în fața oglinzii*“, pe care o cumpărase, prin Mauritshuis, la vînzarea Goldschmidt, drept un Nicolas Maes, era în realitate de Ver Meer. Ar fi vrut să poată studia tabloul la fața locului, pentru a-și întări convingerea. Dar să părăsească Parisul în timp ce Odette era aici, și chiar cînd ea era absentă — căci în locuri noi, unde senzațiile nu sînt tocite de obișnuință, redeschidem, reînviem durerea —, ar fi însemnat pentru el un proiect atît de cumplit, încît nu se simțea capabil să se gîndească la el întruna decît pentru că era hotărît să nu-l pună niciodată în aplicare. Dar se întîmpla ca, în timp ce dormea, intenția călătoriei să renască în el — fără ca el să-și amintească și că acea călătorie era cu neputință — și să se realizeze. Într-o zi visă că pleca pentru un an; privind de la portiera vagonului către un tînăr care, de pe peronul gării, își lua rămas bun de la el plîngînd, Swann căuta să-l convingă să plece cu el. Trenul punîndu-se în mișcare, se trezi cuprins de neliniște, își aminti că nu pleacă, și că o va vedea pe Odette în seara asta, mîine și aproape în fiecare zi. Atunci, încă adînc emoționat de visul lui, binecuvîntă împrejurările datorită cărora avea libertatea de a rămîne lîngă Odette și de a izbuti astfel ca ea să-i îngăduie să o întîlnească uneori; și, recapitulînd toate aceste avantaje: situația lui, — averea lui, de care ea avea adeseori o prea mare nevoie pentru a-și îngădui să rupă cu el (voind chiar, după cît se spunea, să se mărite cu el), — prietenia cu domnul de Charlus care, la drept vorbind, nu-l ajutase niciodată să obțină mare lucru de la Odette, dar trezea în el sentimentul plăcut de a ști că ea auzea despre el lucruri măgulitoare, spuse de către acest prieten comun pentru care ea avea o atît de mare stimă, — și, în sfîrșit, chiar și inteligența lui, folosită de el pe de-a-ntregul pentru a pune zilnic la cale o nouă intrigă prin care să-și facă prezența dacă nu agreabilă, cel puțin necesară Odettei, — se gîndi la ce i s-ar fi putut întîmpla dacă toate acestea i-ar fi lipsit, se gîndi că dacă ar fi fost, ca atîția alții, sărac, umil, fără nici o situație materială, obligat să accepte orice muncă, sau legat de rude, de o soție, ar fi putut fi silit să o părăsească pe Odette, că acest vis care îl înspăimînta încă ar fi putut fi adevărat, și își spuse: „Nu ne cunoaștem fericirea. Nu sîntem niciodată atît de nefericiți pe cît credem“. Dar socoti că această existență dură de mai mulți ani, că tot ce putea nădăjdui era ca ea să dăinuie totdeauna, că își va sacrifica lucrul, plăcerile,

prietenii, viața întreagă, în așteptarea zilnică a unei întîlniri care nu-i putea aduce nici o fericire, și se întrebă dacă nu se înșeală, dacă ceea ce îi favorizase legătura și împiedicase o ruptură nu fusese spre nenorocul lui, dacă întîmplarea pe care trebuia să și-o dorească nu ar fi fost cea de care se bucura că nu a avut loc decît în vis: plecarea lui; își spuse că nu ne cunoaștem niciodată nefericirea, că nu sîntem niciodată atît de fericiți pe cît credem.

Uneori nădăjduia că ea va muri fără să sufere într-un accident, ea care era totdeauna plecată de acasă, pe străzi, pe drumuri, de dimineață pînă seara. Și cum se întorcea totdeauna teafără, el admira faptul că trupul omenesc este atît de suplu și de puternic, încît poate să țină întruna în șah, să zădărnicească toate primejdiile care îl pîndesc (și pe care Swann le găsea nenumărate, de cînd dorința lui tainică le cîntărise), îngăduind astfel oamenilor să se dedea zilnic și aproape fără nici un risc mincinunilor și plăcerilor. Iar Swann îl simțea foarte aproape de inimă pe acel Mahomed II, al cărui portret[119], pictat de Bellini, îi plăcea atît de mult, și care, simțind că se îndrăgostise la nebunie de una din femeile lui, a ucis-o cu pumnalul pentru ca, spune cu naivitate biograful său venețian, să-și regăsească libertatea spirituală. Apoi se indigna că se gîndește astfel numai la sine, iar pentru suferințele pe care le simțise i se părea că nu merită nici o milă, de vreme ce el însuși punea atît de puțin preț pe viața Odettei.

Neputîndu-se despărți de ea fără întoarcere, dacă ar fi văzut-o, cel puțin, fără despărțiri, durerea lui s-ar fi potolit în cele din urmă, iar iubirea pentru ea s-ar fi stins, poate. Și, fiindcă ea nu voia să plece din Paris pentru totdeauna, el ar fi dorit ca ea să nu plece niciodată. Cel puțin, cum știa că singura ei absență îndelungată din fiecare an era cea din august și septembrie, avea răgazul, cu cîteva luni înainte, să destrame ideea amară în tot Timpul viitor pe care îl purta în el cu anticipație și care, alcătuit din zile omogene cu zilele actuale, circula transparent și rece în mintea lui, unde năștea întruna tristețe, dar fără să-i pricinuiască o suferință prea vie. Dar acest viitor lăuntric, acest fluviu incolor și liber, era atins pînă în Swann de un singur cuvînt al Odettei și, ca o bucată de gheață, devenea atunci nemișcat, își solidifica fluiditatea, îngheța pe de-a-ntregul; și Swann se simțise deodată plin de o masă enormă și dură care apăsa peste pereții lăuntrici ai ființei sale pînă la a-i face să sară în țăndări: căci Odette îi spusese, cu o privire surizătoare și vicleană, care îl observa îndeaproape: „Forcheville va face o călătorie minunată, în preajma Rusaliilor. Se duce în Egipt", și Swann înțelesese pe dată că asta înseamnă: „Mă voi duce în Egipt,

în preajma Rusaliilor, cu Forcheville". Şi, într-adevăr, dacă, la cîteva zile după aceea, Swann îi spunea: „În legătură cu acea călătorie pe care mi-ai spus că o vei face împreună cu Forcheville...", ea răspundea, fără nici o precauţie: „Da, dragul meu, plecăm pe 19, o să-ţi trimitem o vedere cu Piramidele". Atunci el voia să afle dacă este amanta lui Forcheville, să o întrebe chiar pe ea. Ştia că, din superstiţie, nu ar face jurăminte mincinoase, şi apoi teama care îl reţinuse de a o mînia pe Odette, punîndu-i întrebări, de a-i stîrni ura, dispăruse acum cînd nu mai avea nici o speranţă să fie vreodată iubit de ea.

Într-o zi, primi o scrisoare anonimă prin care i se spunea că Odette fusese amanta a nenumăraţi bărbaţi (printre care erau şi citaţi cîţiva: Forcheville, domnul de Bréauté şi pictorul), a unor femei, şi că frecventa casele de toleranţă. Fu chinuit de gîndul că printre prietenii lui există o fiinţă capabilă să-i adreseze această scrisoare (căci anumite detalii arătau că persoana care o scrisese cunoştea bine viaţa lui Swann). Încercă să afle cine putea fi acea persoană. Dar pînă atunci nu avusese nici cea mai mică bănuială cu privire la faptele necunoscute ale celorlalţi, fapte care nu au legături vizibile cu vorbele lor. Şi cînd voi să ştie dacă trebuia să situeze regiunea necunoscută unde luase naştere acea faptă josnică sub caracterul aparent al domnului de Charlus, al domnului des Laumes, al domnului d'Orsan, cum nici unul dintre aceşti bărbaţi nu aprobase vreodată în faţa lui practica scrisorilor anonime, şi cum tot ceea ce îi spuseseră implica ideea că ei o condamnă, nu văzu nici un motiv pentru a raporta această infamie la firea unuia mai curînd decît la firea celuilalt. Firea domnului de Charlus era oarecum cea a unui om detracat, dar bun şi iubitor din naştere; cea a domnului des Laumes, oarecum rece, dar sănătoasă şi dreaptă. Iar Swann nu întîlnise niciodată pe cineva care, chiar în împrejurările cele mai triste, să vină către el cu o vorbă mai bine simţită, cu un gest mai discret şi mai nimerit decît domnul d'Orsan. Ba chiar îi era cu neputinţă să înţeleagă rolul deloc delicat pe care îl avea, se pare, domnul d'Orsan în legătura sa cu o femeie bogată, rol pe care, de fiecare dată cînd Swann se gîndea la el, era obligat să-l lase de o parte, căci asemenea proastă reputaţie venea în totală contradicţie cu atîtea mărturii sigure de delicateţe sufletească. Timp de o clipă Swann simţi că mintea lui se întunecă, şi el se gîndi la altceva, ca să afle din nou puţină lumină. Apoi avu curajul să se întoarcă spre acele reflecţii. Dar atunci, după ce nu putuse bănui pe nimeni, trebui să bănuiască pe toată lumea. La urma urmei,

domnul de Charlus îl iubea și era bun la suflet. Dar era un nevropat, poate că mîine va plînge știindu-l bolnav, iar astăzi, din gelozie, din mînie, cine știe ce idee pusese dintr-o dată stăpînire pe el, dorise să-i facă rău. De fapt acest gen de bărbat este cel mai primejdios. Desigur, prințul des Laumes nu-l iubea nici pe departe pe Swann așa cum îl iubea domnul de Charlus. Dar, tocmai de aceea, nu avea față de el aceleași susceptibilități; și apoi era o fire rece, fără îndoială, dar incapabilă atît de josnicii cît și de fapte mari; Swann se căia văzînd că nu s-a legat în viață decît de asemenea oameni. Apoi se gîndea că bunătatea este cea care îi împiedică pe oameni să le facă rău semenilor lor, că nu poate răspunde decît de firi asemănătoare cu a sa, cum era, în ceea ce privește bunătatea sufletească, firea domnului de Charlus. Fie și numai gîndul de a-i face această supărare lui Swann l-ar fi revoltat. Dar, cu un om insensibil, altfel alcătuit, cum era prințul des Laumes, cum să prevezi către ce fapte l-ar putea duce cauze de o esență diferită? Totul este să fii bun, iar domnul de Charlus era bun. Domnul d'Orsan nu era nici el rău, iar relațiile lui, cordiale, dar nu foarte intime, cu Swann, născute din plăcerea pe care, gîndind la fel despre toate lucrurile, o aveau cînd stăteau de vorbă împreună, erau mai sigure decît afecțiunea exaltată a domnului de Charlus, ce-l putea duce către fapte pătimașe, bune sau rele. Dacă era cineva de către care Swann se simțise totdeauna înțeles și iubit cu un fel de gingășie, atunci acela era domnul d'Orsan. Da, și totuși de ce ducea acea viață prea puțin onorabilă? Swann regreta că nu a ținut seama de ea, că a recunoscut adeseori, glumind, că față de nimeni nu a avut sentimente de simpatie și de stimă atît de mari ca față de această canalie. Nu degeaba, își spunea el acum, oamenii îi judecă pe semenii lor după fapte. Numai faptele înseamnă ceva, și nicidecum ce spunem, ce gîndim. Charlus și des Laumes pot avea cutare sau cutare defecte, dar sînt oameni de bine. Orsan nu le are poate, dar nu este un om de bine. Ar fi putut face încă odată un lucru urît. Apoi Swann îl bănui pe Rémi care, este adevărat, nu ar fi fost capabil decît să inspire altcuiva scrisoarea, dar această pistă îi păru, o clipă, ca fiind cea bună. Mai întîi, Lorédan avea motive să o urască pe Odette. Și apoi cum să nu bănuim că servitorii noștri, trăind într-o situație inferioară față de a noastră, adăugînd averii și defectelor noastre bogății și vicii imaginare pentru care ne invidiază și ne disprețuiesc, se vor găsi în mod fatal tîrîți într-o acțiune prin care s-ar deosebi de oamenii din lumea noastră? Îl bănui și pe bunicul meu. De fiecare dată cînd Swann îi ceruse un serviciu, acesta îl refuzase. Apoi, date fiind ideile lui burgheze, crezuse poate că acțio-

neară spre binele lui Swann. Îi bănui și pe Bergotte, pe pictor, pe soții Verdurin, admiră, odată mai mult, în treacăt, înțelepciunea celor din societatea înaltă, care nu vor să aibă relații cu mediile artistice, unde asemenea lucruri sînt posibile, poate chiar recunoscute în mod deschis, sub numele de farse pline de haz; dar își aminti anumite trăsături de caracter prin care acești boemi îi apăruseră ca fiind oameni drepți și sinceri, și le compară cu viața întemeiată pe expediente, ba chiar pe escrocherii, pe care ajung adeseori s-o ducă aristocrații, din lipsă de bani, din nevoia de lux, din dorința coruptă de plăceri. Pe scurt, această scrisoare anonimă dovedea că el cunoaște o ființă capabilă de asemenea nelegiuire, dar nu vedea de ce această nelegiuire ar fi fost mai curînd ascunsă în minereul — inexplorat de un altul — care este caracterul bărbatului bun și iubitor, decît în caracterul bărbatului rece, al artistului, al burghezului, al nobilului sau al valetului. Ce criteriu trebuie să adopți pentru a-i judeca pe oameni? De fapt toți cei pe care îi cunoștea puteau fi în stare de o ticăloșie. Trebuia oare să nu mai întîlnească pe nici unul dintre ei? Mintea lui se întunecă parcă; își trecu de cîteva ori mîinile pe frunte, își șterse sticlele ochelarilor cu batista și, gîndindu-se că la urma urmei și alți oameni ca el îi frecventau pe domnul de Charlus, pe prințul des Laumes și pe ceilalți, își spuse că asta nu înseamnă neapărat că ei sînt incapabili de o infamie, ci că faptul de a frecventa oameni care pot săvîrși o nelegiuire este o necesitate a vieții, căreia fiecare i se supune. Și continuă să le strîngă mîna tuturor acestor prieteni, cu acea rezervă, pur stilistică, prin care îi bănuia că poate căutaseră să-l aducă la deznădejde.

Cît privește însuși fondul scrisorii, nu se neliniști, căci nici măcar una dintre acuzațiile formulate împotriva Odettei nu părea verosimilă. Swann, ca mulți oameni, avea mintea leneșă și lipsită de inventivitate. Știa bine, ca pe un adevăr general, că viața oamenilor este plină de contraste, dar cînd era vorba de fiecare om în parte, își închipuia cealaltă parte a vieții acestora, necunoscută lui, ca fiind identică părții pe care o cunoștea. Își închipuia lucrurile ce-i erau ascunse, cu ajutorul acelor lucruri ce i se spuneau. În clipele cînd Odette era lîngă el, dacă vorbeau împreună despre o faptă urîtă sau despre un sentiment ticălos ale altcuiva, ea le condamna în virtutea acelorași principii pe care Swann le auzise întotdeauna rostite de părinții lui și cărora el le rămăsese credincios; și apoi ea îi aranja florile în vase, bea o ceașcă de ceai, se interesa de lucrările lui Swann. Deci Swann extindea aceste deprinderi și la restul vieții Odettei, el repeta aceste gesturi cînd voia

să-şi închipuie clipele cînd ea era departe de el. Dacă cineva ar fi vrut să i-o zugrăvească aşa cum era, sau mai curînd aşa cum fusese atîta vreme cu el, dar lîngă un alt bărbat, el ar fi suferit, căci această imagine i s-ar fi părut verosimilă. Dar ce nebunie să afirmi că ea frecventează casele de toleranţă, că se dedă unor orgii cu femei, că duce viaţa desfrînată a fiinţelor abjecte! Slavă Domnului, crizantemele din închipuirea lui Swann, ceaiurile succesive, indignările virtuoase nu lăsau nici cel mai mic loc unor asemenea presupuneri! Din cînd în cînd totuşi, el îi dădea de înţeles Odettei că, din răutate, oamenii îi povesteau tot ce face ea; şi, slujindu-se în asemenea împrejurări de un amănunt neînsemnat, dar adevărat, pe care îl aflase din întîmplare, ca şi cum ar fi fost doar un mic fragment, pe care îl lăsa să se întrevadă parcă fără voia lui, dintr-o reconstituire completă a vieţii Odettei ţinută ascunsă în el, o lăsa să creadă că este informat despre lucruri pe care în realitate nu le ştia şi nici chiar nu le bănuia, căci dacă adeseori o ruga stăruitor pe Odette să nu falsifice adevărul, era doar, chiar dacă el nu-şi dădea seama totdeauna, pentru ca Odette să-i spună tot ce face ea. Fără îndoială, aşa cum îi şi spunea Odettei, el iubea sinceritatea, dar ca pe o codoaşă ce ar fi putut să-l informeze despre viaţa amantei lui. De aceea această iubire, nefiind dezinteresată, nu-l făcuse mai bun. Adevărul scump inimii lui era cel pe care avea să i-l spună Odette; dar el însuşi, pentru a obţine acel adevăr, nu se dădea în lături de la minciună, de la acea minciună pe care i-o înfăţişa întruna Odettei ca ducînd la degradarea oricărei făpturi omeneşti. De fapt el mintea tot atît de mult cît şi Odette, pentru că, mai nefericit decît ea, nu era mai puţin egoist. Auzindu-l pe Swann cum îi povesteşte tot felul de lucruri pe care ea le făcuse, îl privea, neîncrezătoare şi supărată, ca să nu pară că se umileşte şi roşeşte de faptele ei.

Într-o zi, aflîndu-se în perioada de linişte cea mai lungă pe care o străbătuse pînă atunci fără să mai fie pradă unor crize de gelozie, acceptase să se ducă seara la teatru cu prinţesa des Laumes. Deslizînd ziarul, pentru a căuta ce piese se joacă, vederea titlului: *Fetele de marmoră* de Théodore Barrière îl izbi cu atîta cruzime, încît făcu un pas îndărăt şi întoarse capul. Luminat ca de becurile din jurul unei rampe, în acel nou loc unde figura, cuvîntul „marmoră", pe care nu-l mai deslușea printre celelalte, într-atît se obişnuise să-l aibă adeseori sub ochi, redevenise dintr-o dată vizibil şi îl silise să-şi aducă aminte de o întîmplare pe care Odette i-o povestise odinioară, cu privire la o vizită pe care o făcuse la Salonul din Palatul Industriei împreună cu doamna Verdurin, cînd aceasta îi spusese: „Ai grijă, o să ştiu eu să te dezgheţ, doar nu eşti de mar-

moră". Odette îi afirmase că nu era decît o glumă, iar el nu dăduse nici o importanță acelui episod. Dar pe atunci avea mai multă încredere în ea. Iar scrisoarea anonimă vorbea despre iubiri de acest fel. Fără să îndrăznească să-și ridice ochii spre ziar, mai întoarse o pagină ca să nu mai vadă cuvintele: „Fetele de marmoră" și începu să citească mașinal știrile. În departamentul La Manche avusese loc o mare furtună, erau semnalate stricăciuni la Dieppe, Cabourg, Beuzeval. Pe dată mai făcu un pas îndărăt.

Numele de Beuzeval îl făcuse să se gîndească la cel al unei alte localități din aceeași regiune, Beuzeville, ce poartă, unit de el cu o liniuță, și un alt nume, cel de Bréauté, pe care îl văzuse adesori pe hărți, dar care — își dădea pentru prima oară seama — era același cu numele prietenului său domnul de Bréauté (despre el scrisoarea anonimă spunea că fusese amantul Odettei). La urma urmei, fiind vorba de domnul de Bréauté, acuzația era verosimilă; dar în ceea ce o privea pe doamna Verdurin, lucrul era cu neputință. Din faptul că Odette mințea uneori nu puteai trage concluzia că ea nu spune niciodată adevărul și, în acele cuvinte pe care le schimbase cu doamna Verdurin, povestite de ea însăși lui Swann, el recunoscuse glumele inutile și primejdioase pe care, din lipsă de experiență și fiindcă ignoră viciul, le fac femeile inocente și care — ca, de exemplu, Odette — sînt cel mai puțin în stare să simtă o iubire pătimașă pentru o altă femeie. În timp ce, dimpotrivă, indignarea cu care ea îi respinsese bănuielile pe care i le iscase fără voie pentru o clipă prin povestirea ei, se potrivea cu tot ce știa el despre gusturile și temperamentul amantei lui. Dar în acea clipă, datorită uneia dintre acele inspirații de bărbat gelos, asemănătoare cu cea care îi dăruiește poetului sau savantului, care nu posedă încă decît o rimă sau o observație exactă, ideea sau legea ce le va da întreaga lor putere, Swann își aminti pentru prima dată o frază pe care Odette i-o spusese în urmă cu doi ani: „Acum doamna Verdurin nu mai are ochi decît pentru mine, îi sînt dragă, mă sărută, vrea să ies în oraș cu ea, vrea să o tutuiesc". Atunci Swann nu numai că nu văzuse în această frază vreo legătură oarecare cu absurdele cuvinte menite să simuleze viciul, pe care i le povestise Odette, ci, dimpotrivă, o înțelesese ca fiind dovada unei strînse prietenii. Acum iată că amintirea acestei atitudini iubitoare a doamnei Verdurin se întîlnea dintr-o dată cu amintirea conversației ei de prost gust. El nu mai putea despărți în mintea lui toate acele cuvinte și le văzu amestecate și în realitate, tandrețea impregnînd cu ceva serios și important acele glume care, în schimb, o făceau să-și piardă din inocență. Se duse la Odette. Se așeză departe de ea. Nu îndrăz-

nea să o sărute, neştiind dacă în ea, dacă în el, o sărutare ar trezi iubirea sau mînia. Tăcea şi privea cum moare dragostea lor. Dintr-o dată luă o hotărîre.

— Odette, îi spuse el, draga mea, ştiu că sînt odios, dar trebuie să te întreb ceva. Îţi aminteşti ce-mi trecuse prin minte în legătură cu tine şi cu doamna Verdurin? Spune-mi dacă era adevărat, cu ea sau cu alta.

Ea clătină din cap, strîngînd din buze, semn adeseori folosit de oameni pentru a răspunde că nu au de gînd să meargă acolo, că asta îi plictiseşte, cuiva care i-a întrebat: „Vii să vezi cavalcada, să asişti la trecerea în revistă?" Dar acest semn, legat de obicei de o întîmplare viitoare, are un caracter oarecum incert cînd vrea să nege o întîmplare trecută. Mai mult, el nu evocă decît motive legate de un capriciu personal, şi nu o condamnare, o imposibilitate morală. Văzînd-o pe Odette cum îi răspunde astfel prin acel semn că presupunerea lui este falsă, Swann înţelese că este poate adevărată.

— Ţi-am spus, doar ştii bine, adăugă ea pe un ton iritat şi nefericit.

— Da, ştiu, dar eşti sigură? Nu-mi spune: „Ştii bine", ci spune-mi: „Nu am făcut niciodată ceva de felul ăsta cu o femeie".

Ea repetă aceste cuvinte ca pe o leeţie, pe un ton ironic, şi ca şi cum ar fi vrut să scape de el:

— Nu am făcut niciodată ceva de felul ăsta cu o femeie.

— Poţi să juri pe iconiţa Fecioarei din Laghet?

Swann ştia că Odette nu va face niciodată un jurămînt mincinos în faţa acestei iconiţe.

— Cum mă chinuieşti, exclamă ea, eliberîndu-se parcă printr-o tresărire de întrebarea prin care el o strîngea ca într-un cleşte. Ai terminat? Ce ai astăzi? Ai hotărît cumva că vrei să te urăsc de moarte? Voiam tocmai să fim iarăşi ca altădată, şi iată cum ştii să-mi mulţumeşti!

Dar, nedîndu-i drumul, aşa cum un chirurg aşteaptă să ia sfîrşit spasmul care i-a întrerupt operaţia, dar nu-l face să renunţe la ea:

— Greşeşti dacă-ţi închipui că te-aş certa pentru asta, Odette, îi spuse el cu o blîndeţe convingătoare şi mincinoasă. Nu-ţi vorbesc niciodată decît despre ceea ce ştiu, şi ştiu totdeauna mai mult decît spun. Dar numai tu poţi îndulci, prin mărturisirea ta, ceea ce mă face să te urăsc atîta vreme cît fapta mi-a fost dezvăluită doar de ceilalţi. Mînia mea împotriva ta nu e pricinuită de faptele tale, te iert pentru că te iubesc, ci de minciuna ta, de minciuna ta absurdă, care te face să negi în continuare lucruri pe care eu le ştiu. Dar cum

vrei tu ca eu să te pot iubi, cînd văd că îmi susţii, că îmi juri un lucru pe care îl ştiu neadevărat? Odette, nu prelungi această clipă care este o tortură pentru amîndoi. Dacă vrei, totul va lua sfîrşit în clipa următoare, vei fi pentru totdeauna scăpată de orice bănuială. Spune-mi, jurînd pe iconiţa ta, dacă ai făcut sau nu asemenea lucruri.

— Dar nu mai ştiu, strigă ea mînioasă, poate de foarte multă vreme, fără să-mi dau seama ce fac, poate de două sau de trei ori.

Swann se gîndise la toate posibilităţile. Realitatea este deci ceva care nu are nici un raport cu posibilităţile, aşa cum nu are nici o legătură lovitura de cuţit pe care o primim cu mişcările uşoare ale norilor de deasupra capetelor noastre, de vreme ce aceste cuvinte: „de două sau de trei ori" însemnară inima lui Swann cu un fier înroşit. Ciudat lucru, cuvintele „de două sau de trei ori", aceste simple cuvinte, aceste cuvinte rostite în aer, la distanţă, pot sfîşia inima ca şi cum ar atinge-o cu adevărat, o pot îmbolnăvi, ca o otravă pe care ai înghiţi-o. Fără voie, Swann se gîndi la cuvintele pe care le auzise în salonul doamnei de Saint-Euverte: „Este tot ce am văzut mai extraordinar în afară de mesele ce trepidează în timpul şedinţelor de spiritism". Suferinţa pe care o simţea nu semăna cu nimic din ce crezuse. Nu numai pentru că, în ceasurile lui cele mai bănuitoare, închipuirea îi înaintase arareori atît de mult în direcţia răului, dar pentru că, atunci chiar cînd îşi închipuia acel lucru, el rămînea vag, nesigur, lipsit de grozăvia specială care emanase din cuvintele „poate de două sau de trei ori", lipsit de acea cruzime specifică la fel de diferită de tot ce cunoscuse el pînă atunci, ca o boală de care eşti atins pentru prima dată. Şi totuşi această Odette de la care îi venea tot acel rău, nu-i era mai puţin dragă, ci, dimpotrivă, îi devenea încă şi mai preţioasă, ca şi cum, pe măsură ce creştea suferinţa, creştea şi preţul calmantului, al leacului împotriva otrăvii pe care numai această femeie îl poseda. Voia să se ocupe de ea încă şi mai mult, ca de o boală pe care o descoperi dintr-o dată ca fiind mai gravă decît crezuseşi. Voia ca lucrul îngrozitor despre care ea îi spusese că l-a făcut „de două sau de trei ori" să nu se mai repete. Dar pentru asta trebuia să vegheze asupra Odettei. Se spune adeseori că dezvăluindu-i unui prieten greşelile amantei sale, nu reuşeşti decît să-l apropii şi mai mult de ea, pentru că nu te crede. Dar cu cît mai mult încă îl apropii de ea dacă te crede! Dar, îşi spunea Swann, cum să o protejeze? Poate ar fi putut să o apere de o anumită femeie, dar mai existau sute de alte femei, şi el înţelese ce nebunie îl atinsese cînd, în seara cînd nu o găsise pe Odette la soţii Verdurin, începuse să dorească posesiunea

unei alte ființe, totdeauna imposibilă. Din fericire pentru Swann, sub noile suferințe care pătrunseseră în sufletul lui ca niște hoarde invadatoare, exista un fond al firii lui mai vechi, mai liniștite, și care lucra în tăcere, precum celulele unui organ rănit ce încep pe dată să refacă țesuturile bolnave, precum mușchii unui membru paralizat care tind să-și reia mișcările. Acești locuitori mai vechi, mai autohtoni, din sufletul lui, mobilizară pentru o clipă toate forțele lui Swann în vederea lucrării obscure și reparatoare care le dă celor convalescenți, celor operați iluzia odihnei. De data asta, și nu ca de obicei, această destindere prin epuizare se produse nu atît în creierul lui Swann, cît în inima lui. Dar toate lucrurile vieții care au existat cîndva țin să se recreeze, și ca un animal pe moarte cuprins din nou de tresăririle unor convulsii ce păreau a fi luat sfîrșit, suferința, încă odată, pîrjoli cu fierul roșu inima lui Swann, pentru o clipă cruțată. Își aminti de acele seri cu lună plină cînd, lungit în trăsura lui care îl ducea în strada La Pérouse, își cultiva cu voluptate emoțiile de bărbat îndrăgostit, fără să știe cărui fruct otrăvit îi vor da naștere. Dar toate aceste gînduri nu-i străbătură mintea decît timp de o secundă, cît își duse mîna la inimă, apoi el respiră din nou în chip firesc și izbuti să surîdă, pentru a-și ascunde chinul. Începu să-i pună noi întrebări. Căci gelozia lui, care îl lovise așa cum un dușman nu ar fi izbutit să-l lovească, făcîndu-l să cunoască durerea cea mai crudă din viața lui de pînă atunci, găsea că nu suferise îndeajuns și încerca să-l rănească încă și mai adînc. Ca o zeiță rea, gelozia îl inspira pe Swann mînîndu-l către propria-i pieire. Chinul lui nu se înteți chiar de la început, dar nu din vina lui, ci numai din vina Odettei.

— Draga mea îi spuse el, acum, că totul s-a sfîrșit, aș vrea doar să știu dacă lucrul s-a întîmplat cu o persoană pe care o cunosc.

— Nu, îți jur, de altfel cred că am exagerat, cred că nu am ajuns pînă acolo.

El surîse și continuă:

— Nu-i nimic, dar e păcat că nu-mi poți spune numele. Dacă mi-aș putea închipui persoana, asta m-ar împiedeca să mă mai gîndesc vreodată la acest lucru. O spun spre binele tău, căci nu te voi mai plictisi cu întrebările. E atît de liniștitor să-ți poți închipui lucrurile întocmai cum s-au petrecut! Îngrozitoare sînt doar lucrurile pe care nu ți le poți imagina. Dar ai fost atît de bună cu mine, nu vreau să te mai obosesc. Îți mulțumesc din suflet pentru tot binele pe care mi l-ai făcut. Și cu asta am terminat. Mai spune-mi doar: cînd s-a petrecut asta?

— Oh! Charles, dar mă ucizi! Sînt lucruri foarte vechi. Nu m-am mai gîndit niciodată la ele, te porți de parcă ai vrea cu orice preț să-mi redeschizi pofta de a le face. Nu prea văd la ce ți-ar folosi, spuse ea cu o prostie inconștientă și o răutate voită.

— Oh! voiam doar să știu dacă s-au întîmplat de cînd te cunosc. Dar ar fi atît de firesc! S-au petrecut aici? Nu poți să-mi spui în care seară anume, pentru ca să-mi închipui ce făceam eu în acea seară? Înțelegi că nu-i cu putință să nu-ți amintești cu cine, Odette, iubirea mea.

— Nu știu, cred că era la Bois, într-o seară cînd ai venit după noi în insulă. Cinași la prințesa des Laumes, spuse ea, fericită că-i poate da un amănunt precis care să-i dovedească adevărul spuselor ei. La o masă învecinată se afla o femeie pe care nu o văzusem de foarte multă vreme. Mi-a spus: „Vino îndărătul acelei stînci ca să vedem razele de lună răsfrîngîndu-se în apă". Mai întîi am căscat și i-am răspuns: „Nu, sînt obosită și mă simt bine aici". Ea mi-a spus că niciodată nu mai văzuse o asemenea lună. I-am răspuns: „Glumești!"; știam ce vrea de la mine.

Odette povestea toate astea aproape rîzînd, fie pentru că ele îi păreau cu totul firești, fie pentru a le scădea astfel din importanță, fie pentru a nu părea umilită. Văzînd expresia lui Swann, își schimbă atitudinea:

— Ești un mizerabil, îți place să mă torturezi, să mă faci să-ți spun minciuni numai ca să mă lași odată în pace.

Această a doua lovitură primită de Swann era încă mai cumplită decît prima. Niciodată nu bănuise că acele lucruri erau atît de recente, ascunse de ochii lui, care nu știuseră să le descopere, nu într-un trecut pe care nu-l cunoscuse, ci în seri de care își amintea atît de bine, pe care le trăise cu Odette, pe care le crezuse atît de cunoscute de el și care acum căpătau o înfățișare vicleană și atroce; în mijlocul lor, dintr-o dată, se ivea acea prăpastie, acel moment din insula din Bois. Odette, fără să fie inteligentă, avea farmecul firescului. Ea povestise, mimase acea scenă cu atîta simplitate, încît Swann, gîfîind de gelozie, vedea totul: căscatul Odettei, stînca. O auzea cum răspunde — plină de veselie, vai —: „Glumești!" Simțea că nu-i va mai spune nimic despre acea seară, că nu se mai poate aștepta pentru moment la nici o altă dezvăluire; îi spuse: „Draga mea, iartă-mă, simt că te chinuiesc, gata, nu mă mai gîndesc la asta".

Dar ea văzu că ochii lui rămîneau ațintiți asupra lucrurilor pe care nu le știa și asupra acestui trecut al iubirii lor, monoton și liniștit în amintirea lui, pentru că era vag, și sfîșiat acum, ca de

o rană, de acel moment din insula din Bois, cu lună plină, după cina de la prinţesa des Laumes. Dar el se obişnuise într-atîta să găsească viaţa interesantă — să admire ciudatele descoperiri pe care te sileşte să le faci —, că, în vreme ce suferea atît de mult încît credea că nu va mai putea îndura mult timp o asemenea durere, îşi spunea: „Viaţa este cu adevărat uimitoare şi ne rezervă surprize nemaipomenite; de fapt, viciul este mult mai răspîndit decît se crede. Iată o femeie în care aveam încredere, cu o înfăţişare atît de simplă, atît de cinstită, chiar dacă frivolă, şi care părea a avea gusturi foarte normale şi sănătoase; în urma unui denunţ neverosimil îi pun întrebări, şi puţinul pe care mi-l mărturiseşte îmi dezvăluie mult mai mult decît aş fi putut bănui. Dar nu putea să se mărginească la aceste observaţii dezinteresate. Căuta să aprecieze exact valoarea a ceea ce ea îi povestise, ca să ştie dacă trebuia să tragă concluzia că ea făcuse acele lucruri adeseori şi că le va repeta. Îşi spunea întruna cuvintele ei: „Vedeam bine ce vrea de la mine", „De două sau de trei ori", „Glumeşti!", dar ele nu mai apăreau dezarmate în memoria lui Swann, ci fiecare avea un cuţit şi îl împlînta din nou în el. Multă vreme, aşa cum un bolnav nu se poate împiedica să încerce clipă de clipă să facă o mişcare dureroasă, el îşi repeta cuvintele: „Mă simt bine aici", „Glumeşti!", dar suferinţa era atît de puternică, încît era silit să se oprească. Era uimit că fapte pe care totdeauna le privise cu atîta uşurinţă şi veselie, deveniseră acum pentru el grave ca o boală în urma căreia poţi să mori. Cunoştea bine femei cărora le-ar fi putut cere să o supravegheze pe Odette. Dar cum să spere că ele vor privi lucrurile ca şi el, şi nu vor rămîne la punctul de vedere care fusese şi al său vreme atît de îndelungată, conducîndu-i totdeauna viaţa voluptuoasă, cum să spere că nu-i vor spune, rîzînd: „Gelosule, vrei să-i lipseşti şi pe ceilalţi de o plăcere"? Prin ce trapă dintr-o dată coborîtă (el, care nu avusese odinioară prin iubirea lui pentru Odette decît plăceri delicate) fusese el brusc aruncat în acest nou cerc al infernului, de unde nu vedea cum va mai putea ieşi vreodată? Sărmană Odette! Nu era supărat pe ea. Ea nu era decît pe jumătate vinovată. Nu se spunea că fusese dăruită, de către propria ei mamă, pe cînd era aproape un copil, la Nisa, unui englez bogat? Dar cît adevăr dureros începeau să cuprindă pentru el aceste rînduri din *Jurnalul unui poet*[120] de Alfred de Vigny, pe care le citise odinioară cu indiferenţă: „Cînd simţi că te cuprinde iubirea pentru o femeie, ar trebui să-ţi spui: Cine sînt prietenii ei? Ce fel de viaţă a dus? Toată fericirea vieţii se sprijină pe răspunsurile la aceste întrebări". Swann era uimit că asemenea simple fraze rostite de el în gînd, ca „Glumeşti!",

„Vedeam bine ce vrea de la mine", pot să-i facă atît de rău. Dar înțelegea că acel lucru pe care el îl credea a fi doar o înșiruire de fraze simple nu era decît armatura în care era prinsă, și putea să-i fie redată, suferința simțită de el în timpul povestirii Odettei. Căci, din nou, îl încerca aceeași suferință. Zadarnic știa acum — ba chiar zadarnic uitase puțin, iertase, odată cu trecerea timpului —, cînd își spunea iarăși aceste cuvinte, vechea suferință făcea din el omul care fusese înainte ca Odette să-i vorbească: neștiutor, plin de încredere; cumplita lui gelozie îl situa din nou, pentru a simți iarăși lovitura pe care i-o dăduse mărturisirea Odettei, în poziția cuiva ce nu știe încă, și, chiar după cîteva luni, această veche întîmplare îl tulbura ca o revelație. Admira teribila putere re-creatoare a memoriei sale. El nu putea nădăjdui o domolire a chinurilor decît prin slăbirea acestei forțe generatoare, a cărei fecunditate scade odată cu vîrsta. Dar cînd puterea pe care o avea unul dintre cuvintele rostite de Odette de a-l face să sufere părea epuizată oarecum, atunci un alt cuvînt, unul dintre acelea asupra cărora mintea lui Swann se oprise mai puțin pînă atunci, un cuvînt aproape nou, le înlocuia pe celelalte, și îl lovea cu o vigoare intactă. Amintirea serii cînd cinase la prințesa des Laumes era dureroasă, dar nu era decît centrul răului său. Acesta iradia confuz, jur-împrejur, către toate zilele învecinate. Și în orice punct ar fi vrut să ajungă în aceste amintiri, întregul anotimp cînd soții Verdurin petrecuseră atît de des seara în insula din Bois îi făcea rău. Atît de rău, încît, treptat, curiozitățile pe care le stîrnea în el gelozia fură neutralizate de teama noilor torturi pe care va trebui să le îndure satisfăcîndu-le. Își dădea seama că toată viața Odettei dinainte de întîlnirea lor, pe care nu încercase niciodată să și-o reprezinte, nu era întinderea abstractă pe care o vedea el vag, ci fusese alcătuită din ani avînd particularitățile lor, de ani plini de incidente concrete. Dar, aflîndu-le, se temea că acest trecut incolor, fluid și suportabil va căpăta un corp tangibil și desfrînat, un chip individualizat și diabolic. Și continua să nu încerce să și-l închipuie întocmai așa cum fusese, nu din lene de a gîndi, ci, de data asta, de teama suferinței. Nădăjduia că într-o zi va ajunge să poată auzi numele insulei din Bois, cel al prințesei des Laumes, fără să simtă vechea sfîșiere, și găsea că este imprudent să o silească pe Odette să rostească noi cuvinte, numele altor locuri, al altor împrejurări care, suferința sa fiind de puțină vreme mai mică, o vor face să renască sub o altă formă.

Dar adeseori lucrurile pe care nu le cunoștea, pe care se temea acum să le cunoască, îi erau dezvăluite cu totul spontan de Odette însăși: într-adevăr, distanța pe care viciul o punea între viața reală

a Odettei și viața relativ inocentă atribuită ei de Swann, și pe care adeseori încă i-o atribuia, era ignorată de Odette: o ființă vicioasă, prefăcîndu-se întotdeauna virtuoasă în fața celor de care nu vrea să fie bănuită ca avînd vicii, nu poate exercita controlul necesar pentru a-și da seama cît de departe de modul de a trăi normal o duc, treptat, aceste vicii, căci creșterea lor continuă se face pe nesimțite pentru cel ce le practică. În coabitarea lor, în mintea Odettei, cu amintirea faptelor pe care ea i le ascundea lui Swann, alte fapte, treptat, erau colorate de celelalte, molipsite de ele, fără ca ea să le vadă în vreun fel ciudățenia, fără ca ele să contrasteze cu mediul unde ea le făcea să trăiască în mintea-i; dar i le povestea lui Swann, iar el era înspăimîntat de ambianța dezvăluită de ele. Într-o zi încercă, fără să o jignească pe Odette, să o întrebe dacă nu fusese niciodată în case de toleranță. La drept vorbind, era convins că nu fusese; lectura scrisorii anonime introdusese o bănuială în inteligența lui, dar într-un fel mecanic; nu-i acordase nici un fel de credit, dar, de fapt, rămăsese acolo, iar Swann, pentru a se elibera de prezența pur materială, dar totuși supărătoare, a bănuielii, dorea ca Odette să o extirpe din mintea lui. „O, nu! Dar asta nu înseamnă că patroanele unor astfel de case nu umblă după mine, adăugă ea, arătînd, printr-un surîs, o mulțumire vanitoasă de care nu-și dădea seama. Una m-a așteptat chiar ieri timp de două ore, la chiar spunea să stabilesc eu orice preț. Se pare că un ambasador i-a spus: «Mă omor dacă nu mi-o aduci». I s-a spus că nu eram acasă, dar pînă la urmă a trebuit să-i vorbesc eu însămi ca să o conving să plece. Aș fi vrut să vezi cum am primit-o; camerista mea, care mă auzea din încăperea alăturată, mi-a spus că strigam din răsputeri: «Dar îți spun că nu vreau! Nu-mi place ce-mi propui Cred că sînt liberă să fac totuși ce vreau! Dacă aș avea nevoie de bani, mai înțeleg...» Portarul a primit ordinul să nu o mai lase să intre, îi va spune că sînt la țară. Ah! aș fi vrut să fii ascuns undeva. Cred că ai fi fost mulțumit, dragul meu. Odette a ta nu-i chiar atît de rea, după cum vezi."

De altfel, cînd i le făcea, însești mărturisirile ei privitoare la greșeli pe care presupunea că Swann le descoperise, îi slujeau acestuia mai curînd ca punct de plecare pentru noi îndoieli și prea puțin pentru a le curma pe cele vechi. Căci nu erau niciodată bine potrivite pe măsura acestora. Zadarnic lăsa Odette de o parte tot ce era esențial, în ce rămînea se mai afla totdeauna ceva pe care Swann nu-l imaginase niciodată, ceva care îl copleșea cu noutatea lui și îi îngăduia să schimbe termenii problemei asupra căreia se înverșuna gelozia lui. Iar aceste mărturisiri nu mai puteau fi uitate

de el. Sufletul lui le vehicula în toate direcţiile, le arunca, le legăna, ca pe nişte cadavre. Şi era otrăvit de ele.

O dată ea îi vorbi despre o vizită pe care i-o făcuse Forcheville chiar de sărbătoarea Paris-Murcie. „Cum, îl cunoşteai în acea vreme? Ah! da, e adevărat", spuse, corectîndu-se repede, ca să nu pară că nu a ştiut. Şi, dintr-o dată, începu să tremure la gîndul că în acea zi, cînd primise de la ea scrisoarea pe care o păstrase ca pe o comoară, ea lua poate masa cu Forcheville la „Maison d'Or". Odette îi jură că nu. „Totuşi acel loc îmi aminteşte de ceva care ştiu că nu a fost adevărat", îi spuse el, pentru a o speria. „Da, îţi aminteşti că nu am fost acolo în seara cînd ţi-am spus că tocmai ieşeam de acolo şi cînd tu mă căutaseşi la «Prévost», îi răspunse ea (crezînd că ştie), cu o hotărîre plină nu atît de cinism, cît de timiditate, de o teamă de a-l contraria pe Swann, teamă pe care voia să o ascundă, din amor propriu, şi din dorinţa de a-i arăta că poate fi sinceră. Astfel îl lovi cu o precizie şi o putere de călău, cu un gest lipsit de cruzime, căci Odette nu-şi dădea seama de răul pe care i-l făcea lui Swann: ba chiar începu să rîdă, poate, e adevărat, mai ales ca să-şi ascundă umilinţa şi stinghereala. „Este adevărat că nu fusesem la «Maison Dorée»[121], că ieşeam de la Forcheville. Fusesem într-adevăr la «Prévost», nu glumesc, mă întîlnise acolo şi-mi propusese să vin la el să-i văd gravurile. Dar venise cineva în vizită la el mai înainte. Ţi-am spus că veneam de la «Maison d'Or» pentru că m-am temut să-ţi spun adevărul, ca să nu te supăr. Cred că a fost un gest frumos din partea mea. Poate nu am avut dreptate, dar cel puţin acum îţi spun sincer cum s-au întîmplat lucrurile. Ce interes aş avea să nu-ţi spun că am luat masa cu el şi de sărbătoarea Paris-Murcie, dacă ar fi fost aşa? Cu atît mai mult cu cît atunci nu ne cunoşteam încă prea bine noi doi, nu-i aşa, dragul meu?" El îi surîse cu lăsitatea neaşteptată a fiinţei lipsite de puteri în care fusese transformat de aceste cuvinte copleşitoare. Astfel, chiar în lunile la care nu mai îndrăznise niciodată să se gîndească, pentru că fuseseră prea fericite, chiar în acele luni cînd îl iubise, ea îl mînţea totuşi! Asemenea acelei clipe cînd (în prima seară cînd „potriviseră florile de catleya") ea îi spusese că vine de la „Maison Dorée", existau, neîndoielnic, încă multe altele, ascunzînd şi ele vreo minciună pe care Swann nu o bănuise încă niciodată. Îşi aminti că ea îi spusese într-o zi: „Aş putea să-i spun[122] doamnei Verdurin că nu mi-a fost gata rochia, că mi-a întîrziat trăsura. Asemenea lucruri se aranjează întotdeauna". Şi lui, probabil, de nenumărate ori cînd îi strecurase asemenea cuvinte, care explică o întîrziere, justifică schimbarea orei unei întîlniri, îi ascundea, fără ca el să fi bănuit atunci, ceva ce trebuia

să facă ea cu un altul, cu un altul căruia ea îi spusese: „Îi voi spune lui Swann că nu mi-a fost gata rochia, că trăsura mi-a venit cu întîrziere, asemenea lucruri se aranjează întotdeauna". Şi sub amintirile cele mai minunate ale lui Swann, sub cuvintele cele mai simple pe care i le spusese cîndva Odette, în care el crezuse ca în cuvintele sfintei Evanghelii, sub faptele zilnice pe care ea i le povestise, sub locurile cele mai obişnuite, casa croitoresei, aleea din Bois, Hipodromul, simţea ascunsă, prin mijlocirea acelui surplus de timp care, chiar în zilele cele mai cu de-amănuntul relatate, mai lasă încă răgaz şi pentru alte fapte, şi le poate sluji drept ascunzătoare, simţea insinuîndu-se, prezenţa posibilă şi subterană a unor minciuni care murdăreau tot ceea ce îi fusese mai scump pînă atunci (serile lui cele mai bune, strada La Pérouse însăşi, pe care Odette o părăsise probabil totdeauna la alte ore decît cele pe care i le comunicase lui), punînd pretutindeni în circulaţie ceva din întunecata spaimă pe care o simţise cînd auzise mărturisirea cu privire la „Maison Dorée" şi, precum animalele spurcate din Prăbuşirea Cetăţii Ninive[123], dărîmînd piatră cu piatră întregul lui trecut. Acum căuta să uite de fiecare dată cînd memoria îi rostea numele cumplit de „Maison Dorée", dar nu ca la serata, încă foarte recentă, a doamnei de Saint-Euverte, pentru că îi amintea o fericire de mult pierdută, ci pentru că îi aducea în amintire o nefericire aflată de curînd. Apoi, ca şi cel al insulei din Bois, numele de „Maison Dorée", treptat, nu-l mai făcu să sufere. Căci ceea ce credem a fi iubirea noastră, gelozia noastră, nu-i una şi aceeaşi pasiune continuă, indivizibilă. Ele sînt alcătuite dintr-o infinitate de iubiri succesive, de gelozii diferite şi efemere, dar care, prin multitudinea lor neîntreruptă, lasă impresia continuităţii, iluzia unităţii. Viaţa iubirii lui Swann, fidelitatea geloziei sale erau făcute din moartea, din infidelitatea a nenumărate dorinţe, a nenumărate îndoieli, care o aveau toate drept obiect pe Odette. Dacă ar fi rămas multă vreme fără să o vadă, cele care mureau astfel nu ar fi fost înlocuite de altele. Dar prezenţa Odettei continua să însămînţeze inima lui Swann cu iubiri şi cu bănuieli alternate.

În unele seri ea devenea iar, dintr-o dată, foarte iubitoare, anunţîndu-l cu duritate că trebuie să profite pe dată de starea ei, că poate nu o va mai vedea aşa cine ştie cîţi ani de acum înainte; trebuiau să se întoarcă pe dată la ea acasă, ca să-i „potrivească florile de catleya", şi dorinţa pe care pretindea că o simte faţă de el era atît de bruscă, atît de inexplicabilă, atît de imperioasă, mîngîierile cu care îl copleşea apoi, atît de demonstrative şi de insolite, încît această iubire brutală şi parcă neverosimilă îl întrista pe Swann

ca o minciună și ca o răutate. Într-o seară cînd, la porunca ei, se întorsese cu ea acasă, și cînd îi dădea sărutări întretăiate de vorbe pătimașe care contrastau cu indiferența ei obișnuită, el auzi parcă un zgomot; se ridică și căută pretutindeni, nu găsi pe nimeni, dar nu avu curajul să se întoarcă lîngă ea; atunci Odette, în culmea mîniei, sparse un vas, spunîndu-i lui Swann: „Cu tine nu se poate face niciodată nimic!“ Și el rămase cu bănuiala că poate ascunsese în cameră pe cineva pe care voise să-l facă gelos sau căruia voise să-i atîțe simțurile.

Uneori se ducea în case de toleranță, nădăjduind că va afla ceva despre ea, fără să îndrăznească totuși să-i pronunțe numele. „Am o fetiță care o să-ți placă“, spunea patroana. Și, timp de un ceas, stătea de vorbă, cuprins de tristețe, cu vreo biată fetișcană uimită că nu-i cere și altceva. Una, foarte tînără, fermecătoare, îi spuse într-o zi: „Aș vrea să-mi găsesc un prieten. Ar putea fi sigur că nu m-aș mai duce niciodată cu vreun alt bărbat. — Crezi într-adevăr că este cu putință ca o femeie iubită din tot sufletul să nu-l mai înșele niciodată pe cel care o iubește? o întrebă Swann, neliniștit. — Bineînțeles! Dar există firi și firi!“ Swann le spunea acestor fete aceleași lucruri care i-ar fi plăcut și prințesei des Laumes. Celei care căuta un prieten, îi spuse, surîzînd: „E drăguț din partea ta, ți-ai pus azi ochi albaștri, ca și cordonul tău. — Dar și dumneata ai manșete albastre. — Ce conversație plăcută avem! Nu te plictisesc? Poate ai treabă? — Nu, am tot timpul. Dacă m-ai fi plictisit, ți-aș fi spus. Dimpotrivă, îmi place să te aud vorbind. — Sînt foarte măgulit. Nu-i așa că ne spunem lucruri foarte plăcute? îi spuse el patroanei, care tocmai intra. — Tocmai asta îmi spuneam și eu. Cît sînt de cuminți! Acum au început bărbații să vină la mine doar ca să stea de vorbă cu fetele. Nu de mult prințul spunea că se simte mult mai bine aici decît în salonul nevestei. Se pare că acum femeile din lumea bună au un fel de a se purta scandalos. Plec, sînt discretă.“ Și îl lăsă pe Swann cu fata cu ochi albaștri. Dar curînd el se ridică și își luă rămas bun, îi era indiferentă, căci nu o cunoștea pe Odette.

Pictorul fusese bolnav, iar doctorul Cottard îl sfătuise să facă o călătorie pe mare; mai mulți dintre credincioșii casei spuseră că vor să plece împreună cu el; soții Verdurin nu se putură hotărî să rămînă singuri, închiriară un yacht, apoi îl cumpărară, și astfel Odette făcu numeroase croaziere. De fiecare dată, la puțină vreme după plecarea ei. Swann simțea că începe să fie mai indiferent, dar, ca și cum această distanță morală ar fi fost direct proporțională cu distanța materială, de îndată ce știa că Odette s-a întors,

trebuia să o vadă. Odată, cînd plecaseră doar pentru o lună, după cum credeau, fie că hotăriseră asta chiar în timpul călătoriei, fie că domnul Verdurin orînduise astfel dinainte pe ascuns lucrurile, pentru a-i face plăcere nevestei lui, şi nu le spusese celorlalţi decît treptat că vor mai întîrzia, de la Alger se duseră la Tunis, apoi în Italia, apoi în Grecia, la Constantinopole, în Asia Mică. Călătoreau de aproape un an. Swann se simţea cu totul liniştit, aproape fericit. Deşi doamna Verdurin încercase să-i convingă pe pianist şi pe doctorul Cottard că mătuşa primului şi bolnavii celuilalt nu aveau nevoie de ei şi că, în orice caz, era imprudent ca doamna Cottard să se întoarcă la Paris, pe care domnul Verdurin îl declara ca fiind în plină revoluţie, ea fu silită să le redea libertatea la Constantinopole. Iar pictorul plecă împreună cu ei. Într-o zi, la puţină vreme după întoarcerea acestor trei călători, Swann, văzînd cum trece un omnibuz în direcţia parcului Luxembourg, unde avea treabă, sărise în el şi se pomenise aşezat în faţa doamnei Cottard, care îşi făcea vizitele, în mare ţinută, cu o pană la pălărie, în rochie de mătase, cu manşon, umbreluţă, poşetă şi mănuşi albe proaspăt curăţate. Înarmată cu aceste însemne, cînd era vreme uscată mergea pe jos de la o casă la alta, în acelaşi cartier, dar pentru a trece apoi în alt cartier folosea omnibuzul. În primele clipe, înainte ca gentileţea înnăscută a femeii să răzbată prin scorţoşenia micii burgheze, şi neştiind prea bine, de altfel, dacă trebuie să-i vorbească lui Swann despre soţii Verdurin, ea rosti, firesc, cu vocea ei înceată, stîngace şi blîndă, acoperită uneori pe de-a-ntregul de zgomotul asurzitor al omnibuzului, cuvinte alese printre cele pe care le auzea şi le repeta în cele douăzeci şi cinci de case ale căror etaje le urca într-o singură zi:

— Nu te întreb, domnule, dacă fiind atît de la curent cu toate cum eşti dumneata, ai văzut, la Mirlitons, portretul pictat de Machard, la care aleargă tot Parisul. Ce părere ai despre el? Faci parte din tabăra celor care îl admiră sau din tabăra celor care-l batjocoresc? În toate saloanele nu se vorbeşte decît despre portretul pictat de Machard; nu eşti şic, nu eşti cum trebuie să fii, nu eşti în pas cu vremea, dacă nu-ţi spui părerea despre portretul pictat de Machard.

Swann răspunzîndu-i că nu văzuse acest portret, doamnna Cottard se temu că l-a jignit punîndu-i acea întrebare.

— Ah! dar e foarte bine, cel puţin mărturiseşti asta de-a dreptul, nu te crezi dezonorat pentru că nu ai văzut portretul pictat de Machard. Găsesc că e o atitudine foarte frumoasă. Eu una l-am văzut, părerile sînt împărţite, unii îl găsesc cam prea lucrat, cam

prea meşteşugit, dar eu găsesc că este portretul ideal. Evident, nu seamănă cu femeile albastre şi galbene ale prietenului nostru Biche. Dar trebuie să-ţi spun de-a dreptul, deşi poate mă vei găsi cam învechită, dar spun ce gîndesc, eu nu înţeleg nimic din ce pictează. Dumnezeule, recunosc calităţile pe care le are portretul soţului meu. E un tablou mai puţin straniu decît cele pe care le pictează de obicei, dar de ce i-o fi făcut mustăţi albastre? În timp ce Machard! Soţul prietenei la care mă duc acum (ceea ce îmi prilejuieşte marea plăcere de a călători împreună cu dumneata) i-a promis că dacă este numit membru al Academiei (este unul dintre colegii doctorului), îl va ruga pe Machard să-i facă portretul. Ce vis frumos! Am o altă prietenă care spune că îl preferă pe Leloir. Nu sînt decît o biată profană şi Leloir este poate încă şi mai iscusit. Dar găsesc că prima calitate a unui portret, mai ales cînd costă 10 000 de franci, este aceea de a semăna cu originalul, pe care chiar trebuie să-l înfrumuseţeze puţin.

După ce rosti aceste cuvinte ce-i erau inspirate de egreta ei înaltă, de monograma de pe poşetă, de numărul scris de vopsitor cu cerneală pe mănuşile ei, şi de stinghereala de a-i vorbi lui Swann despre soţii Verdurin, doamna Cottard, văzînd că erau încă departe de colţul străzii Bonaparte, unde conductorul trebuia să oprească, îşi ascultă inima, care o sfătuia să rostească altfel de cuvinte.

— Cred că ţi-au ţiuit urechile, domnule, îi spuse ea, în răstimpul cît am călătorit cu doamna Verdurin. Nu se vorbea decît despre dumneata.

Swann îşi arătă mirarea, căci presupunea că numele lui nu mai era niciodată rostit în faţa soţilor Verdurin.

— De altfel, adăugă doamna Cottard, doamna de Crécy era şi ea acolo, şi cu asta am spus totul. Oriunde s-ar afla, Odette nu poate rămîne multă vreme fără să vorbească de dumneata. Şi îţi dai seama că nu te vorbeşte de rău. Cum? Te îndoieşti, spuse ea, văzîndu-l pe Swann că face un gest sceptic.

Şi, înflăcărîndu-se parcă de sinceritatea convingerii ei, nedînd, de altfel, nici un fel de subînţeles acelui cuvînt, pe care îl folosea doar în sensul în care el se referă la afecţiunea care îi uneşte pe prieteni:

— Dar ea te adoră! Ah! cred că nu ar trebui să spun asta despre dumneata în faţa ei! În legătură cu orice, dacă vedeam un tablou, de exemplu, ea spunea: „Ah! dacă ar fi aici, ar şti să vă spună dacă este autentic sau nu. Nimeni nu-l întrece în privinţa asta". Şi, clipă de clipă, întreba: „Ce-o fi făcînd acum? Măcar dacă ar lucra

cît de cît! Ce nenorocire, un bărbat atît de înzestrat să fie atît de leneş! (Mă ierţi că-ţi spun asta, nu-i aşa?) Parcă îl şi văd, se gîndeşte la noi, se întreabă unde sîntem". A spus chiar ceva care mi-a plăcut foarte mult. Domnul Verdurin îi spunea: „Dar cum poţi să vezi ce face acum, cînd eşti la opt sute de leghe depărtare de el?" Atunci Odette i-a răspuns: „Ochiul unei prietene vede totul". Nu, îţi jur, nu-ţi spun asta ca să te măgulesc, ai în ea o adevărată prietenă, aşa cum nu sînt multe. Îţi voi spune, de altfel, dacă încă nu ştii, că eşti singurul. Doamna Verdurin îmi spunea chiar în ultima zi (ştii, în preajma unei plecări se stă cel mai bine de vorbă): „Nu spun că Odette nu ne iubeşte, dar tot ce-i spunem noi nu are prea mare greutate faţă de ce i-ar spune domnul Swann". Oh! Dumnezeule-Doamne, uite că omnibuzul se opreşte; tot stînd aşa de vorbă cu dumneata era să trec de strada Bonaparte... te pot ruga să-mi spui dacă egreta mea stă dreaptă?

Şi doamna Cottard îşi scoase din manşon, pentru a i-o întinde lui Swann, mîna înmănuşată în alb, de unde îşi lua parcă zborul o nălucire de viaţă aristocratică, umplînd omnibuzul şi amestecîndu-se cu mirosul puternic de vopsea. Iar Swann se simţi înduioşat faţă de ea, şi de doamna Verdurin (şi faţă de Odette, de asemenea, căci sentimentul pe care îl avea faţă de ea, nemaifiind dureros, nu mai era un sentiment de iubire), în timp ce o privea cu ochi tandri cum porneşte plină de curaj pe strada Bonaparte, cu egreta înaltă la pălărie, ridicîndu-şi cu o mînă fusta, iar cu cealaltă ţinîndu-şi umbreluţa şi poşeta, cu monograma foarte la vedere, în timp ce manşonul i se bălăbănea în faţă.

Pentru a face concurenţă sentimentelor bolnăvicioase nutrite de Swann pentru Odette, doamna Cottard, mai bună lecuitoare decît ar fi fost soţul ei, grefase alături de ele alte sentimente, normale, de recunoştinţă, de prietenie, sentimente care i-o făceau pe Odette mai umană (mai asemănătoare cu celelalte femei, pentru că şi alte femei puteau să i le inspire), grăbind transformarea ei definitivă în acea Odette iubită cu o dragoste calmă, cea care îl dusese la ea într-o seară, după o petrecere la pictor, să bea un pahar de oranjadă cu Forcheville şi lîngă care Swann întrevăzuse că va putea trăi fericit.

Odinioară, gîndindu-se adesea cu spaimă că într-o zi nu va mai fi îndrăgostit de Odette, el îşi făgăduise să vegheze şi, de îndată ce va simţi că iubirea începe să-l părăsească, să se agaţe de ea, să o reţină. Dar iată că slăbirii iubirii sale îi corespundea simultan o slăbire a dorinţei de a rămîne îndrăgostit. Căci nu te poţi schimba, adică nu poţi deveni altcineva, continuînd totodată să asculţi de sentimentele

celui care nu mai eşti. Uneori numele — zărit în vreun ziar — unuia dintre bărbaţii pe care îi bănuia că au putut fi amanţii Odettei, îi trezea iar gelozia. Dar ea era uşoară, şi cum îi dovedea că nu ieşise cu totul din acel timp cînd suferise atît de mult — dar cînd cunoscuse totodată şi un mod de a simţi atît de voluptuos — şi că întîmplarea îi va îngădui poate să-i întrevadă încă pe furiş şi de departe frumuseţile, această gelozie năştea în el mai curînd o aţîţare plăcută, aşa cum parizianul morocănos care pleacă din Veneţia pentru a regăsi Franţa ştie, datorită unui ţînţar răzleţ, că Italia şi vara nu sînt încă foarte departe. Dar cel mai adeseori, cînd făcea efortul, dacă nu de a rămîne în timpul atît de particular al vieţii sale din care ieşea, cel puţin de a-l vedea mai limpede atîta vreme cît mai putea încă, el îşi dădea seama că nu-l mai poate cuprinde; ar fi vrut să vadă, ca pe un peisaj care dispare, acea iubire pe care o părăsea; dar este atît de greu să te dedublezi şi să-ţi dai spectacolul veridic al unui sentiment pe care nu-l mai ai, încît curînd, mintea întunecîndu-i-se parcă, nu mai vedea nimic, renunţa să mai privească, îşi lua ochelarii de la ochi, le ştergea sticlele; şi îşi spunea că e mai bine să se odihnească puţin, că mai are încă timp, cufundîndu-se iar în amorţeala călătorului pe jumătate adormit, care îşi trage pălăria peste ochi şi se prăbuşeşte în somn în vagonul ce-l duce tot mai repede departe de ţinutul unde a trăit atîta vreme şi de la care îşi făgăduise să-şi ia un ultim rămas bun. Ba chiar, ca acel călător care se trezeşte doar în Franţa, cînd Swann găsi, din întîmplare, chiar la îndemînă, dovada că Forcheville fusese amantul Odettei, el îşi dădu seama că nu mai simţea nici o durere, că iubirea era departe acum, şi regretă că nu a ştiut clipa cînd îl părăsea pentru totdeauna. Şi aşa cum, înainte de a o săruta pe Odette pentru prima oară, căutase să-şi imprime în amintire chipul pe care ea îl avusese atîta vreme pentru el şi pe care avea să-l transforme amintirea acelei sărutări, tot astfel ar fi vrut, în gînd, cel puţin, să-şi fi putut lua rămas bun, în timp ce ea mai exista încă, de la acea Odette ce-i inspira iubire şi gelozie, de la acea Odette ce-i pricinuia suferinţe atît de mari şi pe care acum nu o va mai revedea niciodată.

Se înşela. Urma să o vadă încă odată, după cîteva săptămîni. Dormind, în amurgul unui vis. Se plimba cu doamna Verdurin, doctorul Cottard, un tînăr purtînd fes pe care-l nu putea identifica, pictorul, Odette, Napoleon al III-lea şi bunicul meu, pe un drum ce mergea de-a lungul mării, pe un mal abrupt, cînd foarte înalt, cînd numai de cîţiva metri, astfel încît urcau şi coborau întruna; cei care coborau nu mai puteau fi văzuţi de cei care urcau încă, lumina puţină ce mai rămăsese pălea, şi s-ar fi părut că o noapte întunecată avea să

se întindă dintr-o dată pretutindeni. Din cînd în cînd, valurile săltau pînă sus de tot, iar Swann simţea pe obraz picături îngheţate. Odette îi spunea să le şteargă, el nu putea, şi asta îl făcea să se simtă stingherit faţă de ea, ca şi faptul de a fi în cămaşă de noapte. Spera că din cauza întunericului ceilalţi nu-şi vor da seama, dar doamna Verdurin atinţi asupra lui o privire mirată, vreme de mai multe clipe, ce i se părură nespus de lungi şi în timpul cărora văzu cum faţa ei se deformează, cum nasul i se alungeşte şi cum îi cresc mustăţi uriaşe. Se întoarse pentru a o privi pe Odette, obrajii ei erau palizi, presăraţi cu punctişoare roşii, trăsăturile obosite, era încercănată, dar îl privea cu ochi plini de dragoste, gata parcă să se desprindă ca nişte lacrimi şi să cadă pe el, şi simţea că o iubeşte atît de mult, încît ar fi vrut să o ia cu el pe dată. Pe neaşteptate, Odette privi la un mic ceas pe care îl purta la mînă şi spuse: „Trebuie să plec", îşi luă rămas bun de la toată lumea în acelaşi fel, fără să-i vorbească lui Swann între patru ochi, fără să-i spună unde îl va întîlni în acea seară sau în altă zi. El nu îndrăzni să o întrebe, ar fi vrut să o urmeze şi era silit, fără să se întoarcă spre ea, să răspundă surîzînd unei întrebări a doamnei Verdurin, dar inima îi bătea îngrozitor de tare, o ura pe Odette, ar fi vrut să-i străpungă ochii pe care îi iubise atît de mult cu o clipă mai înainte, să-i zdrobească obrajii lipsiţi de prospeţime. Continua să urce panta împreună cu doamna Verdurin, adică să se îndepărteze, cu fiecare pas, de Odette, care cobora în sens invers. După o secundă, se scurseseră multe ore de cînd ea plecase. Pictorul îi atrase atenţia lui Swann că Napoleon al III-lea dispăruse şi el nu mult după plecarea ei. „Se înţeleseseră între ei, asta e sigur, adăugă el, s-au întîlnit probabil jos, n-au vrut să-şi ia rămas bun aici, în faţa tuturor. Este amanta lui." Tînărul necunoscut începu să plîngă. Swann încercă să-l consoleze. „La urma urmei, ea are dreptate, îi spuse el ştergîndu-i lacrimile şi scoţîndu-i fesul, ca să se simtă mai bine. Am sfătuit-o şi eu de nenumărate ori să facă asta. De ce să fii trist? E tocmai bărbatul care putea să o înţeleagă." Astfel, Swann îşi vorbea sieşi, căci tînărul pe care nu-l putuse identifica în prima clipă era totodată el însuşi; ca anumiţi romancieri, el îşi distribuise personalitatea, întruchipîndu-se în două personaje, cel care visa şi cel pe care-l vedea în faţa lui purtînd un fes.

Numele de Napoleon al III-lea i-l dăduse lui Forcheville, din cauza unei vagi asociaţii de idei, apoi, din pricina unei anume modificări în fizionomia obişnuită a baronului şi a panglicii Legiunii de onoare, purtată de-a curmezişul pe piept; dar, în realitate, şi prin tot ce reprezenta şi îi amintea personajul din vis, era Forcheville. Căci din cîteva imagini incomplete şi schimbătoare, Swann, adormit,

extrăgea deducţii false, avînd, de altfel, pentru moment, o asemenea putere creatoare, încît se reproducea prin diviziune simplă, ca anumite organisme inferioare; cu căldura simţită de propria-i palmă, modela o mînă străină pe care i se părea că o strînge, din sentimente şi din impresii de care nu era conştient încă, zămislea parcă nişte peripeţii ce, prin înlănţuirea lor logică, aveau să aducă, la timpul potrivit, în somnul lui Swann, personajul necesar pentru a primi iubirea lui sau pentru a-i pricinui trezirea. Dintr-o dată se lăsă o noapte întunecată, se auzi clopotul de alarmă, oameni treceau în goană, fugind din casele lor care ardeau; Swann auzea vuietul valurilor mînioase şi inima lui care, cu aceeaşi violenţă, i se zbuciuma, neliniştită, în piept. Curînd bătăile inimii i se înteţiră, simţi o suferinţă, o greaţă inexplicabilă; un ţăran plin de arsuri îi spunea, trecînd pe lîngă el: „Întreabă-l pe Charlus unde şi-a petrecut Odette sfîrşitul serii împreună cu prietenul lui, a fost odinioară amantul ei şi ea îi spune totul. Ei au dat foc caselor". Îl văzu în faţa lui pe camerist, care venise să-l trezească şi îi spunea:

— Domnule, este ora opt şi a venit frizerul, i-am spus să se întoarcă peste o oră.

Dar aceste cuvinte, pătrunzînd în undele somnului în care era cufundat Swann, nu ajunseseră pînă la conştinţa lui decît suferind acea deviere datorită căreia, în adîncul apei, o rază pare un soare, tot astfel cum, cu o clipă mai înainte, ţîrîitul soneriei, căpătînd, în adîncul acelor abisuri, o sonoritate de clopot, zămislise episodul incendiului. Decorul pe care îl avea sub ochi se făcu totuşi ţăndări, el deschise ochii, auzi pentru o ultimă oară vuietul valurilor mării, care se îndepărta. Îşi atinse obrazul. Avea pielea uscată. Şi totuşi îşi amintea senzaţia de apă rece şi gustul sării. Se ridică, se îmbrăcă; îi spusese frizerului să vină devreme pentru că în ajun îi scrisese bunicului meu că se va duce în acea după amiază la Combray, căci aflase că doamna de Cambremer — domnişoara Legrandin — urma să-şi petreacă aici vreo cîteva zile. Asociind, în amintirea lui, farmecului acestui chip tînăr, pe cel al unui ţinut unde nu mai fusese de atît de multă vreme, ele îi ofereau împreună o atracţie care îl hotărîse să plece, în sfîrşit, din Paris, pentru cîteva zile. Cum diferitele întîmplări care ne pun în prezenţa anumitor persoane nu coincid cu timpul cînd le iubim, ci, depăşindu-l, pot să aibă loc înainte ca el să înceapă şi să se repete după ce el a luat sfîrşit, primele apariţii în viaţa noastră ale unei fiinţe menite să ne placă mai tîrziu, capătă retrospectiv, în ochii noştri, valoarea unui avertisment, a unei premoniţii. În felul acesta îşi amintise adeseori Swann de imaginea Odettei întîlnită la teatru, în acea primă seară, cînd nu credea că o va mai

revedea vreodată — și tot în același fel își amintea acum serata doamnei de Saint-Euverte, la care îl prezentase doamnei de Cambremer pe generalul de Froberville. Interesele vieții noastre sînt atît de multiple, încît nu o dată într-una și aceeași împrejurare sînt puse jaloanele unei fericiri care nu există încă, alături de înrăutățirea unei suferințe prezente. Și, fără îndoială, asta i s-ar fi putut întîmpla lui Swann nu numai în salonul doamnei de Saint-Euverte. Cine știe chiar dacă, în cazul cînd, în acea seară, el s-ar fi găsit în altă parte, nu i s-ar fi întîmplat alte lucruri fericite, alte nefericiri care, apoi, i s-ar fi părut a fi fost inevitabile? Dar acum inevitabil i se părea ceea ce avusese loc, și vedea aproape un semn providențial în faptul că se hotărîse să se ducă la serata doamnei de Saint-Euverte, pentru că mintea lui dornică să admire capacitatea inventivă a vieții și incapabilă să-și pună vreme mai îndelungată o întrebare dificilă, precum aceea de a ști ce ar fi trebuit să-și dorească mai mult, vedea în suferințele pe care le simțise în acea seară și în plăcerile încă nebănuite ce se aflau în germene — prea greu de pus în balanță —, un fel de înlățuire necesară.

Dar în timp ce, la o oră după ce se trezise, îi arăta frizerului cum să-l pieptene pentru ca părul lui să-și păstreze linia în timpul călătoriei, se gîndi din nou la visul lui, revăzu, așa cum le simțise atît de aproape de el, tenul palid al Odettei, obrajii ei supți, trăsăturile obosite, ochii încercănați, tot ceea ce — în timpul iubirilor succesive care făcuseră din iubirea lui durabilă pentru Odette o îndelungată uitare a primei imagini pe care ea i-o oferise — el încetase să observe încă din primele zile ale legăturii lor, în care, fără îndoială, în timp ce el dormea, memoria lui căutase senzația exactă. Și cu acea bădărănie intermitentă ce apărea la el de îndată ce nu mai era nefericit și care îi micșora totodată moralitatea, exclamă în sinea lui: „Și cînd te gîndești că mi-am pierdut atîția ani din viață, că am vrut să mor, că am simțit cea mai mare iubire, pentru o femeie care nu-mi plăcea, care nu era genul meu!“

PARTEA A TREIA

Nume de ţinuturi:

NUMELE

PRINTRE CAMERELE a căror imagine o evocam cel mai adeseori în nopţile mele de insomnie, nici una nu semăna mai puţin cu camerele de la Combray, presărate cu o atmosferă zgrunţuroasă, parcă stropită cu polen, cucernică şi comestibilă, ca aceea de la „Grand Hôtel de la Plage", din Balbec, ai cărei pereţi, zugrăviţi cu vopsele strălucitoare ca smalţul, conţineau, asemenea pereţilor lucioşi ai unei piscine unde albăstreşte apa, un aer pur, azuriu şi sărat. Tapiţerul bavarez care fusese însărcinat cu amenajarea acestui hotel variase decoraţia încăperilor, şi, în cea pe care o locuiam, aşezase, de-a lungul a trei pereţi, biblioteci joase, cu geamuri, unde, în funcţie de locul pe care îl ocupau, şi datorită unui efect pe care el nu-l prevăzuse, se reflecta cutare sau cutare parte din tabloul schimbător al mării, desfăşurînd o friză de luminoase marine, întrerupte doar de leninul de acaju. Astfel încît întreaga încăpere părea unul din acele dormitoare model înfăţişate în expoziţiile de mobilier „modern style", unde sînt împodobite cu opere de artă presupuse a fi capabile să înveselească privirea celui care se va culca aici, şi care au subiecte legate de genul de peisaj în mijlocul căruia urmează să se afle locuinţa.

Dar nimic nu semăna totodată mai puţin cu acest Balbec real, decît cel la care visasem adeseori, în zilele de furtună, cînd vîntul era atît de puternic încît Françoise, ducîndu-mă la Champs-Élysées, îmi recomanda să nu merg prea aproape de ziduri, ca să nu mă pomenesc cu vreo ţiglă în cap, şi îmi vorbea, văicărindu-se, despre marile catastrofe şi naufragii anunţate de ziare. Cea mai mare dorinţă a mea era să văd o furtună pe mare, nu atît ca pe un frumos spectacol, cît ca pe un moment dezvăluit din viaţa reală a naturii; sau, mai curînd, nu existau pentru mine spectacole frumoase în afară de cele pe care le ştiam că nu sînt artificial combinate pentru plăcerea mea, ci că sînt necesare, de neschimbat, — peisajele de mare frumuseţe sau marile opere de artă. Nu eram curios, nu eram

avid să cunosc decît ceea ce credeam a fi mai adevărat decît mine însumi, ceea ce avea pentru mine valoarea de a arăta ceva din gîndirea unui mare geniu, sau din forţa sau graţia naturii, aşa cum se manifestă ea de la sine, fără intervenţia oamenilor. Aşa cum frumosul sunet al vocii ei, izolat reprodus de fonograf, nu ne-ar consola de faptul că ne-am pierdut mama, tot astfel o furtună mecanic imitată m-ar fi lăsat la fel de indiferent ca şi în faţa fîntînilor luminoase de la Expoziţie[124]. Voiam, de asemenea, pentru ca furtuna să fie cu totul adevărată, ca malul mării însuşi să fie un mal natural, nu un dig recent înălţat de vreo municipalitate. De altfel, natura, prin toate sentimentele pe care le trezea în mine, mi se părea a fi lucrul cel mai opus producţiilor mecanice ale oamenilor. Cu cît purta mai puţin pecetea lor, cu atît oferea un loc mai mare desfăşurării inimii mele. Or, reţinusem numele de Balbec, pe care îl rostise în faţa noastră Legrandin, ca pe acela al unei plaje apropiate de „malurile funebre, vestite prin atîtea naufragii şi învăluite timp de şase luni din an în linţoliul ceţurilor şi în spuma valurilor".

„Simţi încă sub paşii tăi, ne mai spunea el, mult mai intens decît chiar în Finister (chiar dacă acum s-ar suprapune hoteluri, care nu ar putea însă modifica cea mai străveche ostatură a pămîntului), adevăratul sfîrşit al pămîntului francez, european, al Pămîntului antic. Este ultima aşezare de pescari semănînd cu toţi pescarii care au trăit de la începuturile lumii, în faţa împărăţiei veşnice a ceţurilor marine şi a umbrelor."

Într-o zi cînd, la Combray, vorbisem despre această plajă de la Balbec în faţa domnului Swann, ca să aflu de la el dacă este locul de unde se văd cel mai bine furtunile cele mai puternice, el îmi răspunsese: „Cred că ştiu acest loc! Biserica din Balbec, construită în secolele al XII-lea şi al XIII-lea, încă pe jumătate romanică, este poate cel mai curios exemplu de gotic normand, fiind atît de ciudată încît pare a aparţine artei persane." Şi am văzut dintr-o dată, cuprins ca de un farmec, aceste locuri care, pînă atunci, nu-mi păruseră a ţine decît de o natură imemorială, contemporană cu marile fenomene geologice — şi tot atît de în afara istoriei omeneşti precum Oceanul sau Ursa mare, cu pescarii ei sălbateci pentru care, ca şi pentru balene, nu a existat un ev mediu —, intrînd în înşiruirea secolelor, cunoscînd epoca romanică; am ştiut astfel că trefla gotică îşi întinsese nervurile, la timpul potrivit, şi pe aceste stînci sălbatice, ca acele plante fragile, dar vii, care, cînd vine primăvara, înstelează ici-colo zăpada de la poli. Şi dacă stilul gotic aducea în aceste locuri şi acestor oameni o determinare care le lipsea, şi ei, la rîndul lor, îi impuneau una. Încercam să-mi închipui

cum trăiseră acești pescari, timida și nebănuita lor încercare de a stabili raporturi sociale, în timpul evului mediu, aici, pe coastele Infernului, la poalele falezelor morții; și stilul gotic îmi părea mai viu acum cînd, separat de orașele unde mi-l închipuisem întotdeauna înainte, puteam să văd cum, într-un caz particular, pe stînci sălbatice, se născuse și înflorise într-o clopotniță zveltă. Am fost dus să văd reproducerile celor mai vestite statui din Balbec — apostolii cu barbă creață și cu nas cîrn, Fecioara de pe portic, și de bucurie mi se oprea respirația cînd mă gîndeam că voi putea să-i văd modelîndu-se în relief pe ceața eternă și sărată. Atunci, în serile furtunoase și blînde de februarie, vîntul — suflînd în inima mea, pe care o zguduia precum zguduia soba din cameră, proiectul unei călătorii la Balbec — stîrnea în mine dorul de arhitectură gotică amestecat cu cel de furtună pe mare.

Aș fi vrut să iau încă de a doua zi trenul minunat și generos care pleca la ora unu și douăzeci și două de minute, oră pe care nu o puteam niciodată citi în reclamele companiilor de căi ferate, în anunțurile de călătorii în circuit, decît cu inima zvîcnindu-mi puternic: mi se părea că ele fac, într-un punct precis al după-amiezii, o savuroasă crestătură, un semn misterios cu începere de la care ceasurile deviate duceau tot către seară, către dimineața de a doua zi, dar pe care aveam să le vedem nu în Paris, ci într-unul din acele orașe pe unde trece trenul și din care ne îngăduiau să alegem; căci se oprea la Bayeux, Coutances, Vitré, Questambert, Pontorson, Balbec, Lannion, Lamballe, Benodet, Pont-Aven, Quimperlé, și înainta magnific, încărcat de numele ce mi le oferea, printre care nu știam să aleg, căci mi-era cu neputință să renunț la vreunul. Dar chiar fără să-l aștept, aș fi putut, îmbrăcîndu-mă în grabă, să plec chiar în acea seară, dacă părinții mei mi-ar fi dat voie, și să ajung la Balbec în zori, cînd soarele se ridică peste marea furioasă, de ale cărei valuri înspumate m-aș fi ascuns în biserica construită în stil persan. Dar cînd se apropia vacanța de Paști, și cînd părinții mei îmi făgăduiseră că o voi petrece pentru prima dată în nordul Italiei, iată că aceste visuri cu furtuni, de care fusesem atît de bîntuit, nedorind să văd decît valuri împresurîndu-mă de pretutindeni, tot mai înalte, pe coasta cea mai sălbatecă, în preajma unor biserici povîrnite și zgrunțuroase ca niște faleze, și în turnurile cărora țipă ascuțit păsările mării, ștergîndu-le dintr-o dată, anihilîndu-le orice farmec, excluzîndu-le pentru că le erau opuse și le-ar fi scăzut din intensitate, li se substituia în mine visul contrariu, cel al primăverii celei mai irizate, nu al primăverii de la Combray, care ne înțepa încă, acrișoară, cu ghimpi de chiciură, ci al celei care acoperea cu crini și

anemone cîmpiile din Fiesole și orbea Florența cu suprafețe de aur asemenea celor din Fra Angelico. Din acea clipă numai razele, parfumurile, culorile mi se păreau că au preț; căci alternanța imaginilor pricinuise în mine o schimbare totală a dorinței și — la fel de bruscă precum cele care au loc uneori în muzică — o completă schimbare de ton în sensibilitatea mea. Apoi se întîmplă ca o simplă variație atmosferică să fie îndeajuns pentru a provoca în mine modulația fără de care ar fi trebuit să aștept întoarcerea unui anotimp. Căci adeseori într-unul găsești o zi răzlețită dintr-un altul, care ne face să trăim în acela, evocă pe dată, stîrnește în noi o dorință pentru plăcerile ce ni le dă numai el și întrerupe visele pe care ni le făceam, așezînd mai devreme sau mai tîrziu decît i-ar fi venit rîndul, această foaie desprinsă dintr-un alt capitol, în calendarul, astfel schimbat, al Fericirii. Dar curînd, așa cum acele fenomene naturale din care sănătatea noastră nu poate extrage decît un folos accidental și destul de neînsemnat, pînă cînd, într-o zi, știința pune stăpînire pe ele și, producîndu-le după voia ei, ne dă putința să le facem să reapară cînd vrem, sustrăgîndu-le tuteiei și agrementului întîmplării, tot astfel producerea acestor vise legate de Atlantic și de Italia încetă a mai fi supusă doar schimbărilor aduse de anotimpuri și de vreme. Pentru a le face să renască era de ajuns să rostesc aceste nume: Balbec, Veneția, Florența, înlăuntrul cărora se acumulase în cele din urmă dorința pe care mi-o inspiraseră locurile desemnate de ele. Chiar primăvara, numele de Balbec întîlnit de mine într-o carte era de ajuns pentru a-mi trezi dorința de furtuni și de goticul normand; ba chiar, într-o zi cu furtună, numele de Florența sau de Veneția mă făceau să doresc soarele, crinii, Palatul Dogilor și biserica Sfînta-Maria a-Florilor.

Dar aceste nume absorbiră pentru totdeauna imaginea pe care o aveam despre acele orașe, transformînd-o, supunînd reapariția ei în mine legilor lor proprii; drept consecință, ea fu mai frumoasă, dar și mai diferită de ceea ce orașele din Normandia sau din Toscana puteau fi în realitate și, sporind bucuriile arbitrare ale imaginației mele, agravară viitoarea decepție din călătoriile mele. Ele exaltară ideea pe care mi-o făceam despre anumite locuri de pe pămînt, particularizîndu-le, conferindu-le deci mai multă realitate. Nu-mi reprezentam atunci orașele, peisajele, monumentele ca pe niște tablouri mai mult sau mai puțin plăcute, decupate ici-colo în una și aceeași materie, ci pe fiecare ca pe un lucru necunoscut, esențial diferit de cele'alte, de care sufletul meu era însetat și a cărui cunoaștere îi va fi de folos. Dar toate căpătară încă și mai multă individualitate prin faptul de a fi desemnate prin nume, prin nume

care nu le aparţineau decît lor, nume aşa cum au oamenii! Cuvintele ne înfăţişează o mică imagine limpede şi uzuală a lucrurilor, ca acelea pe care le vedem atîrnate pe pereţii şcolilor, pentru ca elevii să ştie ce este masa de lucru a unui tîmplar, o pasăre, un furnicar, lucruri concepute ca fiind asemănătoare cu toate celelalte de acelaşi fel. Dar numele înfăţişează persoane — şi oraşe pe care ne învaţă să le credem individuale, unice ca nişte persoane —, dîndu-ne o imagine confuză ce extrage din ele, din sonoritatea lor strălucitoare sau întunecată, culoarea cu care este pictată uniform, ca unul din acele afişe pe de-a-ntregul albastre sau pe de-a-ntregul roşii, în care, din cauza limitelor procedeului folosit sau dintr-un capriciu al decoratorului, sînt albastre sau roşii nu numai cerul sau marea, ci şi bărcile, biserica, trecătorii. Numele de Parma, unul din oraşele unde doream cel mai mult să mă duc de cînd citisem *Mănăstirea din Parma*[125], apărîndu-mi compact, neted, violet, şi molatec, dacă mi se vorbea despre o casă oarecare din Parma în care voi fi primit, simţeam plăcerea de a gîndi că voi locui într-o casă netedă, compactă, violetă şi molatecă, fără nici o legătură cu casele din oraşele Italiei, de vreme ce mi-o închipuiam doar cu ajutorul acelei silabe încărcate cu numele de Parma, unde nu circulă nici o boare de aer, şi îmbibată de mine cu toată moliciunea stendhaliană şi cu răsfrîngeri de violete. Iar cînd mă gîndeam la Florenţa, mă îndreptam parcă spre un oraş miraculos înmiresmat şi asemenea unei corole, pentru că era numit cetatea crinilor, iar catedrala lui, Sfînta-Maria-a-Florilor. Cît despre Balbec, era unul din acele nume unde, ca pe un vechi vas de lut normand ce păstrează culoarea pămîntului din care e făcut, mai vezi încă zugrăvindu-se vreun obicei de mult părăsit, vreun drept feudal, vreo stare străveche a locurilor, vreun mod desuet de a pronunţa alcătuind silabe heteroclite şi pe care eram sigur că-l voi regăsi pînă şi în pronunţia hangiului ce-mi va servi cafeaua cu lapte la sosire, ducîndu-mă apoi să văd marea dezlănţuită în faţa bisericii, şi căruia îi atribuiam înfăţişarea certăreaţă, solemn şi medievală a unui personaj dintr-un *fabliau*[126].

Dacă mă înzdrăveneam şi dacă părinţii mei îmi îngăduiau, dacă nu să stau mai mult timp la Balbec, cel puţin să iau măcar pentru o singură dată, pentru a cunoaşte arhitectura şi peisajele din Normandia sau din Bretania, acel tren de la ora unu şi douăzeci şi două de minute în care urcasem de atîtea ori în închipuirea mea, aş fi vrut să mă opresc mai ales în oraşele cele mai frumoase; dar zadarnic le comparam între ele, cum să aleg, aşa cum nu poţi alege între fiinţe individualizate şi care nu pot fi schimbate între ele, între Bayeux, atît de înalt în nobila-i dantelă roşiatecă şi al cărui

creştet era iluminat de aurul vechi al ultimei sale silabe; Vitré, al cărui accent ascuţit mărginea cu un romb de lemn negru geamul străvechi; dulcele Lamballe care, alb văzut de departe, are nuanţe mergînd de la galbenul cojii de ou pînă la cenuşiul perlei; Coutances, catedrală normandă, pe care diftongul final, gras şi gălbui, îl înconunează cu un turn de unt; Lannion, cu huruitul diligenţei după care zboară o muscă, tulburînd tăcerea satului; Questambert, Pontorson, derizorii şi naive, pene albe şi ciocuri galbene risipite pe drumul acestor locuri fluide şi poetice; Benodet, nume parcă abia legat cu odgonul de ţărm, pe care rîul vrea să-l tîrască printre alge: Pont-Aven, zbor alb şi roz al aripii unui văl uşor, care se reflectă, tremurînd, în apa înverzită a canalului; Quimperlé, mai bine priponit, şi chiar din evul mediu, între pîraiele printre care ciripeşte, împodobindu-se cu perlele mărunte şi înceţoşate pe care le desenează, ca prin transparenţa pînzelor de păianjen de pe un vitraliu, razele de soare preschimbate în pumnale tocite de argint întunecat?

Aceste imagini erau false şi pentru un alt motiv; ele erau, prin forţa lucrurilor, foarte simplificate; fără îndoială, acel lucru la care aspira imaginaţia mea şi pe care simţurile mele nu-l percepeau decît incomplet şi fără nici o plăcere în prezent, eu îl zăvorîsem la adăpostul numelor; fără îndoială, pentru că acumulasem în ele multă visare, îmi magnetizau acum dorinţele; dar numele nu sînt foarte vaste; cel mult dacă puteam să introduc în ele două sau trei dintre principalele „ciudăţenii" ale oraşului, care se juxtapuneau nemijlocit; în numele de Balbec, ca în sticla măritoare a acelor tocuri pe care le cumperi cînd eşti în vilegiatură la mare, vedeam valuri înălţîndu-se în jurul unei biserici în stil persan. Poate chiar simplificarea acestor imagini a fost una din cauzele stăpînirii pe care au căpătat-o asupra mea. Cînd tata hotărî, într-un an, că ne vom petrece vacanţa de Paşti la Florenţa şi la Veneţia, neavînd loc pentru a introduce în numele de Florenţa elementele care alcătuiesc de obicei oraşele, am fost constrîns să isc o cetate supranaturală din fecundarea, de către anumite parfumuri primăvăratece, a ceea ce eu credeam că este, în esenţa lui, geniul lui Giotto. Cel mult — şi pentru că nu poţi cuprinde într-un nume mult mai multă durată decît spaţiu —, ca înseşi anumite tablouri de Giotto, care arată, în două momente diferite ale acţiunii, unul şi acelaşi personaj, aici culcat pe pat, acolo pregătindu-se să încalece, numele de Florenţa era împărţit în două compartimente. Într-unul, sub un baldachin arhitectural, contemplam o frescă peste care era suprapusă în parte o perdea de soare matinal, prăfuită, oblică, şi

care înainta treptat; în celălalt (căci, negîndindu-mă la nume ca la un ideal inaccesibil, ci ca la o ambianță reală în care mă voi scufunda, viața încă netrăită, viața intactă și pură pe care o închideam în ele dăruia plăcerilor celor mai materiale, scenelor celor mai simple, atracția pe care o au în operele Primitivilor), străbăteam repede — pentru a ajunge cît mai grabnic la dejunul care mă aștepta cu fructe și vin de Chianti — un Ponte Vecchio plin de irișI, narcise și anemone. Iată (deși eram la Paris) ce vedeam eu, și nu ce era în jurul meu. Chiar dintr-un simplu punct de vedere realist, ținuturile pe care le dorim ocupă în fiecare clipă mult mai mult loc în viața noastră adevărată decît ținutul unde ne găsim efectiv. Fără îndoială, dacă atunci aș fi fost eu însumi mai atent la ceea ce se afla în gîndul meu cînd rosteam cuvintele „să merg la Florența, la Parma, la Pisa, la Veneția", mi-aș fi dat seama că ceea ce vedeam nu era nicidecum un oraș, ci ceva la fel de diferit de tot ce cunoșteam, la fel de minunat, pe cît ar putea fi pentru o omenire a cărei viață s-ar fi desfășurat totdeauna către sfîrșitul unor după amieze de iarnă, această minune necunoscută: o dimineață de primăvară. Acele imagini ireale, fixe, totdeauna asemănătoare, care îmi umpleau nopțile și zilele, au diferențiat această perioadă din viața mea de cele ce o precedaseră (și care s-ar fi putut confunda cu ea în ochii unui observator ce nu vede lucrurile decît din afară, ce nu vede, adică, nimic), așa cum într-o operă un motiv melodic introduce o noutate pe care nu ai putea să o bănuiești dacă te-ai mulțumi să citești libretul, și încă și mai puțin dacă ai rămîne în afara clădirii teatrului, numărînd doar sferturile de ceas care trec. Și, chiar din acest simplu punct de vedere cantitativ, în viața noastră zilele nu sînt egale. Pentru a străbate zilele, firile oarecum nervoase, cum era a mea, dispun, ca și automobilele, de „viteze" diferite. Există zile abrupte și dificile, pe care le urci într-un timp infinit, și zile în pantă pe care le cobori în goană și cîntînd. În timpul acelei luni — cînd am evocat întruna, ca pe o melodie obsedantă, fără să mă pot sătura de ele, imaginile Florenței, ale Veneției și ale Pisei, cu o dorință care păstra în ea ceva atît de profund individual, de parcă ar fi fost o iubire, o iubire pentru o făptură omenească — am crezut că ele corespund unei realități independente de mine, căci m-au făcut să cunosc o speranță la fel de minunată ca aceea pe care putea să o nutrească un creștin din primele secole ale erei noastre, în preajma intrării lui în paradis. De aceea, fără ca să mă preocupe contradicția existentă în faptul de a voi să privești și să atingi cu organele simțurilor ceea ce fusese elaborat de reverie și nepercepul de

ele — lucru cu atît mai ispititor pentru ele, mai diferit de ceea ce cunoşteau —, ceea ce îmi amintea de realitatea acestor imagini îmi întetea cel mai mult dorinţa, pentru că era ca o făgăduială că aceasta îmi va fi satisfăcută. Şi, deşi exaltarea mea avea drept motiv o dorinţă de plăceri artistice, ghidurile o întreţineau chiar mai mult decît cărţile de estetică, şi, mai mult decît ghidurile, mersul căilor ferate. Eram emoţionat gîndind că această Florenţă pe care o vedeam apropiată, dar inaccesibilă, în imaginaţia mea, dacă traseul care o despărţea de mine, în mine, nu era viabil, putea fi atinsă printr-un ocol, dacă aş fi luat-o pe un „drum pămîntesc“ Desigur, cînd îmi repetam, atribuind astfel atîta valoare lucrurilor pe care urma să le văd, că Veneţia era „şcoala lui Giorgione, locul unde a trăit Tiţian, cel mai complet muzeu al arhitecturii domestice din evul mediu“, mă simţeam fericit. Eram totuşi şi mai fericit cînd ieşeam cu treburi şi, mergînd repede din cauza vremii care, după cîteva zile de primăvară timpurie, se făcuse iar friguroasă precum în timpul iernii (ca în acea iarnă pe care o aveam de obicei la Combray, în Săptămîna Patimilor) — pe bulevarde castanii, scufundaţi într-un aer îngheţat şi lichid ca apa, începeau totuşi, oaspeţi exacţi, în ţinută de seară, ce nu se lăsaseră descurajaţi atît de uşor, să-şi rotunjească şi să-şi cizeleze, sub blocurile congelate, irezistibila verdeaţă contrariată de puterea neaşteptată a frigului, ce nu izbutea să pună frîu exaltării lor treptate —, mă gîndeam că acum Ponte Vecchio era presărat la tot pasul cu zambile şi anemone şi că soarele primăvăratec colora valurile din Marele Canal cu un azuriu atît de întunecat şi în tonuri de smarald atît de nobile încît, spărgîndu-se la poalele zidurilor cu picturi de Ţiţian, puteau rivaliza cu ele în privinţa bogăţiei de culori. Nu-mi mai putui stăpîni bucuria cînd tata, uitîndu-se la barometru şi văitîndu-se că-i frig, începu să caute trenurile cele mai nimerite, şi cînd înţelesei că, pătrunzînd după dejun în laboratorul cărbunelui, în camera magică ce opera în juru-i acea transmutare, te puteai trezi a doua zi în cetatea de marmoră şi de aur „împodobită cu jasp şi pavată cu smaragde“. Astfel, ea şi Cetatea crinilor nu erau doar tablouri fictive pe care le puneai după voinţă în faţa imaginaţiei tale, ci existau la o anumită distanţă de Paris, distanţă care trebuia neapărat parcursă dacă voiai să le vezi, într-un anume loc de pe pămînt, şi nu în altul, într-un cuvînt, erau întru totul reale. Ele deveniră încă şi mai reale pentru mine cînd tata, spunîndu-mi: „De fapt, aţi putea să rămîneţi la Veneţia, de la 20 aprilie la 29, şi să ajungeţi la Florenţa în dimineaţa de Paşti“, le făcu pe amîndouă să iasă nu numai din Spaţiul abstract, dar şi din acel Timp imaginar unde noi situăm

nu o singură călătorie, ci și altele, simultane, fără prea mare emoție, de vreme ce nu sînt decît posibile — timp care se fabrică din nou atît de bine încît poți să-l petreci încă odată într-un oraș după ce l-ai petrecut în altul —, și le consacră acele zile anume care sînt certificatul de autenticitate al obiectelor cărora le sînt dăruite, căci aceste zile unice se consumă prin folosire, nu se mai întorc, nu le mai poți trăi aici, cînd le-ai trăit dincolo; simții că se îndreptau către săptămîna care începea luni, cînd spălătoreasa trebuia să aducă vesta albă pe care o murdărisem cu cerneală, absorbindu-se în ea, la sfîrșitul timpului ideal cînd nu existau încă, ele, cele două cetăți Regine, ale căror domuri și turnuri aveau să se înscrie în planul propriei mele vieți, datorită celei mai emoționante dintre geometrii. Dar abia dacă începusem să găsesc drumul către cea mai mare bucurie; am ajuns în sfîrșit la ea (avînd abia atunci revelația că, pe străzile clipocitoare, înroșite de răsfrîngerile frescelor lui Giorgione, nu se vor plimba prin Veneția, săptămîna viitoare, în ajunul Paștilor, așa cum, în ciuda atîtor avertismente, continuasem eu să-mi închipui, bărbații „majestuoși și înfricoșători precum marea, purtîndu-și armura cu reflexe de bronz sub cutele mantiei însîngerate", ci că s-ar putea să fiu eu acela, adică personajul minuscul pe care, într-o mare fotografie a bisericii San Marco împrumutată mie de cineva, ilustratorul îl reprezentase cu melon, în fața porticelor), cînd l-am auzit pe tata spunîndu-mi: „Cred că pe Marele Canal e încă frig, ai face bine să-ți pui totuși în valiză paltonul și vesta cea groasă". La aceste cuvinte, mă înălțai către un fel de extaz; ceea ce crezusem pînă atunci imposibil devenea realitate, mă simții cu adevărat pătrunzînd printre acele „stînci de ametist semănînd cu un recif din marea Indiilor"; printr-o gimnastică supremă și peste puterile mele, dezbrăcîndu-mă ca de o carapace devenită nefolositoare de aerul camerei, l-am înlocuit prin părți egale de aer venețian, prin acea atmosferă marină, invincibilă și particulară ca în vis, pe care imaginația mea o închisese în numele de Veneția; simții operîndu-se în mine o miraculoasă dezincarnare; ea fu curînd dublată de vaga dorință de a vomita pe care o ai cînd te doare rău gîtul, și trebuiră să mă oblige să stau la pat, cu o febră atît de persistentă încît doctorul spuse că ai mei trebuie să renunțe nu numai să mă lase să plec acum la Florența și la Veneția, dar, chiar cînd voi fi pe deplin însănătoșit, să-mi interzică, timp de cel puțin un an, orice călătorie și orice pricină de zbucium.

Și, vai, el le interzise cu totul și să mă mai lase să mă duc la teatru ca să o aud pe Berma; artista sublimă, pe care Bergotte o găsea genială, m-ar fi consolat poate că nu merg la Florența și la

Veneția, că nu merg la Balbec, făcîndu-mi cunoscut ceva care era poate la fel de important și de frumos. Trebuiau să se mulțumească să mă trimită zilnic la Champs-lÉysées, sub supravegherea unei persoane care m-ar împiedica să mă obosesc, și acea persoană a fost Françoise, intrată în slujba noastră după moartea mătușii mele Léonie. Gîndul de a mă duce să mă plimb pe Champs-Élysées mi se păru de nesuportat. Dacă Bergotte ar fi descris acel loc într-una din cărțile sale, aș fi dorit, fără îndoială, să-l cunosc, ca pe toate lucrurile care mai întîi fuseseră introduse în imaginația mea prin mijlocirea „dublului" lor. Ea le încălzea, le dădea viață, o personalitate, iar eu voiam să le regăsesc în realitate; dar nimic din această grădină publică nu era legat de visele mele.

Într-o zi, fiindcă mă plictiseam stînd în locul nostru obișnuit, alături de caii de lemn, Françoise mă luase cu ea într-o excursie — dincolo de frontiera păzită, la intervale egale, de fortărețele vînzătoarelor de acadele —, în acele regiuni învecinate, dar străine, unde chipurile sînt necunoscute, și pe unde trece trăsura trasă de capre; apoi ea se întorsese să-și ia poșeta pe care o lăsase pe scaunul lipit de un tufiș de dafin; în așteptare, tropăiam pe marea peluză cu iarbă rară și parcă pîrjolită, îngălbenită de soare, la capătul căreia se află un havuz dominat de o statuie cînd, din alee, adresîndu-se unei fetițe cu părul roșu care se juca în fața bazinului cu un fel de minge de plută cu pene, o alta, ce tocmai își imbrăca pardesiul și își strîngea racheta, îi strigă, grăbindu-se: „La revedere, Gilberte, mă duc acasă, nu uita că diseară venim la tine după cină". Numele de Gilberte trecu pe lîngă mine, evocînd cu atît mai mult existența celei pe care o desemna, cu cît nu o numea doar, ca pe o ființă absentă despre care se vorbește, ci o interpela; trecu astfel pe lîngă mine, în acțiune, spre a spune astfel, cu o putere sporită de curba traiectoriei sale și de apropierea țintei; transportînd cu el, simțeam asta, cunoștințele, noțiunile pe care le avea cu privire la cea căreia îi era adresat, nu eul meu, ci prietena care o chema, tot ceea ce, în timp ce îl pronunța, ea revedea sau, cel puțin, poseda în memorie, din intimitatea lor zilnică, din vizitele pe care și le făceau una celeilalte, și tot acel necunoscut încă și mai inaccesibil și mai dureros pentru mine prin aceea că era, dimpotrivă, atît de familiar și atît de maniabil pentru această fată fericită care mă atingea cu el fără ca eu să-l pot pătrunde mai adînc, și îl arunca în văzduh printr-un strigăt; — lăsînd să plutească acolo emanația minunată pe care o răspîndise, lovindu-le cu precizie, a cîtorva puncte invizibile din viața domnișoarei Swann, a serii care urma, așa cum va fi, după cină, la ea acasă — alcătuind, trecător ceresc în mijlocul co-

piilor și al bonelor, un nouraș de o culoare prețioasă, asemenea celui care, rotunjindu-se deasupra unei frumoase grădini pictate de Poussin, reflectă minuțios, ca un nor dintr-un decor de operă, plin cu cai și care de luptă, vreo scenă din viața zeilor; — aruncînd în sfîrșit, peste acea iarbă rară, în locul unde ea era atît o bucată dintr-o peluză veștedă cît și un moment din după-amiaza blondei jucătoare cu mingea (care continuă să o arunce și să o prindă cu racheta, pînă cînd o guvernantă cu pană albastră la pălărie o chemă), o mică fîșie miraculoasă de culoarea heliotropului, impalpabilă ca o răsfrîngere și suprapusă ca un covor, pe care nu am ostenit să-mi plimb pașii întîrziați, nostalgici și profanatori, în timp ce Françoise îmi striga: „Haide, încheie-ți paltonul, și să o luăm din loc", iar eu remarcam pentru prima dată cu iritare că are un limbaj vulgar și, vai! nu are pană albastră la pălărie.

Se va întoarce ea oare pe peluza din Champs-Élysées? A doua zi nu era acolo: dar am întîlnit-o din nou zilele următoare; dădeam tot timpul tîrcoale locului unde se juca împreună cu prietenele ei, astfel încît, o dată cînd nu erau destule pentru jocul lor, mă chemă și mă întrebă dacă vreau să mă joc cu ele, și de atunci m-am jucat de fiecare dată cînd era ea acolo. Dar asta nu se întîmpla zilnic; uneori nu putea veni din cauza lecțiilor, a catehismului, a unei vizite la vreo prietenă, a întregii ei vieți despărțită de a mea pe care, de două ori, condensată în numele de Gilberte, o simțisem cum trece atît de dureros pe lîngă mine, pe poteca povîrnită din Combray și pe peluza din Champs-Élysées. Spunea dinainte că nu va veni în acele zile: dacă trebuia să lipsească din cauza școlii, zicea: „Ce plictiseală, nu o să pot veni mîine: o să vă distrați așa de bine cu toții, dar fără mine", cu o expresie tristă, care mă consola întrucîtva; în schimb, cînd era invitată dimineața la vreo prietenă și, neștiind, o întrebam dacă va veni să se joace, îmi răspundea: „Nădăjduiesc din tot sufletul că nu! Nădăjduiesc că mama o să mă lase să mă duc la prietena mea". Cel puțin în acele zile știam dinainte că nu o voi vedea, în timp ce alteori mama ei o lua pe neașteptate la treburi în oraș, iar a doua zi ea spunea: „Da, am ieșit în oraș cu mama", ca pe un lucru firesc, și care n-ar fi fost pentru altul cea mai mare nenorocire cu putință. Erau și zile cînd vremea era urîtă și cînd guvernanta, care se temea de ploaie, nu voia să o aducă la Champs-Élysées.

De aceea, dacă cerul era îndoielnic, încă de dimineață îl cercetam întruna, ținînd seama de toate prevestirile. Dacă vedeam o doamnă de vizavi care, în fața ferestrei, își punea pălăria, îmi spuneam: „Iese în oraș; deci e o vreme care îți îngăduie să ieși; de

ce nu ar ieși și Gilberte?" Dar cerul se întuneca, mama spunea că este cu putință să se însenineze, că pentru asta ar fi de ajuns o rază de soare, dar că e mai probabil că va ploua; și dacă va ploua, la ce bun să te duci la Champes-Élysées? De aceea, încă din timpul mesei, privirile mele neliniștite se îndreptau întruna către cerul nesigur și înnourat, care rămînea întunecat. În fața ferestrei, balconul era cenușiu. Dintr-o dată, pe pietrele lui mohorîte nu vedeam culori mai puțin terne, ci simțeam ca un efort către culori mai puțin terne, pulsația unei raze șovăielnice care voia parcă să-și descătușeze lumina. O clipă mai tîrziu, balconul pălea și reflecta un fel de apă matinală, răsfrîngînd nenumăratele reflexe ale grilajului de fier. Suflarea vîntului le împrăștia, pietrele se întunecau din nou, dar, ca îmblînzite, se întorceau; balconul începea din nou să albească imperceptibil și, prin mijlocirea unuia din acele *crescendo*-uri continui precum cele care, în muzică, la sfîrșitul unei Uverturi, poartă o singură notă pînă la un *fortissimo* suprem, făcînd-o să treacă repede prin toate treptele intermediare, îl vedeam cum ajunge la acel auriu inalterabil și fix al zilelor frumoase, pe care umbra decupată a balustradei foarte lucrate se desprindea în negru ca o vegetație capricioasă, cu o finețe a desenului celor mai mici amănunte ce părea a pune în evidență o conștiință foarte aplicată, o satisfacție de artist, și cu un asemenea relief, o asemenea catifelare în odihna hățișurilor sumbre și fericite, încît acele reflexe mari și înfrunzite ce se tolăneau pe lacul de soare păreau a ști că sînt chezășii de liniște și de fericire.

Iederă instantanee, floră ce se întinde pe zid și piere curînd! Cea mai incoloră, cea mai tristă, pentru mulți, din cele care se tîrăsc pe ziduri sau împodobesc fereastra; pentru mine, dintre toate cea mai iubită, din ziua cînd ea apăruse pe balconul nostru, ca însăși umbra prezenței Gilbertei, care se afla poate chiar atunci pe Champs-Élysées și care, de îndată ce voi ajunge și eu acolo, îmi va spune: „Hai să ne jucăm chiar acum de-a v-ați ascunselea, ești în tabăra mea"; fragilă, dusă de o adiere de vînt, dar legată nu de anotimp, ci de oră; făgăduință pentru fericirea imediată pe care ziua o refuză sau o va împlini și, prin chiar asta, pentru fericirea imediată prin excelență, pentru fericirea dăruită de iubire; mai gingașă, mai caldă pe piatră decît mușchiul însuși; vie, fiindu-i de ajuns o rază pentru a se naște și a împrăștia bucuria, chiar în inima iernii.

Și pînă în acele zile cînd orice altă vegetație a dispărut, cînd frumoasa piele verde care învăluie trunchiul bătrînilor copaci este ascunsă sub zăpadă, cînd nu mai ningea, dar cînd vremea rămînea

prea întunecată pentru ca să nădăjduiesc că Gilberte va ieși să se joace, dintr-o dată, silind-o parcă pe mama să spună: „Uite că se înseninează, ați putea totuși să încercați să vă duceți la Champs-Élysées", pe mantia de zăpadă care acoperea balconul, soarele, ivit printre nori, întreţesea fire de aur și broda reflexe negre. În acea zi nu găseam pe nimeni, sau doar o singură fetiţă, care tocmai pleca asigurîndu-mă că Gilberte nu va veni. Scaunele pe care nu se mai înșiruia adunarea impozantă, dar înfrigurată, a guvernantelor, erau goale. Lîngă peluză stătea doar o singură doamnă în vîrstă care venea pe orice fel de vreme, totdeauna gătită cu aceleași veșminte, magnifice și întunecate; pentru a face cunoștință cu ea aș fi sacrificat, atunci, dacă schimbul mi-ar fi fost îngăduit, cele mai mari foloase viitoare din viaţa mea. Căci Gilberte se ducea în fiecare zi să o salute: ea o întreba pe Gilberte ce mai face „scumpa ei mamă"; și mi se părea că, dacă aș fi cunoscut-o, aș fi fost pentru Gilberte cu totul altul, cineva care îi cunoaște pe prietenii părinţilor ei. În timp ce nepoţii săi se jucau la o oarecare depărtare, ea citea totdeauna ziarul *Débats*[127], pe care îl numea *„bătrînul meu ziar Débats"*, și, făcînd pe aristocrata, spunea, vorbind despre polițist sau despre femeia care închiria scaunele: „Bătrînul meu prieten poliţistul", „femeia care închiriază scaunele, bătrîna mea prietenă".

Françoisei fiindu-i prea frig ca să rămînă nemișcată, ne-am dus pînă la podul Concorde spre a vedea Sena înghețată, de care toţi, pînă și copiii, se apropiau fără teamă, ca de o imensă balenă azvîrlită acolo de valuri, fără de apărare, ce urma a fi jupuită de piele. Ne întorceam pe Champs-Élysées; lîncezeam, îndurerat, între caii de lemn nemișcați și peluza albă, prinsă în reţeaua neagră a aleilor de pe care fusese măturată zăpada și unde statuia avea mîna prelungită cu un ţurţure de gheaţă, ce părea a-i explica gestul. Însăși bătrîna doamnă, după ce își împăturise jurnalul, o întrebă pe o bonă cît e ceasul, mulţumindu-i apoi prin cuvintele: „Cît sînteţi de amabilă!" apoi, rugîndu-l pe cantonier să le spună nepoţilor ei să se întoarcă, pentru că îi este frig, adăugă: „Bunătatea dumneavoastră mă copleșește!" Dintr-o dată ceva sfîșie aerul; între teatrul de păpuși și circ, în zarea înfrumusețată, pe cerul întredeschis, zărisem, ca pe un semn fabulos, pana albastră a Guvernantei. Iar Gilberte alerga în goană în direcţia mea, scînteietoare și roșie sub o căciulă în patru colţuri de blană, însufleţită de frig, de întîrziere și de dorinţa de a se juca: puţin înainte de a ajunge lîngă mine, se lăsă să alunece pe gheaţă, și, fie pentru a-și păstra mai bine echilibrul, fie pentru că găsea că e mai grațioasă astfel, fie pentru că voia să semene cu o patinatoare, înainta, surîzînd, cu braţele larg deschise,

ca și cum ar fi vrut să mă primească la pieptul ei. „Bravo! Bravo! e foarte bine, aș spune, ca și dumneata, că este minunat, că este nemaipomenit de îndrăzneț, dacă nu aș fi atît de bătrînă și dacă nu aș fi apucat vechiul regim, exclamă bătrîna doamnă luînd cuvîntul în numele acelei peluze tăcute, pentru a-i mulțumi Gilbertei că venise fără să se lase intimidată de vreme. Ești ca mine, credincioasă bătrînului nostru parc; sîntem curajoase amîndouă. Îl iubesc, chiar așa cum este acum. Zăpada asta, o să rîzi de mine, mă face să mă gîndesc la o blană de hermină!" Și bătrîna doamnă începu să rîdă.

Prima din acel șir de zile — pe care zăpada, imagine a forțelor ce puteau să mă lipsească de vederea Gilbertei, le învăluia în tristețea unei zile de despărțire, ba chiar a unei zile de plecare, pentru că modifica înfățișarea și împiedica aproape folosirea locului obișnuit al singurelor noastre întrevederi, acum schimbat, îmbrăcat parcă într-o albă blană — aduse un progres în iubirea mea, căci fu ca o primă durere pe care ea ar fi împărtășit-o cu mine. Din tabăra noastră nu eram decît noi doi, și faptul de a fi astfel singur cu ea era nu numai ca un început de intimitate, dar și din partea ei — ca și cum nu venise decît pentru mine pe o asemenea vreme — asta mi se părea tot atît de înduioșător ca și cum, într-una din acele zile cînd era dimineața invitată la o prietenă, ar fi renunțat să se ducă, pentru a veni să mă întîlnească pe Champs-Élysées; căpătam mai multă încredere în vitalitatea și în viitorul prieteniei noastre, care rămînea vie în mijlocul amorțelii, singurătății și pieirii lucrurilor înconjurătoare; și în timp ce îmi băga bulgări de zăpadă pe sub guler, eu surîdeam, înduioșat, spre ceea ce îmi părea a fi atît o preferință pe care mi-o arăta, tolerîndu-mă ca tovarăș de călătorie în acest ținut iernatic și nou, cît și un fel de fidelitate pe care mi-o păstra în nenorocire. Curînd, una după alta, ca niște vrăbii șovăielnice, sosiră și prietenele ei, negre pe zăpada albă. Am început să ne jucăm, și cum acea zi începută atît de trist trebuia să sfîrșească în bucurie, pe cînd mă apropiam, înainte de a începe jocul, de prietena a cărei voce repezită o auzisem în prima zi strigînd numele de Gilberte, ea îmi spuse: „Nu, nu, știm bine că îți place să fii în tabăra Gilbertei, de altfel, uite, te cheamă". Ea mă chema, într-adevăr, să vin pe peluza de zăpadă, în tabăra ei, din care soarele, îmbrăcînd-o în răsfrîngerile roz, în țesătura uzată și metalică a vechilor brocarturi, făcea o Tabără a Postavului de aur.

Ziua aceea de care mă temusem atît de mult a fost, dimpotrivă, una dintre singurele cînd nu am fost prea nefericit.

Căci, deși nu mă mai gîndeam decît cum să nu mai rămîn nici măcar o singură zi fără să o văd pe Gilberte (în asemenea măsură, încît o dată, bunica nefiind încă acasă pentru ora mesei, nu m-am putut împiedica să-mi spun că dacă ar fi fost călcată de o trăsură, nu m-aș fi putut duce cîtva timp pe Champs-Élysées; nu mai iubești pe nimeni de îndată ce iubești), totuși acele clipe cînd eram lîngă ea și pe care, încă din ajun, le așteptasem cu atîta nerăbdare, pentru care tremurasem, cărora le-aș fi sacrificat totul, nu erau nicidecum clipe fericite; și știam bine asta, căci erau singurele din viața mea asupra cărora îmi concentrasem atenția meticuloasă, înversunată, ce nu descoperea în ele nici măcar un atom de plăcere.

În tot timpul cît eram departe de Gilberte, simțeam nevoia să o văd, căci, încercînd întruna să-mi reprezint imaginea ei, ajungeam să nu mai izbutesc să mi-o închipui, și să nu mai știu bine ce înseamnă iubirea mea. Apoi, ea nu-mi spusese încă niciodată că mă iubește. Dimpotrivă, pretinsese adeseori că are prieteni mai buni decît mine, că sînt un bun camarad joacă, dar totuși prea distrat, prea absent; în sfîrșit, îmi dăduse adeseori semne evidente de răceală, care mi-ar fi putut zdruncina credința că sînt pentru ea o ființă diferită de celelalte, dacă această credință ar fi izvorît dintr-o iubire pe care Gilberte ar fi avut-o pentru mine, și nu, cum se întîmpla, din iubirea pe care o aveam eu pentru ea, ceea ce o făcea mult mai rezistentă, de vreme ce o silea să depindă de însuși felul cum eram obligat, printr-o necesitate lăuntrică, să mă gîndesc la Gilberte. Dar nici eu nu-mi declarasem sentimentele pe care le aveam pentru ea. Desigur, pe fiecare pagină din caietele mele, îi scriam la nesfîrșit numele și adresa, dar la vederea acelor rînduri vagi pe care le înșiruiam pe hîrtie fără ca asta să însemne că ea se gîndește la mine, care o făceau să capete, în jurul meu, un loc atît de mare și de vizibil, fără ca să fie mai prezentă prin asta în viața mea, mă simțeam descurajat pentru că ele nu-mi vorbeau despre Gilberte, care nici nu le va vedea măcar, ci de propria mea dorință, pe care păreau că mi-o arată ca fiind ceva pur personal, ireal, plictisitor și neputincios. Lucrul cel mai grabnic era ca să ne vedem și să putem să ne mărturisim unul altuia iubirea, care nu începea — spre a spune astfel — decît atunci. Fără îndoială, diferitele motive care îmi stîrneau nerăbdarea de a o vedea ar fi fost mai puțin imperioase pentru un bărbat matur. Mai tîrziu, se întîmplă ca, devenind iscusiți în a ne cultiva plăcerile, să ne mulțumim cu aceea pe care o avem cînd ne gîndim la o femeie așa cum mă gîndeam eu la Gilberte, fără să ne neliniștim spre a ști dacă acea imagine corespunde realității și, de asemenea, cu aceea de a o iubi fără ne-

voia de a fi siguri că ne iubeşte şi ea; sau, încă, să renunţăm la plăcerea de a-i mărturisi iubirea noastră, spre a întreţine astfel iubirea pentru noi, imitîndu-i pe acei grădinari japonezi care, pentru a obţine o floare mai frumoasă, sacrifică mai multe altele. Dar în perioada cînd o iubeam pe Gilberte, eu mai credeam că iubirea există cu adevărat în afara noastră; că, îngăduindu-ne cel mult să îndepărtăm din calea-i tot felul de obstacole, ea îşi oferea fericirea într-o ordine în care nimic nu putea fi schimbat; mi se părea că dacă, din proprie iniţiativă, aş fi înlocuit dulceaţa mărturisirii cu simularea indiferenţei, nu numai că m-aş fi lipsit de una dintre bucuriile la care visasem cel mai mult, ci că mi-aş fi fabricat după voie o iubire falsă şi, fără valoare, fără comunicare cu cea adevărată, pe ale cărei drumuri misterioase şi preexistente aş fi renunţat să mai merg.

Dar cînd soseam pe Champs-Élysées — şi cînd, mai întîi, aveam să pot să-mi confrunt iubirea, pentru a-i aduce rectificările necesare cu cauza ei vie, independentă de mine —, de îndată ce eram în prezenţa acestei Gilberte Swann, a cărei vedere crezusem că îmi va împrospăta imaginile pierdute de memoria mea obosită, a acestei Gilberte Swann cu care mă jucasem eu, şi pe care o salutasem şi o recunoscusem datorită unei instinct orb precum acela care, în timpul mersului, ne face să punem un picior înaintea celuilalt pe negîndite, totul se petrecea ca şi cum ea şi fetiţa visată de mine ar fi fost două făpturi diferite. De exemplu, dacă, încă din ajun, eu purtam în memorie doi ochi de foc şi doi obraji rotunzi şi strălucitori, figura Gilbertei îmi oferea acum cu insistenţă ceva de care tocmai nu-mi amintisem, o anume linie ascuţită a nasului care, asociindu-se pe dată cu alte trăsături, căpăta importanţa caracteristicilor care, în istoria naturală, definesc o specie, şi o preschimba într-o fetiţă de genul acelora cu botişor ascuţit. În timp ce mă pregăteam să profit de acea clipă mult dorită pentru a purcede, operînd asupra imaginii Gilbertei, pe care mi-o închipuisem înainte de a veni şi pe care nu o mai găseam în minte, punerea la punct care îmi va îngădui, în nesfîrşitele ceasuri cînd voi fi singur, să fiu sigur că de ea şi nu de alta îmi aminteam, că îmi spoream treptat iubirea pentru ea ca pe o operă pe care o compui, ea îmi arunca o minge; şi precum filosoful idealist, al cărui corp ţine seama de lumea exterioară, în realitatea căreia inteligenţa lui nu crede, acelaşi cu care mă făcuse să o salut înainte de a o identifica, se grăbea să mă pună să prind mingea pe care ea mi-o întindea (ca şi cum ar fi fost o colegă cu care veneam să mă joc, şi nu un suflet frate pe care veneam să-l întîlnesc), mă silea să-i spun, din bună cuviinţă, pînă în momentul cînd pleca, nenumărate cuvinte amabile şi neînsemnate şi mă împiedica astfel sau să păs-

trez tăcerea în timpul căreia aş fi putut, în sfîrşit, să intru iarăşi în stăpînirea imaginei răzleţe şi atît de mult dorite de mine, sau să-i spun cuvintele care puteau să ne silească iubirea să înainteze în mod hotărîtor, cuvinte pe care eram obligat de fiecare dată să le amîn pentru după-amiaza următoare.

Ea progresase totuşi întrucîtva. Într-o zi cînd ne dusesem împreună pînă la baraca negustoresei noastre, care era cu deosebire binevoitoare cu noi — căci domnul Swann îşi cumpăra turta dulce de la ea şi, din motive de igienă, consuma multă, suferind de o exemă etnică şi de constipaţia Profeţilor —, Gilberte îmi arătă, rîzînd, doi băieţaşi care păreau a fi micul pictor şi micul naturalist din cărţile pentru copii. Căci unul nu voia o acadea roşie pentru că îi plăcea mai mult cea violetă, iar celălalt, cu lacrimi în ochi, refuza o prună pe care voia să i-o cumpere bona, căci, spunea el cu voce pătimaşă: „Îmi place mai mult pruna cealaltă, pentru că are un vierme în ea!“ Am cumpărat două bile de cîte un bănuţ fiecare. Priveam cu admiraţie bilele de agat, luminoase şi captive într-un vas de lemn, care-mi păreau preţioase pentru că erau surîzătoare şi blonde ca nişte fete tinere şi pentru că nu costau decît cincizeci de centime bucata. Gilberte, ce primea de acasă mult mai mulţi bani decît mine, mă întrebă pe care o găsesc mai frumoasă. Avea transparenţa şi culorile — topite parcă unele într-altele — vieţii. N-aş fi vrut să renunţe la nici una. Mi-ar fi plăcut să le poată cumpăra, să le poată pune în libertate pe toate. Totuşi, i-am arătat una care avea culoarea ochilor ei. Gilberte o luă, îi căută raza aurie, o mîngîie, îi plăti răscumpărarea, dar pe dată îmi puse în mînă acea prizonieră a ei, spunîndu-mi: „Ţine-o, este a ta, ţi-o dau, păstreaz-o ca amintire“.

Altă dată, preocupat ca de obicei de dorinţa de a o auzi pe actriţa Berma jucînd într-o piesă clasică, o întrebasem dacă nu are o cărticică în care Bergotte vorbea despre Racine şi care nu se mai găsea în librării. Mă rugase să-i spun titlul exact, iar seara îi trimisesem o scurtă telegramă, scriind pe ea numele de Gilberte Swann, pe care îl scrisesem de atîtea ori în caietele mele. A doua zi ea îmi aduse, într-un pachet cu panglici mov şi pecetluit cu ceară albă, acea cărticică. „Este ceea ce mi-ai cerut“, îmi spuse ea, scoţînd din manşon telegrama pe care i-o trimisesem. Dar pe adresa ei — care ieri încă nu era nimic altceva decît un bileţel pe care eu i-l scrisesem, şi care, de cînd un postaş îl înmînase portarului Gilbertei, iar un servitor îl dusese pînă în camera ei, devenise acest lucru nepreţuit, una din telegramele pe care le primise ea în acea zi — cu greu am recunoscut rîndurile zadarnice şi solitare ale scrisului meu, sub

ştampila poştei, sub inscripţiile adăugate cu creionul de unul din factori, semne de realizare efectivă, peceţi ale lumii exterioare, violete cingători simbolice ale vieţii, care, pentru prima oară, îmi îmbrăţişau; îmi menţineau, îmi înălţau, umplîndu-l de bucurie, visul.

Şi veni şi o zi cînd îmi spuse: „Ştii, poţi să-mi spui Gilberte, oricum cu o să te chem pe numele mic. E prea complicat altfel". Totuşi continuă încă un timp să-mi spună „dumneata" şi, cînd i-am atras atenţia, a surîs; compunînd, construind o frază ca aceea care, în gramaticile limbilor străine, n-au alt scop decît să ne oblige să folosim un cuvînt nou, ea o termină prin prenumele meu. Amintindu-mi mai tîrziu de ceea ce am simţit atunci, am deslușit impresia că am fost ţinut o clipă în gura ei, eu însumi, gol, fără nici una din modalităţile sociale care aparţineau fie celorlalţi colegi ai ei, fie, cînd rostea numele meu de familie, părinţilor mei, şi de care buzele sale — în timpul efortului pe care îl făcea, oarecum ca şi tatăl ei, pentru a sublinia cuvintele pe care voia să le scoată în relief —au părut că mă despoaie, că mă dezbracă, aşa cum cureţi de coajă un fruct ca să-i mănînci carnea mustoasă, în timp ce privirea ei, situîndu-se la noul grad de intimitate stabilit de cuvintele ei, mă atingea mai direct, nu fără a-şi arăta plăcerea conştientă şi pînă şi gratitudinea, însoţindu-se de un surîs.

Dar chiar în acea clipă eu nu puteam preţui valoarea acestor noi plăceri. Ele nu erau acordate de către fetiţa pe care eu o iubeam aceluia care o iubea, ci de către cealaltă, de către cea cu care mă jucam, celuilalt eu al meu ce nu poseda nici amintirea adevăratei Gilberte, nici inima iubitoare care, singură, ar fi putut cunoaşte preţul unei asemenea fericiri, pentru că numai ea şi-o dorise. Chiar după ce m-am întors acasă, nu mă bucuram de ele, căci în fiecare zi, necesitatea care mă făcea să sper că a doua zi mă voi bucura de contemplarea exactă, calmă, fericită a Gilbertei, că ea îmi va mărturisi, în sfîrşit, iubirea pentru mine, explicîndu-mi de ce trebuise să mi-o ascundă pînă atunci, această necesitate, deci, mă obligă să consider că trecutul nu înseamnă nimic, să nu privesc decît înaintea mea, să privesc micile semne de bunăvoinţă pe care ea mi le dăduse, nu în ele însele şi ca şi cum şi-ar fi fost de ajuns lor înseşi, ci ca pe nişte trepte noi unde să-mi pun piciorul, care aveau să-mi îngăduie să fac un pas înainte şi să ajung, în sfîrşit, la fericirea neîntîlnită încă de mine.

Deşi îmi dădea uneori asemenea semne de prietenie, ea mă şi întrista, părînd că nu mă vede cu plăcere, şi asta se întîmpla adeseori chiar în zilele în care îmi pusesem cea mai mare nădejde. Eram sigur că Gilberte va veni pe Champs-Élysées şi simţeam o bucurie

care îmi apărea doar ca vaga anticipare a unei mari fericiri cînd — intrînd încă de dimineață în salon pentru a o săruta pe mama, gata pregătită de drum, cu turnul părului ei negru pe de-a-ntregul construit și cu frumoasele ei mîini albe și plinuțe mirosind încă a săpun — aflasem, văzînd o coloană de praf înălțată de-asupra pianului și auzind o flașnetă cîntînd sub fereastră *Întorcîndu-mă de la revistă*, că iarna primea pînă seara vizita inopinată și radioasă a unei zile de primăvară. În timp ce noi luam masa, doamna care locuia în față, deschizîndu-și fereastra, izgonise la iuțeală de lîngă scaunul meu — vîrstînd întreaga noastră sufragerie — o rază care începuse să-și facă siesta aici și se întorsese să o continue o clipă mai tîrziu. La Colegiu, în timpul orelor, soarele trezea în mine o nerăbdare lîncedă și un mare plictis, tîrîndu-și dîra aurie pînă și pe pupitrul meu, ca o invitație la sărbătoarea unde nu voi putea ajunge înainte de ora trei, cînd Françoise mă aștepta la ieșire și cînd ne îndreptam către Champs-Élysées pe străzile împodobite cu lumină, înțesate de mulțime, și unde balcoanele, despecetluite de soare și vaporoase, pluteau în fața caselor ca niște nori de aur. Dar vai! Gilberte nu venise la Champs-Élysées. Nemișcat pe peluza hrănită de soarele invizibil care, ici și colo, aprindea vîrful unui fir de iarbă, și unde porumbeii semănau cu niște sculpturi antice pe care tîrnăcopul grădinarului le-ar fi dezgropat dintr-un pămînt august, rămîneam cu ochii ațintiți în zare, mă așteptam în fiecare clipă să văd ivindu-se imaginea Gilbertei în urma guvernantei, îndărătul statuii ce părea că întinde copilul din brațe scăldat în raze, spre a primi binecuvîntarea soarelui. Bătrîna cititoare a ziarului *Débats* era așezată pe un fotoliu, tot în același loc, de unde i se adresa unui paznic către care făcea un semn prietenos cu mîna, strigîndu-i: „Ce vreme frumoasă!“ Iar cînd femeia care încasa taxa pentru scaune se apropie de ea pentru a-i cere banii, își dădu aere de mare doamnă, punîndu-i în mănușă biletul de zece centime, ca și cum ar fi fost un buchet, pentru care căuta, din amabilitate pentru cel care i-l dăduse, locul cel mai potrivit. După ce îl găsise, își răsuci gîtul, își așeză mai bine gulerul de blană și îndreptă către femeie, făcînd un semn către bucățica de hîrtie galbenă care ieșea din mănușe, acel surîs frumos cu care o cochetă, arătîndu-și corsajul unui bărbat tînăr, îi spune: „Vezi unde am pus trandafirii pe care mi i-ai dat?“

Mergeam cu Françoise în întîmpinarea Gilbertei pînă la Arcul de Triumf, nu o întîlneam, și mă întorceam spre peluză convins că nu va mai veni, cînd, în fața cailor de lemn, fetița cu voce repezită se aruncă spre mine, spunîndu-mi: „Repede, repede, Gilberte a venit de un sfert de oră, nu va sta mult, te așteaptă ca să vă jucați

împreună". În timp ce uream pe bulevardul Champs-Élysées, Gilberte venise pe strada Boissy-d'Anglas, guvernanta profitînd de vremea frumoasă pentru a-și face cumpărăturile; iar domnul Swann avea să vină să-și ia fata. Era greșeala mea; nu ar fi trebuit să mă îndepărtez de peluză; căci nu știai niciodată din ce parte va veni Gilberte, dacă se va ivi mai devreme sau mai tîrziu, iar această așteptare mă făcea să privesc cu și mai mare emoție nu numai către întreg locul numit Champs-Élysées, ci și către întreaga durată a după-amiezii, ca spre o imensă întindere de spațiu și de timp, în fiecare punct și în fiecare moment al cărora era cu putință să apară imaginea Gilbertei, mereu această imagine, pentru că îndărătul acestei imagini simțeam cum se ascunde motivul pentru care ea îmi era înfiptă drept în inimă la orele patru și nu la orele două și jumătate, încadrată de o pălărie, ca pentru vizite, în loc de o beretă, ca pentru joacă, în față la „Ambassadeurs" și nu între cele două teatre de păpuși, ghiceam una din acele ocupații unde nu puteam să o urmez pe Gilberte și care o sileau să iasă sau să rămînă acasă, eram în contact cu misterul vieții ei necunoscute. De asemenea, acest mister mă tulbura cînd, alergînd la porunca fetiței cu voce repezită pentru a începe să ne jucăm de îndată, o zăream pe Gilberte, atît de vioaie și atît de sigură pe sine în relațiile cu noi, făcînd o reverență în fața doamnei care citea ziarul *Débats* (și care îi spunea: „Ce soare minunat, parcă ar fi focul dintr-un cuptor"), vorbindu-i cu un surîs timid, cu o înfățișare modestă ce mi-o evocau pe fata diferită, așa cum trebuia să fie ea cu părinții ei, cu prietenii părinților ei, în vizită, în toată cealaltă existență a ei, care îmi scăpa. Dar nimeni nu-mi sugera această existență mai bine decît domnul Swann, care venea la puțină vreme după aceea ca să-și ia fata. Pentru că el și doamna Swann — căci fiica lor locuia împreună cu ei, pentru că studiile, jocurile, prieteniile ei depindeau de ei — conțineau pentru mine, ca și Gilberte, poate chiar mai mult decît Gilberte, așa cum li se potrivea unor zei ce aveau putere deplină asupra ei, un necunoscut inaccesibil, un farmec dureros, ce și-ar fi aflat în ei izvorul. Tot ce avea vreo legătură cu ei era pentru mine obiectul unei preocupări atît de constante, încît în zilele cînd, ca în cele evocate mai sus, domnul Swann (pe care îl văzusem odinioară atît de des fără să-mi stîrnească vreo curiozitate, pe vremea cînd era prieten cu părinții mei) venea să o ia pe Gilberte de pe Champs-Élysées, chiar după ce mi se potoleau bătăile de inimă ce se porneau cînd îi vedeam pălăria gri și mantia cu pelerină, înfățișarea lui mă impresiona încă precum cea a unui personaj istoric despre care tocmai am citit o serie de lucrări și care ne pasionează pînă în cele mai mici

amănunte. Relaţiile sale cu contele de Paris, care, cînd auzeam vorbindu-se despre ele la Combray, îmi erau indiferente, căpătau acum pentru mine un aspect miraculos, ca şi cum nimeni altul nu ar fi cunoscut vreodată familia d'Orléans; ele îl puneau puternic în evidenţă pe fondul vulgar al celor care, aparţinînd diferitelor clase sociale, se îngrămădeau pe această alee din Champs-Élysées; îl admiram că ştie să consimtă a figura printre ei fără să le ceară o atenţie specială, pe care, de altfel, nimeni nu se gîndea să i-o acorde, într-atît de mare era anonimatul în care se învăluia.

El răspundea politicos la salutul colegilor Gilbertei, ba chiar şi la al meu, deşi era certat cu familia mea, dar fără să pară că mă cunoaşte. (Asta îmi aminti că mă văzuse totuşi adeseori la ţară; amintire pe care o păstrasem, dar în umbră, pentru că de cînd o revăzusem pe Gilberte, pentru mine Swann era mai ales tatăl ei şi nu acel Swann de la Combray; cum ideile de care îi legam acum numele erau diferite de ideile în reţeua cărora era odinioară prins şi pe care nu le mai foloseam niciodată cînd mă gîndeam la el, devenise un personaj nou; îl raportam totuşi, pe o cale artificială, secundară şi transversală, la invitatul nostru de altădată; şi cum nimic nu mai avea preţ pentru mine decît în măsura în care iubirea mea putea profita de acel lucru, am regăsit cu un fel de ruşine şi cu părerea de rău de a nu-i putea şterge, anii cînd, în ochii aceluiaşi Swann care era în acea clipă în faţa mea pe Champs-Élysées şi căruia, din fericire, Gilberte nu-i spusese numele meu, mă făcusem atît de adeseori ridicol seara, trimiţînd un servitor să o cheme pe mama în camera mea ca să-mi spună noapte bună, în timp ce ea îşi bea cafeaua cu el, cu tata şi cu bunicii, la masa din grădină.) El îi spunea Gilbertei că îi îngăduie să-şi termine joaca, putînd să o aştepte un sfert de oră şi, aşezîndu-se, ca toată lumea, pe un scaun de fier, îşi plătea biletul cu acea mînă pe care Filip al VII-lea o ţinuse atît de adeseori în a sa, în timp ce noi începeam să ne jucăm pe peluză, zburătăcind porumbeii ale căror frumoase corpuri irizate, ce au forma unei inimi şi sînt precum nişte flori de liliac din regnul păsărilor, se refugiau ca în nişte adăposturi, fie pe marele vas de piatră de unde, ciocurile lor dispărînd cu totul în scobitură, păreau a ciuguli fructe sau seminţe oferite din abundenţă, fie pe fruntea statuii, pe care păreau că o încununează cu o coroană smălţuită ale cărei culori variate, în cazul unor opere antice, sparg monotonia pietrei, şi cu un atribut ce, atunci cînd îl poartă zeiţa, valorează cît un epitet specific, făcînd din ea, precum un prenume diferit dat unei muritoare, o nouă divinitate.

În una din acele zile însorite care nu-mi realizase speranţele, nu am avut curajul să-i ascund Gilbertei dezamăgirea mea.

— Voiam să te întreb o mulţime de lucruri, i-am spus. Credeam că ziua asta va însemna mult pentru prietenia noastră. Şi abia ai sosit şi înţeleg că şi pleci! Încearcă să vii mîine devreme, ca să pot, în sfîrşit, să-ţi vorbesc.

Figura ei se lumină, şi îmi răspunse, sărind în sus de bucurie:

— N-ai decît să contezi pe ziua de mîine, iubite prietene, dar eu nu o să vin! Trebuie să mă duc într-o vizită; şi nici poimîine, căci mă duc la o prietenă ca să privesc de la fereastră sosirea regelui Teodosie, va fi superb, iar răspoimîine mă duc la *Michel Strogoff:* apoi va fi Crăciunul şi vacanţa de Anul Nou. Poate ne vom duce în Sud. Ce minunat ar fi! Deşi ar însemna să nu am brad de Crăciun; în orice caz, dacă rămîn la Paris, nu o să vin aici, căci voi face diferite vizite cu mama. La revedere, mă cheamă tata.

M-am întors cu Françoise pe străzile care erau încă învesmîntate în soare, ca în seara unei sărbători ce a luat sfîrşit. Abia dacă îmi puteam tîrî picioarele.

— Nu-i de mirare, spuse Françoise, e prea cald pentru luna asta. Doamne sfinte, pretitundeni trebuie să fie o mulţime de oameni bolnavi, de parcă s-ar fi stricat o maşinărie colo sus în cer.

Îmi spuneam întruna, înăbuşindu-mi hohotele de plîns, cuvintele prin care Gilberte îşi arătase bucuria de a nu mai veni multă vreme de acum înainte pe Champs-Élysées. Dar farmecul care, prin simpla-i funcţionare, umplea mintea mea de îndată ce se gîndea la ea, poziţia particulară, unică — chiar dacă dureroasă — în care mă situa inevitabil, în raport cu Gilberte, constrîngerea lăuntrică a unei obsesii, începuseră să coloreze pînă şi acest semn de indiferenţă într-o nuanţă romanţioasă, şi printre lacrimi se ivea un surîs care nu era decît schiţa timidă a unei sărutări. Şi cînd sosi ora la care venea poştaşul, mi-am spus şi în acea seară, ca în toate celelalte: „O să primesc o scrisoare de la Gilberte, îmi va spune, în sfîrşit, că m-a iubit întotdeauna, şi îmi va explica motivul misterios pentru care a fost silită să-mi ascundă pînă astăzi iubirea ei, prefăcîndu-se că poate fi fericită fără să mă vadă, motivul pentru care şi-a luat înfăţişarea unei Gilberte simplă prietenă de joacă".

În fiecare seară îmi închipuiam această scrisoare, credeam că o citesc, îmi repetam întruna fiecare frază a ei. Dintr-o dată, mă opream, înspăimîntat. Înţelegeam că dacă aş fi primit o scrisoare de la Gilberte, aceasta nu ar fi arătat aşa, de vreme ce textul pe care mi-l repetam era alcătuit de mine însumi. Şi din acea clipă mă străduiam să-mi întorc gîndul de la cuvintele pe care aş fi dorit ca

ca să mi le scrie, de teamă că, enunțîndu-le, le voi exclude tocmai pe acelea — pe cele mai dragi, pe cele mai dorite — din cîmpul realizărilor posibile. Chiar dacă, printr-o coincidență neverosimilă, Gilberte mi-ar fi adresat chiar scrisoarea pe care o inventasem eu, recunoscînd în ea propria mea operă, nu aș fi avut impresia că primesc ceva care nu vine de la mine, ceva real, nou, o fericire exterioară minții mele, independentă de voința mea, dată cu adevărat de iubire.

În așteptare, reciteam o pagină pe care nu mi-o scrisese Gilberte, dar care cel puțin îmi venea din partea ei, acea pagină a lui Bergotte despre frumusețea vechilor mituri de unde s-a inspirat Racine și pe care, alături de bila de agat, o păstram mereu asupra mea. Eram înduioșat de bunătatea prietenei mele care căutase acea carte pentru mine, și cum fiecare simte nevoia să-și motiveze pasiunea, pînă la a fi fericit să recunoască în făptura iubită calități pe care literatura sau conversația i-au spus că sînt în stare să trezească iubirea, pînă la a le asimila, prin imitație, și a face din ele noi motive de a iubi, chiar dacă aceste calități ar fi cu totul opuse celor pe care această iubire le-ar fi căutat atîta vreme cît ar fi fost spontană — ca în cazul lui Swann, odinioară, caracterul estetic al frumuseții Odettei —, eu, care o iubisem mai întîi pe Gilberte, încă de la Combray, din cauza întregului necunoscut al vieții sale, în care aș fi vrut să mă cufund, să mă întruchipez, renunțînd la a mea, ce nu-mi mai spunea nimic, gîndeam acum, ca la un neprețuit lucru, că Gilberte ar putea deveni într-o zi servitoarea, comoda și confortabila colaboratoare a vieții mele prea cunoscute, disprețuite, și că, seara, ajutîndu-mă în lucrul meu, ar colaționa pentru mine cărți. Iar pe Bergotte, pe acest bătrîn nespus de înțelept și aproape divin, din pricina căruia o iubisem la început pe Gilberte, înainte chiar de a o fi văzut, îl iubeam acum mai ales din cauza Gilbertei. Cu tot atîta plăcere cu care el scrisese paginile despre Racine, priveam hîrtia pecetluită cu ceară albă și legată cu un val de panglici mov cu care ea le împachetase. Sărutam bila de agat, ce era partea cea mai bună din inima prietenei mele, partea care nu era frivolă, ci fidelă, și care, deși împodobită cu farmecul misterios al vieții Gilbertei, rămînea lîngă mine, sălășluia în camera mea, se culca în patul meu. Dar frumusețea acestei pietre și, de asemenea, frumusețea acestor pagini de Bergotte pe care eram fericit să le asociez cu ideea iubirii mele pentru Gilberte, ca și cum, în momentele cînd aceasta nu-mi mai apărea decît ca o nimicnicie, ele îi dădeau un fel de consistență, erau anterioare — îmi dădeam seama — acestei iubiri, nu-i semănau, elementele lor fuseseră fixate de talent sau de legile mineralelor,

înainte ca Gilberte să mă fi cunoscut, căci nimic, în carte, și nici în piatră, nu ar fi fost astfel, dacă Gilberte nu m-ar fi iubit, și nimic deci nu mă autoriza să citesc în ele un mesaj de fericire. Și în timp ce iubirea mea, așteptînd neîncetat de la ziua de mîine mărturia iubirii Gilbertei, anula, desfăcea în fiecare seară munca rău făcută în timpul zilei, în umbra eului meu o lucrătoare necunoscută nu arunca firele smulse, ci le dispunea, fără grija de a-mi fi pe plac și de a-mi țese fericirea, într-o ordine diferită, cea pe care ea o impunea tuturor celor săvîrșite de ea. Nedînd nici un fel de atenție specială iubirii mele, neîncepînd prin hotărîrea că sînt iubit, ea aduna acțiunile Gilbertei care mi se păruseră inexplicabile și greșelile pe care i le scuzasem. Atunci, și unele și celelalte căpătau un sens. Această ordine nouă părea să spună că, văzînd că Gilberte, în loc să vină pe Champs-Élysées, se duce într-o vizită, sau la cumpărături cu guvernanta ei, sau se pregătește să lipsească din Paris în timpul vacanței din preajma Anului Nou, greșeam cînd gîndeam: „Este sau frivolă, sau docilă". Căci n-ar fi fost nici una nici alta dacă m-ar fi iubit, iar dacă ar fi fost silită să asculte, ar fi făcut-o cu deznădejdea pe care o simțeam eu în zilele cînd nu o întîlneam. Mai spunea încă, această ordine nouă, că eu știam totuși ce înseamnă să iubești, de vreme ce o iubeam pe Gilberte; și mă făcea să-mi văd preocuparea neîncetată de a mă pune în valoare în ochii ei, din care pricină încercam să o conving pe mama să-i cumpere Françoisei un impermeabil și o pălărie cu pană albastră, sau mai curînd să nu mă mai trimită pe Champs-Élysées cu această bonă de care îmi era rușine (mama îmi răspundea că eram nedrept cu Françoise, că este o femeie de treabă, foarte devotată casei noastre), și, de asemenea, această nevoie unică de a o întîlni pe Gilberte, din pricina căreia, cu multe luni înainte, nu mă gîndeam decît cum să aflu în ce perioadă va pleca din Paris și unde va merge, găsind că ținutul cel mai plăcut devine un loc de exil dacă ea lipsește, și dorind să rămînă la Paris atîta vreme cît puteam să o văd pe Champs-Élysées; și îmi arăta fără greutate că această grijă, această nevoie, nu le voi găsi în faptele Gilbertei. Ea, dimpotrivă, era mîndră de guvernanta ei, fără să se sinchisească de ce gîndeam eu. Găsea firesc să nu vină pe Champs-Élysées dacă trebuia să facă mici cumpărături cu guvernanta, și plăcut, dacă trebuia să iasă în vizită cu mama ei. Și presupunînd chiar că mi-ar fi îngăduit să-mi petrec vacanțele în același loc cu ea, pentru a alege acel loc ar fi ținut seama de dorința părinților ei, de nenumărate distracții despre care i s-ar fi vorbit, și nicidecum de intenția familiei mele de a mă trimite acolo. Cînd îmi spunea uneori că mă iubește mai puțin decît

pe un alt prieten, mai puțin decît mă iubea în ajun, pentru că, din neglijența mea, pierduse la jocul cu mingea, îi ceream iertare, o întrebam ce trebuie să fac ca să mă iubească din nou la fel de mult, ca să mă iubească mai mult decît pe alții; voiam să-mi spună că era chiar așa, o rugam ca și cum și-ar fi putut modifica afecțiunea pentru mine după voința ei sau a mea, pentru a-mi face plăcere, doar prin cuvintele pe care le va spune, după buna sau reaua mea purtare. Nu știam oare că ceea ce simțeam eu pentru ea nu depindea nici de faptele ei, nici de voința mea?

Ordinea nouă desenată de invizibila lucrătoare mai spunea, în sfîrșit, că dacă putem dori ca faptele cuiva care ne-a supărat pînă atunci să nu fi fost sincere, există în succesiunea lor o claritate împotriva căreia dorința noastră nu poate nimic și căreia trebuie să ne adresăm pentru a afla care vor fi faptele de mîine ale acelei persoane.

Iubirea mea înțelegea aceste cuvinte noi; ele o convingeau că ziua de mîine nu va fi diferită de ceea ce fuseseră toate celelalte zile; că sentimentul pe care îl avea Gilberte pentru mine, prea vechi pentru a se mai putea schimba, era indiferența; că în prietenia mea cu Gilberte, eu singur eram cel care iubeam. „Este adevărat, răspundea iubirea mea, nu mai e nimic de făcut cu această prietenie, ea nu se va schimba.“ Atunci, încă de a doua zi (sau așteptînd o sărbătoare, dacă era vreuna mai apropiată, o aniversare, Anul Nou, poate, una din acele zile ce nu seamănă cu celelalte, cînd timpul reîncepe pe temeiuri noi, azvîrlind de la sine moștenirea trecutului, neacceptînd povara tristeților lui), îi ceream Gilbertei să renunțe la vechea noastră prietenie și să înceapă una nouă.

Aveam totdeauna la îndemînă un plan al Parisului, care, pentru că puteam deslușI pe el strada unde locuiau domnul și doamna Swann, mi se părea a cuprinde o comoară. Și din plăcere, dintr-un fel de fidelitate cavalerească, de asemenea, spuneam în legătură cu orice, numele acestei străzi, astfel încît tata mă întreba, nefiind, ca mama și ca bunica, la curent cu iubirea mea:

— Dar de ce vorbești tot timpul de această stradă? Nu are nimic neobișnuit în ea, este foarte plăcut să locuiești acolo, pentru că e la doi pași de Bois, dar mai sînt altele zece ca ea.

Făceam astfel încît să-i silesc pe părinții mei să rostească numele lui Swann în legătură cu cel mai mic prilej; desigur, mi-l repetam în minte fără încetare; dar totodată aveam nevoie să-i aud sunetul minunat, să ascult această muzică, pe care nu mă mulțumeam să o citesc doar în gînd. Numele lui Swann, de altfel, pe care-l

cunoșteam de atît de multă vreme, era acum pentru mine, așa cum li se întîmplă anumitor afazici în legătură cu cuvintele cele mai uzuale, un nume nou. Era totdeauna prezent în mintea mea și totuși ea nu se putea obișnui cu el. Îl descompuneam, îl silabiseam, ortografia lui era pentru mine o surpriză. Și, nemaifiindu-mi familiar, încetase să-mi pară inocent. Credeam că bucuriile pe care le aveam cînd îl auzeam erau atît de vinovate, încît mi se părea că toată lumea îmi ghicește gîndul, încercînd să schimbe cursul conversației cînd eu căutam să o îndrept către el. Mă repezeam asupra subiectelor care o puteau privi pe Gilberte, repetam la nesfîrșit aceleași cuvinte, și deși știam că nu sînt decît cuvinte — cuvinte rostite departe de ea, pe care nu le auzea, cuvinte fără nici o putere, care repetau ceea ce era, dar nu izbuteau să modifice ceva —, mi se părea totuși că mînuind, răscolind astfel tot ce avea vreo legătură cu Gilberte, voi ajunge poate la un rezultat fericit. Le spuneam întruna părinților mei că Gilberte își iubea mult guvernanta, ca și cum această propoziție, enunțată pentru a suta oară, va avea în sfîrșit drept efect apariția bruscă a Gilbertei, care ar fi venit să trăiască pentru totdeauna împreună cu noi. Reluam elogiul bătrînei doamne care citea ziarul *Débats* (le spusesem părinților mei că bănuiam că este o ambasadoare sau poate o prințesă) și continuam să-i laud frumusețea, măreția, noblețea, pînă în ziua cînd am spus că, dacă auzisem bine cuvîntul pronunțat de Gilberte, ea se numea doamna Blatin.

— Oh! știu acum cine este, exclamă mama, în timp ce eu simțeam cum mi se înroșesc obrajii de rușine. Păzea! Păzea! cum ar fi spus bietul tău bunic. Și tu o găsești frumoasă! Dar e urîtă foc, și așa a fost totdeauna. Este văduva unui portărel. Nu-ți amintești cum, cînd erai copil, făceam tot ce-mi stătea în putință ca să o evit la lecția de gimnastică unde, fără să mă cunoască, voia să vină să-mi vorbească, spunîndu-mi ca pretext că ești «prea frumos pentru un băiat». Totdeauna s-a dat peste cap să cunoască lume cît mai multă, și trebuie să fie un fel de nebună, cum am crezut totdeauna, dacă o cunoaște cu adevărat pe doamna Swann. Căci dacă aparține unui mediu foarte comun, cel puțin nu știu să se fi spus vreodată ceva rău pe socoteala ei. Dar voia totdeauna să-și facă relații. Este urîtă foc, groaznic de vulgară, și te poate băga în tot felul de încurcături.

Ca să-i seamăn lui Swann, îmi petreceam tot timpul la masă, trăgîndu-mă de nas și frecîndu-mi ochii. Tata spunea: „Copilul ăsta idiot, o să se pocească". Mai ales aș fi vrut să fiu tot atît de chel ca Swann. Mi se părea că este o făptură atît de extraordinară, încît

socoteam un adevărat miracol că oameni cunoscuți de mine îl cunoșteau și pe el și că, în împrejurările unei zile oarecare, puteai ajunge să-l întîlnești. Iar odată mama, în timp ce ne povestea la cină, ca în fiecare seară, drumurile pe care le făcuse în timpul după amiezii, doar spunînd: „Ghiciți pe cine l-am întîlnit la «Trois Quartiers», la raionul de umbrele: pe Swann", sădi în mijlocul povestirii ei, foarte plictisitoare pentru mine, o floare misterioasă. Cu cîtă melancolică voluptate am aflat așadar că în acea după-amiază, profilîndu-și în mulțime forma-i supranaturală, Swann își cumpărase o umbrelă! În mijlocul unor întîmplări mari și mici, la fel de indiferente, aceasta trezea în mine vibrațiile particulare stîrnite întruna de iubirea mea pentru Gilberte. Tata spunea că nu mă interesează nimic, pentru că nu ascultam cînd se vorbea despre consecințele politice pe care le putea avea vizita regelui Teodosie, în acel moment oaspete al Franței, și, pare-se, aliatul ei. În schimb, muream de dorința de a ști dacă Swann era îmbrăcat cu pelerină!

— V-ați spus bună ziua? am întrebat.

— Firește, îmi răspunse mama, care părea totdeauna a se teme că, dacă ar fi mărturisit că sîntem în relații reci cu Swann, unii prieteni ar fi căutat să ne apropie mai mult decît ar fi dorit ea, din cauza doamnei Swann, pe care nu voia să o cunoască. A venit și mi-a dat bună ziua, eu nu-l văzusem.

— Nu cumva sînteți certați?

— Certați? Dar de ce să fim certați? îmi răspunse ea repede, ca și cum aș fi atentat la ficțiunea bunelor ei raporturi cu Swann și aș fi încercat să pun la cale o „apropiere".

— Ar putea fi supărat pe tine fiindcă nu-l mai inviți.

— Nu sîntem obligați să invităm pe toată lumea; el mă invită pe mine? Nu o cunosc pe soția lui.

— Dar venea totuși pe la noi cînd ne aflam la Combray.

— Ai dreptate, atunci venea, dar la Paris are altele de făcut, și eu, de asemenea. Dar te asigur că nu arătam de loc ca doi oameni certați între ei. Am rămas cîteva clipe împreună, pentru că nu i se aducea pachetul. M-a întrebat ce mai faci, mi-a spus că te joci cu fata lui, adăugă mama, uimindu-mă cu minunea că exist în mintea lui Swann, ba, mai mult chiar, că exist într-un mod destul de complet pentru ca, atunci cînd tremuram de iubire în fața lui pe Champs-Élysées, să-mi știe numele, să știe cine e mama, și să poată amalgama în jurul calității mele de camarad de joacă al fiicei sale cîteva informații despre bunicii mei, familia lor, locul unde trăiam, anumite particularități ale vieții noastre de odinioară, poate chiar necunoscute mie însumi. Dar mama nu părea să fi găsit că raionul

din „Trois Quartiers" are un farmec deosebit, acel raion unde ea însemnase pentru Swann, în momentul cînd o văzuse, o persoană bine definită, cu care avea amintiri comune ce motivaseră gestul lui de a se apropia de ea și de a o saluta.

De altfel nici ea, și nici tata nu păreau a simți o plăcere foarte mare cînd vorbeau despre bunicii lui Swann și despre titlul de agent de bursă onorific. Imaginația mea izolase și consacrase în Parisul de piatră o anumită casă, sculptîndu-i poarta și văzînd în ferestrele ei comori nepreţuite. Dar numai eu întrezăream aceste podoabe. Așa cum tata și mama găseau că Swann locuiește într-o casă ce seamănă cu toate celelalte case construite în același timp în cartierul Bois, tot astfel familia lui Swann li se părea asemănătoare cu multe alte familii de agenți de bursă. O judecau mai mult sau mai puțin favorabil, în funcție de gradul ei de participare la meritele comune ale celorlalți, și nu o găseau cîtuși de puțin unică. Dimpotrivă, întîlneau într-un grad egal, sau mai ridicat, altundeva, ceea ce apreciau în ea. De aceea, după ce găsiseră că acea casă este bine așezată, vorbeau despre o alta, așezată într-un loc încă și mai bun, dar care nu avea nimic de a face cu Gilberte, sau despre oameni de finanțe mai sus-puși decît bunicul ei: iar dacă păruseră o clipă că gîndesc ca mine, ne lămuream curînd că de fapt nu era vorba decît de o neînțelegere. Căci părinții mei erau lipsiți de acel simț suplimentar și momentan cu care mă înzestrase iubirea, și nu puteau deci percepe în tot ce o înconjura pe Gilberte o calitate necunoscută, analogă în lumea emoțiilor cu ceea ce poate fi în lumea culorilor infraroșul.

În zilele cînd Gilberte îmi anunțase că nu va veni pe Champs-Élysées, încercam să fac plimbări care să mă apropie puțin de ea. Uneori o luam pe Françoise în pelerinaj prin fața casei locuite de familia Swann. O puneam să-mi repete la nesfîrșit ceea ce aflase despre doamna Swann de la guvernantă. „După cît s-ar părea, crede mult în iconițe. Niciodată nu pleacă într-o călătorie dacă a auzit cîntînd vreo cucuvaie, sau ceva ca un ticăit de ceas în zid, sau dacă a văzut o pisică la miez de noapte, sau dacă a troznit vreo mobilă din cameră. E foarte credincioasă." Eram atît de îndrăgostit de Gilberte, încît dacă în drumul meu îl vedeam pe bătrînul lor valet plimbînd un cîine, emoția mă silea să mă opresc, și aținteam asupra favoriților lui albi priviri pătimașe. Françoise îmi spunea:

— Ce te-a apucat?

Apoi ne urmam drumul pînă în fața porții celei mari, unde un portar ce nu semăna cu nici un alt portar și pătruns pînă și în ga-

loanele livrelei sale de același farmec dureros pe care îl simțisem în numele de Gilberte, părea că știe că sînt dintre cei cărora un păcat originar le interzice pentru totdeauna să pătrundă în viața misterioasă păzită de el și asupra cărora ferestrele de la parter se închideau — conștiente parcă de misiunea lor —, semănînd prea puțin, între nobila cădere a perdelelor lor de muselină, cu oricare alte ferestre, dar amintindu-mi de privirile Gilbertei. Alteori, mergeam pe bulevarde și mă postam la intrarea străzii Duphot; mi se spusese că Swann poate fi adeseori văzut trecînd pe aici către dentist; iar imaginația mea îl diferența într-atît pe tatăl Gilbertei de restul omenirii, prezența lui în mijlocul lumii reale introducea în aceasta o asemenea cantitate de miracol încît, înainte chiar de a ajunge la Madeleine, eram tulburat la gîndul că mă apropii de o stradă unde putea să se ivească pe neașteptate o apariție supranaturală.

Dar cel mai adeseori — cînd nu trebuia să o văd pe Gilberte —, cum aflasem că doamna Swann se plimbă aproape zilnic pe aleea Salcîmilor, în jurul marelui Lac, și pe aleea Reginei Marguerite, o sileam pe Françoise să meargă spre Bois de Boulogne. Era pentru mine ca acele grădini zoologice unde vezi adunate flore diverse și peisaje opuse, unde după o colină afli o grotă, o pajiște, stînci, un rîu, o vale, o altă colină, o mlaștină, dar unde știi că sînt doar pentru a oferi un mediu potrivit sau un cadru pitoresc zburdălniciilor hipopotamului, zebrelor, crocodililor, iepurilor ruseşti, ursilor și bîtlanului: le Bois, complex, reunind mărunte lumi diverse și închise — plimbîndu-ne printr-o fermă plantată cu copaci roșii, cu stejari din America, asemenea unei exploatări agricole din Virginia, după ce ne arătase o pădure de brazi pe malul lacului, sau un pîlc de copaci uriași, de unde izbucnește dintr-o dată, în blana-i suplă, cu ochi frumoși de animal, vreo hoinară cu mers repede —, era o Grădină a femeilor; și — ca aleea Mirților din *Eneida*—, plantată fiind pentru ele cu arbori de o singură esență, aleea Salcîmilor era străbătută de Frumusețile celebre. Așa cum de departe, culmea stîncoasă de unde ea se aruncă în apă, îi umple de bucurie pe copiii care știu că vor vedea o focă, tot astfel, cu mult înainte de a ajunge la aleea Salcîmilor, parfumul lor, iradiind jurîmprejur, vestea apropierea și singularitatea unei puternice și molatice individualități vegetale; apoi, cînd mă apropiam, coroana frunzișului lor ușor și dulceag, de o eleganță facilă, croit cochet dintr-o țesătură subțire, pe care sute de flori se abătuseră ca niște colonii înaripate și vibratile de paraziți prețioși, și pînă și numele lor feminin, trîndav și gingaș, îmi stîrneau bătăile inimii, dar

dintr-o dorință mondenă, ca acele valsuri care nu ne mai evocă decît numele frumoaselor invitate anunțate de portar la intrarea într-un bal. Mi se spusese că voi vedea pe alee cîteva demimondene vestite al căror nume, deși nu se căsătoriseră toate, era citat de obicei alături de cel al doamnei Swann, fiind însă, cel mai adeseori, un nume de împrumut; numele lor nou, cînd aveau unul, nu era decît un mod de a le asigura un anonimat, iar cei care voiau să vorbească despre ele renunțau la el pentru a se face înțeleși. Gîndindu-mă că Frumosul — în ordinea eleganțelor feminine — era stăpînit de legi oculte în cunoașterea cărora ele fuseseră inițiate, și că aveau puterea să-l realizeze, acceptam dinainte, ca pe o revelație, apariția rochiei lor somptuoase, a trăsurii lor, a nenumărate amănunte în miezul cărora îmi puneam credința ca pe un suflet lăuntric ce dădea coeziunea unei capodopere acestui tot efemer și mișcător. Dar cu voiam să o văd pe doamna Swann, și așteptam trecerea ei, emoționat de parcă ar fi fost Gilberte, ai cărei părinți, impregnați, ca tot ce o înconjura, de farmecul ei, trezeau în mine tot atîta iubire cît și ea, ba chiar o tulburare mai dureroasă (pentru că punctul lor de contact cu ea era acea parte lăuntrică a vieții ei ce-mi era interzisă), și, în sfîrșit (căci am știut curînd, după cum se va vedea, că nu le place că mă joc cu ea), acel sentiment de venerație pe care-l avem totdeauna pentru cei ce-și exercită fără nici o limită puterea de a ne face rău.

Acordam primul loc simplității în ordinea meritelor estetice și a mărimilor mondene, cînd o vedeam pe doamna Swann mergînd pe jos, îmbrăcată cu o poloneză de postav, pe cap cu o mică tocă împodobită cu o aripă de găinușă de Himalaia, cu un buchet de violete la corsaj, grăbită, străbătînd aleea Saleîmilor ca și cum ar fi fost doar drumul cel mai scurt pe care s-ar fi putut întoarce acasă și răspunzînd printr-o privire domnilor din trăsură care, recunoscîndu-i de departe silueta, o salutau și își spuneau că nimeni nu era atît de șic ca ea. Dar în locul simplității, puneam la cel mai mare preț fastul, dacă, după ce o silisem pe Françoise, moartă de oboseală și care spunea că-i „intră picioarele în burtă", să se plimbe de colo-colo cu mine timp de o oră, vedeam, în sfîrșit, ivindu-se din aleea ce vine din spre Porte Dauphine — imagine, pentru mine, a unui prestigiu regal, a unei sosiri suverane, cum nici o regină adevărată nu mi-a putut-o oferi în anii ce-au urmat, pentru că aveam despre puterea lor o noțiune mai puțin vagă și mai experimentală, dusă parcă în zbor de doi cai înfocați, subțiri și arcuiți ca aceia din desenele lui Constantin Guys, purtînd pe capră un vizitiu uriaș îmblănit ca un cazac, alături de un mic

groom amintind de „tigrul" „răposatului Baudenord, vedeam — sau mai curînd o simțeam imprimîndu-și limpedea formă în inima mea, și rănind-o de moarte — o caleașcă fără de seamăn, puțin mai înaltă, dar anume gîndită așa, și lăsînd să se străvadă prin luxul ei de „ultimă oră" aluzii la formele vechi, în adîncul căreia stătea, parcă nepăsătoare, doamna Swann, cu părul ei, acuma blond, avînd o singură șuviță cenușie, încununat cu o coroniță de flori cel mai adeseori din violete, de unde coborau lungi văluri, în mînă cu o umbrelă liliachie, pe buze cu un surîs ambiguu în care eu nu vedeam decît bunăvoința unei Majestăți și unde se citea mai ales modul de a fi provocator al cocotei — pe care îl înclina cu blîndețe asupra persoanelor ce o salutau. În realitate, acest surîs le spunea unora: „Îmi amintesc foarte bine, era minunat!"; altora: „Ce mult te-aș fi iubit! Dar așa a fost să fie!"; iar altora: „Dacă vrei! O să merg încă un timp pe alee, în șirul de trăsuri, și, de îndată ce voi putea, o să-l părăsesc". Cînd treceau necunoscuți, avea în jurul buzelor un surîs trîndav, parcă întors către așteptarea sau amintirea unui prieten, și care îi făcea pe toți să spună: „Cît e de frumoasă!" Și numai pentru anumiți bărbați avea un surîs acru, constrîns, timid și rece, și care însemna: „Da, nenorocitule, știu că ai o limbă înveninată, că nu-ți poți ține gura! Nici că-mi trece prin minte să am de-a face cu tine!" Trecea Coquelin, vorbind în mijlocul unui grup de prieteni care-l ascultau și făcînd cu mîna unor doamne dintr-o trăsură un semn larg și teatral de bun rămas. Dar eu nu mă gîndeam decît la doamna Swann și mă prefăceam că nu am văzut-o, căci știam că, odată ajunsă în dreptul Tirului cu porumbei, îi va spune vizitiului să iasă din șirul de trăsuri și să oprească, pentru ca ea să poată coborî aleea pe jos. Iar în zilele cînd simțeam că am curajul să trec pe lîngă ea, o tîram pe Françoise în acea direcție. Într-adevăr, la un moment dat, pe aleea pietonilor, o zăream pe doamna Swann, venind către noi; îndărătul ei se desfășura lunga trenă a unei rochii mov, căci era îmbrăcată așa cum poporul și le închipuie pe regine, în stofe cu dantele scumpe, pe care celelalte femei nu le purtau; își cobora uneori privirea spre mînerul umbrelei, nedînd aproape nici o atenție celor care treceau pe lîngă ea, ca și cum marea ei preocupare și scopul ei ar fi fost de a umbla pe jos, fără a ști că este văzută și că toată lumea întoarce capul după ea. Uneori, totuși, cînd își chema ogarul, arunca o privire furișă în jur.

Chiar cei care nu o cunoșteau, erau avertizați, de ceva ciudat și excesiv — sau poate de o radiație telepatică, precum cele ce dezlănțuiau aplauze în mulțimea ignorantă în clipele cînd actrița

Berma era sublimă —, că au de a face cu o persoană cunoscută. Se întrebau: „Cine o fi?“, îl întrebau uneori pe vreun trecător, sau își făgăduiau să-și amintească de rochia ei, ca de un punct de reper pentru prieteni mai știutori, care le vor putea răspunde. Alți trecători, oprindu-se pe jumătate, spuneau:

— Știți cine este? Este doamna Swann! Numele ăsta nu vă spune nimic? Atunci poate îl știți pe celălalt: este Odette de Crécy.

— Odette de Crécy? Îmi spuneam și eu că acești ochi triști... Dar nu mai e chiar atît de tînără! Îmi amintesc că m-am culcat cu ea în ziua cînd Mac-Mahon și-a dat demisia.

— Cred că ai face bine să nu-i amintești de asta. Este acum doamna Swann, soția unui membru al Jockey-Clubului, prieten cu prințul de Galles. De altfel este încă superbă.

— Da, dar dacă ai fi cunoscut-o pe vremea aceea! Cît era de frumoasă! Locuia într-un mic palat foarte straniu, cu tot felul de obiecte chinezești. Îmi amintesc că eram plictisiți de strigătele băieților care vindeau ziare, și, în cele din urmă, m-a silit să mă ridic din pat.

Fără să aud asemenea reflecții, percepeam în jurul ei murmurul nedeslușit al celebrității. Inima îmi bătea nerăbdătoare cînd mă gîndeam că peste cîteva clipe toți acești oameni — în mijlocul cărora observam cu deznădejde că nu se află un bancher mulatru de care mă simțeam disprețuit — îl vor vedea pe tînărul necunoscut, căruia nu-i dădeau nici o atenție, salutînd-o (fără să o cunoască, la drept vorbind, dar mă credeam autorizat să o fac pentru că părinții mei îl cunoșteau pe soțul ei și pentru că eram camaradul de joacă al fiicei sale) pe această femeie unanim cunoscută pentru frumusețea, purtarea deocheată și eleganța ei. Mă aflam chiar lîngă doamna Swann, și îmi scosesem pălăria într-un salut atît de larg, atît de prelungit, încît ea începu să surîdă. Unii trecători rîdeau. Ea nu mă văzuse niciodată cu Gilberte, nu-mi știa numele, dar pentru ea eram — ca unul dintre paznicii din Bois sau ca bărcagiul, sau ca rățele de pe lac, cărora le arunca fărîmituri de pîine — unul dintre personajele secundare, familiare, anonime, la fel de lipsite de caracteristici individuale ca un „figurant de teatru“, din cursul plimbărilor sale prin Bois. În anumite zile, cînd nu o văzusem în aleea Salcîmilor, mi se întîmpla s-o întîlnesc în aleea Reginei Marguerite, unde se duc femeile care vor să fie singure, sau vor să pară că încearcă să fie singure; nu rămînea singură multă vreme, căci foarte curînd i se alătura vreun prieten—purtînd adeseori pe cap un „cilindru“ cenușiu—pe care nu-l cunoșteam și care stătea îndelung de vorbă cu ea, în timp ce cele două trăsuri ale lor veneau în urmă.

Am regăsit această complexitate a locului numit Bois de Boulogne, care face din el un ținut artificial și, în sensul zoologic sau mitologic al cuvîntului, o Grădină, în acel an cînd îl traversam ca să mă duc la Trianon, într-una din primele dimineți ale lunii noiembrie cînd, la Paris, prin case, apropierea și lipsa spectacolului toamnei, care se termină atît de repede fără să-l poți vedea, stîrnesc o nostalgie, o adevărată dorință febrilă de frunze uscate, care îți poate da chiar insomnii. În camera mea închisă, ele se așezau de o lună încoace, evocate de dorința de a le vedea, între gîndirea mea și orice obiect asupra căruia mă aplecam, și se învălmășeau ca acele pete galbene care, uneori, orice am privi, dansează prin fața ochilor noștri. Și în acea dimineață, nemaiauzind ploaia ca în zilele precedente, și văzînd cum vremea frumoasă surîde pe la colțurile perdelelor trase, precum o gură închisă ce lasă să-i scape secretul fericirii sale, simțisem că acele frunze galbene eu le-aș putea privi străbătute de lumină, în suprema lor frumusețe; și neputîndu-mi opri pornirea de a vedea copaci, tot așa cum odinioară, cînd vîntul sufla prea tare în cămin, mă duceam spre malul mării, ieșisem către Trianon, prin Bois de Boulogne. Era ceasul și era anotimpul cînd acest loc pare poate cel mai multiplu nu numai pentru că este mai subdivizat, ci și pentru că e subdivizat altminteri. Chiar în părțile descoperite, unde cuprinzi cu privirea un spațiu larg, ici și colo, în fața pîlcurilor îndepărtate și aproape negre ale copacilor lipsiți de frunze sau care aveau încă frunzele din timpul verii, un dublu șir de castani portocalii părea, ca într-un tablou abia început, a fi fost doar el pictat de către decoratorul ce nu ar fi pus culoare pe restul peisajului, întinzîndu-și aleea în plină lumină, pentru plimbarea episodică a unor personaje ce nu aveau să fie adăugate decît mai tîrziu.

Mai departe, acolo unde copacii erau acoperiți de toate frunzele lor verzi, unul singur, mic, gros, cu vîrful retezat și plin de încăpățînare, își scutura în vînt pletele urîte și roșii. În altă parte, era prima trezire a acelei luni mai a frunzelor, iar cele ale unui empelopsis, miraculos și surîzător ca un păducel roz și iernatic, erau, încă de dimineață, împovărate de flori. Iar le Bois avea înfățișarea provizorie și artificială a unei pepiniere sau a unui parc unde, fie într-un scop botanic, fie în vederea unei serbări, sînt plantate, în mijlocul unor copaci obișnuiți care nu au fost încă tăiați, cîteva specii prețioase, cu frunziș fantastic, și în jurul cărora parcă se face un gol, circulă mai bine aerul, e mai multă lumină. Era anotimpul cînd Bois de Boulogne e plin de cele mai multe feluri de copaci și juxtapune cele mai multe părți distincte într-un ansamblu compozit.

Și era, de asemenea, și ceasul. În locurile unde copacii își păstrau încă frunzele, ei păreau că suferă o alterare a materiei, încă din punctul unde erau atinși de lumina soarelui, aproape orizontală dimineața, cum va fi iar cîteva ore mai tîrziu, în clipa cînd, la începutul de amurg, se aprinde ca o lampă, își proiectează la distanță pe frunziș răstrîngerea artificială și caldă, și incendiază frunzele cele mai înalte ale unui copac ce rămîne candelabrul intact și tern al coroanei sale în flăcări. Ici era mai compactă, ca un rînd de cărămizi, și, asemenea unui zid galben, cu albastre desene persane, cimenta grosolan pe cer frunzele castanilor, dincolo, dimpotrivă, desprindea de pe el crispatele lor degete de aur. Către jumătatea unui copac îmbrăcat în viță de vie sălbatică, altoia, silindu-l să înflorească nedeslușit și orbitor, un uriaș buchet de flori roșii parcă, poate o varietate de garoafă. Se găseau acum puse în evidență diferitele părți din Bois, mai bine topite unele într-altele vara, prin densitatea și monotonia verdeții. Spații mai luminoase lăsau să se vadă aproape toate intrările, sau un frunziș somptuos le însemna ca o flamură. Puteai deslușì ca pe o hartă colorată Armenonville, Pré Catelan, Madrid, Hipodromul, malurile Lacului. Din loc în loc se ivea o construcție inutilă, o grotă artificială, o moară, căreia copacii, dîndu-se la o parte, îi făceau loc, sau pe care o peluză o purta înainte pe molateca-i tavă. Simțeai că le Bois nu este doar o pădure, că are o menire străină de viața copacilor; exaltarea pe care o simțeam nu era pricinuită doar de admirația pentru opera toamnei, ci de o mare dorință. Uriaș izvor al unei bucurii pe care sufletul o simte mai întîi fără să-i cunoască în vreun fel cauza, fără să înțeleagă că nimic din afară nu o motivează. Astfel, priveam copacii cu o iubire nesatisfăcută care îi depășea și se îndrepta, fără știrea mea, către acea capodoperă a frumoaselor femei închise între ei zilnic timp de cîteva ore. Mergeam către aleea Saleîmilor. Străbăteam pîlcuri de copaci, în timp ce lumina dimineții, care le impunea noi împărțiri, tăia crengile și le unea altminteri, alcătuind buchete. Atrăgea cu iscusință către ea doi copaci: ajutîndu-se cu foarfeca puternică a razei și a umbrei, tăia din fiecare cîte o jumătate de trunchi și de ramuri și, împletind laolaltă cele două jumătăți care rămîneau, făcea din ele fie un singur stîlp de umbră delimitat de soarele dimprejur, fie o singură nălucă de lumină, al cărei contur artificial și tremurător era împrejmuit cu o rețea de umbră neagră. Cînd o rază de soare aurea crengile cele mai înalte, umede și strălucitoare, ele păreau a izbucni singure din atmosfera lichidă și de culoarea smaraldului, în care întreaga pădure era scufundată ca sub apa mării. Căci copacii continuau să-și

trăiască viața proprie și, cînd nu mai aveau frunze, ea strălucea și mai tare pe teaca de catifea verde ce le învăluia trunchiurile sau în smaltul alb al sferelor de vîsc din vîrful plopilor, rotunde ca soarele și luna din *Creația lumii* de Michelangelo. Dar fiindcă fuseseră siliți, ca printr-un fel de aitoi, să trăiască atîția ani în comun cu femeia, ei îmi evocau driada, frumoasa mondenă cu pasul repede și rochie foarte colorată pe care în treacăt o acoperă ca crengile lor și o silesc să simtă, ca și ei, puterea anotimpului; ei îmi aminteau vremea fericită a tinereții mele înrezătoare, cînd veneam cu atîta lăcomie în locurile unde capodopere de eleganță feminină aveau să se realizeze pentru cîteva clipe, între frunzișurile inconștiente și complice. Dar frumusețea pe care o doreai văzînd brazii și salcîmii din Bois de Boulogne, mai tulburători în privința asta decît castanii și liliacul de la Trianon pe care urma să-i văd, nu era fixată în afara mea în amintirea unei epoci istorice, în opere de artă, într-un mic templu închinat Iubirii, la poalele căruia se adună frunzele cu nervuri de aur. Am ajuns pe malul Lacului, am mers pînă la Tirul cu porumbei. Atribuisem atunci ideea de perfecțiune pe care o purtam în mine, înălțimii unei calești, cailor slabi, furioși și ușori ca niște viespi, cu ochii injectați de sînge precum cruzii cai ai lui Diomede, și pe care acum, cuprins de o dorință de a revedea ceea ce iubisem la fel de arzătoare ca aceea care mă aducea cu mulți ani înainte pe aceleași drumuri, voiam să-i am din nou sub ochi, ca în clipa cînd uriașul vizitiu al doamnei Swann, supraveghcat de un grcom mic de o șchioapă și la fel de copilăros ca sfîntul Gheorghe, încerca să le stăpînească aripile de oțel, ce se zbăteau, înspăimîntate și fremătătoare. Dar vai! Nu mai erau decît automobile conduse de șoferi mustăcioși, întovărășiți de valeți impozanți. Voiam să am sub ochii trupului meu, pentru a ști dacă erau tot atît de fermecătoare pe cît le vedeau ochii memoriei mele, pălăriuțe de femei atît de turtite încît păreau cununițe. Acum toate pălăriile erau imense, acoperite cu fructe și flori, și cu felurite păsări. În locul frumoaselor rochii în care doamna Swann părea o regină, tunici greco-saxone puneau în evidență, prin pliurile lor amintind de statuetele de Tanagra, și uneori în stilul Directoratului, țesături *liberty*, presărate cu flori, ca de hîrtie colorată. Pe capul domnilor ce s-ar fi putut plimba cu doamna Swann pe aleea Reginei Marguerite, nu mai întîlneam pălăria cenușie de odinioară, și nici măcar vreo altă pălărie. Ei ieșeau la plimbare cu capul gol. Și toate aceste părți noi ale spectacolului nu mai puteau avea pentru mine consistență, unitate, existență, căci nu mai aveam puterea pe care mi-o dăduse credința în ele;

treceau prin faţa mea răvăşite, la întîmplare, fără nici un adevăr, necuprinzînd în ele nici o frumuseţe pe care ochii mei ar fi putut încerca să o alcătuiască, precum odinioară. Erau femei oarecare, în eleganţa cărora nu credeam nicidecum şi ale căror rochii mi se păreau lipsite de importanţă. Dar cînd dispare o credinţă, îi supravieţuieşte, şi din ce în ce mai vie, pentru a masca lipsa puterii pierdute de a atribui realitate unor lucruri noi, o iubire fetişistă pentru vechile lucruri pe care ea le însufleţise, ca şi cum divinul ar fi sălăşluit în ele şi nu în noi, şi ca şi cum necredinţa noastră actuală ar avea o cauză întîmplătoare: moartea Zeilor.

Ce grozăvie! îmi spuneam: putem oare socoti că aceste automobile sînt la fel de elegante ca vechile trăsuri cu cai? Sînt, fără îndoială, prea bătrîn, dar nu sînt făcut pentru o lume unde femeile se împiedică în rochii ce nu-s nici măcar din stofă. De ce să mai vii pe sub aceşti copaci, dacă nimic nu mai este din ceea ce putea fi văzut odinioară sub aceste frunzişuri delicate şi roşiatice, dacă vulgaritatea şi nebunia au luat locul minunii pe care o încadrau cîndva? Ce grozăvie! Mă consolez doar gîndind la femeile pe care le-am cunoscut, astăzi cînd eleganţa nu mai există. Dar oamenii care contemplă aceste oribile creaturi, cu pălăriile lor împodobite cu o colivie de păsări sau cu o grădină de legume, ar putea simţi oare farmecul de a o vedea pe doamna Swann purtînd pe cap doar o simplă tocă mov sau o pălăriuţă peste care se înălţa, dreaptă, o singură o floare de stînjenel? Aş fi putut oare să-i fac să înţeleagă emoţia pe care o simţeam în dimineţile de iarnă cînd o întîlneam pe doamna Swann, mergînd pe jos, îmbrăcată într-o blană de lutru, purtînd pe cap doar o simplă beretă cu două pene de potîrniche, dar învăluită în atmosfera călduţă şi artificială a apartamentului ei, fie şi numai prin buchetul de violete strivit parcă de corsajul ei şi a cărui înflorire vie şi albastră în faţa cerului cenuşiu, a aerului îngheţat, a copacilor cu ramuri golaşe, avea, de asemenea, farmecul de a nu socoti anotimpul şi vremea decît ca pe un cadru şi de a trăi într-o atmosferă umană, în atmosfera acestei femei, de care se bucurau în vasele şi în jardinierele salonului său, lîngă focul aprins, în faţa canapelei de mătase, florile ce priveau prin fereastra închisă cum cade zăpada? De altfel nu mi-ar fi fost de ajuns ca rochiile şi pălăriile să fi fost aceleaşi ca în acei ani. Din cauza solidarităţii dintre diferitele părţi ale unei amintiri, pe care memoria noastră le menţine echilibrate într-un tot din care nu putem scoate şi nici adăuga ceva, aş fi vrut să-mi pot termina ziua la una din acele femei, în faţa unei cești cu ceai, într-un apartament cu pereţii zugrăviţi în culori întunecate, cum era încă cel al doamnei Swann

(în anul următor celui cînd se termină prima parte a acestei povestiri) și unde ar lucei focurile portocalii, roșia ardere, flacăra roz și albă a crizantemelor în amurgul de noiembrie, în clipe asemănătoare cu cele cînd (după cum se va vedea mai tîrziu) nu știusem să descopăr plăcerile pe care mi le doream. Dar acum, chiar neducîndu-mă către nimic, aceste clipe mi se păreau a fi avut ele însele destul farmec. Voiam să le regăsesc așa cum mi le aminteam. Dar vai! Nu mai erau decît apartamente în stil Ludovic al XVI-lea, sclipitor de albe, smălțuite cu ortensii albastre. De altfel, lumea nu se mai întoorcea la Paris decît foarte tîrziu. Doamna Swann mi-ar fi răspuns dintr-un castel că nu se va întoarce decît în februarie, cu mult după ce trecuse timpul crizantemelor, dacă i-aș fi cerut să reconstituie pentru mine elementele acelei amintiri pe care o simțeam legată de un an îndepărtat, de o dată la care nu-mi era îngăduit să ajung iar, elementele acelei dorințe devenită ea însăși inaccesibilă precum plăcerea pe care odinioară o urmărise zadarnic. Și ar fi trebuit, de asemenea, să fie aceleași femei, cele ale căror veșminte mă interesau, pentru că, pe vremea cînd mai credeam încă, imaginația mea le individualizase și le înzestrase cu o legendă. Dar vai! în aleea Salcîmilor — în aleea Mirților — le-am revăzut pe cîteva, bătrîne, doar umbre îngrozitoare a ceea ce fuseseră, rătăcind, căutînd cu deznădejde nu se știe ce în boschetele virgiliene. Plecaseră de mult cînd eu continuam încă să întreb zadarnic drumurile pustii. Soarele se ascunsese. Natura începea iar să domnească asupra acelui loc de unde zburase ideea că este Grădina elizeană a Femeii; deasupra morii artificiale, adevăratul cer era cenușiu; vîntul încrețea apa Marelui Lac; păsări uriașe străbăteau repede le Bois, ca pe o pădure, și scoțînd strigăte ascuțite poposeau una după alta pe marii stejari care, sub coroana lor druidică și cu o măreție dodoneană, păreau a proclama vidul inuman al pădurii ce-și schimbase menirea, și mă ajutau să înțeleg mai bine contradicția de a căuta în realitate tablourile memoriei, cărora le va lipsi totdeauna farmecul ce le vine din memoria însăși și din faptul de a nu fi percepute de simțuri. Realitatea pe care o cunoscusem nu mai exista. Era de ajuns ca doamna Swann să nu sosească întru totul asemenea celei de altă dată și în aceeași clipă, pentru ca Aleea să fie alta. Locurile pe care le-am cunoscut nu aparțin numai lumii spațiului, unde le situăm spre mai mare noastră ușurință. Ele nu erau decît o felie subțire în mijlocul unor impresii învecinate care alcătuiau viața noastră de atunci; amintirea unei anumite imagini nu este decît părerea de rău după o anume clipă; iar casele, drumurile, aleile sînt repede trecătoare, vai! ca și anii.

NOTE ŞI COMENTARII

1. Textul *de bază* al ediţiei Pléiade (Gallimard, 1954), după care s-a făcut traducerea română, este cel din 1917 *(Éditions de la Nouvelle Revue française)*, ultimul publicat pe cînd Proust mai era încă în viaţă. Pentru modificările de detaliu aduse acestui text prin confruntare cu alte ediţii şi surse, cf. ediţia Pléiade, *Note sur le texte de cette édition*, pp. XXIII–XXXVII.
   Pe harta Franţei există, pe rîul Loir, localitatea Illiers-Combray.
2. Eroină a unei legende populare din evul mediu, de origine germanică. Acuzată de adulter de către seneşalul Golo (invocat, în context, de Proust), căreia nu-i cedase, nu-şi poate convinge soţul, pe Siegfried, conte palatin de Trier, că este nevinovată. Cruţată de slugile însărcinate să o ucidă, îl întîlneşte pe Siegfried cu puţină vreme înainte de a muri, care îşi dă seama că a condamnat-o pe nedrept.
   Această legendă, care a cunoscut, în epoca modernă, o mare circulaţie ca literatură pentru copii, este reluată şi de Mihail Sadoveanu în *Măria-sa Puiul Pădurii*.
3. Pentru Golo, cf. *supra*, nota 2. Barbă-Albastră este eroul unei poveşti de Charles Perrault. După ce îşi ucide şase neveste, este omorît de fraţii celei de-a şaptea.
4. „Episodul" ce urmează este unul dintre cele mai des invocate de către exegeza proustiană (alături de cel al „madeleinei"), sub numele de „drama culcării" („le drame du coucher"). Relaţiile dintre narator (Marcel) şi mama sa, omologate ca fiind relaţiile dintre Proust şi mama sa, au suscitat numeroase speculaţii din partea criticii de orientare psihanalitică, a psihanalizei creaţiei, sau a psihanalizei, pur şi simplu.
5. „Temă" majoră, alături de alte cîteva, a ciclului *În căutarea timpului pierdut*, ea revine adeseori, în cele mai imprevizibile contexte, în această operă a lui Proust, ce poate fi asemuită şi cu o simfonie.
   „Păducel" îl traduce pe „aubépine", plantă din familia rozaceelor (înrudită cu măceşul), cu flori albe sau roz şi cu mici fructe ca nişte boabe, roşii şi acrişoare.
6. Cartier din Paris considerat şi astăzi locul de reşedinţă al aristocraţiei şi marii burghezii franceze. A căpătat un fel de consistenţă „mitologică" datorită marilor romancieri din secolul al XIX-lea, care adeseori îl situează în raport cu cartierul Saint-Antoine, loc „mitologic" — în contextul acestei literaturi — al muncitorimii franceze.
7. În mitologia greacă, fiu al lui Apollo şi al nimfei Cyrene, care, după, cum spune legenda, i-a învăţat pe oameni creşterea albinelor.

8. În mitologia greacă, divinitate marină, fiică a lui Nereu și mamă a lui Achile, pe care l-a scufundat în riul Styx, ținîndu-l de călcîi (singurul loc rămas vulnerabil), pentru a-l face de neînfrînt.
9. „Tema" „prăjiturii", probabil cea mai des invocată de exegeza proustiană în leăgtură cu „metoda" memorici involuntare prin care Proust „revoluționează" romanul francez de pînă la el, apare aici pentru prima oară, în acest detaliu ce poate trece neobservat. Este unul din procedeele tipic proustiene de „orchestrare" a „simfoniei" *În căutarea timpului pierdut*, prin multipla reluare a laitmotivului, în contextele și la nivelurile cele mai diferite. În alt plan, putem recunoaște aici o foarte specific proustiană modalitate de „punere în abis".
10. Este personajul principal din basmul *Ali Baba și cei patruzeci de hoți*, din *O mie și una de nopți*. Această culegere de povești arabe, alături de legenda Genovevei de Brabant și de basmele lui Perrault, figurează printre lecturile predilecte din copilărie ale lui Proust.
11. Referire la doamna de Sévigné, vestită prin conversația ei spirituală. Pentru *Scrisorile* ei, capodoperă a literaturii clasice franceze, Proust manifestă o preferință specială, văzînd în ele texte de o mare modernitate, remarcabile prin notația lor „impresionistă" „avant la lettre".
12. Ludovic-Filip I (1773—1850), duce de Valois, apoi duce de Chartres, rege al francezilor între 1830—1848, fiu al lui Philippe Égalité, din familia Bourbon-Orléans. Supranumit „regele-bancher", a consolidat regimul burghez din Franța și a dus o politică de expansiune colonială. A fost înlăturat de revoluția din 1848.
13. Molé (Louis Mathieu, conte de) (1781—1855). Om de stat francez, prim ministru al lui Ludovic-Filip (1836—1839).
Pasquier (Étienne, duce de) (1767—1862), om de stat francez, președinte al Camerei pairilor sub Ludovic-Filip, cancelar în 1837, autor de *Memorii*.
Broglie (Achille Léon Victor, duce de) (1785—1870), nepot al vestitului mareșal de Broglie, ministru al lui Ludovic-Filip și președinte al Consiliului (1835—1836).
14. Jurnal satiric hebdomadar, fondat în 1854 de H. de Villemessant, și devenit în 1866 cotidian politic și literar de orientare conservatoare.
15. Saint-Simon (Louis de Rouvray, duce de) (1675—1755). Autor al unor *Memorii* celebre, care descriu viața de la curtea regală franceză între anii 1694 și 1713, una dintre marile opere ale literaturii franceze.
Saint-Simon este unul din autorii pe care Proust îi admiră cel mai mult și care i-au marcat opera.
16. În original: „Seigneur, que de vertus vous nous faites haïr!", vers de Corneille (*Moartea lui Pompei*, 1072) citat greșit de Proust, căci versiunea corectă este: „O ciel, que de vertus vous me faites haïr!" (nota ediției Pléiade).
17. Clericul Théophile de Adana (mort 538?), spune legenda — din care s-a inspirat poetul francez din secolul al XIII-lea, Rutebeuf, autor, printre altele, al unuia dintre cele mai vechi „miracles de Notre-Dame", *Miracolul lui Théophile* — pierzîndu-și slujba de econom, a făcut un pact cu diavolul, anulat în cele din urmă datorită intervenției Maicii Domnului.

18. Personajele principale din *Cei patru fii Aymon*, cum este numit uneori cîntecul de gestă *Renaut de Montauban* (secolul al XII-lea) şi romanul cavaleresc inspirat de el. Aceste opere povestesc lupta dusă de Carol cel Mare împotriva celor patru fii ai ducelui Aymes: Renaut, Alard, Guichard şi Richard, călărind cu toţii calul năzdrăvan Bayard.
19. Gozzoli (Benozzo Di Lese, zis) (1420—1497), pictor italian din Florenţa. Opera lui cea mai cunoscută este *Cortegiul regilor magi*, care decorează palatul Riccardi din Florenţa.
20. Cele cinci titluri citate sînt romane de George Sand.
21. Catedrala din Chartres, construită în secolele XII—XIII, este una din capodoperele stilului gotic şi o mare sursă de inspiraţie pentru arta modernă.
22. Saint-Cloud este o localitate din arondismentul Nanterre, vestită printr-un hipodrom, un mare parc şi, mai ales, construcţiile vechii reşedinţe imperiale, printre care întîmplările la care se referă Proust.
23. Robert (Hubert) (1733—1808), pictor francez. Precursor al romantismului, este autor al unor tablouri în care figurează ruine antice.
24. Roman de George Sand (1847—1848) citat de Proust şi cu cîteva pagini mai sus.
Urmează unul din pasajele antologice proustiene despre lectură, subiect asupra căruia scriitorul meditează în repetate rînduri.
25. Începe aici pasajul antologic al „madeleinei", unde Proust încearcă nu numai descrierea fenomenologică a mecanismului memoriei involuntare, dar şi a însuşi actului creator.
26. Charles VI le Bien-Aimé (1368—1422), rege al Franţei între anii 1380—1422. În 1392 devine nebun. Regatul lui, sfîşiat de rivalitatea dintre *Bourguignons* şi *Armagnacs*, cade aproape în întregime sub dominaţie engleză în urma tratatului de la Troyes (1420).
Textul lui Proust face aluzie la nebunia regelui.
27. Ludovic IX sau Ludovic cel Sfînt (1214—1270), rege al Franţei între anii 1226—1270. Este una dintre figurile cele mai de seamă ale istoriei Franţei. A desfăşurat în mod susţinut o politică de centralizare a statului şi a recucerit de la englezi o mare parte a teritoriului Franţei. A întreprins două cruciade (în urma celei de a doua, moare de ciumă).
28. După *Vechiul Testament*, evreică de o mare frumuseţe. Ca soţie a regelui persan Asuerus, a împiedicat masacrarea compatrioţilor săi.
29. Cf. *supra*, nota 28.
30. Sfîntul Eloi (588?—660?), episcop de Noyon, bijutier şi vistiernic al regilor franci Clotar II şi Dagobert I. Este considerat patronul bijutierilor.
31. Dagobert I (începutul secolului al VII-lea—639?), rege al francilor, fiu al lui Clotar II şi al reginei Bertrude. A fost ajutat de către ministrul său, sfîntul Eloi, în reorganizarea regatului merovingian
32. Ludovic II Germanicul (804—876), rege al francilor din răsărit (817—843), rege al Germaniei între 843—876, fiu al lui Ludovic cel Pios.
33. Sigebert I (535—575), rege al Austrasiei între 561—575, fiu al lui Clotar I şi soţ al reginei Brunehaut. A fost asasinat din porunca reginei Neustriei, Fredegonda.
34. Comedie de Belot şi Villetard, pusă în scenă în 1859 (nota ediţiei Pléiade).
35. Din această înşiruire de actori, cel mai cunoscut a rămas Constant Coquelin (zis Coquelin l'aîné) (1841—1909). Există şi actorul Ernest

Coquelin (zis Coquelin cadet) (1848—1909), fratele precedentului. Din context nu reiese la care din cei doi se referă Proust.

36. Din această înșiruire de actrițe, cele mai cunoscute au rămas Sarah Bernhardt (Rosine Bernard, zisă) (1844—1923) și Julia Bartet (Jeanne Julia Regnault, zisă) (1854—1941).

37. Arena este o grădină din Padova, unde se află o capelă construită în 1303 pentru familia Scrovegni și decorată de Giotto cu 38 de fresce celebre (*Viața lui Christos* și *Viața Fecioarei*).

38. Unul din cele patru poeme din ciclul *Nopțile* (1835—1837) de Alfred de Musset, celebră profesiune de credință romantică.

39. Este vorba de Leconte de Lisle (1818—1894), șeful școlii parnasiene. Cele două poeme citate în rîndurile imediat următoare îi aparțin. Opoziția Musset (romantism)/Leconte de Lisle (parnasianism), dominantă în viața literară a epocii, s-a impus ca unul din clișeele istoriei literaturii.

40. Joas, Athalie, personaje din piesa *Athalie* de Racine. Joas, copil încă în piesă, este moștenitorul tronului iudeilor (peste care va și domni) (secolul IX î.e.n.). Crescut de marele preot Joad, este ținut la adăpost de dușmănia reginei asasine Athalie, care va fi ucisă de poporul iudeu.

41. Cf. *supra*, nota 23.

42. Desjardin (Paul) [1859—1894), scriitor francez.

43. Ofițer roman născut la Narbona, martirizat la Roma în secolul al III-lea. Este patronul arcașilor. Imaginea sfîntului Sebastian agonizînd ciuruit de săgeți se regăsește în cîteva dintre capodoperele picturii occidentale.

44. Veche populație de pe malurile Pontului Euxin care, în secolul VII î.e.n., a invadat Lidia.

45. În ediția Bernard Grasset din 1913, apare aici „Chartres". Combray era Illiers, lîngă Chartres, în 1913. Proust îl va deplasa în edițiile ulterioare, situîndu-l pe linia frontului, între Laon și Reims, cînd s-a hotărît să introducă în opera sa tema războiului (cf. nota ediției Pléiade).

46. Proust a folosit aici cuvîntul „sayons", pentru „sillons"; vechea formă este „seillon"; el pare a fi vrut să redea prin mijlocirea ortografiei, pronunția țăranilor din regiunea Illiers (nota ediției Pléiade).

47. În ediția Bernard Grasset din 1913 apare, la sfîrșitul acestei fraze, cuvîntul „Chartres", suprimat de Proust în edițiile ulterioare (cf. nota ediției Pléiade). Vezi și *supra*, nota 45.

48. Françoise utilizează „parantèse" pentru „parantèle", incorectitudine de exprimare pe care încercăm să o rezolvăm traducînd prin „famelie".

49. Pictor venețian (1429?—1507) aparținînd unei familii de pictori ilustri.
Proust se referă la enorma pictură *Procesiune a relicvelor în piața San Marco* din Veneția, realizată pentru marele ciclu colectiv de la „Scuola di San Giovanni Evangelista".

50. Proust a introdus în romanul său numele real de „Guermantes", cu mult înainte de a fi cunoscut personal familia de Guermantes și a fi vizitat castelul cu același nume. Criteriul alegerii sale a fost unul de natură eufonică. Comportamentul său în raport cu sonoritățile cuvintelor, adeseori descris în opera sa, sistemul de sinestezii în care ele îl angajează, confirmă și ele caracterul poetic al scriiturii sale.

51. Operă de Richard Wagner (autor atît al libretului, cît şi al muzicii), inspirată dintr-o cunoscută legendă germanică aparţinînd ciclului de romane curteneşti despre căutarea Graal-ului.
52. Pentru această specifică proustiană descriere a comportamentului auctorial, cf. comentariul meu din *Poietică şi poetică*, Bucureşti, Editura Univers, 1982.
53. Cea mai mică dintre insulele Ciclade, unde se găsea marele sanctuar al lui Apollo. Aici se afla, la origine, tezaurul Confederaţiei alcătuită din Atena şi diferite alte cetăţi. A fost distrusă de Mitridate (88 î.e.n.).
54. Rubinstein (Anton) (1829–1894), pianist şi compozitor rus, fondator al Conservatorului din Petersburg şi al celui din Moscova.
55. Opere de Richard Wagner. *Walkiria* aparţine ciclului *Inelul Nibelungilor* (1853–1874). *Tristan* este titlul prescurtat al operei *Tristan şi Isolda* (1857–1859).
Wagner este unul dintre compozitorii preferaţi ai lui Proust. Există o analogie, pe multe planuri, între compoziţia proustiană şi cea wagneriană.
56. Vermeer (Johannes), zis Ver Meer de Delft (1632–1675), pictor olandez, multă vreme necunoscut. Astăzi este considerat unul dintre cei mai mari pictori ai secolului al XVII-lea.
57. Parlament al Imperiului german, cu sediul la Berlin (1867–1945). A fost incendiat în 1933 de nazişti.
58. Pentru *Simfonia a noua* de Beethoven şi pentru comedia muzicală *Maeştrii cîntăreţi din Nürnberg* de Richard Wagner.
59. Beauvais, capitală a departamentului Oise, este vestit printr-o manufactură naţională de tapiserii, înfiinţată în 1664.
60. Proust scrisese mai întîi „cu prilejul înmormîntării lui Victor Hugo". Modifică textul în corectura a treia (nota ediţiei Pléiade).
Gambetta (Léon) (1838–1882), avocat şi om politic francez. Republican, ministru de interne în guvernul „Apărării naţionale" (1870–1871), a reprimat mişcarea comunardă din provincie. A încercat să organizeze rezistenţa în provincie împotriva armatelor prusace, plecînd cu un balon din Parisul încercuit (oct. 1870). Prim ministru (1881–1882).
61. Grévy (Jules) (1807–1891), avocat şi om politic francez, preşedinte al republicii franceze (1879–1887).
62. Hooghe, Hoogh sau Hooch (Pieter de) (1629–1684), pictor olandez,
63. Care îl ia de bărbat pe Moise cînd acesta se refugiază în deşertul Midian şi are de la el un fiu, pe Ghershom.
64. Preot în deşertul Midian. Îl adăposteşte pe Moise cînd acesta se ascunde de urmăritorii săi. Din porunca faraonului, aceştia ar fi trebuit să-l ucidă, întrucît omorise un supraveghetor egiptean care persecutase un evreu.
65. Construită din ordinul papei Sixtus IV (Francesco della Rovere) (1414–1484), această capelă din Vatican este decorată cu celebre fresce de Signorelli, Botticelli, Ghirlandaio, Perugino şi, mai ales, cu cele ale lui Michelangelo.
Proust se referă aici la o frescă de Botticelli, *Scene din viaţa lui Moise* (1481).
66. Botticelli fiind din Florenţa. Opera la care se face referinţă este un fragment din fresca *Scene din viaţa lui Moise* din Capela Sixtină (cf. *supra*, notele 63, 64, 65).

67. Castel celebru de pe valea Loirei, construit sau remaniat în secolele XIII, XVI, XVII, restaurat între 1845 şi 1870. Cuprinde cîteva şeminee celebre, în stil renascentist.
68. Rigi sau Righi, munte din Elveţia. Staţiune mondenă.
69. Alba de Castilia (1188—1252), soţie a regelui Franţei Ludovic al VIII-lea. A fost de două ori regentă a regatului Franţei.
70. *Cronicile de la Saint-Denis* sau *Marile cronici ale Franţei*, redactate la Saint-Denis, mai întîi în limba latină, apoi în franceză, cu începere din secolul al XIV-lea. Au fost tipărite la sfîrşitul secolului al XV-lea. Există un manuscris cu miniaturi de Jean Fouquet.
Catedrala Saint-Denis se află la nord de Paris, în localitatea cu acelaşi nume (construită fiind pe locul unei mănăstiri zidită de Dagobert în 630[?]). Datează din secolul al XI-lea. Mai întîi este biserică abaţială, apoi bazilică, iar din 1966, catedrală. Cuprinde mormintele regilor Franţei.
71. Alba de Castilia este mama regelui Franţei Ludovic cel Sfînt.
72. Călugăr francez (1081?—1151), autor al unei *Vieţi a lui Ludovic al VI-lea*. Iscusit diplomat, a fost totodată abate de Saint-Denis şi consilier al regelui. În timpul celei de a doua Cruciade, a fost regent al regatului Franţei.
73. Bernard de Clairvaux (sfîntul) (1090—1153) este unul dintre marii adversari ai raţionalismului lui Abélard. Călugăr de Cîteaux, a întemeiat mănăstirea din Clairvaux, leagăn al benedictinilor reformaţi, sau cistercieni (1115). A fost consilier al regilor şi al papilor. A scris numeroase tratate de teologie.
74. Henric II (1133—1189), rege al Angliei (1154—1189), duce de Normandia, conte de Anjou şi duce de Aquitania prin căsătoria cu Alienor. Prin politica sa religioasă i s-a opus lui Thomas Becket.
75. Tablouri celebre de Rembrandt şi, respectiv, de Frans Hals.
76. Piesă de Alexandre Dumas-fiul (1887).
77. Ohnet (Georges) (1848—1918), scriitor francez, autor de romane şi de piese de teatru. Piesa citată de Proust în continuare *(Stăpînul din Forges)* este poate cea mai izbutită creaţie a acestui scriitor astăzi obscur, dar cu succes în epocă.
78. Fénelon (François de Salignac de la Mothe-), prelat şi scriitor francez (1651—1715). Preceptor al ducelui de Burgundia, a scris pentru elevul său *Aventurile lui Telemah* (1699), lucrare plină de critici indirecte la adresa politicii lui Ludovic al XIV-lea, care îi aduce dizgraţia. În acelaşi timp, pentru *Maximele sfinţilor* (1697), favorabile doctrinei quietiste, este condamnat de biserică. Spirit liberal, Fénelon anunţă marile schimbări de mentalitate din secolul al XVIII-lea.
79. Moreau (Gustave) (1826—1898), pictor francez. Creator al unei picturi simbolice, este maestrul lui Matisse, Marquet, Rouault.
80. Botticelli. Celebrul tablou (1487?), aflat la muzeul Ufizzi din Florenţa, face parte din seria de alegorii mitologice care mai cuprinde *Marte şi Venus* şi *Naşterea Venerei*.
81. În tabloul lui Botticelli *Madona cu rodia* (1487).
82. Cf. *supra*, nota 66.
83. Labiche (Eugène) (1815—1888), scriitor francez, autor de vodeviluri şi comedii.
84. Massé (Victor) (1822—1884), compozitor francez. Opera *O noapte a Cleopatrei*, citată de Proust, este una din creaţiile sale.

85. Aluzie la faptul că la Dreux se află o capelă a sfîntului Ludovic, unde sînt mormintele (despre care se și vorbește mai sus) principilor din casa Orléans, începînd cu cel al lui Ludovic-Filip I, iar la Pierrefonds, în arondismentul Compiègne, un castel din secolul al XIII-lea, reconstituit de Viollet-le-Duc.
Pentru Beauvais, care apare de asemenea în context, cf. *supra*, nota 59.
Viollet-le-Duc (Eugène) (1814—1879), arhitect și scriitor francez. A restaurat numeroase monumente din evul mediu (Notre-Dame din Paris, cetatea Carcassone etc). Este autorul unui *Dicționar comentat al arhitecturii franceze din secolele XI—XVI* și al unui *Dicționar de mobilier*.

86. În franceză: „la carte du Tendre". Hartă simbolică din romanul pastoral *Astrea* (1607, 1610, 1619) de Honoré d'Urfé (1567—1625), adevărat cod al dragostei ideale și ghid de comportament pentru societatea prețioasă a secolului al XVII-lea.

87. Philibert II cel Frumos (1480—1504), duce de Savoia în 1497. Moare tînăr, după ce se căsătorise cu Marguerite de Austria, care a înălțat în amintirea lui vestita biserică din Brou (lîngă Bourg-en-Brasse, Ain), în stil gotic flamboiant, cu morminte somptuoase și vitralii de o mare valoare.

88. Marguerite de Austria (1480—1530), fiică a împăratului Maximilian și a Mariei de Burgundia. Văduvă a ducelui Philibert II cel Frumos de Savoia, a fost numită guvernatoare a Țărilor de Jos. Cf. și *supra*, nota 87.

89. Localitate din Bavaria unde se află un teatru construit de regele Ludovic II de Bavaria pentru reprezentarea operelor lui Richard Wagner (1876).

90. Ludovic II de Wittelsbach (1845—1886), rege al Bavariei între anii 1864 și 1886, fiu al regelui Maximilian II. Cf. și *supra*, nota 87.

91. Maintenon (Françoise d'Aubigné, marchiză de) (1635—1719), nepoată a scriitorului Agrippa d'Aubigné. Se căsătorește cu poetul Scarron în 1652. Rămînînd văduvă în 1660, i se încredințează educația copiilor lui Ludovic al XIV-lea și ai doamnei de Montespan. După moartea reginei Maria-Tereza, se căsătorește în secret cu Ludovic al XIV-lea, asupra căruia a exercitat o mare influență, mai ales în domeniul religios. Proust evocă aici, ca și mai jos, pentru Lulli, unele pagini antologice din *Memoriile* lui Saint-Simon (cf. *supra*, nota 15), care este unul din reperele sale literare.

92. Lully sau Lulli (Jean-Baptiste) (1632—1687), violonist și compozitor francez. Creator al operei franceze, el a compus tragedii lirice, dar și balete și divertismente muzicale pentru comediile lui Molière.

93. La 30 ianuarie 1875, fusese adoptată Constituția celei de a treia Republici, care, printre altele, instaura alegerea președintelui republicii de către Cameră, pe șapte ani, primul dintre președinții astfel aleși fiind, în 1879, Jules Grévy, al cărui nume a apărut mai sus în textul lui Proust (cf. *supra*, nota 61).

94. Este o colecție de figuri plăsmuite din ceară, reprezentînd personaje celebre, cărora li se adaugă mereu — și în zilele noastre încă — figuri noi. Muzeul a fost creat la Paris în 1882, de către desenatorul Alfred Grévin (1827—1892).

95. Termen utilizat de Balzac („tigre", în franceză) pentru ulterior folositul „groom", cuvînt englez desemnînd un tînăr servitor în livrea.
96. Picturi de Mantegna. Ciclul *Viaţa sfîntului Iacob* este lucrat la Padova, îndată după 1454.
97. Celebrul retablu al bisericii San Zeno din Verona, pictat de Mantegna (1457), era, în această capitală a goticului de curte, manifestul unei arte noi, în care domină precizia, puritatea şi răceala stilistică, emanaţie a unei conştiinţe artistice teoretice şi savante.
98. Au fost lucrate de Mantegna, în colaborare cu Niccolo Pizzolo (1421—1453), cu începere din 1449, pînă la moartea lui Niccolo Pizzolo.
99. Mantegna se născuse în Padova, unde şi pictase în prima parte a vieţii sale.
100. Raportarea la Dürer nu este întîmplătoare. Gravurile lui Mantegna au avut o puternică influenţă asupra tînărului Dürer.
101. Căci în oraşul Mantova, Mantegna, aflat în plină maturitate, a pictat o seamă din capodoperele sale, printre care Camera Soţilor, pentru perechea ducală Gonzaga. În această perioadă, ca şi în cele anterioare, Mantegna studiază cu pasiune şi consecvenţă arta antică, sub influenţa căreia evoluează către o pictură nouă, şi din care îşi face chiar un cadru de viaţă, înconjurîndu-se cu colecţii de obiecte antice.
102. Capitală a arondismentului Creuse, unde există o manufactură de tapiserii întemeiată de Colbert (1619—1683).
103. Cf. *supra*, nota 37.
104. Dramă lirică în trei acte, poem italian de Calzabigi (traducere franceză de Moline), pe muzică de Gluck (1764 şi 1774), una dintre cele mai importante compoziţii ale acestuia.
105. Prinţesa Mathilde (1820—1904) este fiica lui Jérôme Bonaparte (1784—1860), frate al lui Napoleon I, rege al Westfaliei. În timpul celui de-al Doilea Imperiu a fost vestită pentru salonul ei strălucit, frecventat şi de Proust, care scrie şi o cronică mondenă despre el.
106. Care apără drepturile Bourbonilor, detronaţi în 1830 în favoarea ramurii Orléans.
107. Cf. *supra*, nota 6.
108. Meilhac (Henri) (1831—1897) şi Halévy (Ludovic) (1834—1908), autori, în colaborare, de livrete de opere-bufe şi de opere comice, precum şi de comedii. Au mare succes în epocă. Nu toate textele lor sînt scrise în colaborare, dar s-au impus mai ales prin cele semnate împreună.
109. Cunoscutul pod de pe Sena, din Paris.
110. La Iena, localitate din Germania de răsărit, Napoleon a repurtat o mare victorie asupra prusacilor (1806).
111. Căpetenie a sclavilor revoltaţi din Roma, ucis în 71 î.e.n., după ce, timp de doi ani, ţinuse piept — conducînd mai bine de o sută de mii de oameni — legiunilor romane.
112. Vercingetorix (72 î.e.n.?—46 î.e.n.), căpetenie a galilor. A fost proclamat, în 52, căpetenie a coaliţiei galilor împotriva lui Cezar. După unele victorii, este silit să se predea. Dus la Roma, este executat după şase ani de captivitate, după ce fusese în cortegiul triumfal al lui Cezar.
113. Replica aceasta şi cele imediat anterioare fac aluzie la asonanţa numelui Cambremer, pe de o parte cu începutul verbului francez „cambrioler"

(a jefui), pe de alta cu un cuvînt francez foarte uzitat, dar vulgar („merde"), căruia i se spune şi „cuvîntul lui Cambronne" (general francez [1770—1842] ce a comandat la Waterloo Vechea Gardă napoleoniană şi care, somat să se predea, ar fi ripostat: „Garda moare, dar nu se predă", sau, după o altă versiune, prin cuvîntul celebru de care i-a rămas legat numele). Există, de altfel, şi o evidentă asonanţă, care o întăreşte pe cealaltă, între „Cambremer" şi „Cambronne".

114. Dumont d'Urville (Jules) (1790—1842), navigator francez. A făcut o călătorie în jurul lumii, cu care prilej a găsit la Vanikoro urmele expediţiei lui La Pérouse.

115. La Pérouse (Jean François de Galaup, conte de) (1741—1788). Însărcinat de Ludovic al XVI-lea să descopere noi teritorii (1785), porneşte cu două fregate, *Busola* şi *Astrolabul*, şi este probabil ucis de indigenii din Vanikoro, insulă din Melanezia, situată la nord de Noile-Hebride. Cf. şi *supra*, nota 114.

116. Cunoscutul roman al doamnei de La Fayette (1678), adevărat tratat de psihologie a iubirii.

117. Roman nu mai puţin celebru de Chateaubriand (publicat în 1802 în *Geniul creştinismului*, iar în 1805, ca text independent), despre o iubire romantică şi nefericită.

118. Cf. *supra*, nota 55.

119. Gentile Bellini (1429?—1507), fiul lui Jacopo şi fratele lui Giovanni, cunoscuţi pictori ei înşişi (mai cu seamă Giovanni), pictează acest portret ca trimis al Republicii veneţiene. Lunga călătorie pe care o întreprinde cu acest prilej face din el un adevărat „orientalist", preocupare ce se va vădi şi în arta sa.

120. Publicat postum, în 1867, de executorul testamentar al lui Vigny, Louis Ratisbonne.

121. Pînă acum fusese în text „Maison d'Or". În paginile următoare apare din nou „Maison Dorée".

122. La Proust apar în mod frecvent repetiţii de cuvinte, dintr-un fel de nepăsare stilistică, mai ales în cazul verbului „dire". Traducerea română le-a evitat uneori, alternînd verbul a „spune" cu a „zice".

123. Întemeiată în al III-lea mileniu, în vechea Asie, pe malul riului Tigru, capitală a Asiriei, cetatea Ninive a atins culmea dezvoltării sub Sennaşerib (705—681 î.e.n.). A fost distrusă în 612 î.e.n. de către Cyaxares, regele Mediei.

124. „Expoziţia" este o invenţie consacrată de secolul al XIX-lea, cînd cunoaşte, mai ales în Franţa, o mare popularitate. Prima expoziţie universală a avut loc la Paris, în 1855. În secolul al XIX-lea mai au loc încă trei Expoziţii universale (1867, 1878, 1889). Proust se referă probabil la a patra Expoziţie, care a cunoscut şi cel mai mare succes, fiind vizitată de 33 de milioane de persoane. Ea uimea printr-o serie de construcţii metalice nemaivăzute pînă atunci, ca Galeria Maşinilor, Domul central şi, mai ales, Turnul Eiffel.

125. Stendhal este alt autor predilect al lui Proust, despre care acesta scrie cîteva texte novatoare în ceea ce priveşte abordarea marelui romancier.

126. Povestire populară franceză în versuri din secolele XII şi XIII.

127. Cotidian francez, de tendinţă moderată şi liberală, fondat în 1789. În jur de 1800 exercită o mare influenţă, datorită fraţilor Bertin, cunoscuţi ziarişti. Apare pînă în 1944.

SUMAR

PREFAȚĂ 7
TABEL CRONOLOGIC 27
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI 32

SWANN

Partea întîi
Combray 35

Partea a doua
O iubire a lui Swann 190

Partea a treia
Nume de ținuturi: Numele 354

NOTE ȘI COMENTARII 391